

CENTRAAL VERSLAG

DER

ARBEIDSINSPECTIE

IN HET

KONINKRIJK DER NEDERLANDEN

OVER 1917.

UITGEGEVEN DOOR HET DEPARTEMENT VAN ARBEID.

ARNHEM
NAAMLooZE VENNOOTSCHAP
BOEK- COURANT- EN STEENDRUKKERIJ V/H G. J. THIEME
1918.

THE UNIVERSITY
OF ILLINOIS
LIBRARY

331.8
N382c
1917

~~ECONOMICS~~
SEMINAR

UNIVERSITY OF ILLINOIS LIBRARY

MAY 3 1919

CENTRAAL VERSLAG DER ARBEIDSINSPECTIE.

CENTRAAL VERSLAG
DER
ARBEIDSINSPECTIE
IN HET
KONINKRIJK DER NEDERLANDEN
OVER 1917.

UITGEGEVEN DOOR HET DEPARTEMENT VAN ARBEID.

N. V. BOEK-, COURANT- EN STEENDRUKKERIJ V/H G. J. THIEME, ARNHEM.

331.8
N382c

1917

's-GRAVENHAGE, December 1918.

Ingevolge het voorschrift, vervat in de 5de alinea van artikel 8 van het Koninklijk Besluit van 10 Augustus 1909 (Staatsblad No. 219) heb ik de eer Uwer Excellentie hierbij aan te bieden een verslag van de werkzaamheden van den dienst der Arbeidsinspectie over het jaar 1917.

Nogmaals moet hier een woord van leedwezen geuit worden over het late tijdstip van verschijnen. De oorzaak was ditmaal niet meer in die mate als in de voorafgaande jaren de overbelasting der Arbeidsinspectie met crisiswerkzaamheden. Wel hebben ook deze bijgedragen tot de vertraging, doch niet zoozeer of bij de tijdelijke ontheffing van den heer H. A. VAN IJSSELSTEYN uit het ambt van Directeur-Generaal van den Arbeid, in verband met zijn benoeming tot Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel op 9 September 1918, waren alle hoofdstukken persklaar en een deel ervan gezet. Het afdrucken geschiedde echter niet zoo snel als onder normale omstandigheden het geval zou zijn geweest.

Ook dit verslag bevat wederom vele mededeelingen over werkzaamheden door de Arbeidsinspectie buiten haar eigenlijk terrein verricht in verband met de bijzondere economische omstandigheden als gevolg van den oorlog.

Hoofdstuk XVI is geheel gewijd aan deze crisiswerkzaamheden, terwijl Hoofdstuk XVII enkele mededeelingen over den toestand der nijverheid bevat, waaronder een voortgezet statistisch overzicht van het personeel der fabrieken met 25 of meer arbeiders.

Daarentegen zijn vele hoofdstukken in het bijzonder Hoofdstuk III en IV minder volledig dan het geval zou zijn geweest, indien in de industrie volop werk was geweest en het toezicht door arbeidsinspectie en politie op normale wijze had kunnen plaats hebben. Om dezelfde redenen bevatten de staten achter in het verslag nog geen cijfers betreffende het aantal onder toezicht vallende fabrieken en het daarin werkzame personeel, doch beperken de verwerkte gegevens zich tot de *bezochte* inrichtingen, terwijl ook de werktijdenstaat wederom moest worden weggelaten.

*De Hoofdinspecteur van den Arbeid
Waarnemend Directeur-Generaal,*

C. J. P. ZAALBERG.

Aan

*Zijne Excellentie den Minister
van Arbeid.*

123666

21 Dec 1918

1917 cont.

21 June 19 direct ex

INHOUDSOPGAVE.

HOOFDSTUK I.

INLEIDING.

Bladz.

Terugkeer van de Arbeidsinspectie naar haar normale taak. . .	1
Ministeriële beschikking, genomen krachtens art. 12, 2de lid, der Veiligheidswet, tot aanwijzing van ongevallen, waaromtrent de Rijksverzekeringsbank geen rapport aan de Arbeidsinspectie be- hoeft te zenden.	1

HOOFDSTUK II.

SAMENSTELLING VAN HET PERSONEEL.

Personeel, werkzaam in den Centralen Dienst der Arbeidsinspectie.	3
Personeel, werkzaam in de districten der Arbeidsinspectie . . .	4
Uitbreiding, benoeming en ontslag van personeel	6
Bevorderingen en mutaties van personeel in den Centralen Dienst.	7
Idem in de verschillende districten	7—10
Opgave van personen, die, buiten het corps van ambtenaren staande, werkzaamheden ten dienste der Arbeidsinspectie hebben verricht.	11
Geneeskundigen, aangewezen voor het verrichten van keuringen van het vrou- welijk personeel in de aardewerkfabrieken, de steenfabrieken en de haring- speterijen	11
Geneeskundigen, aangewezen voor het verrichten van keuringen van beschermd personeel in de handvlasserijen en touwslagerijen	11
Geneeskundigen, aangewezen voor het verrichten van keuringen ingevolge de Steenhouwerswet	11
Geneeskundigen, aangewezen voor het verrichten van keuringen van beschermd personeel in drukkerijen en zetterijen.	12
Personeel, belast met het onderzoek naar de gedwongen winkelnering en einde dezer enquête	13
Personeel, belast met het onderzoek naar de arbeidsvoorwaarden van kantoor- bedienden	13
Personeel, belast met het onderzoek naar de werktijden van koffiehuis- en hotelbedienden	13

HOOFDSTUK III.

ALGEMEEN OVERZICHT DER WERKZAAMHEDEN.

Bladz.

Vergaderingen met de districtshoofden.	14
Bijzondere opdrachten.	14
Werkzaamheden in verband met de oorlogscrisis (zie Hfst. XVI).	14
Arbitrage van den Directeur-Generaal in een aantal loongeschillen in het veenderij- en het landbouwbedrijf en in een loongeschil in het bakkersbedrijf te Amsterdam.	14
Toezicht op de naleving der arbeidsvoorwaarden bij de vervaardiging van militaire equipmentstukken ten behoeve van het departement van Koloniën.	14
Verstrekken van advies omtrent vast te stellen arbeidsvoorwaarden voor de postiljons en toezicht op de naleving der voorwaarden.	14
Onderzoek naar de arbeidsvoorwaarden bij werkgevers, die voor de levering van druk- en bindwerk ten behoeve van Rijksinstellingen in aanmerking kwamen, doch niet aan de in hun bedrijf bestaande collectieve arbeidsovereenkomsten gebonden waren.	15
Buitenlandsche reis van den Inspecteur van den Arbeid der 1e klasse C. J. P. Zaalberg, met den Medisch-Adviseur der Rijksverzekeringsbank, ter bestudeering van de weder tewerkstelling van verminkten.	15
Uitgegeven publicaties.	15
Onderzoekingen naar het oudbakken worden van brood.	15
Arbeidersbudgets gedurende de crisis.	15
Verslag van het Haventoezicht niet meer verschijnend als uitgave van de Directie van den Arbeid.	15
Werkzaamheden tot handhaving der Arbeidswet, der Veiligheidswet, en der Steenhouwerswet.	15
Terugkeer der Arbeidsinspectie naar haar normale taak.	15
Invloed der bijzondere tijdsomstandigheden op het inspectiebezoek.	15
Belemmeringen in het bereiken der gewenschte resultaten.	16
Beoordeeling van werklokalen, vóór deze in gebruik genomen worden.	16
Inspectie van alle groentendrogerijen en -inmakerijen, in samenwerking met de Commissie van Toezicht op de Groenten- en Fruitcentrale en de pharmaceutische Inspecteurs van de Volksgezondheid.	16
Medewerking van de Gemeentepolitie, Rijksveldwacht en Marechaussée.	16
Invloed van de distributie- en andere crisismaatregelen op de medewerking der politie.	17
Geringe medewerking der politie in de provinciën Limburg, Noord-Brabant en Zeeland.	17

Daling van het aantal afgelegde bezoeken door de Gemeente-politie te 's-Gravenhage en Amsterdam	17
Krachtige medewerking der Gemeentepolitie te Haarlem.	17
Onvoldoende straatcontrôle te Utrecht	18
Gering aantal bezoeken der politie in de gemeenten rond Amsterdam.	18
Bijzonder ijverige controle op de naleving der sociale wetten in eenige gemeenten in het 6de district (Haarlem)	18
Overzicht van de intensiteit van het door de Gemeente-politie uitgeoefend toezicht, zooals dit valt op te maken uit de voorgescreven drie-maandelijksche opgaven	18—26
Conclusiën uit dit overzicht te trekken	27
Staatje van het aantal gemeenten in de verschillende provincies, die in de jaren 1908—1914 en 1917 in geen enkel kwartaal bericht van het gehouden toezicht inzonden	27
Medewerking van de Rijksveldwacht en de Kon. Marechaussée	27
Overzicht van de rechtspraak en van de processen-verbaal, opge maakt door Arbeidsinspectie, Rijks- en Gemeentepolitie, wegens overtreding der Arbeidswet, der Veiligheidswet en der Steenhouderswet	28
Medewerking van andere zijde	30
Ondervonden medewerking van een aantal schoolhoofden in het 2de district (Breda)	30
Algemeene opmerkingen omtrent de ingekomen klachten	30
Anonieme klachten	30
Klachten, ingediend met de bedoeling om den betrokken werkgever onaangenaam te zijn	30
Groot percentage der ongegrond of slechts ten deele gegrond bevonden klachten	30
Overzicht van de klachten, gesplitst naar de herkomst	31
Idem, ingedeeld naar het onderwerp	31
Uitslag van de behandeling der klachten	37
Werkzaamheden van den Electrotechnisch-Ingenieur	38
Overzicht der bezochte electriche installaties, gerangschikt naar de bedrijfsgroepen	38
Idem, gerangschikt naar de districten.	38
Werkzaamheden van den Scheikundig-Ingenieur.	39
Onderzoek van monsters.	39
Verrichte werkzaamheden in verband met de zuivering van het afvalwater van verschillende industriën	39
Oplossing scheikundige vragen bij de behandeling van beroepen ingesteld krachtens de Hinderwet	39
Werkzaamheden in verband met de bepalingen der Hinderwet.	39
Overzicht van het aantal sedert 1908 jaarlijks verleende Hinderwetvergunningen	39

Vrij belangrijke achteruitgang van het aantal in 1917 verleende vergunningen	39
Achteruitgang in de industriële ontwikkeling	39—40
Aanpassing van sommige fabrieken aan de tijdsomstandigheden	40
Ongunstige toestand voor vele fabrieksondernemingen	40
Districtsgewijs gerangschikte opgaaf der voornaamste nieuw gevestigde en belangrijkste uitgebreide industrieën	40—46
Onvoldoende uitvoering der Hinderwetbepalingen door verscheidene gemeentebesturen	46
Verkeerde opvattingen van Hinderwetbepalingen	47
Nalatigheid in de toezending van Hinderwetstukken aan de Arbeidsinspectie	47
Verzuim om het ontwerp van op te leggen voorwaarden aan het oordeel van het betrokken districtshoofd der Arbeidsinspectie te onderwerpen	47
Vernietiging van een besluit van Burgemeester en Wethouders van Rotterdam, waarbij een voorwaarde was opgelegd, die het ventileeren van het werklokaal onmogelijk zou maken	47
Onvoldoendheid der ingezonden teekeningen	47
Afwijking van de goedgekeurde plannen	47
Oprichten of uitbreiden van werkplaatsen zonder Hinderwetvergunning	47
Verzegeling, eener goud- en zilversmederij	47
Reeds voltooid resp. in gebruik genomen zijn van inrichtingen, vóórdat de betreffende stukken aan de Arbeidsinspectie werden toegezonden	47
Wenschelijkheid om art. 2 der Veiligheidswet zoodanig te wijzigen, dat v o o r a f g a a n d overleg met de Arbeidsinspectie verplichtend worde gesteld	48
Werkzaamheden in verband met de bepalingen der Ongevallenwet en der Beroepswet	48
Samenwerking op beveiligingsgebied van de Arbeidsinspectie met de Rijksverzekeringsbank	48
Aantal ontvangen opmerkingen van Agenten der Rijksverzekeringsbank omtrent beveiligingstoestanden in fabrieken en werkplaatsen	48
Stijging van het aantal opmerkingen	48
Opmerkingen betreffende het niet gebruiken van stof- en veiligheidsbrillen	48
Werk, door de opmerkingen aan de Arbeidsinspectie bezorgd	48
Opmerkingen betreffende inrichtingen, die niet onder het toezicht der Arbeidsinspectie vielen	48
Voorlichting van den Centralen Raad van beroep en van Beroepsraden, in bij die colleges aanhangige gedingen	48
Werkzaamheden in verband met de Caissonwet	49
Werken met een duikerklok te Rotterdam	49
Werkzaamheden in verband met de Phosphorluciferswet	49
Verbandcursussen	49
Werkzaamheden der Arbeidsinspectie ten opzichte der verbandcursussen	49
Oprichting van een Bond van Eerste Hulp bij Ongevallen Vereenigingen te Rotterdam	50
Moeilijkheden bij de opleiding tot verbandmeester van personen, die op afgelegden fabrieken werken	50
Weinig animo voor herhalingscursussen	50

HOOFDSTUK IV.

NALEVING DER ARBEIDSWET.

Bladz.

Inleiding	51
Artikel 4	51
Vermindering van het aantal opgemaakte processen-verbaal. . .	51
Kinderarbeid bij het schoonmaken van groenten en het pellen van mosselen	52
Afgifte van verklaringen als bedoeld in art. 22, 4de lid, door schoolhoofden en burgemeesters	52, 53, 54
Mededeelingen omtrent schoolverzuim wegens het verrichten van bedrijfsarbeid, in eenige gemeenten in Noord-Brabant	52
Toestaan van „tuinbouwverlof” aan leerplichtige kinderen, voor het afhalen van boonen ten behoeve van een groentenmakerij	52
Onjuiste opvatting van een arrondissements-schoolopziener omtrent het eindigen der leerverplichting	52
Afgifte van arbeidskaarten voor 12-jarigen.	53
Onvoldoendheid van de waarschuwing op de achterzijde der arbeidskaart voor-komende	53
Gunstige uitwerking van de Ministerieele circulaire, in 1916 tot de burgemeesters gericht, betreffende mededeeling aan de districtshoofden van de afgifte van arbeidskaarten voor 12-jarigen	53
In sommige districten laat de inzending dezer mededeelingen nog te wenschen over.	54
Vergelijkend overzicht van het aantal afgegeven arbeidskaarten voor 12- en 13-jarigen, geldig op 31 December 1912 t.m. 1917	54
Conclusie uit deze cijfers te trekken	54
Eenige mededeelingen omtrent achterlijkheid en analfabetisme onder de jeugdige veroordeelden, in verband met schoolverzuim	54
Artikel 5	56
Het tillen of dragen van lasten, welke kennelijk de krachten van jeugdige personen te boven gaan	57
Overtreding van het verbod voor jeugdige personen, om op den publieken weg of in voor het publiek toegankelijke gebouwen, tusschen 9 uur 's avonds en 5 uur 's morgens voorwerpen te verkoopen of te koop aan te bieden	57
Uitzoeken of merken van vuil, droog waschgoed	57
Sorteeren van lompen	57
Arbeid van personen beneden 14 jaar op bouwwerken, daken of ladders	58
Overlijden van een 13-jarig loodgietersmaatje, tengevolge van een val uit een hooggelegen dakgoot	58
Loopwerk van kinderen beneden 14 jaar, tusschen 9 uur n.m. en 7 uur v.m.	58

Arbeid van jeugdige personen op steigers, stellingen, gaanderijen e.d.	58
Belasten van een 15-jarigen knaap, met het verven van ankers aan den toren van een kerkgebouw	58
Optreden van jeugdige personen als stoker en in windmolens, zonder behoorlijk toezicht	59
Arbeid van jeugdige personen aan in beweging zijnd drijfwerk .	59
Arbeid van meisjes met loshangend haar aan in beweging zijnde machines	59
Verrichten van werkzaamheden door jeugdige personen aan in beweging zijnde werktuigen, voorzover die werkzaamheden door het districtshoofd als gevaarlijk zijn aangewezen	59
Naleving van het arbeidsverbod voor beschermde personen bij krachtwerktuigen, drijfwerk, en werktuigen, op gaanderijen, bordessen e.d., bij vloer- en wandopeningen, liften, op ladders, bij kuipen of bakken.	59—61
Doodelijk ongeval, overkomen aan een 13-jarigen jongen, die werkzaam was in de onmiddellijke nabijheid van het drijfwerk van de lift in een schoenfabriek	60
Onbeveiligde vleeschmolens in slagerijen	60
Onvoldoend beschutte degelpersen in drukkerijen	60
Beveiliging van snijboonenmolens in groentenzouterijen	60
Ernstig ongeval, overkomen aan een arbeidster, die werkte aan een onbevei- ligde pers in een blikwarenfabriek	60
Ondoelmatige constructie van ladders, op een bouwwerk in gebruik	61
Verwarming van werklokalen	61
Onvoldoende of geen verwarming in een aantal lompsorteerderijen in Noord- Brabant	61
Ergerlijke toestand in een wasscherij	61
Aanbrengen van planken of houten roosters op steenen vloeren .	62
Arbeidsverbod voor beschermde personen bij een voortdurende temperatuur van 25 ⁰ tot 32 ⁰ C.	62
Groote moeilijkheden met het bedrijfshoofd van een inrichting tot zuivering van kapok en veeren	62
Mededeelingen betreffende privaten	62
Treurige toestanden in kleine lompsorteerderijen	63
Mededeelingen betreffende zindelijkheid der werklokalen	63
Idem betreffende de dagverlichting	63
Ernstige overtreding van verscheidene bepalingen van de Arbeidswet en het Arbeidsbesluit door een graanhandelaar te Steenberg, die door vrouwen in zijn graanpakhuis peulvruchten liet lezen, en veroordeeling deswege. .	63
Arbeid bij kunstlicht tusschen 9 uur v.m. en 3 uur n.m.	64
Vrije, luchtruimte in de werklokalen	64
Inspectie der zich snel uitbreidende bontwerkerijen in Amsterdam	65
Aangetroffen toestanden in de mosselenindustrie	65
Arbeid van beschermde personen in de z.g. giftbedrijven. . . .	66
Naleving der bepalingen van het Arbeidsbesluit in letterzetterijen en -drukkerijen.	66

Als voren in lokalen, waarin sigaren worden gemaakt of tabak in drogen toestand wordt bewerkt	67
Resultaten van een onderzoek naar het thuiswerken van sigarenmakers te Kampen	67—68
Geneeskundige keuring van beschermd personeel, werkzaam in de Overijselsche textielindustrie (zie Hoofdstuk XI)	69
Mededeelingen omtrent opnamen van temperatuur en vochtigheidsgraad in de Twentsche textielindustrie	69
Staten, aangevende de waargenomen temperatuur en vochtigheid	70—76
Naleving der bepalingen van het Arbeidsbesluit betreffende steenen pannenbakkerijen	77
Idem betreffende de keramische bedrijven	77
Artikel 6	77
Naleving der bepalingen betreffende arbeidstijd en arbeidsduur.	79
Belangrijke teruggang in de geconstateerde overtredingscijfers	79
Overtreding in nagenoeg alle sigarenmakerijen te 's-Hertogenbosch	79
Mededeelingen omtrent ernstige overtreding in eenige wollenstoffenfabrieken te Tilburg	79—80
Veelvuldige overtreding door bouwondernemers	81
Eigenaardige moeilijkheden ten aanzien van de vervolging van een proces-verbaal, opgemaakt tegen een bakker	81
Moeilijkheid, om bij avondcontroles overtredingen te constateeren	81
Belangrijke verbetering in de naleving der bepalingen van art. 6 in het 8ste district (Deventer)	82
Overzicht van de overtredingen in het 1ste district (Venlo)	82
Nachtarbeid van jeugdige personen en vrouwen	82
Zeer langen tijd achtereen regelmatig verrichten van nachtarbeid door vrouwen in een vischbakkerij te Bergen op Zoom.	82
Naleving van het arbeidsverbod voor jeugdige personen en vrouwen, buiten de fabrieksuren	83
Naleving der bepalingen betreffende arbeid van vrouwen in winkels, die tevens fabriek of werkplaats zijn	84
Vergunningen tot overwerk	84
Een vergunning tot overwerk beteekent niet altijd verlenging van den werktijd	84
Overzicht van het aantal verleende overwerkvergunningen in de verschillende districten	85
Verzoek van den Bond van Verveners in Noord Holland, om den werkdag der jeugdige personen op 11 uur te mogen stellen	85
Verrichten van overwerk zonder vergunning in een groentenmakerij	85
Daling in het aantal overwerkvergunningen zoowel als in den duur van het overwerk	85, 86
Overzicht van de in het 6de district (Haarlem) verleende overwerkvergunningen, gerangschikt naar de redenen, die tot het verleenen der vergunning hebben geleid	86
Overwerkvergunningen voor langer dan 6 dagen	87—89
Verleende machtigingen tot overwerk zonder voorafgaande vergunning	85

Een verzoek om machtiging leidde tot het constateeren van overtreding in een groentenmakerij	90
Artikel 7	90
Mededeelingen omtrent overtreding der rusttijdbepalingen . . .	91
Doorwerken met ingekrompen rusttijd, nadat de vergunning daartoe reeds vervallen was	91
Ontslag van een jongen, die zich aan den op de arbeidslijst vermeldden arbeidstijd hield	91
Ernstige overtreding in een fabriek van gummi-hakken te Amsterdam . . .	91
Lange werktijden der mannelijke rubberwerkers in voormelde fabriek . . .	91
Ernstige overtreding in een fabriek van papieren zakjes	92
Verlenging der Ministerieele machtiging aan de districtshoofden, om, in verband met de noodzakelijkheid van kolenbesparing, vrijstelling van de rusttijdbepalingen te verleenen	92
Tegenkanting van arbeiderszijde ten opzichte van verkorting van den middagrusttijd	92
Aantal verleende vergunningen	93
Vergunningen tot verkorting van den rusttijd, verleend door den Minister (art. 7, sub 7)	93
Volledig overzicht dezer vergunningen	94—103
Afwijking, met toestemming van het districtshoofd, van de rusttijdbepalingen in nettenboeterijen in het 4de district (Utrecht) .	93
Artikel 8	104
Mededeelingen omtrent Zondagsarbeid van beschermde personen in fabrieken en werkplaatsen	104
Aantal door de Arbeidsinspectie opgemaakte processen-verbaal	104
Zondagsarbeid in de suikerindustrie, gedurende de bietencampagne	104
Artikel 9	104
Arbeid van gehuwde vrouwen binnen 4 weken na hare bevalling.	104
Artikel 10.	105
Doorbrennen der rusttijden in lokalen waar arbeid wordt verricht.	105
Artikel 12.	105
Naleving van dit artikel	106
Overzicht van het aantal opgemaakt processen-verbaal wegens het ontbreken van een arbeidskaart	106
Artikel 13.	106
Naleving van de bepalingen van dit artikel	108
Veelvuldige overtreding te Hardinxveld	108
Onjuiste aanduiding van de arbeidsregeling op de lijst	108
Nakoming van het voorschrift, om het overwerk van volwassen mannen mede te deelen.	108
Overzicht van de ontvangen mededeelingen van overwerk in het 6de district (Haarlem)	109
Verleende vrijstellingen krachtens het 10de lid van dit artikel. .	109

Artikel 21, 1ste lid	109
Aangifte van beroepsziekten. (Zie hoofdstuk XI).	109
Artikel 28.	109
Avondonderricht aan vrouwen in het diamantsnijden	109
Vervaardigen van confectie voor winkels en fabrieken, in de af- deeling „Industrieschool” van een pensionnaat te Moerdijk . . .	110

HOOFDSTUK V.

NALEVING DER VEILIGHEIDSWET.

Algemeene opmerkingen	
Doorvoering van het Veiligheidsbesluit 1916	111
Moeilijkheden bij de invoering en handhaving der wettelijke voor- schriften, tengevolge van het tekort aan allerhande materiaal . . .	111
Gebrek aan dun plaatijzer en aan zeep	111
Artikel 2 tot en met 5.	111
Bespreking der plannen tot oprichting van fabrieken met het districtshoofd der Arbeidsinspectie	111
Voorafgaande keuring van werklokalen	112
Artikel 6 en 7	112
Vrije luchtruimte	112
Woningnood en brandstofgebrek als oorzaak van overtreding der luchtruimteëischen.	112
Geconstateerde tekortkomingen in het 2de en 5de district . . .	112
Ernstige overtreding in een groote sigarenfabriek, een fabriek van papieren zakken en een meelpakkerij	112
Verlichting	
Bemoeiingen der Arbeidsinspectie inzake de verlichting van werk- lokalen.	113
Onvoldoende verlichting in vele groentenzouterijen en drogerijen . . .	113
Overtreding in een mosselpellerij en veroordeeling deswege . . .	113
Verbetering der kunstverlichting in een groote bierbrouwerij . . .	113
Aanbrengen van noodverlichting in verschillende groote bedrijven . . .	114
Het voorkomen van brand	114
Bemoeiingen der Arbeidsinspectie met betrekking tot de naleving der wettelijke bepalingen ter voorkoming van brand	114
Aanleggen van benzinebewaarpaatsen bij een 2-tal fabrieken . . .	114
Verleende tijdelijke vrijstelling ten aanzien eener bestaande ben- zinebergplaats	114
Het voorkomen van ongevallen bij brand	114
Bemoeiingen der Arbeidsinspectie inzake de brandontvluchting . . .	114
Noodzakelijkheid van een nooduitgang, gebleken bij een brand in een zakken- fabriek	114

Moeilijkheid bij het doorvoeren van verbeteringen in reeds lang bestaande inrichtingen in de centra der groote steden	115
Bijzondere medewerking van den Directeur van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht te 's Gravenhage	115
Practische gemeenschappelijke brandontvluchting voor een linteriefabriek en een suikerwerkfabriek	115
Mededeelingen omtrent enkele opgemaakte verbalen	115
Plaatsen van brandtrappen in nettenboeterijen	116
Verbetering van de brandontvluchting in een rubberfabriek te Amsterdam	116
Versperring van uitgangen en trapportalen, door opgestapelde goederen, voornamelijk in de kledingindustrie	116
Kleedkamers, kleederbergplaatsen en schaftlokalen	116
Mededeelingen omtrent kleedkamers en kleederbergplaatsen	116
De hooge prijzen der bouwmaterialen houden de inrichting van kleedkamers tegen	116
Tegenzin der arbeiders, om hun kleeën in gemeenschappelijke bergplaatsen op te hangen	116
Veroordeeling van het hoofd van een groot groentendrogers- en zoutersbedrijf	117
Opbergen der kleeën in de schaftlokalen	117
Mededeelingen omtrent schaftlokalen	117
In de centra der groote steden is het inrichten van schaftlokalen moeilijk	117
Noodzakelijkheid van afzonderlijke schaftlokalen door de fabrikanten zelf meer en meer gevoeld	117
Verstreken door groote fabrikanten van warm eten uit de Centrale Keuken, aan het personeel, dat 's middags niet naar huis kan	117
Niet gebruiken schaftlokalen in een groote machinefabriek, door onwelwillende bejegening van de buffetjuffrouw	118
Ontbreken schaftlokalen in de vele opgerichte kalkbranderijen in Zuid-Limburg	118
Gebrekkige ualeving van den eisch betreffende schaftlokalen op bouwwerken	118
Ontbrekende verwarming van het schaftlokaal eener groote constructiewerkplaats	119
Verleende vrijstellingen	119
Privaten	119
Mededeelingen omtrent den toestand der privaten	119
Ergerlijke toestand in de werkplaats van een groote schoenzaak te Amsterdam	119
Zindelijkheid.	120
Opmerkingen omtrent de zindelijkheid van werklokalen	120
Tegenkanting van arbeiderszijde tegen de maatregelen ter bevordering van de zindelijkheid	120
Schromelijke beschadiging door arbeiders, van de spuwbakken op een groote drukkerij	120
Onzindelijkheid van privaten	121
Wasch- en badgelegenheden.	121
Mededeelingen omtrent wasch- en badgelegenheden in fabrieken en werkplaatsen	121
Gebrekkig onderhoud en weinig gebruik dezer gelegenheden	121
Ontbreken zeep en handdoeken	121
Gebruik van vuil slootwater voor de waschgelegenheden in een steendrukkerij	121
Onvoldoende toestand der badgelegenheden in enkele gasfabrieken	121
Bevorderen van een dragelijke temperatuur en luchtverversching	121
Voorgeschreven maatregelen ter beschutting tegen weersinvloeden	122

Arbeid van meisjes in een confectiefabriek op een plat waarover een scherm was gespannen	122
Onvoldoende verwarming van werklokalen	122
Verkeerde opvatting omtrent de verplichting tot verwarming der werklokalen eener vlasfabriek	122
Beschieten van pannen daken	122
Geëischte maatregelen tot het tegengaan van te hooge temperatuur	123
Bestrijding hooge temperaturen in suikerfabrieken	123
Zeer hooge temperatuur bij den stoommangel in een stoomwasscherij	123
Idem in de droogkamer van een stroo- en vilthoedenfabriek	123
Te hooge temperatuur in de ketelhuizen van diverse kleinere wasscherijen.	123
Aanbrengen sproeiinrichting vóór de vuren van de zoutpannen in een zoutziederij	124
Zeer doelmatige ventilatie van een nieuwe glasfabriek der N. V. Philips Gloeilampenfabrieken	124
Resultaten van het voortgezet omvangrijk onderzoek naar de temperatuur in de kamers der ringovens van steenfabrieken	124—127
Hinderlijke tocht in een stoomwasscherij te Amsterdam	127
Maatregelen tot het verkrijgen eener tochtvrije ventilatie in diamant-slijperijen	127
Schadelijke dampen of gassen en stof.	127
Moeilijkheid bij de uitvoering van stofafzuigingsinstallaties, wegens gebrek aan dun plaatijzer	127
Belemmering in het gebruik der afzuiginstallaties door de rantsoeneering van electrischen stroom	127
Mededeelingen omtrent de genomen maatregelen ten opzichte van damp- en stofbestrijding	128
Tot stand gekomen belangrijke stofafzuigingen	128
Gegeven omvangrijke voorschriften voor een brikettenfabriek	128
Reiniging van zetkasten in letterzetterijen.	128
Onvoldoende stofafzuiging in vlasfabrieken	128
Verschrikkelijke stofatmosfeer in vele malerijen	128
Onaangename atmosfeer in groentendrogerijen en genomen maatregelen daartegen	128
Gestelde eischen in zoutziederijen.	129
Doelmatige afvoer van dampen, ontstaan bij het schoonbeitsen van koperen voorwerpen in een fittingfabriek (met teekening).	129
Dampafvoer in een metaalwarenfabriek	130
Afvoerkappen boven de etsbaden in cliché-inrichtingen	131
Hinderlijke damp bij het lakken van stroohoeden	131
Verspreiding van zeer schadelijke dampen boven de indamppannen in een groote chemische fabriek	131
Toepassing electrische strijkijzers in verschillende bedrijven	131
Electrische verwarming der soldeerdoppen in de diamantindustrie (met foto's)	132
Verspreiding van benzoldamp in een drukkerij waar plaatwerk werd gedrukt	133
Voorkomen van ongevallen.	133
Invloed der hooge prijzen en schaarschte van materialen, op de beveiliging van machines en drijfwerk	133
In werking brengen nieuwe inrichtingen, zonder dat deze voldeden aan de bepalingen der Veiligheidswet.	133

Laten rusten van riemen op in beweging zijnde assen.	133
Ontbreken van veiligheidsslingers aan gas- of petroleummotoren .	133
Aanbrengen inrichtingen, om drijfwerk onmiddellijk te kunnen stilzetten	133
Onvoldoend gebruik van beveiligingsmiddelen bij houtbewerkingsmachines	134
Wenschelijkheid oprichting vakschool voor het gebruik van beveiligde houtbewerkingsmachines	134
Beveiliging van cirkelzagen	134—138
Doelmatige beschutting van cirkelzagen voor het zagen van brandhout .	134
Doelmatige bevestiging spouwmes (met foto)	135
Beveiliging van een cartonzaag (met teekening)	135
Weinig gevaarlijke zaagmachine voor brandhout (met teekening).	135
Verbeterde beveiliging bij het pennen zagen, uitgedacht door den Controleur v. d. Arbeid KRUIJVER (met teekening en foto)	135
Beschrijving van een drietal nieuwe beveiligingen voor rotatiedrukpersen (met teekeningen en foto)	139, 141
Beveiliging van een draadtrekbank (met foto).	141
Idem van papieruitstampmachines (met foto)	141
Idem van boekenhechtmachines (met foto)	142
Idem van snijboonenmolens	142
Beveiliging tegen ongevallen bij het snijden van kool.	142
Voorkomen van oogverwondingen door slijpsteen.	142
Niet gebruiken veiligheidsbrillen door de arbeiders	142
Bescherming tegen oogverwondingen bij het z.g.n. „roestbikken” aan de groote zeeschepen	143
Beveiliging van steigers	143
Beveiliging van liftinstallaties.	143
Harmonicahekken voor de afsluiting van de liftkooi	143
Beveiliging van hijschijnrichtingen	143
Beschutting van de grondkuip in een leerlooierij.	143
Idem der zoutpannen in een zoutziederij	144
Beschermingsmiddelen bij den arbeid in de ovens eener kalkbranderij	144
Bestrijding van het gevaar van acetyleen-apparaten.	144
Dodelijk ongeval met een „Sirius”-apparaat	144
Explosiegeval met ernstige oogverwonding	145
Geëischte maatregelen in een smederij	145
Electrische installaties	145
Overzicht van de gestelde eischen voor electrische installaties, gerangschikt naar de bedrijfsgroepen	146
Als voren, gerangschikt naar den aard der gebreken	147
Het verschaffen van hulp bij ongevallen.	148
Aanwezigheid verbandmiddelen en ophangbiljetten betreffende eerste hulp	148

Naleving art. 236 van het Veiligheidsbesluit (aanwezigheid verband-meester in bepaalde bedrijven)	148
Het voorkomen van vergiftiging, besmetting en beroepsziekten	148
Naleving der bepalingen betreffende het verschaffen van een schoon overkleed in de drukkerijen te Amsterdam	148
Waschgelegenheden in de diamantindustrie te Amsterdam	148
Vonnis inzake de wettelijke aansprakelijkheid van een molenverhuurder voor de naleving der Veiligheidswet	148
Beschikbaar stellen schoone handdoeken	149
Zeer slechte toestand in een fabriekje van schrijfmachinelinten	149
Het verstrekken van goed drinkbaar water	149
Gestelde eischen inzake drinkwaterverstrekking	149
Artikel 10.	149
Weigeren van inlichtingen door een fabrieksboekhouder en veroordeeling deswege	149
Artikel 16. Beroep	
Bespreking der ingestelde beroepen	149
Vrijstellingen van voorschriften van het Veiligheidsbesluit.	150
Mededeelingen omtrent de verzochte vrijstellingen	150
Tabel, gevende een overzicht der verleende vrijstellingen.	151

HOOFDSTUK VI.

DE STEENHOUWERSWET.

Ongunstige toestand in het steenhoudersbedrijf	153
Ontslag van personeel ten gevolge der bedrijfsslapte.	153
In Amsterdam werd de toestand niet ongunstiger	153
Harde tijd voor de kleine patroons	153
Verandering in het aantal inrichtingen en het daarin werkzame personeel	153
Overzicht van aantal werkplaatsen en arbeiders te Amsterdam over 1913—1917	153
Toelichting tot vorenstaand overzicht	154
Voorkoming conflicten tusschen de Hinderwet en de Steenhouderswet	154
Artikel 3. Verplichte keuringen	155
Mededeelingen en overzichten betreffende de plaats gehad hebbende verplichte keuringen	155
Artikel 5. Vrijwillige keuringen	156
Mededeelingen omtrent de verrichte vrijwillige kosteloze keuringen	156
Artikel 6, 7, 8 en 17.	156
Weinig aanmerkingen op de inrichting der werklokalen	156
Geheel onvoldoende toestand in een werkplaats voor marmerwerk	156
Financieele onmacht van kleine werkgevers, om de wetseischen na te leven	156
In beslagname van het vereischte open terrein, voor de opstapeling van voorraden materiaal.	156

Veroordeeling van een steenhouwerspatroon te 's Gravenhage, wegens het niet naleven op een werk van de eischen van het Steenhouwersbesluit	157
Mislukte poging van beklagde, om aannemelijk te maken, dat de steenleverancier de werkgever was	157
Vrijspraak van een beklagde te Leiden, op grond, dat de knecht onder eede volhield deelgenoot in de zaak te zijn	157
Veroordeeling van een werkgever te Utrecht	157
Aard van de door de Arbeidsinspectie gemaakte opmerkingen.	157
Veroordeeling van een patroon te Amsterdam, wegens ontbreken waschgelegenheid en kleederberging	157
Onvoldoende en zonder vergunning opgerichte werkplaats voor grafsteen en verkregen verbetering	157
Bespreking van eenige klachten	158
Verleende en geweigerde vrijstellingen	158
Artikel 9 en 13. De werktijd	158
Overtreding der werktijdbepalingen kwam slechts enkele malen voor	158
In vele bedrijven werd, door de slapte, korter gewerkt dan wettelijk veroorloofd is	158
Verleende en geweigerde vrijstellingen	158

HOOFDSTUK VII.

ONGEVALLEN.

Overzicht van het aantal van de Rijksverzekeringsbank ontvangen kennisgevingen van ongevallen, voorzoover betrekking hebbende op bedrijven vallende in een der 17 nijverheidsgroepen, met vermelding van het aantal doodelijke ongevallen, het aantal ongevallen dat nader is onderzocht en het aantal ingekomen kennisgevingen ex art. 11 der Veiligheidswet	160
Mededeelingen omtrent ongevallen met stoomketels.	160
Uitslaan der vlam bij het openen der vuurdeuren	160
Uitvoerige beschrijving van een ernstig ongeval, bij het verwijderen van de „Flugasche” uit het gemeenschappelijk rookkanaal van een stoomketelbatterij in een papierfabriek	161
Mededeelingen omtrent ongevallen door stoommachines.	163
„ „ „ „ explosiemotoren	163
„ „ „ „ watermolens	164
„ „ „ „ compressoren.	164
„ „ „ „ drijfwerk	164
„ „ „ „ ontijdig aanzetten van machines.	166
„ „ „ „ liften.	166
„ „ „ „ lieren	167
„ „ „ „ cirkelzagen	167

Mededeelingen omtrent ongevallen door lintzagen.	170
" " " " kantrechtzaagbanken	170
" " " " vlakbanken.	170
" " " " vandiktebanken	171
" " " " snelschaafbanken	171
" " " " overige schaafmachines	171
" " " " fraisbanken	172
" " " " stempelpersen	172
" " " " meng- en kneedmachines	173
" " " " walsen	173
Beveiliging van de mengwalsen in rubberfabrieken	174
Mededeelingen omtrent ongevallen door acetyleen ontwikkel- kelaars.	174
" " " " ontploffingen ver- branding.	176
" " " " bedwelming of ver- stikking	176
" " " " vallende voorwerpen	177
Ongevallen door electriciteit	178
Mededeeling van het aantal ongevallen, den aard van het letsel en de oorzaken der ongevallen	178
Nadere beschrijving van een ongeval in een transformatorhuisje, waarbij aanraking onder hooge spanning plaats vond (met teekening en foto).	179
Beschrijving van enkele ongevallen met doodelijken afloop	180
Ongevallen, voorgekomen in bepaalde bedrijven.	181
Ongevallen in drukkerijen.	181
Ongevallen met degelpersen	181
Ongevallen met snelpersen	184
Ongeval met een rondschaafmachine	185
Ongevallen in de bouwbedrijven	185
Ongevallen in de chemische nijverheid	185
Beschrijving van twee ernstige ontploffingen van distilleerketels in een groote chemische fabriek	186—192
Ernstig geval van vergiftiging door nitreuse dampen	192
Ongeval bij het openen van een bus rookend zwavelzuur	192
Ongeval bij het schoonmaken van een zwavelzuurrezervoir	192
Beknelling tusschen buskruitwalsen	192
Ongeval aan een snijmachine in een confectiefabriek	193
" " " lintsnijmachine in een handschoenenfabriek	193
Ongevallen in de waschindustrie	193
Ongevallen door stoommangels	193
Ongevallen door wringmachines	193

	Bladz.
Ernstig ongeval door een centrifuge	193
Ongevallen in schoenfabrieken	193
Ongevallen in leerlooierijen	193
Ongevallen met de karrenwals	195
Ongevallen in metaalfabrieken	195
Ongevallen aan boormachines en draaibanken	195
Ongevallen aan felsmachines	195
Ongevallen aan poetsschijven	195
Beklemming tusschen de rollen van een voormachine	195
Oogongevallen	196
Ongevallen door amarilsteenen	197
Ongeval door een ijzerzaag	197
Ongeval bij het harden van stempelpotten	197
Ongeval door een acetyleen-zuurstofvlam	197
Ongevallen in ijzergieterijen	198
Ongevallen in de vlasindustrie	201
Ongevallen in de textielnijverheid	201
Vermindering aantal ongevallen in Overijsel en oorzaak daarvan	201
Vergelijkend overzicht van de ongevallen in het 8ste en 4de district over de jaren 1913 t.m. 1916	202—208
Overzicht van het aantal ongevallen in de wollenstoffenfabrieken te Tilburg, verdeeld naar de dagen der week	209
Staat der ongevallen, overkomen aan beschermd personeel als gevolg van het reinigen van in beweging zijnde werktuigen	210
Als voren betreffende onbeschermd personeel	211
Ongevallen bij het opzetten van de kool in de snijmachines in zuurkoolfabrieken	212
Ongevallen door snijboonenmolens	212
Overzicht der ongevallen met doodelijken afloop	212—221

HOOFDSTUK VIII.

BELANGRIJKE RECHTERLIJKE BESLISSINGEN.

Arbeidswet.

Vonnis van de Arrondissements-Rechtbank te Tiel en arrest van den Hoogen Raad, waarbij werd bestist, dat het ontstelen en daarna verpakken en verzenden van kersen, werkzaamheden zijn, die tot het landbouwbedrijf behooren, zoodat de Arbeidswet daarop niet van toepassing is.	222
Vonnis van den Kantonrechter te Tilburg, waarbij is beslist, dat de pakkerij van een chemische wasscherij als een werkplaats in den zin der Arbeidswet moest worden beschouwd	223
Arrest van den Hoogen Raad betreffende de beteekenis van de woorden „verder onderwijs te ontvangen”, voorkomende in art. 22, 4de lid, der Arbeidswet 1911	224

Vonnis van de Arrondissements-Rechtbank te Groningen, waarbij, in tegenstelling met een beslissing van den Kantonrechter aldaar, werd uitgemaakt, dat bij het niet naleven van een aan een rusttijdvergunning verbonden voorwaarde, die vergunning daardoor haar kracht verliest. . . 227

Veiligheidswet.

Arrest van den Hoogen Raad, beslissende: 1ste dat bij het niet opvolgen van ten aanzien van werktuigen door de Arbeidsinspectie gegeven voorschriften het in werking zijn dier werktuigen geen element van de overtreding vormt, zoodat de geëischte beveiligingen dus ook bij stilstand der machines aanwezig moeten zijn;

2de dat de op art. 135 van het Veiligheidsbesluit 1913 (132 V.B. 1916) berustende voorschriften van de Arbeidsinspectie hebben in acht te nemen de in dat art. opgenomen beperking, dat beschuttingsmiddelen alleen vereischt zijn voor gevaar opleverende werktuigdeelen, die zich op een hoogte van minder dan 1.80 M. van de vloeren enz. bevinden, en dat dit laatste uit de dagvaarding behoort te blijken. . . 229

Arrest van den Hoogen Raad, waarbij is beslist, dat de mogelijkheid der in art. 135 van het Veiligheidsbesluit 1913 (132 V.B. 1916) geëischte beschutting voor werktuigen een element is der in dat artikel vervatte gebodsbepaling en dus bij dagvaarding moet worden vermeld. 233

Arrest van den Hoogen Raad, beslissende, dat het hoofd of de bestuurder eener onderneming strafrechtelijk aansprakelijk is voor ieder niet-gebruik door de arbeiders, der bij art. 243, onder a, van het Veiligheidsbesluit 1916 geëischte oogbeschuttingsmiddelen. 234

Verdere mededeelingen omtrent rechterlijke uitspraken en medewerking van rechterlijke autoriteiten.

Medewerking van de ambtenaren van het Openbaar Ministerie . . 236

HOOFDSTUK IX.

DE WERKTIJDEN.

Invloed van den oorlogstoestand op de werktijden 237

Inkrimping van den werktijd in onderscheidene bedrijven en onmiddellijke oorzaken daarvan 237

Herhaalde wijziging in de regeling der werktijden in tal van ondernemingen 237

Sterke achteruitgang in den toestand der kalkbranderijen	237
Minder gunstige toestand der groentendrogerijen	237
Toenemende algemeene malaise in de industrie	237
Overzichten der werktijden van beschermd en onbeschermd personeel in alle fabrieken in het 5de district (Amsterdam) met 25 of meer personen	238—242
Conclusies uit deze overzichten	243
Overzichten van de werktijden op de scheepswerven in het 3de district (Rotterdam).	243—245
Werktijden in de textielindustrie in Overijsel	246
Een statistisch overzicht der werktijden niet te geven	246
Mededeelingen en statistieken betreffende de samenstelling van het personeel der textielfabrieken	246—250
Middagrust in de textielfabrieken	251
Mededeelingen en statistieken betreffende de werktijden in de sigarenfabrieken in het 2de district (Breda), vallende onder de bepalingen der Veiligheidswet	252—256
Nachtarbeid in het broodbakkersbedrijf	256
Mededeelingen inzake tot stand gekomen plaatselijke verordeningen en regelingen tot het tegengaan, beperken of afschaffen van den nachtarbeid in het broodbakkersbedrijf.	256
Tekst der uitgevaardigde verordening te Hoorn	256
Getroffen maatregelen in onderscheidene andere gemeenten	258—266
Overzicht van de plaatsen, waar de bakkersnachtarbeid werd afgeschaft, met vermelding van de uren, gedurende welke geen bakkersarbeid mag verricht worden en de uren, waarop het vervoer en c. q. ook de verkoop van brood verboden is.	268
Vrije Zaterdagmiddag	272

HOOFDSTUK X.

HUISINDUSTRIE.

Het garnalen- en mosselpellen.	273
Ergerlijke toestanden bij het pellen en koken van mosselen in huisarbeid.	273
Genomen maatregelen, om te bevorderen, dat in de daarvoor in aanmerking komende gemeenten het pellen, koken en zouten van mosselen en het pellen van garnalen in huisindustrie, bij plaatselijke verordening verboden werd	273
Resultaat dezer bemoeiingen	274
Tekst van een opgenomen verbodsbepaling in de Algemeene Politieverordening te Amsterdam	274
Tekst eener te Den Helder uitgevaardigde verordening	274
Mededeelingen omtrent het garnalenspellen in huisarbeid te Arnhem, Brouwershaven en Vlissingen.	275
Als voren te Den Helder, Volendam en Urk.	277

Het groentenschoonmaken	278
Eenige mededeelingen omtrent het bewerken van groenten in huis- arbeid in het 2de district (Breda).	278
Resultaten van een ingesteld onderzoek naar het bewerken van groenten in huisarbeid in het 3de district (Rotterdam)	279
Het uienichillen	279
Het afhalen van boonen ten behoeve van groentenconserveer- inrichtingen	283
Mededeelingen omtrent het schoonmaken van groenten in huis- arbeid te Noordwijk, Nieuwerkerk a. d. IJssel, Loosduinen en Leiden	284
Het afhalen van spercieboonen voor de groentenmakerijen te Amsterdam.	286
Het afhalen van boonen in huisarbeid te Beverwijk en omstreken	288
Als voren in de provincie Groningen.	289
Het vervaardigen van vuurmakers	290
Huisarbeid voor een fabriek van papierwaren te Hilversum. . .	290
Idem voor een fabriek van vuurmakers te Bergen op Zoom. . .	290
Sigarenmaken en tabaksstrippen	291
Resultaten van een ingesteld onderzoek in 139 werkplaatsen van thuiswerkende sigarenmakers in het 2de district (Breda) . . .	291
Redenen waarom thuis gearbeid werd	291
Inrichting en zindelijkheid der werklokalen	291
Loonstelsel	291
Lange werktijden	292
Hulp van vrouwen en schoolgaande kinderen	292
Aansluiting bij vakbonden.	292
Tabak strippen in huisarbeid voor een groote sigarenfabriek in het 5de district (Amsterdam)	292
Het verpakken van bouillonblokjes	292
Mededeelingen omtrent het verpakken van bouillonblokjes te Haarlem, voor een groote fabriek te Bennebroek.	292
Het knooien en boeten van vischnetten	293
Het vervaardigen en herstellen van haring- en trawlnetten in huisarbeid te IJmuiden	293

HOOFDSTUK XI.

GENEESKUNDIGE ONDERZOEKINGEN EN MEDEDEELINGEN OMTRENT BEROEPSZIEKTEN.

Inleiding	294
Onderzoek van haringspeetsters	295
Geneeskundigen, die het onderzoek verrichtten	295

Aantal gekeurde vrouwen en redenen van niet-toelating tot den speetarbeid	295
Overzicht van de verdeeling der gekeurde vrouwen over de ver- schillende visschersplaatsen . . . , ...	295
Overzicht van de leeftijden der onderzochte ongehuwde vrouwen en weduwen	296
Als voren der gehuwde vrouwen	296
Overzicht van de cijfers betreffende de kindersterfte	297
Onderzoek van vrouwen, werkzaam in steenfabrieken	297
Geneeskundige, die het onderzoek verrichtte	297
Overzicht van het aantal onderzochte vrouwen, gerangschikt naar de gemeenten	297
Resultaat der keuringen	297
Overzicht van de leeftijden der onderzochte ongehuwde vrouwen .	298
Idem der gehuwde vrouwen	298
Onderzoek van vrouwen in de keramische industrie	298
Geneeskundige, die het onderzoek verrichtte	298
Overzicht van het aantal onderzochte vrouwen, gerangschikt naar de drie fabrieken	299
Idem gerangschikt naar den aard der verrichtte werkzaamheden .	299
Als voren, doch gesplitst over de drie fabrieken	299
Uitkomsten van de driemaandelijksche keuringen, gerangschikt naar den leeftijd der onderzochte vrouwen	300
Redenen voor afkeuring of in observatiestelling	301
Onderzoek van het beschermd personeel in de handvlasserijen en hennephekelarijen	301
Geneeskundigen, die de keuringen verrichtten	301
Aantal onderzochte personen	302
Aantal afgekeurden en redenen der afkeuring	302
Overzicht van de resultaten der keuringen van jongens, gerang- schikt naar hun leeftijden en woonplaatsen	303
Overzicht van het aantal gekeurde vrouwen, gerangschikt naar de gemeenten	304
Overzicht van de gemiddelde lichaamslengte der in Friesland onderzochte jongens	304
Idem van de gemiddelde handkracht	305
Mededeelingen omtrent het geneeskundig onderzoek in de hekelarijen	305
Onderzoek van jeugdige personen werkzaam in de textielindustrie	305
Geneeskundig onderzoek van de jeugdige personen, werkzaam in de textielfabrieken te Enschede	305
Aantal onderzochte personen	305
Aantal afgekeurden en redenen der afkeuring	305
Herkeuringen, krachtens ingesteld beroep	305

Leeftijden der gekeurde personen	306
Overzicht van de gekeurden, onderscheiden naar de fabrieksafdeelingen waarin zij werkzaam waren	306
Overzicht van den duur der aanwezigheid van de gekeurden in de fabriek	306
Overzicht van de gemiddelden van lengte, handkracht en gewicht der onderzochte 13- en 14-jarige personen	307
Afwijkingen, bij het onderzoek waargenomen.	308
Maatregelen, naar aanleiding van het onderzoek genomen	308
Herkeuring van het vorige jaar afgekeurden	308
Keuring van jeugdige personen, werkzaam in de Nederlandsche Katoenspinnerij, te Hengelo	308
Aantal onderzochte personen	309
Aantal ongeschikt geachten	309
Leeftijden der onderzochten	309
Overzicht van den tijd, gedurende welken de gekeurden op de fabriek werkzaam waren.	309
Afwijkingen, bij het onderzoek waargenomen.	310
Keuring van jeugdige personen werkzaam in de textielfabriek van de firma H. P. GELDERMAN & Zn., te Oldenzaal	310
Aantal gekeurde personen.	310
Aantal afgekeurden en redenen der afkeuring	310
Leeftijden der onderzochten	310
Overzicht van het aantal gekeurden, onderscheiden naar de fabrieksafdeelingen waarin zij werkzaam waren	311
Overzicht van den tijd, gedurende welken de onderzochten op de fabriek werkzaam waren.	311
Afwijkingen, bij het onderzoek waargenomen.	311
Onderzoek van beschermd drukkerspersoneel.	312
Wijze waarop de keuring geschiedde.	312
Overzicht van het aantal onderzochte personen, gerangschikt naar de districten	312
Overzicht van de leeftijden der onderzochte jongens	312
Werkzaamheden, welke de gekeurde jongens wilden gaan uitoefenen	313
Vroegere ziekten van de gekeurde jongens en ziekten hunner ouders	313
Afwijkingen, bij het onderzoek waargenomen.	313
Aantal goed- en afgekeurde jongens en redenen der afkeuring	314
Gevorderde herkeuringen van jongens en redenen daarvoor.	315
Overzicht van het aantal onderzochte vrouwen en meisjes, gerangschikt naar den leeftijd	315
Vroegere ziekten der gekeurde vrouwen en meisjes en ziekten harer ouders	316
Aantal goed- en afgekeurde vrouwen en meisjes en redenen daarvoor	316
Gevorderde herkeuringen van vrouwen en meisjes en redenen daarvoor	316

Eindresultaat van de keuringen over het geheele Rijk	317
Aantal ingestelde beroepen en resultaat der dientengevolge verrichte herkeuringen	317
Overzicht van de resultaten der 2de keuringen	317
Onderzoek van jongens, die zich hadden aangegeven voor het onderwijs in het drukkersvak op de ambachtsschool te 's Gravenhage.	317
Keuring van steenhouwers	318
Verplichte keuringen.	
Overzicht van het aantal gekeurde personen beneden 21 jaar, gerangschikt naar den leeftijd en de artsen, die het onderzoek verrichtten	318
Mededeelingen omtrent het onderzoek van personen beneden den leeftijd van $17\frac{1}{2}$ jaar	319
Alsvoren betreffende personen van $17\frac{1}{2}$ jaar en ouder	319
Overzicht van het aantal goed- en afgekeurde personen, gerangschikt naar den leeftijd	320
Redenen der afkeuring.	320
Staatje, aangevende de bijzonderheden omtrent de twee geconstateerde gevallen van longafwijking	320
Staatje, waaruit blijkt dat het aantal verplichte keuringen regelmatig afneemt	321
Overzichten der uitkomsten van het onderzoek betreffende gewicht, lichaamslengte en borstkasomvang der gekeurde personen	321
Onverplichte keuringen	322
Overzicht van het aantal gekeurde personen, gerangschikt naar den leeftijd en de artsen, die het onderzoek verrichtten	323
Resultaten van het onderzoek	323
Staatje, aangevende nadere bijzonderheden omtrent de acht geconstateerde gevallen van longafwijking	323
Keuringen van steenhouwersleerlingen der Amsterdamsche ambachtsschool	323
Onderzoek van caissonarbeiders	323
Resultaat van het onderzoek van personen, die tot den caissonarbeid wenschten te worden toegelaten	323
De aangifte van ziektegevallen	324
Tekst van art. 21 der Arbeidswet 1911, de aangifte voorschrijvende	324
Aantal aangiften, verdeeld over de maanden van het jaar, met vergelijking van het aantal aangiften in vorige jaren	324
Overzicht van het aantal aangiften, gesplitst naar de standplaatsen der geneeskundigen	325
Kort overzicht van de aangegeven gevallen van anilinevergiftiging,	

anthrax, benzolvergiftiging, kooloxydevergiftiging, loodvergiftiging.	327
Als voren van vergiftiging door nitreuse dampen, arsenikvergiftiging, kanker van de huid, longlijden, nystagmus, etterige slijmbeursontsteking van de knie, etterige slijmbeursontsteking van den elleboog, ontsteking van huid en onderhuidscelweefsel, van peesscheeden van de hand en van spierscheeden en spierweefsel van den voorarm.	328
Als voren van ontsteking van huid- en onderhuidscelweefsel, ontsteking en zweren van de huid	329
Als voren van staar, tetanus, zweren van het hoorn- en het bindvlies van het oog	330
Als voren van eenige ziektegevallen waarvan de aangifte niet verplicht is, t.w. beenvliesontsteking, onderhuidsche weefselontsteking, bindvliesontsteking, zenuwlijden, gewrichtslijden, verlamming bewegingszenuw, ontwrichting van het maanbeentje van rechterhand, zenuwontsteking, doofheid, vergiftiging door scherpzuurdampen, vergiftiging door onzuiver acetyleengas	330—331
Opgave der ziekten waarvan geen gevallen werden aangegeven	331
Nadere mededeelingen omtrent de volgende belangrijke aangegeven ziektegevallen :	
Loodvergiftiging	331
Vergiftiging door nitreuse dampen.	332
Kanker van de huid.	332
Ontsteking van peesscheden van de hand en van spierscheden en spierweefsel van den voorarm.	332
Ontsteking van huid- en onderhuidscelweefsel.	333
Ekzeem van de huid.	334
Ontsteking van de huid van duim en wijsvinger en pinkzijde van de middenhand.	334
Ontsteking van de huid van de onderarmen en handen (urticaria)	334
Herpes tonsurans	334
Sykosis parisisaria	334
Verschillende geneeskundige onderzoeken	334
Benzolmisbruik in een chromo-rotogravurefabriek	334
Benzolvergiftiging in een werkplaats voor militaire gasmaskers	335
Benzolgebruik in een fabriek voor fietsbanden	335
Solventnaphthagebruik in een rubberfabriek	335
Aniline, bereid in een chemische fabriek hier te lande	335
Aniline in accelereen in de rubberfabrikage	335
Invloed van natriumcarbonaat in zeepoeder	336
Soda-asch bij het lossen door havenarbeiders uit een zeeschip	336
Schadelijke invloed van zwaveligzuur.	336

Bereiding en verwerking van Trinitro-toluol (bijgenaamd Trotyl)	
in ammunitiefabrieken	336
Anilinekleurstofgebruik in een mandenfabriek	339
Gebruik van emaline in afgesloten ruimten.	340
Anilinekleurstofgebruik voor schrijfmachinelinten.	340
Phosphorwaterstofvergiftiging? bij een ketellasscher met acetyleen- zuurstofvlam	340
Stof van veeren en kapok in een fabriek van veeren- en kapok- bereiding	341
Pekstof in briketfabrieken	341—344
Zware arbeid voor jeugdige personen in een Veterfabriek . . .	344
Invloed van vergiftige gasen in een Vet- en Blau-gasfabriek . .	345
Maandelijksch onderzoek van het personeel werkzaam in de 4	
loodwitfabrieken	346
Niet maandelijks geschieden van het onderzoek en reden daarvan.	346
Aantal gekeurde arbeiders.	347
Overzicht van het aantal gekeurde en niet-gekeurde arbeiders, werk- zaam in elk der 4 loodwitfabrieken en van het aantal gevallen van loodvergiftiging	347
Overzicht van het aantal personen, dat in de jaren 1913 tot en met 1917 in de loodwitfabrieken heeft gewerkt en van het aantal gevallen van loodvergiftiging in die jaren	347
Duur van de werkzaamheid der gekeurden in de loodwitfabriek .	348
Staatje, aangevende de leeftijden en het al of niet gehuwd zijn der onderzochte personen	348
Mededeelingen omtrent het voorkomen van coloriet, loodzoom, coloriet en loodzoom, tremor en verlamming	348
Overzicht van de resultaten van het onderzoek	349
Pruimen onder den arbeid.	349
Invloed van afwezigheid uit de fabriek op den loodzoom. . . .	350
Overzicht van aantal en aard der gevallen van loodvergiftiging voor elk der 4 fabrieken en verdere bijzonderheden	350
Diverse keuringen	350
Mededeelingen omtrent een drietal speciale keuringen.	350

HOOFDSTUK XII.

EENIGE MEDEDEELINGEN OVER ELECTRISCH INSTALLATIE-MATERIAAL.

Een en ander over prijsstijging en voorraden van electrisch instal- latie-materiaal	351
Gevaar van het gebruik van stopveiligheden van slechte of minder- waardige constructie	352

Waarschuwing tegen het gebruik van een drietal, in ons land veelvuldig aangetroffen, constructies	353
---	-----

HOOFDSTUK XIII.

SCHADE, VEROORZAAKT DOOR FABRIEKEN AAN DE OMGEVING.

Bestrijding van rook en hinderlijke dampen	355
Adviezen, verstrekt door de „Vereeniging tot bevordering van rookvrij stoken”, aan de gemeentebesturen van Vught, Schiedam en Watergraafsmeer	355
Mededeelingen omtrent de gegeven stokerscursussen	356
Wijziging van de statuten der „Vereeniging tot bevordering van rookvrij stoken”, strekkende tot uitbreiding van het arbeidsveld der vereeniging.	357
Hinder van een asphalffabriek.	357
Voorwaarden, op advies van den Directeur-Generaal in hooger beroep opgelegd voor een uit te breiden asphalffabriek, ter voorkoming van den hinder der naphthaline- en teeroliedampen .	357
Oprichting eener traankokerij	357
Voorwaarden, op advies van den Directeur-Generaal opgelegd bij een in hooger beroep verleende vergunning tot oprichting eener traankokerij te Schipluiden.	358
Verontreiniging van openbare wateren door fabrieken	359
Zuivering van het afvalwater eener nieuw opgerichte vlasserij en vlasroterij te Sluiskil	359
Verontreiniging van het vischwater „de Grachten”, te Woerden, door de militaire dekenwasscherij	360
Verstrekt advies aan het Gemeentebestuur van Diepenveen, omtrent de vervuiling van een waterleiding door het afvalwater eener vleeschwarenfabriek	360
Water- en dampkringverontreiniging door de fabriek „Astra” .	360
Mededeelingen omtrent het hooger beroep, ingesteld door de directie der Spiritusfabriek „Astra” te Jutphaas, tegen de haar voor een proeftijd van 1 jaar verleende voorwaardelijke Hinderwetvergunning	360
Hinder van lompen- en beenderenbewaarplaatsen	361
Mededeelingen omtrent een advies van den Centralen-Gezondheidsraad betreffende de toelaatbaarheid van kleine lompen- en beenderenbewaarplaatsen in de bebouwde kommen der gemeenten . .	361
Voorwaarden, verbonden aan een in hooger beroep verleende vergunning tot oprichting eener inrichting tot het bewaren van afval	361

HOOFDSTUK XIV.

EENIGE MEDEDEELINGEN OMTRENT ARBEIDSTOESTANDEN IN
BEDRIJVEN, SAMENHANGENDE MET DE VISSCHERIJ.

					Bladz.
Haringspeten	.	.	.	.	363
Algemeene slapte in het haringrookersbedrijf	.	.	.	.	363
Mededeelingen omtrent het haringspeten te Huizen	.	.	.	.	363
"	"	"	"	" Monnickendam	365
"	"	"	"	" Bunschoten	
				(Spakenburg)	366
"	"	"	"	" Kampenen Stad	
				Vollenhove	366
"	"	"	"	in de Friesche kust-	
				plaatsen	366

HOOFDSTUK XV.

EENIGE MEDEDEELINGEN OMTRENT ARBEIDSTOESTANDEN
IN HET VEENDERIJ- EN EIKSCHILLERSBEDRIJF.

Veenderijen.

Mededeelingen omtrent den veenarbeid in de omgeving van Amsterdam	367
Plaatsen waar de veenarbeid wordt uitgeoefend	367
Vervanging van het handbaggeren door het machinale bedrijf met den veenbaggermolen	367
Beschrijving van de baggermolens en de wijze waarop daarmede gewerkt wordt	367
Slaapgelegenheden in de veenderij	368
Gevaar en beveiliging der machines	368, 369
Verstrekking van drinkwater	369
Arbeidsloozen	369
Naleving van de Arbeidswet	369
Mededeelingen omtrent de arbeidstoestanden in de venen in de 4 noordelijke provincies	370
Toename vrouwen- en kinderarbeid	370
Vrij goede naleving van den Arbeidswet	371
Onvoldoende toezicht van Rijks- en Gemeentepolitie	371
Arbeid van leerplichtige kinderen	371
Herhaaldelijk voorkomende overtreding van het verbod van kruiarbeid voor personen beneden 15 jaar	371
Naleving der bepalingen omtrent den arbeidsduur	372
Zondagsarbeid	372
Ongekende welvaart in de venen	372
Eenige gegevens omtrent de turfproductie in 1917 in de provincies Drenthe, Friesland, Groningen en Overijssel	372-374

Eikschillerijen	374
Mededeelingen omtrent het eikschillen in het 8ste district (Deventer)	374
Overzicht van het aantal bezochte schillerijen en het aantal daarbij betrokken	
werkgevers	375
Aantal arbeiders	375
Naleving der bepalingen omtrent arbeidskaarten en -lijsten	375
Mededeelingen omtrent het eikschillen in het 9de district (Groningen)	375
Overzicht der bezochte inrichtingen en van het aantal daarbij betrokken werk-	
gevers en arbeiders	376
Geconstateerde kinderarbeid	376
Naleving der bepalingen omtrent arbeidskaarten en -lijsten	376
Overzicht van de arbeidsloonen	377
Werkduur	377

HOOFDSTUK XVI.

DE WERKZAAMHEDEN DER ARBEIDSINSPECTIE IN VERBAND MET DE MOBILISATIE.

Staatje, gevende een overzicht van de voornaamste mobilisatie-	
werkzaamheden in de verschillende districten	378
Werkzaamheden voor het Koninklijk Nationaal Steuncomité	378
Verloven en uitstel van opkomst voor dienstplichtigen	379
Certificaten van oorsprong	379
Uitgifte van uniformwerk	379
Brandstofdistributie.	
Belangrijke uitbreiding der werkzaamheden van de Arbeidsinspectie	
door nauwere samenwerking met de Rijkskolendistributie.	380
Aard der vorenbedoelde werkzaamheden	380
Aanstelling controleurs der Rijyskolendistributie onder leiding van	
den Directeur-Generaal van den Arbeid	380
Namen der controleurs	381
Taak der controleurs	381
Toezending vragenlijsten aan de fabrikanten	381
Model der vragenlijsten	382
Gebrachte bezoeken aan ruim 2000 bedrijven en doel daarvan	384
Concentratie diamantslijperijen en brandstofbesparing daardoor ver-	
kregen	384
Maatregelen inzake kolenbeparing in de beetwortelsuikerindustrie.	384
Als voren in de meelfabrieken	384
Als voren in de waschindustrie	384
Als voren in de steenindustrie	385
Bemoeiingen der Arbeidsinspectie met de kolentoewijzing voor de	
binnenvaart	385
Andere bemoeiingen in het belang der nijverheid	385
Onderzoek naar het volverbruik in de industrie	385

Idem naar het katoenverbruik	385
Onderzoek naar het verbruik van meel en bloem voor technische doeleinden in de industrie	385
Verstreckte mededeelingen aan de Toewijzingscommissies voor Petroleum en Benzine	386
Onderzoekingen naar den economischen toestand	386
Verzameling en bewerking van gegevens voor de 9de Economische Nota van den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel	386
Onderzoek naar de prijsverhoogingen van klompen	386
Verzameling van arbeidersbudgets	386
Onderzoek inzake verstrekken aanvullingsbroodkaarten	386
Uitbrengen advies over onderwerpen betreffende den woningnood	386
Oplossing arbeidsgeschillen	386
Onderzoek naar de loonsverhoogingen in de verschillende bedrijfsgroepen	387
Overzicht van de loonsverhoogingen der in de nijverheid werkzame arbeiders gedurende den oorlog	388

HOOFDSTUK XVII.

EENIGE MEDEDEELINGEN OMTRENT DEN TOESTAND DER NIJVERHEID IN 1917.

Mededeelingen omtrent het aantal personen, werkzaam in fabrieken met 25 of meer arbeiders, op 1 Mei 1918	390
Belangrijke achteruitgang in het aantal werkzame arbeiders	390
Oorzaken van den achteruitgang	391
Bedrijfsgroepsgewijze bespreking der geconstateerde personeelsveranderingen en hare oorzaken	391, 401—404
Staat, aanwijzende het aantal personen, werkzaam op 1 Mei 1914, 1 Mei 1916, 1 Mei 1917 en 1 Mei 1918 in fabrieken met 25 of meer arbeiders, ingedeeld naar de bedrijfsgroepen	392
Alsvoren, ingedeeld naar de provinciën	394
Alsvoren, ingedeeld naar de bedrijfsoorten	395—400
Beschouwing over de cijfers voor eenige provinciën	404
Beschouwing over de wijzigingen in de verhoudingscijfers voor jongens, meisjes, vrouwen en mannen	404
Nadere mededeelingen over den vrouwenarbeid in Amsterdam	405

HOOFDSTUK XVIII.

INSTELLINGEN VAN ONDERWIJS, DOOR WERKGEVERS BEHEERD OF GESTEUND TEN BEHOEVE HUNNER WERKLIEDEN.

Kook- en huishoudonderwijs voor arbeidsters.	408
---	------------

Mededeelingen omtrent de huishoudschool voor de fabrieksarbeid- sters der N.V. Philips' Gloeilampenfabrieken te Eindhoven . . .	408
Mededeelingen omtrent het onderricht in de spijsbereiding, ten be- hoeve der fabrieksarbeidsters in Twente	409

HOOFDSTUK XIX.

SCHEIDSRECHTERLIJKE BESLECHTING VAN ARBEIDSGESCHILLEN.

Optreden van den Directeur-Generaal als scheidsrechter in onder- scheidene loongeschillen in het veenderij- en landbouwbedrijf . . .	414
Opgave der beslechte geschillen.	414
Belegde vergaderingen met de bij ieder geschil betrokkenen . . .	415
Ambtenaren, die den arbiter ter zijde stonden.	415
Korte samenvatting van de uitspraken	415
Korte uiteenzetting omtrent een geschil in het bakkersbedrijf te Amsterdam, dat aan den Directeur-Generaal ter beslechting werd voorgelegd	416
Uitspraak in het veenderijgeschil Emmercompasuum en Emmer Erfcheidenveen, met bijlagen.	417
Uitspraak in het veenderijgeschil Nieuw-Weerdinge, met bijlagen.	431
Uitspraak in het veenderijgeschil Barger Oosterveen, met bijlagen.	446
Uitspraak in het landbouwgeschil veenkoloniën, met bijlage. . .	454
Uitspraak in het landbouwgeschil Oldambt.	459
Uitspraak in het landbouwgeschil Hoogeland	464
Uitspraak in het landbouwgeschil Westerwolde	471
Uitspraak in het geschil in het bakkersbedrijf te Amsterdam, met bijlage	475

HOOFDSTUK XX.

PRIJSREGELING DER TURF.

Bemoeiingen der Arbeidsinspectie ten aanzien van de prijsregeling der turf	484
Uitvaardiging vervoerverbod voor de turf en gunstig resultaat daarvan. . .	484
Stagnatie in het vervoer	484
Inventarisering der voorraden, ter voorbereiding eener algemeene distributie- regeling.	485
Hooge looneischen van de veenarbeiders en daardoor ontstane conflicten . .	485
Scheidsrechterlijke beslissing der loongeschillen	485
Verhooging der maximumprijzen en motief daarvoor.	485
Overdracht der gestie van de prijsregeling der turf aan de Rijkskolendistributie.	486
Opheffing turf distributie commissie voor de steenindustrie.	486

Enkele mededeelingen omtrent den grooten veenbrand te Valthermond, Nieuw Weerdinge en Emmer Erfscheidenveen . . .	486
---	-----

HOOFDSTUK XXI.

DE BIJ HET VERSLAG BEHOORENDE STATEN.

Inleiding	487
---------------------	-----

Staat 1a.

Overzicht van het aantal bezochte fabrieken en werkplaatsen, waarvoor de Veiligheidswet, de Steenhouwerswet en de Arbeidswet gelden, benevens die, waarop geen der genoemde wetten van toepassing is, en van het aantal daarin werkzame personen, gerangschikt naar de bedrijfsgroepen	488
--	-----

Staat 1b.

Als voren, gerangschikt naar de districten der Arbeidsinspectie .	489
---	-----

Staat 1c.

Als voren, gerangschikt naar belangrijke gemeenten	492
--	-----

Staat 3a.

Overzicht van het aantal door de districtshoofden der Arbeidsinspectie verleende vergunningen voor overwerk, gerangschikt naar de bedrijfsgroepen	496
---	-----

Staat 3b.

Overzicht van het aantal malen, dagen en uren, waarvoor door de districtshoofden der Arbeidsinspectie vergunning voor overwerk is verleend, gerangschikt naar de districten	498
---	-----

Staat 3c.

Alsvoren, gerangschikt naar de bedrijfsgroepen	499
--	-----

Staat 4a.

Overzicht der gegeven voorschriften en aanwijzingen	500
---	-----

Staat 4b.

Overzicht der gegeven voorschriften en aanwijzingen, verdeeld naar de nijverheidsgroepen en districten der Arbeidsinspectie .	502
---	-----

Staat 5.

Overzicht der verleende vergunningen ingevolge de Hinderwet voorzoover zij inrichtingen betroffen, die tevens fabriek of werkplaats waren in den zin der Veiligheidswet, gerangschikt naar de bedrijfsgroepen	504
---	-----

Staat 6.

Overzicht van het aantal op 31 December 1916 geldige arbeids-	
---	--

kaarten, afgegeven en mede-onderteekend door of vanwege de burgemeesters	506
---	-----

Staat 7.

Overzicht van de processen-verbaal, opgemaakt in 1916 voor over- treding van artikel 4 der Arbeidswet 1911	510
---	-----

Staat 8a.

Overzicht van de gedurende het jaar 1916, door de Arbeidsinspectie, Rijks- en Gemeentepolitie opgemaakte processen-verbaal, wegens overtreding van art. 6 der Arbeidswet 1911, gerangschikt naar de bedrijven, waarin de overtredingen werden geconstateerd. .	512
---	-----

Staat 8b.

Overzicht van de wegens overtreding van artikel 6 der Arbeids- wet 1911 opgemaakte processen-verbaal, naar de districten en de verbalisanten	515
--	-----

HOOFDSTUK I.

Inleiding.

Dit verslag kan weder in sterkere mate dan het vorige getuigen van een terugkeer van de Arbeidsinspectie naar haar normale taak, al bleef zij belast met vele oorlogs-werkzaamheden, die nader in hoofdstuk XVI meer uitvoerig zullen beschreven worden.

Wijzigingen in de wettelijke bepalingen, waarvan het toezicht aan de Arbeidsinspectie is opgedragen, kwamen in 1917 niet tot stand. Krachtens het bepaalde in art. 12, 2de lid, der Veiligheidswet, is door den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel onder dagteekening van 19 Maart 1917, No. 591, afd. Arbeid, een beschikking genomen, waarbij eenige gevallen zijn aangewezen waarin het bepaalde in het eerste lid van dat artikel niet van toepassing is. Bedoelde beschikking luidt als volgt:

DE MINISTER VAN LANDBOUW, NIJVERHEID EN HANDEL,
gezien art. 12 der Veiligheidswet (Staatsblad No. 304 van 1915);

HEEFT GOEDGEVONDEN :

te bepalen, dat het voorschrift van art. 12, eerste lid der Veiligheidswet, volgens hetwelk het bestuur der Rijksverzekeringsbank, indien na een ongeval het in artikel 63 der Ongevallenwet 1901 bedoelde onderzoek is ingesteld, den uitslag daarvan ten spoedigste mededeelt aan het districts-hoofd der Arbeidsinspectie, niet van toepassing is, indien het ongeval is veroorzaakt :

- a.* door het getroffen worden door handgereedschap;
 - b.* bij vervoer buiten fabrieken en werkplaatsen, anders dan bij het lossen of laden van schepen, of door ontploffings- en verbrandingsmotoren van automobielen of schepen;
 - c.* door verrekken of verzwikken;
 - d.* door stooten, schrammen, snijden, prikken, of knellen, anders dan aan werktuigen, of uitstekende draadnagels en spijkers;
 - e.* bij werkzaamheden in mijnen, of tot een mijn behoorende werken.
-

HOOFDSTUK II.

Samenstelling van het personeel.

Op 31 December 1917 was het personeel der Arbeidsinspectie aldus samengesteld :

DIRECTEUR-GENERAAL VAN DEN ARBEID.

H. A. VAN IJSSELSTEYN, Hoofd van den Dienst der Arbeidsinspectie.

CENTRALE DIENST DER ARBEIDSINSPECTIE.

C. J. PH. ZAALBERG, Inspecteur van den Arbeid der 1ste klasse.

H. J. SCHOLTE, Inspecteur van den Arbeid der 2de klasse. (Standplaats Amsterdam).

A. J. KLOOS, Inspecteur van den Arbeid der 2de klasse.

H. P. DE HAAS, Controleur van den Arbeid. (Standplaats Rotterdam).

Dr. W. R. H. KRANENBURG, Medisch-Adviseur bij de Arbeidsinspectie.

E. HOUWERZIJL, Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie.

N. M. H. DOPPLER, Electrotechnisch-Ingenieur bij de Arbeidsinspectie.

H. J. N. H. KESSENER, Scheikundig-Ingenieur bij de Arbeidsinspectie.

P. F. J. J. REELICK, Analyst bij de Arbeidsinspectie.

Th. C. GEUDEKER, Hoofdcammies, Hoofd van Administratie ter Directie van den Arbeid.

Mej. J. VAN KONIJNENBURG, Administratief Ambtenaar 1ste klasse.

C. J. B. ABRAHAM,	"	"	2de	"	.
-------------------	---	---	-----	---	---

C. C. KOK,	"	"	2de	"	.
------------	---	---	-----	---	---

Mej. M. H. HARTMAN,	"	"	2de	"	.
---------------------	---	---	-----	---	---

De volgende administratieve ambtenaren 3de klasse :

L. C. WESSELS,

Mej. J. H. VAN MOURIK,

Mej. J. M. BERKHOFF,

W. J. BOER,

F. C. M. DE RIDDER,

P. F. M. DAMMERS,

Mej. M. J. HOUTKAMP,

Mej. P. J. E. BECHT,

Mej. H. G. GILJAM,

" J. C. M. BRANTENAAR,

H. G. W. MUNNIK,

" A. S. ITTMANN,

A. HUIZINGA,

P. C. MINDERHOUD,

Mej. M. C. GEUDEKER,

H. VAN DER MOLEN en

J. M. KROHOF,

Mej. A. C. VAN DER LAAN.

G. SPIERING, Bode-concierge.

District en Standplaats.	Omvang van het district.	Hoofd van het district.	Toegevoegde Inspecteur en Adjunct-Inspecteur.	Toegevoegde Inspectrice en Adjunct-Inspectrice.
1ste Venlo.	Limburg en Oostelijk Noord-Brabant.	De Inspecteur der 1ste kl. A. H. Straatman.	De Inspecteur der 2de kl. Z. TH. FETTER.	— —
2de Breda.	Westelijk Noord-Brabant en Zeeland.	De Inspecteur der 1ste kl. J. J. van Male.	De Inspecteur der 2de kl. J. L. M. ASSELBERGS.	De Inspectrice Dr. E. KLEEREKOPER.
3de Rotterdam.	Zuidelijk deel van Zuid- holland.	De Inspecteur der 1ste kl. C. C. A. Last.	De Adj.-Inspecteur A. P. DROST.	De Inspectrice Mevr. C. A. DER- MOÛT-VISSER.
4de Utrecht.	Zuidholland, Noordelijk en Oostelijk deel en Utrecht.	De Inspecteur der 1ste kl. E. H. Ekker.	De Inspecteur der 2de kl. J. H. J. HUYGENS.	De Inspectrice A. A. NUYSINK, standplaats 's-Gra- venhage.
5de Amsterdam.	Het gedeelte van Noord- holland, behoorende tot het rechtsgebied van het Kantongerecht Amster- dam, benevens het niet tot eenige provincie be- hoorende watergebied des Rijks.	De Hoofdinspecteur Sicco R. Smit.	De Adj.-Inspecteur J. GOUDRIAAN JR.	De Inspectrice Mevr. E. J. TILANUS.
6de Haarlem.	Het gedeelte van Noord- holland, niet behoorende tot het 5de district.	De Inspecteur der 1ste kl. J. J. Klompe.	De Adj.-Inspecteur J. A. DE GRAAFF.	De Adj.-Inspectrice E. BEITSCHAT.
7de Arnhem.	Gelderland.	De Hoofdinspecteur G. J. van Thienen.	De Inspecteur der 2de kl. G. J. DE JONGH.	De Adj.-Inspectrice H. C. ZIJLSTRA.
8ste Deventer.	Overijsel.	De Inspecteur der 1ste kl. L. A. Fruytier.	De Adj.-Inspecteur J. PENNING.	De Inspectrice Mevr. Wed. M. ARENDS- SLINGERLANDT.
9de Groningen.	Groningen, Friesland en Drenthe.	De Inspecteur der 1ste kl. D. Blanson Henkemans.	De Inspecteur der 2de kl. H. M. VAN VESSEM.	— —

De opzichters van den Arbeid N. J. VEEN, M. HERMAN, P. J. C. ULTEE en G. VERBEEK Jr. waren, in verband

Toegevoegde Opzichters.	Toegevoegde Controleurs.	Toegevoegde Administratieve Ambtenaren		
CHR. C. VAN OMMEREN.	J. L. CROUZEN, standplaats Maastricht.	Mej. C. J. NOBEL, J. H. H. VAN LIJPZIGH, Mej. M. F. v. ROESSEL, E. J. M. J. VEUGELERS,	Adm. Ambt. 1ste kl. " " 2de " " " 3de " " " 3de "	
R. STOEL. E. J. H. v. BEUSICHEM.	C. J. M. FOPPELE, stand- plaats 's-Hertogenbosch.	J. DE GROOT, M. A. H. OLDENDORP, W. ARENDS, E. J. KOOLEN,	Adm. Ambt. 1ste kl. " " 2de " " " 3de " " " 3de "	
B. QUISPEL. F. H. BLON.	A. MEULSTEE.	P. C. TERWAN, A. E. LEYDEKKER, A. F. VERSTRAATEN, Mej. H. BOONSTRA, J. SCHEELE, Mej. A. KOK,	Adm. Ambt. 1ste kl. " " 3de " " " 3de " " " 3de " " " 3de " " " 3de "	
F. D. HARTMAN. J. D. TER HART.	G. G. HEY, standplaats 's-Gravenhage.	Mej. J. W. LAM, T. G. R. BROUWER, F. E. J. DE JONG,	Adm. Ambt. 1ste kl. " " 2de " " " 3de "	
J. H. CAMMAN. J. D. FILARSKI.	J. W. SLEEF.	H. PAALMAN, D. W. SIBIE, J. P. VAN DER MEULEN, J. IJZENBRANDT,	Adm. Ambt. 1ste kl. " " 2de " " " 3de " " " 3de "	
W. DE VRIES. J. WERVERS.	A. KRUYVER, standplaats Zaandam.	J. P. TEEKENS, J. H. J. HULSMAN, C. H. HAZEVOET, H. C. TER HAAK, W. C. LEMAIRE, W. HUIZINGA,	Adm. Ambt. 1ste kl. " " 3de " " " 3de " " " 3de " " " 3de " " " 3de "	
W. F. H. BÖNNEKAMP. A. VAN AKKEREN.	J. J. CAMMINGA.	H. BAKKER, D. JANSSEN VAN GALEN, W. H. L. MELOEN, G. H. J. RUTGERS, H. C. DE JONG,	Adm. Ambt. 1ste kl. " " 2de " " " 3de " " " 3de " " " 3de "	
J. W. BOSCH. R. CH. VAN REE.	G. J. OONK, standplaats Enschede. J. MULDER, standplaats Emmen.	A. J. GIEZEN, G. W. CARON, Mej. A. A. M. HULSCHER	Adm. Ambt. 1ste kl. " " 2de " " " 3de "	
C. C. SMIT.	J. K. F. ARKES J. MULDER, standplaats Emmen.	F. B. VAN DER ZIJL, Mej. W. JONAS, B. SMID, W. LAMERIS, H. PRINS,	Adm. Ambt. 1ste kl. " " 2de " " " 3de " " " 3de " " " 3de "	

met hunne tijdelijke benoeming tot Agent der Rijksverzekeringsbank, in 1917 op non-activiteit.

Vergelijking met den overeenkomstigen staat in het vorige Centraal Verslag doet zien, dat het technisch personeel in 1917 werd uitgebreid, terwijl het administratief personeel in dat jaar verminderde.

Een der Inspecteurs der 1ste klasse, hoofd van een district, werd in den loop van dit jaar op verzoek eervol uit den dienst ontslagen; ditzelfde geschiedde met een Adjunct-Inspecteur en een Opzichter, die beiden in eene particuliere betrekking overgingen.

Twee Adjunct-Inspecteurs en een Controleur werden benoemd.

Een Geneeskundige en een Analyst werden benoemd; deze laatste voor den tijd van één jaar.

De samenstelling van het administratief-personeel onderging verandering door de benoeming van 2 ambtenaren 3e klasse en het eervol verleend ontslag aan 1 ambtenaar 2e klasse, die op 2 Juni overging bij de Inspectie van den Havenarbeid, en aan 3 ambtenaren 3e klasse, waarvan er 2 overgingen in eene particuliere betrekking, terwijl de andere (vrouwelijke) wegens voorgenomen huwelijk den dienst verliet.

Voorts verkreeg een administratief ambtenaar der 1e klasse, die sedert geruimen tijd de functie van bureelchef bij den Centralen Dienst vervulde, den titel van „Hoofd van Administratie ter Directie van den Arbeid” en werd hem tevens den persoonlijke titel van „Hoofdcommies” verleend.

Benoemd werden:

tot *Adjunct-Inspecteur van den Arbeid*: J. A. de GRAAFF, werktuigkundig-ingenieur. (Bij Koninklijk Besluit van 29 Maart 1917 no. 28, met ingang van 1 April d.a.v.)

J. PENNING, werktuigkundig-ingenieur. (Bij Koninklijk Besluit van 29 Maart 1917 no. 28, met ingang van 15 April d.a.v.)

tot *Controleur van den Arbeid*: A. MEULSTEE, smid bij een machinefabrikant te Krimpen a/d. IJssel. (Bij Koninklijk Besluit van 13 September 1917 no. 40, met ingang van dien datum.)

tot *Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie*: E. HOUWERZIJL, arts te Hoogkerk (Gron.). (Bij Koninklijk Besluit van 8 Januari 1917 no. 72, met ingang van den 1sten Februari d.a.v.)

tot *Analyst bij de Arbeidsinspectie*: P. F. J. J. REELICK, analyst bij de Friesch-Groningsche Coöperatieve Beetwortelsuikerfabriek te Groningen. (Bij Koninklijk Besluit van 4 Januari 1917 no. 44, met ingang van dien datum, voor den tijd van één jaar.)

tot *Administratief Ambtenaar der 3e klasse*: Mej. A. C. VAN DER LAAN te 's Gravenhage. (Bij Ministeriële beschikking d.d. 31 Jan. 1917 no. 344) en W. HUIZINGA te Haarlem (bij Ministeriële beschikking dd. 22 Juni 1917 no. 1556); deze beide nieuw benoemde administratieve ambtenaren waren reeds in tijdelijken dienst werkzaam.

Gedurende het jaar 1917 waren 2 technische en 15 administratieve ambtenaren onder de wapenen.

Zoowel hierdoor, als door de vele bijzondere werkzaamheden, in verband met de oorlogscrisis door de Arbeidsinspectie ook in 1917 verricht, was het noodzakelijk tijdelijke administratieve werkkrachten aan te stellen.

De volgende bevorderingen en mutaties hadden in dit verslagjaar plaats:

Centrale Dienst: De Inspecteur der 2de klasse H. J. SCHOLTE bleef ook dit jaar zijn functie van tijdelijk Directeur van het Veiligheidsmuseum te Amsterdam vervullen.

De met ingang van 1 Februari 1917 benoemde Geneeskundige E. HOUWERZIJL werd toegevoegd aan den Directeur-Generaal van den Arbeid, met de Gemeente 's-Gravenhage als standplaats.

Ditzelfde geschiedde met den op den 4 Januari 1917 voor den tijd van één jaar benoemden Analyst P. F. J. J. REELICK.

Bij Min. beschikking d.d. 5 April 1917, no. 893, werd de Inspecteur der 2de klasse A. J. KLOOS, werkzaam in het 3de district der Arbeidsinspectie, te Rotterdam, met ingang van 1 Mei d.a.v. toegevoegd aan den Directeur-Generaal van den Arbeid, ter standplaats 's-Gravenhage.

De Adjunct-Inspectrice Mej. H. C. ZIJLSTRA en de Opzichter J. D. TER HART werden werkzaam gesteld resp. met ingang van 1 Mei 1917 in het 7de district der Arbeidsinspectie ter standplaats Arnhem, en met ingang van 15 Januari 1917 in het 4de district van dezen dienst, ter standplaats Utrecht.

De Administratief-Ambtenaar der 1e klasse TH. C. GEUDEKER werd bij Koninklijk Besluit van 9 Mei 1917, no. 56, met ingang van dien datum benoemd tot hoofd van administratie ter Directie van den Arbeid, met den persoonlijke titel van Hoofddommies.

De Administratieve Ambtenaren der 3de klasse J. H. FLINT en Mejuffrouw D. J. CARON, werden respectievelijk bij Ministeriële beschikking d.d. 17 Jan. 1917, no. 215, met ingang van dien datum en bij Ministeriële beschikking d.d. 25 Juli 1917, no. 1843 met ingang van 1 September d.a.v., op verzoek eervol uit den dienst ontslagen.

De Administratief-Ambtenaar 3de klasse J. SCHEELE werd bij Ministeriële beschikking d.d. 28 December 1916, no. 3458, met ingang van 1 Januari 1917 toegevoegd aan het Hoofd van het 3de district der Arbeidsinspectie, ter standplaats Rotterdam.

Van de beide in dit verslagjaar nieuwbenoemde administratieve ambtenaren der 3de klasse, werd bij den Centralen Dienst werkzaam gesteld Mejuffrouw A. C. VAN DER LAAN.

1ste district. Bij Koninklijk besluit van 29 Mei 1917, no. 41, werd de Adjunct-Inspecteur Z. TH. FETTER met ingang van dien datum bevorderd tot Inspecteur der 2de klasse.

De Opzichter W. DE BOER werd bij Koninklijk besluit van 13 September 1917, no. 38, met ingang van den 15en d.a.v. op verzoek eervol uit den dienst ontslagen.

De Inspectrice van den Arbeid Mej. DR. E. KLEEREKOPER verrichtte in dit district geen andere werkzaamheden, dan het verleen van hare

medewerking bij de driemaandelijksche medische keuringen van het vrouwelijk personeel in de keramische industrie te Maastricht en omgeving.

2de district. Bij Koninklijk besluit van 11 Juni 1917, no. 47, werd de Inspecteur der 1ste klasse M. RAVEN, Hoofd van het district, met ingang van 1 Aug. d.av. op verzoek eervol uit 's-Lands dienst ontslagen en bij Ministeriële beschikking d.d. 29 Juni 1917, no. 1635, met ingang van den datum van het ontslag, als zijn opvolger aangewezen de Inspecteur der 1ste klasse J. J. VAN MALE, Hoofd van het 8ste district, te Deventer.

In de plaats van laatstgenoemden hoofdamtenaar werd de bij Koninklijk besluit van 11 Juni 1917, no. 47, tot Inspecteur der 1ste klasse bevorderde Inspecteur der 2de klasse L. A. FRUYTIER, te Breda, bij Ministeriële beschikking d.d. 29 Juni 1917, no. 1635, met ingang van 1 Aug. d.av. werkzaam gesteld als hoofd van het 8ste district der Arbeidsinspectie, ter standplaats Deventer.

Ter vervanging van den Heer L. A. FRUYTIER, werd bij Ministeriële beschikking d.d. 29 Juni 1917, no. 1635, de Inspecteur der 2de klasse J. L. M. ASSELBERGS, te Amsterdam, met ingang van den 1en Aug. d.av. werkzaam gesteld in dit district, ter standplaats Breda.

Bij Ministeriële beschikking d.d. 13 Juni 1917, no. 1754, werd, met wijziging der hierboven aangehaalde beschikking, de Heer ASSELBERGS voornoemd met ingang van 1 September d.av. werkzaam gesteld in dit district, ter standplaats Breda, en gedurende de maand Aug. 1917 zoowel in het 5de als in het 2de district bevoegd verklaard.

3de district. De Inspecteur der 2de klasse A. J. KLOOS werd bij Ministeriële beschikking d.d. 5 April 1917, no. 893, met ingang van 1 Mei d.av. toegevoegd aan den Directeur-Generaal van den Arbeid, ter standplaats 's-Gravenhage. De Controleur A. MEULSTEE, bij Koninklijk besluit van 13 September 1917, no. 40, met ingang van dien datum als zoodanig benoemd, werd bij Ministeriële beschikking d.d. 18 Sept. 1917, no. 2239, met ingang van den 13en t.v. werkzaam gesteld in het district, ter standplaats Rotterdam.

Deze ambtenaar aanvaardde echter eerst zijn dienst in dit district, na van 29 September 1917 tot 17 November d.av. in het 4de district werkzaam te zijn geweest.

De Administratief-Ambtenaar der 3de klasse J. IJZENBRANDT werd bij Ministeriële beschikking van 28 December 1916, no. 3458, met ingang van 1 Januari 1917 ter beschikking gesteld van het hoofd van het 5de district, ter standplaats Amsterdam.

Bij dezelfde beschikking werd de Administratief-Ambtenaar der 3de klasse J. SCHEELE, tot dusverre toegevoegd aan den Directeur-Generaal van den Arbeid te 's-Gravenhage, met ingang van 1 Januari 1917 toegevoegd aan het hoofd van dit district en hem Rotterdam als standplaats aangewezen.

4de district. De Adjunct-Inspecteur J. H. J. HUYGENS werd bij Koninklijk besluit van 29 Mei 1917, no. 41, met ingang van dien datum bevorderd tot Inspecteur der 2de klasse.

De Opzichter J. D. TER HART, toegevoegd aan den Directeur-Generaal van den Arbeid, ter standplaats 's-Gravenhage, werd bij Ministeriële beschikking d.d. 12 Jan. 1917, no. 132, met ingang van 15 Jan. d.a.v. werkzaam gesteld in dit district met standplaats Utrecht.

De Administratief-Ambtenaar der 3de klasse H. C. DE JONG werd bij Ministeriële beschikking van 17 Jan. 1917, no. 215, met ingang van 1 Febr. d.a.v. werkzaam gesteld in het 7de district, ter standplaats Arnhem.

5de district. De Inspecteur der 2de klasse J. L. M. ASSELBERGS werd bij Ministeriële beschikking van 29 Juni 1917, no. 1635, werkzaam gesteld in het 2de district, ter standplaats Breda, zulks met ingang van den 1sten Augustus d.a.v.

Bij Ministeriële Beschikking d.d. 13 Juli 1917, no. 1754, werd met wijziging van eerstgenoemde beschikking, de Heer ASSELBERGS met ingang van 1 September 1917 werkzaam gesteld in het 2de district, met Breda als standplaats, en deze ambtenaar gedurende de maand Augustus 1917, zoowel in het 5e als in het 2de district bevoegd verklaard.

Bij Koninklijk Besluit van 26 Mei 1917, no. 45, werd de Administratief-Ambtenaar der 2de klasse F. B. JANTZEN met ingang van dien datum benoemd tot Administratief-Ambtenaar 1ste klasse bij de Inspectie van den Havenarbeid, onder toekenning van eervol ontslag als Administratief-Ambtenaar der 2de klasse bij de Arbeidsinspectie. Deze ambtenaar werd bij Ministeriële beschikking van 2 Juni 1917, no. 1408, toegevoegd aan het Hoofd van het 2de en 3de district der Inspectie van den Havenarbeid, met de gemeente Amsterdam als standplaats.

De Administratief-Ambtenaar J. IJZENBRANDT, toegevoegd aan het hoofd van het 3de district, werd bij Ministeriële beschikking d.d. 28 Dec. 1916, no. 3458, met ingang van dien datum verplaatst naar dit district, met de gemeente Amsterdam als standplaats.

6de district. De Adjunct-Inspecteur J. DE BOOY JR. werd bij Koninklijk besluit van 8 Jan. 1917, no. 73, met ingang van den 16en Jan. d.a.v., wegens overgang in gemeentelijken dienst, op verzoek eervol uit den dienst ontslagen.

Diens plaats werd ingenomen door den bij Koninklijk besluit van 29 Maart 1917, no. 28, met ingang van den 1sten April d.a.v. nieuw benoemden Adjunct-Inspecteur J. A. DE GRAAFF, die bij Ministeriële beschikking van 31 Maart 1917, no. 892, met ingang van den 1sten April d.a.v. werkzaam werd gesteld in dit district ter standplaats Haarlem.

De Adjunct-Inspectrice Mej. E. BEITSCHAT, toegevoegd aan het hoofd van het 7de district, werd bij Ministeriële beschikking van 11 Jan. 1917, no. 90, met ingang van dien datum werkzaam gesteld in het district, met Haarlem als standplaats.

De Administratief-Ambtenaar der 3de klasse W. C. LEMAIRE, toegevoegd aan het hoofd van het 8ste district, werd bij Ministeriële beschikking van 28 Dec. 1916, no. 3458, met ingang van 1 Jan. 1917 in het district werkzaam gesteld, ter standplaats Haarlem.

Bij Ministeriële beschikking d.d. 22 Juni 1917, no. 1556, werd met

ingang van dien datum de tijdelijke schrijver W. HUIZINGA benoemd tot Administratief-Ambtenaar der 3de klasse en toegevoegd aan het hoofd van het district, met Haarlem als standplaats.

Den Administratief-Ambtenaar der 3de klasse H. W. COLLÉE werd bij Ministerieele beschikking d.d. 27 Oct. 1917, no. 2610, met ingang van den 1sten November, wegens overgang in een particuliere betrekking, op verzoek een eervol ontslag uit 's Rijks dienst verleend.

7de district. De Adjunct-Inspectrice Mej. E. BEITSCHAT werd bij Ministerieele beschikking d.d. 11 Jan. 1917, no. 90, met ingang van dien datum toegevoegd aan het hoofd van het 6de district ter standplaats Haarlem. Bij Ministerieele beschikking van 5 April 1917, no. 893, werd de Adjunct-Inspectrice Mej. H. C. ZIJLSTRA — toegevoegd aan den Directeur-Generaal van den Arbeid te 's-Gravenhage — met ingang van den 1sten Mei d.a.v. werkzaam gesteld in het district, ter standplaats Arnhem.

De Opzichter A. VAN AKKEREN, toegevoegd aan het hoofd van het 8ste district, en sedert 15 April 1916 medebevoegd in dit district, werd bij Ministerieele beschikking van 5 April 1917, no. 893, met ingang van den 1sten Augustus d.a.v. definitief alhier werkzaam gesteld, ter standplaats Arnhem.

De Administratief-Ambtenaar der 3de klasse H. C. DE JONG, werkzaam in het 4de district, werd bij Ministerieele beschikking van 17 Januari 1917, no. 215, met ingang van den 1sten Februari d.a.v. toegevoegd aan het districtshoofd, met Arnhem als standplaats.

8ste district. Bij Ministerieele Beschikking van 29 Juni 1917, no. 1635, werd, met ingang van den 1sten Augustus d.a.v., de Inspecteur der 1ste klasse J. J. VAN MALE werkzaam gesteld in het 2de district, als hoofd van den dienst aldaar, met Breda als standplaats.

Deze Hoofdambtenaar werd vervangen door den bij Koninklijk besluit van 11 Juni 1917, no. 47, tot Inspecteur der 1ste klasse bevorderden Inspecteur der 2de klasse L. A. FRUYTIER, wien bij Ministerieele beschikking van 29 Juni 1917, no. 1635, met ingang van den 1sten Augustus d.a.v. Deventer als standplaats werd aangewezen.

De bij Koninklijk besluit van 29 Maart 1917, no. 28, met ingang van den 15den April d.a.v. benoemde Adjunct-Inspecteur J. PENNING, werd bij Ministerieele beschikking van 31 Maart 1917, no. 892, met ingang van den 15den April d.a.v. werkzaam gesteld in het district, met Deventer als standplaats.

De Opzichter A. VAN AKKEREN werd bij Ministerieele beschikking van 5 April 1917, no. 893, met ingang van den 1sten Augustus d.a.v. definitief werkzaam gesteld in het 7de district, ter standplaats Arnhem, in welk district hij sedert 15 April 1916 medebevoegd was.

De Administratief-Ambtenaar der 3de klasse G. W. CARON werd bij Ministerieele beschikking van 24 Mei 1917, no. 1276, met ingang van dien datum bevorderd tot de 2de klasse.

Bij Ministerieele beschikking van 28 December 1916, no. 3458, werd met ingang van 1 Januari 1917 de Administratief-Ambtenaar der 3de klasse

W. C. LEMAIRE toegevoegd aan het hoofd van het 6de district, ter standplaats Haarlem.

Hieronder volgt een opgave van personen, die, buiten het corps van ambtenaren staande, gedurende het jaar 1917 werkzaamheden ten dienste van de Arbeidsinspectie hebben verricht.

De arts J. L. C. OVERBOSCH te Maastricht bleef ook dit jaar belast met het geneeskundig onderzoek van het vrouwelijk personeel in de Maastrichtsche aardewerfabrieken, bij welk onderzoek, dat om de drie maanden plaats vindt, de Inspectrice van den Arbeid Mej. Dr. E. KLEEREKOPER hare medewerking verleende.

Voor de keuring van het vrouwelijk personeel in de steenfabrieken langs den Hollandschen IJssel en in de gemeenten Hendrik-Ido-Ambacht, Woerden en Maurik werd dit jaar alleen de Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie aangewezen.

De keuring van de vrouwen, die ingevolge het Speetbesluit vergunning aanvroegen, om gedurende een zeker aantal malen per jaar na des avonds 10 uur haring te mogen speten, werd gedurende dit verslagjaar verricht door de medische ambtenaren bij de Arbeidsinspectie.

Het beschermd personeel in de handvlasserijen en touwslagerijen werd door den Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie gekeurd, behalve in Zuid-Holland, Zeeland en Noord-Brabant, voor welke provinciën Dr. H. W. VAN RHIJN te Dordrecht voor deze keuringen werd aangewezen. In enkele gevallen werd bovendien door den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel een arts ter plaatse voor deze keuringen aangewezen.

De geneeskundige keuringen ingevolge de Steenhouderswet werden dit jaar verricht door de volgende bij verschillende Ministeriële beschikkingen aangewezen geneeskundigen:

Dr. J. DEGENAAR,	arts te Alkmaar.
Dr. S. ELIAS,	" " Rotterdam.
L. HEYERMANS,	" " Amsterdam.
E. HOUWERZIJL,	" Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie.
J. v. D. KWAST,	arts te Zierikzee.
Dr. W. LINGMONT,	" " Meppel.
G. F. LOUWERSE,	" " Helder.
J. L. C. OVERBOSCH,	" " Maastricht.
C. PLANTEN,	" " Arnhem.
Dr. R. DE WAARD,	" " Groningen.
J. J. WAP,	" " Middelburg.
H. DE JONG,	" " Leeuwarden.
Dr. H. KLEIN,	" " Sneek.
I. W. DE VRIES,	" " Franeker.
J. DE GRAAFF,	" " Heerenveen.

Met de navolgende artsen werden overeenkomsten getroffen, om de bij het Arbeidsbesluit voorgeschreven geneeskundige keuringen van het beschermd personeel in drukkerijen en zetterijen gedurende het jaar 1917 te verrichten:

Dr. M. A. VAN ANDEL,	arts te Gorinchem.
Dr. J. BEINTEMA,	" " Breda.
M. R. F. BLOEMERS,	" " Doetinchem.
Dr. S. BRANDES,	" " 's-Gravenhage.
G. B. F. TEN BRINK,	" " Hilversum.
P. C. CLEYNDERT,	" " Middelharnis.
Dr. A. LE COMTE,	" " Gouda.
Dr. C. W. CORTS,	" " Enkhuizen.
Dr. B. A. C. DAAMEN, ¹⁾	" " Tilburg.
Dr. J. DEGENAAR,	" " Alkmaar.
H. VAN DIJK,	" " Zwolle.
Dr. S. ELIAS,	" " Rotterdam.
Dr. G. FABIUS,	" " Leiden.
J. DE GRAAFF,	" " Heerenveen.
J. GROESBEEK,	" " Schoonhoven.
Dr. F. A. F. GRONEMAN,	" " Amersfoort.
D. H. DE GROOT,	" " Oostburg.
W. P. v. D. HARST,	" " Goes.
C. HEFTING,	" " Utrecht.
L. HEYERMANS,	" " Amsterdam.
J. C. HOMAN,	" " Coevorden.
Dr. E. J. W. HOLLEMAN,	" " Zutphen.
L. HIJMAN,	" " Almelo.
H. DE JONG,	" " Leeuwarden.
F. JONKERS,	" " Tiel.
Dr. L. C. KERSBERGEN,	" " Haarlem.
E. H. J. KEUSS,	" " Bergen op Zoom.
Dr. H. KLEIN,	" " Sneek.
J. v. D. KWAST,	" " Zierikzee.
C. G. v. D. LEE,	" " Helder.
Dr. P. J. A. LEVEDAG ²⁾ ,	" " Gouda.
Dr. W. LINGMONT,	" " Meppel.
R. MAAS,	" " Enschedé.
J. MELLEMA,	" " Harderwijk.
B. METTROP.	" " 's-Hertogenbosch.
C. M. F. L. NUYENS,	" " Helmond.
J. L. C. OVERBOSCH,	" " Maastricht.
A. M. PELT,	" " Zaandam.
TH. A. VAN PIENBROEK,	" " Terneuzen.
C. PLANTEN,	" " Arnhem.
H. M. A. H. RECEVEUR,	" " Venlo.
Dr. H. W. VAN RHIJN,	" " Dordrecht.
H. E. R. RUDING,	" " Tilburg.
J. J. B. J. SLOTBOOM,	" " Nijmegen.

¹⁾ Is 1 October 1917 vervangen door Dr. H. E. R. RUDING, Arts te Tilburg.

²⁾ Is 5 Juli 1917 vervangen door Dr. A. LE COMTE, Arts te Gouda.

F. A. STEENSMA ¹⁾ ,	arts te Utrecht.
Dr. W. F. U. STEYN PARVÉ,	" " Deventer.
M. F. VRANCKEN,	" " Weert.
L. VINKENBORG,	" " Wageningen.
I. W. DE VRIES,	" " Franeker.
Dr. R. DE WAARD,	" " Groningen.
J. J. WAP,	" " Middelburg.
P. V. WOLFRAMSDORFF,	" " Oostvoorne.

Het onderzoek naar de gedwongen winkelnering werd in dit jaar voortgezet door den Heer A. P. STAALMAN en den Controleur van den Arbeid H. P. DE HAAS. Deze enquête eindigde in den loop van het verslagjaar.

Het onderzoek naar de arbeidsvoorwaarden van kantoorbedienden werd dit jaar door den Heer G. H. BOESE en den Controleur van den Arbeid H. P. DE HAAS voortgezet en in den loop van het verslagjaar beëindigd.

De Heer P. NOLTING, oud-lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, bij Ministeriële beschikking van 8 April 1914, no. 802, afd. Arbeid, aangewezen tot het instellen van een onderzoek naar de werktijden van koffiehuis- en hotelbedienden, bleef gedurende 1917 met dit onderzoek belast. Naast hem bleef daarbij ook werkzaam Mevr. de Wed. S. F. M. E. VAN DETH DEN OUDEN. Voorts werd bij Ministeriële beschikking van 3 Mei 1917, no. 1094, de Heer A. P. STAALMAN met ingang van den datum waarop het onderzoek naar de gedwongen winkelnering eindigde, ten behoeve van eerstgenoemd onderzoek naast den Heer P. NOLTING werkzaam gesteld.

Ook den Heer G. H. BOESE voornoemd werd opgedragen bij dit onderzoek zijne diensten te verleen, nadat de enquête naar de arbeidsvoorwaarden der kantoorbedienden was afgelopen.

¹⁾ Is 1 Juni 1917 vervangen door den Arts C. HEFTING te Utrecht.

HOOFDSTUK III.

Algemeen overzicht der werkzaamheden.

VERGADERINGEN MET DE DISTRICTSHOOFDEN.

De Directeur-Generaal van den Arbeid belegde in dit verslagjaar, ter voldoening aan artikel 9 van het Koninklijk Besluit van 10 Augustus 1909 (Stbl. no. 289), laatstelijk gewijzigd 18 April 1913 (Stbl. 135), vier vergaderingen met de districtshoofden der Arbeidsinspectie. Al deze bijeenkomsten werden bijgewoond door den Inspecteur van den Arbeid der 1ste klasse in den Centralen Dienst; aan de eerste drie vergaderingen namen bovendien de Medisch-Adviseur en de Electrotechnisch-Ingenieur deel.

Drie dezer bijeenkomsten waren gewijd aan de behandeling van verschillende voor den dienst der Arbeidsinspectie van belang zijnde onderwerpen, ten einde daaromtrent eenheid van gedraglijn in de verschillende districten te bevorderen. De vierde vergadering werd speciaal belegd, tot het bespreken der te nemen voorbereidende maatregelen in verband met de rantsoeneering der industrie ten aanzien van het kolenverbruik.

BIJZONDERE OPDRACHTEN.

Ook in 1917 verrichtte de Arbeidsinspectie tal van buitengewone werkzaamheden in verband staande met de oorlogscrisis. In een afzonderlijk hoofdstuk (XVI) vindt men die nader omschreven.

De Directeur-Generaal werd door den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel aangewezen, om als arbiter op te treden in een aantal loongeschillen, die in het veenderij- en het landbouwbedrijf waren ontstaan, en waarin Zijne Excellentie bemiddeling had aangeboden, alsmede in een loongeschil in het bakkersbedrijf te Amsterdam, dat ontstond in verband met de verlaging van den meelprijs. Een afzonderlijk hoofdstuk (XIX) is aan deze belangrijke taak gewijd. Voorts aanvaardde de Directeur-Generaal op verzoek van voornoemden Minister een benoeming tot lid van de door Zijne Excellentie ingestelde Commissie van beroep inzake Kolendistributie. Overigens bleef hij lid van de verschillende reeds in vorige verslagen genoemde commissiën.

Het door den Minister van Koloniën verzochte toezicht op de naleving der bij het aanbestedingscontract voor de vervaardiging van militaire equipementstukken gestelde eischen, betreffende de arbeidsvoorwaarden der werklieden, had ook in dit verslagjaar geregeld plaats.

Ook werd wederom den Directeur-Generaal van de Posterijen en Telegrafie een en andermaal advies verstrekt, omtrent bij nieuw te sluiten overeenkomsten wegens uitvoering van postritten vast te stellen arbeidsvoorwaarden voor de postiljons, en werd op de naleving der gestelde voorwaarden contrôle gehouden.

In verband met een door de Regeering genomen besluit, om de vervaardiging van druk- en bindwerk ten behoeve van Rijksinstellingen slechts op te dragen aan die werkgevers, die aan de in hun bedrijf bestaande collectieve arbeidsovereenkomsten zijn gebonden of wier arbeiders naar het oordeel van den Directeur-Generaal van den Arbeid onder geen ongunstiger voorwaarden werkzaam zijn, dan de arbeiders in dienst van de door de overeenkomsten gebonden werkgevers, — werd in 1917, op verzoek van verschillende autoriteiten, herhaalde malen nagegaan, of de arbeidsvoorwaarden bij niet bij de organisaties aangesloten firma's, die voor leverantiën in aanmerking kwamen, aan den door de Regeering gestelden eisch voldeden.

De Inspecteur van den Arbeid der 1ste klasse C. J. P. ZAALBERG maakte, in opdracht van den Minister van Waterstaat, een reis naar verschillende plaatsen in Duitschland en Oostenrijk-Hongarije, met den Medisch-Adviseur der Rijksverzekeringsbank, ter bestudeering van de weder tewerkstelling van verminkten.

UITGEGEVEN PUBLICATIES.

Aan de door de Directie van den Arbeid, met machtiging van den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel en voor rekening van diens Departement, uitgegeven geschriften werden in 1917 de navolgende toegevoegd:

No. 21a. Onderzoekingen naar het oudbakken worden van brood en de middelen om dit te voorkomen, door Dr. J. R. KATZ:

Deel I. Het versch houden van brood.

No. 21b. Idem. Deel II. Het oudbakken worden van brood.

No. 22. Arbeidersbudgets gedurende de crisis.

Het „Verslag over het Haventoezicht”, dat tot dusver als publicatie van de Directie van den Arbeid verscheen, ziet, in verband met de invoering der Stuwadoorswet, in het vervolg als uitgave van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel het licht.

WERKZAAMHEDEN TOT HANDHAVING DER ARBEIDSWET, DER VEILIGHEIDSWET EN DER STEENHOUWERSWET.

Meer wederom dan in het vorige jaar, kon de Arbeidsinspectie zich in 1917 wijden aan haar normale taak: de handhaving der bovengenoemde wetten en de daaruit voortgevloeide algemeene maatregelen van bestuur. Er bleven echter nog verschillende buitengewone, met den Europeeschen oorlogstoestand in verband staande werkzaamheden op haar schouders rusten, die veel van tijd en kracht der inspectieambtenaren en ook van het administratieve personeel vergden.

Het *totaal* aantal aan fabrieken en werkplaatsen gebrachte bezoeken was in enkele districten belangrijk hooger dan in 1916; in de overige districten was het ongeveer daaraan gelijk of bleef het er beneden. Onder deze bezoeken zijn er echter *vele*, die in verband met bijzondere opdrachten werden gebracht.

Een algemeen systematisch inspecteeren bleek ook in 1917 nog niet mogelijk, zoodat de staatjes betreffende de intensiteit van het gehouden

toezicht ook ditmaal achterwege blijven. Geconstateerd mag echter worden, dat het inspectiewerk dit jaar krachtiger ter hand kon worden genomen. Wel deed zich daarbij in stijgende mate de belemmerende invloed der tijdsomstandigheden gevoelen. Tal van bedrijven — zooals b.v. in Groningen het grootste deel der zoo belangrijke stroocartonindustrie — werden, hetzij tijdelijk dan wel voor goed, geheel of gedeeltelijk stopgezet, terwijl menige fabrikant, die zijn bedrijf nog wist gaande te houden, in de onmogelijkheid verkeerde aan de gestelde eischen te voldoen. Daarbij kwam nog de vrij algemeen heerschende opvatting, dat tijdens de bestaande crisis verschillende maatregelen, die anders zonder veel bezwaar zouden zijn uitgevoerd, mochten uitgesteld worden, een opvatting, die niet alleen bij de kleinere, maar evenzeer bij grootere, soms reeds sedert lang gevestigde, werkgevers werd aangetroffen. Zelfs bleken eigenaars van juist tengevolge der tijdsomstandigheden zeer bloeiende industrieën dat gevoelen te zijn toegedaan. Dit alles bemoeilijkte het werk ten zeerste en leidde er menigmaal toe, dat niet de resultaten verkregen werden, die in normale tijden zeker bereikt zouden zijn.

Met burgemeesters, rechterlijke- en politieambtenaren, schoolopzieners en andere autoriteiten werden weder vele besprekingen gehouden, terwijl een aantal zittingen van rechterlijke colleges door de ambtenaren als getuige of deskundige werden bijgewoond.

Op verzoek van belanghebbenden werden vele lokaliteiten, welke men als werkplaatsen in gebruik wilde nemen, vooraf aan de wettelijke eischen getoetst. Aan dergelijke verzoeken wordt steeds met bereidwilligheid door de districtshoofden gevolg gegeven. De preventieve werking der voorafgaande beoordeeling van werklokalen is toch zeer gunstig, want tal van moeilijkheden worden daardoor voorkomen.

De talrijke in de laatste jaren in ons land opgerichte groentendrogerijen en -inmakerijen, bleken, met het oog op de naleving der bepalingen van de Arbeidswet en de Veiligheidswet, een meer dan gewoon toezicht noodig te hebben. Ook ten aanzien van de bewerking der voedingsmiddelen werden echter in die inrichtingen vele misstanden aangetroffen. Uit den Centralen Gezondheidsraad werd daarom eene commissie benoemd, onder presidium van den Directeur-Generaal van den Arbeid, welke tot taak had te onderzoeken wat zou kunnen worden verricht om de bedoelde misstanden te beteugelen. In samenwerking met de Commissie van Toezicht op de Groenten- en Fruitcentrale en met de pharmaceutische Inspecteurs van de Volksgezondheid, werden vervolgens alle groentendrogerijen, -inmakerijen en -zouterijen door Arbeidsinspectie-ambtenaren bezocht, teneinde zoowel door het stellen van eischen op grond van Arbeids- en Veiligheidswet, als op andere wijze, de noodige verbeteringen te verkrijgen.

MEDEWERKING VAN DE GEMEENTEPOLITIE, RIJKSVELDWACHT EN MARECHAUSSEE.

Bij de beoordeeling van het door de Gemeentepolitie gehouden toezicht op de naleving der Arbeids- en Veiligheidswetgeving, behoort met twee dingen rekening te worden gehouden. Vooreerst met de omstandigheid, dat

de politieambtenaren ook dit jaar voortdurend in beslag genomen werden door de talrijke distributie- en andere crisismaatregelen, zoodat redelijkerwijze van hen niet dezelfde medewerking mocht worden verlangd als in normale tijden. En ten tweede met het feit, dat uit tal van gemeenten geen of geen voldoende berichten werden ontvangen, waardoor het maken van juiste gevolgtrekkingen omtrent het gehouden toezicht in het algemeen onmogelijk is.

Voorzover intusschen de beschikbare gegevens beoordeeling toelaten moet worden geconstateerd, dat nagenoeg overal het toezicht niet zeer intensief is geweest.

De ergste klachten betreffen de drie zuidelijkste provinciën, Limburg, Noord-Brabant en Zeeland, waar de medewerking der Gemeentepolitie al heel gering was. Uit niet minder dan 352 van de 416 gemeenten dezer provincies kwam *geen enkel* rapport in. Van de burgemeesters der 64 overige gemeenten, die althans iets van zich deden hooren, hadden er negen alleen afgelegde bezoeken, vier alleen overtredingen en vier zoowel bezoeken als overtredingen te melden; van de overblijvende 47 gemeenten kwam slechts een negatief bericht in. Het hoofd van het 2de district (Breda) klaagt er bovendien speciaal over, dat de Gemeentepolitie zich met het toezicht op overtredingen, die op den openbaren weg worden gepleegd, zooals loopwerk door kinderen, zoo goed als niet inlaat, terwijl het met de contrôle in de fabrieken al even treurig is gesteld. Enkele gemeenten in dat district, die hierop een uitzondering maken, verdienen met name te worden genoemd; het zijn: Etten en Leur, Hooge en Lage Zwaluwe, Bruinisse, Clinge en Goes.

Liet de medewerking der Gemeentepolitie in de genoemde provinciën dus schier alles te wenschen over, zoo mag bij het oordeel daarover billijkheidshalve niet vergeten worden, dat die politie in vele gemeenten de handen meer dan vol had met het uitvoeren der talrijke verordende maatregelen tot beteugeling van den smokkelhandel.

In de overige provinciën des lands was de medewerking der plaatselijke politie over 't algemeen wel beter, maar onderging zij toch ook zichtbaar den invloed der talrijke haar in verband met de buitengewone tijdsomstandigheden gegeven bijzondere opdrachten.

Voor al in de groote steden was die invloed dit jaar merkbaar. In 's Gravenhage b.v. waar het aantal politiebezoeken aan fabrieken en werkplaatsen in het vorige jaar bijna dubbel zooveel bedroeg als in 1913, daalde het in 1917 met nagenoeg de helft, zoodat het getal van 1913 niet eens werd bereikt, en dit niettegenstaande het toezicht op de naleving der Arbeidswetgeving daar uitnemend is georganiseerd. Al is toch het aantal van 3228 afgelegde bezoeken (in 1913 3278) niet zonder beteekenis, toch stelt het eenigszins te leur, dat het in 1916 bereikte prachtige resultaat, zoo plotseling weer te niet werd gedaan. Te Amsterdam bleef het aantal bezoeken zeer belangrijk, doch verminderde toch, vergeleken bij 1916, toen het ongeveer gelijk was aan het cijfer van 1913, met bijna een duizendtal, waartegenover echter het aantal opgemaakte processen-verbaal een stijging vertoont. Haarlem vormt een exceptie. De speciaal daarvoor aangewezen rechercheurs in die gemeente brachten niet minder dan 4046 bezoeken aan fabrieken en werkplaatsen, dat is nog meer dan in 1913. Ook werd daar veel toezicht gehouden op overtredingen op den openbaren weg, zulks in

tegenstelling met de gemeente Utrecht, waar bedoeld toezicht klaarblijkelijk te wenschen overliet.

Het districtshoofd te Amsterdam klaagt over het gering aantal bezoeken der politie van de rond die stad gelegen buitengemeenten, waarop alleen Nieuwer-Amstel een gunstige uitzondering maakt.

In enkele gemeenten in het 6e district (Haarlem) werd, niettegenstaande de tijdsomstandigheden, bijzonder ijverig contrôle op de naleving der sociale wetten gehouden. Onder deze verdienen met name te worden genoemd: Hilversum, Zaandam, Bussum, Heemstede en Bloemendaal.

De staat, waarin een overzicht gegeven wordt van de intensiteit van het door de Gemeente-politie uitgeoefend toezicht, zooals dit valt op te maken uit de voorgeschreven drie-maandelijksche opgaven, welke staat in de twee vorige verslagen werd achterwege gelaten, wordt thans weder opgenomen. De namen der gemeenten, waaruit *niet geregeld* bericht van de afgelegde bezoeken werd ontvangen, zijn in kolom 6 cursief gedrukt; de namen der gemeenten, die *alle* kwartalen overtredingen te melden hadden, zijn in kolom 7 vet gedrukt.

District.	Aantal gemeenten, in het district.	Aantal gemeenten, die in geen enkel kwartaal bericht inzonden.	Het kleinste en het grootste aantal der gemeenten, die in een der vier kwartalen een negatief bericht inzonden.	Gemeenten, die bericht van eenige overtreding zonden, doch niet het aantal bezoeken opgaven.	Gemeenten, die in enig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken zonden, doch waar geen overtredingen werden geconstateerd.	Gemeenten, die in enig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken en tevens van de geconstateerde overtredingen inzonden.
1	2	3	4	5	6	7
<i>1ste district.</i> Limburg. . .	123	114	2—5	—	Posterholt, <i>Roermond.</i>	Maastricht.
Noord-Brabant (Oostelijk deel)	98	87	5—10	—	—	—
<i>2de district.</i> Noord-Brabant (Westelijk deel)	86	63	10—15	's-Hertogenbosch.	<i>Baardwijk,</i> <i>Breda,</i> Gilze en Rijen, <i>Etten en Leur,</i> H. en L. Zwaluwe.	Bergen op Zoom, Tilburg.
Zeeland . . .	109	88	12—14	Middelburg, Vlissingen, Zierikzee.	Bruinisse, Clinge.	Goes.
<i>3de district.</i> Zuid-Holland . (Zuidelijk deel)	93	48	5—11	Vlaardingen.	Alblas (Oud), Beijerland (Nieuw) Beijerland (Oud), Bleskensgraaf, Goudriaan, Goudswaard, <i>Groot-Amers,</i> <i>Hekelingen,</i>	Dordrecht, Lekkerland (Nieuw) Maassluis, Puttershoek, Rotterdam, Schiedam, Slidrecht, Strijen.

District.	Aantal gemeenten in het district.	Aantal gemeenten, die in geen enkel kwartaal bericht inzonden.	Het kleinste en het grootste aantal der gemeenten, die in een der vier kwartalen een negatief bericht inzonden.	Gemeenten, die bericht van eenige overtreding zonden, doch niet het aantal bezoeken opgaven.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken zonden, doch waar geen overtredingen werden geconstateerd.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken en tevens van de geconstateerde overtredingen inzonden.
1	2	3	4	5	6	7
4de district. Zuid-Holland. (Noordelijk deel)	95	22	3—6	—	<i>Hellevoetsluis,</i> <i>Hoogvliet,</i> <i>Klaaswaal,</i> <i>Langerak,</i> <i>Nieuwpoort,</i> <i>Numansdorp,</i> <i>Ottoland,</i> <i>Ouddorp,</i> <i>Pernis,</i> <i>Piershil,</i> <i>Poortugaal,</i> <i>Schipmuiden,</i> <i>Sommelsdijk,</i> <i>Spijkensisse,</i> <i>Stellendam,</i> <i>Streefkerk,</i> <i>Wateringen.</i> Aarlanderveen, Alkemade, Ameide, Ammerstol, <i>Arkel,</i> Barwoutswaarder, Benthuisen, Bergambacht, Bleiswijk, Bodegraven, Boskoop, <i>Everdingen,</i> Giessen Nieuw- kerk, Gouderak, Hagestein, Hardinxveld, Hazerswoude, <i>Hei en Boeicop,</i> Heukelum, Hillegom, Hoog-Blokkland, Hoornaar, Krimpen a/d Ijsel, <i>Leerbroek,</i> <i>Leerdam,</i> <i>Leiderdorp,</i> Leimuiden, Lexmond,	Asperen, Gorinchem, Gouda, 's-Gravenhage, Leiden, Noordwijk, Woerden.

District.	Aantal gemeenten in het district.	Aantal gemeenten, die in geen enkel kwartaal bericht inzonden.	Het kleinste en het grootste aantal der ge- meenten, die in een der vier kwartalen een nega- tief bericht inzonden.	Gemeenten, die bericht van eenige overtre- ding zonden, doch niet het aantal bezoeken op- gaven.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken zonden, doch waar geen overtredingen werden gecon- stateerd.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afge- legde bezoeken en tevens van de geconsta- teerde overtredingen inzonden.
1	2	3	4	5	6	7
Utrecht . . .	72	20	11—3	—	<i>Loosduinen,</i> <i>Meerkerk,</i> <i>Moordrecht,</i> Nieuwerkerk a/d. Ijsel, Nieuwkoop, Nieuwland, <i>Nieuwveen,</i> Noordeloos, <i>Nootdorp,</i> <i>Oegstgeest,</i> Ouderkerk a/d. Ijsel, Oudewater, <i>Pijnacker,</i> <i>Reeuwijk,</i> Rietveld, Rijnsaterwoude, <i>Rijnsburg,</i> <i>Rijswijk,</i> <i>Sassenheim,</i> <i>Schoonhoven,</i> Schoonrewoerd, <i>Stolwijk,</i> Tienhoven, <i>Valkenburg,</i> Vianen, Voorburg, Voorhout, Waarder, Waddinxveen, Warmond, <i>Wassenaar,</i> Woubrugge, Zegwaart, <i>Zevenhoven,</i> Zevenhuizen.	Amersfoort, Baarn, de Bilt, Utrecht.

District.	Aantal gemeenten in het district.	Aantal gemeenten, die in geen enkel kwartaal bericht inzonden	Het kleinste en het grootste aantal der gemeenten, die in een der vier kwartalen een negatief bericht inzonden.	Gemeenten, die bericht van eenige overtreding zonden, doch niet het aantal bezoeken opgaven.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken zonden, doch waar geen overtredingen werden geconstateerd.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken en tevens van de geconstateerde overtredingen inzonden.
1	2	3	4	5	6	7
					Doorn, <i>Driebergen</i> , Eemnes, Haarzuilen, <i>Harmelen</i> , Hoenkoop, Hoogland, Houten, Leersum, Leusden, Linschoten, Loenen, Loosdrecht, <i>Montfoort</i> , Maarn, Nigtevegt, Oudenrijn, Polsbroek, Renswoude, <i>Rhenen</i> , Schalkwijk, <i>Soest</i> , Stoutenburg, Tienhoven, Tull en 't Waal, Veenendaal, <i>Veldhuizen</i> , <i>Vinkeveen</i> , Vleuten, Vreeland, <i>Westbroek</i> , <i>Wijk bij Duurstede</i> , Willeskop, <i>Wilnis</i> , Zegveld, <i>Zeist</i> .	
5de district.	10	1	1—3	Uithoorn.	<i>Buiksloot</i> , <i>Nieuwendam</i> , Nieuwer-Amstel, <i>Ouder-Amstel</i> .	Amsterdam. Watergraafsmeer.
6de district.	124	26	3—9	Haarlemmermeer, Limmen, Zandvoort.	Akersloot, Alkmaar, <i>Assendelft</i> , Barsingerhorn, <i>Beemster</i> ,	Aalsmeer, Bergen, Blaricum, Bloemendaal, Bussum , Egmond aan Zee,

District.	Aantal gemeenten in het district.	Aantal gemeenten, die in geen enkel kwartaal bericht inzonden.	Het kleinste en het grootste aantal der gemeenten, die in een der vier kwartalen een negatief bericht inzonden.	Gemeenten, die bericht van eenige overtreding zonden, doch niet het aantal bezoeken opgaven.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken zonden, doch waar geen overtredingen werden geconstateerd.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken en tevens van de geconstateerde overtredingen inzonden.
1	2	3	4	5	6	7
					<i>Bennebroek,</i> <i>Bergen,</i> <i>Beverwijk,</i> <i>Blaricum,</i> <i>Bloemendaal,</i> <i>Blokker,</i> Broek op Langendijk, <i>Castricum,</i> Edam, <i>Egmond aan Zee,</i> <i>Enkhuizen,</i> <i>Graft,</i> <i>'s-Graveland,</i> <i>Grootebroek,</i> <i>Havenkarspel,</i> Heemskerk, <i>Heemstede,</i> <i>Heerhugowaard,</i> <i>Helder,</i> Hoogkarspel, <i>Hoogvoud,</i> Hoorn, Huizen, IJpendam, Jisp, Koedijk, Koog a.d. Zaan, Kortenhoef, Kwadijk, Laren, <i>Limmen,</i> St. Maarten, Marken, Middellie, <i>Midwoud,</i> Monnickendam, <i>Naarden,</i> Nederhorst den Berg, Nibbixwoud, <i>Noord Scharwoude,</i> Oosthuizen, <i>Oostzaan,</i> Opmeer, <i>Opperdoes,</i> <i>Oude Niedorp,</i> Oudkarspel,	Enkhuizen, Haarlem, Heemstede, Helder, Hilversum, Krommenie, Landsmeer, Naarden, Oostzaan, Purmerend, Wormerveer, Zaandam.

District.	Aantal gemeenten in het district.	Aantal gemeenten, die in geen enkel kwartaal bericht inzonden.	Het kleinste en het grootste aantal der gemeenten, die in een der vier kwartalen een negatief bericht inzonden.	Gemeenten, die bericht van eenige overtreding zonden, doch niet het aantal bezoeken opgaven.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken zonden, doch waar geen overtredingen werden geconstateerd.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken en tevens van de geconstateerde overtredingen inzonden.
1	2	3	4	5	6	7
7de district.	116	—	Deil, Est en Opijnen, Humelo en Keppel, Millingen.	Apeldoorn, Tiel.	Oudorp, St.-Pancras, de Rijp, Schermerhorn, Schoten, Spaarndam, Spanbroek, Sijbekarspel, Twisk, Uitgeest, Ursem, Warder, Warmenhuizen, Weesp, Weesperkarspel, Wervershoof, Westvoud, Westzaan, Wieringen, Winkel, Wormer, Wormerveer, Wijdewormer, Wijk aan Zee en Duin, Zandvoort, Zuid en Noord Schermer, Zuid-Scharwoude, Zijpe.	Appeltern, Arnhem, Buren, Culemborg, Doornspijk, Ede, Ermelo , Harderwijk, Hattum, Nijkerk, Nijmegen, Renkum, Rheden, Steenderen, Wageningen, Winterswijk, Zutphen.

District.	Aantal gemeenten in het district.	Aantal gemeenten, die in geen enkel kwartaal bericht inzonden.	Het kleinste en het grootste aantal der gemeenten, die in een der vier kwartalen een negatief bericht inzonden.	Gemeenten, die bericht van eenige overtreding zonden, doch niet het aantal bezoeken opgaven.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken zonden, doch waar geen overtredingen werden geconstateerd.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken en tevens van de geconstateerde overtredingen inzonden.
1	2	3	4	5	6	7
					Dinxperlo, Dodewaard, • Doesburg, Ambt-Doetinchem Stad-Doetinchem, Doorwerth, Dreumel, Driel, Druten, Duiven, Echteld, Eibergen, Elburg, Elst, <i>Epe</i> , Ewijk, Gameren, Geldermalsen, Gendringen, <i>Gendt</i> , Gorssel, Groenlo, Groesbeek, Haaften, Hedel, Heerde, Heerewaarden, Hemmen, Hengelo, Herwen en Aerdt, Herwijnen, Heteren, Heumen, Hoevelaken, Horssen, Huissen, Hurwenen, IJzendoorn, Kerkwijk, <i>Kesteren</i> , Laren, Lichtenvoorde, Lienden, Lochem, Maurik, Nederhemert, Neede, Oldebroek,	

Distriet.	Aantal gemeenten in het district.	Aantal gemeenten, die in geen enkel kwartaal bericht inzonden.	Het kleinste en het grootste aantal der gemeenten, die in een der vier kwartalen een negatief bericht inzonden.	Gemeenten, die bericht van eenige overtreding zonden, doch niet het aantal bezoeken opgaven.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken zonden, doch waar geen overtredingen werden geconstateerd.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken en tevens van de geconstateerde overtredingen inzonden.
1	2	3	4	5	6	7
8de district.	60	¹⁾ A.-Vollenhove, St.-Vollenhove	Blokszijl, St.-Hardenberg, Holten.	—	Ophemert, Overasselt, Pannerden, Poederoijen, Putten, Rosendaal, Rossum, Ruurlo, Scherpenzeel, Ubbergen, Valburg, Varik, Voorst, Vorden, Vuren, Waardenburg, Wadenhoijen, Wamel, Warnsveld, Wehl, Westervoort, Wijchen, Wisch, Zalt-Bommel, Zelhem, Zevenaar, Zoelen, Zuilichem.	Deventer, Enschede, Hellendoorn, Kampen, Lonneker, Oldenzaal, Olst, Steenwijk, Steenwijkerwold, Zwolle.

¹⁾ In de gemeenten Stad- en Ambt-Vollenhove wordt alleen door de Koninklijke Marechaussée het toezicht uitgeoefend.

District.	Aantal gemeenten in het district.	Aantal gemeenten, die in geen enkel kwartaal bericht inzonden.	Het kleinste en het grootste aantal der gemeenten, die in een der vier kwartalen een negatief bericht inzonden.	Gemeenten, die bericht van eenige overtreding zonden, doch niet het aantal bezoeken opgaven.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken zonden, doch waar geen overtredingen werden geconstateerd.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken en tevens van de geconstateerde overtredingen inzonden.
1	2	3	4	5	6	7
					<i>Hasselt,</i> <i>Heino,</i> <i>Hengelo,</i> <i>Kamperveen,</i> <i>Kuine,</i> <i>Losser,</i> <i>Markelo,</i> <i>Nieuwleusen,</i> <i>Oldemarkt,</i> <i>Ambt-Ommen,</i> <i>Stad-Ommen,</i> <i>Ootmarsum,</i> <i>Raalte,</i> <i>Rijssen,</i> <i>Staphorst,</i> <i>Tubbergen,</i> <i>Vriezenveen,</i> <i>Wanneperveen,</i> <i>Weerselo,</i> <i>Wierden,</i> <i>Wilsum,</i> <i>Wijhe,</i> <i>Ysselmuiden,</i> <i>Zalk en Veecaten,</i> <i>Zwartsluis,</i> <i>Zwollerkerspel.</i>	
<i>9e district.</i>	134	41	52—63	Delfzijl, Veendam, Workum, Borger.	<i>Haren,</i> <i>Loppersum,</i> <i>Oldekerk,</i> <i>Dantumadeel,</i> <i>Dokkum,</i> <i>Franeker,</i> <i>Idaarderadeel,</i> <i>Kollumerland,</i> <i>Menaldumadeel,</i> <i>Utingeradeel,</i> <i>Westdongeradeel,</i> <i>Beilen,</i> <i>Diever,</i> <i>Hoogeveen,</i> <i>Roden,</i> <i>Schoonebeek,</i> <i>Zuidlaren,</i> <i>Zuidwilde.</i>	Groningen, Hoogezand, Sappemeer, Leeuwarden, Assen.

Vorenstaand overzicht doet zien, dat de medewerking der Burgemeesters ten opzichte van de handhaving der Arbeidswet, die tot dusver steeds als onvoldoende moest worden gesignaleerd, er in de laatste twee jaren nog vrij belangrijk op is achteruit gegaan. Gaven in 1914 in 443 van de 1121 gemeenten de Burgemeesters geenerlei gevolg aan de in 1908 tot hen gerichte circulaire van de Commissarissen der Koningin, waarin hun verzocht werd elk kwartaal aan de districtshoofden der Arbeidsinspectie verslag te doen van het gehouden toezicht —, in 1917 was dit in 512 van de thans 1120 gemeenten het geval. Als op een loffelijk voorbeeld verdient hier gewezen te worden op de provincie Gelderland (7de district), waar *alle* burgemeesters in dit verslagjaar kwartaalstaten van het gehouden toezicht inzonden.

Onderstaand staatje doet zien in welke provincies sedert 1907/08 op dit punt voor- resp. achteruitgang waar te nemen valt:

Provincie.	Aantal Gemeenten.	Aantal gemeenten, die in geen enkel kwartaal bericht inzonden.							
		1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1917
Limburg	123	78	86	93	98	103	110	113	114
Noord-Brabant	184	136	122	134	139	144	137	141	150
Zeeland	109	75	77	82	88	90	87	88	88
Zuid-Holland	188	144	?	141	59	99	61	48	70
Noord-Holland	134	81	22	6	23	23	21	18	27
Utrecht	72	34	?	33	36	39	20	9	20
Gelderland	116	73	—	—	—	—	—	—	—
Overijsel	61 ¹⁾	19	5	—	—	—	—	—	2
Drenthe	34	16	—	13	17	28	26	26	41
Groningen	57	31	—						
Friesland	43	18	—						
Totaal.	1121	705	477	502	460	526	462	443	512

Ten aanzien der ondervonden medewerking van de Rijksveldwacht en de Koninklijke Marechaussée, moet worden opgemerkt, dat deze nog al ongelijk was, d. w. z. er werd in sommige streken of gemeenten veel intensiever geïnspecteerd dan in andere. Een algemeene indruk van het door deze beide takken van Rijkspolitie in 1917 uitgeoefend toezicht valt daarom moeilijk te geven. Voorzover de contrôle te wenschen overliet, was dit ongetwijfeld ten deele het gevolg van de belangrijke verzwaring van taak, die tengevolge der vele crisismaatregelen ook aan de Rijkspolitieambtenaren werd opgelegd. Daarenboven was het groot aantal detacheringen een ongunstig werkende factor. Om deze redenen wordt de statistiek van het aantal afgelegde bezoeken in dit verslag wederom weggelaten.

(Voor vervolg zie blz. 30).

1) Het aantal gemeenten in Overijsel bedraagt thans 60.

OVERZICHT VAN DE RECHTSPRAAK.

DISTRICTEN.	PROCESSEN-VERBAAL. IN 1917 OPGEMAAKT OF BERECHT.	Processen-verbaal opgemaakt door de:									
		Arbeidswet		Veiligheidswet		Steen- houwerswet		Arbeidswet, Veilig- heidswet en Steen- houwerswet te zamen			
		Arbeids- inspectie.	Rijkspolitie.	Gemeente- politie.	Arbeids- inspectie.	Rijkspolitie.	Gemeente- politie.	Arbeids- inspectie.	Rijkspolitie.	Gemeente- politie.	
1ste district . .	Processen-verbaal op 1 Jan. 1917 nog in behandeling . In 1917 opgemaakte processen-verbaal Terzijde gelegde " Vervolgde " Processen-verbaal op 31 Dec. 1917 nog in behandeling . Veroordeelende vonnissen in 1e instantie gewezen . Niet veroordeelende vonnissen in 1e instantie gewezen .	6 30 — 35 1 33 2	21 85 3 95 8 90 5	3 10 — 13 — 12 1	Arbeids- inspectie. 52 46 9 44 2	— — — — — — —	Arbeids- inspectie. 83 82 11 78 4	— — — — — — —	— — — — — — —	3 10 3 13 8 12 1	
2de district . .	Processen-verbaal op 1 Jan. 1917 nog in behandeling . In 1917 opgemaakte processen-verbaal Terzijde gelegde " Vervolgde " Processen-verbaal op 31 Dec. 1917 nog in behandeling . Veroordeelende vonnissen in 1e instantie gewezen . Niet-veroordeelende vonnissen in 1e instantie gewezen .	54 115 4 105 60 102 3	23 71 9 65 20 62 3	30 51 6 62 13 61 1	Arbeids- inspectie. 10 32 — 27 15 27 —	— — — — — — —	Arbeids- inspectie. 64 147 4 132 75 129 3	— — — — — — —	— — — — — — —	23 71 9 65 20 62 3	
3de district . .	Processen-verbaal op 1 Jan. 1917 nog in behandeling . In 1917 opgemaakte processen-verbaal Terzijde gelegde " Vervolgde " Processen-verbaal op 31 Dec. 1917 nog in behandeling . Veroordeelende vonnissen in 1e instantie gewezen . Niet-veroordeelende vonnissen in 1e instantie gewezen .	4 11 13 2 13 —	2 6 8 — 8 —	70 154 7 184 33 178 6	Arbeids- inspectie. 3 1 4 — 4 — —	— — — — — — —	Arbeids- inspectie. 7 12 17 2 17 —	— — — — — — —	— — — — — — —	2 6 8 — 8 — 6	
4de district . .	Processen-verbaal op 1 Jan. 1917 nog in behandeling . In 1917 opgemaakte processen-verbaal Terzijde gelegde " Vervolgde " Processen-verbaal op 31 Dec. 1917 nog in behandeling . Veroordeelende vonnissen in 1e instantie gewezen . Niet-veroordeelende vonnissen in 1e instantie gewezen .	7 156 2 130 31 128 2	6 38 43 1 41 2	63 214 7 248 22 242 6	Arbeids- inspectie. 9 37 1 40 5 40 —	— — — — — — —	Arbeids- inspectie. 17 205 4 178 40 174 4	— — — — — — —	— — — — — — —	6 38 — 43 1 41 2	
5de district . .	Processen-Verbaal op 1 Jan. 1917 nog in behandeling . In 1917 opgemaakte processen-verbaal Terzijde gelegde "	6 82 1	1 1 —	181) 152 6	Arbeids- inspectie. 3 22 —	— — —	Arbeids- inspectie. 9 106 —	— — —	— — —	18 152 6	

Inmiddels kan worden geconstateerd, dat in het 2de district (Westelijk Noord-Brabant en Zeeland) de medewerking van Rijksveldwacht en Marechaussée zeer belangrijk was en verre die van de Gemeentepolitie overtrof. Zij was, de bovenvermelde omstandigheden in aanmerking genomen, eveneens goed in het 4de district (Z.-Holland Noordelijk deel en Utrecht), het 8ste district (Overijssel) en het 9de district (Drenthe, Groningen en Friesland).

Het jaarlijksch overzicht van de rechtspraak is gegeven op blz. 28 en 29.

MEDEWERKING VAN ANDERE ZIJDE.

Van verschillende zijden mocht de Arbeidsinspectie dit jaar weder medewerking bij de uitoefening van haar taak ontvangen, hetgeen zeer wordt gewaardeerd.

Een bijzonder woord van lof komt hier toe aan een aantal schoolhoofden in het 2de district (Breda), voor hunne krachtige medewerking ten aanzien van de bestrijding van den arbeid van leerplichtige kinderen. Zonder die medewerking toch zouden niet ontdekt zijn de buitengewoon ernstige misstanden op het gebied van kinderarbeid, die in verschillende gemeenten in dat district, met name te Bergen-op-Zoom en Oosterhout, werden aangetroffen en waarvan in Hoofdstuk IV verslag wordt gegeven.

Het aantal ingekomen klachten verschilde, zooals het op blz. 31 opgenomen staatje doet zien, niet veel met het vorige jaar. Ook de cijfers betreffende de verschillende categoriën van medewerkenden vertoonen niet zoodanige afwijkingen, dat zij tot bijzondere opmerkingen aanleiding geven. Alleen ten aanzien van het getal der anonieme klachten moge, in aansluiting aan hetgeen daaromtrent in vorige verslagen reeds werd gezegd, worden opgemerkt, dat het nog veel te hoog blijft. 't Liefst zag de Arbeidsinspectie dezen vorm van klagen geheel verdwijnen.

In enkele gevallen bleek men bij het indienen eener klacht meer de bedoeling te hebben den betrokken werkgever onaangenaam te zijn, dan met de Arbeidsinspectie mede te werken. Ofschoon ook dergelijke klachten, voorzoover zij het gebied betroffen, waarop de inspectie zich beweegt, werden onderzocht, spreekt het vanzelf, dat klagen met zulk een bedoeling geen aanbeveling verdient.

Het percentage der ongegrond of slechts ten deele gegrond bevonden klachten is groot. Wenschelijk is, dat de klager zich vooraf van de juistheid van zijn klacht terdege vergewist, teneinde aldus der Arbeidsinspectie onnoodige moeite en tijdverlies te besparen.

Overzicht van de klachten, gesplitst naar de herkomst.

DISTRICT . .	1ste		2de		3de		4de		5de		6de		7de		8ste		9de		Totaal.	
Aanwijzingen aan de Arbeidsinspectie verschafte door:	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.
Vakverenigingen . .	4	8	5	16	3	15	1	16	16	29	—	12	—	6	9	9	2	8	40	119
Particulieren . . .	4	1	1	2	9	10	5	9	80	49	1	7	—	2	5	2	3	4	108	86
Politie	—	—	—	5	2	—	—	—	4	4	—	—	—	4	—	1	—	—	6	14
Gem. Bouw- en Woningtoezicht . .	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—
Schoolhoofden en onderwijzers . . .	—	—	3	5	—	1	—	—	2	6	—	9	—	—	—	1	—	—	5	22
Werkgevers	—	—	—	—	—	—	4	5	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	4	6
Werknemers	1	3	4	6	4	1	5	9	7	16	4	—	—	6	—	1	15	—	40	42
Bureau voor Arbeids- recht	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	2
Toezicht op de Volks- gezondheid	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Gezondheids- commissie	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	—	—	—	1	—	—	—	1	—	10
Ingenieur van het stoomwezen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—
Andere autoriteiten .	—	—	1	2	—	—	—	7	1	1	—	2	—	—	—	1	—	—	2	13
Anoniem	—	3	3	6	—	9	3	10	5	27	—	—	—	3	—	—	—	1	11	59
Totaal	9	15	17	42	18	39	20	56	116	140	5	30	—	24	14	15	21	14	220	375

Overzicht der klachten, ingedeeld naar het onderwerp.

Onderwerp der klachten.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.
Arbeidswet.		
Arbeid van kinderen beneden 13 jaar of nog leerplichtig (art. 4)	16	41
Overtreding van den wettelijken arbeidsduur (art. 6)	59	61
Overtreding rusttijdbepalingen (art. 7) . . .	22	27
Zondagsarbeid van vrouwen en jeugdige per- sonen (art. 8)	9	5
Overtreding der bepalingen omtrent de arbeids- kaart (art. 12)	7	4
Overtreding der bepalingen omtrent de arbeids- lijst (art. 13)	8	3

Onderwerp der klachten.		Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.
Het verrichten door beschermde personen van arbeid, voor hen verboden bij artikel:	Arbeid van een niet-leerplichtig kind van 12 jaar, zonder in het bezit te zijn der vereischte verklaring, dat er voor dat kind geen ge- legenheid meer was tot het ontvangen van verder onderwijs (art. 22).	—	2
	1 van het Arbeidsbesluit . . .	2	1
	3 " " " " . . .	9	3
	5 " " " " . . .	3	1
	6 " " " " . . .	2	—
	9 " " " " . . .	1	2
	10 " " " " . . .	12	11
	11 " " " " . . .	—	1
	12 " " " " . . .	10	11
	13 " " " " . . .	1	—
	14 " " " " . . .	4	5
	15 " " " " . . .	—	1
	16 " " " " . . .	3	3
	17 " " " " . . .	10	10
	24 " " " " . . .	5	4
	27 j° 24 " " " " . . .	—	2
	34 " " " " . . .	1	—
Overtredingen van de Arbeidswet in een klooster		—	1
Onvoldoende inrichting van werkplaats onder de A. W. vallende		1	2
Veiligheidswet.			
<i>Beveiligingen.</i>			
Onvoldoende of geen beveiligingen van werk- tuigen en drijfwerk		10	13
Onvoldoende of geen beveiligingen van steigers, loopplanken, ladders en stellingen		—	5
Niet-gebruiken van beveiliging		—	1
<i>Veiligheid bij stoomketels.</i>			
Geen gescheiden spuileiding		1	—
Springen van een stoomleiding		1	—
Door vuilheid niet te controleeren peilglas. .		1	—

Onderwerp der klachten.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.
<i>Vrije luchtruimte.</i>		
Vrije luchtruimte onvoldoende	2	7
<i>Luchtverversching.</i>		
Onvoldoende of geen luchtverversching. . .	2	13
Niet in orde zijn van de luchtverversching .	3	14
Last van tocht	1	—
Stank in een werklokaal	—	1
Ruiten stuk in werkplaats	—	2
<i>Verlichting.</i>		
Slecht verlicht werklokaal	—	1
Onvoldoende dagverlichting	—	3
Onvoldoende kunstverlichting	1	—
Onvoldoende verlichting op scheepsstelling .	—	1
<i>Drinkwater.</i>		
Onvoldoend, ontbreken of op ondoelmatige wijze verstrekken van drinkwater	—	5
Slecht drinkwater	—	1
<i>Verwarming.</i>		
Onvoldoende of geen verwarming	10	11
Werken in te warme ruimten	—	1
<i>Zindelijkheid.</i>		
Onvoldoende zindelijkheid van werkplaatsen .	5	28
Niet wekelijks schrobben of dweilen van de vloeren	5	6
Last van ongedierte	1	—
Onvoldoende waterafvoer in werkplaatsen . .	1	1
<i>Privaten en urinoirs.</i>		
Onvoldoende, ondoelmatige, stinkende, onzinde- lijke of slecht verlichte privaten	8	29
Onvoldoende privaten en urinoirs	—	2
Geen privaat of urinoir	2	1
Stank in werkplaatsen van privaat	3	1

Onderwerp der klachten.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.
<i>Kleed-, schaft-, wasch- en badgelegenheden.</i>		
Onvoldoend aantal, geen of slechte kleeder- bergplaatsen	1	10
Ontbreken van, onvoldoend of onzindelijk schaftlokaal.	9	19
Niet mogen verlaten van schaftlokaal in schafttijd.	2	1
Schaftlokaal niet voor gebruik gereed . . .	—	1
Schaften in werklokaal	1	1
Ontbreken van, onvoldoende of onzindelijke waschgelegenheid.	2	10
Waschbakken zonder watertoevoer	2	—
Geen of onvoldoende zeep, handdoeken en nagelschuiers	4	14
Gebruik van vuil grachtwater als waschwater	1	—
Geen badgelegenheid	—	1
<i>Gassen, dampen, stof.</i>		
Geen of onvoldoende afvoer van gassen, dampen of stof	6	31
Werken in een stoffig werklokaal.	—	1
Stank van loodsmeltpot aan zetmachine. . .	—	2
Stank van loodsmelten.	—	1
Stank van beerput	—	1
<i>Gevaar voor of gevaar bij brand of ontploffing.</i>		
Versperde brandontvluchting	—	1
Versperde fabrieksingang.	—	1
Steile, gevaarlijke of te smalle trappen. . .	—	3
Geen tweede uitgang aanwezig	1	—
<i>Eerste Hulp bij ongevallen.</i>		
Geen of onvoldoende verbandmiddelen aan- wezig	1	3
Verbinden van een gewonde door een onbe- voegde	—	1
Geen verbandmeester aanwezig	—	1

Onderwerp der klachten.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.
<i>Algemeene toestand van werklokalen.</i>		
Slechte algemeene toestand	—	2
Onvoldoende inrichting van een werkplaats .	2	8
<i>Steenhouwerswet.</i>		
Onvoldoende inrichting van werkplaats . . .	3	4
Overtreding der werktijdbepalingen	8	11
Niet voldoen aan de wettelijke bepalingen. .	—	3
Geen schaftlokaal	—	1
Als bergplaats gebruiken van een schaftlokaal.	1	—
Onverwarmd of onvoldoend verwarmd schaft- lokaal	—	1
Onverwarmd of onvoldoend verwarmd werk- lokaal	—	3
Niet beschikbaar stellen van goed drinkwater.	1	1
Ontbreken van waschelegenheid, emmers en schuiers	—	2
Onvoldoende reiniging van werkplaats en privaat	—	1
Onvoldoende luchtversching	—	2
Stank van open vuurpot	1	—
Huisarbeid van steenhouders	1	1
Gebruik van te zware bouchardhamer . . .	—	1
Hinderwet.		
Hinder van een motor.	—	1
„ van uit een fabriek komend stof . .	—	1
„ van fabrieksschoorsteen.	—	1
„ van een traankokerij	—	1
„ van een cirkelzaag	—	1
„ van een machine des nachts	—	1
„ van damp en stank van vischbakkerij.	—	1
„ van stofverspreiding door een vlas- fabriek.	—	1
„ van gassen verspreid door zuivelfabriek	—	1
„ van stank van darmenzouterij . . .	—	1

Onderwerp der klachten.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.
Slechte toepassing Hinderwet door Gemeente- bestuur	1	—
Vervangen van een stoommachine van 7 P.K. door een van 16 P.K. zonder daarvoor ver- gunning aan te vragen.	1	—
Benzinemotor geplaatst zonder vergunning .	—	1
Verschillende onderwerpen.		
Lange werktijd volwassen mannen	—	2
Lange werktijd van een schippersknecht . .	—	1
Lange werktijd van badmeisje	—	1
Lange werktijden in een groentendrogerij. .	—	1
Te weinig Zondagsrust voor volwassen mannen.	—	1
Werken van jongens aan machines	—	1
Overtreding wet op het Arbeidscontract . .	—	1
Niet verzekerd zijn van arbeiders.	—	1
Ontslag van Hollandsch personeel, terwijl Belgen aan het werk bleven.	1	1
Ontslag van personeel.	—	1
In de plaats van werkloozen, in dienst nemen van militairen	—	1
Niet uitbetaling „pengeld” na staking . . .	—	1
Loonuitbetaling in een café	1	—
Verstrekken van bier aan jeugdige personen gedurende den arbeid	—	1
Niet verstrekken van eten	—	1
Niet verstrekken van warmen drank in schaft- tijd.	1	—
Gevaarlijke zoldervloer.	—	1
Onveilige smeltoven.	—	1
Defecte hijschtoestellen.	—	1
Slechte ladders van een glazenwasscherij . .	—	1
Onvoldoende inrichting van een pakhuyslier .	—	1
Gelijktijdig vervoer per pont van vrouwelijk en mannelijk personeel.	—	1
Hangen van waschgoed voor de ramen door bovenbewoners.	—	1
Geen privaat voor schouwburg- of kantoor- personeel.	—	2

Onderwerp der klachten.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.
Ontbreken van lederen handschoenen bij pneumatisch hakken van ijzeren balken en platen .	—	1
Geen beenbeschermers aanwezig	—	1
Pakken van ongereinigde groenten in vuile vaten	1	—
Vergiften niet afgesloten, doch onder ieders bereik	—	1
Oprichten van een werkplaats in het huis van den eigenaar, tegen diens wil	—	1
Totaal	295 ¹⁾	531 ¹⁾

¹⁾ Aangezien verschillende klachten en aanwijzingen twee of meer onderwerpen betreffen, stemmen de totalen van dit overzicht niet overeen met de opgaven, voorkomende op pag. 31.

Van de bevinding omtrent de in totaal in 1917 bij de Arbeidsinspectie aangebrachte klachten, bevat het volgend staatje een overzicht.

BEVINDING.	1ste district.	2de district.	3de district.	4de district.	5de district.	6de district.	7de district.	8ste district.	9de district.	Totaal.
Gegrond	11	39	21	31	162	18	11	17	24	334
Ten deele gegrond . .	2	3	9	12	22	6	2	2	—	58
Ongegrond	6	13	24	13	25	9	5	3	2	100
Onbeslist gebleven ¹⁾ . .	4	4	2	15	45	—	—	6	6	82
Aan andere autoriteiten doorgezonden	—	—	—	1	—	—	—	—	1	2
Betroffen zaken welke buiten het kader der ambtsbemoeiing liggen	1	—	1	4	2	2	3	1	2	16
In 1917 niet onderzocht .	—	—	—	—	—	—	3	—	—	3
Totaal	24	59	57	76	256	35	24	29	35	595
Leidden tot het opmaken van procesverbaal . .	5	10	5	17	25	6	3	—	8	79

¹⁾ Met de uitdrukking „onbeslist gebleven” wordt bedoeld, dat bij inspectie geen inbreuk op de wettelijke bepalingen kon worden geconstateerd, doch dat het geenszins was buitengesloten, dat de klacht op goede gronden berustte.

WERKZAAMHEDEN VAN DEN ELECTROTECHNISCH-INGENIEUR.

De Electrotechnisch-Ingenieur bezocht in 1917, 311 electriche installaties, waarvan de volgende tabel een overzicht geeft.

Nummer der groep.	OMSCHRIJVING DER GROEPEN.	Aantal afgelegde bezoeken.	Licht.	Kracht	Licht en kracht.
1	Aardewerk, glas, kalk, enz.	13	—	2	11
2	Diamant en andere edelsteenen	2	—	—	2
3	Boek- en Steendrukkerijen	16	3	1	12
4	Bouwbedrijven	4	—	—	4
5	Chemische nijverheid enz.	16	—	—	16
6	Hout-, kurk- en stroobewerking	20	—	—	20
7	Kleding en reiniging	19	—	—	19
8	Kunstnijverheid	—	—	—	—
9	Leder, wasdoek, caoutchouc	5	1	1	3
10	Oer, steenkolen, turf	—	—	—	—
11	Metalen (Bewerking van)	24	—	—	24
12	Stoom- en andere werktuigen (Verv. van)	37	—	—	37
13	Scheepsbouw, vervaardiging van rijtuigen	9	—	—	9
14	Papier	9	2	—	7
15	Textiele nijverheid	39	1	6	32
16	Vervaardiging van gas en electriciteit	26	—	—	26
17	Voedings- en genotmiddelen (Bereiding van).	72	1	1	70
Totaal		311	8	11	292

De resultaten dier bezoeken en de verdeling ervan over de districten der Arbeidsinspectie zijn aangegeven in onderstaand overzicht.

District.	Aantal bezochte fabrieken.	Aantal installaties, die aanleiding gaven tot het doen van voorstellen.
1ste	21	11
2de	32	2
3de	19	7
4de	17	1
5de	55	20
6de	18	2
7de	14	4
8ste	87	7
9de	8	—
Het Rijk . .	271	54

WERKZAAMHEDEN VAN DEN SCHEIKUNDIG-INGENIEUR.

In 1917 werden door den Scheikundig-Ingenieur onderzocht 55 monsters, welke door de districtshoofden waren toegezonden, benevens nog verschillende monsters, welke hem door den Medisch-Adviseur ter onderzoek werden aangeboden.

In verband met een verzoek van den Minister van Waterstaat inzake de praktische mogelijkheid van zuivering van het afvalwater van eenige vlasrookerijen in Zeeuwsch-Vlaanderen, werden hieromtrent uitgebreide onderzoekingen gedaan. Ook zette de Scheikundig-Ingenieur gedurende de campagne der suikerfabrieken de onderzoekingen der in het vorig verslag vermelde sub-commissie uit den Centralen Gezondheidsraad voort. Echter konden de proeven ter utilisatie der tankgassen wegens het stopliggen der stroocartonfabrieken nog niet worden hervat.

Op verzoek van een gemeentebestuur gaf de Scheikundig-Ingenieur advies aangaande de zuivering van het afvalwater eener vleeschwarenfabriek. Eveneens werd voor eene groote exportslagerij eene zuiveringsinrichting ontworpen; de bouw hiervan kwam in 1917 slechts ten deele gereed.

Overigens behoorde het tot de taak van den Scheikundig-Ingenieur, den Directeur-Generaal ter zijde te staan bij diens adviezen ter zake van beroepen, ingesteld tegen verleende Hinderwet-vergunningen, indien, zooals veelal het geval is, daarbij scheikundige vragen moeten worden opgelost. Enkele dezer kwesties worden in hoofdstuk XIII nader behandeld.

WERKZAAMHEDEN IN VERBAND MET DE BEPALINGEN DER HINDERWET.

De wijziging, die het aantal verleende Hinderwetvergunningen sedert 1908 jaarlijks heeft ondergaan, blijkt uit het volgend overzicht:

Aantal .	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917
Oprichtingen . .	1097	1180	1240	1369	1567	1640	1324	986	1653	1446
Uitbreidingen . .	1078	1206	1311	1597	1778	1912	1778	1517	2188	1726
Totaal . . .	2175	2386	2551	2966	3345	3552	3102	2503	3841	3172

Zooals men ziet ging het aantal verleende vergunningen, in vergelijking met het vorige jaar, toen het opeens een ongekende hoogte bereikte, in 1917 vrij belangrijk achteruit. Weet men nu daarbij, dat een zeer groot aantal dezer vergunningen uitsluitend verband hield met, wegens gebrek aan kolen en krachtgas, noodzakelijk geworden electrificatie van het bedrijf, dan blijkt uit bovenstaande cijfers duidelijk, hoe de groote vlucht, die de industriële ontwikkeling ten vorigen jare nam, niet alleen tot staan gekomen is, maar zelfs in haar tegendeel is omgeslagen. Wel werden, zooals hieronder nader blijken zal, hier en daar nog belangrijke

fabrieken opgericht en hadden nog uitbreidingen van beteekenis plaats, doch daartegenover staat, dat tal van industrieën geheel of voor een deel tot stilstaan werden genoopt, hetzij wegens gebrek aan grondstoffen, wegens transportbezwaren, of om andere met de moeilijke tijdsomstandigheden in verband staande redenen. Sommige fabrieken wisten zich aan die tijdsomstandigheden aan te passen, door de fabricage van een ander product ter hand te nemen. Zoo werden, om een paar voorbeelden te noemen, een stijfsselfabriek en een olieslagerij voor het drogen, respectievelijk zouten, van zaden, groenten of garnalen ingericht, en ging een stroocartonfabriek zich toeleggen op de vervaardiging van de papiersoort, die als grondstof dient voor het als dakbedekking veel gebezigde asfaltpapier. Over 't algemeen genomen was echter in 1917 de toestand voor vele fabrieks-ondernemingen ongunstig. Ook kwam het meermalen voor, dat nieuwgebouwde inrichtingen wegens gemis aan grondstoffen niet in werking konden worden gebracht. Dit was o.a. het geval met de hoogst modern ingerichte nieuwe biskwiefabriek der firma Verkade te Zaandam en met eenige nieuwe traan- en vischmeelfabrieken. Voorts moesten verschillende voorgenomen fabrieksoprichtingen of uitbreidingen achterwege blijven, hetzij wegens de steeds ongunstiger vooruitzichten op rendement, dan wel als gevolg van de toenemende prijsstijging der bouwmaterialen. Niettemin kan voor sommige ondernemingen van bloei worden gewaagd, meest voor dezulke, die in door den oorlogstoestand ontstane bijzondere behoeften voorzagen. Een en ander moge nader blijken uit de hieronder volgende, als naar gewoonte districtsgewijs ingerichte, opgaaf der voornaamste nieuw gevestigde en belangrijkste uitgebreide industrieën.

1ste district (Venlo). Van de in dit district verleende vergunningen betroffen een groot aantal de oprichting of uitbreiding van groentendrogerijen, kalkbranderijen en brandhoutzagerijen.

Belangrijke fabrieken werden dit jaar niet opgericht. Van de uitbreidingen verdienen bijzondere vermelding die van een afvalspinnerij, een twijnerij, een trijpweverij, een margarinefabriek, een sigarenfabriek, een glasfabriek en twee exportslagerijen.

2de district (Breda). Behalve de oprichting van een belangrijk aantal groentendrogerijen en een aantal mosselzouterijen en -kokerijen, zijn voor dit district vermeldenswaard de volgende nieuwe industrieën: een hoedenfabriek, voornamelijk met geïnterneerde Belgische vakarbeiders werkende; een papiergarens spinnerij en -weverij en een fabriek voor het vervaardigen van een terpentijnsurrogaat. Van deze fabrieken, welker oprichting in nauw verband staat met door den oorlogstoestand ontstane binnenlandsche behoeften, kon de laatstgenoemde wegens gebrek aan grondstoffen niet in werking treden.

De kunstwolfabricage onderging in dit district een belangrijke uitbreiding. Het aantal kunstwolmolens, dat hier voor den oorlog 26 bedroeg is thans tot 58 gestegen, dus meer dan verdubbeld. Deze toename is voornamelijk een gevolg van het steeds grooter gebrek aan wol en de regelmatige prijsstijging daarvan en voorts van het feit, dat vele fabrikanten,

die voorheen hun kunstwol uit het buitenland betrokken, toen de aanvoer minder en onregelmatig werd meer en meer op eigen voorziening werden aangewezen.

Als onmiddellijk gevolg van den opbloei dezer industrie is het lompen-sorteren in huisarbeid toegenomen. Welke afmetingen dit heeft aangenomen kon nog niet worden nagegaan.

3de district (Rotterdam). Onder de meer belangrijke opgerichte fabrieken behooren een tiental groentendrogerijen en vijftien groentenzouterijen en -inmakerijen te worden gerangschikt.

In nauw verband met den oorlogstoestand staat de vestiging van een fabriek tot bewerking van plantenvezels en een tot vervaardiging van handgranaten.

Op het gebied van de metaalnijverheid dient genoemd de oprichting van een fabriek van fijn koper- en bronswerk, een fabriek van koperen massa-artikelen, en een blikwarenfabriek.

Het aantal scheepswerven werd met één en het aantal machinefabrieken met twee vermeerderd, terwijl de textielindustrie met een fabriek van geweven goederen werd uitgebreid. Aan laatstgenoemde inrichting werd nauw verbonden een fabriek van electrische gloeilampen.

Verder behooren nog tot de meest belangrijke oprichtingsvergunningen, die voor een fabriek van heerenconfectie, een zoutzuurfabriek, een asphal-fabriek, een kurkenfabriek, een kastrandenfabriek, een sigarettenfabriek, een meelfabriek en drie cichoreifabrieken.

Een 4-tal scheepswerven ondergingen belangrijke uitbreiding. Hetzelfde kan gezegd worden van een superphosphaatfabriek, een installatie tot chloor-kalkbereiding, een bloeddrogerij en een machinefabriek.

Van de overige uitbreidingen zijn nog vermeldenswaard die van een tegelfabriek, een fabriek ter vervaardiging en herstelling van smalspoor-materiaal, een fabriek van koperwerken, een sigarettenfabriek, een brood-fabriek, een koelinrichting voor vleesch en een electrische centrale.

4de district (Utrecht). Ook in dit district bevinden zich onder de be-teekenende nieuwgevestigde industrieën eenige groentendrogerijen en eenige groentenzouterijen.

Te 's-Gravenhage vallen als nieuwe belangrijke ondernemingen te boeken: een sigarenfabriek, een machinefabriek, een confectiefabriek, een fabriek van rubberartikelen en een passementfabriek.

Wassenaar verkreeg een groote wasch- en strijkinrichting, Warmond een timmerfabriek en Leiderdorp een teerdestilleerderij, terwijl in Schoonhoven een chloorkalkfabriek en te Krimpen a/d Lek een rietmalerij werd opgericht.

Utrecht ontving ook haar aandeel in de in dit district opgerichte nieuwe industrieën; deze gemeente werd toch als plaats van vestiging gekozen voor een fabriek van electrische elementen, een kistenfabriek, twee fabrieken van electrische apparaten, een vijlenfabriek en een confectiefabriek.

Eindelijk verdient nog te worden vermeld de oprichting van een metaalwarenfabriek te Maartensdijk, van een coöperatieve graanmalerij te

Soest, van een fabriek van thermotelefonen te Zeist en van een viltfabriek en een fabriek van tuinartikelen en schoolmeubelen te Amersfoort.

De Veenendaalsche stoomspinnerij en -weverij, die gedeeltelijk uitbrandde, heeft hare bij den brand gespaarde lokaliteiten ingericht voor het spinnen van piëriergarens.

In de textielnijverheid kwam weinig verandering. Nieuwe inrichtingen op dit gebied kwamen niet tot stand. Alleen ondergingen vier sajefabrieken, waarvan drie te Leiden en één te Veenendaal, een beduidende uitbreiding, terwijl een matten- en tapijtfabriek te Rhenen eveneens belangrijk werd vergroot.

De Rubberfabriek „*Vredestein*” te Loosduinen, die in dezen crisistijd geheel vernieuwd en belangrijk uitgebreid werd, kreeg dit jaar weder een uitbreidingsvergunning. Dit laatste was ook het geval met een drukkerij, een meubelfabriek en een meelfabriek, alle te 's-Gravenhage.

Van de in Utrecht gevestigde bedrijven bleken slechts twee een uitbreiding van eenig belang te behoeven; het waren een instrumentmakerij en een leerwarenfabriek.

Verder werden nog de volgende inrichtingen beduidend uitgebreid: een confectiefabriek te Gouda, een fabriek van koperwaren te Gorinchem, een olieslagerij te Oudewater, een machinefabriek te Alphen aan den Rijn, een inrichting voor metaalbewerking te Oegstgeest, een pannen- en buizenfabriek te Koudekerk, alsmede steenfabrieken te Linschoten en te Amerongen.

Ten slotte verdienen nog afzonderlijke vermelding de verleende uitbreidingsvergunningen voor een fabriek van electrische kachels e.d. te de Bilt, een nieuw-zilverwarenfabriek te Zeist, een fabriek van gereedschappen te Jutphaas en de conservenfabriek te Oudenrijn.

5de district (Amsterdam). Onder de meest belangrijke oprichtingen kan worden gerangschikt de vestiging van een groote stoomwasscherij, van een dames stroo- en vilthoedenfabriek, van een tweetal fabrieken voor papierbewerking en van een fabriek van lichtdrukpapier, die alle in nieuwe fabrieksgebouwen werden ondergebracht, op 'n enkele uitzondering na, alle aan de overzijde van het IJ gelegen.

Voorts verdient vermelding de oprichting van een fabriek tot vervaardiging van massa-artikelen uit plaatmetaal, de bouw van een nieuwe ontsmettingsinrichting door de gemeente Amsterdam aan de overzijde van het IJ en de oprichting van een fabriek voor de bereiding van acetyleen-dissous in een der buitengemeenten. Beide laatste waren bij het einde van het verslagjaar nog niet in werking.

Een groote courantendrukkerij werd verplaatst naar een geheel modern ingericht gebouw.

De kleedingindustrie bleef bij voortdurend profiteeren van de voor haar zoo bij uitstek gunstige tijdsomstandigheden; niet minder dan 27 vergunningen tot oprichting en 8 tot uitbreiding werden in deze bedrijfspgroep verleend, waaronder zeer belangrijke inrichtingen.

De bijzondere tijdsomstandigheden waren ongetwijfeld ook niet vreemd aan de oprichting of uitbreiding van 4 drukinktfabriekjes, 4 sigarettfabrieken, een fabriek van artikelen voor electr. installatie, een groenten-zouterij en een brikettenfabriek.

Belangrijke uitbreidingen hadden plaats in den machine- en scheepsbouw. De automobielen- en vliegtuigenfabriek werd aanmerkelijk vergroot; 3 machinefabrieken en een groote scheepswerf breidden haar outillage uit. Ook de chemische industrie profiteert blijkbaar van de oorlogsconjunctuur. De eenige chininefabriek richtte een afzonderlijke afdeling in met een belangrijk meisjespersoneel; de superfosfaatfabriek bracht nieuwe afdelingen in werking voor de vervaardiging van verschillende chemische praeparaten en ook de cocaïnefabriek onderging eenige uitbreiding.

Een der gemeente-gasfabrieken werd voorzien van een nieuwe oveninstallatie.

Opmerkenswaard is het aantal uitbreidingen in de banketbakkerij, n.l. niet minder dan 9; bovendien werden een viertal banketbakkerijen nieuw opgericht.

6de district (Haarlem). In de eerste plaats zij melding gemaakt van een aantal bedrijven, waarvan de oprichting nauw verband hield met door den oorlog ontstane behoeften. Zoo schonk de overstelpende vraag naar brandstof in den herfst het aanzijn aan tal van brandhoutzagerijen en riep de koffieschaarschte drogerijen en branderijen van eikels, kastanjes e. d., in 't leven voor de vervaardiging van koffiesurrogaten. Enkele maalbedrijven gingen bij gemis aan hun gewone grondstof over tot het malen van stroo, riet, kaf, vlasscheeven, cacaodoppen, heide of andere plantaardige stoffen van weinig of twijfelachtige waarde als veevoeder. Heide werd b.v. na kunstmatige droging gemalen tot „plantenmeel”. Door de regeeringsmaatregelen in verband met den kolennood kon dit soort inrichtingen echter op den duur niet blijven voortwerken.

Een viertal flinke groentendrogerijen en eenige zuurkoolfabrieken werden binnen de grenzen van dit district opgericht, terwijl een bestaande inrichting van eerstgenoemde soort door een aanbouw belangrijk werd vergroot.

Bijzondere aandacht verdient nog, als zijnde een voor ons land geheel nieuwe industrie, de oprichting van een fabriek tot bereiding van glacé- en handschoenleder, te Haarlem.

De overige in 1917 meer belangrijke Hinderwetvergunningen hadden betrekking op de volgende ondernemingen:

Voor een op te richten verfmalerij en vernisfabriek werd vergunning verzocht te Alkmaar, Hilversum en Schoten. In laatstgenoemde gemeente werd deze geweigerd; in de beide andere plaatsen werd zij verleend. Vermoedelijk zal de fabriek te Alkmaar gevestigd worden.

De industrie te Haarlem onderging weinig verandering. Een daar gevestigde waterverffabriek werd naar Heemstede verplaatst, terwijl een fabriek van gouden en zilveren werken en een draadtrekkerij en draadnagelfabriek uitbreiding ondergingen.

In Hilversum bleken eenige der voornaamste tapijtweverijen uitbreiding te behoeven; daarentegen ging het kleinbedrijf in deze branche sterk achteruit. Verder zag deze gemeente haar industriele bedrijven met een schoenenfabriek vermeerderd.

Een stijfselfabriek te Koog aan de Zaan richtte haar bedrijf in voor het drogen van groenten, zaden, visch en garnalen, terwijl een grutterij aldaar in een malerij werd omgezet.

Te Beverwijk kwamen twee fabrieken tot het extraheeren van vetten tot stand, terwijl te IJmuiden een fabriekje voor het winnen van traan gesticht werd. Voorts valt op dit terrein te vermelden de uitbreiding eener oliefabriek met een oliezuiveringsinstallatie en de herbouw eener afgebrande oliefabriek, beide te Wormerveer.

In Zaandam werd gevestigd een fabriek voor bereiding van koper- en andere metaalzouten voor land- en tuinbouwgebruik en werd vergunning verleend tot oprichting eener trotylfabriek.

Te Schoten werden nieuw opgericht een fabriek van electrotechnisch isoleermateriaal en een ijzer- en kopergieterij.

Op het gebied der voedingsmiddelenindustrie werden vergunningen verleend voor de oprichting van een meelfabriek te De Rijp, van een veevoederfabriek te Oosthuizen, van een visch- en conservenfabriek en van een ijsfabriek, beide te Velsen. Bovendien werd een bestaande ijsfabriek te IJmuiden uitgebreid. Ook de aanleg van een drinkwaterleiding door het gemeentebestuur van Velsen, verdient in dit verband te worden aangestipt.

Van de overige verleende oprichtingsvergunningen zijn nog belangrijk te noemen, die van een fabriek van cementwerken te Enkhuizen, een installatie voor bereiding van geelbloedloogzout, zwavelzuurammoniak en soda, te Naarden, een fabriek voor het bereiden van dierenvellen (konijnen e.d.) te Oostzaan en een fabriek van houtwaren en huishoudelijke artikelen (omzetting van een geliquideerde meubelfabriek) te Alkmaar.

Tot de uitbreidingsvergunningen van beteekenis behooren nog, die voor een ammoniakfabriek te Weesperkarspel, een scheepsbouwwerf te Haarlemmerliede, een fabriek tot het vervaardigen van tricotgoederen en handschoenen te Overveen, een machinefabriek te Wormerveer en de papierfabriek te Velsen. De uitbreiding van laatstgenoemde fabriek bestond in het bijplaatsen van een stoomturbine van 9000 P.K.

7de district (Arnhem). De volgende oprichtingen en uitbreidingen waren van genoegzaam belang om afzonderlijk te worden genoemd:

Opgericht werden een nieuwe steenbakkerij en een fabriekje tot het vervaardigen van medicijnfleschjes.

Zeven steenfabrieken werden uitgebreid door het plaatsen van ringovens, waaronder één met overslaande vlamafdeelingen. Aan één steenfabriek werd een pannenfabriek toegevoegd, terwijl een ander vergunning verzocht voor het plaatsen van een cirkelzaag. Het plaatsen van cirkelzagen zal wel vaker zijn geschied, in verband met de schaarschte aan brandstof, waardoor veel hout is bijgestookt.

Opmerkelijk is het groot aantal houtzagerijen waarvoor vergunning werd gevraagd. n.l. 21. De meeste aanvragers voor deze vergunningen waren korenmolenaars. Dat juist zij voorliefde hadden voor een houtzagerij, is te verklaren door het gebrek aan koren en veevoeder, zoodat zij moesten omzien naar een andere broodwinning. Een gedeelte der 21 nieuwe houtzagerijen is uitsluitend opgericht om brandhout te zagen; voor een ander deel kan deze neiging tot oprichting van houtzagerijen worden verklaard uit het gebrek aan gezaagd timmerhout. In dit verband verdient nog vermelding de vestiging van een fabriek van houten riemschijven.

Op het gebied der kledingindustrie behoort de aandacht te worden gevestigd op de oprichting van twee nieuwe confectiefabrieken.

Aan een fabriek van auto- en rijwielbanden en een fabriekje van kinderschoenen werd een oprichtingsvergunning verleend, terwijl aan een fabrikant van leder en drijfriemen werd toegestaan tot een belangrijke verbouwing en uitbreiding zijner inrichting over te gaan.

Er werden twee metaalgieterijen en een constructie- en reparatiewerkplaats gevestigd, terwijl een smederij werd uitgebreid tot een fabriekje van schoenbeslag en een andere smederij tot een fabriekje van landbouw-gereedschap.

Een machinefabriek met gieterij, een orgelfabriekje en een papierfabriek behooren mede tot de belangrijke oprichtingen. Een reeds bestaande papierfabriek onderging uitbreiding.

In de textielindustrie verdienen de aandacht de oprichting van een fabriek van bandage-artikelen, een vlasbewerkingsfabriek en een verbandwattenfabriek, benevens de uitbreiding van een katoenweverij, een bandweverij en een vlasbewerkingsfabriek.

Een elektrische centrale werd uitgebreid met een vermogen van ruim 5000 P. K.

Onder de bakkerijen verdienen de aandacht de oprichting eener nieuwe en de uitbreiding eener bestaande coöperatieve bakkerij. Voorts is op het terrein der voedingsmiddelenindustrie nog vermeldenswaard de oprichting van 9 groenten- en vruchtendrogerijen, een jamfabriek, een vischmeelfabriek, 2 beendermeelfabrieken, een vleeschwarenfabriek en 2 groentenmakerijen.

Eindelijk mag hier niet vergeten worden de vrij belangrijke uitbreiding van een inrichting tot het bereiden van chloorkalk en bleekwater, die het chloorgas langs chemischen en niet langs electrolytischen weg bereidt.

8ste district (Deventer). Onder de in dit district verleende Hinderwet-vergunningen waren er slechts weinige van belang. Niet minder dan zeven en twintig uitbreidingen betroffen het inrichten van een zagerij voor brandhout.

Op het gebied der bereiding en verduurzaming van levensmiddelen, viel vrijwel stilstand te constateeren. Slechts éénmaal kwam een aanvraag in voor het oprichten eener exportslachterij, terwijl elf maal bestaande inrichtingen van dien aard uitbreiding erlangden. Voorts werden nog opgericht een fabriek voor het raffineeren van olie en een zuivelfabriek.

In de textielindustrie deed zich de heerschende malaise het sterkst gevoelen. De uitbreidingen hadden over het algemeen, de plaatsing van zaagmachines niet medegerekend, slechts betrekking op het vervangen en bijplaatsen van motoren en op kleine veranderingen. Slechts één aanvraag om een oprichtingsvergunning kwam uit deze branche in, n.l. voor een jutespinnerij en -weverij, bij een vloerzeilfabriek; doordat geen machines te verkrijgen waren kon de inrichting echter niet in bedrijf worden gebracht.

Twee confectiefabrieken werden uitgebreid, terwijl voor drie nieuwe inrichtingen van dien aard vergunning werd aangevraagd.

Verder kunnen nog als belangrijke oprichtingen worden genoemd die van een fabriek voor het extraheeren van looistoffen en van een machinefabriek met krachtwerktuig van 30 P. K.

Ten slotte vallen nog de navolgende oprichtingen of uitbreidingen onder de eenigszins belangrijke te rangschikken: Een wandel- en parapluie-stokkenfabriek, gedreven door een gasmotor, een zuivelfabriek met een stoommachine van 30 P.K., een drietal kleinere drukkerijen, een asphalt-dakpapierfabriek, een graanmalerij met electromotoren tot een totaal vermogen van 95 P.K., een graanmalerij met een electromotor van 30 P.K., een cichoreifabriek met een stoommachine van 8 P.K., een glasslijperij, een suikerwerkfabriek, een sigarenfabriek, een boorden- en manchettenfabriek met een stoommachine van 200 P.K. een tweetal groentendrogerijen, die door een algeheel ombouw en vermeerdering van het aantal krachtwerktuigen, het bedrijf aanpasten aan de ontwikkeling van dezen tak van industrie.

9de district (Groningen). Het aantal inrichtingen tot conserveering van groenten vermeerderde in dit district aanzienlijk. Niet minder dan 39 van dit soort bedrijven werden opgericht, waaronder 14 drogerijen en 25 zouterijen en inmakerijen. Bovendien werden zes groentendrogerijen en evenveel groentenzouterijen belangrijk uitgebreid.

Twee garnalendrogerijen, een vischdrogerij en vischmeelfabriek, een vischzouterij en een mosselkokerij behooren voorts tot de inrichtingen wier ontstaan samenhang met de moeilijke omstandigheden op voedingsgebied.

Vier zuivelfabrieken werden opgericht en negentien ondergingen een beteekenende uitbreiding. Hetzelfde geldt voor respectievelijk twee en drie vlasfabrieken. Een zeemlederfabriek, die reeds eenige jaren achtereen in omvang toenam, moest ook dit jaar weer worden uitgebreid; er werkt daar thans reeds een personeel van 120 man.

Te Leeuwarden werd een nieuwe belangrijke confectiefabriek opgericht en een andere uitgebreid, terwijl aldaar een groote vetmelterij in aanbouw is.

Een chemische fabriek, zich toeleggende op de vervaardiging van waterglas, kwam gedeeltelijk in werking; de bereiding van koffie-extract, die daar mede zal plaats hebben, kon echter tot dusver nog niet ter hand genomen worden.

In de suikerwerkfabrieken was het bedrijf levendig en had uitbreiding of nieuwe oprichting plaats.

Verder behoort nog de uitbreiding van een slijperij van brillenglazen (lenzen) tot de meer belangrijke en verdienen van de verleende oprichtingsvergunningen nog afzonderlijke vermelding die voor vier vuuraanmakersfabrieken, een kleursel- en stremselfabriek, een caseïnedrogerij, twee kantoorboekenfabrieken, een carburatorenfabriek, een celluloidwarenfabriek, een uurwerkfabriek en klompenmakerij.

Nog steeds blijken verscheidene gemeentebesturen niet voldoende door-drongen te zijn van de verplichtingen hun door de Hinderwet opgelegd. Sommige toonden zelfs van de bepalingen dier wet niet, of althans niet voldoende, op de hoogte te zijn, terwijl andere van verkeerde opvattingen blijk gaven. Verschillende gemeentebesturen zijn b.v. de meening toege-daan, dat voor het plaatsen van electromotoren *ter vervanging van eenig*

bestaand ander soort krachtwerktuig geen Hinderwetvergunning vereischt wordt. Ook voor plaatsing van een of meer electromotoren tot een gezamenlijke capaciteit van minder dan 2 P.K. in een op andere gronden reeds vergunningplichtig bedrijf (b.v. een bakkerij) wordt door verschillende plaatselijke besturen een verzoek om vergunning tot uitbreiding overbodig geacht. Dat dit geheel onjuiste opvattingen zijn behoeft wel geen nader betoog.

Ook de naleving' der z.g. bis-artikelen van de Hinderwet laat nog menigmaal te wenschen over. De voorgeschreven toezending aan de Arbeidsinspectie van afschriften van de processen-verbaal der gehouden zittingen tot het aanhooren van bezwaren en van de genomen beslissingen, blijft nog dikwijls achterwege totdat het betrokken districtshoofd daaraan herinnerd heeft. Vele malen moesten gemeentebesturen gewezen worden op hun verzuim, om het ontwerp van aan een vergunning te verbinden voorwaarden aan het oordeel van het betrokken districtshoofd der Arbeidsinspectie te onderwerpen. In één van deze gevallen bleek, dat een der gestelde voorwaarden het ventileeren van het werklokaal onmogelijk zou maken. Het districtshoofd te Rotterdam, wien deze zaak aanging, teekende daarop beroep bij de Kroon aan, met het gevolg, dat het besluit van Burgemeester en Wethouders vernietigd werd.

Bij voortduring komt het ook voor, dat de ingezonden teekeningen totaal onvoldoende zijn om als grondslag voor de aangevraagde vergunning te dienen. De vereischte plattegrondteekeningen zijn dikwijls niet meer dan zeer eenvoudige situatieschetsen, aan de hand waarvan voldoende beoordeeling onmogelijk is, zoodat betere teekeningen moeten worden verzocht. Eveneens komt het vaak voor, dat de oprichters zich bij den bouw niet aan de goedgekeurde plannen houden en daarvan, soms niet onbelangrijk, afwijken. Wordt dit later ontdekt, dan zijn daarvan dikwijls allerlei moeilijkheden en onkosten voor hen het gevolg. Het ware dan ook gewenscht, dat menig gemeentebestuur meer toezicht hield op de wijze waarop de toegestane oprichtingen of uitbreidingen worden uitgevoerd.

Nog immer komt het voor, dat bij inspectiebezoeken werkplaatsen blijken te zijn opgericht of uitgebreid, zonder dat de daartoe vereischte vergunning is verkregen. De betrokken gemeentebesturen worden daarop dan opmerkzaam gemaakt. Burgemeester en Wethouders eener gemeente in het 5de district gingen over tot verzegeling van een zonder Hinderwetvergunning in werking zijnde goud- en zilversmederij, met een electromotor van $1\frac{1}{2}$ P.K.

Zowel te Amsterdam als te Rotterdam kwam het weer herhaaldelijk voor, dat de op een Hinderwetaanvraag betrekking hebbende stukken eerst aan de Arbeidsinspectie werden toegezonden, nadat de bouw der inrichting reeds ver gevorderd was of zelfs nadat deze reeds in gebruik was genomen. Dat de oprichtende of verbouwende firma's daarvan de dupe worden, werd reeds in vroegere verslagen aangetoond. Om ook ditmaal een voorbeeld, aan te halen zij gewezen op een industrieel in het 5de district (Amsterdam) die een machinaal gedreven koffiebranderij geheel gereed in werking had gebracht, en die, tengevolge van door de omwonenden ingediende bezwaren, verplicht werd de in zijn nieuwe werkplaats aangebrachte ventilatiemiddelen

gesloten te houden en op andere wijze in de luchtverversching van het werklokaal te voorzien. Het hoofd van het 3de district (Rotterdam) geeft als middel tegen het hier besproken euvel in overweging een wijziging van art. 2 der Veiligheidswet in dien zin, dat het *voorafgaand* overleg met de Arbeidsinspectie omtrent bouwplannen niet langer facultatief, doch verplichtend worde gesteld.

WERKZAAMHEDEN IN VERBAND MET DE BEPALINGEN DER ONGEVALLENWET EN DER BEROEPSWET.

De reeds sedert eenige jaren bestaande samenwerking op beveiligingsgebied tusschen de ambtenaren van de Rijksverzekeringsbank en die van de Arbeidsinspectie, bleef ook in 1917 gehandhaafd.

Het aantal der, ingevolge art. 85 der Ongevallenwet, van het Bestuur van de Rijksverzekeringsbank ontvangen mededeelingen omtrent beveiligingstoestanden in fabrieken en werkplaatsen, welke naar het oordeel van Agenten der Bank voorziening behoeften, bedroeg dit jaar in totaal 2093, d. i. bijna 1000 meer dan in 1916.

Bijna $\frac{1}{6}$ van deze mededeelingen had betrekking op onbeveiligde gehaktmachines van oud model; een nog grooter deel, ongeveer $\frac{1}{5}$, betrof het niet gebruiken van stof- of veiligheidsbrillen. Deze brillen waren echter in verreweg de meeste gevallen wel *aanwezig*, zoodat ten deze weinig preventief meer kon worden opgetreden; een vernieuwde herinnering aan de verplichting om de brillen ook te *gebruiken*, was vrijwel het eenige wat gedaan kon worden.

Van de overige mededeelingen had het meerendeel, zooals gewoonlijk, betrekking op onbeveiligde of onvoldoend beveiligde werktuigdeelen, riemen of drijfwerk. Deze mededeelingen bezorgden intusschen aan de Arbeidsinspectie heel wat werk; ongeveer 1200 daarvan gaven toch aanleiding tot het instellen van een bijzonder onderzoek, omdat naar het oordeel van het bestuur der Rijksverzekeringsbank het al of niet tot stand komen van beveiligingsmaatregelen van invloed behoorde te zijn op het toe te kennen gevarencijfer. Van den uitslag van het onderzoek werd telkenmale aan het Bankbestuur rapport uitgebracht.

Een aantal opmerkingen bleek ook thans weder inrichtingen te gelden, die *niet* onder het toezicht der Arbeidsinspectie vielen; het percentage dezer opmerkingen was echter veel geringer dan vorige jaren.

De meeste districtshoofden ontvingen in 1917 eens of meermalen opdracht om hetzij den centralen Raad van beroep, hetzij een Beroepsraad, van voorlichting te dienen terzake van bij die colleges aanhangige gedingen. Dit eischte soms zeer tijdroovende onderzoekingen en het uitbrengen van schriftelijke rapporten. Meermalen werden bovendien verschillende districtshoofden of een der hun toegevoegde ambtenaren opgeroepen, om als getuige-deskundige voor een der genoemde colleges te verschijnen. De hier bedoelde bemoeiingen hadden in totaal betrekking op 43 beroepszaken. Sommige districtshoofden maakten gebruik van de bij art. 95 der Beroepswet gegeven bevoegdheid, om de hun opgedragen onderzoekingen

aan den hun toegevoegden Inspecteur der 2de klasse of Adjunct-Inspecteur op te dragen.

WERKZAAMHEDEN IN VERBAND MET DE CAISSONWET.

Volgens mededeeling van den Directeur der Gemeentewerken te Rotterdam, werd aldaar met 3 duikerklokken respectievelijk gewerkt gedurende 2, $5\frac{1}{2}$ en $\frac{1}{2}$ week, door 15, 25 en 12 personen.

Voor hetgeen te vermelden valt omtrent het geneeskundig onderzoek van personen, die tot den caissonarbeid wenschten te worden toegelaten, zij verwezen naar Hoofdstuk XI.

WERKZAAMHEDEN IN VERBAND MET DE PHOSPHORLUCIFERSWET.

In verband met deze wet vielen in 1917 geen werkzaamheden door de Arbeidsinspectie te verrichten.

VERBANDCURSUSSEN.

Het organiseeren der op verschillende plaatsen gehouden verbandcursussen geschiedde wederom in hoofdzaak door tusschenkomst van de Commissie in het belang van het Verleenen van Eerste hulp bij Bedrijfsongevallen, naar wier verslag, jaarlijks verschijnende als afzonderlijk bijvoegsel tot de Ned. Staatscourant, daarvoor verwezen zij.

De werkzaamheden der Arbeidsinspectie ten opzichte van deze materie bestonden voornamelijk in het wijzen van de daarvoor op grond van art. 236 van het Veiligheidsbesluit 1916 in aanmerking komende werkgevers, op hunne verplichting om te zorgen, dat in hunne inrichting ten minste één persoon aanwezig is, in staat en bevoegd tot het verleenen van eerste hulp bij ongevallen. Hun werd dan tevens verzocht de namen op te geven der personen, die, teneinde die bevoegdheid te verkrijgen, een der te geven verbandcursussen wenschten te volgen. Een en ander bracht vele administratieve besommeringen teweeg en ging bovendien menigmaal met niet geringe moeilijkheden gepaard. In de eerste plaats toch zijn vele werkgevers van meening, in alle opzichten aan de wettelijke bepalingen te hebben voldaan, indien zij personen in hun dienst hebben, die in het bezit zijn van een diploma, afgegeven door een particuliere vereeniging. Waar nu in vele gevallen juist deze personen door den aard hunner werkzaamheden de meest geschikte zijn om voor het volgen van een cursus in eerste hulp bij ongevallen in aanmerking te komen, worden zij door den werkgever het eerst aangezocht nog eens een cursus mede te maken, doch over het algemeen is de animo hiervoor niet groot. Dan moeten er anderen voor gevonden worden, die feitelijk geen lust hebben deel te nemen, maar in enkele gevallen, noodgedwongen, zich opgeven. Dat deze den cursus vrij ongeregeld zullen volgen en niet met het meeste succes, ligt voor de hand, vooral indien het een herhalingscursus betreft.

Te Rotterdam is door de bemoeiingen van den Medisch-Adviseur en van het districtshoofd der Arbeidsinspectie aldaar, opgericht een Bond van

Eerste Hulp bij Ongevallen Vereenigingen. Deze Bond omvat alle groote vereenigingen, welke zich op het gebied van eerste hulpverleening bewegen en te Rotterdam werkzaam zijn. Art. 3 van de statuten van dezen bond noemt als haar doel het behartigen en bevorderen van die belangen, die de aangesloten vereenigingen met elkander gemeen hebben op het gebied van het verleenen van eerste hulp bij ongevallen en samenwerking met de iedere vereeniging ten dienste staande hulpmiddelen. Voor het samenstellen van cursussen in eerste hulp bij bedrijfsongevallen is deze bond dus het aangewezen lichaam. Niet alleen dat nu niet één speciale vereeniging behoeft aangezocht te worden, doch het is nu ook mogelijk de door het districtshoofd aan den bond opgegeven personen zoo te groepeeren, dat zij alle zonder te veel tijdverlies de plaats kunnen bereiken, waar de cursus gegeven zal worden, daar de bij den bond aangesloten leden, dus de verschillende vereenigingen tot eerste hulp bij ongevallen, op verschillende plaatsen in de stad hunne vereenigingslokalen kunnen beschikbaar stellen, wat, de groote afstanden en de diverse verkeersmoeilijkheden in Rotterdam in aanmerking genomen, een niet te onderschatten voordeel oplevert.

Het opleiden voor verbandmeester van personen, die op afgelegen fabrieken, zooals steenbakkerijen, werken, blijft een moeilijk oplosbaar probleem, daar er in den regel niet genoeg leerlingen te vinden zijn, die het er voor over hebben tamelijk groote afstanden af te leggen, teneinde een cursus bij te wonen.

Een fabrikant te Blokzijl liet op zijne kosten een zijner arbeiders een cursus volgen bij een plaatselijken arts, wien de noodige bescheiden door den Secretaris der Commissie in het belang van het Verleenen van Eerste Hulp bij Bedrijfsongevallen werden toegezonden.

Ook ditmaal moet geconstateerd, dat voor het volgen van een herhalingscursus over 't algemeen minder animo bestaat dan voor een aanvangscursus. Dit komt ook uit in het menigvuldig verzuim der lessen, dat tengevolge had, dat aan een betrekkelijk groot aantal deelnemers aan herhalingscursussen geen bewijs, dat zij deze met vrucht gevolgd hadden, kon worden uitgereikt.

HOOFDSTUK IV.

Naleving der Arbeidswet.¹⁾

Kon het toezicht der Arbeidsinspectie op de naleving der Arbeidswet dit jaar al krachtiger dan de beide voorafgaande jaren ter hand genomen worden, vergeten mag niet, dat de goede handhaving dier wet voor een zeer groot deel afhangt van de wijze waarop de politie haar taak ten deze vervult. Waar nu, zooals uit hoofdstuk III blijkt, in dit opzicht weinig te roemen valt — zij het ook voor een belangrijk deel als gevolg van de tijdsomstandigheden —, kunnen dientengevolge omtrent de naleving der Arbeidswet geen volledige gegevens worden verstrekt.

Hetgeen intusschen vermeldenswaard is wordt hieronder, als naar gewoonte in de volgorde van de verschillende artikelen der wet en der uitvoeringsbesluiten, meegedeeld.

Artikel 4.

Een kind beneden 13 jaar, of nog leerplichtig, mag geen arbeid verrichten.

Zooals bekend verondersteld mag worden, wordt dit artikel aangevuld door de bepaling van art. 22, 4e lid, luidende:

Niet strafbaar is hij, die arbeid doet verrichten of die niet zorgt dat geen arbeid wordt verricht door een niet-leerplichtig kind van twaalf jaar, indien hij aantoon, dat geen voor het kind geschikte gelegenheid tot het ontvangen van onderwijs vóór des namiddags 5 uur bestaat. Hij wordt geacht dit te hebben aangetoond, wanneer blijkt dat door het hoofd eener school, die het kind na het vervullen van de leerverplichting verliet, of door den burgemeester der gemeente, waar die school is gelegen, eene verklaring is afgegeven, inhoudende dat voor het kind op die school geen gelegenheid meer was verder onderwijs te ontvangen.

Van de in verschillende deelen des lands opgemaakte processen-verbaal wegens overtreding van art. 4 geeft staat 7 een overzicht

Het totaal aantal is belangrijk minder dan in voorafgaande jaren, hetgeen voor een deel hieraan toegeschreven moet worden, dat in een groot deel der industrie de behoefte aan werkkrachten niet groot was, terwijl ook vele ambtenaren van Rijks- en Gemeentepolitie en vele burgemeesters door andere opdrachten in beslag genomen werden. Een groot aantal overtredingen had weer betrekking op het doen verrichten van loopwerk. Slechts zelden golden deze het doen werken van kinderen beneden 12 jaar.

¹⁾ Voor de naleving der Arbeidswet in de veenderijen in de noordelijke provinciën zie men hoofdstuk XV.

Algemeen wordt weer melding gemaakt van veelvuldig voorkomenden kinderarbeid bij het schoonmaken van groenten en het pellen van mosselen voor inmakerijen.

Moelijkheden betreffende de toepassing der beide hierboven genoemde artikelen bleven ook in 1917 niet uit. Herhaaldelijk werden 12-jarige kinderen aangetroffen, die wel in het bezit waren van een arbeidskaart, maar voor wie geen verklaring van het schoolhoofd of den burgemeester aanwezig was. In het afgelopen jaar is het ook weer meermalen gebleken, dat zelfs verschillende autoriteiten niet op de hoogte zijn met de juiste bedoeling van art. 22, 4de lid.

Belangrijke mededeelingen werden door het hoofd van het 2e district (Breda) ontvangen van schoolhoofden uit de gemeenten Bergen op Zoom, Breda, Klundert en Oosterhout, omtrent verzuim hunner leerlingen wegens het verrichten van bedrijfsarbeid; waarbij zij toonden prijs te stellen op medewerking der Arbeidsinspectie, om aan deze misstanden een einde te maken.

In twee dezer gemeenten had het verzuim een zoo bedenkelijken omvang aangenomen, dat vele kinderen maanden achtereen, ja zelfs langer dan een jaar van school bleven. In deze gemeenten werd daarom een zeer uitvoerig onderzoek ingesteld.

In het geheel werden omtrent 60 kinderen opgaven ontvangen; 42 dezer bleken arbeid te verrichten in den zin der wet. Het gold hier bijna zonder uitzondering dertienjarige kinderen, in het bezit van een arbeidskaart, die echter niet aan hunne leerverplichting hadden voldaan.

Meestal werd met een waarschuwing volstaan, waarop de kinderen, die in zeer uiteenlopende bedrijven werkzaam waren, werden ontslagen. Voorts bleek, dat aan een viertal kinderen, die tijdens het onderzoek niet meer leerplichtig waren, een arbeidskaart was uitgereikt vóór het eindigen der leerverplichting.

Verscheiden malen kwam schoolverzuim voor van kinderen, die de soldaten op hun tochten vergezelden, om in de rustpoozen te venten. Voor deze gevallen is contrôle uit den aard der zaak zeer moeilijk.

Een typisch staaltje van de opvatting van een arrondissements-school-opziener omtrent het toestaan van tuinbouwverlof aan leerplichtige kinderen is het volgende:

In een plattelands-gemeente in het 4e district (Utrecht) had het hoofd der school, in overleg met den betrokken schoolopziener, vrijaf gegeven voor het afhalen van boonen ten behoeve van een in de nabijheid gevestigde groenteninmakerij. De schoolopziener werd er op gewezen, dat door zijn verlof tot schoolverzuim overtreding der Arbeidswet ten eerste in de hand werd gewerkt en er in het onderhavig geval geen sprake kon zijn van schoolverzuim ten behoeve van tuinbouw.

In één arrondissement wordt door den arrondissements-schoolopziener de opvatting gehuldigd, dat op den dag van het bereiken van den 13-jarigen leeftijd de leerverplichting eindigt, terwijl dit toch volgens de Leerplichtwet eerst het geval is, wanneer een kind de klasse heeft doorlopen, waarin het op dat tijdstip geplaatst was. Een schoolhoofd in bedoeld arrondissement, deze opvatting niet deelende, wenscht de ver-

antwoordelijkheid daaruit voortvloeiende niet op zich te nemen en vermeldt op de van hem verlangde verklaring voor een dergelijk kind, dat de leerverplichting naar de opvatting van den arrondissements-schoolopziener geëindigd is.

In een kleine gemeente in het 6e district (Haarlem) gaf het schoolhoofd een leerplichtig kind des morgens tot 10 à 10¹/₂ uur vrij, om met brood te gaan venten.

Een schoolhoofd in het Noorden van het land acht zich volkomen gerechtigd tot afgifte van verklaringen als bedoeld in art. 22, 4de lid, omdat het bestuur van zijne school niet wil toestaan, dat de kinderen langer blijven dan de Leerplichtwet vordert.

In verband met het afgeven van arbeidskaarten aan 12-jarigen worden door de werkgevers weer dezelfde klachten geuit, als in vorige jaren.

Zeër velen achten die afgifte misleidend en beroepen zich daarop te hunner verontschuldiging. Aan de waarschuwing op de achterzijde der kaarten wordt in het algemeen niet de noodige aandacht geschonken.

In Amsterdam is reeds een poging gedaan om deze waarschuwing meer tot zijn recht te doen komen. De kaart voor een 12-jarige wordt n.l. door den ambtenaar ten stadhuize aan de vóórzijde voorzien van een strook met de goed in het oog vallende mededeeling, luidend:

„Deze arbeidskaart geeft *zonder meer* geen recht om het 12-jarig kind, vóórdat het 13 jaar is geworden, loopwerk voor winkels, kantoren, magazijnen of eenige werkzaamheid voor een onderneming te laten verrichten. Zie waarschuwing aan de achterzijde.

Voor inlichtingen wende men zich tot de Arbeidsinspectie, Prinsengracht 834.”

Geheel afdoende is zelfs dit nog niet. Het is toch nog wel voorgekomen, dat werkgevers een dergelijke kaart eenvoudig tusschen de overige legden, zonder er verder notitie van te nemen. Worden dergelijke gevallen geconstateerd, dan wordt echter tegen den werkgever proces-verbaal opgemaakt.

Te Haarlem bestaat de gewoonte om bij een arbeidskaart tegelijk een gedrukt formulier eener verklaring af te geven, hetwelk door het schoolhoofd eventueel wordt ondertekend. Op de rugzijde van dit formulier is de waarschuwing gedrukt, dat het verboden is, het kind zonder verklaring arbeid te doen verrichten.

In het algemeen kan geconstateerd worden, dat de circulaire van den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel van 8 November 1916, no. 2713, waarbij verzocht wordt maandelijksche inzending door de Burgemeesters van opgaven van naam en woonplaats der 12-jarige kinderen, aan wie een arbeidskaart is uitgereikt met vermelding tevens van de school, die zij bij het eindigen van de leerverplichting verlieten, er veel toe heeft bijgedragen de naleving van art. 4 en art. 22 sub 4 te bevorderen.

Dikwijls is echter het resultaat van de ingestelde onderzoeken door de ambtenaren der Arbeidsinspectie niet evenredig aan den omvang der werkzaamheden, die er voor verricht moeten worden. In het 2e district (Breda) kostte het zeer veel moeite van alle burgemeesters een volledige opgave

te verkrijgen, terwijl ook in de 3 noordelijke provinciën lang niet alle burgemeesters gevolg gaven aan de tot hen gerichte circulaire. Immers in Groningen zonden slechts 13 van de 57 bericht, in Drenthe 9 van de 34 en in Friesland 19 van de 43.

Bij een in het 2e district ingesteld onderzoek bleek, dat zeer veel schoolhoofden onbekend waren met de beteekenis, welke ingevolge de circulaire van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 27 Jan. 1914 aan de uitdrukking „verder onderwijs te ontvangen”, in art. 22, 4de lid, moet worden gehecht en dat zij verklaringen afgaven, ofschoon op de school de gelegenheid tot het verder ontvangen van onderwijs moest geacht worden te bestaan. Na door de Arbeidsinspectie verstrekte inlichtingen zullen voortaan in de belangrijkste gemeenten van dit district geen verklaringen meer worden afgegeven.

Ook in verschillende andere districten hadden dergelijke onderzoekingen plaats.

Hieronder volgt een kort staatje van de arbeidskaarten, welke de laatste jaren zijn uitgereikt voor 12- en 13-jarigen.

Aantal op 31 December geldige arbeidskaarten.

Jaar.	Voor jongens van		Voor meisjes van	
	12 jaar	13 jaar	12 jaar	13 jaar
1912	2662	15344	1660	9568
1913	2297	14400	1407	9001
1914	1621	12923	917	8144
1915	1956	14625	1033	9277
1916	2074	15230	1213	10028
1917	1592	13743	846	9273

Zooals uit deze cijfers blijkt, waren op het einde des jaars minder arbeidskaarten geldig dan op 31 December 1915, toen de industrie zich langzamerhand van den nadeeligen invloed van den crisistijd begon te herstellen. In de cijfers over 1917 begint de weder intredende malaise zich reeds af te spiegelen.

Ofschoon buiten den eigenlijken werkkring der Arbeidsinspectie vallende, is de mededeeling van het hoofd van het 2de district (Breda) zeker van belang, dat er jaarlijks onder de jeugdige veroordeelden een aantal jongens voorkomen, die analfabeet zijn of zeer ten achter in ontwikkeling, tengevolge van schoolverzuim.

Van de Directeuren der Rijksopvoedingsgestichten te Ambt-Doetinchem, Avereest en Amersfoort en den Directeur van de tuchtschool te Nijmegen ontving genoemd districtshoofd hieromtrent zeer belangrijke inlichtingen.

Het gesticht te Ambt-Doetinchem krijgt volgens de jaarlijks verschijnende statistiek van de toepassing der Kinderwetten in hoofdzaak alle jongens, bestemd voor de Rijksopvoedingsgestichten, aanvankelijk ter opname en verdeelt die, na de opname, over de andere Rijksopvoedingsgestichten. Volgens de bovengenoemde statistiek, die nog niet verder loopt dan tot

1914, bedroeg het aantal opgenomen jongens in 1913, 242 en in 1914, 175. De Directeur deelde mede, dat van de opgenomen jongens het aantal, dat analfabeet was of een schoolontwikkeling had niet verder dan het eerste leerjaar, in de jaren 1913/1917, 41 bedroeg.

De oorzaak van het gemis aan kennis was bij 18 dezer jongens achterlijkheid of een andere reden dan schoolverzuim, doch bij 23, te weten

8	opgenomen in	1913
4	"	" 1914
2	"	" 1915
6	"	" 1916
en 3	"	" 1917

veel of geregeld schoolverzuim.

Van deze 23 kinderen waren 4, resp. woonwagenbewoner, kermisreiziger, schipper en tijdelijk in Duitschland woonachtig.

De Directeur van het Rijksopvoedingsgesticht te Avereest verstrekte eene uitvoerige opgave omtrent de ontwikkeling en het schoolverzuim van de in 1917 in het gesticht opgenomen jongens, waarvan hier een overzicht volgt :

Kinderen van normalen aanleg.

SCHOOLVERZUIM.	Kennis gelijkstaande met						Totaal aantal kinderen.
	1ste	2de	3de	4de	5de	6de	
	leerjaar.						
Veel of zeer veel	21) ²⁾	51)	10	7	7	10	41
Tamelijk veel.	—	—	—	1	—	1	2
Geen of weinig	—	—	2	4	4	11	21
Totaal	2	5	12	12	11	22	64

Kinderen van achterlijken aanleg.

SCHOOLVERZUIM.	Kennis gelijkstaande met						Totaal aantal kinderen.
	1ste	2de	3de	4de	5de	6de	
	leerjaar.						
Veel of zeer veel	4	13	6	3	—	—	26
Tamelijk veel.	—	—	—	—	—	—	—
Geen of weinig	—	4	3 ²⁾	1	—	—	8
Totaal	4	17	9	4	—	—	34

1) Achter de opgave normaal was een vraagteeken gevoegd.

2) Doof.

Voor 2 kinderen konden de opgaven niet worden verstrekt.

Uit deze gegevens blijkt dus, dat van de 98 opgenomen kinderen 67 veel of zeer veel de school hadden verzuimd. Voor de 64 normalen bedroeg dit aantal 41. Van deze normale jongens, alle boven de dertien jaar, hadden 31, dus omstreeks de helft, eene ontwikkeling gelijkstaande met het

4de leerjaar of minder, terwijl 24 van deze veel of zeer veel hadden verzuimd. De verpleegden waren bij hun komst in dit gesticht allen uit andere Rijksopvoedingsgestichten overgeplaatst, 30 van hen hadden zelfs één jaar of verscheidene jaren in het vorig gesticht vertoefd, waar zij dus geregeld onderwijs hadden genoten, zoodat voor de meesten de ontwikkeling bij de eerste opname in een Rijksopvoedingsgesticht zeer zeker nog geringer is geweest.

De Directeur van het Rijksopvoedingsgesticht te Amersfoort, waar geen kinderen met achterlijke geestvermogens worden opgenomen, deelde mede, dat onder de 46 in 1917 opgenomen verpleegden geen analfabeten waren doch 40, die onvoldoende en slechts 6, die goed schoolonderwijs hadden genoten. Hij voegt hieraan toe, dat schoolverzuim door allerlei oorzaken zeer sterk heeft gewerkt op de ontwikkeling en dat vast staat, dat haast zonder eenige uitzondering alle verpleegden veel de school hadden verzuimd.

Bij de opname waren ten achteren in aantal leerjaren :

1 leerjaar.	5 jongens,
2 leerjaren	11 "
3 "	13 "
4 "	10 "
5 "	7 "

Over andere jaren waren de verhoudingen niet noemenswaardig verschillend.

De Directeur van de tuchtschool te Nijmegen verstrekke een opgave van het aantal verpleegden, wier schoolkennis belangrijk beneden het normale was, tengevolge van schoolverzuim of door andere redenen.

De opgave luidde als volgt:

Jaar	Totaal aantal ver- pleegden	Aantal verpleegden, wier schoolkennis belangrijk beneden het normale was.			
		Totaal	Tengevolge van gebrekki- ge vermogens	Grootendeels tengevolge van schoolverzuim	Aan beide oorzaken toe te schrijven.
1915	161	23	9	7	7
1916	174	48	14	16	18
1917	248	51	19	17	15

Artikel 5.

1. Bij algemeenen maatregel van bestuur wordt voorgeschreven, dat bepaalde soorten van arbeid of arbeid onder bepaalde omstandigheden door personen beneden achttien jaar en, in fabrieken en werkplaatsen, door vrouwelijke personen van achttien jaar of ouder, op grond van gevaar voor de gezondheid, de zedelijkheid of het leven, niet mogen worden verricht of slechts mogen worden verricht onder de bij dien algemeenen maatregel gestelde voorwaarden.

Een voorschrift, als bedoeld in het eerste lid, kan tot personen beneden achttien jaar, tot vrouwelijke personen van achttien jaar of ouder of tot een gedeelte dier groepen van personen worden beperkt.

Ten aanzien van de naleving der bepalingen van het Arbeidsbesluit, (Koninklijk Besluit van 6 December 1911, Staatsblad No. 352, laatstelijk gewijzigd bij Koninklijk Besluit van 6 April 1914, Staatsblad No. 172), valt het volgende te vermelden:

Overtreding van artikel 1 *A* **het tillen of dragen van lasten, welke kennelijk de krachten van jeugdige personen te boven gaan** is slechts enkele malen geconstateerd.

Eenmaal werd een timmerman veroordeeld tot een boete van *f* 2.—, omdat hij een te zwaar beladen handwagen door een 14-jarigen jongen had laten voortduwen, terwijl ook een steenfabrikant voor het doen verichten van dergelijke werkzaamheden werd veroordeeld tot 4 geldboeten van *f* 2.—. Voorts werd nog een drietal malen op straat een jeugdig persoon aangetroffen, beladen met een doos, die voor zijn krachten te zwaar was.

Het verbod voor jeugdige personen, om op den publieken weg, of in voor het publiek toegankelijke gebouwen **tusschen 9 uur 's avonds en 5 uur 's morgens voorwerpen te verkoopen of te koop aan te bieden** (art. 1 *D*) gaf ook weer enkele malen aanleiding tot bemoeiingen.

In het 2e district (Breda) werd éénmaal geconstateerd, dat in een stationswachtkamer en eenmaal, dat op een perron van de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen des avonds na 9 uur door een jeugdig persoon couranten enz. te koop werden aangeboden.

In beide gevallen werd tegen den beheerder van den stationsboekhandel, bij wien de 14-jarige jongen in dienst was, proces-verbaal opgemaakt.

Een dezer jeugdige personen verklaarde blij te zijn, dat hij nu geregeld om 9 uur weg kon gaan. Het was doorgaans 11 uur eer hij thuis kwam en minstens half twaalf, voor hij in bed lag.

Om 's morgens weer tijdig op het station te zijn moest hij te kwart over zes weer op, zoodat zijn rusttijd nog geen zeven uur bedroeg.

Ook tegen enkele winkeliers moest proces-verbaal opgemaakt worden wegens overtreding van dit artikel. In het algemeen kan wel gezegd worden, dat de contrôle van de Arbeidsinspectie door het winkelpersoneel wordt gewaardeerd.

Wegens het doen **uitzoeken of merken van vuil, droog waschgoed door personen beneden 16 jaar** (art. 3 *A*) werd een tweetal malen proces-verbaal opgemaakt. Een bestuurster van een wasch- en strijkinrichting werd o.a. veroordeeld tot een geldboete van *f* 10.—, omdat ze een meisje van 14 jaar vuil droog waschgoed liet sorteerden.

Arbeid door een jongen beneden 16 jaar bij het **sorteerden van lommen** (art. 3 *B*) leidde 2 maal tot het opmaken van proces-verbaal. In een dezer sorteerderijen had de patroon, zooals nog vaak gebeurt, zich een tijd lang aan het toezicht weten te onttrekken door geen arbeidslijst op te hangen en geen afschrift aan het districtshoofd te zenden.

Ook vallen dit jaar enkele overtredingen te melden van het verbod om personen beneden 14 jaren arbeid te doen verrichten op **bouwwerken, daken of ladders** (art. 5 A, B en C). Een dezer overtredingen in het 5de district (Amsterdam) ging gepaard met een ernstig ongeval. Een 13-jarig loodgietersmaatje is, tengevolge van een val uit een hooggelegen dakgoot, overleden.

Bij ingesteld onderzoek bleek, dat de Gemeentepolitie tegen den loodgieterspatroon, onmiddellijk na het ongeval, proces-verbaal had opgemaakt. De Ambtenaar van het Openbaar Ministerie legde bij de ingestelde vervolging den patroon ten laste, dat hij den 13-jarigen jongen in en voor zijne onderneming arbeid *had doen* verrichten, bestaande in het behulpzaam zijn bij het herstellen van dak en goot, zulks terwijl die jongen gevaar liep meer dan 4 M. naar beneden te vallen.

Een veroordeeling evenwel werd niet verkregen, omdat tijdens de behandeling der zaak voor den rechter door den patroon werd aangevoerd, dat hij een volwassen knecht opdracht had gegeven het dak te herstellen en den jongen mede te nemen, met aanbeveling op hem te passen.

De verdediger merkte dan ook op, dat hier van een bepaalde opdracht van den patroon van de werkzaamheden, bij welke het ongeval plaats had — inbegrepen het naar buiten brengen van de loodgieterskachel — niets was gebleken; op grond daarvan sprak de Kantonrechter hem vrij.

Tegen een anderen loodgieter werd proces-verbaal opgemaakt, omdat hij een jongen had werkzaam gesteld op het dak van een circa 4,6 M. hooge sacristie. Hij werd veroordeeld tot f 5.— boete.

In onderscheidene districten moest wederom geverbaliseerd worden wegens overtreding van de bepaling, dat kinderen beneden 14 jaar geen **loopwerk** mogen verrichten tusschen 9 uur n.m. en 7 uur v.m. (art. 5, 3de lid).

Het niet naleven der bepaling, dat jeugdige personen geen arbeid mogen verrichten op **steigers, stellingen, gaanderijen** en dergelijke, indien zij daarbij gevaar loopen meer dan 2.50 M. naar beneden te vallen, tenzij daartegen een voldoende beveiliging is aangebracht (art. 6 A) gaf hier en daar eveneens aanleiding tot veroordeeling van de betrokken ondernemers.

Een bouwondernemer liet zelfs een jeugdig persoon werken op een $\pm$ 9 M. hoogen en onvoldoend beveiligden steiger.

In het 6e district (Haarlem) was een 15-jarige knaap, in dienst van een firma, die het schilderwerk van een nieuw kerkgebouw had aangenomen, belast geworden met het verven van eenige ankers aan den toren, zonder dat door den patroon vooraf was nagegaan waar en op welke hoogte zich deze ankers bevonden. Daar de steigervloer door de metselaars reeds weer hooger was gelegd, heeft bedoelde jongen, om het hem opgedragen werk uit te voeren, één enkele steigerplank gelegd op de nog aanwezige kortelingen. Door zich te ver buiten één der kortelingen te begeven, wipte de steigerplank en stortte de jongen van een hoogte van $\pm$ 11 M. naar beneden. Zijn val werd gebroken door een aangebrachte schriksteiger, waardoor de gevolgen minder ernstig zijn geworden. De werkgever, tegen wien te dezer zake proces-verbaal werd opgemaakt, werd veroordeeld tot f 6.— boete of 6 dagen hechtenis.

Slechts éénmaal werd dit jaar een jeugdig persoon aangetroffen, dienst doende als **stoker bij een stoomketel** zonder behoorlijk toezicht (art. 6 C). Een der bedrijfshoofden werd deswege veroordeeld tot een boete van f 10.—. Voorts werd proces-verbaal opgemaakt tegen een molenaar, bij wien een 13jarige jongen zonder behoorlijk toezicht in een **windmolen** bezig was met malen (art. 6 D).

Op grond van de bepaling, dat een jeugdig persoon in een fabriek of werkplaats geen arbeid mag verrichten aan **in beweging zijnd drijfwerk**, (art. 8 A) werd onder meer het hoofd van een stroohulzenfabriek geverbaliseerd.

In een smederij werd een jongen bij het opleggen van een drijfriem daarmede omhoog getrokken en rond de as geslingerd. Bij onderzoek bleek de patroon hem order tot het opleggen te hebben gegeven. Deze werd deswege veroordeeld tot een geldboete van f 25.—.

In een andere smederij overkwam een 16jarige bij het opleggen van een drijfriem op een in beweging zijnde as een ongeval, dat toevallig goed afliep. Wyl niet vast te stellen was, met welke snelheid op het bewuste oogeblik de drijfriem liep, moest volstaan worden met een ernstige waarschuwing.

Algemeen wordt er weder door de districtshoofden de aandacht op gevestigd, dat voortdurend gewaarschuwd moet worden tegen het dragen van **loshangend haar** door meisjes aan in beweging zijnde machines (art. 8 B 1°). Het toezicht houdend personeel klaagt er steeds over in dit opzicht tegenwerking te ondervinden van de zijde der arbeidsters. Als de meest afdoende maatregel kan worden aanbevolen, dat aan de meisjes mutsen worden verstrekt. Op deze manier kan tevens bereikt worden, dat het haar vrij van stof wordt gehouden.

Enkele malen moest een arbeidsverbod worden uitgevaardigd op grond van de bepaling, dat beschermde personen geen werkzaamheden mogen verrichten aan in beweging zijnde werktuigen, voor zoover deze **werkzaamheden door het districtshoofd als gevaarlijk zijn aangewezen** (art. 8 B 2° b). In een houtzagerij, waar enkele nogal belangrijke ongevallen waren voorgekomen, werd o. a. verboden jongens beneden 15 jaar met cirkelzagen te doen werken.

Voorts werd in een andere houtzagerij, waar aan een 14jarigen jongen een ongeval overkomen was bij een Bolinderbalans-afkortmachine, voor deze machine een arbeidsverbod uitgevaardigd, daar een afdoende beschutting niet aangegeven kon worden.

Eveneens moest in de blikafdeeling eener fabriek van gecondenseerde melk het werken aan langснаadfelsmachines en in een fabriek van koperwerken de arbeid aan een stempelpers, voor jeugdige personen verboden worden.

Omtrent het reinigen en smeren van werktuigen in de textielindustrie zijn eenige mededeelingen opgenomen in het hoofdstuk „Ongevallen”.

De bepalingen van art. 9, behelzende het arbeidsverbod voor beschermde personen bij **krachtwerktuigen, drijfwerk en werktuigen, op gaanderijen**,

bordessen, e.d., bij vloer- en wandopeningen, liften, op ladders, bij kuipen of bakken, een en ander, voor zoover zij tegen het daaruit ontstane gevaar niet of onvoldoende zijn beschut, gaven tot velerlei bemoeiingen aanleiding.

In het 2de district (Breda) werd een dertienjarige jongen, die nog slechts 3 weken in een schoenfabriek werkzaam was in de onmiddellijke nabijheid van het drijfwerk van de lift, hierdoor gegrepen en gedood. Dit drijfwerk was wel van het overige gedeelte van de fabriek afgesloten, doch door een ruimte tusschen een tafel en de liftomkasting, waardoor een geheel vrije opening van 28,5 c.M. breedte gevormd werd, zeer gemakkelijk te bereiken, zoodat vermoed wordt dat deze jongen uit nieuwsgierigheid naar bedoeld drijfwerk is gegaan en toen beknelde geraakte tusschen windrol en staaldraad. Daar het vooral voor zeer jeugdige en dus onervaren arbeidskrachten, die dikwijls door nieuwsgierigheid tot onbezonnen daden worden aangezet, zeer wenschelijk is, dat gevaarlijke deelen *geheel* en doelmatig worden beschut, is naar aanleiding van dit ongeval proces-verbaal opgemaakt tegen den directeur van genoemde fabriek. Hij werd evenwel vrijgesproken.

De strijd tegen de onbeschutte vleeschwolven werd voortgezet. In het algemeen gaan de slagers slechts zeer traag er toe over een afdoende beschutting aan te brengen en, zoodra de wettelijke bepalingen op hun werkplaats niet meer van toepassing zijn, verdwijnt deze gewoonlijk.

Alleen in het 9e district (Groningen) moest 39 maal schriftelijk een beschutting voor een dergelijke vleeschwolf geëischt worden.

Naar aanleiding van overkomen ongevallen aan een meisje te Vlissingen en een jongen te Tilburg, werkzaam bij een onbeschutten vleeschmolen, werden beide werkgevers veroordeeld tot resp. *f* 25.— en *f* 15.— boete.

Meermalen werden in drukkerijen nog onvoldoend beschutte degelpersen aangetroffen. In verband met aan jeugdige personen overkomen ongevallen werd een paar malen proces-verbaal opgemaakt; ongelukkigerwijs moest een daarvan, opgemaakt tegen een drukker, die een jongen aan een onbeveiligde degelpers liet werken, hoewel met deze machine reeds een ongeluk was voorgevallen, door den Ambtenaar van het Openbaar Ministerie terzijde worden gelegd, omdat geen voldoende getuigen aanwezig waren en het wettig bewijs derhalve niet geleverd kon worden.

In de groentenzouterijen, waarin veel jeugdige en vrouwelijk personeel pleegt te werken, kwamen betrekkelijk veel vingerverwondingen voor tijdens het insteken van snijboonen in de molens. Voorschriften werden gegeven ter beveiliging door middel van metalen of houten verhoogingen op de tafel vóór de insteekopeningen en daarmede corresponderende uitsparingen. In een der groote zouterijen was de bedrijfsleider, ondanks herhaalde waarschuwing, in gebreke gebleven om de voorgeschreven beveiliging aan te brengen, zoodat proces-verbaal werd opgemaakt. Deswege werd hij veroordeeld tot 48 boeten van *f* 5.—. Een ander onwillig bestuurder eener zouterij werd in een gelijk geval veroordeeld tot 4 geldboeten van *f* 5.—.

Naar aanleiding van een ernstig ongeval, overkomen aan een arbeidster in een blikwarenfabriek, werd een zaalchef der betrokken afdeeling geverbaliseerd wegens het doen werken van vrouwen aan een onbeveiligde pers. Hij werd deswege veroordeeld tot een boete van *f* 25.—.

Tegen een bouwondernemer in het 2de district (Breda) werd proces-

verbaal opgemaakt, omdat hij niet had gezorgd, dat de ladders, welke bij een bouwwerk werden gebruikt door een 16-jarigen jongen, van doelmatige constructie waren. (Art. 9 F 4). De sporten waren n.l. uitsluitend door opspijkeren aan de boomen bevestigd.

Hetgeen omtrent artikel 6 A van het Arbeidsbesluit op blz. 58, is gezegd, geldt ook voor dit artikel. Was vroeger het op het werk aanwezig zijn en gebruiken van slecht geconstrueerde ladders vrij algemeen, nu de overtreders voor slechte ladders bijna als regel worden vervolgd, begint ook hierin merkbare verbetering te komen.

De eisch, dat een werklokaal bij koude weersgesteldheid tot ten minste 10° C. moet zijn **verwarmd** (art. 12 A), kon in verband met den brandstoffennood, bezwaarlijk overal streng doorgevoerd worden.

Niettemin werd toch in verschillende bedrijven verwarming gevorderd. In vele naaiateliers werd slechts laat in het jaar er toe overgegaan de kachel te stoken. Meermalen trof de Arbeidsinspectie bij bezoek aan deze inrichtingen meisjes met hunne mantels aan of doeken om, aan het werk. Als gevolg van dezen toestand werd zeer veel werk naar huis mede gegeven. Tal van modisten, naaisters, kleermakers en strijksters brachten gedurende het koude seizoen hun werkplaats over naar het woonvertrek, om het stoken van meer dan een kachel te ontgaan.

Een ergerlijk feit werd aangetroffen in een wasscherij, waar in een lokaal met steenen vloer, onbeschoten dak en nagenoeg geen dagverlichting, een vrouw aangetroffen werd, bezig met het uitzoeken van vuil waschgoed, bij een temperatuur van 2° C. Onmiddellijk werd hier verbetering geëischt. Door het huren van een apart huisje naast de wasscherij, werd een lokaal verkregen, dat aan de wettischen voldeed.

Ook voor eenige fabriekslokalen in een textielfabriek werd geëischt deze lokalen tot een minimum temperatuur van 15° C. te verwarmen.

Alle lompensorteerderijen te Breda en omstreken en te 's-Hertogenbosch hadden gedurende het koude jaargetijde of geheel geene of onvoldoende verwarming. Daar deze inrichtingen met beschermd personeel werkten, werd tegen de bestuurders proces-verbaal opgemaakt wegens overtreding van het Arbeidsbesluit, met gevolg, dat alle overtreders te Breda tot f 0.50 en die te 's-Hertogenbosch tot f 1.-- boete per overtreding door de betrokken Kantonrechters veroordeeld werden.

Bij het bezoek aan een sigarenfabriek te Breda, bleek deze zeer onvoldoende verwarmd te zijn en trachtte men de kachels aan te houden met stukken hout, welke zich daarvoor blijkbaar niet leenden; er heerschte een temperatuur van 2° Celsius.

De Directeur en de meesterknecht beweerden, dat zij zoo goed als geen kolen meer hadden.

Waar hier „onmacht” in het spel kon zijn, werd geen proces-verbaal opgemaakt, doch had dezerzijds een onderhoud plaats met den Directeur der brandstoffencommissie. Het resultaat dezer bespreking was, dat reeds den volgenden dag aan genoemde fabriek een flinke hoeveelheid brandstoffen werd verstrekt.

Niettegenstaande deze medewerking werd een dag later, (dus, nadat

genoeg tijd was verstreken om de fabriek te verwarmen) in één der lokalen een temperatuur van 6° Celsius opgenomen, waarna proces-verbaal werd opgemaakt, met gevolg, dat de Directeur veroordeeld werd tot f 5.— boete.

Ook de hoofden van een schoenfabriek, waar bij strenge koude de kachels reeds weggehaald waren, terwijl voldoende brandstof aanwezig was, werden wegens overtreding van dit artikel geverbaliseerd.

Verscheidene malen moest weer in wasscherijen aangedrongen worden op het aanbrengen van **planken of houten roosters op steenen vloeren.** (Art. 12 D).

Naar aanleiding van het arbeidsverbod voor beschermde personen op een plaats, waar voortdurend een **temperatuur van 25° tot 32° C.** heerscht (art. 12 E) werden dit jaar in het 5de district (Amsterdam) groote moeilijkheden ondervonden met het bedrijfshoofd van een inrichting tot zuivering van kapok en veeren. Beide materialen worden na de zuivering uitgeblazen in z.g.n. vulhokken, waar de arbeiders, met het vullen der zakken of balen belast, blootstaan aan de zeer sterke stofverspreiding en de hooge temperatuur. Reeds vroeger was aangedrongen een meer mechanische wijze van verpakking toe te passen, zoodat de meisjes zich niet in de schadelijke atmosfeer zouden behoeven te begeven. Na langdurige besprekingen scheen de fabrikant hiertoe eindelijk te zullen overgaan, maar verklaarde ten slotte, dat, na inzage van de offerten, de zaak hem toch te duur werd en hij alles liever uitstelde tot een nieuwe fabriek in gebruik kon worden genomen.

Daar hij echter niet genegen was omtrent het tijdstip, waarop deze verplaatsing haar beslag zou hebben gekregen, eenige concrete toezegging te doen en evenmin bereid gevonden werd proeven te nemen met een transportinrichting, waarmede had kunnen worden bereikt, dat de ruimte voor het opzakken van de veeren zoo goed als volledig was gescheiden van die in welke zij worden uitgeblazen, moest proces-verbaal worden opgemaakt. Dit geschiedde zoowel wegens overtreding van art. 10 C (geen maatregelen tegen stofverspreiding) als van art. 12 E (verbod van arbeid op een plaats waar een aldaar werkend persoon voortdurend aan temperaturen van 25° tot 32° C. is blootgesteld).

Door een misverstand werd door den Ambtenaar van het Openbaar Ministerie echter alleen gedagvaard wegens de laatstgenoemde overtreding. Hierop volgde in eerste instantie vrijspraak, omdat door den Kantonrechter werd aangenomen dat de arbeid in het vulhok (waar blijkens het proces-verbaal een temperatuur van 32° C. was geconstateerd) niet voortdurend verricht werd, aangezien, telkens na het vullen van een zak, het meisje eenigen tijd rust had en deze gewoonlijk doorbracht in de deuropening van het vulhok gezeten.

Op het verzoek van het districtshoofd is door den Ambtenaar van het Openbaar Ministerie tegen deze uitspraak hooger beroep ingesteld; deze zaak is echter eerst in 1918 in behandeling gekomen.

In het afgeloopen verslagjaar moesten weer herhaaldelijk aanmerkingen gemaakt worden inzake het ontbreken van **privaten** of onvoldoende inrichting van deze (art. 14).

Enkele werkgevers moesten gedwongen worden, tot naleving van de desbetreffende wetsartikelen; zoo werden o. a. in Amsterdam twee hoofden van lompen sorteerderijen geverbaliseerd wegens het ontbreken van een privaat.

Het sorteeren van lompen, op zich zelf een weinig aantrekkelijke werkzaamheid, wordt bovendien in de kleine bedrijven veelal verricht in kelders of pakhuizen, die in geen enkel opzicht aan de eischen der wet voldoen.

In het eene geval werd een dusdanig bedrijf aangetroffen in een onbewoonbaar verklaarde woning, waarvan de ramen met planken waren dichtgespijkerd en bijna de geheele ruimte door balen lompen was ingenomen. Te midden hiervan werden drie gehuwde vrouwen, bezig met scheuren en tornen van lompen, aangetroffen.

Behalve dat er geen privaat aanwezig was, ontbrak ook goed drinkwater.

Daar in de werkplaats geen arbeidslijst was opgehangen, was het louter toeval dat deze toestand werd ontdekt.

De patroon werd door den Kantonrechter veroordeeld tot $8 \times f 1$.— boete, subs. 8×1 dag hechtenis.

In het andere geval werden op een zolder weder twee vrouwen werkzaam aangetroffen. Daar het een der koudste dagen van het jaar was, verwarming niet was aangebracht en bovendien door de gebroken ruiten de snerpemde wind naar binnen blies, hadden de aanwezigen zich de voeten met lompen omwikkeld, om althans eenigszins beschut te zijn tegen de felle koude.

Ook hier ontbrak weder het allernoodigste. In geen enkel opzicht werden de bepalingen der Arbeidswet nagekomen.

De patroon, die reeds vroeger was gewaarschuwd op dezen zolder geen beschermde personen te laten werken, werd door den Kantonrechter veroordeeld tot $11 \times f 0.50$ boete, subs. 11×1 dag hechtenis.

Vele werklokalen gaven nog steeds, wat **zindelijkheid** betreft (art 15C) aanleiding tot gegronde opmerkingen. In verscheidene gevallen moest een grondige schoonmaak geëischt worden.

Op verbetering der **dagverlichting** (art. 16 A) moest ook in het afgelopen jaar een zeer groot aantal malen aangedrongen worden. Alleen in het 6e district (Haarlem) werden 41 werkplaatsen met onvoldoende dagverlichting aangetroffen, voornamelijk naaisterswerkplaatsen, wasscherijen, stoffeerderijen en dergelijke kleine bedrijven. Meestal kon door vergrooting van het glasoppervlak een voldoende verbetering verkregen worden.

Een paar malen, wanneer de werkgever beslist onwillig bleek de geëischte veranderingen aan te brengen, werd proces-verbaal opgemaakt; o. a. was dit het geval met een graanhandelaar te Steenberg, die door een aantal vrouwen peulvruchten liet lezen in zijn graanpakhuis, dat aan verscheidene bepalingen der Arbeidswet niet voldeed; na herhaalde waarschuwingen, zoowel schriftelijke als mondelinge, werd hij geverbaliseerd en veroordeeld tot 338 geldboeten van $f 0.50$. Hij verzekerde toen, dat hij geen beschermde personen meer in zijn pakhuis zou laten werken. In

April d.a.v. bleek evenwel, dat hij niettegenstaande zijne belofte op denzelfden voet was blijven voortgaan de Arbeidswet te overtreden. Het bleek dat toen werden overtreden artikel 4, artikel 12 sub 1a en artikel 13 sub 11 der Arbeidswet 1911, artikel 10 A en C en artikel 16 A van het Koninklijk Besluit van 6 December 1911, Staatsblad No. 352 en dat zelfs bij de felste koude, die in het begin van 1917 heeft geheerscht er nooit, evenmin als vroeger, eenige verwarming in het groote tochtige pakhuis was geweest.

Toen den overtreder werd medegedeeld, dat er wederom proces-verbaal tegen hem zou worden opgemaakt, zeide hij, dat hij de boete, welke hij voor het vorige proces-verbaal had gekregen, zou betalen en dat als de boete, welke uit dit verbaal zou voortvloeien, ook 2 maal zoo groot zou zijn, hij er dan nog wel mede uit kon.

De Ambtenaar van het Openbaar Ministerie stuurde het proces-verbaal aan den verbalisant terug, om door middel van getuigen nog meer overtredingen aangebracht te krijgen. In het geheel werden hem ruim 5000 overtredingen en tevens recidive ten laste gelegd. Beklaagde liet zich thans door een advocaat verdedigen.

Op de zitting verklaarden de getuigen geheel anders dan in het verbaal was aangegeven en sterk in het belang van hun patroon. Zij waren thans over de werkplaats zeer tevreden en hadden volgens hun zeggen bij de strengste vorst in den afgelopen winter, terwijl zij het zittende werk van boonen lezen verrichtten, nooit last van koude gehad.

Het resultaat was, dat er van het groote aantal ten laste gelegde overtredingen alleen dat gedeelte overbleef, dat door den verbalisant was waargenomen, zijnde totaal 132 overtredingen, waarvoor hij gestraft werd met 132 geldboeten van f 2.—.

In October 1917 werd hij voor dezelfde artikelen van genoemd Koninklijk Besluit nog eenmaal voor 2 vrouwelijke personen geverbaliseerd.

De uitslag van dit laatste proces-verbaal is nog niet bekend.

Het resultaat van deze scherpe actie is geweest, dat de overtreder, die eerst halsstarrig weigerde een behoorlijk vertrek in te richten voor de vrouwen, die peulvruchten lezen, thans bezig is een lokaal te bouwen, dat aan de gestelde eischen zal voldoen.

Er is hier weer voor de zooveelste maal gebleken, dat als het er op aan komt, op den steun van de arbeidsters, feitelijk de belanghebbenden, niet mag worden gerekend.

Ook het verbod, dat door beschermde personen tusschen 9 uur v.m. en 3 uur n.m. met **kunstlicht** (art. 16 C) gewerkt wordt, leidde tot velerlei bemoeiingen. In het 5e district (Amsterdam) werd o.a. hierop 38 maal aanmerking gemaakt. In de meeste gevallen werden de daarbij betrokkenen naar beter verlichte deelen van het werklokaal gebracht. Eenige malen moest echter ook weer proces-verbaal worden opgemaakt, voordat de noodige verbeteringen verkregen werden.

De eischen omtrent de **vrije luchtruimte** (art. 17) gaven als steeds aanleiding tot opmerkingen. Enkele districtshoofden verstrekten cijfers omtrent

de wijze, waarop aan de desbetreffende bepalingen werd voldaan. Deze zijn tot het volgende overzicht vereenigd.

District.	Werk-lokaal ver-groot.	Personeel verminderd	Ander lokaal.	Ontslag be-schermd personeen.	Opgeheven	Bijcontrole nog niet in orde.	Nog niet gecontro-leerd.	Totaal.
III	1	5	4	—	1	1	—	12
VI	8	11	6	1	1	—	—	27
VIII	2	1	—	3	—	1	3	10

Door toevallige omstandigheden bleek, dat in Amsterdam, door het ophouden van invoer uit het buitenland, de verschillende bontwerkerijen zich zeer snel uitbreidden.

Daarom werden, teneinde speciaal een overbevolking der werklokalen tegen te gaan, alle bontwerkerijen in Amsterdam geïnspecteerd.

Bezocht werden 17 inrichtingen waarvan de personeelsterkte wordt aangegeven door onderstaand staatje; de dameskleermakerijen met een onderafdeeling speciaal bontwerkerij, zijn hierin niet opgenomen.

Personen.	Inrichtingen.	Arbeiders.		Totaal.
		Mannelijke.	Vrouwelijke.	
1— 5	8	4	10	14
5—10	2	6	5	11
10—20	3	17	24	41
20—30	4	41	53	94
	17	68	92	160

In het algemeen werd de toestand van de bezochte bontwerkerijen vrij bevredigend gevonden; alleen werd onvoldoende daglicht geconstateerd in een werkplaats met 22 personen, waarin voorzien werd door in den zijgevel ramen bij te maken.

Gedurende de wintermaanden van 1916 op 1917 ontstond door de groote vraag naar mosselen, successievelijk op verschillende plaatsen aan of dichtbij de zee gelegen een vrij uitgebreide **mosselen-industrie**.

Daar het den exploitanten te doen was om zooveel mogelijk oorlogswinst te maken, werd er aan de zorg voor de arbeiders zoo min mogelijk ten koste gelegd, zoodat deze vaak in zeer onvoldoende werklokalen arbeidden.

Sommige patroons, in het 2de district (Breda) die geen afschrift eener arbeidslijst hadden ingezonden, doch die toevallig bij de Arbeidsinspectie bekend waren geworden, bleken niet genegen te zijn aan de wettelijke eischen te voldoen en werden dus geverbaliseerd, maar bleken niettemin op denzelfden voet voort te gaan.

Eén firma werkte met 76 personen in een vertrek van 242 M³ bij een hoogte van 2.45 M, zoodat hier volgens het Arbeidsbesluit, slechts 25 personen en volgens het Veiligheidsbesluit maar 21 personen mochten verblijven. Dit vertrek was bovendien onvoldoende verlicht. Voorts was er geen arbeidslijst opgehangen, voldeed de vloer niet aan de bepalingen van het Veiligheidsbesluit 1916 en was het aantal privaten onvoldoende. Ieder der 3 hoofden dezer firma werd veroordeeld: wegens de overtredingen van het Veiligheidsbesluit tot 3 × f 15.— en wegens die van de Arbeidswet 1911 en het Arbeidsbesluit steunende op artikel 5 dier Wet, tot 303 × f 0.50 boete.

Dezelfde firma, die in een andere gemeente ook een mosselenzouterij had en aldaar slechts één privaat beschikbaar had voor de mannen en de vrouwen, terwijl er ongeveer 80 personen, meest vrouwen, werkten en die steeds beloofde er een paar privaten bij te zullen maken, pleegde hiertegen leidelijk verzet. De privaten zijn er nooit bijgeplaatst. Proces-verbaal werd opgemaakt en ieder der 3 firmanten veroordeeld tot f 10.— boete.

Tegen een andere firma, die ook 2 mosselenzouterijen exploiteerde en niettegenstaande gewaarschuwd te zijn, toch door bleef werken in een te kleine en onvoldoend geventileerde ruimte, waar het bovendien tochtig en koud was, werd proces-verbaal opgemaakt.

Voor geen der beide inrichtingen was een geldige arbeidslijst aanwezig.

In de te kleine werkplaats werkten 82 personen, terwijl de inhoud 359.4 M³ was bij een hoogte van 2.64 Meter.

Ingevolge artikel 17 van het Arbeidsbesluit, steunende op artikel 5 der Arbeidswet 1911, mochten er 46 en volgens het Veiligheidsbesluit 1916, 41 personen verblijven. Het vonnis luidde f 1.— boete.

Naderhand werd deze fabriek door dezelfde firma gebruikt, om er door vrouwen en meisjes vuurmakers in te doen vervaardigen; de fabriek was nog steeds niet geventileerd en te klein voor de 52 aanwezige vrouwelijke personen.

Er werd toen weer proces-verbaal opgemaakt. Daarna werden de ramen veranderd en het personeel gedeeltelijk in andere lokalen ondergebracht.

De uitslag van deze zaak is nog niet bekend.

Overtredingen van het verbod van arbeid van beschermde personen in werklokalen, genoemd in cat. A van art. 21, z.g. **giftbedrijven**, werden slechts een drietal malen geconstateerd. In alle 3 de gevallen, 2 kleine chloorkalkpakkerijen en een werkplaats voor de vervaardiging van transportable accumulatoren, kon met een waarschuwing worden volstaan.

In een **drukkerij** (cat. E art. 21) bleek de vrije luchtruimte niet te voldoen aan de strengere eischen voor dit bedrijf gesteld.

Tegen het hoofd van een andere drukkerij die, ofschoon reeds meer-malen ingelicht, toch een jongen bleek te laten werken in een gedeelte van zijn drukkerij, dat slechts 2.37 M. hoog was, werd proces-verbaal opgemaakt; hij werd veroordeeld tot 50 gulden boete, subs. 10 dagen hechtenis. Hij meende zich voortaan daartegen te kunnen vrijwaren door een verzoek om vrijstelling bij den Minister van Landbouw, Nijverheid en

Handel in te dienen, hetwelk evenwel niet ontvankelijk moest worden verklaard. De bij de invoering van het Arbeidsbesluit in 1909 daarvoor gestelde termijn was reeds lang overschreden.

De bepalingen omtrent de loodbedrijven (art. 27) blijven hoofdzakelijk van belang voor letterzetterijen en drukkerijen. Niettegenstaande het reeds jaren verplicht gesteld geneeskundig onderzoek worden dikwijls nog jongens en meisjes in werkplaatsen aangetroffen, waarvoor geen geneeskundige verklaring kan worden overgelegd. In het afgelopen verslagjaar werd hiervoor alleen 9 maal proces-verbaal opgemaakt. In Amsterdam schijnt door de patroons goed de hand aan de keuring gehouden te worden. De enkele malen, dat daar aanmerking gemaakt moest worden, betroffen meest twijfelachtige overgangsgevallen. Zoo was b.v. in een cartonage-fabriek voor de inlegster aan de snelpers voor groot reclame-drukwerk, waar slechts nu en dan met loodhoudend materiaal gezet wordt, geen geneeskundige verklaring aanwezig. Na waarschuwing werd ook deze persoon geneeskundig onderzocht.

Omtrent de doorvoering der bijzondere bepalingen ten aanzien van de lokalen, waarin **sigaren worden gemaakt of tabak in drogen toestand wordt bewerkt** (art. 30) valt dit jaar weinig van belang mede te deelen. Tegen een sigarettenfabrikant te Amsterdam, die ondanks vroegere waarschuwing weder twee jongens had belast met het sorteeren van tabak in drogen toestand in een sousterrein, dat slechts 2.15 M. hoog was, werd proces-verbaal gemaakt, hetgeen leidde tot een veroordeeling tot $2 \times f 10$.— boete, subs. 2×10 dagen hechtenis.

In Kampen scheen, als gevolg van brandstoffengebrek en gasbesparing het aantal thuiswerkende sigarenmakers, dat daar toch reeds in grooten getale voorkwam, toe te nemen. Om ongewenschte toestanden te voorkomen werd aldaar door de Arbeidsinspectie een uitgebreid bijzonder onderzoek ingesteld.

Hierbij bleek, dat de fabrikanten in sommige gevallen het thuiswerken hadden aangemoedigd.

Daar het onderzoek pas in December in vollen gang was en eerst na de eerste maanden van 1918 geëindigd werd, zal het resultaat in het volgend verslagjaar worden vermeld.

In onderstaanden staat vindt men een opgave van het aantal sigarenmakers, dat, over de 16 sigarenfabrieken verdeeld, was opgegeven als voor die bedrijven werkzaam, met vermelding van het aantal thuiswerkers.

Ten einde een duidelijk beeld te geven van den toestand, is voor elke fabriek ook aangegeven het aantal personen (sigarenmakers), waarvoor in de werklokalen plaats is.

Daaruit ziet men, dat in 5 fabrieken het totaal aantal arbeiders grooter is dan het totaal der plaatsen voor hen op de fabriek beschikbaar.

FABRIEKEN.	Aantal sigarenmakers in December 1917 voor de firma werkzaam.				Toe te laten aantal personen op de sigaren- makers- zalen van de fabriek (VB 1916 of AB)	BIJZONDERHEDEN EN REDENEN, DIE DEN WERKGEVER NOODZAKEN THUISWERK TE LATEN VERRICHTEN.
	In de fabriek	Thuiswerkers		TOTAAL.		
		die geregeld thuis werken	die door buitengew. tijdsom- standig- heden thuis werken			
1	11	—	—	11	26	Nieuwe fabriek.
2	6	4	4	14	33	Patroon heeft de arbeiders liever in de fabriek werkzaam. Wanneer hij het zou eischen, dan vreest hij, dat de thuiswerkers ontslag zouden nemen. Om de kleine zaal in gebruik te kunnen nemen (vuur en lichtbesparing) zijn gedurende den winter 4 sigarenmakers naar huis gestuurd.
3	34	2	—	36	89	Individuele omstandigheden van de betrokken arbeiders.
4	37	133	—	170	108	Onvoldoende ruimte in fabriek. (Tweede zaal wordt gedeeltelijk gebruikt als tabakskerverrij).
5	8	2	—	10	28	Huiselijke omstandigheden van de betrokken arbeiders.
6	47	70	—	117	77	Onvoldoende ruimte in fabriek. Door gering vloeroppervlak kunnen slechts ongeveer 45 personen geplaatst worden.
7	43	8	10	61	91	Wegens onvoldoende lichtgas kan 's avonds slechts een gedeelte der lampen aangestoken worden. Daardoor was werkgeefster genoodzaakt aan 10 fabrieksarbeiders thuiswerk te geven. De arbeiders, die geregeld thuiswerken willen niet naar de fabriek.
8	—	200	58	258	60	Onvoldoende ruimte in fabriek. Door gebrek aan brandstof was werkgeefster genoodzaakt haar fabrieksarbeiders ook thuiswerk te geven.
9	2	9	6	17	45	De geregeld thuiswerkende arbeiders willen niet in de fabriek werken. Voor brandstofbesparing zijn gedurende den winter 6 sigarenmakers naar huis gestuurd.
10	59	94	—	153	194	Had tot voor korten tijd slechts één zaal ter beschikking en toen dus onvoldoende ruimte. Thans zijn er geen bezwaren om alle arbeiders in de fabriek te laten werken.
11	—	10	—	10	6	De fabrieksarbeiders zijn voorjaar 1917 wegens brandstof-fengebrek thuis gaan werken. Nadat de oorzaak verdwenen was, zijn de arbeiders toch thuisgebleven.
12	—	18	—	18	—	Beschikt niet over een geschikt werklokaal.
13	10	14	—	24	20	Nieuw fabriekje, onvoldoende ruimte om alle arbeiders op te nemen.
14	90	10	7	107	205	Firma heeft in het tijdvak Mei '04 tot Sept. '12 geen thuiswerkers gehad. Om geen goede krachten te verliezen heeft zij daarna aan sommige arbeiders thuiswerk moeten geven. In verband met korten werkdag gedurende dezen winter (gasbesparing) hebben 7 arbeiders verlof gekregen tijdelijk thuis te gaan werken.
15	—	29	—	29	—	Beschikt niet over een geschikt werklokaal.
16	32	2	—	34	71	Individuele omstandigheden van de betrokken arbeiders.
Totaal	379	605	85	1069	1053	

Bijzonderheden omtrent de keuring van beschermd personeel, werkzaam in de **textielindustrie** (cat. K. art. 21) welke ook nu weer door het districts-hoofd te Deventer geëischt werd, zijn te vinden in hoofdstuk XI.

Op een der fabrieken te Hengelo, waar een drietal meisjes ongeschikt bevonden werden voor den arbeid in spinnerijen, werd voorloopig de volgende goede maatregel getroffen: ze blijven halve dagen op de fabriek werken; 's middags zijn ze vrij, met behoud van ziekengeld, terwijl ze aan de fabriek goede voeding zullen ontvangen.

In de Twentsche textielindustrie werd voortgegaan met het opnemen van temperaturen en vochtigheidsgraad in spinnerijen en weverijen.

De gegevens zijn weer verwerkt tot staten, welke hierachter volgen.

Die voor de spinnerijen vindt men in de tabellen I, II, III en IV, die voor de weverijen in Ia, IIa, IIIa en IVa.

Uit staat IV blijkt, dat in de spinnerijen de wettelijke grens van 25° C. 2 keer werd bereikt, doch geen enkele maal overschreden.

Voor de weverijen was, zie IVa, de toestand minder gunstig, 5-maal was de temperatuur boven de 25° C., terwijl in drie gevallen de grens bereikt werd.

In een der beide spinzalen, waar de temperatuur van 25° C. bereikt werd, moest deze hooge temperatuur toegeschreven worden aan het direct invallend zonlicht.

Door het aanbrengen van gordijnen werd verbetering verkregen; in de andere spinzaal was het bevochtigingsapparaat defect.

Wat de weverijen betreft, zij opgemerkt, dat in 4 van de 5, waar de temperatuur te hoog was en in de 3 waar hij 25° C. was, tijdens de opname zeer zwaar gesterkt goed werd gefabriceerd.

Het relatieve vochtigheidsgehalte wisselde van 72% — 86% .

Behalve opnamen in bovengenoemde werklokalen, had nog temperatuur-opname plaats in een glanzerij van een naaigarenfabriek. Bij een buitentemperatuur van 25° C. werden daar binnentemperaturen aangetroffen tot 37° C., terwijl de natte thermometer 28° aangaf.

Kunstmatige luchtverversching was niet aanwezig.

Nadat deze, op voorschrift, aangebracht was bleek de toestand wel verbeterd, maar nog niet voldoende, daar bij 25° C. buitentemperaturen van 34° C. werden opgenomen.

Intensievere luchtverversching en isolatie van warmteuitstralende leidingen was nog verder noodig.

De staten I en Ia toonen de temperaturen opgenomen in de spinzalen en weverijen, in de staten II en IIa wordt de verhouding weergegeven tusschen binnen- en buitentemperaturen en in de staten III en IIIa de relatieve vochtigheid.

De staten IV en IVa geven aan de temperaturen op den natten thermometer.

De gegevens omtrent de lokaliteiten zonder bevochtiging der lucht zijn, ter onderscheiding, in de staten tusschen haakjes geplaatst.

Staat I.

SPINNERIJEN.

Gemeten binnentempera- tuur in graden Celsius.	Aantal opnamen in Spinzalen.				Totaal.	
	Met bevochtiging.		Zonder bevochtiging.		Met bevochtiging.	Zonder bevochtiging.
	Vóór- spinnerij.	Fijnspinnerij.	Vóór- spinnerij.	Fijnspinnerij.		
23 ^o	1				1	
24 ^o						
25 ^o		1	(3)		1	(3)
26 ^o	3	4	(3)		7	(3)
27 ^o	2	5	(10)	(1)	7	(11)
28 ^o	3	9	(8)	(2)	12	(10)
29 ^o	2	19	(6)	(7)	21	(13)
30 ^o		14	(4)	(2)	14	(6)
31 ^o		12		(3)	12	(3)
32 ^o		7		(6)	7	(6)
33 ^o		2	(1)		2	(1)
34 ^o						
35 ^o			(1)			(1)
Totaal. . .	11	73	(36)	(21)	84	(57)

Staat Ia.

WEVERIJEN EN AFWERKING.

Gemeten binnentempera- tuur in graden Celsius.	Aantal opnamen in				Totaal.
	eigenlijke Weverijen.		Ruwerij ¹⁾ , Kalanderij, Apprêteerderij.	Sterkerij, Ver- verij, Bleekerij. ¹⁾	
	Met bevochtiging.	Zonder bevochtiging.			
20 ⁰	1			1	2
21 ⁰					
22 ⁰	4				4
23 ⁰	5				5
24 ⁰	5				5
25 ⁰	3	(8)			11
26 ⁰	6	(6)	1	2	15
27 ⁰	2	(3)	2		7
28 ⁰	13		1	1	15
29 ⁰	9				9
30 ⁰	• 3				3
31 ⁰	3		2	1	6
32 ⁰					
33 ⁰					
34 ⁰					
35 ⁰					
36 ⁰					
37 ⁰					
Totaal. . .	54	(17)	6	5	82

¹⁾ Door het kleine aantal opnamen in ruwerij, kalanderij, apprêteerderij, sterkerij, ververij en bleekerij is hierbij geen onderscheid gemaakt in localiteiten met of zonder bevochtiging.

FIJNSPINNERIJEN.

[illegible]

De binnen-temperatuur was in graden Celsius.		Buitentemperatuur in graden Celsius.																				Totaal aantal opnamen in de weefzalen met of zonder bevochtiging.																										
		1 ^o	2 ^o	3 ^o	4 ^o	5 ^o	6 ^o	7 ^o	8 ^o	9 ^o	10 ^o	11 ^o	12 ^o	13 ^o	14 ^o	15 ^o	16 ^o	17 ^o	18 ^o	19 ^o	20 ^o			21 ^o	22 ^o	23 ^o	24 ^o	25 ^o	26 ^o	27 ^o	28 ^o	29 ^o	30 ^o	31 ^o	32 ^o													
5 ^o lager																																				1												
4 ^o lager																																				1												
3 ^o lager																																				3												
2 ^o lager																																				8												
1 ^o lager																																				(1)												
gelijk																																				2												
1 ^o hooger																																				4												
2 ^o hooger																																				2												
3 ^o hooger																																				1												
4 ^o hooger																																				11												
5 ^o hooger																																				7												
6 ^o hooger																																				2												
7 ^o hooger																																				2												
8 ^o hooger																																				1												
9 ^o hooger																																				2												
10 ^o hooger																																				2												
11 ^o hooger																																				1												
12 ^o hooger																																				1												
13 ^o hooger																																				1												
14 ^o hooger																																				1												
15 ^o hooger																																				1												
16 ^o hooger																																				1												
17 ^o hooger																																				1												
18 ^o hooger																																				1												
19 ^o hooger																																				1												
20 ^o hooger																																				1												
21 ^o hooger																																				1												
22 ^o hooger																																				1												
23 ^o hooger																																				1												
24 ^o hooger																																				1												
25 ^o hooger																																				1												
26 ^o hooger																																				1												
27 ^o hooger																																				1												
28 ^o hooger																																				1												
29 ^o hooger																																				1												
		Totaal . . .																				5	(5)	5(11)	3(1)	28	4	3																			54	(17)

Staat III.

SPINNERIJEN.

Binnentemperatuur in graden Celsius.	De relative vochtigheid bedroeg in:															
	Voorspinnerijen.								Fijnspinnerijen.							
	met bevochtiging.				zonder bevochtiging.				met bevochtiging.				zonder bevochtiging.			
	20/39 pct.	30/39 pct.	40/49 pct.	50/59 pct.	60/69 pct.	20/29 pct.	30/39 pct.	40/49 pct.	50/59 pct.	60/69 pct.	20/29 pct.	30/39 pct.	40/49 pct.	50/59 pct.	60/69 pct.	70/79 pct.
220																
230					1											
240																
250										(3)						
260										(1)						
270				1	2					(2)						
280		1		1				(1)	(8)	(1)						
290			1	2				(3)	(5)							
300			2					(1)	(4)	(1)						
310								(1)	(2)	(1)						
320																
330																
340																
350																
360																
Totaal . . .		1	3	4	3			(3)	(11)	(16)	2	13	20	30	8	(1)

Staat IIIa.

WEVERIJEN.

De relatieve vochtigheid bedroeg in:																					
Weverijen.																					
met bevochtiging.								zonder bevochtiging.				ruwerij, kalandenrij, appreteerderij.				sterkerij, ververij, bleekerij.					
20/29 pct.	30/39 pct.	40/49 pct.	50/59 pct.	60/69 pct.	70/79 pct.	80/89 pct.	20/29 pct.	30/39 pct.	40/49 pct.	50/59 pct.	60/69 pct.	70/79 pct.	80/89 pct.	20/29 pct.	30/39 pct.	40/49 pct.	50/59 pct.	60/69 pct.	70/79 pct.	80/89 pct.	
180																					
190																					
200				1													1				
210																					
220				1	1	2															
230				2	1	2															
240					1	4															
250			1		2				(1)	(2)	(4)	(1)									
260			1	2	3				(1)	(2)	(2)	(1)					1				
270			1	1					(3)								2				
280			4	1	7	1											1				
290			1	5	3																
300			1	2																	
310				3														1	1		
320																					
Totaal			9	19	21	5			(5)	(4)	(6)	(2)					4	1	1		

STAAT IV.

FIJNSPINNERIJEN.

Aanwijzing van den thermometer met vochtig reservoir.	De aanwijzing		Bij een buitentemperatuur in graden Celsius.																Totaal		
	bleef beneden de wettelijke grens.	overschreed de wettelijke grens.	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250	260	270	280	290	300	310	320	met bevochtiging.	zonder bevochtiging.
160	90																				
170	80																				
180	70								1				2	(1)	1					4	(1)
190	60						1	3						1	(1)	1				6	(1)
200	50							1	(1)	1(1)		1(1)	1	3	4	5				16	(3)
210	40							2	1(2)	4(1)	2(1)	1		3(2)	1	1				15	(6)
220	30								3(1)	1	3	1		6	(2)	(1)				14	(4)
230	20								4(2)	(2)				4	1(1)	1				10	(5)
240	10								1				1	2	3					7	
250	00								(1)						1					1	(1)
260	10																				
Totaal . .						1	6	9(6)	7(3)	5(3)		3(1)	4	19(3)	11(4)	8(1)				73	(21)

STAAT IVa. EIGENLIJKE WEVERIJEN (weefzalen).

Aanwijzing van den thermometer met vochtig reservoir.	De aanwijzing		Bij een buitentemperatuur in graden Celsius.																Totaal in weverijen		
	bleef beneden de wettelijke grens.	overschreed de wettelijke grens.	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	met	zonder bevochtiging.
160	90			1																1	
170	80												(1)								(1)
180	70				2							(1)								2	(1)
190	60				3							(4)	1	1						5	(4)
200	50									1	(2)	1(4)	1							3	(6)
210	40									2	(2)	4(2)	1	3						10	(4)
220	30									2	(1)			7		1				10	(1)
230	20													1		2				3	
240	10													10	2					12	
250	00													2	1					3	
260		10												4	1					5	
Totaal . .					1	5				5	(5)	5(11)	3(1)	28	4	3				54	(17)

Verschillende malen moest gewaarschuwd worden tegen verboden arbeid in **steen- en pannenbakkerijen** (art. 33 en 34).

In verscheidene gevallen leidde het constateeren van overtreding dezer artikelen tot het opmaken van een proces-verbaal; 9 maal betrof dit het laten verrichten van arbeid, bestaande in het neerslaan van steenen uit vormen, welke meer dan één steen bevatten.

Eenmaal werd een pannenfabrikant veroordeeld, die het vullen der ovens liet geschieden door o.a. een tweetal jeugdige personen. Deswege werd een boete opgelegd van $2 \times f 5$.—.

Een ander pannenfabrikant zag zich voor een zelfde overtreding veroordeeld tot een geldboete van $1 \times f 4$.—.

De resultaten der keuringen van de vrouwen, werkzaam in deze industrie zijn vermeld in hoofdstuk XI.

In verschillende **keramische bedrijven**, waaronder een drietal pijpen-fabrieken, werd een monster genomen van het gebezigd vernis of glazuur. In alle gevallen bleek bij onderzoek het gehalte der loodverbindingen in het vernis zoodanig te zijn, dat de arbeid van personen beneden 16 jaar en van vrouwen (art. 35 en 36) in de lokalen, waar dit vernis verwerkt werd, verboden was.

Daar het in deze gevallen om weinig personen ging, die wel vervangen konden worden door mannelijke personen van 17 jaar of ouder, was de naleving der aangehaalde artikelen niet moeilijk.

Artikel 6.

1. Een jeugdig persoon en eene vrouw mogen in fabrieken en werkplaatsen:
 - a. niet langer arbeid verrichten dan tien uur per dag en acht en vijftig uur per week.
 - b. geen arbeid verrichten tusschen 7 uur des namiddags en 6 uur des voormiddags.
2. Eene vrouwelijke persoon, die gehuwd is, of die, ongehuwd zijnde, eene huishouding te verzorgen heeft en van dit laatste aan het hoofd of den bestuurder der onderneming heeft kennis gegeven, mag des Zaterdags in fabrieken en werkplaatsen geen arbeid verrichten na 1 uur des namiddags, behoudens in de gevallen, bij algemeenen maatregel van bestuur genoemd.
3. Bij algemeenen maatregel van bestuur kan voor alle of voor sommige bedrijven worden bepaald, dat een jeugdig persoon en eene vrouw des Zaterdags in fabrieken en werkplaatsen geen arbeid mogen verrichten na des middags 1 uur.
4. Rusttijden van minder dan een half uur worden geacht tijden te zijn, gedurende welke arbeid wordt verricht, behoudens wanneer ingevolge het tweede of het vierde lid van artikel 7 dan wel bij eene krachtens deze wet opgelegde voorwaarde het geven van een rusttijd van minder dan een half uur is voorgeschreven.
5. Een jeugdig persoon en eene vrouw, die arbeid plegen te verrichten in eene fabriek of werkplaats, mogen geen arbeid verrichten buiten die fabriek of werkplaats op andere uren dan waarop zij ingevolge het eerste lid van dit artikel arbeid in fabrieken en werkplaatsen zouden mogen verrichten.
6. Door Onzen Minister, met de uitvoering van deze wet belast, kan, in het belang eener betere regeling van den arbeidstijd, voor eene bepaalde onderneming en voor een door hem bepaalden tijd, echter niet langer dan tot 1915, voorwaardelijk worden vergund, dat in of voor die onderneming een jeugdig persoon en eene vrouw ten hoogste tien en een half uur per dag, doch niet meer dan acht en vijftig uur per week, arbeid verrichten.
7. Bij algemeenen maatregel van bestuur kan, voor alle of voor sommige gemeenten, onder de in dien maatregel gestelde voorwaarden worden toegestaan:
 - a. dat in fabrieken en werkplaatsen jeugdige personen van veertien jaar of ouder en, onverminderd het bepaalde bij het tweede lid, vrouwen tusschen 7 uur des namiddags en

6 uur des voormiddags arbeid in of voor bepaalde bedrijven, bepaalde soorten van arbeid of arbeid onder bepaalde omstandigheden verrichten, mits zij niet langer arbeid verrichten dan acht en vijftig uur per week en niet langer dan tien uur per dag of, krachtens vergunning van Onzen Minister, met de uitvoering van deze wet belast, niet langer dan tien en een half uur per dag;

b. dat vrouwen haring speten gedurende het tijdvak

van 1 October tot 15 Maart tot uiterlijk 12 uur des nachts, en

van 15 Maart tot 1 Juni tot uiterlijk 2 uur des nachts,

met dien verstande, dat het aantal uren, gedurende welke die arbeid wordt verricht, niet meer dan acht per dag bedrage. De arbeid tusschen middernacht en 2 uur des nachts wordt geacht op den voorafgaanden dag te zijn verricht.

8. Indien in eene onderneming een bedrijf wordt uitgeoefend, waarin op bepaalde tijden van het jaar eene opeenhooping van werk pleegt voor te komen, of indien in eene onderneming zich bijzondere omstandigheden voordoen, kan door het districtshoofd der arbeidsinspectie schriftelijk en voorwaardelijk of onvoorwaardelijk worden vergund, dat alle in of voor zoodanige onderneming werkzame jeugdige personen en vrouwen of een gedeelte van hen arbeid verrichten in afwijking van het bepaalde bij het eerste en het tweede of krachtens het derde en het zesde lid. Bij het verleenen der vergunning wordt door het districtshoofd in acht genomen, dat niet langer arbeid mag worden verricht dan twaalf uur per dag, en zes en zestig uur in zeven achtereenvolgende dagen.

9. Het districtshoofd behoeft eene voor ieder geval aan te vragen machtiging van Onzen Minister, met de uitvoering van deze wet belast, voor het verleenen van eene vergunning, als in het voorgaande lid bedoeld, voor langer dan zes dagen of alvorens sedert het eindigen van eene voorgaande, voor dezelfde personen geldende, vergunning ten minste acht dagen zijn verlopen.

10. Voor eene onderneming, waarin spoedeisende gevallen plegen voor te komen, die het tijdig aanvragen en verkrijgen eener vergunning, als in het achtste lid bedoeld, onmogelijk maken, kan door of namens Onzen Minister, met de uitvoering van deze wet belast, voorwaardelijk of onvoorwaardelijk worden toegestaan, dat in zoodanige gevallen zonder een bijzondere vergunning van het districtshoofd der arbeidsinspectie alle in of voor de onderneming werkzame jeugdige personen en vrouwen of een gedeelte van hen arbeid verrichten in afwijking van het bepaalde bij het eerste en het tweede of krachtens het derde en het zesde lid. Bij het verleenen eener zoodanige machtiging, die voor den tijd van één jaar na hare dagteekening wordt gegeven en waarvan binnen dien termijn slechts mag worden gebruik gemaakt op vier en twintig dagen of zooveel minder als de machting bepaalt, wordt in acht genomen:

a. dat niet langer arbeid mag worden verricht dan elf uur per dag en zes en zestig uur in zeven achtereenvolgende dagen;

b. dat de arbeid niet meer dan één uur vroeger mag aanvangen of niet meer dan één uur later mag eindigen, dan ingevolge het bepaalde bij het eerste lid of krachtens het zesde lid of het zevende lid onder a van dit artikel is geoorloofd.

11. Van eene machtiging, als bedoeld in het voorgaande lid, mag op niet meer dan twee dagen achtereen worden gebruik gemaakt. Voordat van de vergunning wordt gebruik gemaakt, moet daarvan door het hoofd of den bestuurder van de onderneming eene schriftelijke, gedagteekende en door hem onderteekende mededeeling worden gedaan aan den burgemeester en aan het districtshoofd der arbeidsinspectie, in den vorm, vastgesteld door Onzen Minister, met de uitvoering van deze wet belast.

12. Eene machtiging, als bedoeld in het tiende lid, kan door Onzen voornoemden Minister tusschentijds worden ingetrokken, wanneer het hoofd of de bestuurder dan wel één der hoofden of bestuurders van de onderneming, waarvoor de vergunning geldt, of een lid van het opzichthoudend personeel onherroepelijk is veroordeeld wegens overtreding van eene bepaling dezer wet. Met eene onherroepelijke veroordeeling wordt gelijk gesteld eene veroordeeling tot geldboete, wanneer die boete vrijwillig is betaald.

13. Van eene vergunning, als bedoeld in het achtste, en van eene machtiging, als bedoeld in het tiende lid van dit artikel, mag slechts worden gebruik gemaakt zoolang de acte dier vergunning of een in den door Onzen Minister bepaalden vorm vervat bewijs van die machtiging wordt opgehangen gehouden naast de arbeidslijst.

14. Indien, ingevolge het zevende lid onder a, het achtste lid of het tiende lid van dit artikel, afwijkingen worden toegestaan van het bepaalde in het eerste of het tweede

dan wel krachtens het derde of het zesde lid, wordt in acht genomen, dat de arbeid in fabrieken en werkplaatsen van een jeugdig persoon of eene vrouw op twee achtereenvolgende dagen moet worden afgewisseld door eene nachtrust van ten minste elf uur achtereen, waarin de tijd tusschen 10 uur des namiddags en 5 uur des voormiddags is begrepen.

Waar de bepalingen betreffende arbeidstijd en arbeidsduur tot de belangrijkste der geheele arbeidswetgeving behooren, nam de contrôle op de naleving daarvan in alle districten in ruime mate de aandacht der Arbeidsinspectie in beslag.

Ofschoon uiteraard ook ten aanzien van 1917 mag worden aangenomen, dat het aantal opgemaakte processen-verbaal geen maatstaf oplevert voor het werkelijk gepleegde aantal overtredingen, daar deze laatste belangrijk meer zullen bedragen, zoo wijst de belangrijke teruggang in de geconstateerde overtredingscijfers, blijkend uit de Staten 8a en 8b, wel op een sterk verminderde drukte in het bedrijfsleven, waardoor ook de aanleiding om buiten de toegestane werktijden arbeid te doen verrichten, zal zijn afgenomen.

Het hoofd van het 2de district (Breda) vestigt er de aandacht op, dat vooral in Noord-Brabant de naleving der eischen omtrent arbeidstijd en arbeidsduur zeer veel te wenschen overlaat. Bij een door den Controleur van den Arbeid ingesteld onderzoek in de sigarenmakerijen te 's Hertogenbosch bleek, dat in alle fabrieken zonder eenige uitzondering in dit opzicht wetsovertreding plaats vond.

Het heeft geen zin alle overtredingen breed uit te meten, doch enkele dienen afzonderlijk te worden vermeld. In een wollenstoffenfabriek te Tilburg werd in het begin van Januari geconstateerd, dat, terwijl de arbeidslijst als uur van aanvang 7 $\frac{1}{2}$ uur voormiddag aangaf, de jeugdige personen te 6 $\frac{1}{2}$ uur voormiddag reeds aan den arbeid waren. Bij nauwkeurig onderzoek en door inbeslagneming van het loonboek bleek, dat in genoemde fabriek door vrijwel alle jeugdige personen reeds gedurende meer dan een jaar langer dan 10 uren per dag en wel van van 11 tot 14 uren per etmaal, en in afwijking der arbeidslijst was gewerkt. In totaal werd de fabrikant van 4749 overtredingen van ieder der beide artikelen 6 sub 1a en 13 sub, 5 der Arbeidswet 1911 verdacht. Daar evenwel een paar maanden tevoren in nog 2 dergelijke fabrieken dezelfde soort overtredingen was geconstateerd en deze fabrikanten door den Kantonrechter te Tilburg waren vrijgesproken, omdat naar zijn oordeel een loonboek met nog een getuige geen voldoende bewijsmateriaal oplevert, van welk vonnis de betrokken Ambtenaar van het Openbaar Ministerie in beroep ging, heeft deze ambtenaar aanvankelijk genoemde zaak aangehouden, tot er een uitspraak van de Rechtbank betreffende deze voorgaande zaken zou verkregen zijn. Daar deze uitspraak echter lang op zich liet wachten en de overtredingen intusschen gevaar liepen te verjaren, is nog juist even vóór dat tijdstip het proces-verbaal in behandeling genomen. Deze zaak diende dientengevolge ruim een jaar na de geconstateerde overtredingen n.l. op 15 Januari 1918 voor het Kantongerecht te Tilburg. De getuigen verklaarden, behoudens een kleine uitzondering, geheel overeenkomstig hunne verklaringen in het proces-verbaal neergelegd.

Bij het proces-verbaal was een staat overgelegd, waaruit ten duidelijkste

bleek, dat er door vrijwel het geheele jeugdige personeel van genoemde fabriek langer dan een jaar was overgewerkt, vertegenwoordigende 4749 overtredingen van artikel 6 en evenveel van artikel 13 sub 5 over het geheele jaar 1916 tot en met 11 Januari 1917, zijnde dus totaal 9498 overtredingen.

Er werden in het geheel behalve de verbalisant nog 14 getuigen gehoord. De eisch van den Ambtenaar van het Openbaar Ministerie luidde $24 \times f\ 25.$ — dus $f\ 600.$ — boete.

De Kantonrechter sprak echter de beklaagden vrij wegens gebrek aan bewijs.

Betreffende een tweetal in November 1916 opgemaakte processen-verbaal tegen de hoofden van twee andere wollenstoffenfabrieken te Tilburg, die met bijna het geheele jeugdige personeel gedurende de afgelopen maanden van 1916, en ook daarvóór, in afwijking van de arbeidslijst en langer dan 10 uur, n.l. 11 tot 14 uren, per dag hadden gewerkt, werd op 27 Februari 1917 door het Openbaar Ministerie te Tilburg een zeer lang requisitoir gehouden. De Ambtenaar van het Openbaar Ministerie gewaagde van groote schuld der werkgevers, die zich tot hun eigen voordeel niet ontzien. Jeugdige kinderen per dag veel langer te doen arbeiden dan de wet toestaat, zelfs gedurende langer dan een jaar; waardoor, als dit zoo door ging, zeer zeker ernstig nadeel aan deze jeugdige arbeidskrachten zou worden berokkend en dat wel, niettegenstaande door den Minister en de Arbeidsinspectie aan de firmanten van een dezer fabrieken in zeer ruime mate vergunning voor overwerk was gegeven. Aan de ouders, zoo ging de Ambtenaar voort, die in deze dure tijden de enkele zilverstukken, welke hunne kinderen door dit overwerk inbrengen, zeer goed kunnen gebruiken, mocht geen verwijt worden gemaakt dat ze deze zaken niet hebben aangebracht. Alleen de fabrikanten hadden schuld, niet alleen strafrechtelijk maar ook zedelijk, te meer daar voor deze overuren geen extra vergoeding (verhooging van uurloonen) werd gegeven. Dienovereenkomstig oordeelde de Ambtenaar het wenschelijk, dat in deze een zeer streng voorbeeld werd gesteld, daar er behalve deze beide zaken nog een aanhangig zou worden gemaakt en er misschien nog meer zouden volgen.

Daarna volgde in het eene geval de eisch van $f\ 0.50$ per overtreding tegen ieder der 4 firmanten, voor $\pm\ 2000$ feiten, die van de 2358 ten laste gelegde bewezen werden geacht en in het andere geval van $f\ 2.$ — per overtreding voor de 4 leden der firma, wegens $\pm\ 250$ feiten die van de 1687 ten laste gelegde bewezen waren, subsidiair voor ieder 8 maanden hechtenis. De verdedigende advocaat voor beide firma's achtte de feiten niet bewezen en de getuigen niet te vertrouwen en vond den eisch van den Ambtenaar van het Openbaar Ministerie allerzonderlingst, daar hij in de eene zaak $f\ 0.50$ per overtreding eischte en in de andere voor precies dezelfde feiten 4 maal zooveel n.l. $f\ 2.$ — per overtreding.

Ook in dit geval sprak de Kantonrechter vrij wegens gebrek aan bewijs. Beide zaken zijn in hooger beroep bij de Rechtbank te Breda aanhangig gemaakt, doch nog niet in behandeling genomen.

Tegen het hoofd van een lederfabriek te Waalwijk moest achtereen-

volgens 3 maal proces-verbaal opgemaakt worden, alvorens deze hardnekkige recidivist voor de naleving van dit wetsartikel zorg droeg.

Waar doenlijk wordt steeds een zoo groot mogelijk aantal overtredingen ten laste gelegd. Zoo werden in het 2de district (Breda) onder meer nog veroordeeld: 2 hoofden van een broodfabriek tot 74 geldboeten van f 10.— ieder; een pannenfabrikant tot 35 geldboeten van f 3.—; een cartonnagefabrikant tot 15 geldboeten van f 5.—.

Door bouwondernemers wordt dit artikel veelvuldig overtreden, terwijl ook meermalen te weinig rusttijd wordt gegeven. De aanwezige jeugdige personen werken dan vaak evenals de volwassenen langer dan 10 uren per dag en meermalen, wanneer de dagen niet lang zijn, met slechts een half uur middagrust, terwijl dan tevens meestal verzuimd wordt een arbeidslijst op het bouwwerk op te hangen. Daar slechts zelden eene opgave, als bedoeld in artikel 14 der Veiligheidswet, wordt ingediend, is zoo'n bouwwerk bij de Arbeidsinspectie veelal niet bekend en wordt dit alleen ontdekt, wanneer een inspecteerende ambtenaar voor een of ander doel in de buurt moet wezen of door een ingekomen klacht.

Een eigenaardig geval deed zich voor bij de behandeling van een proces-verbaal, dat door een der Opzichers van den Arbeid in het 3de district (Rotterdam) was opgemaakt tegen een bakker. Door dien ambtenaar was geconstateerd, dat door 2 jeugdige personen gedurende verschillende dagen gewerkt was van 6 uur des voormiddags tot 6 uur des namiddags en op den dag van het verbaal, een Zaterdag, van 6 uur des voormiddags tot 10½ uur des namiddags, zonder dat deze werktijden waren afgewisseld door rusttijden. De Ambtenaar van het Openbaar Ministerie meende evenwel, dat aangezien niet meer kon gezegd worden hoeveel uren daarvan met loopwerk buiten de werkplaats waren doorgebracht en art. 6 onder 1a alleen het langer dan 10 uren arbeid verrichten *in* de werkplaats verbiedt, niet kon worden bewezen dat overtreding van dit sub-artikel had plaats gehad. Wel was dus z. i. aannemelijk gemaakt, dat langer dan 10 uur per dag voor de onderneming was gewerkt, maar dit feit als zoodanig achtte hij niet strafbaar, terwijl ook overtreding van art. 7 niet kon worden ten laste gelegd, daar niet vaststond, dat *in* de werkplaats langer dan 6 uur achtereen was gewerkt.

Den werkgever werd dus slechts ten laste gelegd op Zaterdag door de jongens arbeid te hebben doen verrichten buiten de fabriek of werkplaats op tijden, dat zij daarbinnen geen arbeid hadden mogen verrichten; voor dit feit werd hij gestraft met 2 geldboeten van f 3.—

Het volgend geval toont aan hoe moeilijk het vaak is om bij avondcontrôles overtredingen te constateeren.

De eigenaar van een groote kleermakerszaak in Amsterdam werd er van verdacht voortdurend overwerk te doen verrichten door in zijn dienst zijnde meisjes. Contrôle werd door hem bemoeilijkt door het afsluiten van de deur en het instellen van seinen om tijdig gewaarschuwd te zijn. Door middel van een list gelukte het den beiden Opzichers aldaar tezamen met een hoofdagent van politie plotseling om ongeveer 9 uur n.m. de werklokalen in te dringen, alwaar 6 meisjes werkzaam werden aangetroffen. De eigenaar werd veroordeeld tot het betalen eener boete van $6 \times f 15.—$.

In het 8ste district (Deventer) werd dit jaar met betrekking tot de naleving van dit artikel een belangrijke verbetering geconstateerd. Bij de 82 gehouden avondcontrôles werd slechts 2 maal in een naaiatelier en 4 maal in hoedenwinkels arbeid na 7 uur des namiddags geconstateerd. Mogelijk was dit het gevolg van algemeene slapte en van de gedwongen lichtbesparing, óók gedurende den drukken tijd voor St. Nicolaas en Kerstmis. Het totaal aantal processen-verbaal wegens overtreding van dit artikel bedroeg in dit district slechts 3.

Hieronder volgt een staatje van overtredingen in het 1ste district (Venlo). Daaruit blijkt, dat dikwijls zeer belangrijk van de grenzen van den wettelijken arbeidstijd afgeweken is.

Uren, waarop overtreding is geconstateerd.	Aantal overtredingen.	Bedrijf.
4.15 v.m.	1	Zuivelfabriek.
7.20 n.m.	55	Confectie.
7.30 "	1	Smederij.
7.45 "	1	Schoenmakerij.
7.45 "	2	Bakkerij.
7.55 "	1	Slagerij.
8.00 "	1	Naaister.
8.05 "	2	Hoedenfabriek.
8.30 "	8	Groentendrogerij.
8.40 "	6	Confectie.
8.45 "	1	Steenbakkerij.
9.45 "	1	Bakkerij.
10.15 "	2	"
10.15 "	1	"
10.15 "	1	"
11.15 "	6	Slagerij.
11.45 "	3	Groentendrogerij.

Van **nachtarbeid** door jeugdige personen of vrouwen behoefde slechts éénmaal proces-verbaal opgemaakt te worden en wel naar aanleiding van een klacht over een vischbakkerij te Bergen-op-Zoom, waarin zeer lang achtereen en regelmatig, een paar nachten per week door vrouwen werd gewerkt. Bij een door een van de Ambtenaren der Arbeidsinspectie gehouden nachtelijke contrôle werd wel de indruk gekregen, dat de klacht gegrond was, doch vaststaande bewijzen waren niet te verkrijgen. De verdachte werkplaats werd aan de bijzondere zorg der marechaussee van Bergen-op-Zoom aanbevolen, hetgeen leidde tot ontslag van het geheele vrouwelijke personeel. Een der betrokken vrouwen, welke in zeer groote armoede verkeerde en enkele maanden later in verband met een ander proces-verbaal gehoord moest worden, vertelde toen ook het volgende:

Vanaf 14 dagen na het begin der mobilisatie, dus al gedurende ongeveer 3 jaren, behalve van November 1916 tot Maart 1917 had zij geregeld

3 nachten per week in de vischbakkerij gewerkt en wel de drie nachten voorafgaande aan den Vrijdag, n.l. Dinsdag en Woensdag ongeveer tot 12 à 2 uur en van Donderdag op Vrijdag meestal tot 's morgens 6 uur. Zelfs op den dag, dat haar thans 2-jarig dochttertje geboren werd, was zij ook nog in de vischbakkerij geweest en *11 dagen daarna* weer geregeld, en behalve overdag ook de 3 genoemde nachten. Zij nam dan haar pas geboren dochttertje mede. De daar werkzame vrouwen hadden den inspecteerenden ambtenaar, die in Juli 's nachts de vischbakkerij kwam inspecteeren, wel gezien, maar waren weggekropen, omdat zij van haar patroon orders hadden om onmiddellijk, als de politiehond begon aan te slaan — het was een afgelegen terrein, waar de werkplaats zich bevond — te verdwijnen. Zij werden 's nachts meermalen door haar patroon getraceerd op oude klare of chocolade om den moed er in te houden en verdienden in het begin 10 centen per uur, zoowel 's nachts als overdag en gedurende den laatsten tijd 15 cent per uur. Zij hadden er, althans gedurende de laatste maanden, geregeld met 11 vrouwen gewerkt. Een drietal andere vrouwen verklaarden hetzelfde en dikten hare verklaringen nog aan door te zeggen, dat het wel was gebeurd, dat ze bijna 2 nachten en drie dagen aan een stuk hadden moeten werken en door het dragen van zware gevulde vischmanden soms roode streepen op hare armen kregen, die daardoor zeer pijnlijk werden, terwijl de patroon er zich op beroemde, wanneer ze een loon van ruim f 8.— per week ontvingen, dat ze nergens zooveel zouden kunnen verdienen; hij merkte er dan niet bij op, dat zij hiervoor ook ruim 80 uren per week hadden moeten arbeiden.

De andere 7 vrouwen, die ook werden gehoord, verklaarden niet 's nachts te hebben gewerkt. Deze vrouwen waren of familie van den patroon of familie van den meesterknecht, terwijl een 2-tal tijdens het verhoor nog in de vischbakkerij werkzaam was.

De patroon ontkende, dat de vrouwen 's nachts hadden gewerkt.

In het opgemaakt proces-verbaal werden totaal 840 overtredingen van artikel 6 sub 1b der Arbeidswet 1911' genoemd.

De nachtarbeid dezer vrouwen draagt hier geheel het karakter van vrouwen-exploitatie, daar mannen voor een loon van 10 en 15 cent per uur 's nachts niet willen werken.

Voor 100 overtredingen werd beklagde veroordeeld tot f 1.— boete per overtreding.

Naar aanleiding van het verbod van arbeid door jeugdige personen en vrouwen, nadat zij in fabrieken of werkplaatsen hun dagtaak geëindigd hebben, valt weinig bijzonders mede te deelen. Eenmaal kwam bij het hoofd van het 5de district (Amsterdam) een klacht in, over het meegeven van werk naar huis na afloop van den werktijd door een fabrikant, die franjes om shawls liet zetten. Zoowel volgens verklaring van den patroon als van enkele der meisjes, werd dit werk echter naar huis medegenomen, *niet* om door haar zelve maar door anderen gemaakt te worden, n.l. door hare zusters, die het werk tehuis overdag verrichtten en niet op een fabriek geplaatst waren. Bij een contrôlebezoek 's avonds aan de woning werd de indruk verkregen, dat deze voorstelling geheel met de

waarheid overeenstemde, zoodat verder ingrijpen niet gemotiveerd was.

Voorts werden enkele malen tegen den St. Nicolaastijd meisjes des avonds bij den **verkoop in de winkels** aangetroffen, die gedurende den dag op het atelier hadden gewerkt. (Koninklijk besluit van 6 December 1911 Stbl. 353 gewijzigd bij dat van 16 September 1912, Stbl. 294). Daar er niet voldoende werk was om den normalen werktijd door te werken, kwamen zij 's avonds in den winkel om de uren, die zij 's middags vrij hadden gekregen, in te halen.

Proces-verbaal werd niet opgemaakt, maar volstaan met een waarschuwing.

Een overzicht van het aantal door de districtshoofden der Arbeidsinspectie verleende **vergunningen voor overwerk**, gerangschikt naar de bedrijfsgroepen, wordt gegeven in staat 3a.

Er dient hierbij opgemerkt te worden, dat een vergunning om later te mogen eindigen of vroeger te beginnen, niet altijd gepaard gaat met verlenging van den wekelijkschen werktijd. In verschillende gevallen betrof de vergunning de door de omstandigheden gewenschte invoering van het 2-ploegenstelsel, waarbij zelfs een verkorting van den arbeidsdag werd verkregen.

Het hoofd van het 4de district (Utrecht) gaf nadere gegevens, waaruit blijkt, dat de verzuimde tijd dikwijls meer is, dan die welke door overwerk kan worden ingehaald; in de waschindustrie was dit laatste b.v. met slechts 20495 van de 43794 door stilstand verzuimde uren het geval.

In het volgend overzicht is het aantal overwerkvergunningen voor de 4 groepen met de hoogste cijfers samengevat en zijn ter vergelijking de corresponderende cijfers voor 1916 en 1915 er naast geplaatst.

DISTRICT.	AANTAL OVERWERKVERGUNNINGEN.																	
	totaal			kleding-industrie			wasscherijen			voor beide tezamen			textiel-industrie			voedings- en genot-midde len		
	1917	1916	1915	1917	1916	1915	1917	1916	1915	1917	1916	1915	1917	1916	1915	1917	1916	1915
I	142	217	177	14	19	9	5	10	14	19	29	9	102	152	75	6	21	31
II	45	231	308	22	56	74	10	24	24	32	80	98	8	122	140	—	2	19
III	256	370	316	45	87	71	132	153	155	177	240	226	3	33	9	51	81	64
IV	305	388	414	16	45	57	262	284	239	278	329	296	10	31	105	6	10	8
V	32	123	108	13	77	49	19	2	44	32	79	93	—	1	4	—	7	4
VI	243	172	163	21	21	26	165	98	72	186	119	98	36	9	—	21	30	61
VII	45	72	111	12	16	29	17	31	29	29	47	58	8	18	21	6	3	7
VIII	16	38	85	1	—	2	1	5	6	2	5	8	11	31	73	3	—	2
IX	41	52	90	21	35	69	11	8	10	32	43	79	—	1	3	6	7	4
Het Rijk . . .	1125	1663	1772	165	356	386	622	615	593	787	971	965	178	398	430	99	161	200

Door den Bond van Verveners in Noord-Holland werd tot den Minister het verzoek gericht om den werktijd van jongens beneden 16 jaar in de maanden April, Mei, Juni, Juli, Augustus en September te mogen stellen op elf uur per dag, in overeenstemming met de arbeidsregeling voor de volwassen mannen, opdat allen tegelijk des morgens te 5 uur zouden kunnen aanvangen en te 6 uur des avonds eindigen. Ter motiveering werd aangevoerd, dat de jongens 's morgens tegelijk met hun vader of patroon met een schuitje naar het werk varen en dan een uur te vroeg aankomen. Voor het afzonderlijk transport der jongens op een later uur zouden extra schuitjes noodig zijn, hetgeen wegens de verspreide ligging der werkplaatsen al te bezwaarlijk werd gevonden, terwijl vermindering van den arbeidsduur der volwassenen op 10 uur per dag uit een productie-oogpunt door adressant te schadelijk werd geacht. Het verzoek werd wegens strijd met de wet niet voor inwilliging vatbaar verklaard.

Voor een groentenmakerij in het 9de district (Groningen) wendde men zich tot den Burgemeester om vergunning tot overwerk te bekomen. De aanvrager werd naar het districtshoofd der Arbeidsinspectie verwezen. Deze raad werd evenwel niet opgevolgd en op eigen verantwoording werd 's avonds doorgewerkt. Na ontvangst van eene mededeeling, van iemand, die deze overtreding gezien had, werd een onderzoek ingesteld en proces-verbaal op getuigenverklaring opgemaakt.

42 vrouwen en meisjes hadden op een Zaterdag gewerkt van 6 uur des morgens tot $11\frac{1}{2}$ uur 's nachts, onderbroken door 3 uren rust. Zij hadden dus een werkdag van $14\frac{1}{2}$ uur gemaakt, waarvoor de Kantonrechter te Winschoten beide firmanten eene boete van f 1.— oplegde.

In verscheidene districten daalde de duur van het overwerk in nog sterker mate dan het aantal vergunningen; in Amsterdam bv. van $3169\frac{1}{2}$ persoonsuren in 1916 tot $1208\frac{1}{2}$ in 1917, terwijl het aantal vergunningen van 124 tot 74 verminderde. De noodzakelijke lichtbesparing heeft zeer zeker hierop een gunstigen invloed uitgeoefend, vooral in de kleding-industrie. Dat deze daling in dit district de laatste jaren regelmatig verder gaat en allengs de afwijkingen van den 10 uren-dag steeds kleiner worden, toont volgend staatje.

	1913	1914	1915	1916	1917
Aantal malen dat vergunning werd verleend . .	145	146	108	124	74
Aantal persoonsuren dat overgewerkt werd . . .	$9978\frac{1}{2}$	3854	4123	$3169\frac{1}{2}$	$1208\frac{1}{2}$

Van het hoofd van het 6de district (Haarlem) werd een uitvoerige staat

ontvangen van de verleende vergunningen, verdeeld over de verschillende bedrijfsgroepen en gerangschikt volgens de reden, die geleid heeft tot het verlenen der vergunning.

OMSCHRIJVING.	GROEP						Totaal
	3	6	7	15	17a	17e	
Drukte in verband met Christelijke feestdagen	3	—	70	—	3	—	76
Seizoendrukte	—	—	12	—	—	—	12
St. Nicolaasdrukte	—	1	1	—	9	—	11
Ziekte van een gedeelte van het personeel	—	—	2	—	1	1	4
Opeenhooping van werk	—	—	3	—	—	1	4
Spoedbestelling	—	1	—	37 ¹⁾	—	—	38
Rouwwerk	—	—	7	—	—	—	7
Defecte stoomketel	—	—	2	—	—	—	2
Gebrek aan vakkundige hulp	—	—	1	—	—	—	1
Ketelkeuring	—	—	1	—	—	—	1
Sterfgeval in gezin van den patroon	—	—	1	—	—	—	1
Vacantie van personeel	—	—	1	—	—	—	1
Kolenbesparing	—	—	85 ²⁾	—	—	—	85
Totaal	3	2	186	37	13	2	243

1) Afkomstig van een firma, die voor Koloniën en Marine spoedorders had uit te voeren.

2) Onder dit cijfer zijn begrepen 83 vergunningen voor overwerk ten behoeve van wasscherijen.

Omtrent het verlenen van een **overwerkvergunning voor langer dan 6 dagen**, voor welke ingevolge het bepaalde in het 9de lid van art. 6 Ministerieele machtiging noodig is, valt het volgende op te merken:

In het *1ste district* (Venlo) werd de directie van een weverij en twijnerij, die tengevolge van de buitengewone tijdsomstandigheden haar bedrijf had moeten wijzigen, vergund om gedurende 18 achtereenvolgende weken met 24 vrouwelijke personen in een tweeploegenstelsel te werken, waardoor een verschuiving van den arbeidstijd plaats had. Beide ploegen van 12 personen werkten gedurende 6 dagen per week, resp. 8 en 9 uren per dag.

Ook aan de directie van een dekenweverij, waarvan een gedeelte der spinnerij was afgebrand en waardoor ook de weverij dreigde het werk te moeten verminderen, werd gedurende 4 achtereenvolgende weken toegestaan met 6 vrouwelijke personen in 2 ploegen te werken; iedere ploeg van 3 personen werkte gedurende 6 dagen per week 8 uren per dag.

In beide gevallen werden steeds de voorwaarden opgelegd, dat personen

beneden 14 jaar hierin niet begrepen waren en dat iedere week de vroege en late ploeg zouden omwisselen.

Verschuiving van den werktijd zonder het 2 of 3 ploegenstelsel had eveneens nog in enkele gevallen plaats. In een weverij en twijnerij was om soortgelijke reden als in het laatst genoemde geval achterstand in de twijnerij ontstaan. Vergund werd, om gedurende 24 achtereenvolgende weken 6 dagen per week een 4-tal meisjes — welk 4-tal iedere week wisselde — te laten werken van 11 uur v.m. tot 3 uur n.m. en van 7 uur n.m. tot 10 uur n.m. Voor de tweede ploeg was dan geen speciale vergunning noodig.

De directie eener gloeilampenfabriek zag zich bemoeilijkt door de plaatselijke regeling van de gasdistributie; op bepaalde uren van den dag was alle gastoevoer afgesneden. Daarom werd vergunning verleend om gedurende een 8 tal weken 6 dagen per week met 47 vrouwelijke personen tot 8 uur 's avonds te werken; de totale werktijd werd 6 uur per dag.

Verschillende malen kwam het voor, dat vergunning om overwerk, waarbij verlenging van den arbeidsdag plaats had, werd aangevraagd. Dit was o.a. later noodig in de reeds genoemde dekenweverij. Met machtiging van den Minister werd vergund gedurende 7 achtereenvolgende weken met 33 meisjes en daarna gedurende 14 achtereenvolgende weken met 39 meisjes arbeid te verrichten gedurende 6 dagen per week $10\frac{3}{4}$ uur per dag. Voorloopig was daarna de achterstand van de spinnerij opgeheven. Vertraging in den bouw en in het zenden van nieuwe machines maakten na 3 maanden opnieuw overwerk noodzakelijk.

Met 10 jongens en 15 vrouwen werd nog gedurende een tijdvak van 9 weken en nu 5 dagen per week arbeid verricht gedurende $10\frac{3}{4}$ uur per dag.

Ook moest nog voor een aantal fabrieken vergunning verleend worden gedurende korte perioden overwerk te doen verrichten, omdat tengevolge van de buitengewone tijdsomstandigheden binnen zeer korten tijd goederen afgeleverd moesten worden of verloren tijd door vertraging in het zenden van steenkool moest worden ingehaald.

In het *2de district* (Breda) behoefde in het afgelopen jaar slechts 1 maal overwerkvergunning verleend te worden voor langer dan 6 dagen. Voor een vlasspinnerij te Tilburg werd n.l. toegestaan om gedurende de maanden Januari en Februari met 36 meisjes en 54 vrouwen en gedurende de overige maanden met 6 vrouwelijke personen in de voorspinnerij over te werken, omdat de bezetting der machines van de voorspinnerij ten opzichte van de fijnspinnerij te gering was, en het tengevolge van den oorlogstoestand niet mogelijk was meer voorspinmachines aan te schaffen, terwijl voorziening van een voldoende hoeveelheid garens van algemeen belang is te achten.

Het hoofd van het *3e district* (Rotterdam) werd 18 maal gemachtigd een door hem voor 6 dagen verleende overwerkvergunning te verlengen.

Voor het *4de district* (Utrecht) wordt verwezen naar staat *3a*.

Evenals het vorige jaar werd door het hoofd van het *5de district* (Amsterdam) geen enkele vergunning verleend, waarvoor Ministerieele machtiging noodig was.

Uit het *6de district* (Haarlem) wordt melding gemaakt van een toename van het aantal overwerkvergunningen. Deze toename, in vergelijking met het vorig jaar, houdt voornamelijk verband met de maatregelen in het belang der kolenbesparing.

Door vertegenwoordigers uit het klein- en middenbedrijf der wasch-industrie in het gebied der Commissie voor de Kolendistributie van Haarlem en omstreken, werd aan het hoofd van genoemd district medewerking verzocht voor eene wijziging der arbeidsregeling voor het beschermd personeel, teneinde tot zoo groot mogelijke kolenbesparing te geraken bij de minst mogelijke bedrijfsbelemmering, alsmede om te ontkomen aan de toen zoozeer gevreesde bedrijfsconcentratie. De bedoeling der werkgevers was aanvankelijk om des Zaterdags of des Maandags het bedrijf stop te zetten en de arbeidsduur op de overige werkdagen op $11\frac{1}{2}$ uur te stellen, zoodat geen noemenswaardige vermindering van den arbeidsduur per week zou plaats vinden. Na uitvoerige bespreking werd ten slotte voor 5 werkdagen de regeling van $6\frac{1}{2}$ — $8\frac{1}{2}$, 9—1, 2—7 voorgesteld met bedrijfsstilstand op den zesden dag.

Deze vermindering van den wekelijkschen werkduur met 3 uren en de toepassing der regeling was slechts mogelijk door middel van overwerkvergunningen. Na bekomen Ministerieele machtiging voor elk dezer vergunningen afzonderlijk, alsmede voor de respectievelijke verlenging, werden 79 waschbedrijven te Haarlem en omgeving alsmede 4 in het Gooi gedurende circa 3 maanden geholpen. Op verzoeken om deze arbeidsregeling ook daarna nog te sanctioneeren werd afwijzend beschikt. Onder den drang der tijdsomstandigheden werd de aanvoer van waschgoed van lieverlede in vele inrichtingen minder. De kolenbesparing door deze regeling bereikt, was niet overal even gunstig; wel bedroeg zij in de meeste gevallen meer dan 10 %.

De reeds in 1915 verleende, en daarna telkens voor 3 maanden verlengde, overwerkvergunning voor een tricotfabrikant in het *7de district* (Arnhem), (zie C. V. 1915 blz. 68 en 1916 blz. 82), waardoor het dezen mogelijk werd gemaakt in twee ploegen te doen werken, werd in dit verslagjaar nog 3 malen voor gelijk tijdvak, dus tot 1 October 1917, verlengd.

Voor een groentenzouterij werd toegestaan om gedurende hoogstens 3 weken 40 vrouwen in twee ploegen te laten werken, teneinde, in een tijd van overstelpenden aanvoer, bederf der groenten te voorkomen.

In verband met de noodzakelijke *spoedige* aflevering van een partij militaire sokken en handschoenen, werd aan een tricotfabrikant vergund, om zijn personeel gedurende twee weken $10\frac{1}{2}$ uur per dag te laten werken.

In het *8ste district* (Deventer) hebben een drietal spinnerijen, die in het jaar 1916 met twee ploegen werkten tusschen 5 uur 's morgens en 10 uur 's avonds elke ploeg gedurende 8 uur, deze werktijdregeling voor zoover de voorraad katoen het toeliet in 1917 gehandhaafd. Eén firma alleen gedurende de maand Januari, de twee andere spinnerijen resp. tot de maanden Maart en Juni; daarna is geen vergunning voor overwerk meer verleend.

In een spinnerij werd ter besparing van kracht en om de productie van sommige afdelingen op te voeren, door enkele beschermde personen

in twee ploegen gewerkt en wel de 1ste ploeg van $12\frac{1}{4}$ — $1\frac{1}{4}$ u. n.m. en van 3—8 u. n.m.; de 2de ploeg van $3\frac{1}{2}$ —8 u. n.m. en van $8\frac{1}{2}$ —10 u. n.m.; deze vergunning liep voor drie maanden; de arbeidsregeling moest zoo genomen worden in verband met den treinenloop.

Ook voor een tweetal weverijen werd vergunning verleend om gedurende 3 maanden de beschermde personen in twee ploegen te doen werken. In beide fabrieken n.l. van 5 u. v.m.—1 u. n.m. en van 1—9 u. n.m. tot een totaal van $7\frac{1}{2}$ uur per dag voor elke ploeg. Deze regeling diende om de jeugdige personen, die in een ander stopgezet gedeelte van de fabriek werkloos waren geworden, in de gelegenheid te stellen nog wat te verdienen.

Aan een firma werd voor hare spinnerij vergunning verleend op een Zaterdagmiddag 13 gehuwde vrouwen arbeid te doen verrichten van $1\frac{1}{4}$ —4 u. n.m.; hiermee werd eveneens beoogd stilstand in een ander fabrieks-gedeelte te voorkomen.

Voor een weverij werd, in verband met het geven van gelegenheid tot landarbeid, vergunning voor overwerk verleend voor vijf dagen één uur, zoodat dan de geheele Zaterdag werd vrijgegeven.

Voor een andere weverij werd voor de afdeeling „Opmakerij” gedurende 3 dagen $\frac{1}{4}$ uur overwerk toegestaan voor het in gereedheid brengen van een zending voor inlading in een zeeschip.

Voor een drukkerij werd voor het beschermde personeel van 15 jaar en ouder vergunning verleend tot overwerk gedurende twee maanden op twee dagen per week gedurende anderhalf uur, teneinde te voorkomen, dat op andere dagen door het volwassen mannelijke personeel steeds overgewerkt zou moeten worden.

Voor de verleende overwerkvergunningen in het 9de district (Groningen) wordt verwezen naar de staten 3a en 3b.

Van de gelegenheid om machtiging tot overwerk zonder voorafgaande vergunning (art. 6, 10de lid) te verkrijgen werd ook dit jaar maar enkele malen gebruik gemaakt. Het 1ste geval betrof een steenfabriek in het 4de district (Utrecht), waar de reden voor het verzoek was, dat weersinvloeden het wellicht zouden kunnen noodig maken, dat door de vrouwelijke personen van 17 jaar of ouder werd overgewerkt. Toegestaan werd, dat dit hoogstens 12 maal en tot een maximum van 11 uur per dag zou mogen geschieden, doch het is niet noodig gebleken van deze vergunning gebruik te maken.

De tweede aanvraag betrof een wasch- en strijkinrichting in hetzelfde district, welke directie evenwel, toen was uiteengezet wat ingevolge bovenaangehaald artikel kon worden vergund, verklaarde het verzoek in te trekken.

Verder werd in het 6de district (Haarlem) aan een jamfabriek en een groenten-conservenfabriek de in dit artikel bedoelde machtiging verleend. Door wijziging in en minder aanvoer van groenten behoefde door de conservenfabriek dit jaar van de machtiging geen gebruik te worden gemaakt. Van de jamfabriek werden 11 mededeelingen van overwerk ontvangen.

Een groenteninmaker te Bedum richtte tot den Minister het verzoek, machtiging tot overwerk te bekomen op de wijze als omschreven in art. 6

sub 10 van de Arbeidswet. Bij ingesteld onderzoek naar de noodzakelijkheid hiervan, bleek reeds overwerk te zijn verricht zonder aanvraag noch vergunning. Ten opzichte dier overtredingen, voor zoover die nog konden vastgesteld, bleek het, dat eenige vrouwen en meisjes om den anderen dag gedurende 10 en 16 uren hadden gewerkt, en een 16-jarig meisje gedurende 6 dagen van 6 uur 's morgens tot 12 uur 's avonds, met onderbreking door enkele schafttijden. Door den Kantonrechter werd eene boete van $24 \times f 10$.— opgelegd. Het verzoek is dan ook door den Minister afgewezen.

Artikel 7.

1. De arbeidstijd van een jeugdig persoon en van eene vrouw moet op elken dag, waarop zij meer dan zes uur arbeid verrichten in fabrieken en werkplaatsen, worden afgewisseld door een rusttijd:

a. van ten minste één uur voor hen, wier arbeidstijd eindigt te 6 uur des namiddags of vroeger;

b. van ten minste anderhalf uur voor hen, wier arbeidstijd later dan te 6 uur des namiddags eindigt.

2. Onverminderd het bepaalde in het eerste lid, moet in eene onderneming, ten aanzien van in of voor die onderneming in fabrieken en werkplaatsen werkzame jeugdige personen en vrouwen, worden nageleefd hetgeen door het districtshoofd der arbeidsinspectie voor die onderneming is voorgeschreven omtrent:

a. het verleenen van een rusttijd van ten hoogste een half uur, buiten dien, bedoeld in het eerste lid;

b. de uren van den dag, waartusschen de in het eerste lid of de in het tweede lid onder *a* bedoelde rusttijd moet worden gegeven.

3. Tegen een voorschrift, ingevolge het voorgaande lid door het districtshoofd gegeven, kan het hoofd of de bestuurder der onderneming binnen acht dagen na de dagteekening in beroep komen bij Onzen Minister, met de uitvoering van deze wet belast. Diens beslissing wordt met redenen omkleed.

4. Wordt in beroep het voorschrift gewijzigd, dan treedt het in beroep gegeven voorschrift in de plaats van dat, waartegen beroep is ingesteld.

5. Voor het hoofd of den bestuurder vloeit geene verplichting voort uit een voorschrift, zoolang daartegen beroep kan worden ingesteld en zoolang omtrent een ingesteld beroep niet is beslist.

6. Jeugdige personen en vrouwen mogen gedurende de in dit artikel bedoelde rusttijden niet verblijven op eene besloten plaats, waar alsdan de bedrijfsarbeid wordt verricht.

7. Door of namens Onzen Minister, met de uitvoering van deze wet belast, kan voor eene bepaalde onderneming, doch niet dan voor een bepaalden tijd, vergunning worden verleend om af te wijken van het eerste en het zesde lid van dit artikel, onder zoodanige voorwaarden als noodig blijken en met dien verstande, dat het aantal uren, gedurende welke arbeid wordt verricht, niet grooter worde dan ingevolge artikel 6 is geoorloofd.

Ook dit jaar kwamen herhaaldelijk gevallen voor, waarin wegens het niet naleven der rusttijden, zooals deze op de arbeidslijsten waren aangegeven, proces-verbaal diende te worden opgemaakt.

Verscheidene malen is gebleken, dat de in den winter van 1916—1917 verleende vergunningen om af te wijken van de wettelijke rusttijden een stipte naleving van het voorschrift van art. 7, 1ste lid, niet hebben bevorderd.

Herhaaldelijk werd bevonden, dat werkgevers — al of niet te goeder trouw — na afloop van den termijn eenvoudig hun personeel lieten doorwerken met den ingekrompen schafttijd. Ook zijn in het najaar enkele gevallen geconstateerd, dat patroons zonder inzending van een nieuwe aanvraag eigenmachtig weder tot inkrimping van den schafttijd overgingen en

zich verdedigden met een beroep op de lichtbesparing. In deze laatste gevallen werd meestal proces-verbaal opgemaakt, o.a. tegen het hoofd van een fabriek van electro-technische massa-artikelen, in het 5de district, die daarop veroordeeld werd tot $2 \times / 25$.— boete.

In een drukkerij te Amsterdam had de patroon met het oog op gasbesparing, zonder dat hij hiervoor vergunning had ontvangen, voor een 5-tal jeugdige personen den middagschafstijd tot een half uur ingekort.

Een der jongens bleef zich, tegen den wil van den patroon houden aan den op de lijst vermelden arbeidstijd met het gevolg, dat hij in zijn loon werd gekort en vervolgens werd ontslagen. Hoewel het bedrijfshoofd ter terechtzitting den Kantonrechter trachtte te overtuigen, dat dit ontslag in geen verband stond met het verzet van den voor zijn recht opkomenden jongen, uitte deze over een dusdanig optreden van patroonszijde zijn groot misnoegen en veroordeelde hem dan ook tot een geldboete van $9 \times / 7.50$ subs. 9×5 dagen hechtenis.

Ook de volgende overtredingen mogen hier nog in het kort worden gereleveerd.

Bij onderzoek van een klacht bleek, dat het meisjespersoneel in een fabriek van gummi-hakken te Amsterdam reeds circa 6 weken werkte met een schafstijd van een half uur, terwijl de werkduur per dag doorgaans $10\frac{1}{2}$ uur bedroeg; tevens kwam bij dit onderzoek aan het licht welke lange werktijden de mannelijke rubberbewerkeren hadden, onder welke er eenige waren die slechts met enkele maanden den 17 jarigen leeftijd hadden overschreden en dus juist aan de bescherming der Arbeidswet waren ontgroeid.

Als regel werd 12 uur achtereen gewerkt, onderbroken door 2 schafstijden, resp. van $\frac{1}{2}$ uur en een kwartier. Maar herhaaldelijk, soms eens in de 14 dagen, soms elke week, moest een nacht doorgewerkt worden en dan, zoo verklaarde de chef, werd als regel 3 uur voor en 3 uur na het nachtwerk rust gegeven. Het gevolg was dus dat na den nachtarbeid de arbeiders, die allen aan de zuidzijde van het Y woonden, vrijwel zonder slaap genoten te hebben in de fabriek terugkeerden. Ook deze werktijden werden in het proces-verbaal vermeld, aangezien nimmer de 3-maandelijke overwerkstaten waren toegezonden en het zelfs door den administrateur van de fabriek werd toegegeven, dat er geen regelmatige aantekening van werd gehouden.

De patroon hield zich bij het verhoor van den domme en verklaarde met de wettelijke bepalingen niet op de hoogte te zijn, hoewel hij jaren lang aan het hoofd had gestaan van een bekende automobielenfabriek te Amsterdam. Voor beide overtredingen — ingekorte schafstijden voor de meisjes en niet aangifte van het overwerk van de mannen — werd hij veroordeeld tot een gezamenlijke boete van $/ 50$.—.

Een andere ernstige overtreding van art. 7 werd te dezer plaatse door de gemeentepolitie geconstateerd in een fabriek van papieren zakjes. Hier bleek, dat van 's morgens 7 uur tot 's avonds 7.10 ure de 7 meisjes en de jongen in de fabriek aan het werk waren geweest met geen andere rusttijden dan 1 maal een kwartier en 1 maal een half uur. Tevens kon worden vastgesteld, dat ook 2 weken tevoren hetzelfde had plaats gehad.

De werkgever, die veel op reis was en zich daardoor weinig met de fabriekszaken bezig hield, werd op grond van het 2de lid van art. 14 vervolgd, echter slechts alleen voor den verboden arbeid van een drietal meisjes. Zijn veroordeeling volgde tot een boete tot 3 × f 25.—.

Voorts werd nog in enkele andere gevallen proces-verbaal opgemaakt, o.a. wegens overtreding in een parfumeriefabriek, steenfabriek, tricotagefabriek en in een groentenmakerij.

De in het vorige jaar door den Minister aan de districtshoofden der Arbeidsinspectie verleende en tot ultimo Febr. 1917 geldende machtiging, om in verband met de noodzakelijkheid van kolenbesparing, afwijking toe toe staan van art. 7 der Arbeidswet ¹⁾, werd in dit verslagjaar vier malen telkens voor den tijd van drie maanden verlengd, met dien verstande, dat bij de in September hernieuwde machtiging bepaald werd, dat de toe te laten onafgebroken werktijd, die eerst 5 uur mocht bedragen, tot 4 uur werd teruggebracht; dat, indien tusschen het begin van den dagelijkschen arbeid en van de middagrust, zoomede tusschen het einde van die rust en dat van den dagelijkschen arbeid meer dan 4 uur waren gelegen, gedurende elk van die perioden een rusttijd van tenminste een kwartier moest worden toegekend, en dat in de maand November niet met den arbeid mocht worden aangevangen vóór 7 uur voormiddags. Bij de in November opnieuw voor 3 maanden verleende machtiging werd dit aanvangsuur bepaald op 7½ uur voor de maanden December en Januari en op 7 uur voor de maand Februari.

Het verkorten van den middagrusttijd, waardoor de arbeiders niet in de middaguren hun hoofdmaaltijd kunnen nuttigen, terwijl bovendien dikwijls de vrije Zaterdagmiddag in gedrang komt, ondervindt meermalen tegenkanting van arbeiderszijde. Het verblijf gedurende een geheelen dag in de fabriek stoort het gezinsleven van den arbeider te veel.

Dit, en de strengere voorwaarden van den Minister, waarbij tevens naar werktijdverkorting gestreefd werd, heeft tengevolge gehad, dat wel een deel der werkgevers hun aanvragen om vergunning tot afwijking van art. 7, in verband met kolenbesparing niet hernieuwden, doch op het totaal der vergunningen had dit geen merkbaren invloed; dit bedroeg in 1916: 497 in 1917: 476.

Behalve deze uit het oogpunt van kolenbesparing gegeven vergunningen tot rusttijd inkrumping valt nog melding te maken van een aantal vergunningen tot afwijking van artikel 7 sub 1a en b der Arbeidswet 1911 door den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel ingevolge artikel 7, sub 7, dier Wet verleend.

Het motief voor deze vergunningen was meer gelegen in de overweging, dat de daardoor verkregen arbeidsregeling voor het betrokken personeel voordeelen aanbood, en wel speciaal een in meerdere of mindere mate vervroegd eindigingsuur van den arbeid.

De aan het hoofd van het 4de district (Utrecht) verleende machtiging, om in nettenboeterijen te Scheveningen vergunning te geven tot het geven van

¹⁾ Zie blz. 94 Centraal Verslag 1916.

1 vol uur en twee halve uren rust, inplaats van $1\frac{1}{2}$ uur achtereen (Ministerieele Beschikking van 30 April 1912 no. 1072), kwam in de afgelopen verslagperiode niet veel te pas, want slechts een viertal desbetreffende verzoeken kwamen in, en deze behoefden bij nader onderzoek niet te worden ingewilligd.

De bedrijfshoofden bleken, in overleg met het betrokken personeel, een regeling van arbeids- en rusttijden te kunnen invoeren, waarbij $1\frac{1}{2}$ uur rust aan één stuk werd gegeven.

In den volgenden staat wordt een volledig overzicht gegeven van de door den Minister ingevolge het 7de lid van art. 7 verleende en in 1917 geldende vergunningen tot verkorting van den rusttijd.

Groep.	Aard van het bedrijf.	Aantal in- richtingen waarvoor vergunning werd verleend.	Middag- rust.	Arbeids- duur per dag.	Einde van den werktijd des namiddags.	Er wordt rust gegeven van :
	<i>1ste district.</i>					
XV	Bontweverij.	1	—	6 $\frac{1}{4}$ uur	12 $\frac{3}{4}$ uur	8—8 $\frac{1}{4}$ uur.
	<i>2de district.</i>					
XII	Scheepsbouw- en werktuigenfabriek.	1	—	7 $\frac{1}{4}$ "	2 $\frac{1}{4}$ "	8 $\frac{1}{2}$ —9 $\frac{1}{4}$ en nog een rust- tijd van een kwartier.
	<i>3de district.</i>					
I	Flesschenfabriek.	1	$\frac{1}{2}$ uur.	9 "	—	—
	Idem.	1	—	8 "	2 $\frac{1}{2}$ uur	10—10 $\frac{1}{2}$ uur.
	Idem.	1	—	6 $\frac{1}{2}$ "	$\left\{ \begin{array}{l} 1\frac{1}{2} \text{ " } \\ 9\frac{1}{2} \text{ " } \end{array} \right.$	$\left\{ \begin{array}{l} 9\frac{3}{4}—10\frac{1}{4} \text{ uur en } \\ 5\frac{3}{4}—6\frac{1}{4} \text{ uur. } \end{array} \right.$
	Glasfabriek.	1	$\frac{1}{4}$ uur.	8 "	2 $\frac{1}{2}$ "	9—9 $\frac{1}{4}$ en 12 $\frac{1}{4}$ —12 $\frac{1}{2}$ uur.
	Fabriek van vuur- vaste producten.	1	—	6 $\frac{1}{2}$ "	1 "	8 $\frac{1}{2}$ —9 uur.
V	Oliefabriek.	1	—	7 "	1 $\frac{1}{2}$ "	8 $\frac{3}{4}$ —9 $\frac{1}{4}$ uur.
VI	Stoomkuiperij en kistenfabriek.	1	—	7 $\frac{1}{2}$ "	2 "	9—9 $\frac{1}{2}$ uur.
	Stoommeubelfabriek.	1	—	7 "	1 $\frac{1}{2}$ "	8 $\frac{1}{2}$ —9 "
	Stoomhoutzagerij.	1	—	6 $\frac{1}{2}$ "	1 "	8 $\frac{1}{2}$ —9 "
VII	Pelterijenfabriek.	1	$\frac{1}{2}$ uur.	8 $\frac{1}{2}$ "	5 "	9—9 $\frac{1}{2}$ en 12—12 $\frac{1}{2}$ uur.
	Hoeden-, petten- en pelterijenfabriek.	1	$\frac{1}{2}$ "	9 "	5 "	—
	Hoeden- en petten- fabriek.	1	$\frac{1}{2}$ "	8 $\frac{1}{2}$ "	5 "	9 $\frac{1}{2}$ —10 en 2—2 $\frac{1}{2}$ uur.
	Dameskleermakerij.	1	$\frac{1}{2}$ "	8 $\frac{3}{4}$ "	5 $\frac{1}{2}$ "	10 $\frac{1}{2}$ —10 $\frac{3}{4}$ en 12 $\frac{1}{2}$ —1 uur.
	Confectiefabriek.	1	$\frac{1}{2}$ "	7 $\frac{1}{2}$ "	4 $\frac{1}{2}$ "	12—12 $\frac{1}{2}$ en $\frac{1}{4}$ uur rust in voor- en namiddag.
	Idem.	1	$\frac{1}{2}$ "	7 "	3 "	12—12 $\frac{1}{2}$ uur.
VIII	Kunstborduurwer- ken- en lampen- kappenfabriek.	1	$\frac{1}{2}$ "	$\left\{ \begin{array}{l} 9\frac{1}{2} \text{ " } \\ 7\frac{1}{2} \text{ " } \end{array} \right.$	Eerste 5 werkdagen 5 $\frac{1}{2}$ uur Zaterdag 4 uur	12 $\frac{1}{2}$ —1 uur.
IX	Caoutchouc- en gut- taperchafabriek.	1	—	6 $\frac{1}{2}$ "	1 "	8 $\frac{1}{2}$ —9 uur.
XI	Kunstsmeedwerken- fabriek.	1	—	6 $\frac{1}{2}$ "	12 $\frac{3}{4}$ "	8 $\frac{1}{4}$ —8 $\frac{1}{2}$ "
	Koper- en metaal- gieterij.	1	—	6 $\frac{1}{2}$ "	1 "	8 $\frac{1}{2}$ —9 "

De vergunning heeft betrekking op de rusttijden		Bijzonderheden.
van :	op :	
Jeugd. personen en vrouwen.	Zaterdag.	
Mannelijke jeugdige personen.	Idem.	
Mannelijke jeugd. personen van 14 jaar en 7/8 ouder.	Alle werkdagen.	Niet meer arbeid verrichten dan 5 uur achtereen.
Mannelijke jeugdige personen.	Idem.	
" " " van 14 jaar en ouder.	Idem.	Er wordt met 2 ploegen gewerkt.
Mannelijke jeugdige personen.	Idem.	
Idem.	Zaterdag.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Jeugdige personen en vrouwen.	Alle werkdagen.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Vrouwen.	Idem.	
Jeugdige personen en vrouwen.	Idem.	
Beschermde personen.	Zaterdag.	
Vrouwelijke personen.	Alle werkdagen.	
Jeugdige personen en vrouwen.	Zaterdag.	
Mannelijke jeugdige personen.	Idem.	
Idem.	Idem.	

Groep.	Aard van het bedrijf.	Aantal in- richtingen waarvoor vergunning werd verleend.	Middag- rust.	Arbeids- duur per dag.	Einde van den werktijd des namiddags.	Er wordt rust gegeven van :
XII	Fabriek van brand- kasten, haarden enz.	1	—	6 $\frac{1}{2}$ uur	1 uur	8 $\frac{1}{2}$ —9 uur.
	Brandkastenfabriek.	1	—	7 "	2 "	8 $\frac{3}{4}$ —9 $\frac{1}{4}$ "
	Vijlenfabriek.	1	—	7 "	1 $\frac{1}{2}$ "	8 $\frac{1}{2}$ —9 "
	IJzergieterij.	1	—	6 $\frac{1}{2}$ "	1 "	8 $\frac{1}{2}$ —9 "
	Scheepslierenfabriek.	1	—	6 $\frac{1}{2}$ "	1 "	8 $\frac{1}{2}$ —9 "
	Ketting- en anker- fabriek.	1	—	6 $\frac{1}{2}$ "	1 "	8 $\frac{1}{2}$ —9 "
	Machinefabriek.	4	—	6 $\frac{1}{2}$ "	1 "	8 $\frac{1}{2}$ —9 "
	Idem.	1	—	7 "	1 $\frac{1}{2}$ "	9—9 $\frac{1}{2}$ "
	Idem.	1	—	7 "	1 $\frac{1}{2}$ "	8 $\frac{1}{2}$ —9 "
	Machinefabriek en Scheepswerf.	3	—	7 $\frac{1}{2}$ "	2 "	9—9 $\frac{1}{2}$ "
	Machinefabriek Scheepswerf en ketelmakerij.	3	—	6 $\frac{1}{2}$ "	1 "	8 $\frac{1}{2}$ —9 "
	Machinefabriek en constructiewerk- plaats.	1	—	7 $\frac{1}{2}$ "	2 "	8 $\frac{1}{2}$ —9 "
	Constructiewerk- plaats en werktui- genfabriek.	2	—	6 $\frac{1}{2}$ "	1 "	8 $\frac{1}{2}$ —9 "
	Machinefabr. en ketel- makerij.	1	—	6 $\frac{1}{2}$ "	1 "	8 $\frac{1}{2}$ —9 "
	Fabriek tot het ver- vaardigen van kwikafsluiters.	1	—	7 "	2 "	8 $\frac{1}{2}$ —9 "
XIII	Waschmachinefabr.	1	—	6 $\frac{1}{2}$ "	1 $\frac{1}{2}$ "	9—9 $\frac{1}{2}$ "
	Motorenfabriek.	1	—	6 $\frac{1}{2}$ "	1 "	8 $\frac{1}{2}$ —9 "
	Scheepswerf.	2	—	6 $\frac{1}{2}$ "	1 "	8—8 $\frac{1}{2}$ "
	Idem.	3	—	6 $\frac{1}{2}$ "	1 "	8 $\frac{1}{2}$ —9 "
	Idem.	3	—	6 $\frac{1}{2}$ "	1 "	9—9 $\frac{1}{2}$ "
	Idem.	1	—	6 $\frac{1}{2}$ "	1 $\frac{1}{2}$ "	9—9 $\frac{1}{2}$ "
	Idem.	1	$\frac{1}{2}$ uur	9 "	4 $\frac{1}{2}$ "	12—12 $\frac{1}{2}$ "
	Idem.	2	—	7 "	1 $\frac{1}{2}$ "	8 $\frac{1}{2}$ —9 "
	Scheepsbouw- en re- paratiewerf.	1	—	6 $\frac{1}{2}$ "	1 "	8—8 $\frac{1}{2}$ "

Groep.	Aard van het bedrijf.	Aantal in- richtingen waarvoor vergunning werd verleend.	Middag- rust.	Arbeids- duur per dag.	Einde van den werktijd des namiddags	Er wordt rust gegeven van:
	Scheepswerf en ma- chinefabriek.	1	—	$6\frac{1}{2}$ uur	1 uur	$8\frac{1}{2}$ —9 uur.
	Idem.	1	—	$6\frac{1}{2}$ "	1 "	9— $9\frac{1}{2}$ "
	Sloepenmakerij.	1	—	$6\frac{1}{2}$ "	1 "	$8\frac{1}{2}$ —9 "
XIV	Papieren zakkenfabr.	1	—	$6\frac{1}{2}$ "	$1\frac{1}{2}$ "	$8\frac{1}{2}$ —9 "
XV	Tricotfabriek.	1	$\frac{1}{2}$ uur	9 "	5 "	12— $12\frac{1}{2}$ uur.
XVII	Koekfabriek, enz.	1	$\frac{1}{2}$ "	8 "	4 "	1— $1\frac{1}{2}$ uur.
	Tabak- en sigaren- fabriek.	1	—	$6\frac{1}{2}$ "	2 "	8— $8\frac{1}{2}$ en $11\frac{1}{2}$ —12 uur.
	Idem.	1	—	$7\frac{1}{2}$ "	2 "	8— $8\frac{1}{2}$ en $8\frac{3}{4}$ — $9\frac{1}{4}$ uur.
	Cacao- en chocolade- fabriek.	1	$\frac{1}{2}$ uur	$7\frac{1}{2}$ "	$3\frac{1}{2}$ "	$8\frac{1}{2}$ —9 en $12\frac{1}{2}$ —1 uur.
	<i>4de district.</i>					
I	Flesschenfabriek.	1	$\frac{1}{4}$ "	8 "	$2\frac{1}{2}$ "	9— $9\frac{1}{4}$ en $12\frac{1}{4}$ — $12\frac{1}{2}$ uur.
	Witglasfabriek.	1	$\frac{1}{2}$ "	8 "	$\left\{ \begin{array}{l} 1\frac{1}{2} \\ 10 \end{array} \right.$ "	$\left. \begin{array}{l} 9-9\frac{1}{2} \text{ uur} \\ 5\frac{1}{2}-6 \text{ " } \end{array} \right\}$
V	Zeepfabriek.	1	—	7 "	$1\frac{1}{2}$ "	9— $9\frac{1}{2}$ uur.
VI	Meubelfabriek.	1	$\frac{1}{2}$ uur	$\left\{ \begin{array}{l} 9\frac{1}{2} \\ 9 \end{array} \right.$ "	5 "	8— $8\frac{1}{2}$ en $12\frac{1}{2}$ —1 uur.
VII	Stoomwasch- en strijkinrichting.	1	$\frac{1}{2}$ "	$\left\{ \begin{array}{l} 9\frac{1}{2} \\ 6\frac{1}{4} \end{array} \right.$ "	$\left\{ \begin{array}{l} 5\frac{1}{4} \\ 2 \end{array} \right.$ "	$8\frac{3}{4}$ —9 en $12\frac{1}{2}$ —1 uur.
	Dameshoedenfabriek.	1	$\frac{1}{2}$ "	$8\frac{1}{2}$ "	$5\frac{1}{4}$ "	$12\frac{1}{2}$ —1 uur.
	Dameskleermakerij.	1	$\frac{1}{2}$ "	$8\frac{1}{2}$ "	5 "	$12\frac{1}{2}$ —1 "
	Borduurinrichting.	1	$\frac{1}{2}$ "	$\left\{ \begin{array}{l} 9 \\ 5 \end{array} \right.$ "	$\left\{ \begin{array}{l} 5\frac{1}{2} \\ 1 \end{array} \right.$ "	Alleen vijf eerste werk- dagen der week va- $12-12\frac{1}{2}$ uur.
XI	Fabriek van Zilver- werken.	1	$\frac{1}{2}$ "	$8\frac{1}{2}$ "	$4\frac{1}{2}$ "	$12-12\frac{1}{2}$ uur.
XIII	Rijtuigfabriek.	2	$\frac{1}{2}$ "	9 "	5 "	$8\frac{1}{2}$ —9 en $12\frac{1}{2}$ —1 uur.
XIV	Papierwarenfabriek.	1	$\frac{1}{2}$ "	9 "	5 "	$8\frac{1}{2}$ —9 en $12\frac{1}{2}$ —1 uur.
XV	Sajetfabriek, enz.	1	—	7 "	$1\frac{1}{2}$ "	9— $9\frac{1}{2}$ uur.
	Machinale garen- spinnerij.	1	—	$6\frac{1}{4}$ "	$\left\{ \begin{array}{l} 12\frac{1}{2} \\ 7 \end{array} \right.$ "	$8\frac{3}{4}$ —9 en $4\frac{1}{4}$ — $4\frac{1}{2}$ uur.
XVII	Groenteninmakerij.	1	1 uur	9^{20} "	6^{20} uur	$8\frac{1}{2}$ —9, 12—1 en 4— $4\frac{1}{2}$ uur

De vergunning heeft betrekking op de rusttijden		Bijzonderheden.
van :	op :	
Mannelijke jeugdige personen.	Zaterdag.	Het personeel rust, in verband met de ruimte van het schaftlokaal, in twee ploegen.
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Jeugdige personen en vrouwen.	Idem.	
Idem.	Alle werkdagen.	
Idem.	Zaterdag.	
Jeugdige personen en vrouwen.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Mannelijke jeugdige personen.	Alle werkdagen.	
Idem.	Idem.	Het personeel is verdeeld in twee ploegen. 1) Van Maart tot en met October. 2) Gedurende overige maanden.
Jeugdige personen en vrouwen.	Zaterdag.	
Idem.	Alle werkdagen.	
Idem.	De eerste 5 werkdagen der week en den Zaterdag.	
Vrouwelijke personen.	Alle werkdagen.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Vijf eerste werkdagen der week en den Zaterdag.	
Jeugdige personen en vrouwen.	Alle werkdagen.	
Mannelijke jeugdige personen.	Idem.	
Jeugdige personen en vrouwen.	Vijf eerste werkdagen der week.	
Idem.	Zaterdag.	Er wordt gewerkt met 2 ploegen.
Idem.	Alle werkdagen.	
Idem.	Idem.	

Groep.	Aard van het bedrijf.	Aantal in- richtingen waarvoor vergunning werd verleend.	Middag- rust.	Arbeids- duur per dag.	Einde van den werktijd des namiddags.	Er wordt rust gegeven van :
	<i>5de district.</i>					
XII	Constructiewerk- plaats.	1	$\frac{1}{2}$ uur.	$9\frac{1}{4}$ uur	5 uur	Alleen eerste 5 werkdagen der week van $8\frac{1}{2}$ — $8\frac{3}{4}$ en 12— $12\frac{1}{2}$ uur.
	<i>6e district.</i>					
III	Lithografische druk- kerij.	1	—	$6\frac{1}{2}$ "	1 "	$8\frac{1}{2}$ —9 uur.
VI	Stoomloonschaverij en -zagerij.	1	—	$6\frac{1}{2}$ "	1 "	$8\frac{1}{2}$ —9 "
VII	Wasch- en Strijk- inrichting.	1	—	7 "	2 "	$8\frac{1}{2}$ —9 "
	Idem.	1	—	7 "	2 "	$8\frac{1}{2}$ —9 "
	Wasch-, Strijk- en Badinrichting.	1	$\frac{1}{2}$ uur	$\left. \begin{matrix} 10 \\ 8 \end{matrix} \right\}$ "	$\left. \begin{matrix} 5\frac{1}{2} \\ 3\frac{1}{2} \end{matrix} \right\}$ "	$8\frac{1}{2}$ —9 en 12— $12\frac{1}{2}$ uur.
XII	Machinefabriek.	1	—	$6\frac{1}{2}$ "	1 "	8— $8\frac{1}{2}$ uur.
	Machinefabr. IJzer- en Metaalgieterij.	1	—	$6\frac{1}{4}$ "	$12\frac{3}{4}$ "	$7\frac{1}{2}$ —8 uur.
XIII	Scheepswerf.	2	—	$6\frac{1}{2}$ "	1 "	$8\frac{1}{2}$ —9 uur.
XVII	Cacaofabriek.	1	$\frac{3}{4}$ uur	$7\frac{1}{2}$ "	$4\frac{3}{4}$ "	$12\frac{1}{4}$ —1 "
	<i>7e district.</i>					
V	Fabriek van vernis- sen, en verfwaren, enz.	1	$\frac{1}{2}$ "	$8\frac{1}{2}$ "	$4\frac{3}{4}$ "	Alleen eerste 5 werkdagen der week van 12— $12\frac{1}{2}$ uur.
XI	IJzergieterij en email- leerfabriek.	1	—	$7\frac{1}{2}$ "	2 "	9— $9\frac{1}{2}$ uur.
XII	Schroevenfabriek.	1	—	7 "	2 "	9— $9\frac{1}{2}$ "
	Machine- en motoren- fabriek.	1	—	$6\frac{1}{2}$ "	12^{48} "	$8\frac{1}{2}$ — 8^{48} uur.
	Metaalgloeilampen- fabriek	1	—	7 "	$1\frac{1}{2}$ "	9— $9\frac{1}{2}$ uur.
XIV	Papierwarenfabriek.	1	—	$7\frac{1}{2}$ "	2 "	9— $9\frac{1}{2}$ "
XV	Passementfabriek.	1	—	$6\frac{1}{2}$ "	1 "	$8\frac{1}{2}$ —9 "
	Poetsdoekenfabriek.	1	—	$6\frac{1}{2}$ "	2 "	$8\frac{1}{2}$ —9 "
	<i>8ste district.</i>					
VII	Confectiefabriek.	1	—	$6\frac{1}{2}$ "	$1\frac{1}{2}$ "	8— $8\frac{1}{4}$ en $11\frac{3}{4}$ —12 uur.
	Chem. wasscherij.	1	—	$6\frac{1}{2}$ "	$1\frac{1}{4}$ "	9—9.20 uur.

De vergunning heeft betrekking op de rusttijden .		Bijzonderheden.
van :	op :	
Mannelijke jeugdige personen.	Eerste 5 werkdagen der week.	Werktijd op Zaterdag van 7—1 uur.
Jeugdige personen en vrouwen.	Zaterdag.	
Mannelijke jeugdige personen.	Idem.	
Jeugdige personen en vrouwen.	Idem.	
Idem.	Idem.	Deze vergunning, welke in den loop van 1917 eindigde, werd in dat jaar verlengd.
Idem.	De eerste 5 werkdagen der week en den Zaterdag.	
Mannelijke jeugdige personen.	Zaterdag.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	Werktijd op Zaterdag van 7 ⁴⁵ —1 uur.
Arbeidsters.	Alle werkdagen.	
Jeugdige personen en vrouwen.	De eerste 5 werkdagen der week.	
Mannelijke jeugdige personen.	Zaterdag.	
Jeugdige personen en vrouwen.	Idem.	
Mannelijke jeugdige personen.	Idem.	
Jeugdige personen en vrouwen.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	

Groep.	Aard van het bedrijf.	Aantal in- richtingen waarvoor vergunning werd verleend.	Middag- rust.	Arbeids- duur per dag.	Einde van den werktijd des namiddags.	Er wordt rust gegeven van:
	Deken- en Watten- fabriek.	1	—	$6\frac{1}{2}$ uur	1 uur	Een kwartier tusschen 8 en 9 uur.
	Wasscherij in een sanatorium.	1	1	$\left\{ \begin{array}{l} 9\frac{3}{4} \text{ " } \\ \text{Dinsd.} \\ 9\frac{1}{4} \text{ uur} \end{array} \right.$	$\left\{ \begin{array}{l} 7 \text{ " } \\ \text{Dinsd.} \\ 6\frac{1}{2} \text{ uur} \end{array} \right.$	$7-7\frac{1}{2}$; $11\frac{1}{4}-12$; $3-4$; $4\frac{1}{4}-4\frac{3}{4}$ uur.
IX	Vloerzeilfabriek.	1	—	$6\frac{1}{2}$ " "	1 " "	$8-8\frac{1}{2}$ uur.
XI	Metaalwarenfabriek.	1	—	$6\frac{1}{4}$ " "	$1\frac{1}{2}$ " "	$8\frac{1}{2}-8\frac{3}{4}$ " "
	Mâtrassenfabriek.	1	—	$6\frac{1}{4}$ " "	$1\frac{1}{2}$ " "	Rusttijd ten minste een kwartier achtereen.
XII	Electrische Appara- tenfabriek.	1	—	$6\frac{1}{4}$ " "	1 " "	Idem.
	Idem.	1	—	$6\frac{1}{4}$ " "	1 " "	$8\frac{1}{4}-8\frac{1}{2}$ uur.
	Machinefabriek.	1	—	$6\frac{1}{2}$ " "	1 " "	Ten minste een half uur tusschen 8 en 9 uur.
XV	Textielfabriek.	35	—	$6\frac{1}{2}$ " "	1 " "	—
	Idem.	2	—	$6\frac{1}{2}$ " "	1 " "	—
	Idem.	1	—	$6\frac{1}{4}$ " "	1 " "	—
XVII	Vleeschwarenfabriek.	1	$\frac{1}{2}$ uur	$\left\{ \begin{array}{l} 9 \text{ " } \\ 8\frac{3}{4} \text{ " } \end{array} \right. \text{ } ^1$	5 " "	$12-12\frac{1}{2}$ uur.
	Exportslagerij.	1	$\frac{1}{2}$ uur	$\left\{ \begin{array}{l} 9 \text{ " } \\ 8\frac{3}{4} \text{ " } \end{array} \right. \text{ } ^2$	5 " "	$12-12\frac{1}{2}$ " "
	<i>9e district.</i>					
I	Glasfabriek.	1	—	8 " "	$\left\{ \begin{array}{l} 1\frac{1}{2} \text{ uur} \\ 10 \text{ " } \end{array} \right.$	$9-9\frac{1}{2}$ en $5\frac{1}{2}-6$ uur.
	Idem.	1	—	$7\frac{1}{2}$ " "	$\left\{ \begin{array}{l} 2 \text{ uur} \\ 10 \text{ " } \end{array} \right.$	$9-9\frac{1}{2}$ en $6-6\frac{1}{2}$ uur.
XV	Tricotagefabriek.	1	$\frac{1}{2}$ uur	9 " "	5 uur	$12-12\frac{1}{4}$ uur.

De vergunning heeft betrekking op de rusttijden		Bijzonderheden.
van:	op:	
Jeugdige personen en vrouwen.	Zaterdag.	
Idem.	Alle werkdagen.	
Idem.	Zaterdag.	
Mannelijke jeugdige personen.	Idem.	
Jeugdige personen en vrouwen.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Jeugdige personen.	Idem.	
Mannelijke jeugdige personen.	Idem.	
Jeugdige personen en vrouwen.	Zaterdag.	
Idem.	Zaterdag en op de dagen, vooraf- gaande aan feest- dagen.	
Idem.	Zaterdag.	
{ Jeugdige personen en vrouwen. }	Alle werkdagen.	1) Deze vergunning geldt voor personeel woonachtig buiten de gemeente, waar de fabriek gevestigd is.
{ Jeugdige personen. }	Idem.	2) Idem.
Mannelijke jeugdige personen van 14 jaar en ouder.		
Mannelijke jeugdige personen van 14 jaar en ouder.	Alle werkdagen.	Er wordt met twee ploegen gewerkt.
Jeugdige personen.	Idem.	Idem.
Idem en vrouwen.	Idem.	

Artikel 8.

1. Een jeugdig persoon en eene vrouw mogen in fabrieken en werkplaatsen op Zondag geen arbeid verrichten. Dit verbod is niet van toepassing op den bij algemeenen maatregel van bestuur met name genoemden arbeid van vrouwen in boter- en kaasfabrieken, voor zoover daarbij de voorwaarden worden in acht genomen, voor alle of voor sommige gemeenten bij den algemeenen maatregel van bestuur gesteld.

2. Voor personen, behoorende tot een kerkgenootschap, dat den wekelijkschen rustdag niet op Zondag viert, treedt in de plaats van dit verbod dat, om in fabrieken en werkplaatsen arbeid te verrichten in het etmaal, door hun kerkgenootschap als wekelijksche rustdag aangenomen, indien zij aan het hoofd of den bestuurder van de onderneming daartoe hun verlangen hebben te kennen gegeven, waarvan achter hun naam in het arbeidsregister melding moet worden gemaakt.

3. Waar in eene fabriek of werkplaats de arbeid van een jeugdig persoon van het mannelijk geslacht onontbeerlijk mocht zijn tot herstel of reiniging van een aldaar in gebruik zijnden stoomketel, kan het districtshoofd der arbeidsinspectie daartoe schriftelijk en al of niet onder voorwaarden vergunning verleenen voor een bepaalden Zondag.

4. Een jeugdig persoon en eene vrouw, die arbeid plegen te verrichten in eene fabriek of werkplaats, mogen in of voor dezelfde onderneming op Zondag of in het etmaal, dat ingevolge het tweede lid van dit artikel daarvoor in de plaats treedt, geen arbeid verrichten buiten die fabriek of werkplaats.

Wegens verboden Zondagsarbeid werd door de ambtenaren der Arbeidsinspectie 18 maal proces-verbaal opgemaakt. Meer dan de helft hiervan had betrekking op het bakkerijbedrijf.

Een op Zondag in de bietencampagne gehouden contrôle in verschillende suikerfabrieken leidde tot het opmaken van een proces-verbaal tegen de directie van een suikerfabriek te Leur. Een jongen van 14 jaar was hier 's Zondags aangetroffen, terwijl hij behulpzaam was bij het suikersteken (monsters nemen).

Voorts werkten hier 2 jongens van 16 jaar, evenals de volwassenen, de geheele campagne zoowel 's Zondags als de andere dagen der week om de andere week in de dag- en nachtploeg, zonder rusttijden, bij de kalkovens. De nachtploeg begon 's Zondagsmorgens te 9 uur; er werd dan gewerkt tot den volgenden morgen 7 uur, 22 uren aan één stuk, zonder vastgestelde rusttijden; daarna kwam de dagploeg op van 7 uur voormiddag tot 7 uur namiddag zonder rust en vervolgens de nachtploeg van 7—7. Van Zaterdag tot Zondag werd er gewerkt van Zaterdagavond 7 uur tot Zondagmorgen 9 uur, waarna de andere ploeg 22 uren aan één stuk moest arbeiden en zodoende in de nachtploeg kwam.

De directeuren trachtten zich te verontschuldigen door te zeggen, dat de jongens zich als 17-jarigen hadden opgegeven, hetgeen met een dezer jongens ook werkelijk het geval was. De andere had zich aan den verbaliseerden ambtenaar als 16-jarig persoon opgegeven en hield beslist vol, dat hij dit ook aan zijn patroons had gezegd.

Artikel 9.

Een vrouwelijke persoon mag in fabrieken en werkplaatsen geen arbeid verrichten binnen vier weken na hare bevalling en, indien zij gehuwd is, voordat ingevolge artikel 12 de datum harer bevalling op de arbeidskaart is aangeteekend.

Ten opzichte van dit artikel valt slechts te vermelden de overtreding, waarvan reeds op blz. 82/83 is gewag gemaakt.

Artikel 10.

Wanneer een jeugdig persoon of eene vrouw aangetroffen wordt op eene besloten plaats, waar arbeid wordt verricht of pleegt te worden verricht en die niet tevens een woonvertrek is, en wanneer een jeugdig persoon aangetroffen wordt aan boord van een vaartuig, dat niet bestemd is tot het vervoer van reizigers en aan boord waarvan die persoon niet woont, wordt die geacht, aldaar zelf arbeid te verrichten, tenzij het tegendeel blijkt.

Verscheidene malen moest, o.a. in verschillende groentendrogerijen, gewaarschuwd worden, dat beschermd personeel de rusttijden niet mocht doorbrengen in een werklokaal, waar arbeid wordt verricht.

Artikel 12.

1. Het hoofd of de bestuurder van eene onderneming is verplicht te zorgen, dat in of voor zijne onderneming in fabrieken en werkplaatsen:

a. door een jeugdig persoon of door eene gehuwde vrouw geen arbeid wordt verricht,

b. door een persoon van zeventien jaar, niet zijnde eene gehuwde vrouw, geen arbeid wordt verricht, die ingevolge artikel 5 slechts onder voorwaarden, bij algemeenen maatregel van bestuur gesteld, voor dien persoon is toegestaan,

een en ander tenzij hij in het bezit is van eene dien persoon of die vrouw betreffende arbeidskaart, welke voldoet aan de in dit artikel gegeven voorschriften. Hij is verplicht te zorgen, dat de arbeidskaarten op aanvraag onverwijld ter inzage worden verstrekt aan de bij artikel 23 bedoelde ambtenaren, en dat op de kaarten, zoolang zij in zijn bezit zijn, geene aantekeningen of merkteekens worden geplaatst.

2. Onverminderd het bepaalde in het voorgaande lid, kan het districtshoofd der arbeidsinspectie voor bepaalde ondernemingen voorschrijven, dat een jeugdig persoon, een persoon van zeventien jaar of eene gehuwde vrouw bij den arbeid in fabrieken en werkplaatsen in of voor die ondernemingen een duplicaat bij zich draagt van de in het voorgaande lid bedoelde arbeidskaart. Dat duplicaat moet op aanvraag onverwijld ter inzage worden verstrekt aan de bij artikel 23 bedoelde ambtenaren.

3. De arbeidskaart vermeldt den naam, de voornamen, den dag en de plaats van geboorte van den persoon, wien ze betreft. Is deze een jeugdig persoon of een persoon van zeventien jaar, dan vermeldt de arbeidskaart mede den naam en de woonplaats van het hoofd van het gezin, bij wien, of van het hoofd van het gesticht, waarin die persoon inwoont. Betreft de arbeidskaart eene gehuwde vrouwelijke persoon, dan vermeldt de kaart in plaats van de in de voorgaande zinsnede bedoelde opgaven, hare woonplaats, den dag en de plaats van haar huwelijk en den naam van haren echtgenoot, alsmede de data harer bevallingen.

4. Het model der arbeidskaart wordt vastgesteld door Onzen Minister, met de uitvoering van deze wet belast. Ten behoeve van verschillende groepen van personen, voor wie eene arbeidskaart is voorgeschreven, kunnen verschillende modellen worden vastgesteld.

5. De arbeidskaart wordt ondertekend en afgegeven door of vanwege den burgemeester der gemeente, binnen welke de persoon woont, op wien de arbeidskaart betrekking heeft. Indien deze persoon binnen eene andere gemeente arbeid verricht, wordt de kaart mede-ondertekend door of vanwege den burgemeester van die gemeente. De datum van bevalling eener gehuwde vrouwelijke persoon wordt op haar kaart aangetekend en gewaarmerkt door of vanwege den burgemeester der gemeente, waar de bevalling plaats had.

6. De burgemeester houdt op eene door Onzen Minister, met de uitvoering van deze wet belast, te bepalen wijze, aantekening van de arbeidskaarten, welke door of vanwege hem zijn afgegeven, alsmede van die, welke door of vanwege hem zijn mede-ondertekend.

7. Voor kinderen beneden twaalf jaar of nog leerplichtig worden geene arbeidskaarten afgegeven.

8. Voor een tweede of verder exemplaar van eene arbeidskaart of van een duplicaat, als bedoeld in het tweede lid, wordt ten bate van de gemeentekas een bedrag van vijf cents betaald.

9. De arbeidskaarten, de daarvoor noodige inlichtingen en uittreksels uit de registers

van den burgerlijken stand en van het bevolkingsregister, alsmede de stukken of inlichtingen, waaruit kan blijken, of een persoon nog leerplichtig is, worden kosteloos verstrekt.

10. Bij het eindigen van de arbeidsbetrekking tusschen het hoofd of den bestuurder van eene onderneming en den persoon, ten aanzien van wien hij eene arbeidskaart in zijn bezit heeft, zorgt hij, dat de arbeidskaart onverwijld aan dezen wordt afgegeven.

Blijkens de bij de inspectiebezoeken geconstateerde tekortkomingen, laat de naleving van het bij dit artikel bepaalde hier en daar nog te wenschen over. Nog maar al te vaak verlaten jeugdige personen hun betrekking zonder behoorlijke opzegging en nog minder vragen zij daarbij de voor hen afgegeven arbeidskaart terug.

Het volgend staatje geeft een overzicht van het aantal processen-verbaal, opgemaakt wegens het ontbreken van een arbeidskaart.

Aantal opgemaakte processen-verbaal										
door de ambtenaren der	in district									Het Rijk.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
Arbeidsinspectie .	6	14	—	28	23	3	3	1	13	91
Rijksveldwacht .	2	5	—	6	—	6	13	24	9	65
Kon. Marech. . .	33	21	1	—	—	—	6	23	19	103
Gemeentepolitie. .	8	17	39	32	28	26	8	8	10	176
Totaal. . .	49	57	40	66	51	35	30	56	51	435

Artikel 13.

1. Het hoofd of de bestuurder van eene onderneming, waarin of waarvoor in fabrieken of werkplaatsen arbeid wordt verricht door één of meer jeugdige personen, door één of meer vrouwen of wel door meer dan 9 mannelijke personen van 17 jaar of ouder, is verplicht te zorgen:

a. dat in zijne fabriek of werkplaats, op eene-plaats, waar niet uitsluitend door hem zelve arbeid pleegt te worden verricht, eene gedagteekende en door hem onderteekende arbeidslijst, welke voldoet aan de in dit artikel gegeven voorschriften, wordt opgehangen en opgehangen blijft, zoodanig dat daarvan gemakkelijk kan worden kennis genomen.

b. dat in zijne fabriek of werkplaats een arbeidsregister aanwezig is, dat voldoet aan de in dit artikel gegeven voorschriften.

2. De arbeidslijst vermeldt omtrent alle in of voor de onderneming in de fabriek of werkplaats werkzame personen het uur van aanvang en dat van einde van den dagelikschen werktijd, alsmede van iederen daartusschen gelegen rusttijd, en voorts het etmaal, voor wekelikschen rustdag bestemd. De lijst vermeldt mede de standplaats van het districtshoofd der arbeidsinspectie.

3. Indien de dageliksche werktijd of de daartusschen gelegen rusttijden niet voor alle personen, niet voor alle werkdagen of niet voor elke week gelijkelijk zijn geregeld, moeten die verschillende regelingen op de arbeidslijst afzonderlijk worden vermeld.

4. De arbeidslijst mag geene regeling bevatten, anders dan inderdaad pleegt te worden gevolgd.

5. Een jeugdig persoon en eene vrouw mogen in eene fabriek of werkplaats in of

voor eene onderneming, waar eene hem of haar betreffende arbeidslijst geldt, geen arbeid verrichten tusschen het voor hem of haar op de lijst vermelde uur van einde en dat van aanvang van den dagelijkschen werktijd, en evenmin gedurende de rusttijden voor hem of haar op de lijst vermeld; een en ander voorzoovert niet uit een geschrift, dat op grond van een bij of krachtens deze wet gegeven voorschrift naast de arbeidslijst is opgehangen, blijkt, dat tusschen die uren of gedurende die rusttijden door hem of haar arbeid mag worden verricht.

6. Door anderen dan jeugdige personen en vrouwen mag arbeid worden verricht in afwijking van de regeling, voor hen op de arbeidslijst vermeld. Het hoofd of de bestuurder van de onderneming is verplicht te zorgen, dat van deze afwijkingen wordt boek gehouden en daarvan aan het districtshoofd der arbeidsinspectie wordt mededeeling gedaan, en wel telkenmale na drie maanden of na zoodanigen korteren termijn, als het districtshoofd heeft voorgeschreven.

7. De arbeidslijst treedt in werking op den daarop bepaalden dag of, is zoodanige dag op de lijst niet bepaald, op den dag waarop zij is gedateerd. Zij geldt onveranderd tot zij door eene andere lijst is vervangen. Door het in werking treden van eene arbeidslijst wordt eene vroegere arbeidslijst geacht te zijn vervallen.

8. Het hoofd of de bestuurder van eene onderneming zendt vóór of den dag, waarop de arbeidslijst in werking treedt, een afschrift van de lijst aan het districtshoofd der arbeidsinspectie. Het districtshoofd zendt maandelijks een overzicht van de bij hem ingekomen arbeidslijsten uit eene gemeente aan den burgemeester van die gemeente.

9. Bij algemeenen maatregel van bestuur kan, onder de bij dien maatregel gestelde voorwaarden voor bepaalde bedrijven geheel of ten deele vrijstelling worden verleend van het bepaalde bij het tweede en het derde lid van dit artikel.

10. Door of namens Onzen Minister, met de uitvoering van deze wet belast, kan aan het hoofd of den bestuurder van eenige onderneming, waarin een bedrijf wordt uitgeoefend, waarop het voorgaande lid niet van toepassing is, voor een bepaalden tijd en voorwaardelijk of onvoorwaardelijk geheel of ten deele vrijstelling worden verleend van het bepaalde bij het tweede en derde lid van dit artikel.

11. Het arbeidsregister vermeldt de namen en de voornamen van alle personen, in eene fabriek of werkplaats werkzaam, benevens voor ieder hunner de regeling, op de arbeidslijst te zijnen of te haren aanzien vermeld. Het register bevat de in het tweede lid van artikel 8 bedoelde aanteekening betreffende de personen, door wie aan het hoofd of den bestuurder der onderneming het verlangen is te kennen gegeven, dat voor hen niet de Zondag als wekelijksche rustdag zal gelden.

12. Het hoofd of de bestuurder, in het eerste lid bedoeld, is verplicht te zorgen:

a. dat in elke door het districtshoofd der arbeidsinspectie aangewezen ruimte, waar in of voor zijne onderneming arbeid wordt verricht in fabrieken of werkplaatsen, een afschrift van of een uittreksel uit de arbeidslijst wordt opgehangen en opgehangen blijft zoodanig, dat daarvan gemakkelijk kan worden kennis genomen;

b. dat het arbeidsregister op aanvraag onverwijld ter inzage wordt verstrekt aan de bij artikel 23 bedoelde ambtenaren;

c. dat aan de bij artikel 17 bedoelde ambtenaren gelegenheid wordt gegeven om op de arbeidslijst en de afschriften van en de uittreksels uit die lijst en in het arbeidsregister de door hen wenschelijk geachte aanteekeningen te stellen, betrekking hebbende op de naleving van eenige wet, waarvan het toezicht op de naleving aan de arbeidsinspectie is opgedragen;

d. dat de onder c bedoelde aanteekeningen niet onleesbaar worden gemaakt, daaraan niets wordt toegevoegd en daarin geene veranderingen worden aangebracht door anderen dan de onder c bedoelde ambtenaren.

13. Door onzen Minister, met de uitvoering van deze wet belast, kan, voor alle of voor sommige ondernemingen, worden vastgesteld, in welken vorm aan de bepalingen van dit artikel moet zijn of worden voldaan.

14. Het hoofd of de bestuurder van eene onderneming is verplicht te zorgen, dat wordt voldaan aan een voorschrift van het districtshoofd der arbeidsinspectie om naast de arbeidslijst op te hangen en opgehangen te houden de door of namens dat districtshoofd schriftelijk, gedagteekend en onderteekend verstrekte mededeelingen, betrekking hebbende op de naleving van eenige wet, waarvan het toezicht op de naleving aan de arbeidsinspectie is opgedragen. Hij is verplicht te zorgen, dat wordt voldaan aan een voorschrift van het

districtshoofd om zoodanige mededeelingen tevens op te hangen en opgehangen te houden naast alle of sommige afschriften van of uittreksels uit de arbeidslijst, in het twaalfde lid onder a bedoeld.

De gewone ervaring met betrekking tot de administratieve bepalingen der Arbeidswet werden ook dit jaar opgedaan. In het algemeen kan wel gezegd worden, dat in de meeste districten de naleving dezer artikelen te wenschen overlaet. In de gemeente Hardinxveld bleek dit b.v. dermate het geval te zijn, dat een voorbeeld diende te worden gesteld en een tiental processen-verbaal door den Controleur van den Arbeid moest worden opgemaakt.

Herhaaldelijk werd bevonden, dat de arbeidslijst niet de juiste arbeidsregeling aangaf, in dier voege, dat de werkgevers korter lieten arbeiden, dan op de lijst vermeld was.

In verband met de tijdsomstandigheden bleek de werkduur vooral in vele kleinere bedrijven nog al aan schommeling onderhevig te zijn.

Naar aanleiding van de tot stand gekomen collectieve arbeidsovereenkomsten voor de timmerlieden te Zaandam en de loodgieters te Hilversum, waarbij o.m. de vrije Zaterdagmiddag werd ingevoerd, werden de betreffende werkgevers er schriftelijk opmerkzaam op gemaakt, dat de invoering van de nieuwe werktijdregeling vernieuwing van de arbeidslijst noodig maakte. Slechts in enkele gevallen, b.v. indien bleek, dat er onwil in het spel was, werd door de ambtenaren der Arbeidsinspectie uitsluitend wegens onvolgende zorg voor lijst en register geverbaliseerd. In den regel is de aanleiding tot het opmaken van proces-verbaal van meer ernstigen aard, waarbij dan de tekortkomingen voor lijst of register, tevens in het verbaal worden opgenomen.

De bedrijfshoofden, die reeds in het vorig jaar de opgaven van het **overwerk van mannelijke personen boven 17 jaar** regelmatig inzonden, bleven in den regel ook dit jaar aan hunne verplichting in dit opzicht voldoen.

Niet aan te nemen is, dat de overige bedrijfshoofden nooit in afwijking van de geldende arbeidslijst laten werken, zoodat de conclusie, dat nog slechts een klein percentage van het overwerk van mannelijk personeel bekend wordt, niet te gewaagd is.

Eenmaal kwam het voor, dat wegens het niet doen van de verplichte 3 maandelijksche opgaven tegen een fabrikant van gummi-hakken proces-verbaal werd opgemaakt.

Het hoofd van het *6de district* (Haarlem) zond een uitvoerigen staat, gevende een overzicht van de mededeelingen van overwerk, gerangschikt naar de bedrijfsgroepen.

BEDRIJFSGROEP.	Aantal ontvangen mededeelingen.				Totaal.
	1ste kwart.	2de kwart.	3de kwart.	4de kwart.	
Aardewerk, glas, kalk enz.	—	—	—	—	—
Diamant en andere edelsteenen	—	—	—	—	—
Boek- en steendrukkerijen	11	7	10	8	36
Bouwbedrijven.	5	6	4	4	19
Chemische nijverheid	28	29	23	19	99
Hout-, kurk- en stroobewerking	14	14	13	13	54
Kleeding en reiniging	1	2	1	—	4
Kunstnijverheid	—	—	—	—	—
Leder, wasdoek, caoutchouc	3	3	3	3	12
Oer, steenkolen, turf	—	—	—	—	—
Metalen (bewerking van)	15	14	12	7	48
Vervaardiging van stoom- en andere werktuigen, instrumenten	11	10	6	5	32
Scheepsbouw, vervaardiging van rijtuigen	11	12	10	6	39
Papier	3	3	2	1	9
Textiele nijverheid	4	3	3	3	13
Gas- en electriciteit	13	12	10	10	45
Bakkerijen	7	4	4	4	19
Graanmalerijen en meelfabrieken	5	5	6	5	21
Zuivelfabrieken ¹⁾	8	7	6	7	28
Tabak- en sigarenfabrieken	—	1	1	—	2
Overige voedings- en genotmiddelen. . .	20	17	15	13	65
Totaal	159	149	129	108	545

Tweemaal werd onder bepaalde voorwaarden bij Ministerieele beschikking vrijstelling verleend van het 2de en 3de lid van artikel 13 der Arbeidswet, te weten: aan de directie der Koninklijke Maatschappij „de Schelde” en aan een electricische centrale in het 6de district.

Artikel 21, 1ste lid.

Ieder geneeskundige is verplicht aan Onzen Minister, met de uitvoering van deze wet belast, of aan een door dien Minister aangewezen ambtenaar, schriftelijk aangifte te doen van de aan zijne behandeling onderworpen gevallen van bepaalde, bij algemeenen maatregel van bestuur aangewezen, ziekten. De algemeene maatregel kan, ten aanzien van alle of sommige dier ziekten, de verplichting tot aangifte beperken tot die gevallen, waarin de patiënt in bepaalde, bij den algemeenen maatregel genoemde, bedrijven werkzaam is of binnen zekeren termijn vóór den aanvang der geneeskundige behandeling werkzaam is geweest.

De ingekomen aangiften van beroepsziekten en de opmerkingen, waartoe zij aanleiding gaven zijn verwerkt in het verslag van den Medisch-Adviseur.

Artikel 28.

Deze wet is niet van toepassing op werkzaamheden:

a. in ambachtsscholen en vakscholen.

In den aanvang van dit jaar werd weer tot het districtshoofd te Amsterdam een tweetal malen het verzoek gericht om aan vrouwen 's avonds les te mogen geven in het machinaal snijden van diamant in lokalen, die overdag als werklokalen in gebruik waren. Dit werd weer op de bekende voorwaarden toegestaan ¹⁾. Met ingang van 1 April 1917 is echter door den Bondsraad van de A. N. D. B. ter bevordering van lichtbesparing het besluit genomen om de lessen in machinaal snijden na zes uur des avonds te verbieden.

¹⁾ Zie blz. 102 Centraal Verslag over 1916.

Bij een bezoek aan de afdeeling „Industrieschool” van een pensionaat te Moerdijk, bleek, dat de bezigheden der leerlingen bijna uitsluitend bestonden in het maken van confectie voor winkels en fabrieken. Toen tengevolge daarvan een arbeidslijst werd geeischt, werd hiertegen door de Overste van het Gesticht bezwaar gemaakt op grond van de overweging, dat de inrichting als gesubsidieerde vakschool, niet onder het toezicht der Arbeidswet viel. Door het toenmalige districtshoofd te Breda werd er nogmaals op gewezen, dat zijns inziens het karakter eener inrichting niet alleen bepaald werd door de omstandigheid, dat het niet de bedoeling was, winst te behalen doch ook door den aard der verrichte werkzaamheden, terwijl hetgeen door de meisjes verricht werd, bezwaarlijk als vakonderwijs kon worden aangemerkt. Immers onderscheidde het zich niet van het werk op gewone confectieateliers, waar maatwerk wordt vervaardigd.

Hierop werd door het hoofd der inrichting een afschrift van eene arbeidslijst ingezonden.

HOOFDSTUK V.

Naleving der Veiligheidswet.

De algeheele doorvoering van het Veiligheidsbesluit 1916 is nog niet bereikt. De vele crisiswerkzaamheden eenerzijds, de onzekere toestand der industrie, welke in den loop van het verslagjaar nog toegenomen is anderzijds, hebben daarop sterk belemmerend gewerkt.

Gewezen moet voorts worden op de toenemende moeilijkheden, welke bij de invoering en handhaving der wettelijke voorschriften worden gevonden, tengevolge van het stijgend tekort aan allerhande materiaal; welk bezwaar thans zeer veel grooter is, dan in den eersten oorlogstijd.

Duurte en schaarschte van bouwmetaal waren reeds lang een belemmering bij den bouw van schaftlokalen, noodtrappen en dergelijke, maar thans doet zich ook bijzonder het gebrek aan dun plaatijzer gevoelen. Dit toch is zoowel voor de bevordering der hygiëne als voor de eigenlijke beveiligings-techniek bij uitstek belangrijk. Plaatijzeren kleerkasten zijn zoo goed als niet meer te krijgen, maar erger is, dat ook de uitvoering van stof- en damp-afzuigingen vaak op gebrek aan dit materiaal afstuit. Eterniet en dergelijke stoffen zijn te broos, om plaatijzer goed te kunnen vervangen.

Beveiligingen, vooral van raderen, riemen en van riemschijven, die vroeger van ijzerplaat werden gemaakt, worden thans als regel in hout uitgevoerd, dikwijls ten koste van de duurzaamheid.

Het gebrek aan zeep, waarover meermalen door fabrikanten zoowel als door werklieden werd geklaagd, neemt de laatste maanden zulke afmetingen aan, dat daardoor veel van het tot nu toe bereikte op het gebied der reinheid in de waagschaal wordt gesteld. Vaak toch heeft men er van de zijde der Arbeidsinspectie in moeten berusten indien de waschgelegenheden door zeepgebrek vrijwel nutteloos werden. Het is niet te verwachten, dat deze achteruitgang na het einde der huidige moeilijkheden spoedig zal zijn ongedaan gemaakt.

Niettegenstaande de geschetste moeilijkheden, werd in verschillende groote fabrieken de gedwongen stilstand in het bedrijf benut, om tal van belangrijke verbeteringen en herstellingen aan te brengen.

Art. 2 tot en met 5. Van de gelegenheid om overeenkomstig deze wetsartikelen het plan tot oprichting eener fabriek te laten beoordeelen, werd dit jaar wederom een spaarzaam gebruik gemaakt. In de meeste gevallen geeft men de voorkeur aan den minder omslachtigen weg om het bouwplan ten bureele der Arbeidsinspectie te komen bespreken,

alvorens de stukken voor een aanvraag ingevolge de Hinderwet bij het Gemeentebestuur worden ingediend.

Dikwijls werden op verzoek der belanghebbenden, die bestaande fabrieken of werkplaatsen wilden overnemen of huren, de aangewezen perceelen, met het oog op de moeilijkheid van naleving van art. 6 der Veiligheidswet vooraf gekeurd.

Art. 6 en 7. Hieronder volgt een overzicht van de contrôle op de naleving van het krachtens deze artikelen vastgestelde Veiligheidsbesluit.

VRIJE LUCHTRUIMTE.

De opmerkingen, die gemaakt werden met betrekking tot de vrije luchtruimte, hadden meestal betrekking op inrichtingen van beperkten omvang. De woningnood, en in verband daarmee de moeilijkheid voor de kleinere inrichtingen in groote steden om geschikte werkplaatsen te vinden, nog versterkt door de noodzaak om veel personen in één lokaal samen te brengen voor brandstofbesparing, leidde tot overtreding.

Zelfs werd verscheidene malen, op grond van het laatstgenoemde motief, toestemming gevraagd om van de wettelijke eischen te mogen afwijken.

Voornamelijk waren het sigarenmakerijen, mosselpellerijen en de kleedingindustrie, die aanleiding tot bemoeiingen gaven.

Over het algemeen behoeften echter in het afgelopen jaar niet veel opmerkingen betreffende de vrije luchtruimte gemaakt te worden. Alleen het 2de en 5de district maken hierop een uitzondering. In het 2de district (Breda) werd n.l. niet minder dan 19 maal een tekort aan vrije luchtruimte geconstateerd, terwijl in het 5de district (Amsterdam) 25 schriftelijke waarschuwingen, waarvan niet minder dan 22 betrekking hadden op bedrijven uit de kleedingindustrie, en 27 mondelinge waarschuwingen moesten worden gegeven.

Voorts bleek bij bezoek aan een groote sigarenfabriek daar ter stede, dat in een zaal, waar vrije luchtruimte was voor 168 personen, 206 personen aanwezig waren; in een 2de zaal, waar ruimte was voor 20 personen, bevonden er zich 36, terwijl in een 3de zaal, waar ruimte was voor 19 personen, 43 menschen waren geborgen.

De directie voerde ter verontschuldiging aan, dat deze overvulling slechts van zeer korten duur zou zijn, in verband met een groote buitenlandsche order. De werkplaatsen zijn echter na de eerste waarschuwing, onmiddellijk ontlast. De fabriek is thans door bijbouwing uitgebreid.

Een andere krasse overtreding van de luchtruimtebepalingen werd geconstateerd in een fabriek van papieren zakken, waar in een lokaal, voldoende voor 18 meisjes, een 32-tal werd aangetroffen. Aangezien een nieuwe, goed ingerichte fabriek reeds in aanbouw was en op eerste waarschuwing, door het gedeeltelijk uitbreken van de zoldering verbetering werd aan gebracht, werd in dit geval geen proces-verbaal opgemaakt.

Dit geschiedde wel tegen den bestuurder van een meelpakkerij, waar in een ruimte voor 13 personen 20 meisjes waren opgehoopt. Ondanks het

feit, dat de patroon er bij een eerste bezoek op was gewezen, dat het lokaal overvuld was, werd bij het controleeren geen verandering geconstateerd en trachtte men de Inspectrice te misleiden door snel langs een andere deur eenige meisjes de straat op te sturen. Dit leidde dan ook tot een proces-verbaal, waarop echter vrijspraak volgde, toen de patroon zich beriep op den woningnood.

VERLICHTING.

Bij de beoordeeling van aanvragen om vergunning krachtens de Hinderwet, moesten herhaaldelijk opmerkingen gemaakt worden omtrent onvoldoende en ondoelmatig aangebrachte verlichting.

In verband met de door de wet gestelde eischen omtrent dit onderwerp moest in verschillende districten verscheidene malen schriftelijk gewaarschuwd worden. Een dezer gevallen gold o.a. de nieuwgebouwde desinfectie-inrichting der gemeente Amsterdam, waarin voor de stook- en machineruimte niet voor voldoende verlichting was gezorgd.

Ook in vele groentenzouterijen en -drogerijen bleek de dagverlichting onvoldoende te zijn; in verband met het eindigen der campagne kwamen echter de wijzigingen nog niet in alle tot stand.

Aan enkele zuivelfabrieken in het 6de district (Haarlem) werd, met het oog op aanhangige plannen voor oprichting van een geconcentreerd zuivelbedrijf, door den Minister tijdelijk vrijstelling ten opzichte van het voldoen aan de verlichtingseischen verleend, terwijl o.a. in enkele andere in het tekort aan glasoppervlak werd voorzien.

Tegen het bedrijfshoofd van een mosselpellerij te Zoutkamp werd, na gegeven waarschuwing, wegens het niet naleven der de verlichting betreffende wetseisen proces-verbaal opgemaakt. Men werkte hier in een kalkloods, waar slechts enkele glazen dakpannen met een oppervlak van ongeveer $\frac{1}{50}$ van het vloeroppervlak voor verlichting dienden. Aanvankelijk was deze loods gebezigd voor het sorteeren van visch, maar na een indertijd gegeven waarschuwing buiten gebruik gesteld. Bij de groote drukte in het mosselenbedrijf werd zij evenwel toch weer in gebruik genomen. Veroordeeling tot f 7.50 boete volgde.

Onder meer werd nog na herhaalde waarschuwingen proces-verbaal opgemaakt in een drietal groentendrogerijen en in een rijwielherstelplaats.

Verbetering der kunstverlichting werd slechts 1 maal geeischt, n.l. in de kelders van een groote bierbrouwerij in het 5de district (Amsterdam), waar men in de gist- en ligkelders gebruik maakte van kaarsverlichting. Voor het gebruik bij het inwendig reinigen der vaten is dit licht wellicht niet ondoelmatig; het zou tevens indicaties geven indien zich teveel koolzuur in de vaten mocht hebben opgezameld. Ter verlichting der groote kelders, welke ter wille van goede isolatie van alle daglicht verstoken zijn, werd het kaarslicht onvoldoende geoordeeld en de firma besloot dan ook tot electrische verlichting, welke zij trouwens uit eigen beweging in haar nieuwe kelders reeds had toegepast.

In verschillende groote bedrijven werd er dit jaar toe overgegaan de

volgens art. 14 van het Veiligheidsbesluit 1916 geëischte *noodverlichting* aan te brengen.

Zoo werd o.a. in een meelfabriek en in diverse rijstpellerijen in het 6de district (Haarlem) uitsluitend voor dit doel een afzonderlijke elektrische lichtleiding aangebracht, terwijl in een groote papierfabriek in hetzelfde district hier eveneens een aanvang mede werd gemaakt.

Een drietal electrisch verlichte fabrieken te Amsterdam voldeed aan dezen eisch door de oude gasleiding daartoe te benutten.

Voorts verdient vermelding de installatie, zooals die werd uitgevoerd in een chocolade- en suikerwerkfabriek te Amsterdam met een personeel van circa 250 man, verdeeld over tallooze, meerendeels kleine, maar dicht bezette werklokalen. Voor de noodverlichting is hier een afzonderlijk net door de fabriek gelegd, dat bij stoornis in den gemeentelijken stroomtoevoer in het hoofdnet, door een automatischen schakelaar op een accumulatorenbatterij wordt aangesloten. Een dergelijke installatie werd reeds in verscheidene fabrieken gemaakt, in hoofdzaak echter ten dienste van herstellingen tijdens stilstand van de hoofdmachine.

HET VOORKOMEN VAN BRAND.

De naleving der artikelen 15—34 van het Veiligheidsbesluit 1916 eischte weinig bemoeienis. Enkele malen moest aanmerking gemaakt worden op onbeschutte rookpijpen op droogzolders in wasscherijen, het ontbreken van een ijzeren plaat onder een kachel, enz.

Door de directie van een fabriek van asbestcementplaten in het 5de district (Amsterdam) werd een project tot aanleg van een benzinebewaarplaats van 480 L. ingediend, dat echter, daar voorloopig deze hoeveelheid toch niet in voorraad kon worden gehouden, dit jaar nog niet werd uitgevoerd.

Een fabriek voor rubberbewerking in hetzelfde district ging over tot wijziging van hare benzinebewaarplaats, waardoor de haar verleende vrijstelling kwam te vervallen. Zij heeft thans 2 waterdichte putten aangelegd, elk voor 24 bussen van 10 Liter.

In den loop van dit jaar werd door den Minister gunstig beschikt op het verzoek van een automobiellhersteller in het 6de district (Haarlem), om tijdelijke vrijstelling ten aanzien van een bestaande benzinebergplaats, welke niet in overeenstemming met de wetseischen was. Aan de vrijstelling werd de voorwaarde verbonden, dat hoogstens 150 L. benzine aanwezig mocht zijn en deze uitsluitend geborgen werd in de bestaande bovengrondsche bergplaats.

HET VOORKOMEN VAN ONGEVALLen BIJ BRAND.

De eischen, betreffende de uitgangen bij brand, speciaal het aanwezig zijn van een tweeden uitgang, maakten weer in verscheidene fabrieken en werkplaatsen verbeteringen noodzakelijk. In verschillende districten moest zeer dikwijls aan de desbetreffende voorschriften schriftelijk herinnerd worden.

Hoe noodig het is aan deze bepalingen uiterst streng de hand te houden, bleek wel bij een brand in een zakkenfabriek in het 3de district (Rotterdam), waar de aldaar werkzaam zijnde meisjes alleen gered konden worden, door dat een goede nooduitgang aanwezig was. De hoofd-uitgang toch, was reeds direct door de vlammen versperd.

Voor een belangrijk deel hadden de verschillende voorschriften betrekking op kleinere inrichtingen, waar eenvoudig, ingevolge art. 76 van het Veiligheidsbesluit, een 2de uitgang der werklokalen wordt geëischt.

Echter ook in de grootere fabrieken, die reeds eenmaal aan de wettelijke voorschriften getoetst zijn en in orde bevonden, komt het herhaaldelijk voor, dat, hetzij door uitbreiding van het personeel, hetzij door ingebruikneming van andere werklokalen, opnieuw verbeteringen moeten worden aangebracht. Het is niet te ontkennen dat, wanneer op de noodzakelijkheid daarvan bij inspectiebezoek wordt gewezen, dit niet altijd aangenaam is voor den daarbij betrokken fabrikant, die somwijlen het gevoel krijgt „dat er altijd opnieuw weer veranderd moet worden”, maar het is toch het logisch uitvloeisel van het feit, dat verscheidene eischen in rechtstreeksch verband staan met de grootte van het tewerk gestelde personeel. In inrichtingen als hierboven bedoeld, waar uitbreiding de oorzaak is van het stellen van strengere eischen, kan dit den belanghebbenden gemakkelijk duidelijk gemaakt worden en ontmoet de doorvoering toch niet de grootste moeilijkheden. Deze worden ondervonden in de vaak reeds tientallen jaren bestaande inrichtingen in de centra der groote steden als van Amsterdam en Rotterdam, die nog niet in overeenstemming zijn gebracht met de op 1 October 1916 in werking getreden nieuwe eischen van het Veiligheidsbesluit.

Bij doorvoering van bovengenoemd artikel werd speciale medewerking van den Directeur van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht te *'s-Gravenhage* ondervonden, die in overleg met de Arbeidsinspectie, ter plaatse waar zulks noodig was, deed aangeven hoe de gewenschte verbetering was aan te brengen en op het uitvoeren er van dan ook toezicht liet houden.

Hoewel verscheidene werkgevers gebruik maakten van hun recht om tijdelijke vrijstelling te vragen van deze wetsbepalingen, is toch een groot aantal voorzieningen tot stand gekomen.

Menigmaal werd op practische wijze aan de desbetreffende eischen voldaan door het aanbrengen van een nooddeur naar de belendingen.

Zoo gaf de eigenaar van een lingerie- en dekenfabriek te Amsterdam toestemming aan zijn buurman, een fabrikant van suikerwerk, tot het slaan van een brug over de steeg tusschen beide perceelen, welke brug bij laatstgenoemde noodzakelijk was, ter voldoening aan art. 76. De brug werd echter gelegd naar het hoofdtrappenhuis van de dekenfabriek, zoodat men niet profiteerde van de gelegenheid het op dezelfde verdieping gelegen werklokaal dezer fabriek tevens te voorzien van dezen tweeden uitgang. Nadat bij een inspectiebezoek hierop de aandacht gevestigd was, werd de brug alsnog verlegd, zoodat deze thans rechtstreeksche gemeenschap geeft tusschen de werklokalen van beide fabrieken; beide zijn dus met één middel geholpen.

Een sigarettenfabrikant in het 4de district (Utrecht), die te lang bleef talmen met het aanbrengen der voorgeschreven brandontvluchting, moest ten slotte door een proces-verbaal hiertoe gedwongen worden. Hij gaf er echter de voorkeur aan zijn bedrijf naar een ander perceel over te brengen. Ook werd nog proces-verbaal opgemaakt in een fabriek van houten meubelen in het 1e district (Venlo). Een der werklokalen op de 1ste verdieping van dit brandgevaarlijke bedrijf had slechts één uitgang. Niettegenstaande herhaalde waarschuwing, bleef het hoofd van

het bedrijf in gebreke de noodige voorzieningen tot stand te brengen.

Voorts werden in een aantal fabrieken met meer dan 25 personen brandtrappen geplaatst.

In het bijzonder is ook dit jaar aandacht geschonken aan de nettenboeterijen, waar uit den aard der zaak het gevaar bij brand grooter is dan elders, omdat in de ondergelegen pakhuizen veelal vrij brandbare stoffen en voorwerpen worden bewaard. Een tiental dezer inrichtingen te Katwijk aan Zee werd van een voldoende brandtrap voorzien. De ongeregelde gang van het visschersbedrijf maakte evenwel, dat verschillende boeterijen tijdelijk niet werkten; in andere waren zelfs de ruimten door de militaire autoriteiten in gebruik genomen.

Afzonderlijk zij verder nog vermeld een rubberfabriek te Amsterdam, welke bij het wijzigen van hare installatie op voorschrift van de Brandweer, alle werktuigen, in welke solutie werd bereid, moest samentrekken in één ruimte, welke door een brandvrije, zelfsluitende deur moest worden afgescheiden van het overige deel van het werklokaal. Dit laatste was voorzien van 2 trappen; het nieuw afgeschoten gedeelte echter bezat als uitgang alleen de pas aangebrachte branddeur, hoewel juist dáár door de samentrekking der solutiebereiding het brandgevaar zeker niet gering was. Verbetering werd hierin verkregen door het aanbrengen van een tweede deur, toegang gevende tot het dak van het ketelhuis.

Het aantal aanmerkingen betreffende onvoldoende breedte van den hoofduitgangsweg was dit jaar niet zoo groot.

Ook behoefde slechts een paar malen de aandacht gevestigd te worden op een te geringe breedte van den 2den uitgang in fabrieken met meer dan 100 personen; o.a. in een lingerie- en corsettenfabriek te Amsterdam, en in een rijkswerkplaats voor de Telegrafie te 's Gravenhage.

Herhaaldelijk werd geconstateerd, dat de uitgangen en trapportalen door goederen versperd waren, waardoor bij brand en ook bij het dagelijksch verkeer ongevallen zouden kunnen voorkomen.

Dit was dikwijls, vooral in de kleedingindustrie, een gevolg van de voordeelen, verbonden aan het bezit van groote voorraden bij de voortdurende prijsstijging der grondstoffen en het ontbreken van behoorlijke bergruimte. Slechts na dreiging met proces-verbaal en herhaalde contrôle werden tenslotte toch bergplaatsen voor die goederen gevonden.

KLEEDKAMERS, KLEEDERBERGPLAATSEN EN SCHAFTLOKALEN.

Een groot aantal fabrikanten wordt, door de buitensporig hooge prijzen der bouwmaterialen, ervan afgehouden afzonderlijke lokalen voor *kleedkamers*, met daaraan verbonden waschgelegenheid, in te richten. Niettegenstaande dit, zijn er toch in verschillende fabrieken doelmatige kleenbergsplaatsen aangebracht. In het 5de district (Amsterdam) alleen werden 26 inrichtingen hiervan voorzien.

Dikwijls wordt echter nog de ervaring opgedaan, dat de arbeiders veel liever hun kleeren in de onmiddellijke nabijheid van hun werk hangen, dan in een kleenbergsplaats, ook al is deze voorzien van afsluitbare kastjes.

Er bestaat nu eenmaal, terecht of ten onrechte, bij de betrokken personen een tegenzin om de kleeren in een gemeenschappelijke ruimte onder te brengen.

Toch is het, alleen reeds ter bevordering van de ordelijkheid in de werkplaats, zeer gewenscht over een afzonderlijke kleerenbergplaats de beschikking te hebben.

Een paar malen moest tegen nalatige werkgevers proces-verbaal opgemaakt worden; dit was o.a. het geval tegen het hoofd van een fabriek voor houtbewerking en tegen het hoofd van een groot groentendrogers- en -zoutersbedrijf in het 6de district (Haarlem).

In de laatste onderneming was klaarblijkelijk met grooten tegenzin voor een gelegenheid tot kleerenberging gezorgd; daar de hoogst primitieve gelegenheid weer na eenigen tijd verdwenen was, moest de bestuurder zich deswege voor den rechter verantwoorden. Hij werd veroordeeld tot f 10.— boete.

Herhaaldelijk komt het nog voor, dat de kleeren opgeborgen worden in de schaftlokalen. Dat deze gewoonte ingang heeft gevonden is wel begrijpelijk. Het schaftlokaal toch is meestal goed verwarmd, zoodat de werklieden gaarne hun natte kleeren daar te drogen hangen.

Ten aanzien van *schaftlokalen* valt het volgende te vermelden. Vooral in de centra der groote steden is het inrichten van een afzonderlijk schaftlokaal, voor werkgevers, die niet over terrein beschikken, zeer moeilijk; er dient dan dikwijls wel genoeg genomen te worden met het beschikbaar stellen van een tafel en zitgelegenheid in een onschadelijk werklokaal. In het algemeen voelen de fabrikanten zelf meer en meer de noodzakelijkheid van afzonderlijke schaftlokalen; er wordt dus vaak zonder bezwaar bij uitbreiding met dezen eisch rekening gehouden, ook in die gevallen waarin alleen brood wordt genuttigd. De inkrimping van het broodrantsoen is trouwens oorzaak, dat het gebruik van warm voedsel in den middagschafttijd sterk toeneemt.

Met voldoening kan hier gemeld worden, dat vele groote fabrikanten in Amsterdam aan het personeel, hetwelk niet in de gelegenheid is om des middags naar huis te gaan, warm eten verstrekken, afkomstig van de Gemeentelijke Centrale Keuken. Vaak wordt de helft van den prijs, zijnde 6 cent per portie, of een kleiner gedeelte door de arbeiders betaald, terwijl het overige, alsook de kosten voor het aanschaffen en schoonhouden van het eetgereedschap, in de algemeene onkosten der fabriek zijn opgenomen; enkele fabrikanten verstrekken het voedsel geheel gratis. Op een scheepsbouwwerf aldaar maken thans ca. 400 personen hiervan gebruik. Een afzonderlijk schaftlokaal is hiervoor ingericht en 5 mannen zijn voortdurend voor de bediening in de weer.

In een machinefabriek te Hengelo, waar, in verband met een belangrijke werktijdverkorting met het oog op kolen- en lichtbesparing, de middagschafttijd zoodanig was verkort, dat het personeel in dien tijd niet naar huis kon gaan, werden dagelijks 1000 porties spijs van de ter plaatse gevestigde Centrale Keuken betrokken en aan de werklieden verstrekt als aanvulling op hun broodrantsoen.

Een uitstekend ingericht, royaal opgevat schaftlokaal met kleerenberg-

plaatsen kwam dit jaar gereed voor het personeel van een groote rijst-pellerij in het 6de district (Haarlem). Voorts werden in hetzelfde district flinke schaftlokalen ingericht in enkele groentendrogerijen, een zeildoek-weverij, een veevoederfabriek, een blikfabriek, enz.

Het hierboven bedoelde hoofd van een groentendrogers- en -zouters-bedrijf dat geverbaliseerd moest worden wegens het ontbreken van een kleerenbergiging, bleek ook niet spoedig genegen te zijn een doelmatig schaftlokaal beschikbaar te stellen voor het bij hem werkende personeel uit andere gemeenten afkomstig. Na schriftelijke waarschuwing en bedreiging met proces-verbaal, werd toch tenslotte een flink en ruim steenen gebouw voor schaftlokalen, kleerenbergplaatsen en waschgelegenheden geplaatst.

In een groote machinefabriek te Amsterdam werd de inspecteerende ambtenaar, toen hij zich tijdens den schafttijd in de fabriek bevond, getroffen door het groote aantal arbeiders, dat in de draaijerij en smederij bleef schaften, hoewel zeer goede afzonderlijke localiteiten daarvoor beschikbaar waren. Bij navraag bleek men daar liever geen gebruik van te maken, omdat men meende dit alleen tegen vertering te kunnen doen. De directie ging in dit geval echter vrij uit. Zij had een juffrouw met de bediening van een buffet belast waar, tegen zeer redelijke prijzen, verschillende eet-waren verkrijgbaar waren en deze had gaandeweg een stemming weten te kweken, waardoor alleen de „goede klanten” van het lokaal gebruik maakten, geheel tegen de bedoeling van de directie in. Toen deze dan ook door den inspecteerenden ambtenaar met een en ander in kennis werd gesteld, liet zij onmiddellijk in de fabriek bekend maken, dat het schaftlokaal geheel kosteloos toegankelijk was en dat klachten over minder welwillende bejegening van menschen, die geen vertering maakten, onmiddellijk te harer kennis moesten worden gebracht.

Een enkele maal komt het voor, dat een werkgever, die niet in de gelegenheid is een schaftlokaal te plaatsen, een contract afsluit met eene in de nabijheid van zijne onderneming gelegen melksalon of dergelijke inrichting, waar de arbeiders dan op vertoon van een bewijs, zonder verteringen te maken, kunnen gaan schaften.

Een zeer goede inrichting, bevattende schaft-, bad- en kledlokaal, kwam tot stand in het gemeentelijk abattoir te Rotterdam. Er zijn o.m. 2 sproeibaden voor eigen personeel en 2 voor daar werkzame slaggers, die goed gebruikt worden, benevens een dertigtal waschgelegenheden.

Schaftlokalen werden voorts geeischt in de vele in Zuid-Limburg opgerichte kalkbranderijen, waar alle arbeid in de open lucht geschiedt. Hoewel de verklaring, bedoeld in art. 7*bis* der Hinderwet, in deze gevallen, slechts dan werd afgegeven, indien uit de teekening of beschrijving bleek, dat gezorgd zou worden voor schaftlokaal en dergelijke fabrieksaanhoorigheden, kwam het verscheidene malen voor, dat een schaftlokaal niet aanwezig bleek te zijn.

Ook op bouwwerken laat de naleving van den eisch betreffende schaftlokalen veel te wenschen over. In het 2de district (Breda) werd 39 maal naleving van deze wetsartikelen gevorderd, terwijl tweemaal tegen bouwondernemers proces-verbaal werd opgemaakt wegens het niet beschikbaar stellen van een deugdelijk schaftlokaal.

Voorts moest proces-verbaal worden opgemaakt tegen de directeuren van een groote constructiewerkplaats te Amsterdam, die nalatig gebleven waren voor een doelmatige verwarming van het schaftlokaal zorg te dragen, ook nadat zij herhaaldelijk schriftelijk zoowel als mondeling daarop waren gewezen. Weliswaar volgde geen veroordeeling, omdat de dagvaarding onjuist was gesteld en nietig moest worden verklaard, maar het beoogde doel werd toch bereikt; een behoorlijke verwarmingsinrichting werd aangebracht en, zooals bij een later bezoek bleek, ook gebruikt.

Een viertal malen werd door den Minister in verband met de moeilijkheden bij het verkrijgen van bouwmaterialen een vrijstelling van art. 88 van het Veiligheidsbesluit 1916 verlengd.

PRIVATEN.

Tengevolge van de strenge vorst in het begin van 1917, bleken in vele fabrieken en werkplaatsen de privaten met waterspoeling onbruikbaar te zijn door het stukvriezen der doorspoelinrichting. Gevallen van ergerlijke verwaarloozing werden toen aangetroffen en het wekt verwondering, dat de desbetreffende werkgevers niet uit eigen beweging direct voor herstel zorgden, inplaats van een aanmerking af te wachten.

In verscheidene werkplaatsen, waarop wegens het in gebruik stellen van een electromotor de bepalingen der Veiligheidswet van toepassing geworden waren, werd een privaat aangetroffen, dat in directe gemeenschap met het werklokaal stond, zoodat verplaatsing of afscheiding met een geventileerd portaal moest geschieden. De werkgevers begrijpen dan gewoonlijk niet, waarom de toestand niet mag bestendigd worden.

Het niet aanwezig zijn van het wettelijk gevorderd aantal privaten, evenals het in onzindelijken staat zijn van privaten en urinoirs, behoort tot de gewone ervaringen. Nalatigheid op dit punt kan evenwel soms voor de betrokkenen onaangename gevolgen hebben. Dit blijkt uit het voorbeeld van een bedrijfshoofd in het 4de district (Utrecht), dat in gebreke bleef een 2de privaat te maken; toen bij een inspectiebezoek bleek, dat het eenige aanwezige privaat onbruikbaar was wegens bevriezen, werd proces-verbaal opgemaakt, waarop een veroordeeling tot f 100.— boete volgde.

In totaal werd in het afgelopen jaar 15 maal geverbaliseerd wegens een onvoldoend aantal of ondoelmatige privaten. Een dezer gevallen verdient nog afzonderlijk vermeld te worden:

De werkplaats van een groote schoenenzaak in Amsterdam was gevestigd in den kelder, welke circa 2.50 M. beneden den beganen grond lag. Het was een kleine ruimte waarin vier volwassen personen werkzaam waren. Daglicht kwam maar weinig binnen, zoodat den geheelen dag kunstlicht werd gebrand. In deze ruimte stond nog een door een motor gedreven uitpoetsmachine, welke machine het stof op de eene plaats afzoog en op de andere weder in de werkplaats uitblies. Aangezien er voor de daar werkzame personen geen doelmatig privaat beschikbaar was, werd de gootsteen, die zich in de werkplaats bevond, voor urinoir gebruikt. In een aangrenzenden kelder bevond zich de gelegenheid die als „het privaat” werd aangewezen. In een uitgebouwd hok, blijkbaar een brandstoffenbergsplaats, ter grootte van ongeveer 1 M²., met een hoogte van

1.50 M., te bereiken door een opening van 40×80 c.M. (een gedeelte van den oorspronkelijken toegang, die 1.5 M. hoog was, was wegens „den uitkijk” met bordpapier dicht gespijkerd) stond een open zinken emmer, die als privaat dienst deed. Dat ook in ander opzicht deze onderneming niet tot de beste gerekend kon worden, bleek wel hieruit, dat de werktijd $12\frac{1}{2}$ uur per dag bedroeg (des Zaterdags $13\frac{1}{2}$ à 14 uur) en dat gedurende deze uren *zonder schafttijd* werd gewerkt.

Er werd dan ook proces-verbaal opgemaakt, hetgeen leidde tot een veroordeeling tot *f* 15.— boete of 5 dagen hechtenis

Hoewel de inrichting en het onderhoud der privaten, nog steeds veel toezicht eischen, is ontegenzeggelijk toch vooruitgang merkbaar. Bij de grootere nieuwe inrichtingen wordt als regel door den werkgever zelf er naar gestreefd een doelmatige en duurzame inrichting te verkrijgen.

ZINDELIJKHEID.

Menigmaal moet geconstateerd worden, dat juist de maatregelen ter bevordering van de zindelijkheid zeer veel tegenwerking ondervinden van de zijde der werklieden. Vaak komt het voor, dat een klacht wordt ingediend door een groep arbeiders over minder gewenschte toestanden, welke echter een gevolg zijn van de schromelijke verwaarloozing, niet zelden van de baldadigheid, hunner medearbeiders. Speciaal geldt dit ten aanzien van de beschikbaarstelling van spuwbakken. Zoo kwam een klacht in over het ontbreken van deze bakken op een groote drukkerij, terwijl bekend was, dat zij indertijd op voorschrift der Arbeidsinspectie waren aangeschaft en in gebruik gesteld. Enkele gezellen echter hadden deze voorwerpen op de schromelijkste wijze beschadigd; sommige waren ontvreemd enz., zoodat begrijpelijkerwijze de patroon er niet dan nòde toe te bewegen was, opnieuw spuwbakken ter beschikking te stellen.

In zeer veel fabrieken en werkplaatsen laat de zindelijkheid veel te wenschen over. In verband hiermede moesten b.v. alleen in het 2de district (Breda) 184 voorschriften gegeven worden. Vele hiervan hadden betrekking op het dweilen van vloeren in sigarenmakerijen en drukkerijen. Ook moest herhaalde malen geëischt worden de muren te witten. In een 2-tal zuivelbedrijven in het 6de district (Haarlem) werd aanmerking gemaakt op de slechte afwatering van den vloer der kaasmakerij, waarna de noodige verbeteringen tot stand kwamen. Bij de behandeling der Hinderwetaanvragen wordt er steeds op aangedrongen, dat ter plaatse waar veel water gebruikt wordt, de vloeren flink hellend gelegd worden.

Enkele malen werd een dusdanige onzindelijke toestand aangetroffen, dat proces-verbaal opgemaakt werd. Dit was o. a. het geval in een groentenmakerij in het 9de district (Groningen); het bedrijfshoofd werd veroordeeld tot *f* 30.— boete.

Dat de zindelijkheidstoestand van privaten ook dikwijls ten eenenmale onvoldoende is, behoeft na het onder het hoofd „Privaten” vermelde, wel geen nader betoog. Een paar gevallen worden hier nog afzonderlijk vermeld.

Tegen het hoofd eener ijzergieterij en kachelfabriek in het 2de district (Breda) werd proces-verbaal opgemaakt, omdat er van de 18 voor de arbeiders beschikbare privaten wegens onzindelijkheid niet één bruikbaar was.

Van een suikerfabriek in hetzelfde district bleken bij inspectie alle privaten, welke voor de arbeiders beschikbaar waren, in zulk een vuilen toestand te verkeeren, dat ze niet bruikbaar waren zonder de kleeren te verontreinigen.

In de meeste gevallen was echter een waarschuwing voldoende, om een einde te maken aan den toestand van geheele of gedeeltelijke vervuiling.

WASCH- EN BADGELEGENHEDEN.

Het aanbrengen van waschgelegenheden werd zooveel mogelijk bevorderd. Het blijft evenwel te betreuren, dat zoo dikwijls de ervaring moet worden opgedaan, dat men het niet de moeite waard acht deze fabrieksaanhoorigheden in goeden staat te houden, of wel, dat het gebruik ervan veel te wenschen overlaat. In vele werkplaatsen was van het verstrekken van zeep en handdoeken geen sprake.

Een ander bezwaar, voortvloeiend uit de tijdsomstandigheden, is de angstvallige zuinigheid, welke zich bij sommige werkgevers openbaarde ten aanzien van het waterverbruik.

Zoo ging men in een steendrukkerij in het 5de district (Amsterdam) er toe over het water vanuit een sloot achter de fabriek op te pompen voor de waschgelegenheid en de spoeling der waterclosets. Het water had een groene kleur en verspreidde een onaangename lucht, wat tot gevolg had, dat door vele werklieden van de waschgelegenheden geen gebruik meer werd gemaakt. De directie werd er dan ook mede in kennis gesteld, dat het slootwater niet geacht kon worden te voldoen aan de bedoeling van het wettelijk voorschrift, dat toevloeiing van „schoon water” in de waschgelegenheden eischt. Het groene slootwater is toen weder door het heldere duinwater vervangen.

Tegen den bedrijfsleider eener groote groentendrogerij en -zouterij, die reeds verscheiden malen strafrechtelijk vervolgd was wegens Arbeidswets- en Veiligheidswets-overtredingen, moest ook wegens het herhaaldelijk onbruikbaar zijn der waschgelegenheden proces-verbaal worden opgemaakt.

Een fabrikant van ijzerconstructies in het 4de district (Utrecht) bleef ondanks herhaalde waarschuwing in gebreke waschgelegenheden aan te brengen. Een tegen hem opgemaakt proces-verbaal leidde tot een veroordeeling tot f 4 — boete.

Wegens het onbruikbaar maken van een badgelegenheid der stokers in een gemeente-gasfabriek in het 6de district (Haarlem), moest een dringende aanschrijving tot den directeur gericht worden, waarna verbetering werd verkregen. Ook in een paar andere gemeente-gasfabrieken moest wegens defecte watertoevoerleiding aanmerking worden gemaakt op den toestand der badgelegenheden.

BEVORDEREN VAN EEN DRAGELIJKE TEMPERATUUR EN LUCHTVERVERSCHING.

Verbetering van den bouw van het werklokaal werd o. a. geëischt in een tweetal houtzagerijen, waar de lintzagen zoo goed als in de buitenlucht

waren opgesteld en in een nieuwe zwavelzuurfabriek in het 5de district (Amsterdam) — onderdeel van een bestaand chemisch grootbedrijf — welke met den aanvang van het verslagjaar in werking werd gebracht. Men had hier de werktuigen voor de pyrietbrekerij opgesteld in een aan 3 zijden open loods. Thans is deze behoorlijk afgeschoten.

Ook werd op grond van de betreffende artikelen verbetering geëischt in het geval van een confectiefabrikant te Amsterdam, die geregeld militair werk had, en toen zijn werkplaats te klein bleek, besloot de overtallige 8 meisjes op een plat te plaatsen waarover een scherm gespannen werd. Hoewel het zomer was, ondervonden deze meisjes bij zwaren regen veel last door onvoldoenden afvoer van het water. Door de Arbeidsinspectie moest dan ook worden ingegrepen om het personeel weer in den letterlijken zin behoorlijk onder dak te brengen.

Meermalen werd bij inspectie door de arbeiders geklaagd over onvoldoende *verwarming der werklokalen*, als gevolg van de verplichte bezuiniging in het brandstoffenverbruik.

Naar aanleiding van een klacht werd een onderzoek ingesteld naar de verwarming in een letterzetterij in het 6de district (Haarlem), welke centraal verwarmd was. Klaarblijkelijk was de stoomtoevoerleiding te klein genomen. Door verandering van de leiding werd de verwarming voldoende verbeterd.

In een kistenmakerij in dat district werd geëischt om het werklokaal tot tenminste 15° C. te verwarmen, met het oog op het gevaar voor verwonding bij het werken met verkleumde handen aan de houtbewerkingsmachines.

In een vlasfabriek in het 9de district (Groningen) verkeerde men in de meening, dat de beslissing van den Minister in 1909 genomen op een door het hoofd van dit district gegeven voorschrift en behelzende de verplichting tot verwarming der werklokalen tot minstens 5° C., niet van toepassing was op de z.g. opmaakkamer, maar enkel op zwingelarij en brakerij. Men is er altijd bevreesd voor, dat het product te droog wordt, daar dan de kans bestaat, dat de vezels afknappen. Men blijkt maar niet te kunnen inzien, dat bij gelijktijdig vochtig houden van de atmosfeer, de warmte volstrekt geen kwaad behoeft te doen aan het product.

In het begin van 1917, toen de kolennoed nog niet zoo groot was, werd in het 1ste district (Venlo) wegens te lage temperatuur in het werklokaal 2 maal proces-verbaal opgemaakt in stroohulzenfabrieken, en éénmaal in een fabriek van verpakkingsmateriaal. De opgelegde boeten bedroegen respectievelijk f 5.—, f 3.— en f 3.—.

Op ruime schaal moesten voorschriften worden gegeven betreffende het *beschieten van pannendaken*.

Bij het inrichten van groote zolders met onbeschoten pannendaken tot werkplaats vordert de bepaling van art. 115 van het Veiligheidsbesluit 1916 in dezen tijd een belangrijke uitgaaf.

In verschillende groentenzouterijen werd een onbeschoten dak aange troffen. Het spoedig eindigen der campagne was oorzaak, dat in tal van inrichtingen de beschieting nog op zich laat wachten.

Een groentendroger in het 4de district (Utrecht), die zelfs na her-

haalde waarschuwing geen gevolg aan het hem gegeven voorschrift gaf, werd vervolgd en veroordeeld tot f 5,— boete. Ook in een mosselpellerij, in het 9de district (Groningen), werd tegen de hoofden wegens overtreding van art. 115 V. B. proces-verbaal opgemaakt.

Hieronder volgen enkele gevallen, waarin maatregelen genomen moesten worden tegen een *te hooge temperatuur in de werklokalen*.

In het 2de district (Breda) werd bijzondere aandacht gewijd aan de veelal hooge temperaturen, die in suikerfabrieken plegen voor te komen. De bietensnijmolens bevinden zich uiteraard steeds in het hoogste deel der fabriek. In enkele gevallen waren deze zoodanig geplaatst, dat de opstijgende warmte der zich daaronder bevindende toestellen zich bij de molens verzamelde en de bedienende arbeiders aan hooge temperatuur blootstelde. In deze gevallen werd geëischt dat de ruimte, waarin zich de molens bevinden, werd afgeschut van de overige fabrieksruimte en dat het daardoor ontstane lokaal doelmatig werd geventileerd. In verschillende andere afdelingen, waarin door den aard van het bedrijf een hooge temperatuur ontstaat, werd afvoer van warme lucht door z.g. spleetkappen voorgeschreven. Eveneens werd in alle suikerfabrieken nagegaan welke toestellen en leidingen voor bekleeding met warmte isoleerende stof in aanmerking kwamen. Voornamelijk waren het de carbonatatiebakken, waarvoor voorschriften werden gegeven; doch ook stoomketels, stoomleidingen stoomcilinders werden meermalen onbekleed aangetroffen.

De zeer hooge temperatuur bij den stoommangel in een stoomwasscherij in het 5de district (Amsterdam) had een der inlegsters aan dien mangel gedwongen bij den patroon tegen den misstand te protesteeren, die haar daarop had ontslagen. Het meisje vervoege zich bij de Arbeidsinspectie met een klacht. Bij onderzoek bleek, dat in Juni, toen de thermometer buiten 24° C. aanwees, de temperatuur bij den stoommangel steeg tot $36\frac{1}{2}^{\circ}$ C. Het voorschrift in art. 118 gaf grond voor den eisch tot onmiddellijk isoleeren der stoompijpen over te gaan; daardoor en door het aanbrengen van een flinken electrischen ventilator boven den mangel, werd de toestand afdoende verbeterd.

Een ander geval van arbeid bij zeer hooge temperatuur werd geconstateerd in de droogkamer van een stroo- en vilthoedenfabriek, in hetzelfde district, waar een jongen beneden den leeftijd van 17 jaar telkens gedurende $2\frac{1}{2}$ à $3\frac{1}{2}$ minuut moest werken in een temperatuur van 60° Celsius. De werkzaamheden bestonden in het bijpakken der manden en het opleggen der hoeden op rekken, zelfs met behulp van een ladder. Een andere wijze van werken kon hier alleen verbetering brengen. Voorgesteld werd het maken van droogcouliissen waardoor het verblijf in de droogkamer geheel vermeden zou worden. De uitvoering bleek echter onmogelijk, omdat het daarvoor noodige materiaal niet verkregen kon worden. Voorloopig werd daarom genoeg genomen met een verlaging van de temperatuur in de droogkamer tot 32° C. door 't wegnemen van een aantal ribben-huizen; in een geprojecteerde uitbreiding van de fabriek is opgenomen de bouw van een nieuwe droogkamer, ingericht volgens het couliissen-systeem.

Ook in de ketelhuizen van diverse kleinere wasscherijen werd een vrij

hooge temperatuur aangetroffen. Door het bekleeden van de ketelfrontplaten en stoomleidingen met warmtekeerend materiaal, werd de atmosfeer soms belangrijk verbeterd en tegelijkertijd op het stoomverbruik bezuinigd.

In een zoutziederij in het 6de district (Haarlem) werd vóór de vuren van de zoutpannen een sproeinrichting aangebracht, om tijdens het schoonmaken der vuren gebruikt te worden. De bij het blusschen van de heete sintels en asch ontwikkelde waterdamp wordt met kracht door het vuurkanaal weggezogen met het gevolg, dat ter plaatse, waar de stokers werken de temperatuur aanmerkelijk lager is geworden.

In den nieuwen aanbouw der glasfabriek behorende bij de N.V. Philips Gloeilampenfabrieken te Eindhoven is voldoende bewezen, dat glasblazerijen noch donker, noch tochtig, noch bovenmatig warm behoeven te zijn. Langs de geheele lengte van beide zijwanden van het lange en hooge lokaal zijn ramen aangebracht, die om een horizontale as draaibaar zijn, terwijl over de geheele lengte van het dak een ventilatiespleet is aangebracht, die buitengewoon goed voldoet. Het openzetten van een deel der ramen aan een of beide zijden geschiedt met zorg naar gelang de weersgesteldheid is. De arbeiders zijn steeds op dezelfde wijze gekleed en het ontblooten van een deel van het bovenlichaam komt niet voor, ook niet bij hen, die onmiddellijk bij de ovens werken; een en ander bewijst de doelmatigheid van de aanwezige natuurlijke ventilatiemiddelen. Op verschillende plaatsen van het lokaal zijn groote naar buiten openslaande deuren aangebracht, waardoor men in geval van nood onmiddellijk buiten kan komen.

In 1917 werd voortgegaan met het in het vorige verslagjaar reeds aangevangen omvangrijk onderzoek naar de temperaturen, waarbij de arbeiders bij het inzetten en uitkruien der steenen in de kamers der *ringovens* werkzaam zijn.

Door verschillende districtshoofden werd een groot aantal uitvoerige gegevens verstrekt omtrent de in hun district gelegen ringovens. In het overgrootste deel der ovens werden temperaturen van meer dan 25° C. gemeten in de kamers waar gewerkt werd, zoodat art. 119 van het Veiligheidsbesluit er van toepassing is. In vele steeg de temperatuur zelfs boven de 32° C., zoodat hiervoor ook art. 246a geldt.

Omtrent de tijden, dat de werklieden in deze temperaturen moeten vertoeven, kunnen moeilijk nauwkeurige cijfers worden gegeven. De kruier laadt een kruitwagen in den oven, brengt die naar buiten, sorteert en zet de steenen in den hoop; de persoonlijke vaardigheid, en de ijver, waarmee gewerkt wordt, zoomede de loonregeling spelen hierbij de hoofdrol. Daar het sorteerden altijd wat meer tijd vordert, dan het laden in den oven op de kar, kan wel worden aangenomen, dat de werkman iets langer buiten den oven verblijft, dan er in.

De inrijders brengen de steen, die meestal in de fabriek op rekken rond den oven gedroogd is, in den oven en stapelen ze daar op. Zij komen dus weinig buiten en daar het stapelen in den oven meer tijd neemt dan het vullen van den kruitwagen vanaf de droogrekken, verkeerden deze werklieden dus langer in de hooge oventemperatuur dan de uitkruiers.

Als gemiddelde cijfers kan men aannemen, dat uitkruiers 2—3 minuten in den oven vertoeven en 4—6 minuten er buiten.

In verschillende fabrieken, o.a. in het 8ste district (Deventer), houdt men er een andere werkwijze op na. Op een fabriek, waar de temperatuur in de kamers waar gewerkt werd overal 26^0 C. bedroeg, geschiedde het inzetten door 2 man, die steeds in den oven bleven, en door 5 kruiers (z.g. „aankruiers”) waarvan om beurten 1 man de steenen in den oven brengt en onmiddellijk met den ledigen kruiwagen teruggaat. Ook het uitzetten geschiedt door 2 man, die steeds in den oven zijn en 4 man, die om beurten de gebakken steen uit den oven halen en buiten neerzetten; de anderen brengen ze verder naar 2 vaste sorteerders. De in- en uitzetters vertoeven circa $2\frac{1}{2}$ tot 3 uren onafgebroken in deze hoge temperatuur. Om beurten krijgen de inzetters en de uitzetters gedurende 2 dagen per week werk buiten den oven.

Behalve tot het opnemen van temperaturen, werd het onderzoek benut tot het opsporen der omstandigheden, welke op die temperaturen van invloed kunnen zijn.

Indien de omstandigheden overigens gelijk zijn, is te verwachten, dat de temperaturen hooger zullen zijn, naarmate het uitkruien geschiedt korteren tijd, nadat in de kamers is gestookt en de steenen dus gedurende korteren tijd hebben kunnen afkoelen.

De windsterkte en windrichting ten opzichte van de ligging van den oven en de plaats, waar wordt uitgekruid zijn niet van zoo grooten invloed op de temperatuur in de uitkruiruumte, als wel verwacht werd. Ten deele is dit te verklaren, doordat de oven binnen een gebouw staat, terwijl er rond den oven droogstellingen voor steen zijn geplaatst.

Uit de verschillende gegevens zijn de twee achterstaande tabellen samengesteld. In de eerste tabel is voor iedere groep ovens de buitentemperatuur constant, zoodat de temperatuur in de uitkruiruumte dus uitsluitend afhankelijk is van de ovenconstructie en de werkwijze (b.v. temperatuur waarop oven gestookt wordt, omvang van het vuur en aantal dagen, dat de uitkruikamer heeft afgekoeld). Uit de verschillende metingen is gebleken, dat de ovenconstructie niet van overwegenden invloed is, terwijl voorts de belangrijke factoren, temperatuur, waarop oven gestookt wordt en omvang van het vuur, bij deze onderzoeken buiten beschouwing gebleven zijn. Dit is waarschijnlijk een der oorzaken van de afwijkingen, welke in deze tabellen voorkomen. De eerste tabel geeft dus aan het verband tusschen de temperaturen in de uitkruiruumte en het aantal dagen, dat de uitkruikamer heeft afgekoeld.

In de verschillende ovengroepen in de 2de tabel is de tijd, dat de uitkruiruumte heeft afgekoeld constant. Men krijgt hier dus het verband tusschen de temperatuur van de buitenlucht en de temperaturen in de werkruimte. Men ziet hieruit, dat deze in sterke mate van de buitentemperatuur afhankelijk is.

Reeds werd opgemerkt, dat nog verscheidene factoren van invloed zijn op de temperaturen in de werkruimte, waaronder onder meer behooren de omstandigheden tijdens de afkoeling. De gewone gang van zaken is, dat de inrijpoort eerst wordt geopend kort voordat de kamer wordt uitgekruid, soms geschiedt dit echter al vroeger en vooral bij groote warmte worden dikwijls reeds eenige poorten vóór de uit te kruien kamer geopend,

TABEL I.

Ovennummer. .	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
Temp. v/d. buitenlucht in graden Celsius .	8,5	8,5	8,5	8,5	8,5	17	17	17	17	17	17	19	19	19	19	19	19	19	19	22	22	22	22	22	24	24	24	28	28	28
Temp. in de verbruimte { a b. c.	25 13 21	21 20 20	21 15 1/2 20 1/2	15 14 1/2 15 1/2	16 1/2 16 1/2 16 1/2	29 28 29	23 22 22	26 26 26	36 34 34	28 27 31	24 22 22	43 1/2 34 42 1/2	35 31 33	29 24 28	37 30 34	38 35 34	28 24 24	23 22 24	23 22 25	33 31 36	36 27 32	32 25 27	40 31 29	36 27 38	42 36 38	29 27 28	37 33 36	38 31 34	29 25 27	28 28 28
Aantal dagen, dat de uitkruikamer heeft afgekoeld. . . .	3,1	6,2	7,7	9,4	10,9	4,2	6,2	6,7	6,8	10,5	10,7	5,3	6,2	6,8	7,2	7,4	7,4	10,4	14,6	6,2	7,2	10,4	10,4	11,7	7,6	8,2	4,6	4,8	8,2	10,4

TABEL II.

Ovennummer. .	31	1	32	33	34	2	7	13	20	35	9	14	36	37	17	15	38	39	26	29	40	41	18	22	23	30
Aantal dagen dat de uitkruik- kamer heeft afgekoeld. . . .	3,1	3,1	4,4	4,4	4,4	6,2	6,2	6,2	6,2	6,8	6,8	6,8	7,2	7,2	7,2	7,2	7,2	8,2	8,2	8,2	10,4	10,4	10,4	10,4	10,4	10,4
Temp. in de $\left\{ \begin{array}{l} a. \\ b. \\ c. \end{array} \right.$ werkruimte	2 1 1/2 1 1/2	25 13 21	29 28 29	35 33 33	38 31 34	21 20 20	23 22 22	35 31 33	33 31 36	26 26 26	36 34 34	29 24 28	16 15 15 1/2	24 22 22	28 24 24	37 30 34	42 36 38	16 1/2 15 1/2 16 1/2	29 27 28	29 25 27	28 27 31	24 22 32	23 22 24	32 25 27	40 29 31	28 28 28
Temp. v/d. bui- tenlucht . . .	1/4	8 1/2	17	27	28	8 1/2	17	19	22	17	17	19	10 1/2	18	19	19	24	8 1/2	23	28	16	17	19	22	22	28

a. = temperatuur bij het opladen der kruiwagens gebakken steen.
b. = " " den inzetter van ongebakken steen.
c. = " " midden in de ledige ovenruimte.

zoodat de kamers dan langer hebben open gestaan, voordat zij worden uitgekruid.

Zeer zeker zal een vroeger openen der kamers de afkoeling in *die* kamers bevorderen. Hier staat echter tegenover, dat het openen van meer kamers tengevolge zal hebben, dat de lucht welke ten behoeve van de verbranding wordt aangezogen (door den schoorsteentrek), door meer kamers binnentreedt en dus in de uitkruikamer zelve een zwakkere luchtstroom wordt teweeggebracht, dan wanneer minder kamers zijn geopend. Uit de verschillende onderzoekingen is echter gebleken, dat men ter verkrijging van een lagere temperatuur gerust deze laatste methode aanbevelen kan.

Klachten over **hinderlijken tocht** kwamen in van het personeel eener stoomwasscherij te Amsterdam, waar gedurende een staking, voornamelijk door de omwonenden, de ruiten waren ingegoooid; de patroon weigerde deze te herstellen, hetgeen echter toch gebeurde, toen op aandrang van de Arbeidsinspectie beter politietoezicht was verkregen.

In diamantslijperijen blijft de tochtvrije ventilatie steeds een zeer moeilijk oplosbaar vraagstuk. De slijpers en vooral de verstellers, dicht bij de ramen gezeten en gevoelig van constitutie door hun arbeidswijze, die weinig lichaamsbeweging geeft, klagen spoedig, en dikwijls niet ten onrechte, over tocht, indien een enkel raam wordt geopend. Zelfs de algemeen toegepaste constructie: koekoekramen tusschen vaste zijschotten geeft niet altijd voldoende waarborgen tegen den neerval van koude lucht langs het raamvlak. Vooral niet wanneer de zolderbalken evenwijdig aan de ramen loopen en de horizontaal instroomende lucht dus onmiddellijk door de balken in benedenwaartsche richting wordt gevoerd. Om hieraan tegemoet te komen is dan ook in een tweetal diamantslijperijen het voorschrift gegeven vaste houten kokers aan te brengen, welke de instroomende lucht over de molens naar het midden van het lokaal voeren zoodat deze in geen geval boven de arbeiders kan omlaag slaan. In een der grootste slijperijen, een fabriek met een 280 molens, is dit voorschrift geheel uitgevoerd en daardoor een aanmerkelijke verbetering verkregen. De kokers zijn voor ongeveer $\frac{1}{3}$ van het aantal ramen aangebracht en elk ca. 12×15 c.M. wijd.

SCHADELIJKE DAMPEN OF GASSEN EN STOF.

In het vorig jaarverslag werd reeds melding gemaakt van de groote moeilijkheden, welke werden ondervonden bij de uitvoering van stofafzuigingsinstallaties. Deze zijn thans dermate toegenomen, dat in de laatste maanden van dit jaar zoo goed als geen nieuwe damp- of stofafzuigingsinrichtingen meer zijn gemaakt wegens het totaal gemis aan dun plaatijzer.

Behalve het gebrek aan plaatijzer voor de nieuw te maken inrichtingen, wordt het gebruik van de bestaande belemmerd door de rantsoeneering van electrischen stroom. Wanneer het beschikbare rantsoen zoo klein is, dat daardoor werk zou moeten worden afgewezen, is de eerste electromotor, die voor stopzetting in aanmerking komt, die, welke den exhauster van de stofafzuiging drijft; dit is het standpunt zooals het door de groote meerder-

heid der werkgevers wordt ingenomen en dat niet geheel onbegrijpelijk is. Door de Arbeidsinspectie wordt daarmee echter niet steeds genoeg genomen, vooral daar niet, waar het stroomverbruik der stofafzuiging in verhouding tot het totaal verbruik der geheele inrichting gering is. Een tiental malen werd dan ook, vooral in de hout- en metaalbewerking, hier tegen bezwaar gemaakt; door een contrôlebezoek werd de overtuiging verkregen, dat men hiermede rekening hield. Enkele formeele verzoeken om de inrichting buiten werking te mogen stellen, werden natuurlijk afgewezen.

In de volgende fabrieken kwamen dit jaar stofafzuigingen van beteekenis tot stand:

in een groote houtschaverij en balkenzagerij in het 6de district (Haarlem) een voor het verwijderen van zaagsel en spanen;

in een puddingpoederfabriek in hetzelfde district een voor het verwijderen van fijn stof bij de vulmachines;

voorts een in de kaarderij van een dekenfabriek in het 4de district (Utrecht) en een in een rijwielenfabriek en in een lompensorteerderij te Amsterdam 5e district.

Omvangrijke voorschriften werden o. a. gegeven aan de directie van een brikettenfabriek in het 1ste district (Venlo), n.l. om alle toestellen geheel in te sluiten en in één gedeelte het zich daar ontwikkelende stof en den nevel af te zuigen; tevens om eenige tochtige lokalen beter af te sluiten, waardoor het opjagen van kolenstof zou worden tegengegaan. De directie bleek bereid spoedige uitvoering van het voorschrift te bevorderen; door den oorlogstoestand werd de totstandkoming echter zeer vertraagd.

Op doelmatige reiniging van zetkasten in letterzetterijen is in den laatsten tijd speciaal de aandacht gevestigd. De toepassing van zuigapparaten wordt bevorderd. Het reinigen met de blaaspomp heeft groote nadeelen, omdat het stof wordt weggeblazen en daardoor opdwarrelt, zoodat het gevaar voor inademing van dit stof bij het reinigen groot is en men alle waarborgen mist, dat dit schadelijk werk niet in de werklokalen plaats heeft.

Uit het 2de district (Breda) wordt melding gemaakt van de primitieve en dikwijls onvoldoende wijze van stofafzuiging bij de zwingelmolens in de vlasfabrieken en het veelal ontbreken van eene afzuiging op de braakmachines.

Eénmaal moest worden overgegaan tot het opmaken van een proces-verbaal tegen den directeur van een vlasfabriek in dit district, omdat hij niettegenstaande verscheidene waarschuwingen en aanwijzingen in gebreke bleef zorg te dragen voor een voldoende afzuiging.

In vele malerijen zijn tijdelijk allerhande stoffen als riet, kaf, scheeven e. d. voor veevoeder verwerkt, waarbij de arbeiders meestal in een verschrikkelijke stofatmosfeer moesten verblijven. De Regeeringsmaatregelen in verband met den kolennood genomen, hebben echter deze bedrijven na eenigen tijd tot stilstand gedwongen.

Ten aanzien van de atmosfeer in groentendrogerijen valt het volgende te vermelden. Oorspronkelijk had in dit soort inrichtingen het drogen vrij algemeen plaats in open bakken, door de groenten op geperforeerde ijzeren platen uit te spreiden en de verbrandingsgassen van een cokesoven door de laag heen te blazen. De onaangenaam prikkelende, zwaveligzuur en kolendamp houdende gassen, vermengd met de uit de groenten ontwikkelde

waterdamp, rook en aschdeeltjes verspreidden zich vrijelijk in de gebouwen; de arbeiders hadden op gezette tijden in deze atmosfeer de groenten te keeren enz. In een dezer drogerijen werden bij de droogbakken temperaturen waargenomen van 30—32° C. bij een buitentemperatuur van 20° C. Door eenvoudige afvoermiddelen, als luchtkokers met of zonder kappen of afhangend zeildoek boven de bakken, was geen behoorlijke verbetering te verkrijgen. Deze maatregelen ondervonden bij de meeste ondernemers bovendien heftigen tegenstand. In verband met de geringe medewerking der werkgevers bleef er tenslotte niets anders over, dan de droogvelden geheel te laten inkasten met onbrandbaar materiaal en de afgesloten ruimten in verbinding te brengen met een krachtig werkenden exhauster.

Wegens de maatregelen in verband met den kolennoed, zagen de drogerijen zich echter spoedig gedwongen om hun werkwijze te veranderen en de cokesovens te vervangen door met hout of turf gestookte heeteluchtovens. Het direct gebruik van de vuurgassen is dan, omdat de groenten daardoor een afschuwelijke rooksmaak verkrijgen, voor het drogen van groenten op open velden absoluut uitgesloten. Door droging met warme lucht is voor de arbeiders de toestand dan ook veel gunstiger geworden. Het beste is zij in enkele nieuwe fabrieken, waar een stoomverwarming de warme lucht produceert en op de geheel ingesloten droogkasten zoowel natuurlijke als machinale afzuiging staat, en het niet noodig is, dat de werklieden de droogbakken betreden. Enkele andere fabrieken zijn verbouwd; de open bakken zijn er vervallen en vervangen door étage-eesten; het betreden van de eesten voor het omwerken en verwerken van de groenten blijft daar evenwel noodig.

In een groentendrogerij in het 4de district (Utrecht), waar voor het drogen warme lucht gebruikt werd, doch af en toe „gezwaveld” werd, moest eveneens voorgeschreven worden kappen boven de bakken aan te brengen. Daar het hoofd van het bedrijf niet genegen was hiëraan gevolg te geven en er overigens ook nog verschillende tekortkomingen waren, werd overgegaan tot het opmaken van een proces-verbaal. De groentendroger, die tegen den verbalisant een hoog woord voerde, werd bij verstek tot 14 dagen hechtenis veroordeeld. In hooger beroep werd deze straf veranderd in f 15.— boete.

Voor een drietal zoutziederijen in het 2de district (Breda), waar de indamppannen niet waren voorzien van afvoerkappen, om de ontstane dampen buiten het werklokaal te voeren, werd een nadere eisch daartoe gesteld. Een tweetal fabrikanten ging van dezen eisch in beroep, terwijl de derde op doeltreffende wijze een kap van martinet platen aanbracht.

Een doelmatige afvoer van de dampen, die ontstaan bij het decapeeren (schoonbeitsen van koperen voorwerpen door middel van salpeterzuur) is verkregen in een fittingfabriek in laatstgenoemde district, zulks op de volgende wijze. Voorgeschreven werd de nitreuse dampen te verwijderen, door samengeperste lucht te injecteeren en door een houten koker buiten het gebouw te voeren, op de wijze zooals in de schets op bladz. 130 is aangegeven.

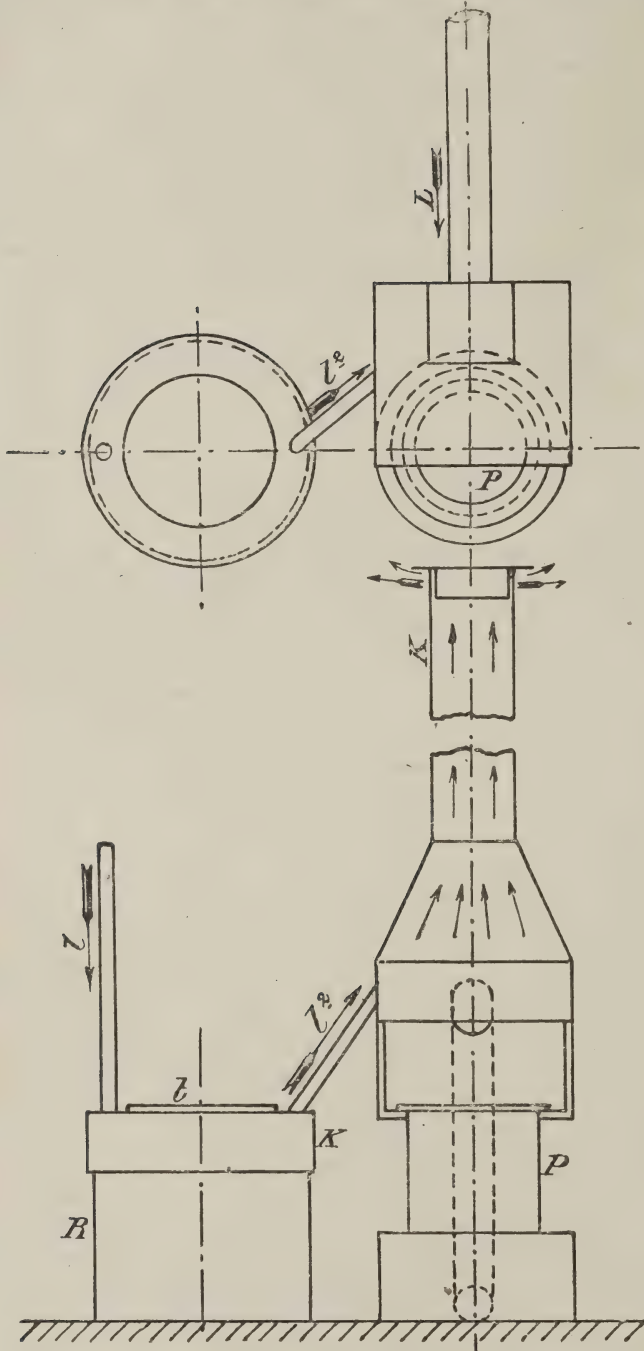
P. is de pot met salpeterzuur. De schoon te beitsen voorwerpen worden in een steenen korf gedaan en door een arbeider in die pot ondergedompeld.

Door middel van een exhauster wordt door leiding l een krachtige luchtstroom onderhouden.

Door de snelle luchtverplaatsing worden nu de opstijgende dampen meegezogen naar boven in de houten betimmering en verdwijnen door de koker K .

Om bovendien den trek te bevorderen wordt de stroom, die door leiding l in reservoir R wordt geblazen en dient om het water in bak b op temperatuur te houden, opgevangen onder kap K en door leiding l^2 afgevoerd.

In een afdeling eener metaalwarenfabriek te Schoten, waar een amylacetaat bevattend vernis gebruikt werd, verspreiden de dampen zich in het werklokaal en klaagde het vrouwelijk personeel over hoofdpijn. Met behulp van een flink overstekenden luifel boven de vernisbakken, aansluitende op een krachtigen exhauster, werd verbetering gekregen; in dezelfde fabriek werd tevens boven de koperbaden een soortgelijke inrichting met een uitschuifbare zuigleiding aangebracht, waarbij de luifel op de

AFVOER VAN SALPETERZUURDAMPEN BIJ HET DECAPEEREN.

bakken kan rusten. Op overeenkomstige wijze werd boven de koper-smeltovens in enkele machinefabrieken de afvoer bevorderd.

In een kabelfabriek en in een groote schoenfabriek te Amsterdam, waar men noodgedwongen in eigen beheer de kleine spijkertjes ging vertinnen, werden eveneens voorschriften gegeven tot afvoer der dampen van de vertinbaden.

Aanleiding tot een bijzonder onderzoek naar de aanwezigheid van afvoerkappen boven de etsbaden in de cliché-inrichtingen daar ter stede, werd gevonden in het bezwaar, daartegen gemaakt door een fabrikant, die tegen een hem gestelden eisch aanvoerde, dat in zijne inrichting een salpeterzuurbad van zwakkere samenstelling zou worden gebezigd dan in andere inrichtingen. Als resultaat van dit onderzoek kan worden geconstateerd, dat in alle — en thans ook in de bovenbedoelde — clichéinrichtingen een dampafvoer bestaat boven de zuurbaden voor het diepetsen van lijncliché's. De baden voor het z.g.n. „aanetsen” en „rondetsen” zijn aanmerkelijk zwakker van samenstelling en geven daardoor weinig aanleiding tot het ontstaan van de schadelijke nitreuze dampen.

Tevens gaf dit onderzoek aanleiding, om in een inrichting verbetering te verlangen op de afsluiting van een etsmachine voor koper cliché's, welke bewerkt worden met ijzerchloride-oplossing. Dit geeft weliswaar, stilstaande in de lucht, niet tot dampontwikkeling aanleiding, maar in de etsmachine, onder invloed van een snel ronddraaienden vleugel, wordt de oplossing dermate verstoven, dat bij onvoldoende afsluiting van de etsruimte, de dampen naar buiten treden en zeer prikkelend op de ademhalingsorganen inwerken.

Naar aanleiding van een reeds het vorige jaar ingekomen klacht over verspreiding van hinderlijke dampen bij het lakken van stroochoeden in een fabriek te Amsterdam, was gebleken, dat daarbij gebruik gemaakt werd van aethylacetaat als oplosmiddel, dat tevens eenig amylacetaat bevatte; de droging had plaats in het werklokaal, zoodat de dampen zich vrij verspreidden. Bij de hervatting van de zomerchoedenfabricage aan het begin van dit jaar was gezorgd, dat voor dit werk (lakken en drogen) een doelmatige, van de werkplaats gescheiden, ruimte met een goed trekkenden schoorsteen aanwezig was.

Voorts kwam bij het districtshoofd te Amsterdam een klacht in, over de verspreiding van zeer schadelijke dampen boven de indamppannen in een groote chemische fabriek. Bij onderzoek bleek deze klacht betrekking te hebben op een cataractbatterij voor indamping van ammoniumnitraat-oplossing en ook op de kuipen in welke de ammoniaoplossing met salpeterzuur werd geneutraliseerd; in beide gevallen was het hoofdzakelijk zwavelwaterstof welke hinder veroorzaakte. De bedrijfsleider had echter reeds uit eigen beweging flinke afvoerkokers aangebracht, zoodat verder ingrijpen hier overbodig was.

De maatregelen tot beperking van kolen- en gasverbruik hebben er in enkele bedrijven toe geleid, om speciaal voor verwarmingsdoeleinden, de gasverwarming te doen vervangen door een electrische. Hiermede wordt tevens bereikt, dat de atmosfeer niet meer verontreinigd wordt door de verbrandingsproducten.

Was in de lingerie-branché en de z.g.n. droge strijkerij het gebruik van „electrische strijkijzers” voor den oorlog vrijwel reeds algemeen, thans

heeft het gebrek aan houtskool en de gasrantsoeneering er toe geleid, dat ook in de kleermakerij, dus voor het zwaardere perswerk, het elektrische ijzer algemeene toepassing heeft gevonden. Ook in de wasscherijen, dus voor het „natte” strijkwerk, zijn deze soort ijzers reeds in enkele inrichtingen in gebruik en zal het aantal waarschijnlijk worden uitgebreid.

Ook in de diamantindustrie is een vervanging van het gas door electriciteit aanstaande. Men heeft in Amsterdam, in samenwerking met het laboratorium van de Gemeentelijke Electricische Centrale, een doelmatige constructie samengesteld voor elektrische verwarming der soldeerdoppen.

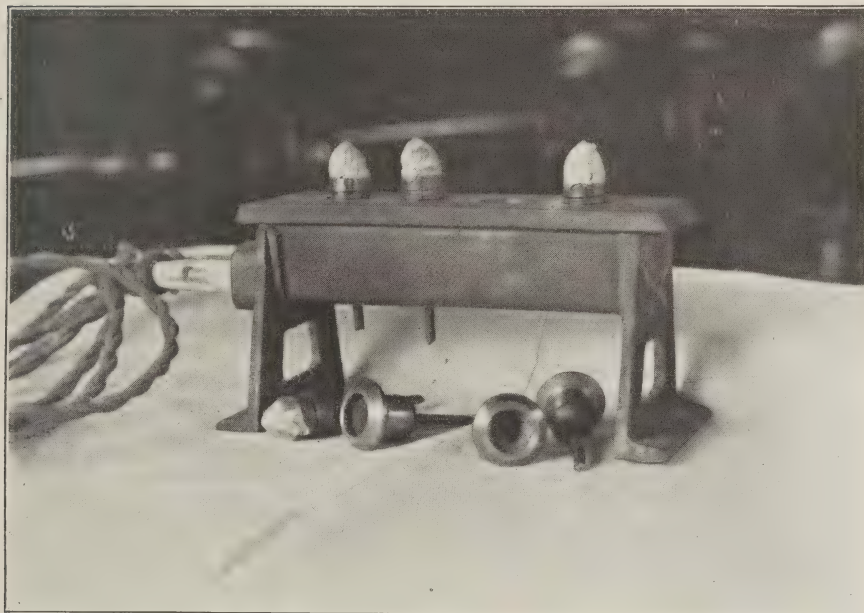
Op nevenstaande foto vindt men op de linkerhelft afgebeeld de eerste constructie, samengesteld door den Heer LEEUW, opzichter in de slijperij van de firma ROZELAAR en op de rechterhelft de sedert op grooter schaal toegepaste constructie van de G. E. W. De eerste had vooral het bezwaar, dat het soldeer aan de bovenzijde niet voldoende verwarmd werd en dat met name het „opmaken” van den dop — d.i. het ververschen van het soldeer met een nieuw plaatje — door onvoldoenden warmtetoevoer niet vlug genoeg kon geschieden.

De constructie der G. E. W. komt hieraan tegemoet door ook aan de bovenzijde verwarmingselementen te plaatsen, welke door horizontale straling het soldeer verwarmen. Teneinde de elementen buiten contact met eventueel afdrupend soldeer te houden, zijn de half-bolvormige pannetjes, waarin de doppen worden geplaatst, aan de benedenzijde voorzien van busjes, waarin het koperen steeltje wordt gestoken. De constructie wordt voor 5 of voor 7 doppen gemaakt en gebruikt in beide gevallen ongeveer 700 Watt. Voor voldoende vóórverwarming is het noodig het toestel ongeveer $\frac{1}{2}$ uur vóór den aanvang van den werktijd in te schakelen; het stroomverbruik per dag bedraagt dus ruim 6 K.W.U.

Met deze toestellen zijn gedurende enkele maanden proeven genomen en daarna is de constructie aanmerkelijk verbeterd door wijziging te brengen in de samenstelling van den dop.

De hinderpaal die de samenstelling van een zuinig verwarmingstoestel in den weg stond, was n.l. het groote verschil in afmeting tusschen de in omloop zijnde doppen en vooral de moeilijkheid om aan den grooten loodkegel, in welks top de diamant geplaatst was, direct de warmte toe te voeren. Aan deze bezwaren is tegemoetgekomen, door een geheel nieuwe constructie van dop: een op vaste maat afgedraaid koperen cylindertje, met een kleine komvormige verdieping in het bovenvlak, waarin maar een kleine hoeveelheid lood aanwezig behoeft te zijn, om den diamant vast te zetten.

Voor dezen dop zijn nieuwe toestellen geconstrueerd, afgebeeld op de tweede foto, waarvan er thans (Augustus 1918) reeds een 400 in gebruik zijn. De verbetering in de economie is zoo belangrijk, dat thans voor een 4 pits-toestel nog slechts 400 Watt noodig is, zoodat het stroomverbruik per arbeidsdag van $8\frac{1}{2}$ uur in geen geval meer bedraagt dan 4 K.W.U. Deze verbetering heeft tevens tot gevolg, dat de warmteuitstraling, die bij de bovenvermelde constructie nog vrij bedenkelijk was, zoo goed als geheel is opgeheven, mede door een in het toestel gebouwde asbestisolatie. De kosten zijn nu ook lager dan die van het gas. 1 K.W.U. wordt door de Centrale geleverd voor $3\frac{1}{2}$ cent + 5 cent toeslag ingevolge de kolenclausule; het

ELECTRISCHE VERWARMING VAN DOPPEN IN DE DIAMANTSLIJPERIJ.

4 pits-toestel kost dus $4 \times (3\frac{1}{2} + 5) = 34$ cent per dag. Een daarmede gelijkwaardige 3 pits-gasbrander verbruikt circa 3 M³. per dag, thans geleverd à 18 $\frac{1}{2}$ cent per M³ = 55, 5 cent per dag.

In eene inrichting in het 4de district (Utrecht), waar plaatwerk met rotatiepersen werd gedrukt en de inkt met benzol pleegde te worden verdund, gaf het afdrukken aanleiding tot het in ruime mate verspreiden van de dampen van het verdunningsmiddel van de inkt. De Medisch-Adviseur heeft een onderzoek bij het personeel der werkplaats ingesteld, doch van eigenlijke bedrijfsziekte viel gelukkig niets te bespeuren. Hoewel de werkplaats in ruime mate door ramen en deuren kon worden geventileerd, werd toch met de directie van de onderneming overeengekomen, dat eene mechanische ventilatie zou worden aangebracht. De inrichting der machine maakte locale afzuiging in dit geval vrijwel onmogelijk.

VOORKOMEN VAN ONGEVALLLEN.

Ook hierbij hadden de enorm hooge prijzen en schaarschte aan plaatijzer, gaspijp, enz. ten gevolge, dat de beveiligingen van machines en drijfwerk bij de meeste nieuwe installaties zeer veel te wenschen overlieten. Met de verschillende, uit latwerk met kippengaas samengestelde beschuttingen voor vliegwielen, drijfriemen, en dergelijke kon niet steeds genoeg genomen worden.

Ook kwam het herhaaldelijk voor, dat nieuwe inrichtingen, voornamelijk groentendrogerijen en kleine bedrijven, waarvan verscheidene door het plaatsen van een electro-motor pas onder de Veiligheidswet vielen, in bedrijf genomen waren, zonder dat het hoofd zich iets van de bepalingen der Veiligheidswet had aangetrokken. Meermalen moesten dergelijke bedrijfshoofden door een proces-verbaal gedwongen worden tot naleving der verschillende wetsartikelen. Dit was o.a. het geval in eene, bij de Arbeidsinspectie onbekende houtzagerij in het 2de district (Breda), welke door een zwaren zuiggasmotor gedreven werd en reeds maanden in bedrijf was.

Een groote verscheidenheid in het aantal gegeven voorschriften is er uit den aard der zaak niet.

Herhaalde malen moest aanmerking gemaakt worden op het *laten rusten van riemen op in beweging zijnde assen*. Vele werkgevers, zoowel als arbeiders, zijn zich nog volstrekt niet bewust van het daaraan verbonden gevaar.

Niet minder dan 8 maal moest proces-verbaal opgemaakt worden wegens het ontbreken van een *veiligheidsslinger* aan gas- of petroleummotoren.

In verschillende districten werden dit jaar voorschriften gegeven om *drijfwerken* ingeval van nood onmiddellijk te kunnen *stilzetten*. De zich steeds uitbreidende toepassing van elektrische beweegkracht, welke voor elk werktuig of althans voor kleine groepen van werktuigen afzonderlijke aandrijvende motoren doet gebruiken, maakt dezen maatregel voor de moderne bedrijven van minder belang, maar tevens gemakkelijker in uit-

voering. In de oude stoombedrijven met zware transmissies kunnen alleen zware frictiekoppelingen aan het doel beantwoorden; deze zijn kostbaar en eischen, vooral door de extra ondersteuningspunten welke zij noodig maken, veel plaatsruimte.

Het aanbrengen van uitschakelaars voor electromotoren, om deze in elk werklokaal waar zich drijfwerk bevindt te kunnen stilzetten, ontmoet daarentegen weinig bezwaar.

Uitrukbare askoppelingen werden onder meer aangebracht in 3 weverijen, 1 olieslagerij, 1 margarinefabriek, 1 stoomwasscherij en 1 bierbrouwerij.

Een enkele maal komt het nog voor, dat, door een krachtwerktuig aangedreven, werktuigen niet voorzien zijn van vaste en losse riemschijf. Zoo werden o.a. de bestuurders eener groentendrogerij in het 2de district (Breda) geverbaliseerd, omdat de verschillende machines niet onafhankelijk van het krachtwerktuig stilgezet konden worden. Het bezoek van den inspecteerenden ambtenaar had plaats naar aanleiding van een Hinderwet-aanvraag. De fabriek bleek evenwel reeds in volle werking te zijn.

Ten aanzien van de *beveiliging der arbeidswerktuigen*, moet in de eerste plaats de klacht over onvoldoende gebruik van aanwezige beveiligingsmiddelen bij *houtbewerkingsmachines* dit jaar worden herhaald. Waarschijnlijk is dit euvel voor een deel toe te schrijven aan het te werk stellen van onvoldoend onderlegd personeel; elke arbeider zonder vakkennis kan zich uitgeven voor machinaal houtbewerker en wordt allicht een enkele maal door een patroon aangenomen. Een vakschool, waar verschillende bewerkingen, met gebruikmaking van de voor elk daarvan aangewezen beveiligingsmiddelen, werden onderwezen, zou zonder twijfel zeer ten goede kunnen werken. Elk beveiligingsmiddel in dit bedrijf is doorgaans slechts met vrucht te gebruiken voor bepaalde *soorten* van werk; de werkman moet voor verschillend werk met oordeel des onderscheids de beveiliging kiezen en aanbrengen. Een andere omstandigheid, die nadeelig werkt, is de onvolledige specialisatie der machines, vooral in de kleine bedrijven. Men koopt een gewone cirkelzaagbank en meent daarmee van alles te kunnen doen: zwaar schulpwerk, dat op een conische zaagbank met automatischen aanvoer dient te geschieden, sponningen slaan, pennen zagen enz. In die bedrijven, waar men gespecialiseerde machines heeft voor elk dezer verrichtingen, is het gevaar ontegenzeggelijk geringer.

Ook voor het zagen van brandhout voor stoomketels van fabrieken worden veelal *cirkelzagen* gebruikt. Bij inspectie bleek, dat de beschutting dier werktuigen veel te wenschen overliet. Door den over het algemeen vrij regelmatigigen vorm van het hout kon de volgende beschutting voorgeschreven worden. Op de tafel van het werktuig wordt een over rollen loopend blad aangebracht, waarop een plaatijzeren kap is bevestigd, die geplaatst is over de zaag. In de zijkanen van deze kap zijn openingen aangebracht, waar het te zagen hout doorgestoken en met de kap tegelijkertijd naar de zaag toegevoerd wordt. De kap dient voorzien te zijn van aanslagen, welke beletten haar te ver door te voeren of terug te halen, waarbij kans op het beschadigen van de tanden der zaag ontstaat. Een werkgever, die niettegenstaande erop gewezen te zijn, naliet deze aanslagen aan te brengen, verspeelde daardoor zijn cirkelzaag.

BEVEILIGING VAN EEN CIRKELZAAG MET
VERSTELBAAR TAFELBLAD.

Bovenbeschreven kap werd reeds in verschillende gevallen met succes toegepast.

Bevestiging van het spouwmes gaf aanleiding tot moeilijkheden bij een cirkelzaagmachine met een verstelbaar tafelblad en voorzien van 2 zagen, op een balans bevestigd, welke beurtelings konden werken. Zoowel het blad, als de lagers van de zaagas waren dus beweegbaar. Nevenstaande foto toont aan op welke wijze deze moeilijkheid overwonnen werd.

In het 2de district (Breda), wordt voorgeschreven voor het zagen van brandhout alleen een zaagmachine te bezigen zooals de schetsteekening op bladz. 136 aangeeft. Tot dusver kwam met zoo'n werktuig geen ongeval voor.

De teekening op blz. 137 toont een beveiliging van een cirkelzaag, welke gebruikt wordt in het cartonnagebedrijf, voor het inzagen van cartons voor de vervaardiging van doozen.

Een flink pak vellen carton wordt op de drie vouwplaatsen gelijktijdig ingezaagd. Het pak wordt daartoe in een houten bak vastgeklemd, welke over de zaag langs leiders verschuifbaar is en aan voor- en achterzijde voorzien is van een tunnelvormig scherm, dat de zaag steeds blijft beschutten. Elke onwillekeurige aanraking met de zaag is bij deze wijze van werken dus uitgesloten. Deze inrichting, welke dus veel overeenkomst vertoont met de hiervoor beschreven beschutting van een brandhoutzaag, is op advies van een der inspectieambtenaren aldus uitgevoerd, en heeft in de praktijk zeer goed voldaan.

De hoofden van een houtbewerkingsinrichting en van een zagerij in het 6e district (Haarlem) werden geverbaliseerd wegens het zagen met geheel onbeveiligde cirkelzagen.

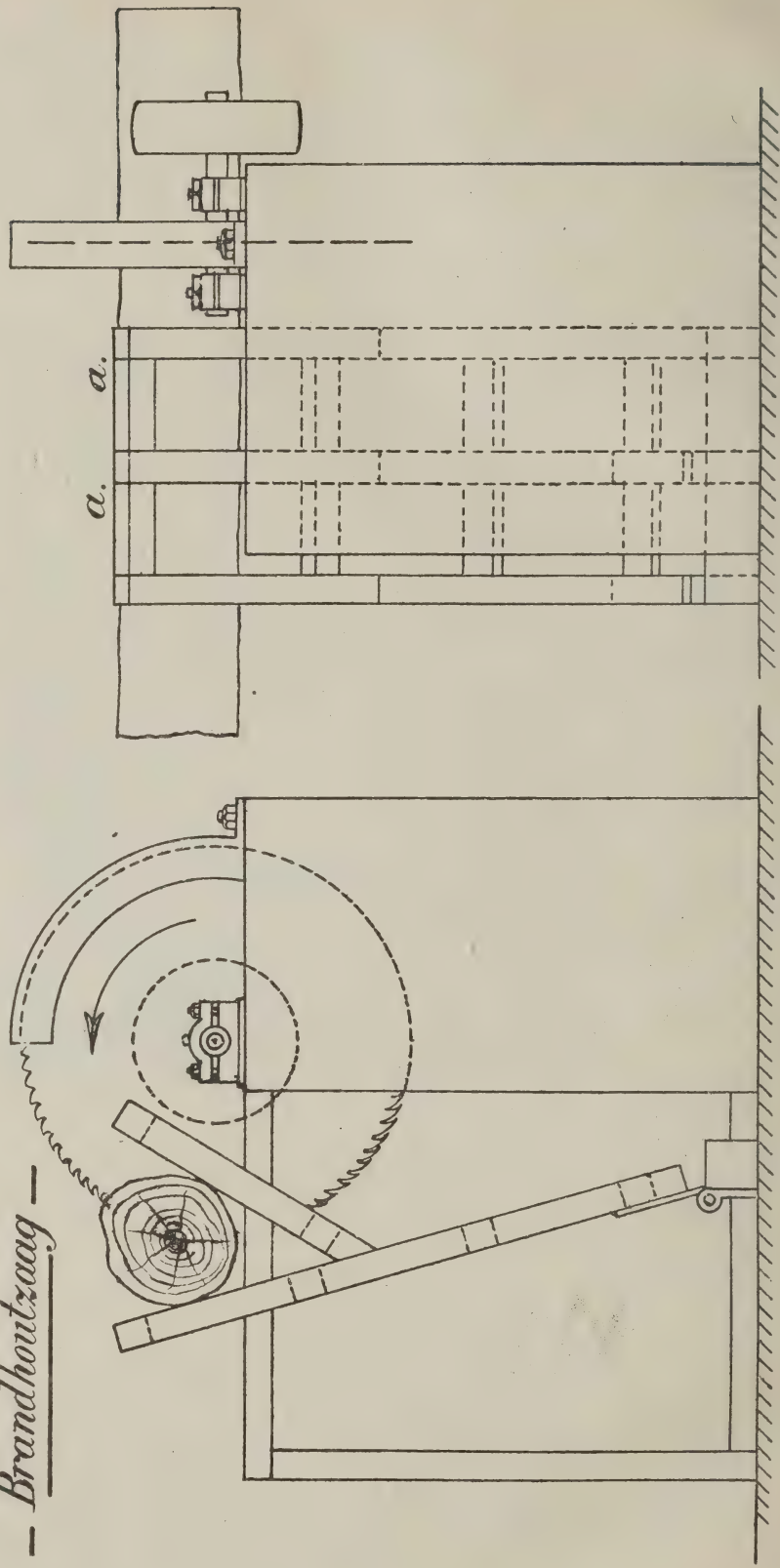
Ook in het 2e district (Breda) werd in een houtzagerij, naar aanleiding van een ongeval bij het zagen met een geheel onbeschutte cirkelzaag, proces-verbaal opgemaakt.

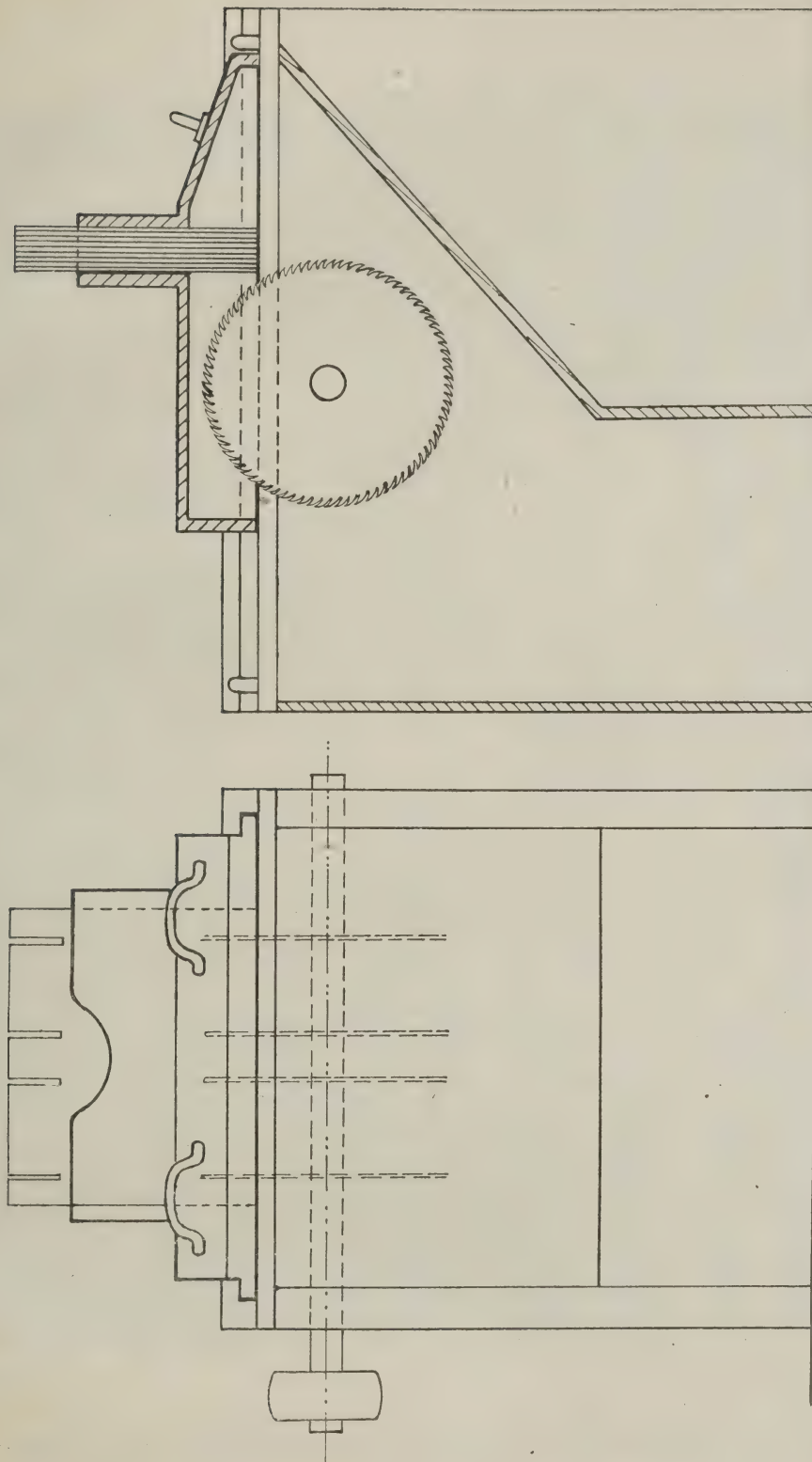
Pennenzagen. Het veelvuldig voorkomen van ongevallen bij het zagen van pennen op de cirkelzaagbank, bracht den Controleur van den Arbeid in het 6e district (Haarlem) op het denkbeeld om een bestaande, maar weinig afdoend gebleken beveiliging te verbeteren. In den regel wordt bij het zagen van pennen gebruik gemaakt van den geleider op de bank. Het stuk hout, waaraan de pen gezaagd moet worden, wordt dan recht overeind op de bank geplaatst en om het kantelen te voorkomen aan de bovenzijde met de rechterhand vastgehouden, terwijl het met de linkerhand tegen den leider gedrukt wordt en tegelijk voortgeschoven. Hoe langer de pen is en hoe hooger dus het zaagblad boven de tafel uitsteekt, hoe grooter het gevaar van verwonding der linkerhand wordt; het werkstuk wordt dan minder stabiel en bij schommeling of bij knelling op het zaagblad wordt te veel van de kracht der linkerhand gevergd. Het gebruik van een tweeden geleider vermag slechts in enkele gevallen het bezwaar op te heffen.

Het apparaat van den Heer KRUIJVER, bleek in de praktijk te voldoen. Voor zijn loffelijk streven vond de constructeur ook steun en waardeering bij de Directie van het Veiligheidsmuseum te Amsterdam, waar het toestel geplaatst werd. Voor de constructie wordt verwezen naar de schets op blz. 138. De foto daarnevens geplaatst geeft bovendien een duidelijke afbeelding van deze beveiliging.

De diameter van de zaag moet zoo groot zijn dat men het hout niet behoeft te draaien tijdens het zagen.
De achterste helft van de zaag moet zijn beschermt door een stevige ijzeren overkapping.
De tafel moet aan drie zijden geheel en aan een zijde (op teekening zichtbaar) gedeeltelijk gesloten zijn.
De arbeider vat het hout bij punten A. aan en duwt het tegen de zaag.
De arbeider moet, vanaf de plaats waar hij gedurende het zagen staat, het werktuig kunnen stilzetten.

Brandhoutzaag

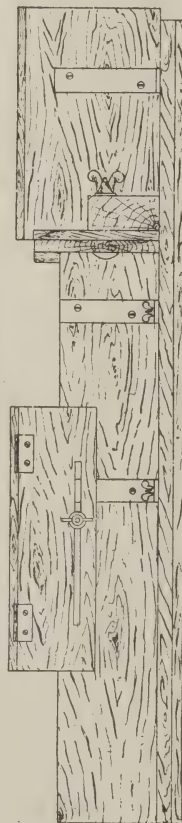

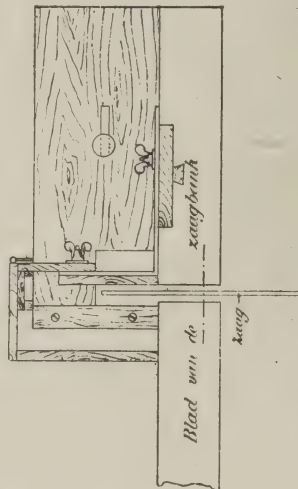
BEVEILIGING VAN EEN CARTONZAAG.

— Beschutting bij het zagen van penen op de cirkelzaggbank —

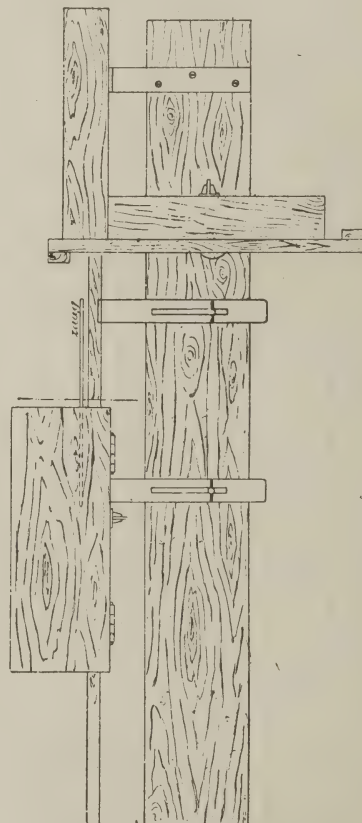
— Zij-Aanzicht —

— Voor-Aanzicht —

— Boven-Aanzicht —

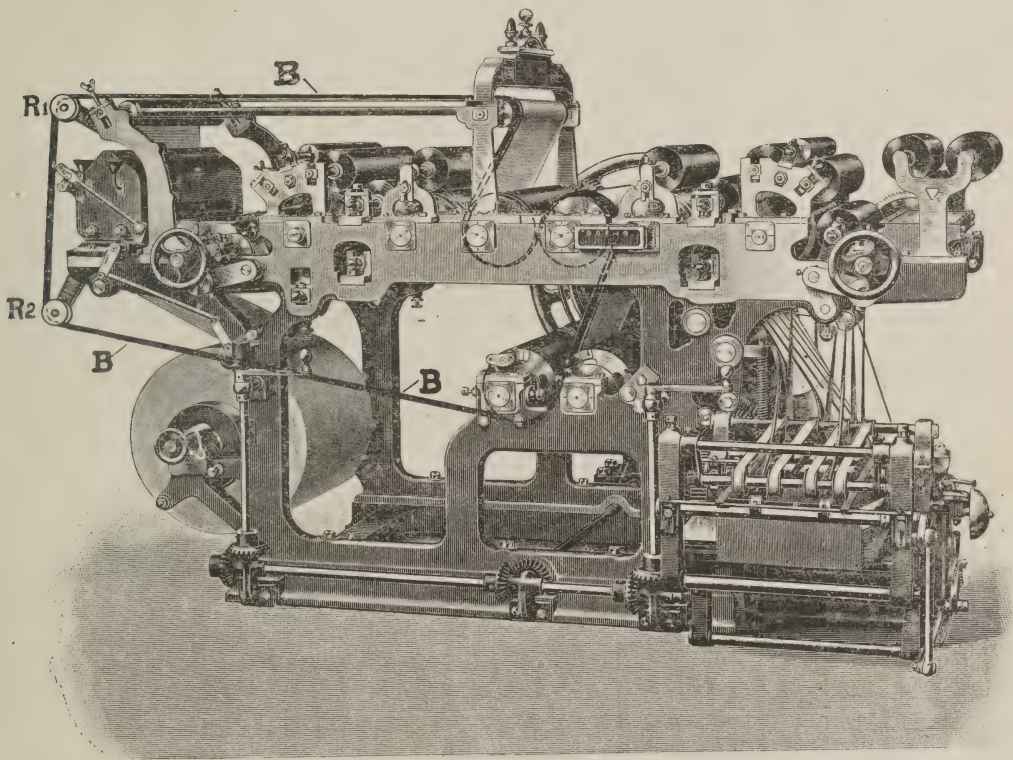

BEVEILIGING VAN EEN CIRKELZAAG BIJ HET ZAGEN VAN PENNEN.

Een groot aantal voorschriften had verder betrekking op de bekende dekselsluitingen bij centrifuges, kneedmachines en mengmachines.

Een drietal nieuwe, althans nog lang niet algemeen aangebrachte, *beveiligingen voor den rotatiedruk* mogen hier aan de hand van teekeningen nader worden beschreven.

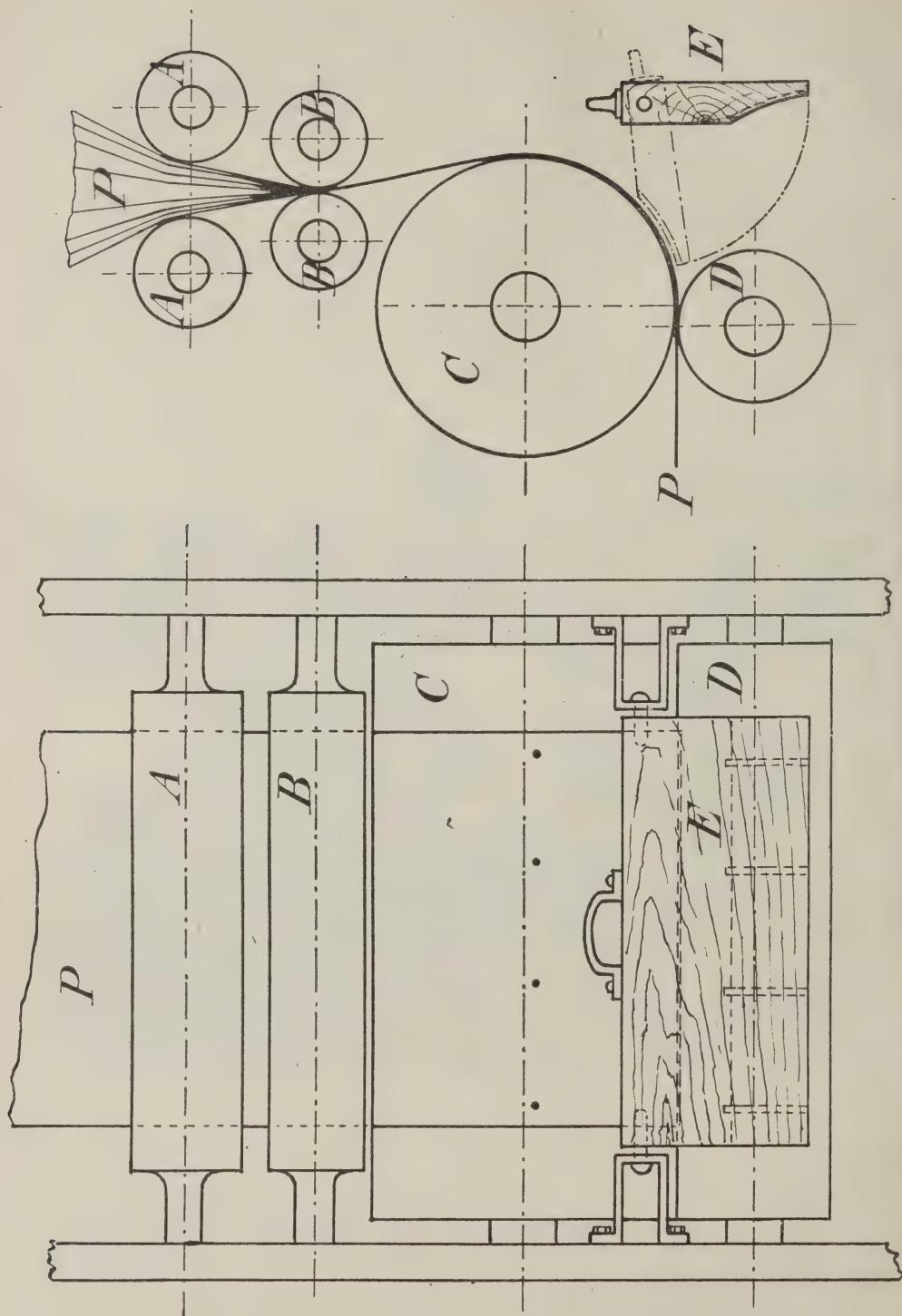
De afbeelding der complete rotatiepers geeft een voorstelling van den bandinvoer van het papier op rotatiepersen, zooals deze te Amsterdam het eerst werd toegepast op de persen van het dagblad „De Telegraaf”. Een band zonder eind B wordt over leirollen R_1 en R_2 aan een zijde langs de papierbaan, tusschen drukcylinder en platenwals, gevoerd en het begin van de papierbaan wordt met een, naar één zijde gevouwen, punt met een speld of „paper-clip” aan den band bevestigd. Deze voert het papier tusschen alle walsen door zonder dat men met de hand iets anders behoeft te doen

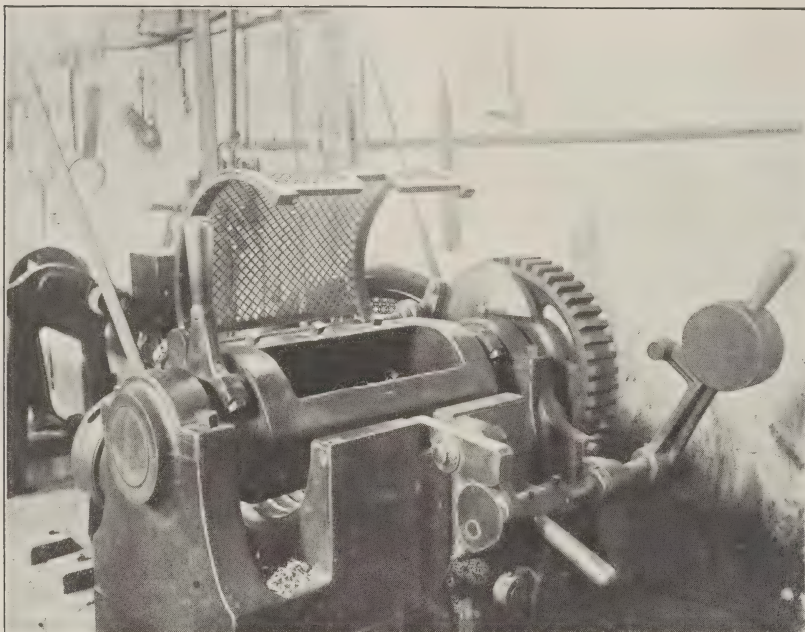
ROTATIEDRUKPERS MET VEILIGE PAPIERINVOER.

dan aan het einde van de baan het papier van den band los te maken. Tijdens het drukken loopt de band loos mede. Deze hoogst eenvoudige inrichting, welke op alle rotatiepersen kan worden aangebracht, voorkomt te eenenmale het gevaar voor knelling bij den papierinvoer en komt de snelheid van uitvoering zeer ten goede.

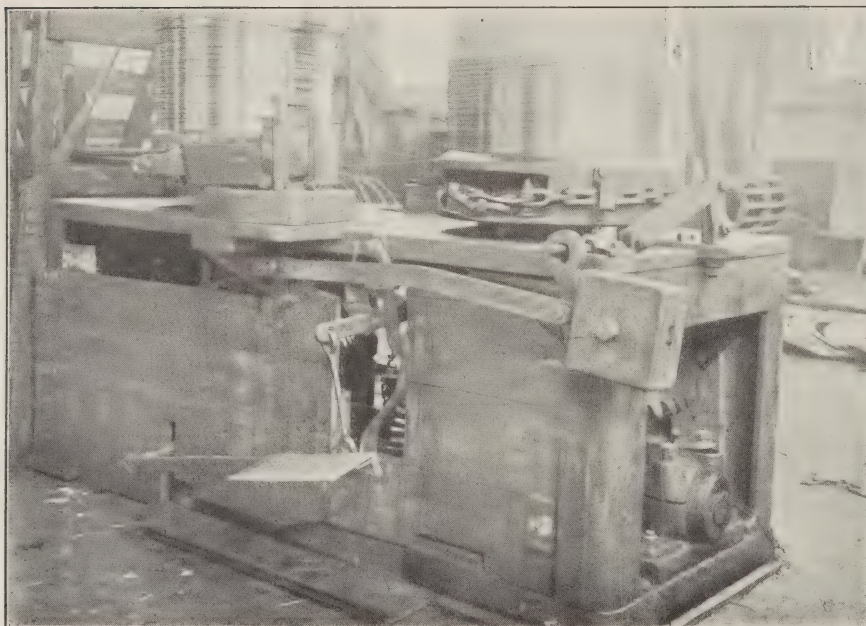
De volgende teekening stelt voor een beveiliging, slechts van belang voor die rotatiepersen bij welke, in tegenstelling met de in bovenstaande afbeelding voorgestelde machine, snij- en punctuurcylinder *onder* elkaar zijn gelegen. Het

BEVEELIGING VAN DEN INVOER BIJ EEN ROTATIEDRUKPERS.

HOBELAPPARAAT ROTATIEPERS.

DRAADTREKBANK.

is dan noodig, dat de drukker het begin der papierbaan onder het draaien der machine in de fijne punctuurpennetjes van den cylinder C drukt, die het papier medeneemt naar den snijcylinder D. Hij kan daarbij tusschen de inlopende cylinders C en D beklemd geraken. Hiertegen is een draaibare houten klep E aangebracht, welke met een handgreep achterover wordt gehaald en dan (in den gestippelden stand) het papier in de puncturen slaat. Voor doorlating van deze fijne pennetjes is het plankje plaatselijk voorzien van insnijdingen.

De foto stelt voor een zoogenaamd „**hobelapparaat**” voor de gestereotypeerde vormen voor de rotatiepers, welke aan de linkerzijde nauwkeurig op maat moeten worden uitgedraaid. De plaat wordt daartoe in de tweede helft der machine geschoven, de zware beitelkop met een mes ter breedte van den vorm draait langzaam rond en schaافت in één streek den vorm op maat.

Teneinde nu het gevaar te voorkomen, dat de arbeider in een oogenblik van onachtzaamheid de hand op den voorsten rand van de bank legt en dan gegrepen wordt door het aankomende mes, is over de machine een kooi van geperforeerd plaatijzer aangebracht, welke automatisch bewogen wordt door een hefboom aan de rechterzijde welke met een rol over een excentriekschijf op de as van het beitelblok loopt. Deze inrichting wordt zoo afgesteld, dat de kooi, — op de foto in opgeheven stand — gedaald is en de toegang tot het schaafmes dus afsluit *voordat* dit op de gevaarlijke plaats is aangekomen. Bij het verder ronddraaien wordt de kooi weer mechanisch omhooggelicht, zoodat de vorm gemakkelijk kan worden uitgenomen.

Enkele malen werd in caoutchouc-fabrieken geëischt de *rubberwalsen* te voorzien van een uitrukbare koppeling in de aandrijvende as, zoodanig, dat de machine door een eenvoudige arm- of voetbeweging onmiddellijk stil gezet kan worden.

Een zware *draadtrekbank* in een inrichting te Amsterdam, waarmede reeds enkele lichte ongevallen hadden plaats gegrepen, werd op afdoende wijze beveiligd door het aanbrengen van een automatische stopzetinrichting, welke men op een foto hiernevens afgebeeld vindt. Op het tafelblad is een verticale staaf aangebracht, waartegen men aanstoot, zoodra men door den ronddraaienden kop mocht zijn gegrepen. Door den stoot wordt deze staaf eenigszins achterover gedraaid, waardoor een zwaar contragewicht ontgrendeld wordt, dat naar beneden valt en door zijn gewicht de beweging van den trekkop uitkoppelt; deze staat onmiddellijk stil door den zwaren weerstand van de in bewerking zijnde draad.

Aan **papieruitstampmachines** kwamen enkele ongevallen voor als gevolg van verkeerd werken. Bij machines met verschuifbaar tafelblad komt het herhaaldelijk voor dat de arbeiders daarvan geen gebruik maken, omdat het te zwaar gaat; zij verschuiven dan het papier over de stilstaande tafel en blijven daarbij het stanzmes vasthouden tot dit onder het blok gekomen is. Daardoor ontstaat dan het gevaar van ernstige vingerverwondingen.

Om dit gevaar te ondervangen is dus een eerste vereischte dat het tafelblad zeer gemakkelijk verschuifbaar is, bijv. door dit over stalen rolletjes te laten loopen, zooals trouwens ook bij vele nieuwe machines direct door den fabrikant wordt toegepast.

Verder behoort een inrichting te zijn aangebracht, waardoor het onder het persstuk brengen van de handen onmogelijk of althans zeer moeilijk kan geschieden.

Dit laatste kan bij de veelvuldig voorkomende machines met stilstaand persstuk en op en neer gaande tafel, worden bewerkstelligd door het aanbrengen van een van geperforeerd metaal vervaardigd hekje, belast door eigen gewicht of door veerspanning, welks onderzijde op gelijke hoogte of liefst nog iets lager is als de onderkant van het persstuk (zie foto).

De horizontale afstand tusschen dit hekje en het persstuk dient begrijpelijkerwijze zoo groot mogelijk gehouden te worden.

Een goede beveiliging van **boeken-hechtmachines**, waaraan nog zoo herhaaldelijk vingerverwondingen voorkomen, geeft nevengeplaatste foto. De beide plaatijzeren schermen (het linker is tijdens een deel van den belichtingsduur verwijderd geworden om het persstuk te laten zien en maakt daarom den indruk doorschijnend te zijn) aan de onderzijde naar elkaar toegebogen, maken het onmogelijk tijdens den arbeid met de handen onder het persstuk te komen.

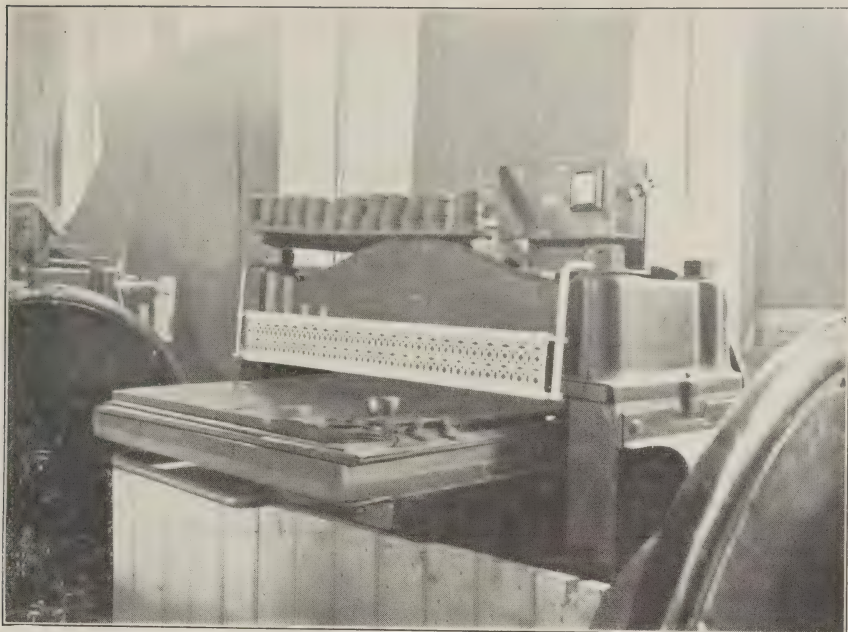
Minder gevaarlijk, doch door hun aantal toch aanleiding gevend tot nog al wat (gelukkig lichte) ongevallen, zijn de *snijboonenmolens*, welke in de vele inmakerijen gedurende het seizoen draaien. Aan een groot aantal dezer inrichtingen werd een voorschrift gegeven tot verhooging van de insteekopening, doch van verschillende zijden werd hiertegen aangevoerd, dat het werken met de beschutting langzamer gaat en dus ook voor het betrokken personeel tot minder productie en minder verdienste leidt. Een dezer fabrikanten ging van het gegeven voorschrift in beroep; hierop is echter nog geen beslissing gevallen.

Eveneens moet melding gemaakt van vele ongevallen bij het *snijden van kool*. Hoewel dit niet behoefde te geschieden wanneer, zooals het voorschrift is, de eene kool met de andere wordt aangedrukt op den uit messen bestaanden ronddraaienden bodem, werd de kool meestal met de hand aangedrukt. Schoot de kool nu uit, dan kwam men meestal met de palm van de hand op de messen en werd veelal een vrij ernstige verwonding opgelopen. Na verschillende andere middelen beproefd te hebben, wordt thans in het 3de district (Rotterdam) voorgeschreven boven de messen een schuine plaat aan te brengen. Men behoeft dan slechts de kool in den bak te gooien, deze werkt zich dan vanzelf onder de plaat vast en wordt geheel en al fijn gesneden, zonder dat men ze behoeft aan te drukken.

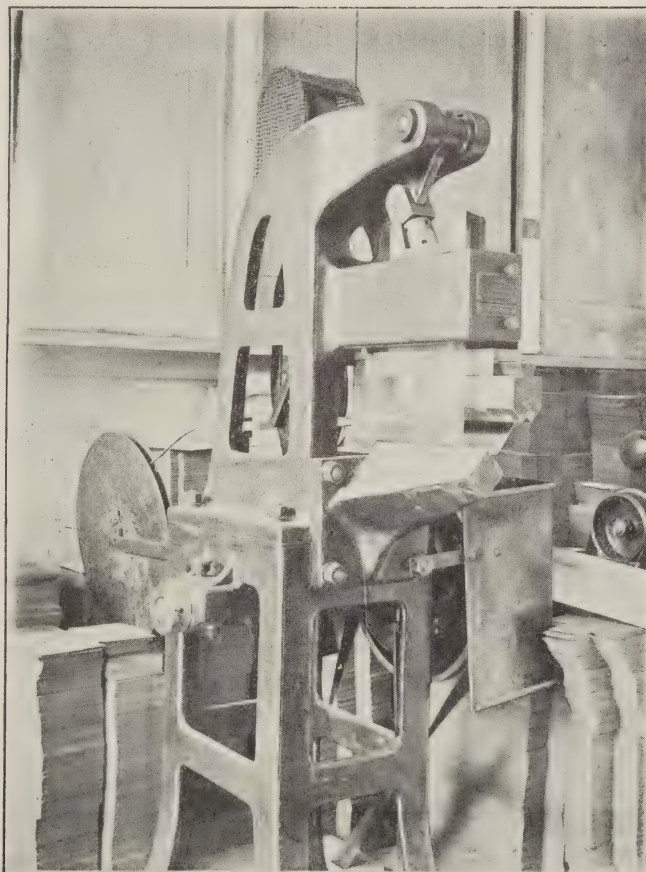
Een nadeel van deze beveiliging is echter, dat de stand van de kool ten opzichte van de messen varieert en dus niet steeds de lange gelijkmatige snijdsels geeft.

Het aantal *oogverwondingen*, voornamelijk tengevolge van het slijpen op amarilsteen, blijft zeer groot. Veelal is dit te wijten aan den onwil der arbeiders om gebruik te maken van veiligheidsbrillen, welke bijna zonder uitzondering in alle fabrieken en werkplaatsen, welke daarvoor in aanmerking komen, aanwezig zijn. In het afgelopen jaar werd er verschillende malen op aangedrongen de amarilsteen te voorzien van het glazen schermpje, waarvan een foto voorkomt in het jaarverslag over 1916.

Een ander gevaar voor oogverwondingen schuilt in het z.g.n. „roest-

PAPIERUITSTAMPMACHINE.

BOEKENHECHTMACHINE.

bikken" aan de groote zeeschepen, telkenmale als deze binnenkomen. De roestsplinters vliegen alle kanten uit, zoodat het niet te verwonderen is, dat de oogen hierbij aan bijzonder gevaar zijn blootgesteld.

Ook hier bestaat echter weer dezelfde afkeer van het personeel tegen veiligheidsbrillen. Dat de brillen bij het werk, dat deze werklieden zittende op een tegen den buitenwand van het schip hangende stelling, verrichten, hinderlijk zijn, is niet onwaarschijnlijk, althans door velen werd de voorkeur gegeven aan een van fijn gaas vervaardigd schermpje, dat het geheele gelaat bedekte en onder de petklep werd geschoven.

Met deze weliswaar primitieve, maar daarom toch niet minder doeltreffende beschutting, werd dan ook genoeg genomen.

Veilige steigers. Enkele voorschriften werden gegeven op bouwwerken, en te *Leiden* en te *Utrecht* werd wegens niet opvolgen daarvan proces-verbaal opgemaakt. In verband daarmee werd met den Directeur van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht te *Utrecht* overeengekomen, dat aan bouwondernemers, wier werk onder de bepalingen der Veiligheidswet komt te vallen, door het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht een exemplaar wordt uitgereikt van de veiligheidsvoorschriften op bouwwerken, zooals deze door de Arbeidsinspectie zijn ontworpen. Hiertoe werden door het betrokken districtshoofd de noodige exemplaren van bedoelde voorschriften ter beschikking gesteld.

In het 2de district (*Breda*) werd 7 malen geverbaliseerd wegens het niet beveiligd zijn van bouwsteigers.

De verbetering van de beveiliging van bestaande *liftinstallaties* onder-vond dit jaar belemmering door de moeilijkheid automatische schakelaars te verkrijgen.

Tevens worde hier de aandacht gevestigd op de steeds meer in gebruik komende harmonicahekken voor de afsluiting van de liftkooi, welke echter niet zelden het bezwaar opleveren, dat de afstand tusschen de spijlen zoo groot is, dat de voet er gemakkelijk door heen kan worden gestoken. Indien het hek dan niet een voldoende stuk naar binnen is geplaatst, geeft dit licht aanleiding tot ernstige voetverwondingen, zooals er dit jaar en ook het voorafgaande in het 5de district (*Amsterdam*) reeds zijn voorgekomen.

Verder moesten enkele bemerkingen gemaakt worden op den slechten toestand der stalen liftkabels, welke op verschillende plaatsen beschadiging vertoonden.

In twee gevallen, waarbij de vanginrichting werd gecontroleerd bleek, dat de klauwen niet terstond op voldoende wijze ingrepen, zoodat de liftkooi te snel en te ver zakte.

In enkele groote fabrieken, o. a. in een drietal gasfabrieken in het 5de district (*Amsterdam*), werden aan loopkranen automatisch werkende inrichtingen aangebracht, welke den hijschmotor uitschakelen, zoodra de last den hoogsten toelaatbaren stand bereikt.

Bij een bezoek aan een leerlooierij in het 2de district (*Breda*) liep de inspecteerende ambtenaar bijna in een geheel open en onbeschutte *grondkuip*, waarin zich heet looi-extract van 75° C. bevond. Onnoodig te zeggen, dat geëischt werd deze in een donker gedeelte van de fabriek geplaatste kuip, onmiddellijk te beschutten. Bij een volgende inspectie bleek, dat de grond-

kuip vervangen was door een, die geheel boven den grond was geplaatst. Dit was evenwel eerst geschied, nadat een zoon van den werkgever er in was gevallen, waardoor deze aan een zijner beenen zeer ernstige brandwonden had opgelopen.

Een arbeider, werkzaam in een zoutziederij in het 6de district (Haarlem), viel bij het dooreenwerken van den inhoud eener *soutpan* in de kokende massa, met het gevolg, dat hij aan de bekomen brandwonden overleden is.

Daar een hek den arbeid ondoenlijk gemaakt zou hebben, werden in overleg met den werkgever ter weerszijden der zoutpannen op een hoogte van ± 3 M. ijzeren stangen aangebracht, die over de geheele lengte doorloopen. Over deze stangen zijn ringen met kettinkjes geschoven, waarvan de onderenden tot op 150 M. van den werkvloer reiken. Bij het uitscheppen van het zout draagt de arbeider om zijn middel een soepelen gordel, welke met een haak in een der kettinkjes wordt gepikt; bij eventueel uitglijden kan de werkman niet in de zoutpan vallen, maar blijft aan ketting en gordel hangen. Niet alle arbeiders waren aanvankelijk genegen om dezen voorzorgsmaatregel in acht te nemen. Slechts na overreding gelukte het, allen van den gordel gebruik te laten maken.

In een kalkbranderij in het laatstgenoemde district, waar 2 personen door verstikking gedood werden, werd den werkgever voorgeschreven de arbeiders, indien ze zich in de ovens begeven, te voorzien van reddingsgordels met ophaallijnen en gelijktijdig te zorgen, dat buiten den oven steeds menschen aanwezig zijn, om zoo noodig hulp te kunnen bieden, tenzij de arbeiders voorzien zijn van toestellen, die de inademing van zuivere lucht of zuurstof waarborgen. De weinig bemiddelde werkgever gaf er echter de voorkeur aan voortaan niemand meer in den oven te laten gaan.

Acetyleen-apparaten. In verscheidene constructie-werkplaatsen, smederijen e. d. moest wederom verwijdering van de in een werklokaal opgestelde gasontwikkelingsapparaten voor acetyleentoestellen geëischt worden en overbrenging naar een aparte hiervoor bestemde ruimte.

Bij contrôlebezoek bleek een der werkgevers in het 6e district (Haarlem) het toestel weer in zijn smederij geplaatst te hebben, na het aanvankelijk te hebben verwijderd. Proces-verbaal werd opgemaakt, waarna veroordeeling tot f. 4.— boete volgde.

In een paar andere inrichtingen werd bij gemis aan ruimte om den acetyleen-ontwikkelaar ergens buiten het werklokaal op te stellen, overgegaan tot het aanschaffen van cylinders met acetyleendisous.

Niet ernstig genoeg kan gewezen worden op het gevaar der acetyleen-ontwikkelaars, wanneer niet de noodige maatregelen genomen worden om de toestellen op tijd te reinigen. In het afgelopen jaar gebeurde te Haarlem een ongeval met doodelijken afloop met een „Sirius“-apparaat. De gasontwikkeling schijnt na eenigen tijd ongeregeld geworden of wellicht geheel opgehouden te zijn. De afsluiting der carbidkamer was b.v. door den werkman, die het toestel bediende, geheel verwijderd. Waarschijnlijk heeft hij bij het nazien een verstopping in de buis, waardoor het carbid in de reactiekamer valt, doorgestooten en is toen plotseling een overmaat van carbid in reactie getreden. De oorzaak der ontploffing (te hooge temperatuur

in den ontwikkelaar bij weinig koelwater misschien) was niet met zekerheid vast te stellen. Volgens aanwijzing op het toestel moet na verwerking van 15 K.G. carbid het residu verwijderd en het apparaat grondig schoongemaakt worden. Zeer vermoedelijk is vóór het ongeval meer dan 15 K.G. achtereen zonder tusschentijdsche reiniging vergast en heeft dit verzuim tot verstopping geleid. Meermalen wordt getracht om bevroren acetyleen-apparaten met vuur of een gloeiend voorwerp te ontdooien. Waarschijnlijk is dit de oorzaak geweest van een explosiegeval, eveneens in het 6de district, waarbij een werkgever ernstig aan beide oogen verwond werd.

In een smederij te Amsterdam werd de directie verplicht een gedeelte van het werklokaal af te schutten door muren van gewapend beton. Deze afgescheiden ruimte heeft door middel van een groote opening, in den muur van het werklokaal aangebracht, gemeenschap met de buitenlucht. Het toestel kan in en uit deze ruimte gebracht worden, door een opening in den voorwand, welke opening is afgesloten door een opschuifdeur, eveneens van gewapend beton vervaardigd en hangende aan staaldraden met contragewichten. Het vullen met carbid geschiedt door een kleine opening van circa 20 c.M. vierkant in een der wanden, welke opening wordt afgesloten door een ijzeren schuifje. Het bedienend personeel bevindt zich dus nimmer in de voor het toestel bestemde ruimte. Ook het schoonmaken van het toestel geschiedt van buiten af, door middel van doorspoeling met water. Het toestel behoeft dus bij reiniging niet uit elkaar genomen te worden, hetgeen de veiligheid zeer ten goede komt. Bij latere contrôle werd deze inrichting in orde bevonden.

Het aantal gestelde eischen, welke betrekking hebben op *electriche installaties* is in den navolgenden staat opgenomen. Deze zijn alle gesteld op voorstel van den Electrotechnisch-Ingenieur bij de Arbeidsinspectie.

BEDRIJFSGROEP.		Aantal eischen van electrotechnischen aard.								
		1ste district	2de district	3de district	4de district	5de district	6de district	7de district	8ste district	9de district
1	Aardewerk, glas enz. . . .	4	—	1	—	4	—	—	—	—
2	Diamant en andere edel- steen.	—	—	—	—	7	—	—	—	—
3	Boek- en Steendrukkerijen	—	—	—	—	17	—	—	—	—
4	Bouwbedrijven	—	—	—	—	—	—	—	—	—
5	Chemische nijverheid. . .	1	—	8	—	1	—	—	1	—
6	Hout-, kurk- en stroobe- werking	1	—	3	—	1	—	—	—	—
7	Kleding en reiniging . .	—	—	—	4	6	—	—	2	—
8	Kunstnijverheid	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9	Leder, wasdoek, caoutchouc	—	—	—	—	—	—	—	—	—
10	Oer, steenkolen, turf. . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11	Metalen (Bewerking van) .	—	—	—	—	3	—	16	3	—
12	Stoom- en andere werk- tuigen (Verv. van). . .	—	—	1	—	11	—	—	5	—
13	Scheepsbouw, vervaardigen van rijtuigen.	—	8	22	—	—	—	2	—	—
14	Papier	4	—	—	—	1	—	1	—	—
15	Textiele nijverheid . . .	9	3	—	—	—	—	—	8	—
16	Vervaardigen van gas en electriciteit	—	—	—	—	—	—	—	—	—
17	Voedings- en genotmidde- len (Bereiding van) . .	4	—	4	—	5	11	1	—	—
Totaal . . .		23	11	39	4	56	11	20	19	—

Een overzicht dezer voorschriften, verdeeld naar den aard der gebreken, volgt hieronder.

OMSCHRIJVING DER VOORSCHRIFTEN VAN ELECTROTECHNISCHEN AARD.	AANTAL.									Totaal.
	1ste district.	2de district.	3de district.	4de district.	5de district.	6de district.	7de district.	8de district.	9de district.	
Het beschermen van gevaarlijke deelen bij werktuigen en toestellen	1	—	1	—	6	3	5	1	—	17
Het beschermen van leidingen tegen mechanische beschadiging of gevaarlijke aanraking	2	1	3	—	2	—	—	1	—	9
Het vernieuwen, verbeteren of herstellen van het geleidingnet, geheel of gedeeltelijk	3	—	4	1	6	—	4	—	—	18
Het verwijderen van geleidingen en toestellen in natte of met bijtende dampen of stoffen bezwangerde ruimten en het opnieuw monteeren en vervangen daarvan overeenkomstig den aard dier ruimten . .	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Het aanbrengen van geleidingen in stalen buis . . .	3	1	3	2	2	1	2	1	—	15
Het wijzigen van verbindingen tusschen toestellen onderling	—	—	—	—	2	—	—	1	—	3
Het vervangen van smeltverbindingen van slechte of onbetrouwbare constructie of van minderwaardig materiaal	—	1	1	—	5	—	1	1	—	9
Het verplaatsen van ondoelmatig of gevaarlijk opgestelde machines en toestellen, en het verbeteren van bedieningsplaatsen	—	1	2	—	1	—	—	—	—	4
Het aanbrengen, verbeteren of wijzigen van aardverbindingen en het beschermen daarvan	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Het aanbrengen van isoleerende vloeren en bedieningsplaatsen.	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Het stofvrij opstellen van machines enz. en het stofdicht insluiten van toestellen	—	1	1	—	—	—	—	—	—	2
Het beschermen of meer doelmatig opstellen van weerstanden	—	—	1	—	3	1	—	1	—	6
Het verbeteren of verwijderen van defecte of minderwaardige toestellen	5	2	13	1	5	—	1	—	—	27
Het aanbrengen van meerpelige of het vervangen van enkelpelige door meerpelige uitschakelaars, al dan niet met moment of automatische werking . .	—	2	3	—	5	2	2	2	—	16
Het geheel of gedeeltelijk vernieuwen van schakelen verdeelborden met toebehooren	2	1	—	—	—	—	—	2	—	5
Het verbeteren of beter beschermen van schakel- of verdeelborden.	—	—	—	—	3	2	1	1	—	7
Het vrijmaken van een voldoende ruimte voor en achter schakelborden	—	—	1	—	1	—	—	—	—	2
Het maken van een schematische voorstelling der electriche installatie	7	1	5	—	14	2	4	5	—	38
Diversen	—	—	1	—	1	—	—	—	—	2
Totaal.	23	11	39	4	56	11	20	19	—	183

HET VERSCHAFFEN VAN HULP BIJ ONGEVALLLEN.

De aanschaffing, maar niet minder de geregelde aanvulling der verbandmiddelen en het ophangen van de biljetten, bedoeld in art. 233 van het Veiligheidsbesluit 1916, blijft geregeld toezicht vragen. Telkenmale moet ook aanmerking gemaakt worden op het zoodanig opbergen der verbandmiddelen, dat er niet te allen tijde over beschikt kan worden en aangedrongen worden op het beschikbaar stellen van dreggen of reddinghaken in aan den waterkant gelegen fabrieken.

In het 1ste district (Venlo) werden twee werkgevers geverbaliseerd, omdat ze weigerachtig bleven de voorgeschreven verbandtrommel aan te schaffen en drie wegens het niet aanwezig zijn van het biljet.

De vele bemoeiingen, die de laatste jaren noodig waren voor de volledige doorvoering van art. 236 van het Veiligheidsbesluit 1916, zijn met gunstig resultaat bekroond geworden. In het 5de district (Amsterdam) en in het 6de district (Haarlem) beschikken thans zelfs reeds alle daarvoor in aanmerking komende fabrieken over een of meer personen welke met eerste hulpverlening voldoende vertrouwd zijn.

Aan de meel- en oliefabriek „de Vlijt” en „de Tijd” van de firma Wessanen & Laan te Wormerveer, werd in het afgelopen jaar een keurig ingerichte verbandkamer verbonden.

HET VOORKOMEN VAN VERGIFTIGING, BESMETTING EN BEROEPSZIEKTEN.

De in het vorig jaarverslag vermelde contrôle in de drukkerijen in het 5de district (Amsterdam) werd dit jaar voortgezet en leidde o. a. 3 maal tot het opmaken van een proces-verbaal tegen drukkerspatroons, omdat op den eersten werkdag der week in hun fabriek letterzetters en drukkers werden aangetroffen, die niet voorzien waren van een schoon overkleed.

In de diamantindustrie te Amsterdam werd verscheidene malen vermeerdering van het aantal waschgelegenheden geëischt. In een der grootste stoomslijperijen bleek, dat de eigenaar nog steeds niet voldaan had aan den reeds jaren geleden gestelden eisch, de waschgelegenheid uit te breiden. Voor een personeel van ruim 300 slijpers en verstellers waren niet meer dan 17 bakken beschikbaar. Toen bij een bespreking bleek, dat hij ook thans niet genegen was onmiddellijk verbetering aan te brengen, moest wederom proces-verbaal worden opgemaakt (ook in 1912 was reeds op dit punt proces-verbaal opgemaakt en veroordeeling gevolgd, terwijl sedert dien door den ongunstigen toestand der industrie de zaak moest blijven rusten).

Bij de behandeling voor den Kantonrechter werd de zaak tot een principieele gemaakt, omdat de eigenaar betwistte — evenals hij zulks in 1912 had gedaan — dat hij wettelijk aansprakelijk was voor de naleving der Veiligheidswet; hij toch was molenverhuurder en geen werkgever.

Hij werd echter veroordeeld en ook een hooger beroep bij de Arrondissements-Rechtbank bleef voor hem zonder resultaat. Van dit laatste vonnis is door den advocaat cassatie aangevraagd bij den Hoogen Raad, die wegens een vormgebrek het bestreden vonnis vernietigde en de zaak

verwees naar het Gerechtshof te Amsterdam. De uitspraak van dit College is nog niet bekend.

De zaak waar het om ging is intusschen bevredigend opgelost; de slijperij werd tegen het einde des jaars verkocht en aangezien de kooper — een juweliersfirma, wier personeel een belangrijk deel der fabriek bevolkte — vooraf wist, dat er een groot aantal waschbakken moest worden bijgeplaatst, werd dit in de koopsom verdisconteerd. In de eerste maanden van 1918 zijn de waschbakken dan ook aangebracht.

Het hardnekkig verzet van den vroegeren eigenaar dreigde bedenkelijken opgang te maken; menig fabriekseigenaar beriep zich op zijn argumenteering om aan de verplichtingen der Veiligheidswet te ontkomen. Dit en de slechte tijdsomstandigheden zijn dan ook de redenen, dat de eisch bij de waschgelegenheden voor elken arbeider eenmaal per week een schoonen handdoek ter beschikking te stellen, voorshands nog niet algemeen is gesteld.

Door een klacht, ingekomen bij het districtshoofd te Amsterdam, werd het bestaan bekend van een klein fabriekje voor de vervaardiging van schrijfmachinelinten. De onvoldoende toestand werd zoo sterk gedemonstreerd door een der aldaar werkende jongens, die met paars gekleurd gezicht en handen zich op de tram begaf, dat het de aandacht trok van een der passagiers, die, na ondervraging van den jongen, de Arbeidsinspectie met het geval in kennis stelde. De toestand was in elk opzicht zeer slecht: een veel te kleine werkplaats zonder goede kleebergang, waschgelegenheid enz. Thans is een beter perceel betrokken, waar aan de verschillende voorschriften is voldaan.

HET VERSTREKKEN VAN GOED DRINKBAAR WATER.

Nog steeds blijkt het noodig, dat toezicht gehouden wordt op aanwezigheid en kwaliteit van drinkwater. Zoo moest dit jaar b.v. in het 5de district (Amsterdam) 4 maal schriftelijk het verstrekken van goed drinkwater worden geëischt, en wel 2 maal ten behoeve van het personeel van veenbaggermachines en 2 maal in houtzagerijen.

Art. 10. Bij een onderzoek, ingesteld naar aanleiding van een ongeval in een blikwarenfabriek in het 6de district (Haarlem), waarin een uitgebreid vrouwelijk personeel werkt, had de inspecteerende ambtenaar zich in de fabriek begeven, zonder hiervan vooraf op het kantoor kennis te geven. Tijdens het onderzoek verscheen de fabrieksboekhouder in de zaal, waar het ongeval plaats gegrepen had en verbood den zaalchef verdere inlichtingen te verstrekken. De boekhouder, op zijn strafbare handeling gewezen, werd onhebbelijk en verklaarde met den betrokken ambtenaar niets te maken te hebben. Wegens opzettelijke belemmering in het uitoefenen van zijn ambt, maakte de Opzichter tegen den boekhouder proces-verbaal op, hetgeen leidde tot diens veroordeeling tot f 30.— boete.

Art. 16. BEROEP.

Gedurende het jaar 1917 werd 22 maal beroep aangeteekend tegen gegeven voorschriften. In 3 gevallen werd door den Minister eene beslissing

genomen in voor adressant gunstigen zin. De nadere eisch, die aan een borstelhoutfabrikant was gesteld om stofafzuiging in zijne inrichting aan te brengen, werd vernietigd en de termijnen gesteld bij nadere eischen aan een machinefabrikant, betreffende het beschikbaar stellen van waschgelegenheden en kleerenbergplaatsen en aan een wagenmaker, betreffende dakbeschieting van de werkplaats, werden verlengd.

Op 6 beroepschriften was aan het eind van 1917 nog geen beslissing genomen; dit was onder meer het geval met een beroep ingesteld door een steenhouwerspatroon tegen een, aan hem ingeolge art. 115 V. B. gestelden eisch tot beschieting van het dak van de slijperij, machinale zagerij en polijsterij, welke lokalen, krachtens de omschrijving in art. 1 der Steenhouwerswet van het begrip steenhouwersarbeid, niet vallen onder die wet en waarop dus de voorschriften der Veiligheidswet van toepassing zijn.

Een beroep, ingesteld door de directie van een bierbrouwerij tegen een schrijven van het districtshoofd Amsterdam, waarin ter verbetering van de verlichting der ligkelders, welke geheel van vensters verstoken waren, werd aangedrongen op den aanleg van electrisch licht, moest niet ontvankelijk worden verklaard, als zijnde niet gericht tegen een op grond van art. 7 der Veiligheidswet gestelden eisch; de firma intusschen had na eenige bespreking, hangende de beslissing, reeds verklaard de kaarsverlichting door een electrische te zullen vervangen.

Een drukkersfirma ging in beroep tegen een voorschrift, waarbij een afdoende luchtverversching geëischt werd in hare machinezetterij en handzetterij. Wegens het verstrijken van den bij art. 16 der Veiligheidswet gestelden termijn, werd appellante niet ontvankelijk verklaard in haar beroep. De overige beroepen werden ongegrond verklaard en de gestelde eischen vrijwel ongewijzigd gehandhaafd. Een dezer had betrekking op een diamantslijperij in het 5e district (Amsterdam) en betrof den eisch tot beschikbaarstelling van handdoeken voor elken arbeider afzonderlijk. Ook dit beroep werd ongegrond verklaard. Deze uitslag had echter alleen principiele beteekenis; de er bij betrokken slijperij toch was inmiddels gesloten in verband met de concentratie der fabrieken voor de kolenbesparing.

VRIJSTELLINGEN VAN VOORSCHRIFTEN VAN HET VEILIGHEIDSBESLUIT.

Gedurende het jaar 1917 groeide het aantal verzoeken om vrijstelling van een of meer der voorschriften van het krachtens art. 6 der Veiligheidswet vastgestelde Veiligheidsbesluit 1916, aan tot 609.

Op het einde van dit verslagjaar waren 31 verzoeken nog niet afgedaan. Van de overige 578 valt het volgende mede te deelen.

13 fabrieken waren inmiddels opgeheven; 41 fabrieken voldeden aan de wettelijke voorschriften; 55 verzoeken werden geheel afgewezen en 469 verzoeken leidden tot vrijstellingen, waarvan de volgende tabel een overzicht geeft.

AARD DER FABRIEK.	Aantal fabrieken.	Aantal malen, dat vrijstelling werd verleend van een voorschrift betreffende :								
		Lucht-ruimte.	Licht.	Benzine-berging.	Electr.	Uit-gangen.	Kleeder-berging.	Schaft-lok.	Pri-vaten.	Opstel-ling ace-tylene-toestel.
Glasfabriek	4	—	—	—	—	—	3	3	1	—
Steenfabriek	2	—	—	—	—	—	1	1	—	—
Pannenbakkerij	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Diamantslijperij	5	—	—	—	—	5	—	—	—	—
Drukkerij	66	—	1	—	5	20	15	45	9	—
Schilderswerkplaats	2	—	—	—	—	—	2	2	—	—
Verffabriek	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Asphaltfabriek	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Geneesmiddelenfabriek	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Kaarsenfabriek	1	—	—	1	—	—	1	1	1	—
Springstoffenfabriek	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Oliefabriek	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Meubelfabriek	4	—	—	—	2	1	1	—	—	—
Borstelfabriek	2	1	—	—	—	2	—	—	—	—
Lijstenfabriek	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Timmerwerkplaats	9	—	—	—	9	—	—	—	—	—
Houtzagerij	2	—	—	—	—	—	1	2	—	—
Kammenfabriek	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Confectiefabriek	43	6	1	1	1	30	1	1	6	—
Hoeden- en pettenfabriek	2	—	—	—	—	2	—	—	—	—
Chem. Wasscherij	11	—	—	11	—	2	—	1	—	—
Wasscherij	18	1	—	1	1	5	7	—	9	—
Lederfabriek	2	—	—	—	—	—	—	2	—	—
Schoenmakerij	3	1	—	—	1	—	1	1	—	—
Caoutchoucfabriek	2	—	—	2	—	—	—	—	—	—
Metaalwarenfabriek	9	1	—	—	2	2	4	—	—	—
Electr. apparatenfabriek	1	—	1	—	—	—	1	1	—	—
Spiritusfabriek	1	—	1	—	—	—	1	1	—	—
Pianofabriek	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Beeldenfabriek	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Pelterijenfabriek	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Eau de Colognefabriek	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—
IJzergieterij	6	—	1	—	—	—	4	—	—	—
Smederij	7	1	—	—	3	1	—	1	—	1
Instrumentmakerij	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Machinefabriek en constructiewerkplaats	16	—	1	—	2	1	14	3	2	—
Lampenfabriek	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Automobielherstelplaats	14	—	—	13	—	—	—	1	—	—
Rijtuigfabriek	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Rijwielfabriek	1	—	1	—	—	1	1	—	—	—
Scheepsbouwwerf	5	—	—	—	1	—	1	3	—	—
Boekbinderij	1	—	—	—	1	—	1	—	—	—
Papierfabriek	3	—	2	—	—	1	2	2	—	—
Papierwarenfabriek	4	—	—	—	—	3	2	—	2	—
Lompensorteerderij	2	—	—	—	—	—	2	—	—	—
Textielfabriek	67	—	16	1	8	30	46	3	15	—
Lichtfabriek	5	—	—	1	—	—	4	—	—	—
Bioscoop	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Bakkerij en broodfabriek	52	41	4	—	7	2	4	1	—	—

AARD DER FABRIEK.	Aantal fabrieken.	Aantal malen, dat vrijstelling werd verleend van een voorschrift betreffende :								
		Lucht- ruimte.	Licht.	Benzine- berging.	Electr.	Uit- gangen.	Kleeder- berging.	Schatt- lok.	Pri- vatën.	Opstel- ling ac- tyleen- toestel.
Meelfabr. en graanzuiv. .	5	—	1	—	3	—	1	—	—	—
Zuivelfabriek.	6	—	4	—	—	1	1	—	—	—
Bierbrouwerij	2	—	—	—	1	—	1	—	—	—
Sigaren- en tabaksfabriek.	44	12	1	—	3	20	6	1	9	—
Suikerfabriek.	2	—	—	—	1	1	—	—	—	—
Suikerwerkfabriek	4	—	—	—	—	3	2	—	1	—
Cacaofabriek.	3	—	—	—	—	3	—	—	—	—
Aardappelmeelfabriek. . .	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Vleeschwarenfabriek . . .	5	1	—	—	3	1	1	—	—	—
Vermicellifabriek	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Slagerij.	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Nettenboeterij	4	—	—	—	—	4	—	—	—	—
Groentenzouterij	1	—	—	—	—	—	1	—	1	—
Pijpenfabriek.	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Vloerzeilfabriek.	1	—	1	—	—	1	—	—	—	—
Totaal	469	66	37	33	58	149	135	80	57	1

HOOFDSTUK VI.

Steenhouwerswet.

Door een stijgend gebrek aan werk, veroorzaakt door de groote slapte in de bouwbedrijven, en grondstoffenschaarschte, was de algemeene toestand van het steenhoudersbedrijf nog ongunstiger dan in 1916. Verschillende werkgevers zagen zich genoodzaakt hun personeel geheel of gedeeltelijk te ontslaan; één patroon bood zelfs eene kleine vergoeding aan voor het geval de arbeiders hun dienstbetrekking beëindigen wilden. Alleen in het 5de district (Amsterdam) schijnt de toestand niet ongunstiger geworden te zijn. Wel hebben ook daar vele moeilijkheden gedreigd, in verband met den stilstand van den invoer van natuursteen, maar de meeste patroons zijn over het algemeen tijdig geslaagd zich van voldoende voorraad te voorzien, hetzij nog uit het buitenland, hetzij door allerhande materiaal, afkomstig van sloopwerk, op te koopen en te verwerken. De kleine patroons maken een harden tijd door; zij komen voor den inkoop bij de grootere te land en moeten dan flinke prijzen betalen.

Oprichting van nieuwe werkplaatsen had slechts enkele malen plaats en dan in den regel ter vervanging van afgekeurde.

Hoewel in de meeste districten het aantal inrichtingen niet noemenswaard veranderde, is dit met het daarin werkzame personeel wel het geval geweest. In het 3de district (Rotterdam) b.v. werden 2 groote steenhoudwerijen, waarin gedurende het jaar 1916 nog 29 steenhouders en 17 niet-steenhouders werk vonden, opgeheven; waar tegenover staat, dat 2 kleinere werden opgericht, waarin echter, behalve 4 patroons nog geen personeel werkzaam is.

Het volgend staatje geeft een overzicht van den toestand over de laatste jaren te Amsterdam.

	Aantal werkplaatsen.				Aantal personen.			
	1913	1914 ¹⁾	1916	1917	1913	1914	1916	1917
<i>Steenhouwerijen zonder krachtwerktuig.</i>								
a. met 1—9 arbeiders. . . .	22	22	18	23	107	92	67	98
b. met 10 of meer arbeiders. .	3	2	2	2	62	49	29	29
<i>Steenhouwerijen met krachtwerktuig.</i>								
a. met 1—9 arbeiders. . . .	1	1	2	2	2	4	13	11
b. met 10 of meer arbeiders. .	6	7	6	6	197	174	152	149
Totaal . . .	32	32	28	33	368	319	261	287

¹⁾ In 1915 heeft geen telling plaats gehad.

Vorenstaand staatje van den omvang der ondernemingen vereischt eenige nadere toelichting.

Het wekt den indruk alsof een vijftal kleine inrichtingen dit jaar is opgericht, omdat immers het aantal steenhouwerijen zonder krachtwerktuig met 1—9 arbeiders toenam van 18 in 1916 tot 23 in 1917. Er zijn echter geen nieuwe steenhouwersfirma's bijgekomen; één werkplaats werd opgericht door splitsing van een bestaande zaak tengevolge van oneenigheid tusschen de beheerders, een andere werd in gebruik genomen door een leverancier van grafsteen, welke zich tot nu toe had bepaald tot het graveeren van de opschriften en het eigenlijke hakwerk had uitbesteed; 3 behooren aan fabrikanten van schoorsteenmantels en dergelijke en waren reeds lang in gebruik, maar zijn thans, nadat bleek dat er steenhouwersarbeid werd verricht, onder de werkplaatsen in den zin der Steenhouwerswet opgenomen; een zesde behoort aan een fabrikant van tuinversieringen van kunststeen, welke nu en dan steenhouwersarbeid daaraan laat verrichten. 1 werkplaats van deze categorie is uit den staat verdwenen, omdat de patroon, tengevolge van de slapte, zonder personeel werkt; in het geheel waren 5 alleenwerkende patroons bekend.

Geregeld ontvangen de districtshoofden door tusschenkomst van den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel kennisgeving van aanvragen ingevolge de Hinderwet voor de oprichting van steenhouwerijen, die niet tevens onder de bepalingen der Veiligheidswet vielen.

Ten aanzien van een daarvan, in het 9de district (Groningen), werd aan het Gemeentebestuur medegedeeld — en eveneens aan den aanvrager — dat de inrichting, zooals die werd aangevraagd, niet zou voldoen aan de bepalingen der Steenhouwerswet, zoodat aanvrager daar niet met personeel zou mogen werken. Aandrang van de zijde van het districtshoofd, om zijn werkplaats te verbeteren mocht niet baten; aanvrager bleef liever alleen werken, dan dat hij meer kosten aan zijne werkplaats besteedde.

Bij de beoordeeling van 2 aanvragen tot oprichting van een steenhouwerij, respectievelijk te Utrecht en 's Gravenhage, bleek de eerst bedoelde inrichting eveneens niet te voldoen aan de eischen, krachtens de Steenhouwerswet gesteld, doch daar het gemeentebestuur van Utrecht zich niet gerechtigd achtte om den aanvrager uit dien hoofde de vergunning te weigeren, werd deze onvoorwaardelijk verleend. De aanvrager was voornemens, om voorshands alléén in zijne werkplaats arbeid te verrichten en zal, zoolang dit het geval is, buiten de wettelijke bepalingen vallen.

In het 2de geval werd weliswaar eene aanvraag ingediend, waaruit bleek dat de werkplaats aan de eischen krachtens de Steenhouwerswet gesteld zou voldoen, maar later bleek, dat dit — in afwijking van de gegeven beschrijving — niet het geval was. Dit gaf aanleiding aan het gemeentebestuur van *'s-Gravenhage* te verzoeken alsnog te bevorderen, dat de werkplaats in kwestie overeenkomstig de stukken zou worden ingericht.

ARTIKEL 3. VERPLICHTE KEURINGEN.

Aan het periodiek jaarlijksch onderzoek onderwierpen zich in het afge-loopen verslagjaar 97 jongens. (In de jaren 1916 en 1915 respectievelijk 129 en 165). Het volgend staatje geeft hiervan een overzicht.

Een der afgekeurden was een persoon van 20 jaar, die, thans in militairen dienst, vroeger polijster was geweest, doch in zijn vrije uren het vak wenschte te gaan leeren. Hij werd afgekeurd wegens longlijden en had vroeger reeds 3 maanden in een sanatorium gelegen. Na het bereiken van den 21-jarigen leeftijd zou hij toch het steenhoudersvak ingaan.

Geboorte- jaar.	Niet vóór 1917 gekeurd.		Vóór 1917 goedgekeurd.		Vóór 1917 afgekeurd.		Einduitslag.	
	Goed- gekeurd.	Af- gekeurd.	Goed- gekeurd.	Af- gekeurd.	Goed- gekeurd.	Af- gekeurd.	Goed- gekeurd.	Af- gekeurd.
1896	—	1	—	—	—	—	—	1
1897	—	—	1	—	—	—	1	—
1898	—	—	3	—	—	—	3	—
1899	—	—	13	—	1	—	14	—
1900	—	—	21 *	1	1	—	22	1
1901	4	—	13 **	—	—	—	17	—
1902	8	—	13	—	—	—	21	—
1903	17	—	—	—	—	—	17	—
Totaal.	29	1	64	1	2	—	95	2

* Hieronder bevindt zich 1 steenhouwer, die vóór 1917 gekeurd was voor de Ambachtsschool.

** " bevinden " 2 steenhouders, " " 1917 " waren " " "

District.	Goedgekeurd.	Afgekeurd.	Totaal.
1ste	3	—	3
2de	7	—	7
3de	18	—	18
4de	20	—	20
5de	15	—	15
6de	7	1	8
7de	9	—	9
8ste	5	1	6
9de	11	—	11
Totaal . .	95	2	97

ARTIKEL 5. VRIJWILLIGE KEURINGEN.

Van de bevoegdheid der volwassen steenhouwers, om zich kosteloos te laten onderzoeken, werd zeer spaarzaam gebruik gemaakt.

Totaal meldden zich 31 steenhouwers voor deze keuring aan.

In het 1ste district (Venlo), en het 4de district (Utrecht) vroeg niemand om onderzoek.

Door den directeur van de Ambachtsschool te Amsterdam werd 5 maal keuring verzocht van aspirant-leerlingen voor het steenhouwen; 2 van hen werden voor het vak ongeschikt geacht.

ARTIKEL 6, 7, 8 EN 17. DE WERKPLAATSEN.

In het afgelopen verslagjaar gaf de inrichting der werklokalen slechts een enkele maal aanleiding tot opmerkingen.

Bij bezoek aan een marmerwerkplaats te Amsterdam bleek, dat de eigenaar, die vroeger verklaard had nimmer steenhouwersarbeid te laten verrichten, thans geregeld het marmerwerk in eigen bedrijf liet vervaardigen. De werkplaats, gevestigd in een oud „onderstuk”, dat vroeger als karrenbergplaats en paardenstal had dienst gedaan, voldeed in geen enkel opzicht; er was geheel onvoldoende ventilatie; bij gesloten deuren niet de minste dagverlichting, geen schaftlokaal, geen privaat, geen gelegenheid tot kleederberging, geen waschgelegenheid enz. Er is dan ook proces-verbaal opgemaakt; de patroon werd veroordeeld tot $14 \times f3$.— boete, subs. 14×3 dagen hechtenis.

In een andere kleine steenhouwerij daar ter stede, was de patroon gewillig genoeg om aan de wetseischen te voldoen; hij bleek echter financieel geheel onmachtig en kon alleen met geleend geld zijn werkplaats voldoende laten inrichten. Niet minder dan 5 bezoeken waren noodig om hier een bevredigenden toestand te verkrijgen. Het schijnt hardvochtig op deze wijze tot naleving der wet te dwingen, maar juist in het steenhouwerijbedrijf, waar een felle concurrentie heerscht, moeten de wettelijke voorschriften met groote gelijkmatigheid worden doorgevoerd. Meermalen wordt bij het bezoek van de zijde der kleine patroons vernomen: vroeger kon een oppassend arbeider met een klein spaarduitje een steenhouwerij beginnen; als hij maar eerst de moeilijke beginjaren had doorgeworsteld, dan kon hij zijn bedrijf uitbreiden en geleidelijk tot een behoorlijke inrichting van werklokalen enz. komen. Thans komen er geen patroons meer bij; alleen de groote en kapitaalkrachtige blijven bestaan; de kleine man doet eigenlijk het best arbeider te blijven.

Een dergelijke klacht is niet geheel ongegrond. Maar ook hier geldt de overweging, dat juist in die bedrijven, waar een groot aantal kleine patroons elkaar het brood betwist, de verdiensten voor elk gering zijn en de sociale verhoudingen het slechtst.

Daar door de tijdsomstandigheden de patroons gedwongen waren grootere hoeveelheden steen tegelijk te bestellen en te ontvangen, wilden zij van een voldoende voorraad materiaal verzekerd zijn, werd in enkele gevallen een groot gedeelte van het open terrein hiervoor in beslag ge-

nomen en moest op het beschikbaar blijven van het vereischte oppervlak worden aangedrongen.

Te 's-Gravenhage werd een steenhouwerspatroon bekeurd, omdat hij op een werk de eischen van het Steenhouwersbesluit niet naleefde en ook geen arbeidslijst had. Door den Kantonrechter werd beklaagde veroordeeld tot 25 gulden boete, maar hij ging in hooger beroep, in de hoop aannemelijk te kunnen maken, dat niet hij, maar de steenleverancier de werkgever was. Deze verklaarde evenwel dat beklaagde het bewerken der steen voor een vasten prijs op zich had genomen. Drie werklieden van beklaagde hadden den steenhouwersarbeid in kwestie op het werk verricht, waarop ze weer in diens werkplaats zijn gaan werken.

Heel de opzet van de zaak maakte sterk den indruk dat de bedoeling was de Steenhouwerswet te ontduiken. Een proces-verbaal, door verbalisant tegen de bovenbedoelde arbeiders opgemaakt wegens het geven van onbetrouwbare inlichtingen (overtreding van artikel 16 der Steenhouwerswet), had geen gevolg, omdat de onbetrouwbaarheid der mededeelingen niet bewezen was.

In de gemeente Leiden werd proces-verbaal opgemaakt wegens arbeid van een knecht in een steenhouwerij, welke in geen enkel opzicht aan de eischen der Steenhouwerswet voldeed. Hierop volgde vrijspraak, daar de arbeider onder eede volhield deelgenoot van beklaagde te zijn. De onderhavige werkplaats was aan steenhouwerspatroons, in dezelfde gemeente gevestigd, een doorn in het oog, en terecht, doch de gevallen uitspraak is voor hen weinig bevredigend. Aan dezen steenhouwer was krachtens de Hinderwet vergunning verleend tot oprichting van zijne z.g. steenhouwerij, doch daarbij was de voorwaarde gesteld, dat hij er alleen zou werken.

Een ander werkgever in het 4e district (Utrecht), die reeds in 1916 was vervolgd wegens het niet voldoen aan de eischen van het Steenhouwersbesluit en toen voor 4 overtredingen f 8.— boete kreeg, werd dit jaar opnieuw geverbaliseerd en kwam er nu met f 5.— boete af.

De opmerkingen, die nog vaak gemaakt moeten worden, hebben voornamelijk betrekking op de vloeren, die zelden voldoende rein gehouden worden, de inrichting van schaftlokalen en waschgelegenheden.

Tegen een patroon, in het 5de district (Amsterdam), die ondanks herhaalde aanmaningen nalatig was gebleven te voorzien in waschgelegenheid en kleederberging, werd proces-verbaal opgemaakt, waarop een veroordeeling volgde tot f 25.— boete, subs. 10 dagen hechtenis.

Bij het hoofd van het laatst genoemde district werd door een steenhouwerspatroon een klacht ingediend, betreffende een werkplaats, welke zonder vergunning opgericht was door een leverancier van grafsteen, die voorheen het hakwerk uitbesteedde bij verschillende steenhouwers.

Bij bezoek bleek de werkplaats in geen enkel opzicht aan de gestelde eischen te voldoen. Het opmaken van proces-verbaal is achterwege gebleven, omdat de patrones, een weduwe, zich aanstonds bereid verklaarde een nieuwe werkplaats te doen zetten op zeer korten termijn. Deze toezegging is loyaal uitgevoerd; 3 weken na de bespreking was een zeer voldoende werklokaal met kleeberging, schaftlokaal en waschgelegenheid geplaatst, dat sedert in goeden staat is onderhouden.

Bij onderzoek van een anonieme klacht, ingekomen bij het districtshoofd te Haarlem (6de district) bleek een werkgever, die tot voor korten tijd in compagnonschap had gewerkt, zelfstandig het vak te zijn gaan uitoefenen in een werkplaats, die niet aan de eischen van het Steenhouwersbesluit voldeed. Na een paar malen veranderd te zijn van werkplaats, van welke er echter niet een in overeenstemming was met de wettelijke bepalingen, werd de onderneming ten slotte door gebrek aan financiën opgeheven.

Een paar andere klachten hadden betrekking op onvoldoende verwarming van het schaftlokaal. Deze werden gegrond bevonden. Na waarschuwing is door de patroons voor verwarming zorg gedragen.

Vrijstellingen. Een werkgever in het 6e district (Haarlem) verzocht den Minister, wegens het voortduren van den ongunstigen bedrijfstoestand, ten tweeden male verlenging van den termijn binnen welken zijn werkplaats aan de wettelijke bepalingen moest voldoen. Daar volgens art. 18 van de Steenhouwerswet een vrijstelling echter slechts 1 maal verlengd kan worden, was het verzoek niet voor inwilliging vatbaar. De betrokken werkgever bracht daarop zijn werkplaats in overeenstemming met de wetseischen.

In het 5de district (Amsterdam) werd één vrijstelling verlengd, terwijl nog een nieuwe vrijstelling voor korten termijn verleend werd voor een inrichting ter vervaardiging van schoorsteenmantels, welke met 1 Mei 1918 de beschikking zou krijgen over een betere werkplaats.

ARTIKEL 9 EN 13. DE WERKTIJD.

Overtredingen der werktijdbepalingen werden slechts enkele malen geconstateerd. De heerschende bedrijfsslapte was oorzaak, dat in vele steenhouwerijen nog belangrijk korter gewerkt werd, dan volgens de wet geoorloofd was.

Tegen een steenhouwerspatroon in het 4de district (Utrecht) werd proces-verbaal opgemaakt wegens het te laat doen werken van zijn personeel. Hierbij waren 9 arbeiders betrokken. De Kantonrechter veroordeelde dezen werkgever tot een boete van f 19.—. Een ander in hetzelfde district opgemaakt proces-verbaal leidde tot vrijspraak, omdat zoowel werkgever als arbeider onder eede verklaarden de onderneming in deelgenootschap te drijven. Ook in het 6de district (Haarlem) en in het 9de district (Groningen) werd enkele malen een steenhouwerspatroon geverbaliseerd wegens het na bezetten tijd laten werken.

Vrijstellingen. In het afgelopen jaar kwamen slechts enkele malen aanvragen in om langer dan normaal te mogen werken. Meestal hadden deze betrekking op speedwerk.

In het 4de district (Utrecht) werd totaal 3 maal door het districtshoofd vrijstelling verleend van het bepaalde in het 1ste lid onder IVa van art. 9 der Steenhouwerswet, en wel voor:

6 mannen om gedurende 10 dagen 9 uur per dag te mogen werken tot 6¹/₂ uur n.m.

1 man om gedurende 10 dagen 9 uur per dag te mogen werken tot $6\frac{3}{4}$ uur n.m.

3 mannen om gedurende 4 dagen 9 uur per dag te mogen werken tot 6 uur n.m.

Het districtshoofd te Arnhem (7de district) vergunde een werkgever, om gedurende 10 dagen door zijn knechts te doen arbeiden 9 uur per dag, tot $6\frac{3}{4}$ uur n.m. Deze vrijstelling werd met machtiging van den Minister vervolgens met nog 10 dagen verlengd.

Aan een steenhoudersfirma in het 9de district (Groningen) werd door den Minister toegestaan, gedurende veertien dagen door personen van 17 jaar en ouder te doen werken hoogstens 9 uur per dag, tusschen $1\frac{1}{4}$ uur vóór zonsopgang en 7 uur 's avonds.

Een ander werkgever in dit district diende tweemaal aan den Minister een verzoek in, om vóór en na zonsondergang te mogen laten werken. Beide malen werd echter geen reden gevonden het verzoek in te willigen.

Een overeenkomstig verzoek van een derden werkgever werd eveneens afgewezen.

Eenmaal werd in het 3de district (Rotterdam) vergund, om 2 steenhouders, die belast waren met de herstelling van een brug, na zonsondergang te laten werken. Aan een steenhouderspatroon te Amsterdam, die in een der drukst bezochte café's daar ter stede een gangvloer had te leggen, werd vergund bij dit werk, dat des nachts zou geschieden, een steenhouwer te laten werken voor het noodzakelijk daarbij voorkomend hakwerk, gedurende 1 nacht tusschen 11 en 7 uur, met rusttijden van $2 \times 1\frac{1}{2}$ uur, onder voorwaarde, dat de arbeid daags te voren zou worden beëindigd uiterlijk om half vijf n.m. en den volgenden dag niet weder zou aanvangen vóór half drie n.m.

Door een werkgever in het 6de district (Haarlem) werd telegrafisch verzocht om nachtarbeid door steenhouders te mogen laten verrichten, welk verzoek niet voor inwilliging vatbaar was.

HOOFDSTUK VII.

Ongevallen.

De volgende tabel geeft een overzicht van het aantal kennisgevingen van ongevallen, ingevolge het 4de lid van art. 61 der Ongevallenwet 1901 door de Districtshoofden ontvangen, voor zoover deze kennisgevingen betrekking hadden op bedrijven, genoemd in een der 17 nijverheidsgroepen, waarover het toezicht zich uitstrekt. Daarin zijn tevens opgenomen de kennisgevingen volgens art. 11 der Veiligheidswet, betreffende ongevallen overkomen aan niet verzekerde personen.

District.	Aantal kennisgevingen ex. art. 61 O. W.	Aantal ongevallen			Aantal kennisgevingen ex. art. 11 V. W.
		met doodelijken afloop.	voor den inspectiedienst van belang geacht.	nader onderzocht.	
1	5672	12	621	621	—
2	6623	4	273	273	—
3	15783	19	340	340	2
4	9361	14	497	353	7
5	8223	9	850	789	—
6	6912	9	301	258	—
7	5898	6	618	369	4
8	4086	12	294	294	3
9	5134	12	379	369	—
Het Rijk					
1917	67692	97	4173	3666	16
1916	70453	79	4491	3404	15
1915	62191	90	3813	2286	23

Stoomketels. Het uitslaan der vlam bij het openen der vuurdeuren van stoomketels veroorzaakte verscheidene ongevallen. Om in het gewone keteltype (Cornwall en Lancashire) magerfijne kolen, houtafval en andere minderwaardige brandstof te kunnen stoken, zijn in verschillende bedrijven onder de roosters stoomaanjagers aangebracht, ter versterking van den schoorsteentrek. Wanneer verzuimd wordt den stoomtoevoer van den aanjager af te sluiten voordat de vuurdeuren geopend worden, komt het voor, dat onder bepaalde omstandigheden de vlammen naar buiten slaan.

Een ongeval dat twee slachtoffers eischte, had plaats in een papierfabriek, bij het verwijderen van de „Flugasche” uit het gemeenschappelijk rookkanaal van een stoomketelbatterij.

Nadat telefonisch eerst door den gemeentesecretaris, daarna door den directeur der fabriek van dit ernstig ongeval kennis was gegeven, werd onmiddellijk een onderzoek ter plaatse ingesteld. Bij aankomst aan de fabriek bleek een der slachtoffers inmiddels overleden, de andere getroffene was naar een ziekenhuis vervoerd, waar hij des nachts overleed.

Omtrent de toedracht van het ongeval werd het volgende vernomen. De rookgangen van de verschillende stoomketels eener ketelbatterij, die in de behoefte van stoom voor kracht en verwarming in de fabriek voorziet, monden uit in een gemeenschappelijk gemetseld kanaal, dat naar den schoorsteen voert. In dit kanaal, en ook in de kanalen die vanaf de ketels daarin uitmonden, verzamelt zich op den duur een groote hoeveelheid fijne asch, die door de verbrandingsproducten wordt meegevoerd, hetgeen op gezette tijden reiniging noodzakelijk maakt om te groote vernauwing der kanalen te vermijden. Gewoonlijk werd dan ook om de drie jaar de asch uit de rookkanalen verwijderd. Ditmaal deed men het reeds na een jaar, omdat men een sterke aschvorming vreesde, na het gebruik van allerlei minderwaardige brandstoffen.

's Avonds te voren waren de vuren der ketels gedoofd, en alleen 's morgens vroeg had men nog even wat krullen onder een der ketels gebrand, om gedurende enkele oogenblikken stoom te hebben voor een stoompompje. Daarna waren in alle rookkanalen de toegangspoortjes open-gemaakt, zoodat de lucht er vrijen toegang kreeg. Zooals steeds bleek de asch, die in een bijna meterdikke laag in de kanalen lag opgehoopt, nog zoo gloeiend, dat met het verwijderen niet dadelijk kon worden begonnen. Teneinde de afkoeling te bevorderen was men gewoon met een brandslang de asch in het kanaal nat te spuiten. Door de toegangspoortjes werd eerst de asch in de zijkanalen bespoten, terwijl werklieden daarna door die zijkanalen kruipen en de asch in het hoofdkanaal bespuiten.

Aldus werd ook ditmaal te werk gegaan en nadat twee arbeiders daarmede gedurende ongeveer een uur waren bezig geweest, kwam plotseling een hunner deerlijk verbrand uit de opening van een der zijkanalen kruipen, terwijl de andere eenigen tijd later werd gevonden, bewusteloos liggende voor de opening van een der zijkanalen, en eveneens ernstig verbrand.

Toen de inspectie-ambtenaren in de fabriek aankwamen, had men zich daar er nog geen denkbeeld van kunnen vormen van wat eigenlijk gebeurd kon zijn en dit scheen ook niet voor de hand te liggen. Althans in de litteratuur werd geen dergelijk ongeval vermeld gevonden, wel wordt er gewezen op het ongezonde en onaangename van dergelijken reinigings-arbeid en worden op dien grond mechanische inrichtingen aanbevolen.

De onderzoekende ambtenaren onderstelden aanvankelijk drie mogelijkheden: eene explosie van een in de kanalen aanwezig gas- en luchtmengsel, een stofexplosie, en eene plotselinge sterke stoomvorming, doordat het opgespoten water in aanraking zou zijn gekomen met nog zeer heete voorwerpen of stoffen.

Een gasexplosie werd niet zeer waarschijnlijk geacht: 1e. omdat zooveel

openingen open stonden en de kanalen in verbinding waren met den schoorsteen, zoodat achterblijven van brandbare gassen niet waarschijnlijk was: 2e omdat het ongeval eerst na een uur plaats had: 3e omdat, zooals ook bij nadere beschouwingen van de slachtoffers bleek, de verwondingen en de toestand van het lijfgoed meer wees op een verbroeiing dan op een verbranding door een vlam: 4e omdat door de omstanders geen knal was vernomen.

De mogelijkheid van ontsteking door een open vlam, die eerst in twijfel was getrokken, omdat de getroffenen van een electriche looplamp gebruik zouden hebben gemaakt, bleek bij nadere informatie toch wel te bestaan, daar toch een kaarslantaarn bleek te zijn gebruikt. Bovendien sloot de toestand van lamp en stroomvoerende draden het ontstaan van kortsluiting niet uit.

Op die gronden leek een stofexplosie wel mogelijk, hoewel niet werd verwacht, dat de verbranding onder de ketels zoo onvolledig zou zijn geweest, dat de asch nog veel onverbrande deeltjes zou bevatten. Bij een nadere beschouwing van de asch scheen dit dan ook niet het geval.

Plotselinge stoomvorming lag echter, nadat reeds een uur zonder ongevallen was gespoten, niet zeer voor de hand.

Een onderzoek in het rookkanaal zelf was geboden om te trachten eenige meerdere feiten te ontdekken, waaruit omtrent de vermoedelijke oorzaak van het ongeval zou kunnen worden geconcludeerd. Voorzien van een electriche zaklantaarn onderzochten de inspectieambtenaren, die het gebruik van een kaarslantaarn te gewaagd hadden geoordeeld, het kanaal. De natte asch bleek nog warm, op sommige plaatsen gloeiend, hetgeen ook het geval was met de niet aan de oppervlakte liggende asch. De electriche looplamp en de tromp van de spuit werden gevonden in het hoofdkanaal, onmiddellijk bij het zijkanaal bij welks ingang de tweede verongelukte was gevonden. Dáár in het hoofdkanaal had dus wel waarschijnlijk het ongeluk plaats gehad. Aan het kanaal zelf bleek niets beschadigd of ontzet, hetgeen ook tegen een explosie pleitte, ook de asch lag gelijkmatig verspreid. Op de vermoedelijke plaats van het onheil werd een kuil in de asch aangetroffen, welks binnenzijde droog bleek te zijn, terwijl de omringende asch kletsnat was. Dit wekte het vermoeden, dat de oorzaak van het onheil onder in dezen kuil school en dat de asch uit dien kuil was weggeslingerd, hetgeen diens droge wanden zou verklaren.

Op grond van een en ander werd de hypothese opgesteld, dat op de asch gespoten water langzamerhand is doorgedrongen naar lagere nog zeer heete lagen, en daar een zoo heet gedeelte (mogelijk een slakkenklomp, zooals zich blijktens de litteratuur in deze asch wel vormen) heeft getroffen, dat plotselinge, als het ware explosieve verdamping van het water heeft plaats gehad en de daarbij weggeslingerde gloeiende aschdeeltjes alsmede de gevormde stoom de beide ongelukkigen hebben verbrand.

Deze hypothese werd gesteund door de schouwing van de beide verongelukten. Van eigenlijke brandwonden, onder blaarvorming, bleek geen sprake, de gelaatshuid was geheel verschroeid, scheen wel verhoornd, terwijl fijne aschdeeltjes er ingedrongen schenen te zijn. De kleeven bleken vrijwel intact, terwijl, volgens een der behandelende geneesheeren daaronder de huid, aan de voorzijde van het lichaam, verschroeid was. Volgens twee

geneesheeren, die de getroffenen hadden behandeld, wees de aard der verwondingen eerder op verbranding door stoom of heete lucht dan door een vlam.

Vermoedelijk is dan ook plotselinge stoomvorming als oorzaak van het ongeval te beschouwen, hoewel zekerheid niet verkregen kon worden. Hoewel het onderzoek slechts enkele uren, nadat het ongeval had plaats gegrepen, kon worden ingesteld, was een der getroffenen toen reeds overleden. Getracht werd nog de andere te ondervragen in de ziekeninrichting, waarheen hij vervoerd was, maar deze, die trouwens enkele uren later bezweek, kon naar de oorzaak gevraagd, nog slechts het woord „gloed” stamelen.

Aan den fabrikant werd litteratuur betreffende mechanische middelen tot het verwijderen van de asch uit rookkanalen verschaft. In aanmerking nemende de moeilijkheden om al dergelijke installaties thans te verkrijgen, en de omstandigheid, dat het ontdoen van de asch van de rookkanalen slechts circa om de twee jaren behoeft te geschieden, werd besproken dat, indien zulks wederom moet plaats hebben, in het rookkanaal gaten zullen worden gemaakt, waardoor het inspuiten van water zal plaats hebben van af buiten die kanalen, terwijl zooveel water zal worden ingebracht dat de asch geheel onder water wordt gezet; het water zal daarna worden uitgepompt.

Krachtwerktuigen. *Stoommachines.* Een ongeval had plaats aan het drijfwerk van eene, direct aan een hydraulische pomp gekoppelde, stoommachine. De gang van deze machine werd automatisch geregeld door den voorraad drukwater, welke in den accumulator aanwezig was. Terwijl de machine een oogenblik stilstond, maakte de machinist van de gelegenheid gebruik om de krukpenmetalen aan te voelen en den daarop geplaatsten vetpot aan te draaien; plotseling geraakte de machine weder in beweging, de man gleed uit en raakte met de rechterhand bekneeld tusschen den drijfstangkop en de krukwangen. De vetpot is sedert dien op aandringen der Arbeidsinspectie vervangen, zoodat de kans op herhaling geringer is geworden. Toch moge nog eens worden gewezen op het groote gevaar, dat alle machines met intermitterenden gang met zich brengen.

Een andere machinist verloor een deel van den linker wijsvinger, doordat deze gegrepen werd door de kruk, terwijl hij met een lap een moer van de fundatie der stoommachine schoon veegde.

Explosiemotoren. Enkele ongevallen kwamen voor bij het aanzetten van explosiemotoren, door het niet gebruik maken van een veiligheidsslinger, of wel door hiervoor een veiligheidsslinger te bezigen, welke niet in bruikbaren toestand was. Eenmaal kwam het voor, dat een goedwerkende veiligheidsslinger door onbekende oorzaak op de as vastklemde, zoodat de motordrijver er een slag van tegen het hoofd kreeg.

Een machinist van een zuiggasmotor, waarvan de generator met zaagsel werd gestookt, opende een uur nadat hij den motor had stopgezet den generator. De toetredende lucht veroorzaakte een ontploffing der aanwezige gassen. Door de uitslaande vlam geraakten de kleeren van den

man in brand. Gelukkig konden in de nabijheid werkende personen het vuur tijdig dooven, zoodat hij er met een lichte brandwonde afkwam.

Watermolens. Met deze soort krachtwerktuigen, hadden twee doodelijke ongevallen plaats. Een watermolenaar werd n.l. bij het smeren van de as zijner machine door een bout van de as medegesleurd en gedood, terwijl een arbeider door de wieken van een molen doodelijk getroffen werd.

Compressoren. Bij het losnemen van het deksel aan de perszijde van een compressor voor een koelinstallatie, welke met zwaveligzuur werkte, liet de arbeider na den afsluiter te openen, zoodat het samengeperste zwaveligzuur hem in het gelaat spatte en deerlijk brandde.

Een ander ongeval aan een compressor was toe te schrijven aan onvoldoende verlichting. De machinist geraakte bij het aanvoelen van de metalen der kussenblokken met den linker wijsvinger bekneeld tusschen de krukas en het frame van deze machine, met het gevolg, dat de top werd afgekneeld. Sedert is voor voldoende electrische verlichting gezorgd.

Drijfwerk. Ook dit jaar zijn weder tal van ernstige ongevallen, door allerlei drijfwerk veroorzaakt, te vermelden. Een enkele maal moeten zij gerekend worden tot onafwendbaar bedrijfsgevaar, doch meestal behooren zij gesteld te worden op rekening van onvoldoende zorgzaamheid of onderschatting van het gevaar.

Enkele zeer ernstige ongevallen bij het leggen van riemen op loopend drijfwerk, dienen hier vermeld te worden.

Een dezer had plaats in het smederij-lokaal van een bierbrouwerij. Toen de riem naar het tusschendrijfwerk voor de aldaar opgestelde draaibank was afgeloopen, klom een van de arbeiders op de **smidskap**, om vandaar den riem te bereiken en dezen weer op de sneldraaiende schijf van de hoofdas te leggen. Hij werd daarbij gegrepen en tegen de zoldering geslagen; de dood trad vrijwel onmiddellijk in.

In een meel- en broodfabriek werd een arbeider bij het opleggen van een riem, welke toevallig afgeworpen was, door een uitstekenden spiekop van een juist aangebrachte riemschijf gegrepen, eenmaal mede rondgedraaid en op den betonvloer geworpen. Dit had een ernstige belediging van de onderbuiksorganen tengevolge, welke den patiënt voor maanden bedlegerig maakte.

Een arbeider in een andere fabriek, die eveneens bij het riemen opleggen door uitstekende bouten van een riemschijf gegrepen werd, is enkele dagen later aan inwendige verwondingen overleden.

Bij het opleggen van een 6 c.M. breed riempje voor het aandrijven eener boormachine, werd de riem op de as gewonden en een 16-jarige jongen, die, op een ladder staande, dit werk verrichtte, mee naar boven getrokken, waarbij zijn rechterbovenarm gebroken werd.

Dat zelfs ook zeer smalle drijfriempjes gevaar kunnen opleveren, blijkt uit het volgende ongeval. Een jongen zou een riempje van 3 c.M. breedte afwerpen, om een dynamo te stoppen. Inplaats van dit vanaf den vloer te doen, klom hij, zonder dat iemand er erg in had, op een ladder en greep den riem vast, met het gevolg, dat hij tusschen riem en riemschijf beklemd raakte en hierdoor den linkerarm verloor.

In 1917 kwamen verscheidene ongevallen voor, waarvan enkele met doodelijken afloop, welke veroorzaakt werden door onbeschutte, draaiende drijfassen. Vele dezer ongelukken hadden plaats aan drijfwerk, dat door zijne ligging in normale omstandigheden geen gevaar oplevert en daarom onbeschat is. Bij het smeren, het verrichten van herstellingen of ander werk in de nabijheid van dergelijk drijfwerk, gebeurde het meermalen, dat werklieden bij hunne kleeren gegrepen en medegesleurd werden. Een baas in een steenoven, die de werking van een steenpers wilde controleren, begaf zich daartoe achter de bescherming van het drijfwerk en werd toen door de drijf-as gegrepen en gedood; op gelijke wijze verongelukte een arbeider op een Geldersche steenfabriek en vond een arbeider in eene zuivelfabriek den dood.

Een zeer ernstig ongeval had nog plaats door een, oogenschijnlijk onschuldig asje van een snijmachine. In strijd met art. 86 van het Arbeidsbesluit, werd in een cartonagefabriek door een 15-jarig meisje met loshangend haar gewerkt aan een in beweging zijnd werktuig, een cartoncirkelschaar, waarvan de as zich onder het werktuig, dicht bij het inlegblad bevindt. Bij 't oprapen van iets wat onder de machine was gevallen, bukte zij zich en stak het hoofd door het open frame, waarbij het loshangend haar in aanraking kwam met de boven haar hoofd rondwentelende as, met het treurig gevolg, dat het werd gegrepen en het meisje op verschrikkelijke wijze werd verminkt. Behalve de geheele schedelhuid, werd nog een deel van het voorhoofd en de ooren mee afgerukt. Gelukkig heeft het ongeval haar niet het leven gekost. Tegen den patroon is proces-verbaal opgemaakt hetgeen tot veroordeeling tot f 50.— boete, subs. 10 dagen hechtenis leidde.

Ook bij een diamantsnijmachine had een ongeval onder soortgelijke omstandigheden plaats; een machinesnijdster, die onder het werktuigje naar een weggeraakt steentje zocht, werd door de as bij het haar gegrepen. Zij kwam er echter met een vrij lichte kwetsuur af.

Het verdient dus wel aanbeveling, om dergelijke onder werktafels gelegen drijfassen, van beveiligingskokers te voorzien.

Bij het smeren van een klauwkoppeling op een as, welke 2.70 M. boven den beganen grond gelegen was, werd een 43-jarige arbeider, die hiervoor op een ladder geklommen was, door de as gegrepen. Getroffene liep zeer ernstige verwondingen en kneuzingen aan beide beenen op.

Van vrij ernstigen aard waren ook verschillende ongevallen, veroorzaakt door het in aanraking komen met riemverbinders of riemen, of door bekneld geraken tusschen riem en schijf.

In een fabriek van isoleermaterialen werd een arbeider door een riemverbinder gegrepen, medegevoerd en om de drijf-as geslingerd. Dergelijke ongevallen vormen weer een aanleiding te meer, om het gebruik van riemverbinders met uitstekende haken of bouten tegen te gaan.

Het smeren van loopend drijfwerk en in beweging zijnde machines is eveneens gevaarlijk, vooral indien dit niet met het noodige overleg geschiedt. Verschillende malen kwam het voor, dat de betrokken arbeiders met de hand bekneld geraakten tusschen de bewegende machinedeelen. Aanbeveling verdient het daarom de olie- en vetpotten op een veilige, gemakkelijk

te bereiken plaats aan te brengen en het smeermiddel door koperen pijpjes van hier naar de gewenschte plaatsen te voeren.

In een groentendrogerij was laag drijfwerk beschut door daarlangs geplaatste hekjes uit hout. Deze hekjes waren ± 90 cM. hoog, de bovenste gording was in platten stand op de paaltjes aangebracht.

Een 15-jarige jongen is op het hekwerk gaan zitten, terwijl het drijfwerk liep en achterover op de as gevallen, waardoor zijn kleeren werden gegrepen en hij onder erge verminking werd gedood. Of het plankje van het hekje, waarop hij zat, is gebroken en aanleiding tot het vallen op die wijze heeft gegeven, dan wel later is gebroken, was bij het onderzoek niet meer uit te maken. Dit ongeval bewijst, dat men er op zal dienen te letten, dat dergelijke beschuttingshekken worden uitgevoerd op zoodanige wijze dat zij geen aanleiding geven om tot zitplaats te worden gekozen.

Ontijdig aanzetten van machines. Het in gang brengen van machines, terwijl arbeiders bezig waren daaraan een of ander werk te verrichten, zonder dat vooraf voldoende gewaarschuwd was, kostte ook weer enkele menschenlevens. In een stroocartonfabriek o.a. werd een werkman, die zich tusschen de steenen van een kollergang bevond, op deze wijze verpletterd.

In de waschmachine in een beetwortelsuikerfabriek zijn twee zich naast elkaar bevindende assen, met daaraan in een schroefvlak opgestelde stangen, die de suikerbieten door het toestel heenvoeren. Het af- en aanzetten dezer assen geschiedt door één man; wel is er nog een tweede, die toezicht houdt op den gang van de bieten aan de eene helft van de machine, maar deze kan dat deel niet stoppen of aanzetten. Teneinde een touw, dat om de as was verward geraakt, te verwijderen, ging laatstgenoemde op die as staan toen de eene machinehelft, na te overvloedigen toevoer van bieten, gestopt was. Zijn medewerkman wist dit niet en zette het drijfwerk weer aan, waardoor getroffenene in den waschtrog bekneeld raakte en spoedig overleed.

Van minder ernstigen aard was het ongeval, dat een werkman in eene zeemlederfabriek aan eene z.g. stolmachine overkwam. Gebukt over de machine, trapte hij zelf ontijdig op de voettegre, waardoor het werktuig in werking kwam en het omlaagkomend bovengedeelte van de machine zijn gelaat op de messen drukte. Door het aanbrengen van een wervel op de voettegre, die opzettelijk moet worden verschoven, wordt het bij vergissing aandrukken van de voettegre in het vervolg voorkomen.

Liften. Hoewel verscheidene ongevallen op rekening van de onvoorzichtigheid der verongelukten geschreven moeten worden, zouden deze dikwijls of niet zijn geschied, of minder ernstig in hunne gevolgen zijn geweest, indien lift en liftschacht werkelijk hadden voldaan aan de eischen, die daaraan gesteld kunnen worden. Eenige der in dit jaar voorgekomen ongevallen, zijn weer te wijten aan onvoldoend functionneeren van de afsluitingen der toegangen tot de liftschacht.

In een flesschenmelkfabriek liep een arbeider door de schacht, terwijl de kooi daalde; gelukkig was de afstand tusschen den bodem van de schacht en de onderzijde van de kooi in zijn laagsten stand zóó groot, dat

erger werd voorkomen; nu liep het ongeval met eenige lichte verwondingen af.

Een andermaal haperde de sluiting op de benedenste verdieping; dientengevolge stonden de deuren open en viel een arbeider in de schacht omlaag, echter niet dieper dan 1 Meter.

Het derde ongeval geschiedde aan een zeer oude liftinstallatie, voor welke reeds de eisch was gesteld om de afsluiting, slechts bestaande uit een opklapbare balustrade, ter hoogte van 90 c.M., te verbeteren. Vóór hieraan was voldaan, had het ongeval plaats. Een jongen die, over de balustrade geleund, naar beneden keek, kwam met het hoofd in aanraking met de dalende liftkooi. Gelukkig was de beweging zeer langzaam; daaraan is het waarschijnlijk toe te schrijven, dat hij er wonderwel afkwam; hij maakte een salto mortale en werd gevonden liggende op het dak van de kooi, met slechts enkele lichte kwetsuren in het aangezicht. Korten tijd na het ongeval was de installatie geheel in orde.

Een liftongeval met doodelijken afloop vond plaats in eene melk-inrichting. Getroffene was geheel alleen bezig met het repareeren van een goederenlift. Vermoedelijk heeft hij de lift willende beproeven, deze in beweging gezet en is toen op den liftbak gaan staan. Bij de opwaartsche beweging stak hij zijn hoofd buiten de kooi en raakte daardoor bekneld tusschen liftbak en een spant van de schacht, waardoor zijn halswervelkolom zoo ernstig werd beleedigd, dat hij na eenige dagen overleed.

Een ander, eveneens zeer ernstig ongeval, deed zich voor met een lift, waar de getroffene, op een ladder staande, waarschijnlijk getracht heeft over een hekwerk van gevlochten draad heen te zien, met het gevolg, dat hij met zijn hoofd bekneld raakte tusschen het contragewicht en hek, waardoor hij een ernstige schedelwond en een breuk van het strottenhoofd bekam.

Een paar ongevallen werden veroorzaakt, doordat de werklieden bekneld raakten tusschen de liftkooi en den drempel van de toegang. Deze zijn gemakkelijk te voorkomen, door onder alle uitsteeksels in de liftschacht doelmatige schuine afgezaagde balkjes aan te brengen, waardoor uit den liftbak stekende voeten naar binnen worden geschoven.

In een oliefabriek is, door het breken van een liftkabel en het niet functionneeren der vanginrichting, de kooi naar beneden gevallen. De oorzaak hiervan was niet met zekerheid op te sporen, daar de gebroken kabel tijdens het onderzoek niet meer aanwezig was. Aanbeveling zou het wel verdienen af en toe de vanginrichting der liften onder maximale belasting van de kooi te beproeven.

Lieren. Een vijftal niet ernstige ongevallen had plaats door het terugslaan of doorslaan van lierslingers. In al deze gevallen had men verzuimd om den pal tijdens het hijschen in werking te brengen of de slingers tijdens het laten zakken van den last af te nemen of te ontkoppelen.

Zaagbanken. *Cirkelsagen.* Het uitvoerig onderzoek, aan de hand van een formulier, van ongevallen met cirkelsagen, is dit jaar in de in het vorig jaarverslag genoemde districten niet voortgezet. Het is op den

langen duur te tijdroovend gebleken. Wel werden door het hoofd van het 5de district (Amsterdam) hieromtrent onderstaande nadere gegevens verstrekt.

Bedrijf of onderneming.	Aantal ongevallen aan cirkelzagen in	
	1916	1917
Houtzagerij	1	6
Timmerfabriek e. d.	9	6
Kistenfabriek en kuiperij . .	27	8
Meubelfabriek	13	10
Lijstenfabriek	2	4
Wagenmakerij e. d.	—	—
Fabriek van houtwaren. . .	—	—
Borstel- en houtwarenfabriek.	—	—
Scheepswerf.	1	2
Diversen	7	5
Totaal.	60	41

Hieruit blijkt reeds, dat de belangrijke daling geheel voor rekening komt van de kistenfabrieken, in welke het vorige jaar 27 en thans slechts 8 ongevallen plaats vonden. Natuurlijk is dit voor een deel toe te schrijven aan de mindere bedrijvigheid in dezen bedrijfstak, maar er mag ook geconstateerd worden, dat, met name in de 3 groote kistenfabrieken, de beveiligingen zeer zijn verbeterd na het regelmatig toezicht, dat in 1916 en 1917 is uitgeoefend.

Een overzicht van de ongevallen, gerangschikt naar de oorzaak, geeft ongeveer hetzelfde beeld als in 1916.

Oorzaak van het ongeval.	Aantal ongevallen aan cirkelzagen	
	1916	1917
Uit- en doorschieten v. h. hout	7	6
Opspringen van het hout . .	2	3
Kantelen van het hout . . .	2	—
Terugslaan van het hout . .	8	6
Het te lang vasthouden . .	5	1
Uitschieten van de hand . .	9	9
Hand tegen de zaag geslagen	17	10
Getroffen door weggeslagen splinter.	1	1
Uitglijden op den vloer . .	2	—
Diversen	7	5
Totaal.	60	41

Eén ongeval werd veroorzaakt doordat iemand tegen den zager opliep, een ander doordat iemand tegen het werkstuk, een lange lijst welke onder verstek gezaagd werd, stootte. Beide liepen betrekkelijk goed af.

Een overzicht van den aard en den omvang van het teweeggebrachte letsel wordt gegeven in onderstaanden staat.

Aantal.	Aard en omvang van het letsel.
2	Verlies van een of meer vingers.
2	„ „ vingertoppen.
20	Verwonding van een vinger.
7	„ „ 2 vingers.
2	„ „ 3 „
5	„ „ de hand.
1	„ „ het gelaat.
1	„ „ het oog.
1	„ „ den arm.
41	

Een van de ernstigste verwondingen werd veroorzaakt door den terugslag van een afgezaagde strook, in een aannemerswerkplaats. De strook trof een arbeider tusschen duim en wijsvinger van de linkerhand op zoodanige wijze, dat beide vingers moesten worden afgezet.

Voorts verdienen van de in 1917 voorgekomen ongevallen met cirkelzagen nog de volgende vermelding:

In een houtzagerij, waar 2 arbeiders bezig waren met het zagen van latten, raakte een stuk hout bij ongeluk tegen den achterkant van de zaag, met het noodlottig gevolg, dat het hout terugsloeg en den zager tegen het onderlijf trof. Deze kreeg daardoor zoodanige inwendige verwondingen, dat hij den volgenden dag overleed.

Over het algemeen blijven ongevallen aan cirkelzagen in houtbewerkingsbedrijven tamelijk veelvuldig voorkomen. De bekende beschuttingen, spouw- wig en kap, vinden vrijwel algemeene toepassing, maar worden niet zelden nog onoordeelkundig aangebracht. Voor een deel is het hieraan te wijten, dat ongevallen met deze werktuigen blijven voorkomen.

In een fabriek van sigarenkistjes viel een arbeider door het wegschieten van het hout met zijn rechterhand in de in werking zijnde zaag; het kostte hem twee leden van den middelvinger. Een beschutting van de bovenzijde van het zaagblad kon, volgens den patroon, bij het werk niet worden gebruikt, omdat de stapels hout, welke gezaagd werden, in hoogte gelijk waren aan het boven de tafel uitstekende deel van de zaag. Toch is dit zeer goed mogelijk door de kap bij dit werk dan ook zooveel hooger te stellen; zij voorkomt dan toch nog altijd het vallen in de bovenzijde van het zaagblad, al blijft het grootste deel natuurlijk onbeschat.

In een lijstenfabriek kwamen kort achter elkaar 2 vrij ernstige ongevallen voor, door het onder de kap doorschieten van de handen bij het

schulpzagen. Alleen een zeer accurate stelling van de kap kan dergelijke ongevallen voorkomen.

Bij het zagen van koeken in een olieslagerij, waartoe deze in een slede tegen de zaag worden gedrukt, is door het ontbreken van een aanslag, de slede tegen de zaagtanden gekomen, waardoor een tand brak, die den werkman trof.

Vele ongevallen kwamen dit jaar voor bij het zagen van brandhout op primitief ingerichte cirkelzagen. Overal waar dergelijke noodinstallaties waren opgesteld, werd dan ook een speciale brandhoutzaag voorgeschreven, waarover in het hoofdstuk Veiligheidswet reeds het een en ander werd medegedeeld.

Lintzagen. Van de 10 ongevallen werden er 8 veroorzaakt door snijwonden aan het zaaglint en deze droegen geen van alle een ernstig karakter.

Eenmaal is een ongeval veroorzaakt door het uiteenspringen van het onderleiwiel; een der weggeslingerde stukken trof een arbeider met zulk een kracht, dat hij een ernstige beenbreuk bekam. Dit ongeval behoort stellig tot de groote zeldzaamheden en is waarschijnlijk toe te schrijven aan het feit, dat de firma, teneinde het aanschaffen van nieuwe wielen te ontgaan, wanneer deze scheuren begonnen te vertoonen, ze liet lasschen of ook wel versterken met strippen, welke door middel van bouten bevestigd werden. Hierdoor wordt natuurlijk een ongunstige toestand geboren. Al deze gerepareerde wielen zijn na het ongeval door nieuwe vervangen.

Het breken van een zaaglint, dat daarbij buiten de aanwezige bescherming sprong, had een zeer lichte kwetsuur aan het hoofd van een, der arbeiders tengevolge.

Kantrechtzaagbank. In een houtzagerij werd een arbeider doodelijk getroffen door het terugslaan van een stuk hout op een kantrechtzaagbank; het voorschrift, om steeds met een mede-arbeider te werken, die het hout aan de achterzijde aanpakt, was een oogenblik overtreden; thans geschiedt dit werk op geheel andere, minder gevaarlijke wijze.

Schaafbanken. *Vlakbanken.* In het algemeen behoort het tot de uitzonderingen, dat bedrijfsleiders voor hunne verschillende werktuigen afdoende beveiligingen trachten te ontwerpen. En toch moet het voor hen niet moeilijk zijn, zelfs gemakkelijker dan voor de inspecteerende ambtenaren, goede beschuttingen te bedenken, die niet hinderlijk zijn voor de te verrichten werkzaamheden.

Als voorbeeld ten goede, kan hier vermeld worden, dat door eene machinefabriek patent is aangevraagd op eene beveiliging, ten gebruike bij het schaven van kleine stukken hout op de vlakbank. De aanblik van het geheel doet denken aan het blok van een reischaaft in welks handgreep eene tweede greep is aangebracht, waardoor bij aandrukken het te bewerken hout aan de andere zijde van het toestelletje wordt vastgehouden. Bij loslaten wordt door een veer de aandrukinrichting vrij gemaakt.

Van eenvoudiger uitvoering is het gereedschap, dat voor hetzelfde doel

in eene andere machinefabriek wordt gebruikt. In verschillende maten heeft men daar plankjes met aan den bovenkant twee handgrepen, voor vasthouden en voortduwen. Een richel aan den onderkant drukt het te schaven hout voorwaarts. Dit wordt dus niet, zooals bij het tevoren omschreven gereedschap, vastgeklemd.

Het aantal ongevallen aan vlakbanken is niet onbelangrijk; door het algemeene gebruik van de ronde beitelas, waren echter de gevolgen meestal niet van ernstigen aard. Toch noemden in enkele gevallen de behandelende geneesheeren, voor het vermoedelijk verzuim der getroffenen perioden van 3 en 4 weken.

Het aanbrengen en gebruiken van de verstelbare horizontale afdekking boven het niet werkzame deel van de beitelas wordt steeds gevorderd.

Bij inspecties blijken deze beschuttingen dikwijls wel aanwezig te zijn, maar betwijfeld mag worden, of zij wel steeds doelmatig worden toegepast. Veelal zijn zij min of meer geroest en vastgeklemd, hetgeen bij regelmatig gebruik niet zou voorkomen.

Eén ongeval geschiedde aan een vlakbank met een vierkante beitelas, waarbij de handbeveiliging wel gebruikt werd, doch niet ver genoeg doorgeschoven was; het bedrijf had een tijd lang stilgestaan. Bij hervatting der werkzaamheden was verzuimd om de vlakbank te voorzien van een ronde beitelas.

Van diktebank. Een jongen, welke het hout aan de uitvoerzijde van een van diktebank moest aanpakken, stak zijn hand te ver uit en raakte daardoor beklemd tusschen den kant van de tafel en het stukhout, dat door de walsen naar buiten werd gevoerd. Hij bekwam hierdoor ernstige verwondingen aan 3 zijner vingers.

Snelschaafbank. Aan een snelschaafbank, waar de geschaafde stukken door de rubberwals over den vaststaanden beitel worden gehaald, sprong een stuk hout in de hoogte en kwetste een der arbeiders aan het hoofd.

Verlenging van de uitvoergoot en het plaatsen van een oude rubberwals als buffer, heeft hier verbetering gebracht.

Overige schaafmachines. Tijdens het proefdraaien van een nieuwe ploegbank in een der grootste kistenfabrieken, riep een daarmede belaste monteur den baas, om te controleeren, dat de kussenblokken niet warm waren geloopt. Volgens zijn beweren — dat later door den baas ontkend werd — had hij vooraf gewaarschuwd, dat de beitels reeds in het blok waren geplaatst. Hoe dit zij, de baas stak argeloos zijn hand in de bank, om de metalen aan te voelen, met het noodlottige gevolg, dat hij duim en 2 vingers van de linkerhand verloor.

In een kleine kistenmakerij liep een arbeider een verwonding op tijdens het ploegen op de, daarvoor ingerichte vlakbank, zonder gebruik van een 2den leier. Deze is voorgeschreven.

Bij een pennenbank kwamen de beide tegen elkaar inlopende assen, door het instellen gedurende het loopen, met elkaar in aanraking. Hierdoor sprong een groot stuk af van den gegoten ijzeren beitelhouder. De bedienende werkmán werd slechts licht aan het hoofd gewond. Door het aanbrengen van een nok aan de sleden der beitelassen, werd een herhaling van dit ongeval voorkomen.

Fraisbanken. Ongevallen met fraisbanken kwamen weinig voor. De meeste dezer werden nog veroorzaakt door terugslag of uitschieten van het hout en bleven beperkt tot betrekkelijk lichte verwondingen, dank zij het gebruik van beveiligingen. Ook dan blijft echter nog het gevaar bestaan, dat bij een terugslag de linkerhand van den betrokken arbeider wordt meegenomen en onder de beveiliging door langs de beitels wordt gevoerd; alleen een zeer nauwgezette opstelling van de afsluiting der opening tusschen de leiers kan deze ongevallen tot een minimum beperken.

Een paar malen werd iemand getroffen door een wegvliegenden beitel. Indien de openingen in de beitels, waardoor de bevestigingsbouten gaan, aan de achterzijde niet geheel open zijn, of daar iets vernauwd worden, zouden dergelijke ongevallen uitblijven. Beitels met open stelgaten zijn evenwel vlugger te verwisselen.

Een werkman, die bij het wegnemen van hout, te dicht bij de beitels kwam, werd hierdoor zoodanig verwond, dat hij geruimen tijd moest verzuimen.

Stempelpersen. In vele bedrijfstakken, waarin deze werktuigen gebruikt worden, veroorzaakten zij ongevallen, onverschillig of de pers mechanisch of wel met de hand bewogen werd. Herhaaldelijk werd toch geconstateerd, dat de arbeiders de beveiligingen of ondoelmatig of zelfs geheel buiten gebruik stelden. Het eerste is waarschijnlijk ook de oorzaak geweest, dat een 25-jarige arbeider in een blikwarenfabriek een ongeval overkwam.

Het aantal ongevallen aan excenterpersen in de blikbewerking is belangrijk minder dan de vorige jaren. Eensdeels is dit het gevolg van het steeds grooter wordend gebrek aan materiaal, waardoor veel machines tot stilstand zijn gedoemd, doch ook de voortdurend beter wordende beschuttingen hebben hiertoe veel bijgedragen. In veel gevallen is groote verbetering van veilig gebruik verkregen, door de *voettrede*, waarmede de pers in werking wordt gebracht, te vervangen door een hefboom welke met de *hand* in werking moet worden gebracht; wanneer dan tevens een schotje voor den stempel is geplaatst, zoodat het inleggen van het werkstuk met dezelfde hand moet geschieden als waarmede het handel wordt bewogen, is het gevaar voor een ongeval zeer gering.

In een zeepfabriek stelde een der arbeiders voor de zooveelste maal de beveiliging volgens het twee-handen systeem van een stanzmachine buiten werking, door een stuk zeep tusschen de grendels te plaatsen, zoodat deze niet insprongen. Getroffene geraakte met zijne vingers tusschen de pers en bekwam een ernstige knelwond. In een andere zeepfabriek knelde, bij het invoeren van het laatste stukje zeep in een pers met automatischen toevoer, een 23-jarige arbeider door onvoorzichtigheid zijne vingers. Toen later een dergelijk ongeval zich met dezelfde pers herhaalde, werd deze vervangen door een nieuwe, goed beschutte machine.

Bij het uitstanzen van fittings voor electrische gloeilampen op trappersjes, liepen 2 meisjes vingerverwondingen op; een daarvan was zoo ernstig, dat een top werd afgekneld. Op voorschrift is een automatische aanvoer aangebracht, bestaande uit een draaibare schijf met openingen, in welke

de fittings gestoken en op deze wijze onder den stempel gevoerd worden. Na de toepassing daarvan hebben geen ongevallen meer plaats gehad.

Meng- en kneedmachines. In bijna alle verslagen der districtshoofden wordt melding gemaakt van een of meer ongevallen door deze machines veroorzaakt. Het meerendeel daarvan had plaats in broodbakkerijen, terwijl 3 ongevallen voorkwamen in suikerwerkfabrieken en 1 in een koekfabriek. In vele gevallen zijn deze aan eigen onvoorzichtigheid te wijten. Niettegenstaande bijna overal deksels met dwangsluiting zijn aangebracht, wordt steeds weer getracht bij het leegmaken der machine deze in gang te brengen met ongesloten deksel en wordt daarvoor de beveiliging opzettelijk geforceerd.

In een suikerwerkfabriek werd verzuimd de beveiliging, na een verplaatsing van het werktuig, weder zuiver te monteeren; zodoende voldeed deze wel bij den normalen stand van den trog, maar in gekipten stand was het mogelijk geworden de vinnen met de hand te bereiken; het gevolg was, dat de bedienende arbeider met een zijner handen in aanraking met de vinnen kwam, hetgeen een diepe snijwonde veroorzaakte. Minder gelukkig liep het af met een bakker, die bij het ledigen van een gekipt staanden trog van een kneedmachine met automatisch sluitend deksel, de onvoorzichtigheid had zijn arm op zij in de machine te steken, tusschen deksel en trog, waardoor de arm werd gegrepen en nagenoeg geamputeerd. Uit dit geval blijkt weer, dat beschutting met een deksel alleen bij deze soort van machines onvoldoende is, alhoewel er blijkbaar machinefabrieken zijn, die de zijschermen weglaten en — zooals in het onderhavige geval — den gebruiker in den waan brengen met een afdoend beveiligde machine te doen te hebben.

Een ongeval aan een kneedmachine voor koekdeeg, was te wijten aan het verbogen geraken van de pen aan den riemomzetterstang voor de automatische grendeling van het deksel. Bij het schoonmaken van den trog kwam de machine in beweging en geraakte een arbeider bekneld tusschen kneedarmen en trog.

Aan een z.g. carousel, ook wel patrijn genoemd, een deegkneedmachine met draaienden trog en daarin een heen en weergaanden arm, kwam een ongeval voor, doordien de werkman het afschrappen van het deeg van de kanten van den trog aan de achterzijde wilde bewerkstelligen, waartoe geen enkele aanleiding bestond, daar aan de voorzijde van het werktuig dit zonder gevaar kan geschieden.

Voorts had nog een ongeval plaats in een suikerwerkfabriek aan een mengmachine, waarin een as met schoepen in een stilstaanden trog bewoog. Een beschuttingsdeksel, verband houdende met het drijfwerk, kon door de plaats van opstelling van dit laatste bezwaarlijk aangebracht worden; een nieuwe machine was reeds in bestelling.

Walsen. Aan een deegwals met heen- en weergaande beweging (systeem Werner en Pfeiderer), werd een arbeider gegrepen, toen hij, door het roosterwerk van een der beveiligingshekken heen, een stuk deeg tusschen

de walsen wilde duwen. De beveiliging voorkwam, dat de geheele arm hier-tusschen getrokken werd. Het liep nu met een ontvelling van den onder-arm af. Het roosterwerk is sedert dien met gaas voorzien, zoodat de vingers er niet doorheen kunnen worden gestoken.

Hoe gevaarlijk het schoonmaken van werktuigen is, terwijl zij in beweging zijn, ondervond een arbeider, die de invoertafel van een platenwals met een dot poetskatoen schoonveegde, terwijl hij verzuimd had het werktuig stil te zetten. Een stuk van het poetskatoen werd, onder de beveiligings-liniaal door, door de walsen gegrepen en de rechter wijsvinger, welke in de draderige massa verward geraakte, werd tegen de liniaal aangetrokken en verwond. Ook in dit geval heeft de aanwezigheid der beveiliging een ernstiger ongeval voorkomen.

Het werken aan de *mengwalsen in rubberfabrieken* behoort tot de meest gevaarlijke werkzaamheden. Een afdoende beveiliging van de inlopende plaats is moeilijk denkbaar, omdat de rubber dan eens als rol, dan weer als een vormlooze klomperige massa tusschen de walsen moet worden gebracht. Bij de horizontale walsen is getracht althans iets te bereiken door een rechthoekig houten raamwerk boven de inlopende plaats aan te brengen, zoodat de arbeider bij het normale werk telkenmale de pols op den bovenkant van dit raam kan laten rusten. Dat ook deze beveiliging nog niet afdoende is, werd bewezen door een ongeval, waarbij de getroffene twee toppen van vingers van de rechterhand verloor. Hierbij mag intus-schen niet worden vergeten, dat ook tot dit ongeval de aanleiding werd gegeven door den betrokkene zelf, die de onvoorzichtigheid beging de walsen onder het loopen met een doek af te vegen. De doek werd gegrepen en de hand van den betrokkene medegevoerd, met het genoemde gevolg. In het 5de district (Amsterdam) en het 6de district (Haarlem) wordt voor deze werktuigen steeds het aanbrengen van een uitrukbare koppeling in de aandrijvende as geëischt, zoodat de wals door een eenvoudige voet- of hand-beweging onmiddellijk stil gezet kan worden.

Bij onderzoek van een ongeval, waarbij een man in een oliefabriek met de vingers bekneld was geraakt tusschen de walsen, werd vernomen, dat infectie van de wond den dood van dezen arbeider veroorzaakt had.

Acetyleenontwikkelaars. Met acetyleenontwikkelaars hadden wederom verschillende ongevallen plaats, waaronder één met doodelijken afloop. Vooral het schoonmaken dezer toestellen levert menigmaal gevaar op. Bij het reinigen van den carbidhouder in een machineherstelplaats had een ontploffing plaats, waarbij de getroffene, een geïnterneerde Belg, zoodanig verwond werd, dat hij eenige dagen later aan de gevolgen is overleden. Over dit ongeval zijn onder het hoofdstuk „Naleving der Veiligheidswet” nadere mededeelingen gedaan.

Een ander ongeval had plaats tijdens het ontdooien van het zich in het toestel bevindende, bevroren water door er warm water op te gieten. Ten einde het eventueel in het toestel aanwezige gas gelegenheid tot ontsnapping te geven, had men het deksel van het toestel verwijderd en werd de kegelvormige afsluitklep door een der arbeiders opgelicht. De buitenlucht kon toen echter in het toestel treden en waarschijnlijk heeft dit

zelfontbranding van het als verontreiniging aanwezige fosforwaterstofgas doen ontstaan, waardoor de explosie werd ingeleid.

Een 16-jarige gasfittershulp werd doodelijk getroffen bij de ontploffing van een uit zink en geelkoper vervaardigde klok, die gebezigd werd tot het beproeven van gasleidingen. De omstandigheden waren de volgende.

Te Harderwijk werden 25 woningen gebouwd. Het aanleggen van de gasleiding in die woningen geschiedde door een firma uit Apeldoorn. Voor dat de leidingen achter plafonds of onder vloeren werden weggewerkt moesten zij op voldoende dichtheid beproefd worden. Waar de gasdruk 40 mM. water bedraagt wordt de leiding geprobeerd met 60 mM. druk. Eerst probeerde men zulks met lucht, en wanneer dan geconstateerd werd, dat de lucht uit het gashoudertje verdween, werd de lucht vervangen door acetyleen, waarbij men de lekken opzocht zoowel door ruiken als door probeeren met een vlammetje.

Men maakte daarbij gebruik van een uit zink en geelkoper geconstrueerde gasklok, in een zinken reservoir van cylindrischen vorm drijvend en direct geleid door een in het middelpunt van den cylinder, als stanggeleiding dienende gasbuis. Op de bovenzijde van de klok bevond zich een kraantje met 6 mM. uitstroomopening, waaraan een slang kon worden verbonden, die aan de te beproeven gasleiding werd aangesloten.

Bij het probeeren met lucht ziet men aan een merk op de gedeeltelijk met lucht gevulde klok of deze daalt, hetgeen aantoont dat er lucht uit ontsnapt, dus dat de leiding lek is, indien de aansluitingen goed zijn. Wanneer dit zoo is, wordt eenvoudig de klok boven het water uitgetrokken en in het water worden dan eenige stukken calciumcarbid geworpen, de klok weer in het water geplaatst en klok en leiding doorgespoeld, het laatste door het uitdraaien van een plug uit de leiding. Daarop gaat men lekken zoeken, door ruiken en door aansteken met een lucifer.

De chef der Apeldoornsche firma te Harderwijk heeft op die wijze reeds 15 jaar gewerkt, volgens zijn verklaring zonder er ooit een ongeluk mee te hebben gehad, zoodat hij er niet het minste gevaar in zag.

Op den dag van het ongeval was men met de laatste woning van het blok van 25 woningen klaar gekomen, wat betreft het beproeven van de gasleiding. Het toestel was opgesteld onmiddellijk bij den ingang van een nog geheel open woning. De getroffene had het toestel naar buiten gebracht, zoodat het voor het huis in de open lucht stond. Op enkele meters afstand stond de timmerman, wiens aandacht het trok dat onmiddellijk vóór het ontploffen een sterk suizen door hem was waargenomen. Daarop hoorde hij een knal en zag hij den getroffene iets naar boven gaan en vervolgens achterover vallen. Hij werd dood gevonden op ± 2 M. van de plaats waar het toestel stond. Na de ontploffing werd de kraan van het toestel openstaand gevonden, de kraan was gescheurd en ook de geelkoperen buis van de klok, die in het midden rondom de geleidingsstang gleed; de klok vertoonde aan den bovenrand een indeuking, het waterreservoir was onbeschadigd.

Er is niet geconstateerd dat de getroffene vuur, lucifers, sigaren of pijp in de nabijheid had. Volgens zijn broeder had getroffene geen lucifers

in den zak. Het ongeval zou zeer verklaarbaar zijn indien de getroffene heeft geprobeerd het uitstroomende gas aan te steken.

De geheele primitieve wijze van werken met het acetyleen is zeer gevaarlijk. Het hoofd van het 7de district (Arnhem) deelt mede dat z.i. het beproeven beter kon gebeuren door het meedeelen van een intensieven reuk aan de lucht in de klok, b.v. door middel van mercaptaan.

Ontploffing en verbranding. In de eerste plaats dient melding gemaakt te worden van een ontploffing aan boord van een, zich in een dok bevindend schip, waardoor verschillende werklieden niet onbelangrijke brandwonden verkregen, terwijl één man doodelijk werd getroffen. Het ongeval was te wijten aan het met een brandende kaars in de nabijheid komen van een nauwelijks geopenden cofferdam. Blijkbaar waren in den cofferdam, waarin bij een vroegere reis benzine was geweest, nog benzinedampen aanwezig, welke, zoodra het deksel was opgelicht, daaruit ontweken, door de brandende kaars ontvlamden en een ontploffing veroorzaakten.

Een ernstig ongeval had plaats in een oliekokerij, door het *uiteenspringen van een olievat*, dat men inwendig door middel van een open gasvlam onderzocht (het z.g. „lonten”).

Vermoedelijk had een afnemer het olievat voor benzine gebruikt; er is ten minste een zoo heftige ontploffing gevolgd, dat een der arbeiders een beenbreuk bekwam. Na dit ongeval worden de vaten door middel van een electrische lamp „gelont”.

Voorts had nog een ontploffing plaats van een vat carbid, waarbij een werkman brandwonden bekwam. Getroffene bevond zich in de nabijheid van dit vat met een brandende lantaarn.

Een *ontploffing bij het loodbranden* veroorzaakte slechts lichte verwondingen aan de arbeiders, maar verdient door de toedracht uitvoeriger vermelding. In tegenstelling met de lasch- en snijbranders, welke voor het wellen van ijzer gebezigd worden en bij welke de menging van water- en zuurstof eerst aan het uiteinde van den brander optreedt, bezitten de meeste loodbranders slechts één kanaal en heeft de menging der gassen plaats in een T-stuk, dat in de toevoerleiding geschakeld is. Men kan echter bij het lood met een zooveel lagere temperatuur volstaan en gebruikt dus doorgaans een mengsel van waterstof en *lucht* in plaats van waterstof en *zuurstof*, zooals bij het ijzerlasschen. In het onderhavige geval bezigde men echter voor het smelten van lood toch de water-*zuurstof*vlam; het mengsel achter het T-stuk bestond dus uit het zoo gevaarlijke knalgas en dit schijnt op de een of andere wijze tot ontploffing te zijn geraakt. Zaak is dus, dat, indien menging wordt toegepast — wat altijd minder gewenscht blijft maar natuurlijk een lichtere constructie van den brander geeft, welke dan slechts een enkel kanaal behoeft te bevatten — dan althans niet met zuivere zuurstof maar met lucht wordt gewerkt.

Naar aanleiding van een paar ongevallen in mineraalwaterfabrieken, door het stukspringen van kogelfleschjes, werd op verbetering der maskers en op het gebruik van lederen handschoenen aangedrongen.

Bedwelming of verstikking. Een tweetal ongevallen kwamen voor,

waarbij de bedienende arbeiders van de kalkovens in een suikerfabriek bedwelmd geraakten door de ontsnappende koolzuurgassen, veroorzaakt door het niet-werken der koolzuurpompen. De eene arbeider wilde de klep in de leiding naar de koolzuurpomp openen en geraakte hierbij bedwelmd, terwijl de andere, die hem weg droeg, beneden gekomen, eveneens flauw viel. Voortaan zullen deze kleppen van den beganen grond af geopend en gesloten moeten kunnen worden.

Op een glasfabriek vond men 's morgens bij een der kanalen van den glasoven een werkman liggen, bedwelmd door de inademing van gas. Later bleek, dat de man te ver weg woonde om 's morgens op tijd aan de fabriek te kunnen zijn en daarom reeds 's avonds laat, zonder medeweten van de chefs, op de fabriek kwam en daar den nacht doorbracht. Door een lek in het gaskanaal is het gas over den slapenden man heengestreken; gelukkig slechts korten tijd, zoodat hij er niet lang de nadeelige gevolgen van heeft ondervonden.

Een arbeider in een machinefabriek, die bezig was geweest met het autogeenlasschen van scheuren in een stoomketel, voelde zich na het beëindigen van het werk minder wel, zoodat hij wat zuurstof nam om op verhaal te komen. 's Avonds werd hij evenwel zeer zwaar ziek en overleed den volgenden dag. Aanvankelijk werd gedacht aan longontsteking, maar nadat sectie op het lijk was verricht, bleek, dat de doodsoorzaak te wijten was aan vergiftiging. Met juistheid kon de aard van de vergiftiging niet worden vastgesteld, ofschoon er aanwijzingen waren, die op chloorvergiftiging duiden. Ook de analyse van het acetyleen gaf geen voldoende gegevens.

Vallen en vallende voorwerpen. Ten behoeve van reparatie en onderhoudswerkzaamheden aan de kap van een stokerijgebouw van een der groote gemeentelijke gasfabrieken, had men boven in de kap tusschen de spanten een steigervloer gelegd. Deze was aan de kanten slechts afgeschut met een enkel touw, gespannen op ± 90 c.M. hoogte. Vermoedelijk heeft een der arbeiders een houten paaltje, dat naar beneden viel, willen grijpen en is daarbij onder het touw doorgeschoten; zijn medearbeiders wisten althans van de toedracht geen andere verklaring te geven; zij hadden alleen een slag gehoord, doch niemand had de werkelijke toedracht *gezien*. Een tweede leuningtouw is sedert dien aangebracht en bovendien zijn onder den steiger vangnetten gespannen.

Een ander ernstig ongeval had plaats in de kolenopslagplaats van de Gemeentelijke Electriche Centrale te Amsterdam. Een werkman werd op een der kruisingsplaatsen van het luchtspoor met de gaanderijen, aangereden door een wagen van het automatische kolentransport en daardoor van de gaanderij omlaag geworpen; ook hierin is voorzien door het aanbrengen van een vanginrichting, bestaande uit vaste roosterstaven.

Een ongeval, geheel aan een ongelukkig toeval te wijten, had plaats bij het verhuizen van een drukkerij. Een 41-jarig drukker, die 21 jaar op die werkplaats was geweest, duwde voor het neerlaten van het laatste werktuig de naar buiten openslaande deur van de hijschopening open. Hij

stortte van de vierde verdieping, ongeveer 12 M. boven den beganen grond, naar beneden en bekwam ernstige kwetsuren.

In een machinefabriek begaf een boorder zich op een gaanderij om een riem te herstellen. Door onbekende oorzaak is hij hiervan gevallen op een in bewerking zijnd machinedeel, hetgeen hem het leven kostte.

Enkele malen kwam het voor, dat een arbeider door een geopend zolderluik viel.

Van de ongevallen, veroorzaakt door vallende voorwerpen, komt een groot gedeelte op rekening van defect rakende kettingen of staaldraden; twee waren het gevolg van het uit den hijschstrop schieten van een op te hijschen last.

In een machinefabriek brak een arbeider het been en liep inwendige kneuzingen op, door het vallen van een zware wals. Deze moest voor de montage over een kleinen afstand worden verplaatst en daartoe had men om een der tappen een kettingstrop geslagen, waarvan het afglijden belet moest worden door 2 om de as samengeklemd half-cirkelvormige beugels. De bevestiging was echter onvoldoende; de beugel schoot althans van den tap af, zoodat de wals kantelde, met het vermelde gevolg.

ONGEVALLEN DOOR ELECTRICITEIT.

Gedurende het jaar 1917 kwamen 60 ongevallen voor, veroorzaakt door den electrischen stroom, waaronder 3 met doodelijken afloop.

Onder de niet doodelijke ongevallen waren er 35, welke min of meer ernstige verwondingen aan handen of voeten hadden veroorzaakt;

eene beleediging der oogen werd 12 maal aangetroffen; in 6 gevallen was letsel ontstaan door vallen, waarbij 1 maal hersenschudding waargenomen werd;

bij 3 ongevallen werden nerveuse verschijnselen waargenomen en bij 1 bewusteloosheid.

Tengevolge dezer ongevallen moest het grootste gedeelte der getroffen en voor eenigen tijd, varieërende tusschen enkele dagen en 6 weken, zijn werkzaamheden verzuimen.

De ongevallen waren in 34 gevallen te wijten aan nalatigheid of onvoorzichtigheid door te werken aan of in de nabijheid van niet afgedekte, onder spanning staande deelen van electrische werktuigen, toestellen of leidingen;

in 19 gevallen aan bediening of aanraking van defecte electrische toestellen, leidingen of kabels;

in 2 gevallen aan het doorzagen van een onder lage spanning staanden electrischen loodkabel;

in 1 geval aan het moedwillig in de hand nemen van twee leidingen van verschillende polariteit;

in 1 geval aan het laten vallen van gereedschap op onder spanning staande, blanke deelen.

Onder de bovengenoemde ongevallen was er slechts één, waarbij aan-

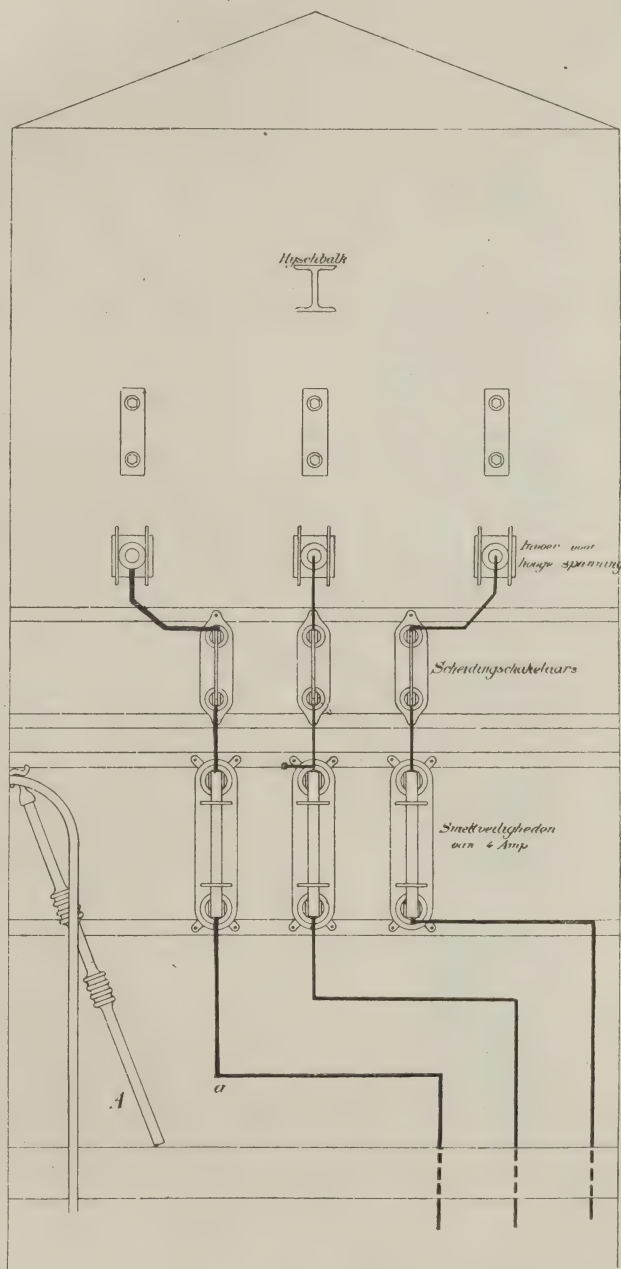
raking onder hooge spanning plaats vond. De omstandigheden waaronder, en de plaats waar dit ongeval geschiedde, zijn van genoeg belang om eenige nadere mededeelingen daarover te doen.

De teekening geeft aan de bovenste verdieping van een transformatorhuisje, dat gevoed wordt door een bovengrondsche leiding van 10000 volts. De leidingen van hooge spanning, veiligheden en scheidingschakelaars, zijn tegen de achterzijde van het transformatorhuisje gemonteerd.

De getroffene ging, toen hij met de montage geheel gereed was en alles onder spanning stond, zich nog eens overtuigen of alles in orde was, waarbij een tweede persoon aanwezig was. Deze laatste bleef boven op de trap staan, die naar de 2de verdieping leidt. De getroffene pakte op dat oogenblik de geïsoleerde stok A voor de bediening der scheidingschakelaars, die volgens de teekening in den hoek stond, in de hand en duwde deze schakelaars nog eens vast aan. Bij het wegzetten van den stok op zijn plaats schijnt hij onwel geworden te zijn en zakte in bukkende houding in elkaar, vermoedelijk door een duizeling.

Volgens den ooggetuige viel hij schuin links voorover en kwam daarbij met zijn rechterknie in contact met de leiding bij *a*, waardoor een vlam ontstond. Later bleek, dat de zilveren smeltveiligheden (4 Amp.) in de veilig-

— Transformatorhuis —

heden voor hoge spanning alle drie doorgesmolten waren, waaruit blijkt, dat de vlam overgeslagen was op de beide andere fasen, waardoor verder onheil voorkomen werd.

Toen de getroffene, die in een naastbijgelegen huis ingedragen was, weer bij kwam, wist hij zich niets van het voorgevallene te herinneren. Hij had een ernstige brandwonde aan zijn knie boven het gewricht (zie de hiernevenstaande photo) en eenige onbeteekenende brandwondjes op beide handen en linkerschouderblad.

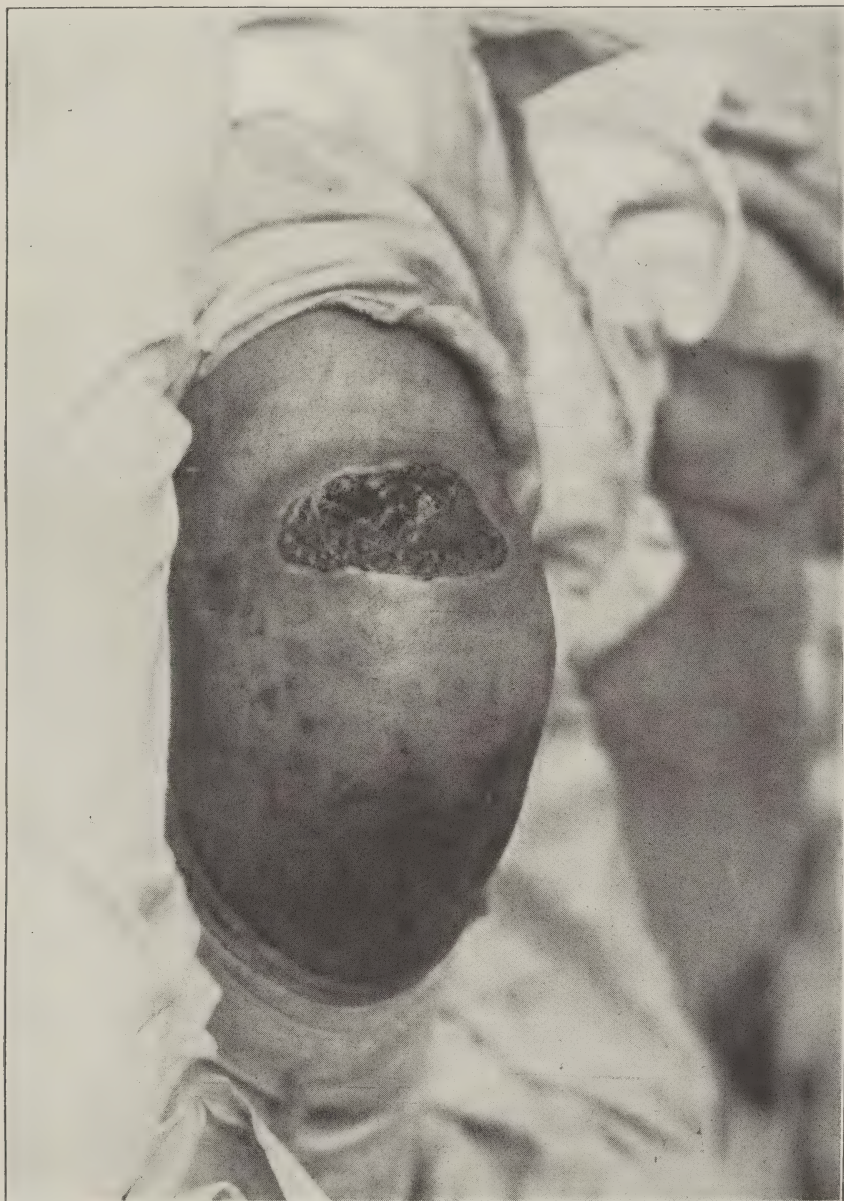
Na het ongeval is het transformatorhuisje in zoover veranderd, dat dergelijke aanraking met de leidingen voor hoge spanning niet meer kan plaats hebben.

De ongevallen met doodelijken afloop zijn alleen voorgekomen bij lage spanning. Een dezer ongevallen gebeurde door het aanraken van de ijzeren bewapening van een loodkabel, bij een spanning van 260 Volt. De plaats, waar het ongeval plaats vond, was vrij droog; na het ongeval is niet uitgemaakt kunnen worden of de getroffene al of niet bezweet was.

De andere doodelijke ongevallen hadden plaats door aanraking van onder spanning staande deelen van defecte handlampen, bij 127 en 220 Volt spanning. De omstandigheden waaronder een dezer ongevallen voorviel, zijn zeker vermeldingswaard:

De getroffene had een stoomketel inwendig gereinigd, waarbij de verlichting bestond uit een aan het laagspanningsnet aangesloten handlamp. Toen hij uit den stoomketel kwam, dien hij gebikt had, kwam hij te staan op den vloer boven den ketel, die geheel met ijzeren platen belegd was. De lamp, die hij in den ketel gebruikt had, brandde op dat oogenblik niet meer. Waarschijnlijk heeft hij naar de oorzaak van het niet branden der lamp gezocht en zoodoende de schutkorf der lamp verwijderd en vermoedelijk het gloeilampje losgeschroefd. Hierbij heeft hij een onder spanning staand deel van de lamp aangeraakt, alhoewel ook aangenomen mag worden, dat bij het losdraaien het buitengedeelte der lamp, welke niet geheel uit isoleerend materiaal bestond, onder spanning is gekomen. De elektrische schok, die hij door de aanraking kreeg, deed hem voorover vallen op de lamp, waardoor de lamp in aanraking kwam met zijn borst. Zóó bleef hij een korten tijd liggen. De persoon, die hem wilde oprichten voelde daarbij een schok, een bewijs dat de getroffene al dien tijd onder spanning is geweest.

Dat de persoon, die hulp verleende, geen gevaar heeft geloopt, is toe te schrijven aan de omstandigheid dat deze gekleed was en schoenen aan had. Bij het wegdragen van den getroffene sloeg hij nog eens zijn oogen op. Kunstmatige ademhaling werd geruimen tijd toegepast, evenals behandeling met het zuurstofapparaat, doch de dood bleek reeds te zijn ingetreden.

BRANDWOND DOOR AANRAKING MET ONDER HOOGHE SPANNING
STAANDE LEIDING.

ONGEVALLEN, VOORGEKOMEN IN BEPAALDE BEDRIJVEN.

Groep III. Boek- en steendrukkerij enz.

Van de ongevallen met **degelpersen** staan uit verschillende districten nadere gegevens ten dienste. In een drukkerij in het 1ste district (Venlo) werd een 13-jarige jongen een teen afgekneld tusschen een contra-gewicht en het fundament van de pers. De teen is afgezet, doch eenige dagen daarna overleed de jongen tengevolge van tetanus. In het 4de district (Utrecht) hadden 15 ongevallen met degelpersen plaats, waarvan 13 werden onderzocht. Het letsel van getroffenen vond zijn oorzaak 8 maal door klemmen tusschen vorm en degel, 2 maal door het bekneld raken tusschen degel en inktrol; in de overige gevallen kwam de getroffene respectievelijk tusschen tafel en vliegwiel, onderkant van degel en as, degel en tafel, enz.

De aanleiding tot het ongeval bleek te zijn geweest:

Omkijken bij drukken op pers zonder beveiliging	2 maal.
Hand op loopende machine leggen bij wachten	1 "
Op het laatste oogenblik over de beschutting grijpen	5 "
Op zij tusschen degel en vorm grijpen	1 "
Hand in machine brengen bij bukken om op te rapen.	3 "
Haken van de mouw aan defecte beschutting	1 "
Uitgliden van den voet en over beschutting schieten van de hand	1 "
Onbekend	1 "

De door getroffenen bekomen verwondingen waren:

Kneuzing van een vinger in	3 gevallen.
Kneuzing van twee vingers in	4 "
Kneuzing van hand en een vinger in.	2 "
Kneuzing van hand en drie vingers in	1 geval.
Kneuzing van bovenarm in	1 "
Verwonding van een hand in.	1 "
Ernstige verwonding van een hand in.	1 "

In 2 gevallen bleef de aard der verwonding onbekend.

De leeftijd der personen die het ongeval kregen bleek te zijn:

13 jaar in 4 der gevallen	17 jaar in 3 der gevallen
14 jaar in 2 der gevallen	18 jaar in 3 der gevallen
15 jaar in 1 geval	40 jaar in 1 geval

en kan van één persoon niet worden opgegeven.

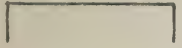
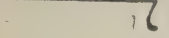
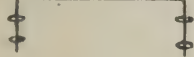
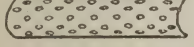
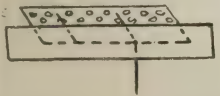
Bepaald ernstig werden getroffen een 17-jarige cartonagewerker, die op zij in den degel greep, waardoor de rechterhand vrijwel verbrijzeld werd, en een 18-jarige zetter-drukker, die bij een beveiligde Victoriapers door een der bewegende deelen bij de mouw werd gegrepen en met zijn arm tusschen degel en inktrol geraakte, hetgeen tengevolge had, dat de arm werd gebroken en gekneusd.

Het hoofd van het 5de district (Amsterdam) geeft een uitvoerig overzicht van de in zijn district voorgekomen ongevallen met deze werktuigen, waaronder één zeer ernstig. Een 16-jarig leerling op een drukkerij was bezig met inleggen op een degelpers, een z.g. „Kroondiamant”, voorzien

(Voor vervolg zie blz. 184.)

Volg No.	Merk van de pers.	Aandrijving.	Deel dat de verwonding veroorzaakte.	Arbeid waarbij het ongeval plaats vond	Nadere omschrijving.	Bestaande beveiliging.
1	geen	niet mechanisch	degel	drukken	gekneld tusschen tafel en degel	—
2	Pearl	mechanisch	id.	drukken	knelling tusschen degel en vormraam	opgaandestang
3	geen	niet mechanisch	degel	drukken	over beveiliging heen gegrepen	hekje
4	Phoenix	mechanisch	rollenstuk en rollenrail	inzetten der rollen	terugloopen van de pers	—
5	geen	niet mechanisch	degel	drukken	over beveiliging heen gegrepen	hekje
6	Phoenix	mechanisch	inktrol	schoonmaken	op stroom laten loopen	—
7	geen	niet mechanisch	degel	drukken	van terzijde ingelegd	schermpje
8	Monopol	mechanisch	degel	drukken	van terzijde ingelegd	opgaandestang
9	Phoenix	mechanisch	verwarmingsstukken v. d. degel	—	bij 't weghalen van onder de machine	—
10	geen	mechanisch	degel	drukken	tusschen beschutting door gegrepen	open opgaand schermpje
11	Victoria	mechanisch	trekstang	drukken	vasthouden van inlegtafel	—
12	Phoenix	mechanisch	degelgeleider	drukken	misgrijpen van de afzetknop v. d. degel	—
13	geen	mechanisch	tandrad-inktrol	drukken	regeling der inkttributie	—
14	geen	mechanisch	contragew. v. d. degel	drukken	voet op de trapstang	—
15	Kroon-diamant	mechanisch	degel	drukken	van terzijde ingelegd	opgaand schermpje
16	Official	niet mechanisch	—	schoonmaken	gestooten	—
17	Gordon I	mechanisch	trapper	drukken	tusschen trapper en frame	—
18	geen	niet mechanisch	degel	drukken	over beveiliging heen gegrepen	opgaand hekje
19	geen	niet mechanisch	degel	drukken	over beveiliging heen gegrepen	opgaand hekje
20	Victoria-Merkur	niet mechanisch	rails v. d. degel	drukken	misgrijpen van rollenknop	—
21	Tip-Top	niet mechanisch	degel	drukken	over beveiliging heen gegrepen	opgaand hekje
22	geen	niet mechanisch	degel	drukken	over beveiliging heen gegrepen	opgaand hekje

degelpersen.

Soort handafwijzer.	Lichthoogte.	Was die beveiliging buiten gebruik?	Rem aanwezig?	Geslacht en leeftijd van den getroffene.	Aard van het letsel.	Werkte alleen of met anderen?
—	—	—	neen	man. 17 jaar	handrug verwond	alleen
	7 c.M.	neen	neen	man. 16 jaar	vingerverwonding	alleen
	12 c.M.	neen	neen	man. 16 jaar	vingerverwonding	alleen
—	—	—	neen	man. 23 jaar	vingerverwonding	alleen
	12 c.M.	neen	neen	man. 19 jaar	handverwonding	alleen
—	—	—	ja	man. 16 jaar	vingerverwonding	alleen
	13 c.M.	neen	neen	man. 14 jaar	3 vingers verwond	alleen
	10 c.M.	neen	ja	man. 15 jaar	vingerverw.	alleen
—	—	—	ja	man. 15 jaar	handverwonding	alleen
	10 c.M.	neen	ja	man. 15 jaar	3 vingers verwond	alleen
—	—	—	ja	vr. 13 jaar	vingerverwonding	stond naast de machine
—	—	—	ja	man. 20 jaar	<i>afknell, vinger-top</i>	alleen
—	—	—	ja	man. 16 jaar	vingerverwonding	alleen
—	—	—	ja	man. 15 jaar	voetverwonding	alleen
	14 c.M.	neen	ja	man. 16 jaar	<i>verbrijzel. r. hand</i>	alleen
—	—	—	neen	man. 17 jaar	handverw.	alleen
—	—	—	neen	man. 17 jaar	vingerverwonding	alleen
als No. 3	12 c.M.	neen	neen	man. 13 jaar	id.	alleen
als No. 3	7 c.M.	neen	neen	man. 17 jaar	id.	alleen
—	—	—	ja	man. 20 jaar	id.	alleen
als No. 3	10 c.M.	neen	ja	man. 29 jaar	id.	alleen
	10 c.M.	neen	neen	man. 14 jaar	hand- en vingerverwond.	alleen

van een handbeschuttingsapparaat. Het te bedrukken vel carton besloeg bijna de geheele oppervlakte van den degel. De jongen had echter de zeer gevaarlijke gewoonte het vel van terzijde in te leggen. Toen nu een vel scheef kwam te liggen en hij dit nog op het laatste oogenblik wilde herstellen, werd de hand gegrepen en tusschen den lettervorm en het drukvlak letterlijk verbrijzeld. Hoe geheel verpletterd de hand was, blijkt hieruit, dat hoewel dit lichaamsdeel tusschen de machine zat, deze toch óók nog het eveneens daartusschen gelegde vel carton bedrukte. Was hier de gewone wijze van inleggen over den bovenkant gevolgd, dan was een dergelijk ongeval vrijwel buitengesloten geweest, wijl de aanwezige handafwijzer ongeveer 14 c.M. omhoog kwam en de jongen, gezien de grootte van het te bedrukken carton, de hand bij het inleggen maar voor een klein gedeelte tusschen degel en vorm behoefde te steken. Dit „terzijde inleggen” maakt alle beveiliging van de bovenzijde, hoe doelmatig overigens ook, vruchteloos.

Een overzicht van de 22 ongevallen in het 5de district (Amsterdam) wordt gegeven door vorenstaanden staat.

Waar voor de beveiligingen een lichthoogte van circa 14 c.M. moet worden geëischt, blijkt uit dezen staat, dat in een groot aantal gevallen de beveiliging der pers onvoldoende was.

Ook de in de andere districten voorgekomen ongevallen zijn voor een groot deel aan een onvoldoende handbeveiliging te wijten.

Met **snelpersen** hadden dit jaar ook verschillende ongevallen plaats. Deze ongevallen werden bijna alle veroorzaakt door knelling tusschen drukvorm en inktrollen of tusschen de knijpers en den drukcylinder. Het aanbrengen van beschuttingen hiertegen is niet mogelijk; de ongevallen moeten voornamelijk geweten worden aan onvoorzichtigheid van de arbeiders. Al deze ongevallen waren van lichten aard; alleen een had zeer ernstige gevolgen kunnen hebben. Een jongen, die bij den uitlegger zat, om de bedrukte vellen gelijk te houden, geraakte met den arm bekneld tusschen letterrol en inktrol, toen hij een der vellen tijdens het draaien der pers wilde verwijderen. Gelukkig kon de drukker de machine oogenblikkelijk stop zetten, zoodat de jongen er alleen met een gebroken arm afkwam.

Een ongeval aan een steendruksnelpers in het 3de district (Rotterdam) had ernstiger gevolgen. Een jongen, die voor het eerst op een drukkerij werkzaam was, raakte met de rechterhand bekneld tusschen den heen en weergaanden tandreep en de uitlegtafel. Hij moest de bedrukte vellen van de pers afnemen en wilde, om een aanmerking van den drukker te voorkomen, een dezer vellen, dat verkreukeld was, in een kist werpen, welke onder de pers stond. Hierbij geraakte hij echter op bovengenoemde wijze bekneld, met het noodlottig gevolg, dat de geheele hand werd afgeknepen. De tandreepen waren door een plaat beschut, die echter niet lang gehoeft was om een dergelijk ongeval te voorkomen. Naar aanleiding van dit ongeval is ze nu verlengd.

Bij het invoeren van het papier tusschen den cylinder der rotatiepersen, hadden in het 5de district (Amsterdam) 3 ongevallen plaats. Hoewel tijdens de invoerperiode als regel de machine of met de hand wordt aangedraaid

of met een hulpmotor veel langzamer dan bij normaal bedrijf wordt gedreven, heeft de praktijk wel geleerd, dat deze voorzorgsmaatregelen niet voldoende zijn om ernstige ongevallen te voorkomen. Een der arbeiders liep kneuzingen van de voorste drie vingers van de linkerhand op; de beide overige ongevallen waren van minder beteekenis. Afdoende verbetering schijnt hier mogelijk door toepassing van den bandinvoer, beschreven in hoofdstuk V.

In de stereotypieafdeeling van eene drukkerij was een mechanisch aangedreven **rondschaafmachine**, voor het uitschaven van den binnenkant der ronde drukvormen. De bedienende arbeider heeft bij onachtzaamheid de rechterhand op den rand van het werkstuk gelegd en is daarmee bekneeld geraakt tusschen den zeer langzaam draaienden beitel en het werkstuk. De hand werd geheel afgeknepen. Een sinds dien aangebrachte dwangsluiting moet herhaling van dergelijke gevallen voorkomen.

Groep IV. Bouwbedrijven.

In deze bedrijven komt steeds een groot aantal ongevallen voor met doodelijken afloop; hiervoor wordt verwezen naar den staat, aan het einde van dit hoofdstuk.

Bij vele bouwwerken moest aanmerking gemaakt worden op de afwezigheid of de onvoldoendheid van beschuttingen, met name op de schriksteigers. Flinke medewerking van het personeel wordt niet dikwijls aange troffen, wat voor een deel op rekening is te stellen van het aangenomen werk, waarbij dan de personen zich geen tijd gunnen behoorlijk voor de inrichting der veiligheidsmiddelen zorg te dragen. Het meerendeel der ongevallen is te wijten aan de meer of mindere ondeugdelijkheid der steigers. Door het breken van een korteling zakten 2 metselaars bij een in aanbouw zijnde school door den steiger heen, waarbij één zich zeer ernstig verwondde. Tijdens het onderzoek was de steiger niet meer aanwezig en de oorzaak niet meer met juistheid na te gaan. De plaatselijke bouwpolitie had proces-verbaal opgemaakt.

Een 42-jarige arbeider, die in een in aanbouw zijnd woonhuis bezig was met het afwerken van een dakraam, werd door koude bevangen, viel en verwondde zich daarbij hevig.

Door het omvallen van een gedeelte van een spouwmuur, bij de verbouwing van een linoleumfabriek, brak de steiger en viel een 36-jarige arbeider in een $\pm$ 6 M. diepen put van een in aanbouw zijnde ijsfabriek.

Groep V. Chemische nijverheid.

Het chemisch bedrijf heeft zich in den oorlogstijd vrij belangrijk uitgebreid met nieuwe procédés, welke voorheen hier te lande niet in fabrieken werden toegepast. De daarmee steeds gepaard gaande gevaren worden in een dergelijke ontwikkelingsperiode nog vergroot door het gebrek aan ervaring, zoowel van bedrijfsleiders als van arbeiders, ten opzichte van de nieuwe — althans voor *hen* grootendeels nieuwe — processen.

Dit gebrek aan ervaring moet als de eigenlijke oorzaak beschouwd

worden van twee ernstige ontploffingen van distilleerketels, welke met een tusschenpoos van enkele maanden in een der groote chemische fabrieken in het 5de district (Amsterdam) plaats hadden.

Het toezicht op het veilig bedrijf der **distillatietoestellen** in chemische fabrieken eischt inderdaad ervaring en groote oplettendheid. Men moet zich rekenschap geven van hetgeen kan plaats grijpen in het vaak zeer ingewikkeld samenstel van pijpleidingen en van de verstoppingsmogelijkheden, die gevaar voor explosie opleveren. Dit gevaar wordt vergroot, wanneer deze toestellen worden gebezigd, niet alleen voor een eenvoudige distillatie-proces in physischen zin, maar ook als *reactieketel*; de distilleerinrichting heeft in het laatste geval alleen ten doel door afkoeling en condensatie warmte aan de reageerende massa's te onttrekken. Een ondoelmatige inrichting, het ontbreken van veiligheidsmaatregelen, een plotseling heftig verloop dezer exotherme reacties, kan dan licht een explosie teweegbrengen, zooals uit het volgende blijkt.

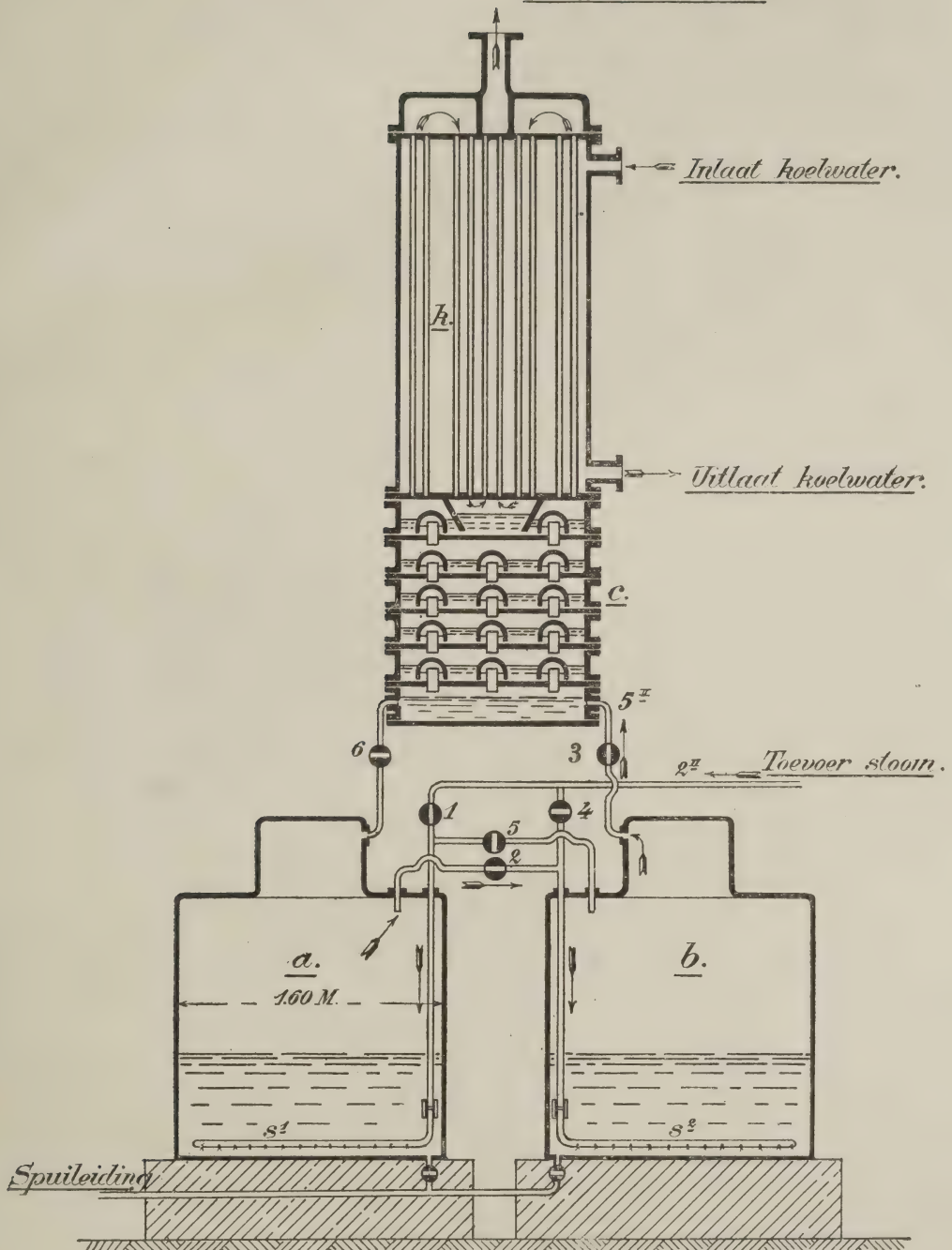
Een ernstige explosie had plaats met het in fig. 1 schematisch afgebeelde toestel, dat gebezigd werd voor de distillatie van ammoniakwater. De beide distillatie-ketels *a* en *b* worden in serie geschakeld en achtereenvolgens doorloopen door den stoom, welke ontleend wordt aan een locomobielketel van 7 atm. overdruk. Op de teekening is aangegeven de stand der kranen, zooals deze kort vóór het ongeval moet zijn geweest; de stoom komt door *kraan 1* en de serpentijn *s*¹ in ketel *a*; stoom en distillaat passeeren vervolgens *kraan 2* en serpentijn *s*² en *kraan 3*. Daarna wordt het colonnen-apparaat *c* doorloopen en de koeler *k* waar de dampen een vormigen weg doorloopen, om ten slotte te worden gevoerd naar den neutralisator, een open bak met zwavelzuur, waarin de gassen worden geabsorbeerd. Gedurende een charge kan de serieschakeling der ketels *a* en *b* omgewisseld worden; de opstelling is geheel symmetrisch.

In elk geval behoudt men bij normaal bedrijf een open verbinding met de buitenlucht, zij het ook dat deze eerst wordt verkregen langs een zeer langen en ingewikkelden weg. Er dient echter op te worden gelet, dat als regel kalkoplossing in de ketels werd toegevoegd om de zuurresten der niet vluchtige ammoniakzouten te binden; de neergeslagen calciumzouten vormen dus een brei op den bodem der ketels, welke gemakkelijk tot verharding kan overgaan. De toevoerregeling van den stoom geschiedde met de 2" kraan 1; de sterkte van den toevoer werd op het geluid beoordeeld. Als eenige veiligheidsmaatregel was op elken ketel een klein klepje van 40 m.M. doorlaat, dat met gewichtsbelasting op 1½ atm. werd afgesteld.

De explosie had plaats met groote heftigheid, terwijl er oogenschijnlijk niets bijzonders aan was voorafgegaan. De ketel *a* werd van de bodemplaat afgerukt, omhoog geslingerd en bleef in de kap van het gebouwtje hangen, nadat hij 3 zware U-balken van de bordessen had verbogen. De uitstroomende stoom en ammoniak brachten aan 4 arbeiders ernstige brandwonden toe; één van hen is aan de gevolgen overleden. Bovendien kwamen nog 3 anderen lichte kwetsuren.

De groote kracht waarmede de explosie geschiedde wijst op een

Naar Neutralisator.

— Fig. 1. —

TOESTEL VOOR DISTILLATIE VAN AMMONIAKWATER.

belangrijken overdruk, welke in den ketel moet hebben geheerscht. Naar schatting kan deze gesteld worden op ten minste 3 à 4 atmosfeer. Dat de ketel gesprongen is volgens een rondgaande lijn, terwijl toch de spanning op een langsnaad ongeveer 2 maal zoo groot moet zijn geweest, wijst op een zeer bedenkelijke constructie van den ketel. Deze was, volgens verklaring van de leidende chemici der fabriek, geconstrueerd als een, waarin geen noemenswaardige overdruk zou ontstaan. Bodem en rompplaat waren daarom zonder eenige afgeronde overgang zuiver haaks op elkaar gelascht en deze laschnaad, welke bij de herhaalde verwarming en weder afkoeling van den ketel natuurlijk op een hoogst ongunstige wijze werd belast, was daardoor blijkbaar zoo verzwakt, dat zij het eerst bezweken is.

De spanning bij een druk van 4 atm. in den ketel bedroeg in de rondgaande naad slechts ± 315 K.G. per c.M².

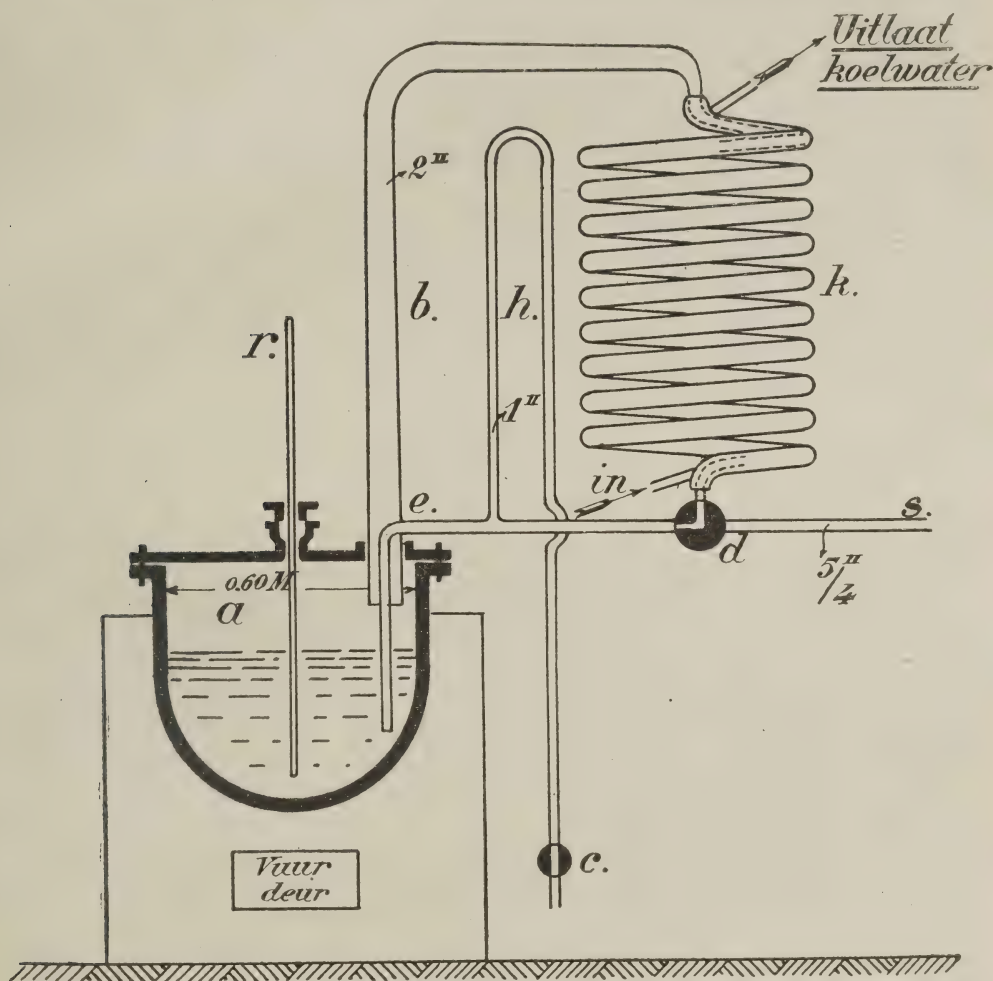
Behalve deze ondoelmatigheid in de constructie, moet opgehelderd worden hoe het mogelijk werd, dat bij geopende kranen een druk van ± 4 atm. in den ketel kon optreden.

Bij de beantwoording van deze vraag dient in het oog gehouden te worden, dat langs den weg, door den stoom doorloopen, de druk geleidelijk daalt van ± 6 atm. overdruk in den ketel, tot dampkringsdrukking. De druk op elk punt van dien weg wordt bepaald door de verhouding van de smoorweerstand vóór en achter het beschouwde punt. Een vernauwing van den doortocht door afzetting in bochten, kranen, pijpen enz. doet den druk in alle deelen van de baan, welke daar achter liggen, oploopen. Dergelijke vernauwingen door kristalafzetting zijn nu op verschillende plaatsen geconstateerd. Van het pijpenstelsel in den koeler was één geheel verstopt; in elke colonne was een vrij sterke drab-afzetting, vooral in de onderste; bovendien bleek, dat van de 19 openingen in de serpentijn s_1 van 9 m.M. middellijn, 10 geheel dicht waren; het vermoeden is gerechtvaardigd, dat het aantal verstoppingen vóór de explosie nog grooter was, maar dat door den schok van de ontploffing enkele zijn losgesprongen, zoodat dan vooral in de standpijp van kraan 1 naar s_1 , de druk zal zijn opgelopen. De mof, waarmee de standpijp aan de serpentijn s_1 was bevestigd, bleek bij het onderzoek afgesprongen te zijn en uit den toestand van den schroefdraad werd opgemaakt, dat deze slechts over een drietal gangen had gedragen. De toedracht kan dus gereedelijk zoo verklaard worden, dat, door de geleidelijke toeneming van de smoorweerstand in het geheele systeem, de druk in de standpijp ongeveer gelijk is geworden aan de ketelspanning, waardoor de serpentijn uit de bevestigingsmof is gerukt; de stoom kon toen vrij in den ketel uitstroomen, zoodat de druk daarin plotseling opliep met het noodlottig gevolg, dat ketel met roerwerk, pijpleidingen enz. omhoog werd geslingerd.

Dat het veiligheidsklepje tevoren niet gewaarschuwd heeft is dan gemakkelijk te verklaren; het kan trouwens ook overbelast zijn geweest of vastgezet door de arbeiders, welke hinder zullen hebben ondervonden van de ontwikkende ammoniakdampen.

Evenals bij elk ernstig ongeval, is het ook hier een samentreffen van een reeks ongunstige omstandigheden geweest, dat tot de explosie leidde. De gebrekkige constructieve uitvoering van ketel en pijpverbinding zou

op zich zelf geen gevaar opgeleverd hebben, indien men slechts afdoende maatregelen genomen had tegen overschrijding van een bepaalden geringen

— Fig. 2. —

DISTILLEERKETEL, GEBRUIKT VOOR DE BEREIDING VAN CHINOLINE.

druk in den ketel. Een enkel veiligheidsklepje is daartoe niet voldoende. Noodig was geweest in de stoomleiding een reduceerklep te schakelen, gecontroleerd door een daar achter geplaatsten manometer, zooals na het ongeval dan ook is geschied. De afwezigheid van voldoende veiligheidsmaatregelen wijst er op, dat de constructeur nagelaten heeft zich er rekenschap van te geven, dat door het optreden van vernauwingen door afzettingen en verstoppingen, die hij had kunnen verwachten, een belangrijke druk in den ketel kon ontstaan.

Er moge op worden gewezen, dat voor het gebruik van het geëxplo-deerde toestel ingevolge art. 61 van het Stoombesluit 1915 geen akte van vergunning vereischt was.

De tweede ernstige explosie in dezelfde fabriek had plaats met den distilleerketel, schematisch afgebeeld in fig. 2, die werd gebezigd voor de bereiding van *chinoline* volgens de synthese van Skraup. De installatie was nog slechts enkele weken in werking, zonder vergunning volgens de Hinderwet, zoodat het bestaan er van bij de Arbeidsinspectie geheel onbekend was gebleven.

De synthese van Skraup is een reactie bij welke veel warmte vrijkomt. Zij moet ingeleid worden door een voorafgaande verwarming van de massa, hetgeen geschiedde door een direct vuur, dat onder den ketel gestookt werd. Zoodra de reactie begon, werden de rookgassen buiten den ketel om afgevoerd; de aanwezige koelinrichting onttrekt dan zooveel mogelijk warmte aan de massa, om het verloop althans eenigermate te temperen. De drieweg-kraan *d* staat dan in den aangegeven stand; na afloop van het proces wordt zij omgeschakeld; het toestel staat dan op af-distillatie. De buis *h* doet dienst als veiligheidsbuis, omdat zij, indien ten minste kraan *c* geopend is, steeds vrije verbinding met de buitenlucht geeft. De kraan *c* kan niet gemist worden, omdat de verschillende stoffen, nitrobenzol, sterk zwavelzuur enz. onder vacuum naar binnen worden gezogen.

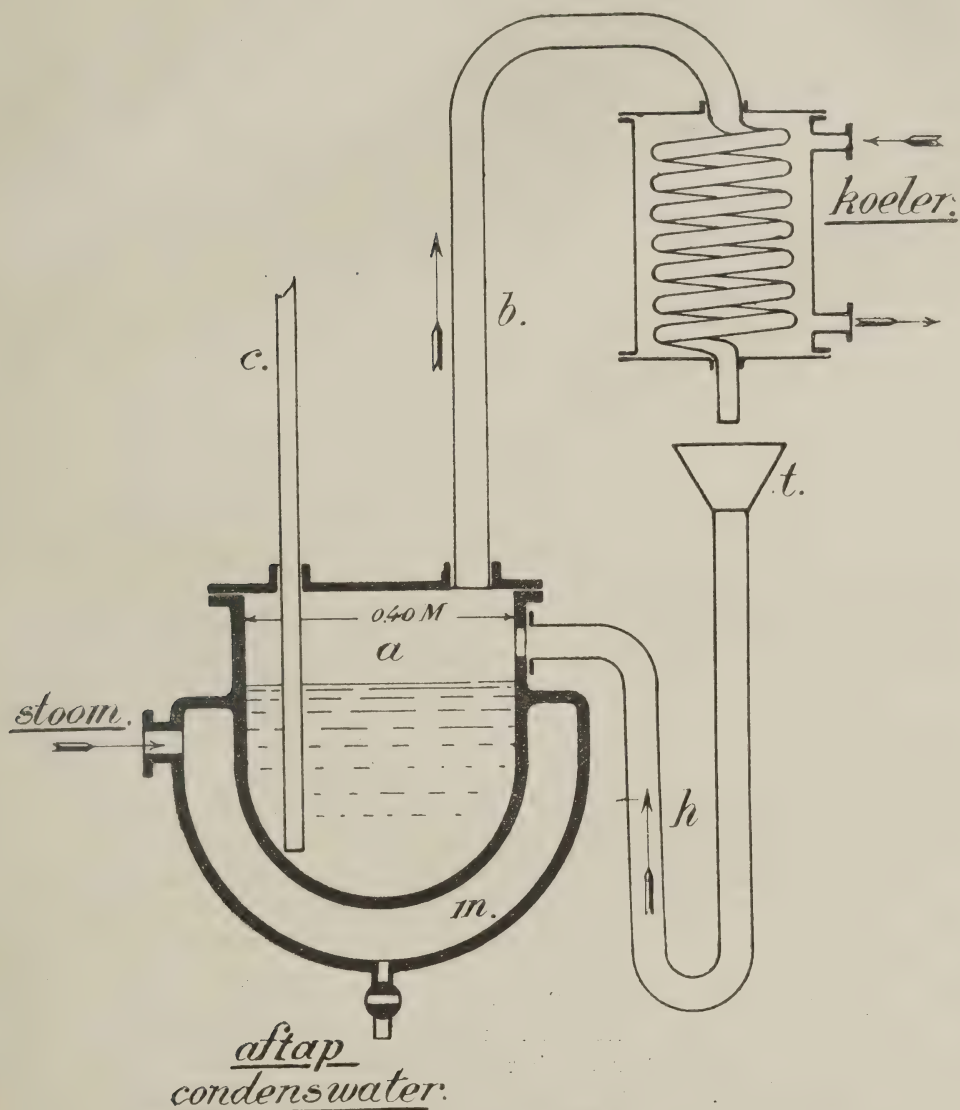
Terwijl de reactie oogenschijnlijk een geheel normaal verloop had, zag de aanwezige chemiker plotseling de pakking onder het deksel wegpersen en 'n paar seconden daarna vloog het deksel met roerwerk, appendages enz. de lucht in. Een van de stukken kwam ± 40 M. verder op den publieken weg neer en trof een daar passeerend arbeider op zoo ernstige wijze, dat hij enkele uren daarna overleed.

Het optreden van den hoogen druk is hier het gevolg geweest van een bijzonder heftig verloop der reactie, hetwelk echter, zooals boven reeds werd aangestipt, bij dit proces verwacht mag worden. Het gebrek is dus te wijten aan het niet functionneeren der veiligheidsbuis *h*; de kraan *c* daarvan was tijdens de explosie geopend, maar het lange been der buis bleek geheel verstopt met kristallen der reactie-massa, die zich daarin hadden verzameld bij de afkoeling na vorige reacties. Tijdens het afdistilleeren werd *c* n.l. gesloten; de in de buis aanwezige waterdamp enz. condenseerde en de buis werd telkenmale volgezogen met een deel der nog vloeibare reactie-massa, welke daar uitkristalliseerde.

Naar aanleiding van dit ongeval is voor alle distilleerketels in de onderneming, waarin deze processen worden uitgevoerd, als eisch gesteld, dat zij zijn voorzien van een wijde (3") veiligheidsbuis, aan het uiteinde afgesloten door een klep met gewichtsbelasting. Deze buizen worden langs den kortsten weg naar buiten gevoerd; de ontsnappende dampen kunnen dus geen hinder aan de arbeiders veroorzaken.

Van de zijde der fabrieksdirectie werd aanvankelijk het gevaar van lekkage door de klep gevreesd; dit is in de praktijk echter van geen beteekenis gebleken. De buizen worden met tusschenpoozen geïnspecteerd; kristalafzettingen in de veiligheidsbuis zijn daarbij echter niet meer waargenomen.

Een derde ongeval greep plaats met het in fig. 3 afgebeelde toestel, dat gebezigd werd voor de reductie van aetherische oliën met natriumpoeder,

— Fig. 3. —

onder invoering van waterstofgas. Ook hier heeft de koelinrichting alleen ten doel warmte aan de reactie-massa te onttrekken, maar door de open verbinding tusschen koeler en trechter *t* is het gevaar voor het ontstaan van overdruk voorkomen. De hier gevolgde wijze van verwarming, door middel van stoom in een afzonderlijke ruimte, is uit een oogpunt van veiligheid ongetwijfeld ook verre te verkiezen boven die, welke in de geval-

len, zie fig. 1 en fig. 2, werd toegepast; de *economische* voordeelen, verbonden aan de verwarming door stoominvoer in de distillatie-ruimte, blijven hier buiten beschouwing.

Het ongeval, dat ook hier veroorzaakt werd door een te heftig beloop der reactie, liep, dank zij de doelmatige inrichting van het toestel, zonder explosie af. De werkmán, die de waterstofgas-invoer door de buis *c* regelde, werd waarschijnlijk door het te heftig beloop der reactie beangstigd; hij koppelde de toevoerslang af, met het gevolg, dat de massa bij *c* uitgeperst werd en, aan de lucht blootgesteld, ontbrandde. De arbeiders konden het lokaal langs verschillende wegen verlaten; de brandvrije deuren werden gesloten, zoodat het geheel vrijwel tot een binnenbrand beperkt bleef, zonder ernstiger ongeval te veroorzaken dan dat een werkmán brandwonden aan den handrug en pols bekwaam.

Van de overige ongevallen in het chemisch bedrijf, verdient te worden vermeld een ernstige **vergiftiging door nitreuze dampen** van 2 arbeiders in een zwavelzuurfabriek. Een flesch salpeterzuur was zonder aanwijsbare oorzaak gesprongen en het zuur was daarbij in groote hoeveelheden met de houten stellingdeelen in aanraking gekomen, zoodat een sterke ontwikkeling der nitreuze dampen plaats greep. De arbeiders, onbekend met het gevaar van deze giftige gassen, bleven in de onmiddellijke nabijheid aan het werk en liepen daarbij een ernstige longaandoening op, waarvan echter beiden gelukkig herstelden.

Voorts zij gememoreerd een ongeval, dat 2 arbeiders trof bij het **openen van een bus rookend zwavelzuur**. Waarschijnlijk was de flesch overvuld en een gedeelte van het zuur onder volumen-vermeerdering uitgekristalliseerd, althans bij het opendraaien der bajonetsluiting spoot het zuur met kracht omhoog, zoodat 2 arbeiders brandwonden aan gelaat en armen opliepen. De fabrikant van het zwavelzuur werd hiermede in kennis gesteld en schreef de oorzaak eveneens toe aan overvulling van de flesch, waarop voortaan beter zal worden toegezien.

Bij het afdraaien van een stop van een fust met zwavelzuur, kreeg een 30-jarig arbeider in een chemische fabriek een straal zwavelzuur over de hand en verbrandde deze. Een betere wijze van lediging is daarna toegepast.

In een oliefabriek in het 3de district (Rotterdam), had een ernstig ongeval plaats bij het schoonmaken van een **zwavelzuurreservoir**. Dit reservoir bevindt zich n.l. naast het hoofdreservoir voor sterk zwavelzuur. De toevoerleiding naar het eerste reservoir was afgesloten door een eenvoudige plugkraan. Bij het uitklimmen uit dit reservoir, wipte de werkmán met den rug de kraan uit het huis en kreeg zoodoende een straal sterk zwavelzuur over het lichaam, waardoor hij ernstige brandwonden opliep. De onderkant der kraan werd direct van een beugel voorzien, opdat zulk een ongeval niet meer zou kunnen voorkomen, terwijl verder aan alle kranen, die hiervoor in aanmerking kwamen, een dergelijke beveiliging werd aangebracht.

In een buskruitfabriek geraakte een 25-jarige arbeider bekneld tusschen **buskruitwalsen**. Beveiliging werd niet raadzaam geacht, wegens vrees voor vermeerdering van het explosiegevaar.

Groep VII. Kleeding en reiniging.

In een confectiefabriek werden een meisje, bij het snijden van smalle reepen katoen aan een **snijmachine** met een verticaal bewegend mes, de toppen van 4 vingers afgehakt. Deze machine was van hetzelfde type, dat ook voor cartonagewerk wordt gebruikt en voor het snijden van stalen. De beveiliging van dit werktuig, welke bij de aflevering was aangebracht, was verwijderd, omdat die voor het snijden der smalle reepen hinderlijk was. Na het ongeval is door een betere plaatsing der beschutting deze zeer bruikbaar bevonden.

Bij het herstellen van een **lintsnijmachine** in een handschoenenfabriek, liep het mes van het messenwiel af; een 60-jarig arbeider wilde dit tegenhouden, waarbij hij aan vier zijner vingers ernstig verwond werd.

De meeste ongevallen in deze bedrijfsgroep komen voor in de wasscherijen. In de eerste plaats zijn het de ongevallen met **stoommangels**, welke vaak zeer ernstige gevolgen hebben. Het inleggen van het te bewerken goed en het opbrengen of in orde brengen der doeken om de rollen zijn voortdurende bronnen van gevaar.

In een stoomwasscherij te Amsterdam, had met een stoommangel een ernstig ongeval plaats. Een 13-jarig meisje legde aan de achterzijde haar hand op een inlopende rol, dus op een plaats, waar geen goed behoefde ingelegd of uitgenomen te worden; haar hand werd gegrepen en gedeeltelijk verbrijzeld.

Van denzelfden aard is het gevaar bij de **wringmachines**, waarvoor verscheidene, practisch goed bruikbare, beschuttingen bestaan en toegepast zijn. Toch geschieden met deze werktuigen nog eenige ongevallen, deels, doordat zij niet beschut waren, deels doordat de beschutting verkeerd was uitgevoerd of niet goed functioneerde.

Een ernstig ongeval met een **centrifuge**, waarbij de rechterarm van een 14-jarigen jongen op 3 plaatsen gebroken werd, leverde opnieuw het bewijs van de noodzakelijkheid, deze machines te voorzien van deksels, die alleen geopend kunnen worden wanneer de trommel stil staat. De centrifuge was van een inrichting voorzien, waardoor het onmogelijk was het deksel op te lichten zoolang de riem op de aandrijvende vaste schijf liep; de grendeling was echter opgeheven door het brengen van den riem op de losse schijf, zoodat het deksel den trommel niet afsloot gedurende de uitlooperperiode; daardoor werd het ongeval mogelijk; de arm werd door het in de nog snel ronddraaiende centrifuge aanwezige waschgoed gegrepen en eenige malen omgedraaid. Geëischt werd, de aandrijvende riemschijf van het voordrijfwerk der centrifuge te voorzien van een nok, welke tegen een aan het deksel bevestigde stang slaat, zoodra het deksel slechts een weinig opgelicht wordt. Hierdoor is het dus thans niet mogelijk het deksel te openen, voordat de trommel van de centrifuge geheel stilstaat.

Groep IX. Leder, wasdoek en caoutchouc.

Evenals vorige jaren, worden ook ditmaal de voorgekomen ongevallen in de schoennijverheid in het 2de district (Breda) tabellarisch hiernaevens

weergegeven. Het totaal aantal ongevallen is in 1917 gestegen tot 387, waarvan 130 het gevolg waren van infectie. Dit zeer hooge percentage dwingt tot het nemen van maatregelen, waartoe in de eerste plaats behoort, het beschikbaar stellen van waschegelegenheden, met handdoeken en zeep, en eene goede verleening van Eerste Hulp bij Ongevallen.

Staat der ongevallen, voorgekomen in de schoenfabrieken in het 2de district (Breda).

Aanleiding tot het ongeval:		1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	Totaal
1.	Het in aanraking komen met de bewegende deelen van krachtwerktuigen	1	—	2	—	1	—	1	—	—	2	6	13
2.		4	1	2	4	1	6	7	5	4	7	8	49
3.		17	14	17	20	16	23	22	13	30	32	36	240
4.		6	5	10	10	9	4	15	6	11	4	10	90
5.		5	5	5	5	8	10	1	7	4	7	14	71
6.		5	1	4	7	6	5	2	5	4	1	14	54
7.		22	13	16	20	20	24	21	25	43	20	47	271
8.	Het werken aan of bij een slijpsteen	7	4	6	16	15	16	19	3	8	8	14	116
9.	Het getroffen worden door wegvliegendesplinters, enz.	5	5	9	9	10	17	17	9	16	16	25	138
10.	Het hanteeren van gereedschap (slaan, steken, snijden)	53	43	53	52	57	63	60	54	44	65	45	589
11.	Het hanteeren der stukken in bewerking	23	24	19	16	28	31	27	18	24	27	50	287
12.	Het vallen van den getroffene door uitglijden, struikelen, enz.	8	8	16	20	13	16	14	9	19	19	20	162
13.	Stooten, klemmen, poetsen, vallende voorwerpen, enz.	30	34	36	47	50	28	61	41	63	65	98	553
Totaal aantal getr. personen		186	157	195	226	234	243	267 ¹⁾	195 ¹⁾	270 ¹⁾	273 ¹⁾	387 ²⁾	2633
Aantal gevallen, waarbij getroffene doorwerkte		—	—	—	—	—	—	16	24	31	46	—	—

¹⁾ Het aantal ongevallen, waarbij de getroffene doorwerkte, is hieronder *niet* begrepen.

²⁾ Het aantal ongevallen, waarbij de getroffene doorwerkte, is hieronder *wel* begrepen.

Met de zoo gevaarlijke **karrenwals** had in een leerlooierij weer een ongeval plaats, dat echter met een lichte verwonding van den 15-jarigen arbeider afliep. Het feit, dat deze gevaarlijke machines niet of zeer lastig te beveiligen zijn, was oorzaak, dat aan alle inrichtingen in het 2de district (Breda), waar karrenwalsen werden gebezigd, een schrijven gezonden werd, inhoudende een arbeidsverbod voor jeugdige personen aan deze werktuigen.

Ook in het 7e district (Arnhem) hadden 4 ongevallen met onbeschatte karrenwalsen plaats.

In de vloeren van een 6 verdiepingen hoog looierijgebouw bevinden zich boven elkaar liggende spleetvormige openingen ter breedte van 40 c.M., waardoor de huiden neergelaten worden. Een arbeider viel door een dezer openingen en bleef drie verdiepingen lager met een paar gebroken ribben liggen. De spleetvormige openingen zijn thans tot 20 c.M. vernauwd door trechtervormig aangebrachte zijplanken.

Groep XI. Bewerking van metalen. Groep XII. Vervaardiging van stoom- en andere werktuigen.

Aan **boormachines** en **draaibanken** kwamen slechts enkele lichte ongevallen voor. Bij het boren van gaten in een transportschroef, moest de beschuttingskap van de tandraderen der boormachine wegens te grootte lengte van het werkstuk verwijderd worden. De bedienende arbeider geraakte bij deze werkzaamheden tusschen de tandraderen beknelde.

Uit de blikindustrie moet melding gemaakt worden van enkele ongevallen met **felsmachines**. Een 13-jarige jongen geraakte beknelde tusschen steunklep en doorn van een langsnaadfelsmachine in een blikwarenfabriek, toen hij eigenmachtig een busje felsde, in den tijd, dat de werkman, wien hij bussen moest aanreiken, zich even verwijderd had. Dergelijke ongevallen hadden ook plaats in de blikafdeelingen van fabrieken van gecondenseerde melk. Een arbeidsverbod voor jeugdige personen aan deze werktuigen werd uitgevaardigd.

In overleg met de directie van een dezer fabrieken werd een proef genomen om de langsnaadfelsmachines zonder steunklep te gebruiken. Na korten tijd brak evenwel van dit werktuig de doorn, zoodat de proef als mislukt beschouwd moest worden. In een andere fabriek daarentegen bleek het mogelijk, om met deze langsnaadfelsmachines zonder steunklep te werken. Het vroeger veelvuldig voorkomen van ongevallen met de steunkleppen had de directie er toe gebracht deze te verwijderen.

Bij het grijpen naar een vallenden schroefkop, geraakte een 23-jarig arbeider beklemd tusschen de rollen van een **voormachine** in een blikwarenfabriek, waaraan de beschutting ontbrak.

Aan **poetsschijven** hadden 2 vrij ernstige ongevallen plaats.

Een arbeider beging de onhandigheid om een rol koperdraad tegen een poetsschijf te houden, teneinde dit koperdraad te polijsten. Het gevolg was, dat het koperdraad door de lappenschijf werd gegrepen, terwijl door een lus, die gevormd werd, 's mans linker-wijsvinger werd afgeknepen.

Het andere ongeval had plaats bij het polijsten van een lantaarnkap, die

plotseling door een uit-stekend deel van de as werd gegrepen, waardoor de rechterhand tusschen poetsschijf en kap bekneld geraakte.

Herhaaldelijk is reeds betoogd, dat de medewerking der werklieden ter voorkoming van oogongevallen zeer gering is. Verscheidene dezer hadden weer plaâts, die voorkomen hadden kunnen worden door toepassing van de beschikbare beschuttingsmiddelen. Het kan echter niet ontkend worden, dat vele der veiligheidsbrillen van een weinig doelmatige constructie zijn. Misschien, dat de bescherming, welke in het vorig jaarverslag gepubliceerd is, hier op den duur verbetering brengt.

Onderdeel van het Bedrijf.	Ongevallen				Totaal aantal ongevallen
	die verzuim tengevolge hadden		waarbij dege- troffene heeft doorgewerkt		
	aantal	% van totaal	aantal	% van totaal	
<i>Gieterij.</i> Door spatten van metaal bij het gieten.	5	50 ⁰ / ₀	5	50 ⁰ / ₀	10
Bij het afbramen en slijpen van gegoten voorwerpen	8	25 ⁰ / ₀	25	75 ⁰ / ₀	33
<i>Bankwerkerij.</i> Bij het hakken, vijlen, boren of gereedschap slijpen	58	25 ⁰ / ₀	170	75 ⁰ / ₀	228
<i>Draaierij, enz.</i> Bij het werken aan de werk- tuigmachines, (excl. boormach.)	16	18 ⁰ / ₀	72	82 ⁰ / ₀	88
<i>Ketelmakerij.</i> Alle werkzaamheden	14	35 ⁰ / ₀	26	65 ⁰ / ₀	40
<i>Smederij.</i> Bij het vuurwerken.	9	30 ⁰ / ₀	21	70 ⁰ / ₀	30
<i>Autogene laschinrichting.</i> Bij het autogeen lasschen en snijden van metalen	1	33 ⁰ / ₀	2	67 ⁰ / ₀	3
<i>Vernikkelinrichting.</i> Bij het slijpen en poetsen . .	2	50 ⁰ / ₀	2	50 ⁰ / ₀	4
<i>Gewoon smidsbedrijf.</i> Alle werkzaamheden	2	67 ⁰ / ₀	1	33 ⁰ / ₀	3
Totaal	115	26 ⁰ / ₀	324	74 ⁰ / ₀	439 ¹⁾

¹⁾ 26.85 ⁰/₀ van het totaal aantal ongevallen in de metaalnijverheid.

Het groot aantal ingekomen **afschriften van oogongevallen** gaf het hoofd van het 8ste district (Deventer) aanleiding deze nader te onderzoeken.

Nevenstaande staat geeft daaromtrent een overzicht, met vermelding van het aantal ongevallen dat geen verzuim tengevolge had.

Dat hierbij het direct inroepen van medische hulp van invloed geweest is, mag wel worden aangenomen.

Met **amarilsteen** kwamen weer een drietal zeer ernstige ongevallen voor, waarvan er twee te wijten waren aan het ontbreken van een afdoende beschuttingskap.

In een kistenfabriek werd een werkmán ernstig gewond door uiteenvliegende stukken van een amarilsteen (omtreksnelheid van 30 M. per seconde). Deze steen was op de as van een slingerende kortzaagbank gesteld en werd als zoodanig gebruikt voor het inkuilen (dieper uitslijpen) van de tanden eener cirkelzaag. Bovendien was het steunpunt, waarop de te slijpen zaag rustte, op een afstand van ± 12 c.M. van den slijpsteen geplaatst. Waarschijnlijk is de zaag bij het slijpen gekanteld en beknelde geraakt tusschen den slijpsteen en een ijzeren geleiding. In den steen was althans een kuil geslagen van 1 c.M. De werkmán werd aan de onderlip getroffen. Bij dit werktuig ontbrak zelfs een afdekkende kap, terwijl bovendien nagelaten was, om tusschen den steen eenig vilt, papier of ander veerkrachtig materiaal aan te brengen. Het geheel gaf den indruk van grove nalatigheid, hetgeen aanleiding gaf tot het opmaken van proces-verbaal. Het betrokken bedrijfshoofd werd daarop tot 30 gulden boete veroordeeld.

Een arbeider in een kopergietery werd gedood door het uiteenvliegen van een amarilsteen. Daar een voorschrift was gegeven ter beveiliging van den steen en hieraan niet was voldaan, werd proces-verbaal opgemaakt.

Dat het ook aanbeveling verdient den afstand tusschen de beschuttingskap bij een amarilsteen en den handsteun zoo klein mogelijk te houden, ondervond een werkmán, die, bezig zijnde met het slijpen van een beitel, een stuk van den uiteenspringenden amarilsteen tegen het voorhoofd kreeg. Van den steen, die zich op het midden van de as bevond, waarop nog meerdere steenen waren aangebracht, was ongeveer $\frac{1}{3}$ gedeelte afgesprongen, terwijl de stukken tusschen de beschuttingskap en den handsteun waren doorgevoogen.

Bij het werken met een **ijzerzaag** verloor een werkmán 4 vingers der linkerhand, door op onverklaarbare wijze beknelde te geraten tusschen de tandraderen, welke voor gewoon gebruik voldoende beschut waren en zelfs indien de machine, in gang zijnde, gesmeerd moest worden, geen gevaar konden opleveren.

Voor het **harden van stempelpotten** werd in een machinefabriek een gegoten ijzeren buis gebezigd, welke met beendermeel gevuld werd, na eerst het te harden voorwerp er in te doen. De afsluiting geschiedde door middel van 2 ijzeren platen, die los-vast in de buis werden bevestigd. De aldus gevulde buis werd ± 5 uur op een smidsvuur roodgloeiend gehouden. Eenmaal is zoo'n buis na $\pm 1\frac{1}{4}$ uur verhitting opengesprongen; de gloeiende inhoud slingerde door de werkplaats en bezorgde twee arbeiders ernstige brandwonden.

Bij het soldeeren van een koperen pijp op een cokesvuur werd een **acetyleen-zuurstofvlam** gebruikt voor bijhitting, inplaats van de vroeger gebezigde benzinevlam. De zuurstofslang schoot tijdens het onregelmatig

werken van de reduceerklep van den brander los. Dit laatste verschijnsel doet zich tegenwoordig meer voor. Bij het losmaken der reduceerklep bestaat de mogelijkheid, dat er onreinheden inkomen. De gummislang geraakte in 't cokesvuur en vloog in brand. Door de uitstroomende zuurstof kronkelde de slang en sloeg met het brandend gedeelte in het gezicht van den arbeider, waardoor deze brandwonden kreeg.

Ongevallen in ijzergieterijen. De hoofden van het 2de (Breda), 4de (Utrecht), 5de (Amsterdam) en 8ste district (Deventer) gaven een overzicht der voorgekomen ongevallen, in de gieterijbedrijven; deze overzichten volgen hier:

Ongevallen, voorgekomen in ijzergieterijen in het 2de distrikt (Breda) gedurende het jaar 1917.

AARD VAN HET LETSEL.	FABRIEK																			Totaal	
	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S		T
Oogverwondingen bij afbramen en afslijpen . .	9	17	8	22	8	1	2	4	2	10	3	3	6	—	7	—	—	2	2	—	106
Oogverwondingen door het spatten van ge- smolten ijzer.	—	9	17	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	13
Voetverbrandingen door opvangen.	2	8	2	4	1	—	—	1	1	2	5	—	—	—	—	—	—	—	2	—	28
spatten van het ge- dragen v/d pannen	—	1	1	3	2	—	—	—	—	6	—	—	2	—	—	—	—	1	4	—	20
smolten ijzer bij het gieten	3	4	1	2	—	—	3	—	3	13	4	—	—	—	—	—	—	—	1	—	34
Ongevallen met andere oorzaak	12	23	10	35	9	2	7	2	1	19	7	5	14	2	4	2	—	2	8	—	164
Totaal aantal ongevallen	26	62	23	67	20	3	12	7	7	51	19	8	22	2	11	2	—	5	17	1	365
Aantal werklieden in de gieterij	36	38	23	118	60	15	47	20	40	80	60	8	47	16	33	24 ¹⁾	12	44	48	50	819
Aantal ongevallen per arbeider	0.72	1.63	1	0.56	0.33	0.2	0.25	0.35	0.17	0.63	0.31	1	0.47	0.12	0.33	0.5	—	0.11	0.35	0.02	0.44

1) Werkte alleen in de maanden Januari en Februari 1917.

Ongevallen in ijzergieterijen in het 4de district (Utrecht).

AARD VAN HET LETSEL.		FABRIEK.													
		A	B	C	D	E	F	G	H	J	K	L	M	N	O
Gevallen van voetver- branding door spatten bij het	opvangen . . .	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	dragen van pannen	—	—	3	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
	gieten	1	—	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Oogverwondingen door het spatten van gesmolten metaal		1	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	1	—	—
Andere brandwonden.		10	—	—	—	—	—	—	1	1	—	1	—	1	—
Andere ongevallen, als struikelen, vallen, enz.		73	—	1	1	—	1	1	—	—	4	1	—	—	—
Totaal aantal arbeiders		260	427	297	82	87	268	56	117	36	76	45	48	29	128
Arbeiders die aan de gieting deelnemen		10	35	14	16	10	35	25	15	15	18	6	2	4	2
Oogverwondingen bij poetsen, afbramen en slijpen		34	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Aantal arbeiders daarbij		250	8	4	3	2	42	2	—	2	13	4	—	4	—
Is mechanische stofafzuiging aanwezig bij	poetstafels	n.	n.	n.	n.	n.	n.	n.	—	—	—	ja	—	n.	—
	afbramen	n.	n.	n.	n.	n.	n.	n.	—	—	—	n.	—	n.	—
	slijpsteen	ja	n.	n.	n.	n.	n.	n.	ja	ja	ja	ja	—	n.	—
Wordt mechanische stofaf- zuiging gebruikt bij	poetstafels	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	ja	—	—	—
	slijpsteen	ja	—	—	—	—	—	—	ja	ja	ja	ja	—	—	—

Hierin stellen de letters A tot en met G fabrieken voor, waar ijzer wordt gegoten en de letters H tot en met O fabrieken, waar geen ijzer wordt gegoten, doch wel andere metalen. Een der oogverwondingen had plaats bij het gieten van een wit metalen kussenblokmetaal, waarbij niet aan de mogelijkheid van spatten was gedacht en ook geen bril pleegde te worden gedragen.

Ongevallen in ijzergieterijen in het 5de district (Amsterdam).

AARD VAN HET LETSEL.	FABRIEK.								Totaal.
	A	B	C	D	E	F	G	H	
Brandwonden door vloeibaar ijzer aan:									
a. voet of been	16	4	4	—	1	1	2	—	28
b. ander lichaamsdeel	6	1	—	—	—	—	—	—	7
c. aan de oogen	1	1	1	—	1	—	1	—	5
Totaal aantal ongevallen . . .	23	6	5	—	2	1	3	—	40
Aantal werklieden in de gieterij	220	25	52	10	22	36	25	12	402
Aantal voetverbrandingen per arbeider in 1917	0.07	0.16	0.08	—	0.05	0.03	0.08	—	0.07
Aantal voetverbrandingen per arbeider in 1916	0.10	0.10	0.08	0.20	0.04	0.03	0.03	—	0.09

Ongevallen in de groote ijzergieterijen in het 8ste district (Deventer).

AARD VAN HET LETSEL.		FABRIEK.						
		A	B	C	D	E	F	G
Oogverwondingen bij het afbramen en af-slijpen		1	—	2	—	2	3	3
Oogverwondingen door het spatten van gesmolten ijzer		1	—	—	—	1	—	3
Voet-verbrandingen door het spat-ten van gesmol-ten ijzer bij het	Opvangen	1	—	1	1	—	—	7
	Dragen van de pannen	1	—	—	1	—	1	1
	Gieten.	3	2	1	1	2	2	8
Ongevallen uit andere oorzaak		23	18	4	12	12	11	17
Totaal aantal ongevallen in de gieterij.		30	20	8	15	17	17	39
Aantal arbeiders in de gieterij.		283	202	67	75	56	104	52
Aantal ongevallen per arbeider en per jaar		0.10	0.10	0.12	0.20	0.30	0.16	0.75

Fabriek G met 52 arbeiders, geeft het grootste aantal ongevallen ; deze fabriek is de laatste jaren pas tot bloei gekomen en beschikt niet over veel geroutineerd personeel.

Groep XVa. Vlasserij.

In een vlasserij in het 2de district (Breda) kwamen veel ongevallen voor bij het zwingelen, doordat de hand medegetrokken werd door de opening waarin het vlas gelegd werd, en daardoor een klap kreeg van de zwingelspaan. Het bleek, dat deze opening, die slechts ten hoogste 6 c.M. behoeft te zijn, vergroot was tot 12 c.M. Een voorschrift tot het verkleinen der opening werd gegeven.

Groep XVb. Textiel-Nijverheid.

In nevenstaanden staat zijn de ongevallen in de textielindustrie in het 8ste district (Deventer) en het 4de district (Utrecht) en in de wollenstoffen-fabrieken te Tilburg samengevat. Ter vergelijking zijn de overeenkomstige opgaven van het 8ste en 4de district opgenomen vanaf 1913. De belangrijke vermindering in het 8ste district moet toegeschreven worden aan den sterk ingekrompen arbeidstijd en personeelvermindering in de fabrieken, tengevolge van gebrek aan grondstoffen.

Opgaaf der oorzaken met vermelding der machines, waardoor de ongevallen werden veroorzaakt.	8ste district (Deventer).					4de district (Utrecht).					Tilburg
	1913	1914	1915	1916	1917	1913	1914	1915	1916	1917	1917
Vervoer in de spinnerijen.	3	2	1	2	1	—	—	—	1	—	—
Vallen door uitglijdende ladders	3	9	7	6	1	1	1	2	2	2	2
Vallen door andere oorzaak	104	109	99	89	75	31	26	25	16	21	64
Vallende voorwerpen . .	58	42	39	61	36	10	8	5	6	9	9
Branden aan kachel e. d. .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Klemmen, snijden, prikken, splinters, stooten, vertillen, enz.	387	336	325	398	226	82	72	95	79	82	150
Voetwonden in spinnerijen.	20	13	13	12	15	—	1	—	—	—	—
Hoist en lier	8	1	5	5	2	—	—	—	—	—	—
Lift	6	—	5	5	3	1	1	3	—	—	—
Stoommachines en motoren	1	2	1	5	1	—	—	—	1	2	1
Stoomketels en stoomleidingen.	9	8	8	5	6	—	—	1	4	6	8
Electrische toestellen en geleidingen	2	1	1	—	2	—	—	—	—	—	—
Drijfwerk	4	9	4	6	2	—	1	1	—	4	5
Pompen	3	1	1	4	2	—	—	—	—	—	—
Ventilator	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
<i>Spinnerij-machines.</i>											
Lompenmolen.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Duivelmolen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Bale-breaker.	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Porcupine-feeder	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—
Wolwaschmachine	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—	1
Hopper-feeder.	1	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—
Willow	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Droogmachine voor geverfde losse katoen . . .	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—
Openers en scutchers . .	¹⁾ (8)	(6)	(2)	(5)	(1)	—	—	—	—	—	—
Slagas.	3	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—
Bewegende deelen . . .	5	6	1	3	1	—	—	—	—	—	—
Waste-breaker.	4	—	3	2	2	—	—	—	—	—	—
Tatham copsbreaker . .	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Pluismachine	(2)	(—)	(1)	(1)	(1)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)

¹⁾ De in dezen staat tusschen haakjes geplaatste getallen geven het *totaal* aan van de ongevallen aan het genoemde werktuig of werktuigdeel.

Opgaaf der oorzaken met vermelding der machines, waardoor de ongevallen werden veroorzaakt.	8ste district (Deventer).					4de district (Utrecht).					Tilburg
	1913	1914	1915	1916	1917	1913	1914	1915	1916	1917	
Invoerwals	2	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Overige	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—
Batching-machine (jute) .	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kaarden.	(9)	(20)	(19)	(22)	(17)	(—)	(—)	(1)	(—)	(3)	(—)
Riem en schijf	4	—	1	2	3	—	—	—	—	—	—
Tandraderen	(1)	(2)	(1)	(9)	(4)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	—
Zijdelings van doffer.	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Afvalkaarde conden-											
sor	1	—	—	3	2	—	—	—	—	—	—
Van bandwalsen . . .	—	1	—	3	1	—	—	—	—	—	—
Overige	—	—	1	3	1	—	—	—	—	—	—
Tusschen invoerwals en											
licker-in	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—
Bewegende deelen . .	1	8	13	6	7	—	—	1	—	—	—
Front-door en walsen .	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Deksel walsenkaard . .	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Condensorwalsen . . .	3	9	3	1	2	—	—	—	—	—	—
Snaarschijf	—	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—
Woldroogmachine . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Klopwolf voor wol . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—
Wolkaarden (Schröbeel) .	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(3)	(1)	(1)	(1)	(4)	(14)
Tusschen voortrekker en											
wentelaar.	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—
Tusschen riem en schijf	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Tusschen tamboer en											
wentelaar.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Tusschen kam en peig-											
neur	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	4
Tusschen kamraderen .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5
Overige bewegende dee-											
len	—	—	—	—	—	—	—	1	1	2	5
Aanraking met onder-											
kant tamboer	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Krempelwolf (wol) . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—
Kammachine (wol) . . .	2	1	1	1	—	1	—	—	3	—	—
Sliver lapmachine . . .	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—
Conkner-kaarde	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Rekbanken.	(2)	(4)	(5)	(3)	(—)	(4)	(5)	(5)	(4)	(11)	(—)
Katoen	2	4	2	1	—	—	—	—	—	—	—

Opgaaf der oorzaken met vermelding der machines, waardoor de ongevallen werden veroorzaakt.	8ste district (Deventer).					4de district (Utrecht).					Tilburg
	1913	1914	1915	1916	1917	1913	1914	1915	1916	1917	1917
Jute	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—
Ramie	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Hennep en vlas . . .	—	—	—	—	—	—	2	1	—	2	—
Wol	—	—	2	—	—	4	3	4	4	9	—
Voerspinmachines . . .	(12)	(13)	(11)	(14)	(8)	(1)	(1)	(1)	4	(6)	(—)
Gewichten	2	3	1	1	—	—	—	—	—	—	—
Walsen	—	1	—	—	—	—	—	—	—	2	—
Riem en schijf. . . .	1	—	2	3	—	—	—	—	—	—	—
Conedrum en riem . . .	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—
Bewegende deelen . . .	3	—	1	1	1	1	1	1	—	3	—
Tandraderen	(5)	(7)	(5)	(9)	(6)	—	—	—	—	—	—
Twist wheels	4	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Conedrum											
Rollers											
Lifterrack-and-pinion .	—	2	—	2	—	—	—	—	—	—	—
Reversing motion . . .	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Conische op spinnenas.	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Conische op klossenas	—	2	1	1	1	—	—	—	—	—	—
Overige	1	—	2	—	3	—	—	—	—	—	—
Flijer	1	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Droogapparaat voor plantenhaar	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Selfactor-mule	(9)	(6)	(8)	(14)	(7)	(4)	(—)	(—)	(—)	(—)	(40)
Wagenwielen	—	1	2	5	—	—	—	—	—	—	6
Balans	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11
Riemschijf	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tandraderen (headstock)	—	1	—	2	—	—	—	—	—	—	2
Tusschen wagen en cylinderbank	2	—	2	2	2	—	—	—	—	—	—
Snaarschijf	—	—	—	2	1	3	—	—	—	—	10
Fallerstop	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Overige	7	4	4	3	4	—	—	—	—	—	10
Ringspinmachine. . . .	(3)	(7)	(1)	(5)	(2)	—	—	—	—	—	—
Tandraderen	(2)	(5)	(1)	(2)	(2)	—	—	—	—	—	—
Zijdelingsche tandraderen	2	2	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Roller tandraderen . .	—	3	—	1	2	—	—	—	—	—	—
Bewegende deelen . . .	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—

[illegible]

Opgaaf der oorzaken met vermelding der machines, waardoor de ongevallen werden veroorzaakt.	8ste district (Deventer).					4de district (Utrecht).					Tilburg
	1913	1914	1915	1916	1917	1913	1914	1915	1916	1917	1917
<i>Weverij-machinerie.</i>											
Weefgetouw	(204)	(157)	(171)	(167)	(88)	(18)	(22)	(13)	(14)	(7)	(73)
Uitvliegende spoel . .	24	19	12	24	12	1	2	3	1	1	12
Tandraderen onderas .	1	1	2	2	—	2	—	2	1	—	2
Tandraderen spoelbak- beweging.	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	
Tandraderen achter hand- wiel.	1	—	3	1	—	—	—	—	—	—	
Tandraderen overige .	—	—	—	1	—	2	1	—	—	—	—
Klinkwerk	14	12	17	8	6	—	—	1	2	—	
Riem en schijf . . .	2	4	5	1	3	—	1	—	1	—	
As.	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Stelschroef	2	—	5	2	1	—	—	—	—	—	—
Handwiel	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Slagstok	27	13	21	15	10	3	2	2	1	1	—
Sleep	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Klap van lade. . . .	7	7	5	16	3	2	2	—	1	2	1
Tusschen doekboom en glasboom.	12	10	21	15	6	—	2	—	—	1	—
Tusschen lade en borst- boom	7	7	4	8	—	—	2	1	—	—	4
Tusschen lade en tempel	6	4	8	2	4	1	1	1	3	—	8
Tusschen riethouder en stootstuk	14	9	10	15	8	—	—	—	—	—	—
Tusschen spoelbakken .	2	1	—	—	1	—	1	—	—	—	14
Tusschen z.g. pompstuk en frame.	3	2	1	—	1	—	—	—	—	—	—
Overige bewegende dee- len	41	32	19	23	19	5	2	1	2	1	13
Hamer en toebehooren.	6	6	1	6	5	—	1	1	1	—	—
Spangewicht	14	9	16	7	2	—	1	—	—	1	5
Inleggen garenboom . .	15	20	18	17	6	2	3	—	1	—	12
Breuk van onderdeelen	4	1	3	2	1	—	—	—	—	—	—
Meetmachine	1	2	1	2	1	—	1	—	—	—	—
Dubbeltvouw machine . .	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Oprolmachine.	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—
Nettenknoopmachine . .	—	—	—	—	—	—	2	—	1	—	—
Tricot-weefstoel (rond). .	(2)	(—)	(3)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(1)	(—)	(—)
Kamraderen	2	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—

Opgaaf der oorzaken met vermelding der machines, waardoor de ongevallen werden veroorzaakt.	8ste district (Deventer).					4de district (Utrecht).					Tilburg
	1913	1914	1915	1916	1917	1913	1914	1915	1916	1917	1917
Overige	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—
Breimachine (recht). . .	1	1	2	1	—	—	—	1	1	4	—
Vlechtmachine bandfabriek	—	—	—	—	—	—	—	2	1	—	—
Kantmachine	—	—	1	—	4	—	—	—	—	—	—
<i>Ververij, bleekery en apprêtneur.</i>											
Branden in heete vloeistoffen	20	10	10	7	11	4	5	1	3	—	—
Eeltzweer	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Branden door zuren, ammonia, enz.	6	5	4	4	—	1	—	2	—	1	3
Vertbak, walsen	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—
„ , overige.	1	1	1	—	2	—	—	—	2	—	—
Lint in bleekery	1	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—
Beetle	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—
Apprêtmachine, walsen .	—	3	—	2	—	—	—	—	—	—	—
Apprêtmachine, tandraden	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kalander, walsen	3	1	6	4	1	—	—	1	—	—	—
„ , overige	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—
Waschmachine	2	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Mangel	1	—	—	2	—	1	—	—	—	—	—
Glansmachine	—	—	—	1	2	—	—	—	1	—	—
Ruwmachine	(3)	(1)	(3)	(2)	(1)	(—)	(—)	(1)	(—)	(—)	2
Tandraderen	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—
Walsen	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Riemschijf	2	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Overige	1	—	2	—	1	—	—	—	—	—	—
Ruwmachine, wol	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—
Cordssnijmachine.	1	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—
Scheermachine	3	—	3	1	—	—	—	—	1	—	3
Borstelmachine	—	—	2	—	—	—	1	—	—	—	—
Decateermachine	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Drukmachine	2	1	1	—	1	—	—	1	—	—	—
Droogmachine (apprêteer)	(4)	(2)	(2)	(5)	(2)	—	(1)	—	—	—	6
Cylinders	1	1	—	2	1	—	1	—	—	—	—
Spanraam	1	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—
Overige	2	—	1	2	1	—	—	—	—	—	—

Opgaaf der oorzaken met vermelding der machines, waardoor de ongevallen werden veroorzaakt.	8ste district (Deventer).					4de district (Utrecht).					Tilburg
	1913	1914	1915	1916	1917	1913	1914	1915	1916	1917	1917
Verbreedmachine.	1	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Invochtmachine	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Wringmachine, walsen. . .	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Wringmachine, tandrade- ren.	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—
Pleskom.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Volkom.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Centrifuge	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	1
Pers	—	4	1	2	1	—	—	—	—	—	—
Overige werktuigen . . .	2	4	2	1	—	—	—	1	—	—	—
<i>Afwerkingsmachinerie.</i>											
Naaimachine	(4)	(2)	(3)	(2)	(—)	(2)	(1)	(—)	(—)	(1)	(—)
Bewegende deelen . . .	3	2	—	2	—	2	—	—	—	1	—
Naald.	1	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—
Snaar	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Zakkenstopmachine . . .	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—
<i>Werktuigen.</i>											
Schaafmachine (hout) . .	2	3	2	1	2	—	—	—	—	—	—
Cirkelzaag	2	2	1	1	6	1	2	—	—	—	11
Slijpsteen (incl. amarilsteen)	13	2	15	13	12	—	—	1	—	—	3
Blikschaar	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Boormachine	2	2	1	—	—	—	—	—	1	—	—
Draaisnijmachine.	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Metaalschaafbank	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Metaal draaibank	3	2	3	—	1	—	—	1	—	—	2
Soldeerbout	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Autogeenlaschapparaat (ont- ploffing)	3	2	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Stempelmachine	—	1	—	—	—	1	—	1	—	—	—
Overige kleine werktuigen	—	—	1	4	—	—	1	1	—	1	8
Lossen van volaarde . .	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Totaal	996	838	843	936	568	186	170	184	169	176	427

In den navolgenden staat is opgenomen op welke dagen der week de 427 ongevallen in de wollenstoffenfabrieken te Tilburg zijn voorgekomen. Opmerkelijk groot is het aantal op Zaterdagmiddag, niettegenstaande de werktijd alsdan eerder korter dan langer is, vergeleken bij de overige middagen. De oorzaak ligt in het groot aantal poetsongevallen, ten getale van 23, voorkomende hetzij aan in beweging zijnde machines, hetzij door stooten, aan stilstaande machines. Na Zaterdagmiddag komen des Maandagsmorgens het grootst aantal ongevallen voor.

Ongevallen, voorgekomen in de fabrieken van wollenstoffen te Tilburg, gedurende het jaar 1917, verdeeld naar de dagen der week.

Maandag.		Dinsdag.		Woensdag.		Donderdag.		Vrijdag.		Zaterdag.		Zondag.		Totaal.
Voormiddag.	Namiddag.	Voormiddag.	Namiddag.	Voormiddag.	Namiddag.	Voormiddag.	Namiddag.	Voormiddag.	Namiddag.	Voormiddag.	Namiddag.	Voormiddag.	Namiddag.	
45	31	38	34	25	39	29	35	37	25	28	58	2	1	427

De navolgende staten geven een overzicht van de ongevallen in het 8ste District (Deventer), voorgekomen bij het reinigen van in gang zijnde werktuigen, gescheiden naar beschermd en onbeschermd personeel.

Ongevallen, overkomen aan beschermd personeel als gevolg van het reinigen van
in beweging zijnde werktuigen.

Leeftijd van getroffene.		Werktuig.	Dag der week.	Omschrijving van het ongeval.	Aard van het letsel.
M.	Vr.				
13		Afvalkaarde	Zaterdag	Katoenspinnerij. Wilde katoen verwijderen van een wals van den condensor — hoewel hij bij deze machine niets te doen had — en greep langs de tandraden. Vingers tusschen konische tandraden geraakt. Pols beklemd geraakt tusschen riem en schijf op bovenste conedrum, achter de machine. Vinger gegrepen door tandraden van het rekwerk. " " " " " " Bij het reinigen van de spil hand gestooten tegen tandrad voor klossenbeweging. Reinigde een groep tandraden in den wagen. Bij het oplichten van de beschermkap over de tandraden van het rekwerk. Katoenweverij. Bij het schoonmaken van een stilstaand getouw werd de doek gegrepen door de draaiende schijf van een getouw er naast. Stofter werd geraakt door bewegende lade van het getouw.	Ontwrichting top R. ringvinger.
16		Voorspinmachine	Vrijdag		Verwonding R. hand.
18		"	Zaterdag		Breuk R. onderarm.
23		"	Vrijdag		Verwonding top L. wijsvinger.
14		"	Woensdag		" top R. pink.
20		"	Vrijdag		" bovenvlak R. hand.
18		Selfactor	Maandag		" R. wijs- en ringvinger.
13		Ringspinmachine	Dinsdag		" R. hand.
19		Weefgetouw	Vrijdag		Breuk R. onderarm.
21		"	Dinsdag		Top R. wijsvinger gekneusd.

Ongevallen, overkomen aan onbeschermd personeel (mannen van 17 jaar en ouder) als gevolg van het reinigen van in beweging zijnde werktuigen.

Werktuig.	Dag der week.	Omschrijving van het ongeval.	Aard van het letsel.
Ventilator	Dinsdag	Katoenspinnerij. Nam stofdeksel weg toen de riem nog niet geheel op de losse schijf liep. Tastte in het huis en werd getroffen. Bij het verwijderen van een vlok katoen bij de invoerwalsen. Tastte door een luikje om een verstopping te verwijderen en kreeg een klap van de wals. Greep tusschen de uitvoerwalsen om een vlok katoen te verwijderen. Stak hand in een afvalgoot waar een schuife neervalt en beweegt. Schoof een beschermplaatje op zijde om afval van een afstriker te verwijderen. Bij het schoonmaken van tandraden voor bandafvoer. Bij het poetsen van het inwendige van den stoel geraakte vinger tusschen tandraden. Bij het schoonmaken v. d. wagen werd hand geklemd tusschen wagen en stootblokje. Hield stoffier tegen een snaarschijf in de headstock, toen stoffier vastliep.	Verwonding L. hand.
Opener	Donderdag		" " wijsvinger.
"	"		Toppen R. duim, wijs-, midd.- en ringv. verbrijzeld.
Scutcher	Woensdag		Verwonding L. duim.
Kaarde	Dinsdag		" R. vingers.
"	Vrijdag		Verlies 2 leden L. wijsvinger.
"	Dinsdag		R. wijsvinger licht verwond.
Voorspinnmachine	Woensdag		Verwonding L. pink.
Selfactor	"		Top R. midd.vinger verwond.
"	Vrijdag		Verwonding R. wijsvinger.
Weefgetouw	Zaterdag	Katoenweverij. Stak handstoffer tusschen de spaken van een riemschijf toen stoffer terugsbloeg.	Verwonding top L. midd.vinger.
Cordssnijmachine	"	Afwerkingsmachines der Katoenweverij. Poetslap geraakte tusschen riem en schijf en trok de hand mede.	Verwonding R. wijsvinger.
Spoelmachine	"	Jutespinnerij en -weverij. Lichte beschermkap over konische tandraden op om de binnenzijde van de kap met een dot jute schoon te maken, toen de jute werd gegrepen en de hand medegevoerd.	R. midd.vinger verbrijzeld.

Groep XVII. Voedings- en genotmiddelen.

De ongevallen met kneedmachines zijn reeds op blz. 173 behandeld.

In zuurkoolfabrieken gebeurden verscheidene ongevallen bij het ópzetten van kool in de snijmachines. Met het oog op het streven, om bij het kool-snijden lange draden te vormen, pleegt men de kool in een bepaalden stand met de hand op de messen te drukken, waardoor gevaar van vingerverwonding ontstaat.

De ongevallen bij het koolboren kunnen voor een groot deel voorkomen worden door de boor te omgeven door een soort kooi, welke door een spiraalveer naar beneden gedrukt wordt.

Ook bij het insteken van boonen in molens staan de personen aan verwonding bloot. Vooral bij het verwerken van z.g.n. pronkboonen kwamen deze ongevallen veelvuldig voor. Deze boonen zijn dikwijls zoo dik, dat zij met geweld door de insteekopening van de molens, die eigenlijk voor de echte snijboonen vervaardigd zijn, gedrukt moeten worden. In eenige fabrieken werd het aanbrengen van een 4 c.M. hoog opzetstuk op de insteekopening voorgeschreven. Tegen de directie van een der inrichtingen in het 6de district (Haarlem), die hieraan niet voldeed en in wier fabriek het aantal ongevallen aan snijboonenmolens sterk toenam, werd proces-verbaal opgemaakt, wegens overtreding van het Arbeidsbesluit ten aanzien van 43 jeugdige personen en vrouwen, die aan onbeschuutte snijboonenmolens werkten. Veroordeeling tot 43 geldboeten van f 5.— volgde.

ONGEVALLEN MET DOODELIJKEN AFLOOP.

Oorzaak der ongevallen.	District.									Het Rijk.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
<i>In fabrieken en werkplaatsen.</i>										
Drijfwerk.										
Door onbekende oorzaak, bekneld geraakt tusschen de staaldraad en den trommel van het drijfwerk van een lift.	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Bij het opleggen van een riem, gegrepen door een draaiende as	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Kleeren gegrepen door een in beweging zijnde as	—	—	2	1	—	—	—	—	—	3
Bij het opleggen van een riem door uitstekende bouten van een riemschijf gegrepen en rondgeslingerd	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1

G

Oorzaak der ongevallen.	District.									Het Rijk.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
electrische looplamp door den stroom gedood . . .	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Bij de herstelling van een stoomketel in aanraking gekomen met de onder spanning staande leiding van een electrische lamp	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
In het veen door den bliksem gedood.	—	—	—	—	—	—	—	1	1	2
Vergiftiging.										
Door inademing van nitreerzuurdampen	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Waarschijnlijk door inademing van schadelijke gassen bij het autogeen lasschen van een ketel	—	—	—	—	—	—	1	1	—	2
Verstikking.										
Tengevolge van grondafstortingen in mergelgroeven .	2	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Door verstikking in een kalkoven	—	—	—	—	—	2	—	—	—	2
Vallen.										
Bij het teren van het ijzeren dak van een werkplaats van eene stelling gevallen . .	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Van een kraan gevallen . .	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
Op een scheepswerf in het ruim van een schip gevallen	—	—	2	—	—	—	—	1	—	3
Bij het rangschikken van balen in een silo op den vloer gevallen	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
In een kelder gestort . . .	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
Door een trijsgat gevallen. .	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
Van een dak gevallen . . .	—	—	1	—	—	—	—	1	—	2

Oorzaak der ongevallen.	District.									Het Rijk.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
Van een gaanderij gevallen op een in beweging zijnd werkstuk	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Uitgeleden en vermoedelijk met het hoofd op een staaf ijzer gevallen	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Over de trapeleuning gevallen	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Vermoedelijk door onwel worden van een steiger gestort	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Bij het aflaten van een garenboom in een weverij door een vloeropening gevallen .	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Door een asbestement dakbedekking gevallen . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Van een reservoir gevallen .	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Bij het nazien van leidingen klom getroffene op een ladder, welke tegen een paal geplaatst was. Door het breken van de paal viel de man op den betonnen vloer.	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Vallende voorwerpen.										
Onder een omvallenden kipwagen geraakt	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Door een vallenden stapel steenen getroffen	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
Door een vallenden stapel planken aan het hoofd getroffen	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Knellen.										
Bekneld geraakt tusschen de ballastkist en het constructiewerk van een kraan . .	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
Bekneld tusschen een kipwagen en een muur . . .	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
Bekneld geraakt in een liftschacht.	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1

Oorzaak der ongevallen.	District.									Het Rijk.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
Bij het monteeren van een electrische loopkraan in een machinefabriek geraakte getroffen bekneld tusschen een passeerende, bestaande kraan en de kapconstructie.	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Verdrinken.										
Over boord geslagen en verdronken	2	—	—	1	—	—	—	—	—	3
Door het omslaan van een boot te water geraakt en verdronken	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Bij het scheppen van water uit een kelder in een meelfabriek verdronken. Getroffene leed aan vallende ziekte, hetgeen tevoren niet bij zijn chefs bekend was	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Diversen.										
Hartverlamming	—	—	—	1	1	—	—	—	—	2
Bouwwerken.										
Bij spoorwegaanleg door een trein overreden en gedood.	3	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Van een brug gevallen. . .	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Van een stelling of dak gevallen	—	—	3	2	1	1	—	—	—	7
Bij 't afbreken van een fabrieksschoorsteen raakte een stuk daarvan los en stortte met 2 werklieden meer dan 20 M. omlaag	—	—	—	2	—	—	—	—	—	2
Bij het wegbreken van een muur onder een omvallend stuk terecht gekomen . .	—	—	—	1	—	1	—	—	—	2
Bij het aanleggen van eene telefoon-installatie in een liftkoker gestort	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1

Oorzaak der ongevallen.	District.									Het Rijk.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
tijdens sneeuwval uitgegleden en te water geraakt .	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Vallen.										
Gevallen door het breken van een sport van een ladder .	—	—	—	2	—	—	—	—	—	2
Bij het afgaan van een gewone trap gestruikeld	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Door het losschieten van een touw, waaraan getroffenene zich naar beneden liet zakken, doodgevallen	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Bij het spannen van telefoonlijnen uitgegleden en uit de dakgoot gevallen	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Bij het opzetten van den beugel van een electrischen tramwagen gevallen . . .	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Bij het zeemen van ruiten met ladder omgeslagen. . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Bij het boomenrooien van een ladder gevallen.	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Vallende voorwerpen.										
Gedood door een van een wagen vallenden boomstam	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Voorwerp op het hoofd gevallen	—	—	2	—	—	—	—	—	—	2
Bij het rooien van boomen getroffen door een neervallenden boom.	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Op een stationsemplacement onder een neervallende klep van een wagen geraakt. .	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Diversen.										
Bij het verrichten van werkzaamheden aan een dijk, gedood door het springen van een mijn	—	2	—	—	—	—	—	—	—	2

Oorzaak der ongevallen.	District.									Het Rijk.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
Bij het afgaan van een trap ineengezakt	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Bij het openen der huisdeur door inbrekers neergeslagen	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Bij het rijden van den bok gevallen	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Door hartverlamming getroffen	—	—	1	—	—	1	—	—	—	2
In een tramremise vermoord gevonden	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
Bij het smeren van de as eener machine in een watermolen door de as gegrepen en meegesleurd	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Bij het rooien van een boom, geschrokken, tengevolge waarvan hij door een z.g. „shock” overleed	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Door het steken van het hoofd buiten een electrische tram tegen een boom geslagen en gedood	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Getroffen door de draaiende wieken van een watermolen	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Totaal	14	15	34	26	15	16	8	15	24	167

HOOFDSTUK VIII.

Belangrijke Rechterlijke beslissingen.

ARBEIDSWET.

Artikel 1, 1ste lid.

Onder arbeid verstaat deze wet alle werkzaamheden in of voor eenige onderneming behalve:

a. werkzaamheden in of voor een landbouw-, tuinbouw- of boschbouw-onderneming of een veehouderij;

b. werkzaamheden buiten fabrieken en werkplaatsen in of voor de onderneming van hem, bij wien degene die ze verricht inwoont, voor zoover zoodanige werkzaamheden ook buiten eenige onderneming in een huishouding of stalling plegen voor te komen.

Een fruitteler te Dodewaard liet op een nabij het station aldaar gelegen terrein door een groot aantal arbeiders, waaronder jeugdige personen en vrouwen, kersen, die van elders werden aangevoerd, ontstelen en vervolgens inpakken en verzenden naar conservenfabrieken. Hij had, meenende, dat de Arbeidswet op zijn onderneming niet toepasselijk was, geen arbeidslijst opgehangen en evenmin voor een arbeidsregister gezorgd. Na deswege door de Arbeidsinspectie te zijn geverbaliseerd, werd hij door den Kantonsrechtter te Tiel tot 2 geldboeten veroordeeld. De Rechtbank aldaar ontsloeg hem echter in hooger beroep van rechtsvervolging, op grond van de volgende overwegingen:

dat onder werkzaamheden in of voor een landbouwonterneming volgens de Arbeidswet niet alleen is te begrijpen het bewerken van den grond en het inoogsten der vruchten, maar ook het bewerken dier vruchten, hetzij voor eigen gebruik, hetzij voor verkoop, voor zoover de wijze van bewerking niet valt buiten den aard van een landbouwonterneming;

„dat de wijze van bewerking in het onderhavige geval n.l. het ontstelen der kersen en het daarna verpakken en verzenden dier kersen ontegenzeggelijk behoort tot hetgeen in een landbouwonterneming pleegt te worden verricht en het geen verschil maakt, of de kersen *van elders* zijn aangevoerd, omdat, voor zoover beklagde, die blijkens zijn opgaven aan den Kantonsrechtter, is fruitteler, niet zelf de kersen heeft geteeld doch die van derden heeft gekocht, hij — die kersen de voormelde bewerking doende ondergaan — het landbouwbedrijf door een ander aangevangen heeft voortgezet.”

Van deze uitspraak voorzag zich de Officier van Justitie in cassatie. De Hooge Raad nam echter hetzelfde standpunt als de Rechtbank in en besliste, dat het ontstelen en daarna verpakken en verzenden van kersen, werkzaamheden zijn, die *niet buiten den aard van het landbouwbedrijf vallen*, en dat het daarbij geen verschil maakt of die werkzaamheden al dan niet ter plaatse der teelt en ten aanzien van eigen gewonnen vruchten verricht worden.

Het in het Weekblad van het Recht, no. 10246, opgenomen arrest d.d. 18 Februari 1918 luidt aldus:

De Hooge Raad enz.

Gelet op het middel van cassatie, door den requirant voorgesteld bij memorie, luidende: „Schending, althans verkeerde toepassing van art. 1 der Arbeidswet, door aan te nemen, dat de ten laste gelegde handelingen zouden vallen onder werkzaamheden in of voor eene landbouwonderneming”.

Overwegende, dat bij het bestreden vonnis in overeenstemming met de aanklacht ten laste van den gerequireerde wettig en overtuigend bewezen is verklaard, dat hij op 26 Juni 1917, des namiddags omstreeks 7¼ uur, onder de gemeente Dodewaard, als hoofd en bestuurder eener onderneming, waarin het bedrijf van het ontstelen van van elders in de werkplaats dier onderneming aangevoerde kersen en het na die bewerking verpakken en verzenden van kersen naar conservenfabrieken werd uitgeoefend, waarvoor op dat tijdstip door J. van D. geboren 20 Nov. 1900, arbeid werd verricht, bestaande in het opruimen en wegbrengen van kersenstelen, in de nabij het station Hemmen—Dodewaard, onder de gemeente Dodewaard gelegen werkplaats dier onderneming, niet heeft gezorgd: 1e. dat in die werkplaats op een plaats waar niet uitsluitend door hem, beklaagde, zelven arbeid placht verricht te worden, een gedagteekende en onderteekende die jeugdige persoon betreffende geldige arbeidslijst was opgehangen; 2e. dat in die werkplaats aanwezig was een die jeugdige persoon betreffend geldig arbeidsregister;

dat de Rechtbank echter de ten laste gelegde en bewezen verklaarde feiten heeft aangemerkt als werkzaamheden in of voor eene landbouwonderneming welke krachtens art. 1a der Arbeidswet 1911 aan de werking dier wet onttrokken zijn, op grond waarvan zij de voormelde feiten niet strafbaar heeft geoordeeld en den gerequireerde ter zake van alle rechtsvervolgung heeft ontslagen;

O. ten aanzien van het middel:

dat dit berust op de stelling, dat de handelingen van den gerequireerde niet vallen onder werkzaamheden in of voor eene landbouwonderneming, daar zij niet moeten worden beschouwd als de laatste werkzaamheden in of voor het landbouwbedrijf, doch als de eerste handeling van nijverheid om het verkregen product te verwerken;

O. daaromtrent

dat onder werkzaamheden in of voor eene landbouwonderneming volgens de genoemde wet niet alleen is te begrijpen het bewerken van den grond en het telen en oogsten der vruchten maar ook het voor eigen gebruik of verkoop bewerken en ten verkoop afleveren van deze, voor zoover de wijze van bewerking en aflevering niet valt buiten den aard van het landbouwbedrijf;

dat nu het ontstelen en daarna verpakken en verzenden van kersen niet is eene wijze van bewerking en aflevering der vruchten, welke buiten den aard van het landbouwbedrijf valt, aangezien dit bedrijf met betrekking tot het onderhavig product vóór den afloop van gezegde werkzaamheden zijn doel niet heeft bereikt, wanneer de koopers de levering der kersen in onsteelden toestand verlangen;

dat het daarbij geen verschil maakt, of de bedoelde werkzaamheden ter plaatse der teelt en ten aanzien van eigen gewonnen vruchten verricht worden dan wel niet, vermits in het laatste geval de bewuste handelingen in den zin der wet zijn te beschouwen als de voortzetting van elders of door een ander aangevangen landbouwbedrijf;

dat derhalve het middel niet gegrond is;

Verwerpt het beroep.

Artikel 2, 1ste lid.

Onder fabrieken en werkplaatsen verstaat deze wet alle zoowel open als besloten ruimten, waar in of voor eenige onderneming pleegt gewerkt te worden aan het vervaardigen, veranderen, herstellen, versieren, afwerken of op andere wijze tot verkoop of gebruik geschikt maken van voorwerpen of stoffen, of waar in of voor eenige onderneming voorwerpen of stoffen een daartoe strekkende bewerking plegen te ondergaan.

Reeds meermalen deed zich de vraag voor, of een lokaal, waar uitsluitend expeditiewerkzaamheden worden verricht, als een fabriek of werk-

plaats in den zin der Arbeidswet is te beschouwen. De Kantonrechter te Tilburg deed nu in dit opzicht een uitspraak, die hier vermelding verdient.

In de pakkerij van een chemische wasscherij en ververij werden zes meisjes aan den arbeid gevonden, wier namen niet in het arbeidsregister waren ingeschreven. Bovendien bleek, dat zij op een avond om half negen nog aan het werk waren geweest. De arbeid van drie der meisjes bestond in het bijeenzoeken en vervolgens in een papier of doos inpakken van gewasschen of geverfde goederen, bestemd om naar de verschillende depôthouders te worden verzonden. De drie andere meisjes hielden boek van de verpakte artikelen en schreven de bij de zendingen behoorende rekeningen uit. Tegen het bedrijfshoofd werd proces-verbaal opgemaakt, wegens overtreding van de artt. 6 en 13 der Arbeidswet 1911. Zijn verdediger trachtte voor het Kantongerecht aan te toonen, dat de pakkerij, waar de meisjes haar arbeid verrichtten, geen werkplaats in den zin der Arbeidswet was. Wanneer toch, zoo betoogde hij, de goederen in de pakkerij komen zijn zij geheel afgewerkt en behoeven geenerlei bewerking of verwerking meer te ondergaan: zij zijn reeds voor verkoop of gebruik geschikt gemaakt en worden dit niet door het inpakken.

De Kantonrechter veroordeelde niettemin den beklaagde, bij vonnis van 17 Juli 1917, tot twaalf geldboeten.

De volgende overwegingen zijn aan dit vonnis ontleend:

Overwegende alsnog, dat het hier, volgens de verklaringen van diezelfde getuigen, stoffen geldt, welke naar de depôts der firma worden teruggezonden dus niet rechtstreeks door hare clientèle in ontvangst worden genomen, terwijl die stoffen, zulks weder volgens bedoelde verklaringen, plegen hetzij in een papier, hetzij in een doos verpakt te worden om de bewuste depôts eerst daarna te bereiken en later nog hare eindbestemming te volgen.

Overwegende, dat onder deze omstandigheden naar onze meening het inpakken of verpakken dier stoffen nog onder het tot gebruik geschikt maken daarvan behoort te worden gerangschikt, de plaats waar zulks gebeurt, als werkplaats moet worden beschouwd.

Artikel 4.

Een kind beneden dertien jaar, of nog leerplichtig, mag geen arbeid verrichten.

Artikel 22, 4de lid.

Niet strafbaar is hij, die arbeid doet verrichten of die niet zorgt dat geen arbeid wordt verricht door een niet-leerplichtig kind van twaalf jaar, indien hij aantoonst, dat geen voor het kind geschikte gelegenheid tot het ontvangen van onderwijs vóór des namiddags 5 uur bestaat.

Hij wordt geacht dit te hebben aangetoond, wanneer blijkt, dat door het hoofd eener school, die het kind na het vervullen van de leerverplichting verliet, of door den burgemeester der gemeente, waar die school is gelegen, eene verklaring is afgegeven, inhoudende dat voor het kind op die school geen gelegenheid meer was verder onderwijs te ontvangen.

Reeds aanstonds na de invoering der Arbeidswet 1911 rees er kwestie over de beteekenis der aan het slot van art. 22, 4de lid, dier wet voorkomende woorden „verder onderwijs ontvangen.” Verschillende schoolhoofden oordeelden, dat die uitdrukking doelde op *verdergaand*, dat is dus *voortgezet* onderwijs en gaven, zoo daartoe aan hun school geen gelegenheid bestond, de in genoemde wetsbepaling bedoelde verklaring af. De Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel, deze interpretatie onjuist achtende, gaf toen als zijn meening te kennen, dat de verklaring niet slechts

geweigerd behoorde te worden wanneer aan de school een vervolgklasse verbonden was, maar evenzeer indien voor niet meer leerplichtige kinderen gelegenheid bestond om het onderwijs in dezelfde klasse, waarin zij bij het vervullen der leerverplichting zaten, na dien te blijven volgen. (Zie Centraal-Verslag 1912, blz. 83). Deze uitlegging is thans gebleken ook door het hoogste rechtscollege gehuldigd te worden.

De volgende gang van zaken was aanleiding, dat de Hooge Raad in deze kwestie een beslissing nam.

In een drukkerij te Oosterwolde werd een 12-jarige, niet meer leerplichtige, jongen aangetroffen, bezig met het zetten van drukwerk. Daar een verklaring als bedoeld bij art. 22, 4de lid, der Arbeidswet 1911 niet kon worden overgelegd, werd tegen de beide bedrijfshoofden proces-verbaal opgemaakt, met gevolg, dat zij door den Kantonrechter te Beetsterzwaag bij verstek veroordeeld werden, elk tot betaling eener geldboete van drie gulden.

De veroordeelden kwamen tegen dit vonnis echter in verzet en werden toen ontslagen van rechtsvervolgging. De Kantonrechter grondde deze uitspraak op de overweging, dat blijkens de verklaring, ter terechtzitting afgelegd door het hoofd der school, die de jongen na het vervullen der leerverplichting verliet, voor hem slechts op die school gelegenheid bestond hetzelfde onderwijs te genieten, dat hij reeds genoten had en dat ditzelfde onderwijs niet kon worden opgevat als te zijn „verder onderwijs” ¹⁾. Ware dit toch — zoo overwoog de Kantonrechter verder — wèl het geval, dan zou art. 22, sub 4, der Arbeidswet geheel overbodig zijn, daar toch bijna altijd voor een niet meer leerplichtig kind van 12 jaar gelegenheid zal bestaan nogmaals dezelfde klasse te doorloopen, die het reeds doorloopen heeft.

Van dit vonnis ging de Ambtenaar van het Openbaar Ministerie in hooger beroep, doch de Rechtbank te Heerenveen, ofschoon het vonnis om formeele redenen vernietigende, ging overigens geheel met den Kantonrechter mede, oordeelende, dat „gelegenheid om verder onderwijs te ont-„vangen” in art. 22, sub 4, der Arbeidswet 1911 nimmer kan beteekenen: „gelegenheid om nog eens hetzelfde onderwijs te ontvangen.”

Deze beslissing druischte lijnrecht in, tegen de indertijd door den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel kenbaar gemaakte en sinds dien in de praktijk vrij algemeen aanvaarde opvatting. De Minister van Justitie, wiens medewerking, om zoo mogelijk ten deze tot een principieele uitspraak in hoogste instantie te geraken, reeds vroeger werd toegezegd ²⁾, bevorderde daarom, dat tegen het vonnis der Rechtbank cassatie in het belang der wet aangeteekend werd. Den 2den April 1918 wees de Hooge Raad in deze zaak arrest en maakte daarbij uit, dat in de slotwoorden van den tweeden volzin van het 4de lid van art. 22 der Arbeidswet 1911: „dat voor het kind . . . geen gelegenheid meer was *verder* onderwijs te

¹⁾ Vergelijk de opvatting van den Kantonrechter te Rotterdam, medegedeeld op blz. 236 van het Centraal-Verslag 1914.

²⁾ Zie Centraal-Verslag 1914, blz. 237.

ontvangen", het woord „verder" niet nader bepaalt het zelfstandig naamwoord „onderwijs", maar het werkwoord „ontvangen".

Deze uit een oogpunt van arbeidersbescherming zeer belangrijke uitspraak, welke volkomen bevestigt het door de organen der uitvoerende macht tot hertoe ingenomen standpunt, zal aan een uniforme wetstoepassing zeker niet weinig ten goede komen.

Het uitvoerig gemotiveerde arrest, dat is opgenomen in het Weekblad v. h. Recht No. 10268, wordt hier in zijn geheel afgedrukt:

De Hoge Raad enz.

Gelet op het middel van cassatie, namens den requirant voorgesteld:

„Schending door niet-toepassing van de artikelen 14 en 22 der Arbeidswet 1911 en „door verkeerde toepassing van het vierde lid van laatstgenoemde bepaling”;

Overwegende dat blijkens het bestreden vonnis ten laste der gerequiereerden, in overeenstemming met de aanklacht wettig en overtuigend bewezen is verklaard, dat zij op 10 Mei 1917 des voormiddags te ongeveer 9½ uur te Oosterwolde, gemeente Ooststellingwerf, als hoofden van een drukkersonderneming, niet hebben gezorgd, dat in de werkplaats daarvan (de drukkerij en letterzetterij) zijnde een besloten ruimte bij beklagden in gebruik ten behoeve van voormelde onderneming geen arbeid werd verricht door Koert Post, geb. 20 April 1905, vermits deze alstoen aldaar ten behoeve van bedoelde onderneming arbeid verrichtte, bestaande in het zetten van drukwerk,

dat de Rechtbank de gerequiereerden ter zake van dit feit heeft ontslagen van alle rechtsvervolging, omdat zij het feit niet strafbaar oordeelde, in het bijzonder niet krachtens artikel 22 in verband met artikel 14 der Arbeidswet 1911, daar was gebleken, dat de twaalfjarige Koert Post de zes jaarklassen der Lagere School had doorlopen en door het Hoofd der School, die het kind na het vervullen van de leerverplichting verliet was verklaard, dat op 10 Mei 1917 voor Koert Post op die school geen gelegenheid meer was ander onderwijs te genieten voor 5 uur des namiddags dan alleen dat onderwijs, dat hij reeds genoten had;

dat toch, naar het oordeel der Rechtbank, daarmede door het Schoolhoofd was verklaard, dat in den zin van artikel 22, 4de lid der Arbeidswet 1911, voor Koert Post op de betrokken school geen gelegenheid meer was „verder" onderwijs te ontvangen, daar in die wetsbepaling met de uitdrukking „gelegenheid om verder onderwijs te ontvangen", nimmer kan bedoeld zijn „gelegenheid om nog eens hetzelfde onderwijs te ontvangen",

Overwegende dat tegen deze beslissing het middel van cassatie is gericht;

Alsnu ten aanzien van dit middel,

Overwegende dat artikel 4 der Arbeidswet 1911 inhoudt een stellig verbod van arbeid door kinderen beneden 13 jaar of nog leerplichtig, terwijl tegen overtreding van dat verbod straf wordt bedreigd bij artikel 22 in verband met art. 14 derzelfde wet,

dat het vierde lid van gezegd artikel 22 ten aanzien van een kind, dat, als Koert Post, de Lagere school voor het bereiken van den 13-jarigen leeftijd heeft doorlopen, bij uitzondering die strafbaarheid van hem die den arbeid doet verrichten, opheft, maar niet anders, dan indien hij aantoon, „dat geen voor het kind geschikte gelegenheid tot het ontvangen van onderwijs bestaat";

dat in die voorwaarde geheel algemeen wordt gesproken van „onderwijs" zonder eenige beperking in het bijzonder ten aanzien van den aard van het te genieten onderwijs, en uitsluitend als eisch wordt gesteld, dat de gelegenheid om onderwijs te ontvangen „voor het kind geschikt" moet zijn, wat zeer wel het geval kan zijn met het nog eens ontvangen van hetzelfde onderwijs, dat een voorgaand jaar door het kind genoten werd, zoodat uit het bestreden vonnis niet blijkt van het niet bestaan eener voor het kind geschikte gelegenheid om onderwijs te ontvangen;

Overwegende dat hieraan niet in den weg staat, dat in den laatsten volzin van artikel 22, 4e lid der Arbeidswet 1911 gezegd wordt, dat het niet bestaan eener geschikte gelegenheid om onderwijs te ontvangen geacht zal worden te zijn aangetoond door eene verklaring van het Schoolhoofd of den burgemeester daarin aangewezen, „dat voor het „kind op die school geen gelegenheid meer was *verder* onderwijs te ontvangen";

dat toch in art. 22 vierde lid der Arbeidswet 1911 de tweede volzin niet dient om de

„voor het kind geschikte gelegenheid tot het ontvangen van onderwijs”, waarvan de eerste volzin spreekt, nader te omschrijven; maar bepaaldelijk om een geval vast te stellen, waarin de belanghebbende zal geacht worden te hebben aangetoond, dat die gelegenheid niet bestaat, en dan ook in de slotwoorden van dezen volzin, „dat voor het kind geen gelegenheid meer was verder onderwijs te ontvangen”, „het woord „verder” niet nader bepaalt „het zelfstandig naamwoord „onderwijs”, maar het werkwoord „ontvangen”;

Overwegende dat dit alles wordt bevestigd door het voorgevallene bij de behandeling der Arbeidswet 1911 in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, waaruit blijkt, dat aanvankelijk was voorgesteld om alleen den eersten volzin van art. 22 vierde lid in die wet op te nemen, maar daaraan later de laatste volzin is toegevoegd, niet omdat men daardoor eenige wijziging wilde brengen in den aard van het te ontvangen onderwijs, dien men wenschte als bovenomschreven, maar alleen, omdat men voor een beklagde van de overtrekking van art. 22, 2e lid in verband met artikel 14 der wet, het bewijs der de strafbaarheid der overtreding opheffende omstandigheid, zooals die in den eersten volzin is omschreven, wilde vergemakkelijken;

Overwegende dat mitsdien bij de bestreden beslissing de artikelen in het middel aangehaald verkeerd zijn toegepast, en geschonden, zoodat het middel is gegrond;

Vernietigt in het belang der wet het vonnis door de arrondissements Rechtbank te Heerenveen den 30sten November 1917 in deze zaak gewezen, doch alleen voor zoover het daarbij bewezen verklaarde feit niet strafbaar is verklaard;

Gezien de artikelen 14 en 22 der Arbeidswet 1911;

Qualificeert de bewezen feiten als: „het als hoofd van eene onderneming niet zorgen, dat in een besloten ruimte die bij hem in gebruik is, geen arbeid wordt verricht in strijd met het bepaalde in de Arbeidswet 1911”;

Verstaat, dat dit arrest geen nadeel kan toebrengen aan de rechten door partijen verkregen.

Artikel 7, 1ste en 7de lid.

1. De arbeidstijd van een jeugdig persoon en van eene vrouw moet op elken dag, waarop zij meer dan zes uur arbeid verrichten in fabrieken en werkplaatsen, worden afgewisseld door een rusttijd:

a. van ten minste één uur voor hen, wier arbeidstijd eindigt te 6 uur des namiddags of vroeger;

b. van ten minste anderhalf uur voor hen, wier arbeidstijd later dan te 6 uur des namiddags eindigt.

7. Door of namens Onzen Minister, met de uitvoering van deze wet belast, kan voor eene bepaalde onderneming, doch niet dan voor een bepaalden tijd, vergunning worden verleend om af te wijken van het eerste en het zesde lid van dit artikel, onder zoodanige voorwaarden als noodig blijken en met dien verstande, dat het aantal uren, gedurende welke arbeid wordt verricht, niet grooter worde dan ingevolge artikel 6 is geoorloofd.

Een belangrijke rechterlijke beslissing viel in dit verslagjaar, omtrent de vraag of bij het niet naleven van een aan een rusttijdvergunning verbonden voorwaarde, het recht tot gebruikmaken van de verleende vergunning komt te vervallen. Aan een tricotagefabrikant, te Groningen, was bij Ministeriële beschikking toegestaan, om aan de in zijn fabriek werkende vrouwen en jeugdige personen een rusttijd te verleen van slechts een half uur, onder voorwaarde, dat die rusttijd zou vallen van 12—12.30 des namiddags, dat per dag niet langer dan 9 uur mocht worden gewerkt en dat de betreffende personen gedurende den rusttijd niet mochten verblijven in de werklokalen. Op 12 Februari 1917 constateerde een ambtenaar der Arbeidsinspectie, dat de laatstvermelde voorwaarde niet werd nageleefd, doch een 40-tal jeugdige personen en vrouwen het rusthalfuur in het werklokaal, een breizaal, doorbrachten. Procesverbaal werd opgemaakt en beklagde daarop voor den Kantonrechter te Groningen gedagvaard. Deze ontsloeg hem echter van rechtsvervolging, op grond van de overweging,

dat uit het niet naleven van de voorwaarde, dat de jeugdige personen en vrouwen tijdens den schafttijd niet mochten verblijven in het werklokaal niet volgde: „dat daarmede de vergunning uit zich zelf was komen te vervallen, maar die vergunning bleef bestaan totdat zij was gewijzigd of ingetrokken, zooals trouwens ook uitdrukkelijk in de vergunning zelf staat uitgedrukt: „behoudens wijziging of intrekking” en dat, daar van een intrekking niet is gebleken, de tijdelijke arbeidsregeling van een half uur schaft bleef bestaan; dat hier sprake is van een door beklaagde gemaakte overtreding van een getroffen arbeidsregeling, maar de vergunning niet staat en valt met de voorwaarden, maar de vergunning onafhankelijk daarvan blijft bestaan; dat deze overtreding nergens strafbaar is gesteld, maar de straf bestaat in de intrekking”.

De Ambtenaar van het Openbaar Ministerie ging van dit vonnis in hooger beroep bij de Arrondissements-Rechtbank te Groningen, welk college, de beschouwing van den Kantonrechter onjuist oordeelende, diens vonnis vernietigde en beklaagde tot 36 geldboeten veroordeelde. De Rechtbank overwoog daarbij, dat van den algemeenen regel omtrent de rusttijden gesteld in art. 7, 1ste lid, alleen dan mag worden afgeweken als terzelfder tijd de voorwaarden zijn vervuld waaronder de vergunning tot afwijking is gegeven en dat de algemeene regel weder van kracht wordt telkens als de voorwaarden of een daarvan worden overtreden, *omdat de vergunning, die alleen onder die voorwaarden bestaat, door de overtreding hare kracht verliest.*

De veroordeelde teekende cassatie tegen het vonnis van de Rechtbank aan, doch een principiële uitspraak van den Hoogen Raad werd daardoor niet verkregen. Belanghebbende verzuumde n.l. om zijn ingesteld cassatieberoep te motiveeren, met gevolg, dat de Hooge Raad bij arrest van 4 Maart 1918 dat beroep verwierp, uit overweging: „dat, noch bij de aan-teekening van het beroep, noch naderhand, door of vanwege den requirant eenige gronden voor dat beroep zijn aangevoerd, en dat er ook geene zijn gevonden, waarom het beklaagde vonnis ambtshalve zoude behooren te worden gecasseerd”.

De hier ter plaatse van belang zijnde overwegingen uit het op 27 December 1917 gewezen vonnis van de Arrondissementsrechtbank worden hieronder weergegeven:

Overwegende, dat de eerste Rechter heeft gemeend dat de beklaagde zich terecht konde beroepen op het bezit eener vergunning van den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel gegeven uit kracht van art. 7, lid 7, der Arbeidswet, waarbij aan beklaagde, behoudens wijziging of intrekking dier beschikking, was geoorloofd af te wijken van de verplichting om aan de jeugdige personen en vrouwen die langer dan zes uren in zijn fabriek werkzaam waren een rusttijd van een uur te verleen, met bepaling van dien rusttijd op een half uur, van 12—12.30 des namiddags; dat daarbij wel de voorwaarde was gesteld dat die personen gedurende den rusttijd niet mochten verblijven in de werklokalen, maar het niet naleven dezer voorwaarde op zich zelf nergens is strafbaar gesteld;

dat de niet naleving der voorwaarde alleen intrekking der vergunning ten gevolge kon hebben, dat de vergunning als niet ingetrokken de strafbaarheid aan het ten laste gestelde ophief;

Overwegende, dat deze beschouwing naar het oordeel der Rechtbank is onjuist;

Overwegende, dat artikel 7 lid 1 der Arbeidswet kennelijk als algemeenen regel stelt dat de arbeidstijd van jeugdige personen en van vrouwen op elken dag waarop zij meer dan

6 uren arbeid verrichten in fabrieken en werkplaatsen moet afgewisseld worden door een rusttijd van een uur, indien die arbeid eindigt te 6 uur in den namiddag of vroeger;

Overwegende dat daarnaast volgens lid 7 van dat artikel door den Minister vergunning kan worden verleend om van die bepaling af te wijken, onder zoodanige voorwaarden als noodig blijken;

Overwegende dat uit het verband dier bepalingen volgt, dat van den algemeenen regel alleen dan mag worden afgeweken als tezelfder tijd de voorwaarden zijn vervuld, waaronder de vergunning tot afwijking is gegeven, waaruit verder volgt dat de algemeene regel weder van kracht wordt telkens als de voorwaarden of eene daarvan worden overtreden, omdat de vergunning, die alleen onder die voorwaarden bestaat, door de overtreding hare kracht verliest.

Overwegende dat de eerste Rechter ten onrechte op de zinsnede in de beschikking opgenomen, luidende dat de vergunning wordt verleend behoudens wijziging of intrekking der beschikking, een beroep doet ten betooge dat op niet naleving der voorwaarden alleen de straf van intrekking is gesteld, zoodat waar vaststaat, dat die intrekking niet is gevolgd, de vergunning kan worden ingeroepen ook al is aan de voorwaarden niet voldaan;

Overwegende dat hiermede voor de strafbaarheid krachtens den algemeenen regel van art. 7 lid 1 een eisch wordt gesteld die de wet niet kent, daar zij slechts spreekt van vergunning te verleenen onder bepaalde voorwaarden, en niet zegt, dat de vergunning ook na de schending der voorwaarden blijft of kan blijven bestaan tot zij wordt ingetrokken.

Overwegende, dat de bevoegde zinsnede opgevat in den zin als daaraan door den kantonrechter gehecht, de wet op een niet geoorloofde wijze zoude uitbreiden; dat veeleer die zinsnede als zonder eenige beteekenis terzijde kan worden gesteld daar zij niet meer zegt dan 't geen reeds vanzelf spreekt, daar toch in den aard der vergunning ligt, dat zij kan worden ingetrokken of gewijzigd.

Overwegende dat op deze gronden het vonnis à quo moet worden vernietigd en opnieuw recht gedaan.

Overwegende dat op de gronden hierboven uiteengezet, dat de Rechtbank aanneemt dat de strafbaarheid niet wordt opgeheven door de bij dagvaarding aangehaalde vergunning, zijnde die wel is waar niet vervallen, in den zin dat zij voorgoed krachteloos is geworden, doch wel door het niet naleven der voorwaarde dat de bedoelde personen in den rusttijd niet mochten verblijven in het werklokaal — krachteloos is geworden voor den dag waarop de voorwaarde is geschonden;

Overwegende toch dat volgens art. 7 lid 1 der wet de arbeidstijd elken dag moet worden afgewisseld door de daar bepaalde rusttijden, zoodat bij de beoordeeling of de vergunning is nageleefd, elke dag op zich zelf moet worden beschouwd.

Recht doende in naam der Koningin! in hooger beroep. Vernietigt het vonnis à quo en doende wat de eerste Rechter had moeten doen.

Veroordeelt den schuldigverklaarde terzake voorschreven tot betaling van zes en dertig geldboeten van vijftig cents. Bepaalt den duur der vervangende hechtenis op eenen dag voor elke boete.

VEILIGHEIDSWET.

Artikel 19, 1ste lid, onder c.

Met hechtenis van ten hoogste eene maand of geldboete van ten hoogste honderd gulden wordt gestraft:

c. het niet voldoen aan een eisch, die is gesteld krachtens eenen algemeenen maatregel van bestuur uitgevaardigd ingevolge artikel 7.

Artikel 135 van het Veiligheidsbesluit 1913. (132 Veiligheidsbesluit 1916).

De op een hoogte van minder dan 1.80 M. boven vloeren, bordessen of trap treden zich bevindende, gevaar veroorzakende deelen van:

a. krachtwerktuigen . . . b. drijfwerken . . . c. door een krachtwerktuig gedreven werktuigen . . . d. niet door een krachtwerktuig gedreven werktuigen . . . moeten zoo mogelijk doelmatig zijn beschut.

**Artikel 154, 1ste lid, van het Veiligheidsbesluit 1913.
(151 Veiligheidsbesluit 1916)**

De werktuigen, waarvan de onderdeelen door snijden, knellen, pletten of door hunne groote snelheid gevaar kunnen veroorzaken, ... moeten zoodanig zijn opgesteld en ingericht en van zoodanige toestellen of beschermingen zijn voorzien, dat het gevaar zooveel mogelijk wordt voorkomen.

**Artikel 262, 1ste lid, van het Veiligheidsbesluit 1913.
(270 Veiligheidsbesluit 1916)**

Het districtshoofd der Arbeidsinspectie kan ten aanzien van het in de Hoofdstukken III en IV bepaalde aan hoofden of bestuurders van fabrieken of werkplaatsen nadere voorschriften geven.

Een steenfabrikant, in het 7de district der Arbeidsinspectie (Arnhem), werd voor den Kantonrechter te Tiel gedagvaard, beschuldigd van niet te hebben voldaan aan hem door het bevoegde districtshoofd gegeven voorschriften, o.a. tot beschutting van de kamraderen der steenpersen en tot het aanbrengen eener bescherming voor de klemplaatsen van beugel en bak dier persen. Genoemde magistraat ontsloeg hem echter ten aanzien van die feiten van rechtsvervolging, op grond, dat in de dagvaarding niet ten laste was gelegd, het element der overtreding, dat de gevaar veroorzakende werktuigdeelen minder dan 1.80 M. van den werkvloer verwijderd waren.

De Arrondissements-Rechtbank te Tiel, bij wie de Ambtenaar van het Openbaar Ministerie in beroep ging, was het blijkens haar vonnis met 's Kantonrechters opvatting niet eens. Zij oordeelde, dat de afstand der werktuigdeelen van den vloer slechts dan in de dagvaarding had moeten zijn opgenomen, indien het de overtreding had gegolden van *directe* voorschriften van de Veiligheidswet of het Veiligheidsbesluit. Nu de overtredingen echter betroffen het niet nakomen van *nadere* voorschriften van de Arbeidsinspectie, oordeelde zij, dat daarbij alleen de vraag gold, welke die voorschriften waren, of degeen die ze gaf daartoe bevoegd was en of ze al dan niet waren opgevolgd. Waar nu over den inhoud der voorschriften, noch over de bevoegdheid van de Arbeidsinspectie strijd bestond en het niet opvolgen der voorschriften door gedaagde was erkend, veroordeelde zij dezen tot een viertal geldboeten.

De veroordeelde berustte intusschen in dit vonnis niet, doch vroeg cassatie ervan aan, zich beroepende op onvolledigheid der dagvaarding, omdat daarin niet was opgenomen: 1°. dat op het oogenblik der bekeuring de steenpersen *in werking* waren; 2°. dat de werktuigdeelen gevaar opleverden en zich op een hoogte van minder dan 1.80 M. boven den vloer bevonden; 3°. dat de geëischte bescherming van beugel en bak een werktuig betrof, waarvan de onderdeelen door snijden, knellen, pletten, of door hunne groote snelheid gevaar konden veroorzaken.

Bij arrest van 30 Mei 1917, (W. v. h. R. no. 10134) besliste de Hooge Raad in de eerste plaats, dat bij het niet opvolgen van ten aanzien van kracht- en andere werktuigen gegeven voorschriften het *in werking zijn* dier werktuigen *geen element aan de overtreding vormt*. Hieruit volgt dus, dat de geëischte beveiligingen *ook bij stilstand* der machines aanwezig moeten zijn.

Ten aanzien van het tweede onderdeel van het cassatiemiddel overwoog

de Hooge Raad, dat, waar art. 135 van het Veiligheidsbesluit 1913 (132 V. B. 1916), alleen beschuttingsmiddelen voorschrijft voor gevaar opleverende werktuigdeelen, die zich op een hoogte van minder dan 1.80 M. van de vloeren enz. bevinden, *ook de op dat artikel berustende voorschriften der Arbeidsinspectie die beperking hebben in acht te nemen*. Hij oordeelde daarom, — in tegenstelling met de opvatting van de Rechtbank en in overeenstemming met die van den Kantonrechter —, dat uit de dagvaarding had behooren te blijken, dat de daarin bedoelde werktuigdeelen zich op minder dan 1.80 M. boven vloer, bordes of traptreden bevonden. Nu zulks niet het geval was, volgde uit de dagvaarding niet, dat de niet nageleefde voorschriften *bevoegdelijk* waren gegeven en werd het ten laste gelegde feit diensgevolge niet strafbaar geacht.

Met betrekking eindelijk tot het derde onderdeel van het cassatiemiddel concludeerde het hoogste rechtscollege, dat uit het voorschrift zelf (bij de dagvaarding weergegeven) voorzieningen eischende bij de klemplaatsen van beugel en bak, voldoende bleek, dat het strekte om gevaar door knellen bij de werktuigonderdeelen te voorkomen, zoodat een nadere aanduiding bij dagvaarding hieromtrent overbodig was.

Voor de Arbeidsinspectie zijn de twee laatstvermelde conclusies van dit arrest van belang, omdat er de wenschelijkheid uit blijkt, om de aanwezigheid der wettelijk gestelde beperkingen in de *voorschriften* vast te leggen. De steenfabrikant was toch ongetwijfeld in overtreding, want de werktuigdeelen, waarvan beschutting gevorderd was, waren inderdaad minder dan 1.80 M. van den vloer verwijderd. In het proces-verbaal was dit dan ook vermeld, doch in de dagvaarding werd die vermelding niet overgenomen, met het gevolg, dat beklagde in hoogste instantie van rechtsvervolging ontslagen werd. Daar nu de inhoud der gegeven voorschriften bij de dagvaarding pleegt te worden weergegeven, kan, door bij het opstellen dier voorschriften te handelen als boven aangeduid, onvolledigheid der dagvaarding op het betreffende punt voorkomen worden.

Het arrest luidt in zijn geheel als volgt:

De Hooge Raad enz. :

Gelet op het middel van cassatie, door den requirant voorgesteld bij memorie, luidende : „Schending van de artt. 1, 7, 19 der Veiligheidswet, in verband met de artt. 135, 141, 154 en 262 van het Veiligheidsbesluit 1913, door aan de dagvaarding niet tot eisch te stellen, dat daarin was ten laste gelegd :

a. dat op het oogenblik der bekeuring wegens de vier ten laste gelegde feiten de machine en de persen in werking waren ;

b. dat de machinedeelen, bedoeld in het eerste en derde ten laste gelegde feit, gevaar opleverden en zich op eene hoogte van minder dan 1.80 M. boven den vloer, bordes of traptreden bevonden ;

c. dat het vierde ten laste gelegde feit betrof een werktuig waarvan de onderdeelen door snijden, knellen, pletten of door hunne groote snelheid gevaar konden veroorzaken.”

Overwegende dat bij inleidende dagvaarding aan requirant ten laste was gelegd, dat hij als hoofd en bestuurder van eene te IJzendoorn gevestigde fabriek, zijnde eene inrichting bestaande uit open en gesloten ruimten, waarin voor het steenbakkersbedrijf placht gewerkt te worden aan het vervaardigen van straat- en metselsteenen, waarvoor eene stoommachine als krachtwerktuig voor het drijven der steenpersen en een oven voor het bakken der steenen werd gebezigd, nadat hem : 1o. bij schrijven van 28 Juni 1910 door het districts-hoofd der 7de Arbeidsinspectie te Arnhem was voorgeschreven, om blijvend zorg te dragen

voor het navolgende: de drie paar kamraderen der steenpersen moeten door plaatjeren scherm zoodanig zijn omschut, dat de ingrijpingsplaatsen der tanden volkomen waren beveiligd aan welk voorschrift moest zijn voldaan uiterlijk twee weken, nadat het onherroepelijk zoude zijn geworden; 2°. bij schrijven van 27 Juni 1911 door het districtshoofd der 7de Arbeidsinspectie te Arnhem was voorgescreven, om blijvend zorg te dragen voor het navolgende: 1°. van de persen naar de machinokamer moesten bellen zijn aangebracht om den machinist een sein te kunnen geven de machine onmiddellijk te stoppen; 2°. voor de plaatsen, waar de kamraderen van de persen in elkander liepen, moesten nog metalen zijstukken zijn aangebracht; 3°. voor de klemplaatsen van beugel en bak der persen moest eene plaat zijn aangebracht, zoodanig, dat wanneer de hand op die plaat werd gelegd, de bak onder de hand door draaide, aan welke voorschriften moest zijn voldaan, uiterlijk ééne maand nadat zij onherroepelijk zouden zijn geworden, — op 8 September 1916 is bevonden, niet aan de bovengenoemde voorschriften te hebben voldaan, zijnde eenig bezwaar tegen die voorschriften door hem niet ingesteld;

dat bij het bestreden vonnis dit feit wettig en overtuigend bewezen is verklaard, met qualificatie en strafoplegging als vermeld;

O. betreffende het eerste onderdeel van het cassatiemiddel:

dat art. 19c der Veiligheidswet straf stelt op het niet voldoen aan een eisch gesteld krachtens eenen algemeenen maatregel van bestuur uitgevaardigd ingevolge art. 7, terwijl dit artikel aan een algemeenen maatregel van bestuur opdraagt te bepalen, dat door het hoofd of den bestuurder van eene fabriek of werkplaats, met inachtneming van de eischen door het districtshoofd der arbeidsinspectie te stellen, moet worden aangewend onder andere tot het voorkomen van ongevallen door werktuigen en werktuigdeelen;

dat voorts art. 1 der wet onder fabrieken en werkplaatsen onder meer verstaat alle open en besloten ruimten, waar in of voor eenig bedrijf als bij dit artikel omschreven, pleegt te worden gewerkt, voor zoover aldaar een krachtwerktuig wordt gebezigd;

dat evenmin als dit art. 7 de in aanmerking komende voorschriften van een betrokken algemeenen maatregel van bestuur den eisch stellen, dat de bedoelde voorzorgsmiddelen alleen aanwezig behoeven te zijn, terwijl de kracht- en andere werktuigen in werking zijn;

dat derhalve dat in werking zijn niet is een element van de ten laste gelegde strafbare feiten en daarom ook niet in de dagvaarding behoeft te worden vermeld:

dat dit onderdeel dus niet tot cassatie kan leiden;

O. betreffende het tweede onderdeel;

dat uit art. 262 al. 1 van het Veiligheidsbesluit 1913 in verband met de artt. 7 en 19 der Veiligheidswet volgt, dat de districtshoofden der arbeidsinspectie bij hun voorschriften of eischen behooren te blijven binnen de grenzen, door een algemeenen maatregel van bestuur getrokken;

dat blijkens hun inhoud de voorschriften, in het eerste en derde feit bedoeld, betrekking hebben — in verband ook met art. 262 al. 2 van het Veiligheidsbesluit 1913, art. 270 al. 2 van het Veiligheidsbesluit 1916 en art. 19 sub 1° van het Koninklijk Besluit van 7 Dec. 1896 (Stbl. no. 215) — op het onderwerp geregeld in art. 135 van eerstgenoemd Veiligheidsbesluit;

dat dit artikel echter alleen beschuttingsmaatregelen voorschrijft voor gevaar opleverende werktuigdeelen, welke zich op eene hoogte van minder dan 1.80 M. boven de vloeren, bordessen of trap treden bevinden, welke beperking ook de op dat artikel berustende voorschriften der arbeidsinspectie, hebben in acht te nemen;

dat nu uit die voorschriften zelve, zooals zij bij dagvaarding zijn weergegeven, van die beperking niet blijkt, bij dagvaarding nader had moeten zijn gesteld dat de daarin bedoelde werktuigdeelen op mindere hoogte dan 1.80 M. boven vloer, bords of trap treden zich bevonden;

dat, nu zulks niet geschied is, ten aanzien dier feiten uit de dagvaarding niet volgt dat de door requirant niet nageleefde voorschriften bevoegdelyk waren gegeven, zoodat hij, waar die feiten ook niet bij eenig ander wettelijk voorschrift zijn strafbaar gesteld, te dien aanzien van alle rechtsvervolgning moet worden ontslagen;

dat hiertegen niet afdoet dat requirant indertijd tegen die voorschriften bezwaren niet heeft ingebracht, omdat zulks wel de noodzakelykheid of het nut dier voorschriften, niet hun wettigheid buiten debat stelt;

O. dat echter het derde onderdeel van het middel niet opgaat;

dat toch het voorschrift in het vierde feit bedoeld, blijkbaar steunt op art. 154 van het Veiligheidsbesluit 1913, hetwelk beschermingsmaatregelen voorschrijft bij werktuigen, waarvan de onderdeelen onder andere door knellen gevaar kunnen veroorzaken;

dat echter uit het voorschrift zelf, voorzieningen eischende bij de klemplaatsen van beugel en bak der persen, voldoende blijkt, dat het strekt om gevaar door knellen bij de werktuigonderdeelen te voorkomen, zoodat een nadere aanduiding bij dagvaarding hieromtrent overbodig was;

Vernietigt het vonnis, door de Arrondissements-Rechtbank te Tiel den 8en Maart 1917 in deze zaak gewezen, doch alleen voor wat betreft de qualificatie, de aanhaling der artikelen en de opgelegde straffen;

En rechtdoende krachtens art. 105 R. O.:

Verklaart het eerste en derde feit aan requirant ten laste gelegd niet strafbaar;

Ontslaet hem te dien aanzien van alle rechtsvervolging;

Qualificeert het tweede en vierde feit als: „het niet voldoen aan een eisch, gesteld krachtens eenen algemeenen maatregel van bestuur, uitgevaardigd ingevolge art. 7 der Veiligheidswet, tweemaal gepleegd”;

Gezien de artt. 23, 57, en 62 Strafr. 1, 7, 19 der Veiligheidswet en de artt. 141, 154, 262 van het Veiligheidsbesluit 1913;

Verklaart requirant schuldig aan die feiten; Veroordeelt hem tot twee geldboeten van f 15. Bepaalt den duur der vervangende hechtenis op vijftien dagen voor elke boete; Verwerpt het beroep voor het overige.

De hier volgende kwestie ligt in dezelfde lijn als de bij het voorafgaande arrest besliste. Zij betreft het vermelden in de dagvaarding van de *mogelijkheid* der in art. 135 van het Veiligheidsbesluit 1913 (151 V. B. 1916) geëischte beschutting van werktuigen:

Een vlasser, te Hendrik-Ido-Ambacht, in wiens vlasbraakhok een onbeveiligde repelmachine was aangetroffen, werd wegens dat feit zoowel door den Kantonrechter te Ridderkerk als door de Arrondissements-Rechtbank te Dordrecht van rechtsvervolging ontslagen, o.a. op grond dat de dagvaarding onvolledig was, omdat zij niet vermeldde, dat de beschutting der machine *mogelijk* was. De Hooge Raad, bij wien de Officier van Justitie zich in cassatie voorzag, bleek het met de in de beide eerste instanties gedane uitspraak eens te zijn. Bij arrest van 24 December 1917 (W. v. h. R. no. 10218) werd toch het beroep verworpen en besliste het hoogste rechtscollege, dat de *mogelijkheid* van beschutting van werktuigen enz. een element is der in art. 135 van het Veiligheidsbesluit 1913 vervatte gebodsbepaling en dus bij dagvaarding had moeten zijn vermeld.

De gevolgtrekking die voor de Arbeidsinspectie uit dit arrest valt te maken is dezelfde, als die op blz. 231 uit de daar behandelde uitspraak is afgeleid.

Het arrest volgt hier in extenso:

De Hooge Raad enz.

Gelet op het middel van cassatie, door den requirant voorgesteld bij memorie, luidende: „Schending van art. 135 van het Veiligheidsbesluit 1913 en van de artt. 1 sub 2, 7, 19 aanhef en sub b der Veiligheidswet, door niet-toepassing dezer bepalingen.”

Overwegende, dat aan gerequireerde bij inleidende dagvaarding was ten laste gelegd; dat hij als hoofd of bestuurder van een door hem gedreven vlasbrakerij en repelarij, gevestigd te Hendrik-Ido-Ambacht, niet heeft gezorgd, dat op 17 Maart 1916 in een schuur, gelegen te Hendrik-Ido-Ambacht, achter de woning, plaatselijk gemerkt A 175, welke schuur alstoen was ingericht als vlasbraakhok voor gemelde onderneming en die in ieder geval geregeld werd gebruikt om vlas te braken en te repelen, bevindende zich aldaar een vlasbraakmachine en een repelmachine, beide gedreven door een electromotor als krachtwerktuig;

1. de drijfriem en de riemschijf der repelmachine zijnde gevaar veroorzakende, bewegende, minder dan 1.80 M. van den werkvloer verwijderde deelen der machine doelmatig waren beschut; 2. de drijfwerkas voor die repelmachine en een riemschijf, waarop de riem der machine werkte, zijnde beide gevaar veroorzakende, bewegende, minder dan 1.80 M. van den werkvloer verwijderde deelen van een drijfwerk, doelmatig waren beschut; — zijnde op gemelden datum bevonden, dat noch drijfriem en riemschijf der machine, noch drijfwerkas en riemschijf, sub 2° genoemd, op eenigerlei wijze beschut waren;

O. dat bij de door het bestreden vonnis gevestigde uitspraak dit feit bewezen is verklaard, doch gerequireerde is ontslagen van alle rechtsvervolging en zulks op meerdere gronden, waaronder deze:

dat aan gerequireerde niet is ten laste gelegd de mogelijkheid van beschutting van de bij dagvaarding vermelde drijfriem, drijfwerkas en riemschijven, welke mogelijkheid een bestanddeel is van het bij art. 135 van het Veiligheidsbesluit 1913 strafbaar gestelde feit;

O. dat deze grond juist is, waar toch art. 135 van het Veiligheidsbesluit 1913 doelmatige beschutting van werktuigen als de hier bedoelde niet eischt onder alle omstandigheden, doch slechts „zoo mogelijk”, zoodat die mogelijkheid van beschutting een element is der in dat artikel vervatte gebodsbepaling en dus bij dagvaarding had moeten zijn vermeld;

dat nu wel bij de toelichting van het middel is betoogd, dat eene dagvaarding de qualificatie niet behoeft terug te geven, doch den rechter slechts in staat behoeft te stellen het strafbare feit te onderzoeken zonder buiten de tenlastelegging te gaan, doch dat deze op zich zelve juiste stelling deze dagvaarding niet kan redden, daar immers het onderzoek naar de mogelijkheid van beschutting juist een aanknopingspunt in dat stuk mist;

O. dat, waar reeds op dezen grond het ontslag van rechtsvervolging in stand moet blijven, een onderzoek naar het verder bij memorie aangevoerde overbodig is;

Verwerpt het beroep.

Artikel 7, aanhef en g der Veiligheidswet.

Bij algemeenen maatregel van bestuur wordt, hetzij in het algemeen ten opzichte van alle fabrieken en werkplaatsen, hetzij in het bijzonder ten opzichte van sommige bepaalde fabrieken en werkplaatsen, voorgeschreven, wat door het hoofd of den bestuurder, met inachtneming van de eischen, door het districtshoofd der arbeidsinspectie gesteld, moet worden aangewend:

g. tot het voorkomen van vergiftiging, besmetting of beroepsziekten.

Artikel 243, onder a, van het Veiligheidsbesluit 1916.

Bij werkzaamheden, die de arbeiders bloot stellen aan een der onder a, b of c genoemde voor de gezondheid schadelijke invloeden, moeten zoo noodig de daarbij aangegeven beschuttingsmiddelen worden beschikbaar gesteld en moet worden gezorgd, dat deze door de arbeiders worden gebruikt:

a. tegen de schadelijke werking van de stralen der vlam bij autogeenlassen en snijden: doelmatige oogbeschuttingsmiddelen.

In een plaatwellerij en pijpenfabriek, in het 6de district der Arbeidsinspectie (Haarlem), werd een arbeider aangetroffen, bezig met het autogeen lassen van een werkstuk, zonder daarbij gebruik te maken van een hem door den werkgever, met last om het te gebruiken, verstrekt oogbeschuttingsmiddel, t.w. een bril met donkergekleurde glazen.

Op grond van art. 243 van het Veiligheidsbesluit werd tegen den directeur der fabriek proces-verbaal opgemaakt, omdat hij niet had gezorgd dat het van zijnentwege voor den arbeider beschikbaar gestelde beschuttingsmiddel ook door dezen werd *gebruikt*. De Kantonrechter te Haarlem achtte het ten laste gelegde feit niet wettig en overtuigend bewezen en ontsloeg daarom beklaagde van rechtsvervolging. De Arrondissements-Rechtbank te Haarlem vernietigde echter dit vonnis en veroordeelde beklaagde, op

grond van de overweging, dat niet gebleken was, dat in de fabriek eenig toezicht was gehouden op de nakoming van het gebruik der verstrekte brillen. Van deze uitspraak verzocht de veroordeelde cassatie, daarbij o.a. aanvoerende schending door de Rechtbank van art. 19 der Veiligheidswet en art. 243 van het Veiligheidsbesluit, daar de eisch, dat toezicht op het gebruik der brillen moet worden gehouden in de gezegde artikelen niet te vinden is. De Hoge Raad verwierp evenwel dit beroep, overwegende dat, waar art. 243 onder *a* van het Veiligheidsbesluit 1916, in verband met art. 7, aanhef, enz. der Veiligheidswet, onder strafbedreiging voorschrijft, niet slechts, dat bij autogeen lasschen doelmatige oogbeschuttingsmiddelen moeten worden beschikbaar gesteld, maar tevens: „dat moet worden gezorgd, „dat deze door de arbeiders worden gebruikt” — *het hoofd of de bestuurder der onderneming strafrechtelijk aansprakelijk wordt gesteld voor ieder niet-gebruik der brillen door de arbeiders bij bedoelde werkzaamheid*. tenzij — ingevolge de algemeene beginselen van strafrecht — schuld bij den beklaagde mocht ontbreken.

Het te dezer plaatse van belang zijnde gedeelte van het den 28sten Januari 1918 gewezen arrest (W. v. h. R. no. 10237), wordt hieronder weergegeven:

De Hoge Raad enz.

Gelet op de middelen van cassatie, namens den requirant voorgesteld bij pleidooi, luidende:

1°. enz.

2°. „Schending der artt. 19 der Veiligheidswet en 243 van het Veiligheidsbesluit”.

„De Rechtbank veroordeelt den beklaagde, op grond dat niet gebleken is, dat in de fabriek eenig toezicht is gehouden op de nakoming van het gebruik der brillen, niettegenstaande als vaststaande wordt aangenomen, dat die brillen aan de werklieden verschaft zijn, de betrokken werkman zoo'n bril bij zich had en de beklaagde aan de werklieden had voorgeschreven bij het lasschen de brillen te gebruiken”.

„De eisch, dat toezicht moet worden gehouden, is in de gezegde artikelen niet te vinden”.

„In de gezegde artikelen wordt niet anders als eisch gesteld dan dat de beklaagde de (redelijk van hem te vergen) zorg zal aanwenden, dat de brillen door de werklieden worden gebruikt”.

„De Rechtbank heeft ten onrechte de limitatieve maatstaf van art. 14 Arbeidswet aangelegd, maar had moeten onderzoeken of in *het algemeen* de beklaagde de zorg heeft aangewend, die „redelijkerwijze”, d.i. met inachtneming van alle in dit bedrijf bestaande omstandigheden, van hem kan gevergd worden”.

Overwegende dat bij het bestreden vonnis, in overeenstemming met de aanklacht en met de qualificatie en strafoplegging als bovenvermeld, ten laste van den requirant als wettig en overtuigend bewezen is aangenomen, dat in de gemeente V. op den 13den Maart 1917 des voormiddags omstreeks 10¹/₄ uur door B. C. M., geboren 26 Juni 1889, arbeid is verricht voor de plaatwellerij en pijpenfabriek voorheen J. D. B. O. en G. van welke onderneming hij, beklaagde was de bestuurder, in een werklokaal dier onderneming, gelegen enz., alwaar electromotoren werden gebedzigd als krachtwerktuigen en meer dan 10 personen plachten te verblijven, welke arbeid bestond uit het autogeen lasschen van een vloeiijzeren bochtstuk door middel van een acetyleen-zuurstofvlam, terwijl hij, beklaagde niet heeft gezorgd, dat een doelmatig oogbeschuttingsmiddel, namelijk een bril met donkergekleurde glazen, hetwelk wel vanwege hem, beklaagde beschikbaar was gesteld, ook door dien arbeider werd gebruikt:

Overwegende ten aanzien van het eerste middel: enz.

Overwegende ten aanzien van het tweede middel:

dat blijkens de toelichting het middel uitgaat van de opvatting, dat de daarin genoemde bepalingen geenszins als eisch stellen, dat het hoofd of de bestuurder der onderneming toezicht houde op het gebruik der verstrekte oogbeschuttingsmiddelen door de arbeiders —

gelijk de Rechtbank ten onrechte een stelsel als neergelegd in artikel 14 der Arbeidswet aanvaardende, heeft beslist, dat eerst bedoelde bepalingen niet anders van hem eischen, dan dat hij in het algemeen de redelijk van hem te vergen zorg zal aanwenden, dat de oogbeschuttingsmiddelen door de arbeiders worden gebruikt; dat de requirant die zorg heeft aangewend, waar als vaststaande is aangenomen, dat doelmatige brillen aan de arbeiders verstrekt zijn, de betrokken werkman zulk een bril bij zich had, en de requirant aan de arbeiders had voorgeschreven bij het autogeen lasschen door middel van een acetyleen-zuurstofvlam de brillen te gebruiken;

Overwegende daaromtrent:

dat de rechtsbeschouwing, waarop het middel berust, niet juist is, waar de daarin aangehaalde bepalingen, voor zooveel thans van belang, in verband met art. 7, aanhef en g der Veiligheidswet onder strafbedreiging voorschrijven, dat zoo noodig tegen de schadelijke werking der vlam bij autogeen lasschen doelmatige oogbeschuttingsmiddelen moeten worden beschikbaar gesteld en verder, „dat moet worden gezorgd, dat deze door de arbeiders worden gebruikt”, het hoofd of de bestuurder der onderneming strafrechtelijk aansprakelijk wordt gesteld voor ieder niet-gebruik der brillen door de arbeiders bij bedoelde werkzaamheid, tenzij — ingevolge de algemeene beginselen van het strafrecht schuld bij den beklaagde mocht ontbreken;

dat de Rechtbank in haar vonnis, na het den requirant ten laste gelegde bewezen te hebben verklaard, de te zijner verdediging boven bij de toelichting van het middel reeds vermelde maatregelen en omstandigheden te zijner ontlasting ongenoegzaam heeft geoordeeld, „waar niet gebleken is, dat in de fabriek eenig toezicht werd gehouden op de nakoming van het gebruik dier brillen”;

dat in deze overweging en uitspraak der Rechtbank ligt opgesloten, dat de beklaagde te dezer zake is tekort geschoten in de verplichtingen, welke de wet hem oplegt, terwijl de juistheid van haar oordeel op dit punt niet in cassatie kan worden onderzocht;

Overwegende dat derhalve ook dit middel niet gegrond is;

Verwerpt het beroep.

VERDERE MEDEDEELINGEN OMTRENT RECHTERLIJKE UITSPRAKEN EN MEDEWERKING VAN RECHTERLIJKE AUTORITEITEN.

Over gebrek aan medewerking van de zijde der Ambtenaren van het Openbaar Ministerie viel in het verslagjaar over het algemeen niet te klagen. Wel bleek een enkele maal verschil van gevoelen te bestaan tusschen het Openbaar Ministerie en de Arbeidsinspectie over de gevolgde wijze van ten laste legging in de dagvaarding of over het niet vervolgen van bij proces-verbaal geconstateerde overtredingen. Voorzoover daarvan gevaar voor de handhaving der arbeidswetgeving werd geducht, en overleg met het O. M. niet tot het gewenschte resultaat vermocht te leiden, werd door tusschenkomst van het departement van Landbouw, Nijverheid en Handel met den Minister van Justitie ter zake gecorrespondeerd.

HOOFDSTUK IX.

De Werktijden.

De door tal van bedrijven ondervonden moeilijkheden bij den aanvoer van grondstoffen en belemmering van den export zijn in dit jaar aanzienlijk vermeerderd. Door de in het najaar van 1916 begonnen en in 1917 algemeen doorgevoerde kolen- en electriciteitsrantsoeneering werden ook zeer vele bedrijven verplicht tot inkrimping van den arbeidstijd; er is bijna geen bedrijf meer, dat niet in eenig opzicht in zijn werking wordt belemmerd.

Aan de in het vorig verslag genoemde bedrijven, die den arbeidstijd moesten inkrimpen of personeel moesten ontslaan, kunnen o.a. worden toegevoegd, de katoenverwerkende textielfabrieken, wegens gebrek aan grondstof, de exportslagerijen door het ontbreken van slachtrijp vee en varkens. In de glasindustrie in het 3de district (Rotterdam), welke daar sterk vertegenwoordigd is, konden slechts 2 fabrieken aan het werk blijven n.l. één te Vlaarding en één te Schiedam. De totale werktijd bleef gelijk, doch daar het aantal werksteden belangrijk werd verminderd en men toch alle arbeiders zooveel mogelijk wilde behouden, werd voor elken arbeider het aantal werkuren tot $\frac{1}{3}$ verminderd.

In de stoomkuiperijen, en kistenfabrieken in dit district is de arbeidsduur gedurende den loop van het jaar gaandeweg verminderd van 58 tot 50 uur per week; in de margarinefabrieken van 10 tot $8\frac{1}{2}$; in de melkfabrieken tot 8 of 9 uur per dag, terwijl ook in de confectiebedrijven de werktijd over het algemeen beneden den normalen gebleven is.

Blijkens de ingekomen arbeidslijst-afschriften is de regeling der werktijden in tal van ondernemingen herhaaldelijk moeten gewijzigd worden, terwijl meermalen bevonden werd, dat het volwassen personeel in werkelijkheid korter werkte, dan de lijst aangaf. De kalkbranderijen in het 1ste district (Venlo), die aanvankelijk zoo bloeiden, gingen een kwijnend bestaan lijden, toen weer buitenlandsche kalk werd aangevoerd; in den voorzomer werd het grootste aantal geheel of ten deele gesloten; ook de toestand in de groentendrogerijen was minder gunstig dan in den beginne. Tengevolge van het gebrek aan droogmateriaal lagen vele dezer inrichtingen tegen het einde van het jaar geheel stil. Men hoopte deze in het voorjaar van 1918 wederom in werking te kunnen stellen.

Het aantal fabrieken, dat geregeld werken kon, verminderde zeer snel en de algemeene malaise in de industrie nam dagelijks toe.

Het minst ingekrompen waren in het algemeen de werktijden in de

drukkersbedrijven, metaalindustrie en op enkele scheepswerven, hoewel ook in de beide laatste takken van industrie in het 3de district (Rotterdam) een belangrijke vermindering waar te nemen is, zooals uit de hierna gepubliceerde staten blijkt.

Overwerk werd genoteerd voor enkele takken van de chemische nijverheid in het 6de district (Haarlem), het groentenmakersbedrijf, benevens voor ondernemingen, waarin voor de landsdefensie gewerkt wordt.

Een eenigszins betrouwbaar overzicht van den werkduur in de industriele bedrijven in dit jaar, is moeilijk te geven.

Hieronder volgt een overzicht van de werktijden van beschermd en onbeschermd personeel in alle fabrieken en werkplaatsen in het 5de district (Amsterdam) met meer dan 25 personen. De opgenomen werktijd is die, welke *onder normale verhoudingen* wordt gevolgd; tijdelijke verkortingen van den werktijd, door gebrek aan grondstof, kolen, enz., hebben dus op onderstaande cijfers geen invloed gehad.

Bij de invulling van den werktijd op Zaterdag, welke in vele bedrijven des zomers korter is, dan des winters, is die werkduur gekozen, welke gedurende het grootste deel van het jaar wordt gevolgd; voor de Joodsche arbeiders, die veelal op Vrijdag of Zondag een verkorten werkdag hebben, is deze tijd als „werkduur op Zaterdag” genoteerd.

Het onderzoek heeft zich uitgestrekt over 440 fabrieken en omvatte in het totaal $\pm$ 48,000 personen, dus ongeveer 75 % van dat deel der arbeidersbevolking, dat in het 5de district (Amsterdam) in fabrieken en werkplaatsen vallende onder de Veiligheidswet, Arbeidswet of Steenhouderswet, werkzaam is. De arbeiders in de bouwbedrijven zijn in het onderzoek niet betrokken.

De volgende 4 tabellen geven de aantallen arbeiders in absolute getallen en in % van het totaal aan, die volgens een bepaalde werktijdregeling plegen te werken.

De inrichting van deze staten is zoodanig gekozen, dat daaruit, behalve de werktijd op de eerste 5 werkdagen der week en op Zaterdag, ook de totale werkduur per week blijkt.

I. Staat, aangevende den werkduur op de eerste vijf werkdagen der week, den werktijd op Zaterdag en den totalen werkduur per week van 16329 beschermde personen in 433 fabrieken en werkplaatsen met 25 of meer personen in het 5de district (Amsterdam) der Arbeidsinspectie.

WERKDUUR OP ZATERDAG.																											Totaal personen	
Uren	4	4 1/4	4 1/2	4 3/4	5	5 1/4	5 1/2	5 3/4	6	6 1/4	6 1/2	6 3/4	7	7 1/4	7 1/2	7 3/4	8	8 1/4	8 1/2	8 3/4	9	9 1/4	9 1/2	9 3/4	10			
7 uur	9	—	4	—	—	—	—	—	—	—	1	—	11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	25	3258 personen werken 48 uur of korter per week.
7 1/2 "	—	—	9	—	—	—	—	—	—	—	4	1	—	—	86	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100	
8 "	88	—	138	—	192	—	—	—	2	—	—	—	68	—	—	—	229	—	—	—	—	—	—	—	—	—	717	
8 1/4 "	—	—	—	—	—	—	7	71	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	78	9087 personen werken 48—54 uur per week.
8 1/2 "	43	—	181	—	841	—	1272	—	90	—	46	—	79	—	21	—	138	—	259	—	—	—	—	—	—	—	2970	
8 3/4 "	—	1	—	—	404	—	188	—	—	—	—	—	—	31	55	29	—	—	—	17	—	—	—	—	—	—	725	
9 "	248	135	221	—	1392	1100	608	17	678	—	70	—	365	—	8	—	200	—	109	—	957	—	—	—	—	—	6108	3984 personen werken 54—58 uur per week.
9 1/4 "	—	—	—	37	—	328	—	169	69	—	—	—	32	—	—	—	—	19	—	—	—	—	—	—	—	—	654	
9 1/2 "	—	—	198	—	166	—	260	—	212	1	71	—	127	—	84	—	49	—	286	8	39	—	1043	—	13	2557		
9 3/4 "	—	—	—	—	—	79	30	104	66	—	—	42	37	—	18	83	—	24	—	30	10	6	—	—	—	529		
10 "	—	—	—	—	131	—	633	—	607	7	66	—	22	—	8	—	392	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1866	
Totaal . .	388	136	751	37	3126	1507	2998	361	1724	12	255	42	741	31	280	112	1008	43	654	55	1006	6	1043	—	13	16329	16329	

Werkduur op de eerste 5 werkdagen van de week.

..... = grens 48 urige werkweek.

----- = " " "

———— = " " "

II. Staat, aangevende den werkduur op de eerste vijf werkdagen der week, den werktijd op Zaterdag en den totalen werkduur per week van 31704 mannen boven 17 jaar in 437 fabrieken en werkplaatsen met 25 of meer personen in het 5de district (Amsterdam) der Arbeidsinspectie.

WERKDUUR OP ZATERDAG.																																Totaal personen	10197 pers. werken 48 uur of korter per week. 5941 personen werken 48—54 uur per week. 11970 personen werken 54—60 uur per week. 3596 personen werken meer dan 60 uur per week.
Uren	4	4 1/4	4 1/2	4 3/4	5	5 1/4	5 1/2	5 3/4	6	6 1/4	6 1/2	6 3/4	7	7 1/4	7 1/2	7 3/4	8	8 1/4	8 1/2	8 3/4	9	9 1/2	10	10 1/2	11	11 1/2	12	13	14	15			
7 uur	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
7 1/2 "	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	159	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	159
8 "	3	—	3	—	34	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	187	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	227
8 1/4 "	—	—	—	—	—	—	39	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	47
8 1/2 "	—	—	10	—	35	—	9715	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	101	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9864
8 3/4 "	—	4	—	—	15	—	—	2	—	10	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	99
9 "	8	6	7	—	242	10	85	—	134	29	—	—	184	—	19	6	75	—	86	—	1512	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2403
9 1/4 "	—	—	—	110	—	11	—	193	—	—	—	—	13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	327
9 1/2 "	—	—	188	—	72	—	153	—	128	3	2185	—	59	—	22	—	199	—	36	—	8	1609	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4701
9 3/4 "	—	—	—	—	—	283	124	57	77	—	—	—	65	34	—	—	—	45	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	688
10 "	—	—	—	—	—	249	—	2434	—	1093	100	151	—	753	—	79	—	387	—	338	—	503	97	1334	—	—	—	20	—	224	—	—	7762
10 1/4 "	—	—	—	19	—	—	—	—	22	—	100	—	293	211	—	26	—	—	—	—	—	177	—	31	—	—	—	—	—	—	—	—	879
10 1/2 "	—	—	—	—	5	40	236	—	96	—	110	15	199	—	695	—	—	—	52	—	—	—	—	63	13	126	—	—	—	—	—	—	1650
10 3/4 "	—	—	—	—	—	—	—	28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12	11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	51
11 "	—	—	—	—	15	—	34	—	29	—	45	774	164	—	—	—	1032	—	17	—	177	—	12	—	288	—	2	—	—	—	—	—	2593
11 1/2 "	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	116	—	—	—	—	—	19	—	—	—	22	—	—	—	—	—	43	20	—	—	—	—	220
12 "	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	24	—	—	—	—	34
Totaal.	11	10	208	129	671	344	12822	308	1557	242	2620	1147	1617	—	1003	6	1899	45	630	68	2411	1780	1390	126	298	43	66	—	224	39	—	—	31704
Werkduur op de eerste 5 werkdagen van de week.																																	

..... = grens 48 uren werkweek.
 ————— = " 54 "
 ————— = " 60 "

III. Staat aangevende den werkduur op de eerste vijf werkdagen der week, den werktijd op Zaterdag en den totalen werkduur per week van 16329 beschermde personen in 433 fabrieken en werkplaatsen met 25 of meer personen in het 5e District (Amsterdam) der Arbeidsinspectie.
Alles in procenten van het totaal. ¹⁾

WERKDUUR OP ZATERDAG.										Totaal	
Uren	4—5 ¹ / ₂	5 ³ / ₄ —6 ¹ / ₂	6 ³ / ₄ —7 ¹ / ₂	7 ³ / ₄ —8 ¹ / ₂	8 ³ / ₄ —9 ¹ / ₂	9 ³ / ₄ —10					
7 uur	0.1	—	0.1	—	—	—	—	—	0.2	48 uur of korter werken 19,9 0/0.	
7 ¹ / ₂ "	0.1	—	0.5	—	—	—	—	—	0.6		
8 "	2.6	—	0.4	1.4	—	—	—	—	4.4		
8 ¹ / ₄ "	—	0.4	—	—	—	—	—	—	0.4	48—54 uur werken 55,7 0/0.	
8 ¹ / ₂ "	14.3	0.8	0.6	2.3	—	—	—	—	18.—		
8 ³ / ₄ "	3.6	—	0.5	0.2	0.1	—	—	—	4.4		
9 "	22.7	4.7	2.3	1.9	5.9	—	—	—	37.5		
9 ¹ / ₄ "	2.2	1.5	0.2	0.1	—	—	—	—	4.—	54—58 uur werken 24,4 0/0.	
9 ¹ / ₂ "	3.8	1.7	1.3	2.1	6.7	0.1	—	—	15.7		
9 ³ / ₄ "	0.7	1.—	0.6	0.7	0.3	—	—	—	3.3		
10 "	4.7	4.2	0.2	2.4	—	—	—	—	11.5		
Totaal . . .	54.8	14.3	6.7	11.1	13.—	0.1	—	—	100 0/0	100 0/0.	

Werkduur op de eerste 5 werkdagen van de week.

¹⁾ Om een nog meer samenvattend overzicht te verkrijgen, is in bovenstaanden staat de indeeling der werkuren vereenvoudigd. De lijnen der werkweken zijn daardoor op enkele punten niet geheel nauwkeurig; de afwijking is echter nergens meer dan een half uur op den wekelijkschen werktijd.

IV. Staat, aangevende den werkduur op de eerste vijf werkdagen der week, den werktijd op Zaterdag en den totalen werkduur per week van 31704 mannen boven 17 jaar in 437 fabrieken en werkplaatsen met 25 of meer personen in het 5e District (Amsterdam) der Arbeidsinspectie.

Alles in procenten van het totaal. ¹⁾

WERKDUUR OP ZATERDAG.										Totaal	
Uren	4-5 ¹ / ₂	5 ³ / ₄ -6 ¹ / ₂	6 ³ / ₄ -7 ¹ / ₂	7 ³ / ₄ -8 ¹ / ₂	8 ³ / ₄ -9 ¹ / ₂	10-10 ¹ / ₂	11-11 ¹ / ₂	12-15			
7 uur	—	—	—	—	—	—	—	—	0.0	48 uur of korter werken 32,2 o ₁₀	
7 ¹ / ₂ „	—	—	0.5	—	—	—	—	—	0.5	48-54 uur werken 18,7 o ₁₀	
8 „	0.1	—	—	0.6	—	—	—	—	0.7	54-60 uur werken 37,8 o ₁₀	
8 ¹ / ₄ „	0.1	—	—	—	—	—	—	—	0.1		
8 ¹ / ₂ „	30.8	—	—	0.3	—	—	—	—	31.1		
8 ³ / ₄ „	0.1	—	—	—	0.2	—	—	—	0.3		
9 „	1.1	0.5	0.6	0.5	4.7	—	—	—	7.4		
9 ¹ / ₄ „	0.4	0.6	—	—	—	—	—	—	1.—	Meer dan 60 uur werken 11,3 o ₁₀	
9 ¹ / ₂ „	1.3	7.3	0.3	0.7	5.1	—	—	0.1	14.8		
9 ³ / ₄ „	1.3	0.4	0.3	0.1	—	—	—	—	2.1		
10 „	8.4	4.3	2.6	2.3	1.9	4.3	—	0.8	24.6		
10 ¹ / ₄ „	0.1	0.4	1.6	—	0.5	0.1	—	—	2.7		
10 ¹ / ₂ „	0.9	0.7	2.9	0.2	0.2	0.4	—	—	5.3		
10 ³ / ₄ „	—	0.1	—	—	0.1	—	—	—	0.2		
11 „	0.2	0.2	3.1	3.4	0.6	—	0.9	—	8.4		
11 ¹ / ₂ „	—	0.4	—	0.1	0.1	—	0.1	—	0.7		
12 „	—	—	—	—	—	—	—	0.1	0.1		
Totaal	44.8	14.9	11.9	8.2	13.4	4.8	1.—	1.—	100 o ₁₀	100 o ₁₀	

Werkduur op de eerste 5 werkdagen van de week.

Werkduur op de eerste 5 werkdagen van de week.

¹⁾ Om een nog meer samenvattend overzicht te verkrijgen, is in bovenstaanden staat de indeeling der werkuren vereenvoudigd. De lijnen der werkweken zijn daardoor op enkele punten niet geheel nauwkeurig; de afwijking is echter nergens meer dan een half uur op den wekelijkschen werktijd.

De grenzen der 48, 54 en 60-urige werkweek zijn door de trapsgewijs oplopende lijnen aangegeven; het totaal aantal arbeiders in elke afdeeling is in de rechter kolom vermeld.

Uit staat 1 en 3 (beide van door de Arbeidswet beschermde personen) blijkt, dat de overgrootte meerderheid dezer arbeiders reeds een korteren arbeidstijd heeft, dan het maximum, dat de wet toelaat. Slechts 1866 of 11,5 % van het geheele aantal werken 10 uur per dag op de eerste 5 werkdagen; omstreeks 400, of 2,5 % van het totaal, werken 58 uur per week.

Als gemiddelde werktijd mag gelden 9 uur per dag en 5 uur op Zaterdag; 55,7 % van het geheele aantal werken dan ook 48 tot 54 uur per week.

De staten 2 en 4 van den arbeidstijd der mannelijke arbeiders van 17 jaar en ouder vertoonen natuurlijk langere werktijden. Toch blijkt hieruit, dat nog slechts 11,3 % van deze arbeiders langer dan 60 uur per week werkt; de 10-urige arbeidsdag voor de eerste 5 werkdagen wordt slechts door 5427 personen of 17,4 % overschreden.

Een werkweek, langer dan 60 uur, komt in dit district voor in een paar werkplaatsen van electrische installateurs, in een enkele loonzaag- en schaverij, in een paar groote kleermakerijen, in enkele stoomwasscherijen, in eenige smederijen en in de broodbakkerijen. De langste werktijd is die van het molenpersoneel van een groote meel- en broodfabriek, waar nog 6 werkdagen, elk van 12 uren, worden gemaakt.

Toch geeft bovenstaand overzicht wel den indruk van een sterke werktijdverkortung, welke de laatste jaren is bereikt.

Men moet er alleen bij in het oog houden, dat in vele bedrijven, met name in de metaalindustrie en de typografie, herhaaldelijk en veel wordt overgewerkt en dat in vele kleinere bedrijven, welke niet in dit onderzoek werden betrokken (suikerbakkerij, schoenmakerij, enz.) nog zeer lange werktijden heerschen en ten slotte, dat er een algemeene tendenz is waar te nemen in den korteren werktijd den arbeid intenser en daardoor meer afmattend te doen worden.

De toestand op de Scheepsbouwerven in het 3de district (Rotterdam) gedurende het jaar 1917 is duidelijk na te gaan uit de beide volgende staten. Deze geven in horizontale richting het aantal arbeiders aan, dat elke maand in dezen belangrijken tak van industrie eenzelfde aantal uren per week werkte. Men ziet hieruit naast de verkorting van den arbeidsduur, tevens de afname van het aantal arbeiders.

Scheepswerven annex Machinefabrieken.

Werkuren per week	1 Jan. 1917	Aantal Arbeiders op :												1 Jan. 1918
		15/1	15/2	15/3	15/4	15/5	15/6	15/7	15/8	15/9	15/10	15/11	15/12	
63—63½	—	—	—	—	440	440	440	470	—	—	—	—	—	—
62—62½	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
61—61½	576	576	100	160	160	160	160	160	149	144	144	142	138	138
60—60½	958	958	964	963	998	994	999	995	995	989	988	988	993	989
59—59½	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
58—58½	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
57—57½	433	433	433	186	186	180	180	174	180	—	—	—	—	—
56—56½	4694	4558	4514	4694	4694	3818	3894	3794	4206	4103	1656	1631	2246	2240
55—55½	1608	1608	950	423	—	—	—	—	470	470	470	480	480	480
54—54½	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
53—53½	1760	1760	1958	1998	1998	1892	1778	1640	238	470	470	470	470	482
52—52½	—	—	214	540	525	525	525	525	—	—	—	636	530	511
51—51½	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1826	1020	993	993
50—50½	515	515	383	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
49—49½	—	—	—	381	381	370	358	358	346	338	338	309	302	298
48—48½	—	—	330	243	—	—	—	—	—	—	—	721	708	708
47—47½	—	—	429	568	568	547	547	536	2769	2400	1472	—	—	—
46—46½	—	136	136	171	171	808	808	898	—	—	—	—	—	—
45—45½	—	—	—	—	—	—	—	232	—	—	—	—	—	—
44—44½	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
43—43½	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
42—42½	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	512	1166	1030	990
41—41½	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
40—40½	—	—	—	—	229	229	229	—	—	—	—	—	—	—
Totaal . .	10544	10544	10471	10327	10350	9963	9918	9782	9353	8914	7876	7563	7890	7829
Aantal arbeiders in reserve:		—	—	—	—	—	—	—	—	—	1033	433	433	433

Scheepswerven.

[illegible]

Overzicht van het personeel in de textielindustrie in het 8ste district (Deventer).

In verband met den zeer onregelmatigen gang in het textielbedrijf, waarbij aanhoudend een onderbreking van een of meer dagen per week voorkwam, terwijl overgegaan werd tot het verkorten van den arbeidstijd en stopzetten der fabrieken gedurende de laatste dagen der week, zou een statistisch overzicht over de werktijden een zoo onjuist beeld geven van den toestand, dat dit beter achterwege kan blijven. Er is dus volstaan met een opgave van het personeel. Bedroeg het totaal aantal arbeiders, werkzaam in de textielindustrie in 1916, 27750, in 1917 liep dit terug tot 23331. Hierbij dient echter opgemerkt te worden, dat ten tijde, dat het personeel werd opgenomen (Juni 1917) 4 fabrieken geheel stop stonden. De arbeiders dezer fabrieken waren met grondwerk bezig en zijn niet meegeteld.

Percentsgewijze was de samenstelling der fabrieksbevolking :

	1916	1917
Mannen van 17 jaar en ouder	50,6	51,1
Beschermde personen	49,4	48,9

Worden de beschermde personen in categorieën ingedeeld naar hun aard, dan krijgt men :

	1916	1917
Jongens	10,9	9,4
Meisjes	11,4	11,4
Vrouwen (ongehuwd)	23,3	24,6
Vrouwen (gehuwd)	3,6	3,2
Vrouwen (weduwe)	0,2	0,3

Hieruit blijkt, dat het aantal ongehuwde vrouwen, evenals dat van de mannen percentsgewijze is toegenomen.

Het totaal aantal arbeiders nam in alle gemeenten af ¹⁾, behalve in Goor, waar het vrijwel stationnair bleef en in Hengelo, Haaksbergen en Wierden, waar het een toename vertoonde.

Staat I geeft het personeel aan, werkzaam in gemeenten in de verschillende afdelingen der fabrieken.

Staat II geeft het aantal personen voor elke gemeente aan.

Staat III is een overzicht van de regeling der middagrusttijden der arbeiders. Deze regeling was geldig ten tijde der opnamen gedurende de maanden Mei en Juni.

Door verschillende invloeden, als gevolg van de tijdsomstandigheden, is deze in den loop van het jaar dikwijls gewijzigd.

¹⁾ Rijssen en Hellendoorn blijven hier buiten beschouwing, omdat daar de fabrieken stop gezet waren.

Staat I. Werklieden in de Textielfabrieken.

	Aantal firma's.	Totaal aantal arbeiders.	Mannen van 17 jaar en ouder.	Beschermden personen					
				Jongens beneden 17 jaar.	Meisjes beneden 17 jaar.	Vrouwen van 17 jaar en daarboven ongehuwd.	Vrouwen gehuwd.	Vrouwen weduwe.	Totaal beschermd personeel.
A. Spinnerijen.									
<i>I. Katoen.</i>									
Enschede en Lonneker	11	3137	1580	161	291	909	181	15	1557
Almelo	1	146	57	10	18	36	23	2	89
Borne	1	365	191	34	57	74	8	1	174
Hengelo.	1	444	142	38	98	162	4	—	302
Oldenzaal	1	366	126	27	55	154	4	—	240
Totaal Katoen-spinnerijen . .	15	4458	2096	270	519	1335	220	18	2362
<i>II. Wol.</i>									
Almelo	1	144	60	11	33	38	2	—	84
Haaksbergen	1	14	10	—	—	4	—	—	4
Wierden.	1	209	37	24	16	111	21	—	172
Totaal Wol-spinnerij . . .	3	367	107	35	49	153	23	—	260
<i>III. Jute.</i>									
Rijssen	1	63	62	1	—	—	—	—	1
Totaal spinnerijen 8ste district 1917 . . .	19	4888	2265	306	568	1488	243	18	2623
Totaal spinnerijen 8ste district 1916 . . .	18	5507	2268	384	851	1723	302	15	3239
B. Weverijen en afwerking.									
<i>I. Katoen.</i>									
Enschede en Lonneker.	21	7834	3938	970	873	1747	279	27	3896
Almelo	4	2623	1607	280	198	461	67	10	1016
Borne	2	576	317	47	53	145	14	—	259
Delden	1	83	61	10	1	10	1	—	22
Friezenveen	1	102	56	2	21	20	1	2	46
Goor	1	430	289	42	38	36	21	4	141
Haaksbergen	2	424	253	55	38	69	7	2	171
Hellendoorn-Nijverdal .	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Hengelo	4	1935	1120	52	180	576	3	4	815
Oldenzaal	3	1402	629	166	172	417	18	—	773
Ootmarsum.	1	75	41	14	6	13	1	—	34
	41	15484	8311	1638	1580	3494	412	49	7173

	Aantal firma's.	Totaal aantal arbeiders.	Mannen van 17 jaar en ouder.	Beschermden personen					
				Jongens beneden 17 jaar.	Meisjes beneden 17 jaar.	Vrouwen van 17 jaar en daarboven ongehuwd.	Vrouwen gehuwd.	Vrouwen weduwe.	Totaal beschermd personeel.
Totaal Katoenweverij in Twenthe	41	15484	8311	1638	1580	3494	412	49	7173
Deventer	1	333	246	34	24	27	2	—	87
Totaal Katoenweverij 8ste district	42	15817	8557	1672	1604	3521	414	49	7260
<i>II. Wol.</i>									
Almelo	1	196	131	21	3	38	3	—	65
Delden	1	16	11	—	1	3	1	—	5
Haaksbergen	1	31	18	1	3	9	—	—	13
Hengelo	1	91	35	5	9	38	4	—	56
Wierden	1	78	42	5	2	25	3	1	36
Totaal wolweverij 8ste district	5	412	237	32	18	113	11	1	175
<i>III. Jute.</i>									
Rijssen	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Totaal weverij en afwerking 8ste district 1917	48	16229	8794	1704	1622	3634	425	50	7435
Totaal weverij en afwerking 8ste district 1916	45	20085	10807	2448	1980	4189	615	46	9278
C. Tricotfabrieken.									
Almelo	3	202	24	15	50	79	34	—	178
Friezenveen	1	431	68	24	107	210	20	2	363
Totaal tricotfabrieken 8ste district	4	633	92	39	157	289	54	2	541
D. Nettenfabriek.									
Goor	1	78	63	—	—	11	3	1	15
E. Bandfabriek.									
Enschede	1	177	40	23	57	55	2	—	137

	Aantal firma's.	Totaal aantal arbeiders.	Mannen van 17 jaar en ouder.	Beschermden personen.					
				Jongens beneden 17 jaar.	Meisjes beneden 17 jaar.	Vrouwen van 17 jaar en daarboven ongehuwd.	Vrouwen gehuwd.	Vrouwen weduwe.	Totaal beschermd personeel.
F. Tapijt- en Trijpfabrieken.									
Hengelo.	1	43	28	2	3	10	—	—	15
Deventer	2	177	71	22	35	32	17	—	106
Totaal tapijt- en trijpfabrieken:	3	220	99	24	38	42	17	—	121
G. Textielbleekerijen.									
Goor	1	234	160	13	9	44	7	1	74
Hellendoorn-Nijverdal .	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Lonneker (Boekelo). . .	1	184	107	27	11	38	—	1	77
Wierden.	1	439	247	40	88	61	3	—	192
Totaal Textielbleekerijen	4	857	514	80	108	143	10	2	343
H. Kantfabrieken.									
Hengelo.	1	67	32	7	14	14	—	—	35
I. Twijnerijen en Spoelerijen.									
Enschede	1	5	1	—	2	2	—	—	4
Hengelo.	1	177	22	—	96	58	—	1	155
Totaal Twijnerijen en Spoelerijen	2	182	23	—	98	60	—	1	159
Totaal textielindustrie in Twenthe	80	22821	11605	2127	2603	5677	735	74	11216
Totaal textielindustrie in 8ste district in 1917.	83	23331	11922	2183	2662	5736	754	74	11409
Totaal textielindustrie in 8ste district in 1916.	76	27750	14031	3018	3170	6469	999	63	13719

Opmerking: Niet opgenomen zijn: wattenfabrieken, poetskatoenfabrieken, katoenpluizerijen, breierijen, touwslagerijen, handweverijen en kapokfabrieken. Het aantal weverijen te Enschede is 2 grooter dan in voorafgaande jaren, omdat thans ook zijn opgenomen de 2 bestaande weverijen van paardehaardekens, die vroeger er niet inbegrepen waren.

Staat II.

Overzicht van het aantal in de textielindustrie werkzame arbeiders.

GEMEENTEN	BESCHERMDE PERSONEN														
	Totaal aantal arbeiders	Mannen van 17 jaar en daarboven		Jongens bene- den 17 jaar		Meisjes bene- den 17 jaar		Vrouwen van 17 jaar en daar- boven ongeh.		Vrouwen gehuwd		Vrouwen weduwe		Totaal beschermde personen	
		Aantal	0/o	Aantal	0/o	Aantal	0/o	Aantal	0/o	Aantal	0/o	Aantal	0/o	Aantal	0/o
Almelo	3311	1879	56.7	337	10.2	302	9.1	652	19.7	129	3.9	12	0.4	1432	43.3
Borne	941	508	54.—	81	8.6	110	11.7	219	23.3	22	2.3	1	0.1	433	46.—
Delden.	99	72	72.7	10	10.1	2	2.02	13	13.1	2	2.02	—	—	27	27.3
Enschede en Lonneker	11337	5666	50.—	1181	10.4	1234	11.—	2751	24.2	462	4.—	43	0.4	5671	50.—
Friezenveen	533	124	23.3	26	4.9	128	24.—	230	43.2	21	3.9	4	0.7	409	76.7
Goor	742	512	69.—	55	7.4	47	6.3	91	12.3	31	4.2	6	0.8	230	31.—
Haaksbergen	469	281	60.—	56	11.9	41	8.7	82	17.5	7	1.5	2	0.4	188	40.—
Hengelo	2757	1379	50.—	104	3.8	400	14.5	858	31.1	11	0.4	5	0.2	1378	50.—
Hellendoorn-Nijverdal	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ootmarsum	75	41	54.7	14	18.7	6	8.—	13	17.3	1	1.3	—	—	34	45.3
Rijssen	63	62	98.4	1	1.6	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1.6
Oldenzaal	1768	755	42.7	193	10.9	227	12.8	571	32.3	22	1.3	—	—	1013	57.3
Wierden	726	326	44.9	69	9.5	106	14.6	197	27.1	27	3.7	1	0.14	400	55.1
Totaal Text. industrie	22821	11605	50.8	2127	9.3	2603	11.4	5677	25.—	785	3.2	74	0.3	11216	49.2
Twenthe	510	317	62.2	56	11.—	59	11.6	59	11.6	19	3.7	—	—	193	37.8
Deventer	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Totaal Text. industrie 8ste District 1917 .	23331	11922	51.1	2183	9.4	2662	11.4	5736	24.6	754	3.2	74	0.3	11409	48.9
Totaal Text. industrie 8ste District 1916 .	27750	14031	50.6	3018	10.9	3170	11.4	6469	23.3	999	3.6	63	0.2	13719	49.4

Staat III.

Middagrust in de Textielfabrieken.

	Aantal arbeiders, die een middagrust genieten van										Geen middag- rust hadden.
	$\frac{1}{2}$	$\frac{3}{4}$	1	$1\frac{1}{4}$	1.20	$1\frac{1}{2}$	$1\frac{3}{4}$	2	$2\frac{1}{2}$	4	
Almelo	—	—	—	—	—	3311	—	—	—	—	—
Borne.	—	—	—	905	—	36	—	—	—	—	—
Delden	—	—	—	—	—	99	—	—	—	—	—
Enschede en Lonneker	2	2	111	3239	6	7252	—	6	—	2	717
Friezenveen	—	—	—	—	—	279	105	—	—	—	149
Goor	—	—	—	2	—	725	—	—	—	—	15
Haaksbergen	—	—	—	4	—	464	—	—	—	—	1
Hengelo.	11	—	3	1	—	2209	—	515	—	—	18
Hellendoorn-Nijverdal .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ootmarsum	—	—	—	1	—	71	—	—	—	—	3
Rijssen	—	—	—	63	—	—	—	—	—	—	—
Oldenzaal	—	—	—	200	—	1568	—	—	—	—	—
Wierden.	—	—	—	—	—	726	—	—	—	—	—
Deventer	—	—	—	—	—	510	—	—	—	—	—
Totaal 8ste District 1917	13	2	114	4415	6	17250	105	521	—	2	903
„ „ „ 1916	1056	—	143	414	—	21942	2311	1058	17	—	809
Percentage 1917. . .	0.06	—	0.5	19.—	0.02	73.9	0.5	2.2	—	—	3.8
„ 1916. . .	3.81	—	0.52	1.5	—	79.11	8.32	3.81	0.06	—	2.87

Opmerking: In de groep welke geen middagrust heeft, zijn begrepen:

- 14 mannen die in een nachtploeg werken en te middernacht $\frac{1}{2}$ uur schaft hebben. Verder eenige groote groepen, die alleen of in een voormiddagploeg, of alleen in een namiddagploeg werken. Daarenboven nog enkele portiers, nachtwakers, schoonmaaksters, die of alleen des morgens, of alleen des namiddags werkzaam zijn. Het werkelijke aantal textielarbeiders in engeren zin, die den geheelen dag werkzaam zijn en geen schafttijden hebben is zeer gering en bedraagt slechts 42. Het omvat alleen mannen, die meestal en hoofdzakelijk in de sterkerij werkzaam zijn.

Werktijden in sigarenfabrieken in het 2de district (Breda), vallende onder de bepalingen der Veiligheidswet.

Een onderzoek werd ingesteld naar het aantal werklieden en den werktijd van dezen in de sigarenmakerijen, waarin 10 of meer personen werkzaam waren.

De uitkomsten hiervan zijn vervat in onderstaande staten.

Aantal arbeiders, werkzaam in de sigarenfabrieken.

GEMEENTEN.	Aantal fabrieken.	Beschermden personen.					Volwassen mannen.	Totaal aantal arbeiders.
		Jongens.	Meisjes.	Ongehuwde vrouwen.	Gehuwde vrouwen.	Totaal.		
Almkerk	1	8	—	—	—	8	7	15
Baarle-Nassau	1	5	—	—	—	5	7	12
Bergen op Zoom	1	3	—	—	—	3	30	33
Berlicum	1	15	—	—	—	15	42	57
Boxtel	2	39	11	6	—	56	70	126
Breda	2	10	—	1	—	11	78	89
Empel c.a.	1	4	—	—	—	4	12	16
Etten en Leur	1	2	—	—	—	2	11	13
Geertruidenberg.	2	6	—	—	—	6	42	48
's-Hertogenbosch	15	365	67	47	12	491	991	1482
Oisterwijk.	1	17	8	11	—	36	111	147
Oosterhout	2	27	—	—	—	27	35	62
Prinsenhage	3	8	—	—	—	8	38	46
Roosendaal	2	8	22	20	—	50	23	73
Teteringen	1	5	—	2	—	7	44	51
Tilburg	11	65	23	27	3	118	263	381
Zierikzee	3	5	—	1	—	6	48	54
Totaal	50	592	131	115	15	853	1852	2705

Aantal arbeiders in de sigarenfabrieken, verdeeld naar den dagelijkschen werktijd op de eerste 5 dagen der week.

GEMEENTEN.	9 uur.		9½ uur.		10 uur.		10½ uur.	11 uur.	11½ uur.	12 uur.
	Onbeschermden personen.	Beschermden personen.	Onbeschermden personen.	Beschermden personen.	Onbeschermden personen.	Beschermden personen.				
Almkerk	—	—	7	8	—	—	—	—	—	—
Baarle-Nassau	—	—	—	5	—	—	7	—	—	—
Bergen op Zoom	—	—	—	3	—	—	—	30	—	—
Berlicum	—	—	—	—	—	15	42	—	—	—
Boxtel	21	14	—	—	49	42	—	—	—	—
Breda	—	—	—	—	30	11	48	—	—	—
Empel c.a.	—	—	—	—	12	4	—	—	—	—
Etten en Leur	—	—	—	2	—	—	11	—	—	—
Geertruidenberg	—	—	—	—	—	6	—	—	17	25
's-Hertogenbosch	—	—	44	158	669	333	276	—	2	—
Oisterwijk	—	—	—	—	111	36	—	—	—	—
Oosterhout	—	—	—	—	—	27	35	—	—	—
Prinsenhage	—	—	—	—	16	8	12	10	—	—
Roosendaal	—	—	—	17	21	33	2	—	—	—
Teteringert	—	—	—	—	—	7	—	44	—	—
Tilburg	—	4	—	63	8	51	246	9	—	—
Zierikzee	—	5	—	—	14	1	6	28	—	—
Totaal	21	23	51	256	930	574	685	121	19	25

Aantal arbeiders in de sigarenfabrieken, verdeeld naar den werktijd op Zaterdag.

GEMEENTEN.	5½ uur of korter.	5½—6 uur.	6—7 uur.	7—8 uur.	8—9 uur.	9—10 uur.	10—11 uur.	11—12 uur.
Almkerk	—	—	15	—	—	—	—	—
Baarle-Nassau	—	—	—	—	—	5	7	—
Bergen op Zoom	—	—	—	3	—	30	—	—
Berlicum	—	—	—	—	—	57	—	—
Boxtel	126	—	—	—	—	—	—	—
Breda	—	53	—	36	—	—	—	—
Empel c.a.	16	—	—	—	—	—	—	—
Etten en Leur	2	11	—	—	—	—	—	—
Geertruidenberg.	—	—	1	17	5	25	—	—
's-Hertogenbosch	203	2	237	251	52	735	—	2
Oisterwijk	—	—	112	35	—	—	—	—
Oosterhout	52	—	—	10	—	—	—	—
Prinsenhage	13	—	33	—	—	—	—	—
Roosendaal	—	—	—	35	38	—	—	—
Teteringen	—	5	44	—	2	—	—	—
Tilburg.	69	130	75	46	53	8	—	—
Zierikzee	5	6	—	14	1	28	—	—
Totaal	486	207	517	447	151	888	7	2

Aantal arbeiders in de sigarenfabrieken, verdeeld naar
den middagrusttijd.

GEMEENTEN.	$\frac{1}{2}$ uur	1 uur	$1\frac{1}{2}$ uur	2 uur
Almkerk	—	15	—	—
Baarle-Nassau	—	7	5	—
Bergen op Zoom.	—	30	3	—
Berlicum.	—	—	42	15
Boxtel	—	—	109	17
Breda.	—	—	89	—
Empel c.a.	—	—	16	—
Etten en Leur.	—	—	13	—
Geertruidenberg	—	42	6	—
's-Hertogenbosch.	2	—	1480	—
Oisterwijk	—	147	—	—
Oosterhout	—	35	27	—
Prinsenhage.	—	27	19	—
Roosendaal.	—	—	73	—
Teteringen	—	—	51	—
Tilburg	—	12	369	—
Zierikzee	—	48	6	—
Totaal	2	363	2308	32

Zooals uit de staten blijkt, bedroeg het aantal, in dezen tak van industrie werkzame, mannelijke personen van 17 jaar en ouder, 68,47 % en 31,53 % beschermde personen.

Deze laatste groep kan verdeeld worden in :

Jongens beneden 17 jaar	21,89 %
Meisjes beneden 17 "	4,84 "
Ongehuwde vrouwen boven 17 jaar	4,25 "
Gehuwde vrouwen.	0,55 "

Deze laatsten waren alleen werkzaam in 's Hertogenbosch en Tilburg.

Wat den werktijd betreft, werkten 869 onbeschermden of 47 % van het totaal aantal onbeschermden 58 uur per week of minder; 42 % van de onbeschermden had een wekelijkschen werkduur van 61 uur of minder, terwijl 11 % meer dan 61 uur per week werkte.

Verdeeld naar den dagelijkschen werktijd werkten van het onbeschermd personeel 1002 personen of 54 % 10 uur of minder; 850 personen of 46 % werkten langer dan 10 uur per dag. In Geertruidenberg werden nog werkdagen van $11\frac{1}{2}$ en 12 uur aangetroffen.

De vrije Zaterdagmiddag wordt nog slechts door een klein deel genomen; wel werkt een aanzienlijk deel 's Zaterdags korter dan op andere

dagen, doch nog 897 arbeiders van de 2705 of 33 % werkt 's Zaterdags nog 9 uur of langer.

De middagrusttijd bedraagt thans voor de overgrootste meerderheid 1½ uur.

NACHTARBEID IN HET BROODBAKKERSBEDRIJF.

Als uitvloeisel van de maatregelen in het belang der kolenbesparing kwamen in vele gemeenten verordeningen tot stand, houdende bepalingen tot het tegengaan, beperken of afschaffen van den nachtarbeid in het broodbakkersbedrijf.

Een der eerste en meest nagevolgde verordeningen is wel die der gemeente Hoorn, welke hieronder volgt.

Het betreffende gemeenteblad luidt:

Verordening tot het tegengaan van den nachtarbeid in broodbakkerijen.

De Burgemeester en Wethouders van Hoorn doen te weten, dat door den raad der gemeente, in zijne vergadering van 30 Januari 1917, is vastgesteld de volgende verordening:

Verordening tot het tegengaan van nachtarbeid in broodbakkerijen.

Artikel 1. Voor de toepassing dezer verordening worden verstaan:

a. onder broodbakkerij: alle open of besloten ruimten, behoorende tot eene inrichting, waar ten behoeve van eene onderneming brood wordt gebakken, met uitzondering van die ruimten, waar nimmer met de broodbereiding verband houdende werkzaamheden worden verricht;

b. onder broodwinkel: alle voor het publiek toegankelijke plaatsen, waar brood wordt verkocht en afgeleverd voor gebruik elders dan ter plaatse van verkoop;

c. onder bakkersarbeid: alle werkzaamheden, verricht in eene broodbakkerij, met uitzondering van die, welke dienen tot herstelling van ovens of werktuigen, of tot herstelling of onderhoud van gebouwen.

Art. 2. Behoudens het bepaalde in artikel 4, is het verboden, bakkersarbeid te verrichten tusschen negen uur des avonds en zes uur van den daaropvolgenden voormiddag.

Art. 3. Het is verboden, langs de openbare straat brood te vervoeren vóór des voormiddags tien uur.

Van dit verbod is uitgezonderd het vervoer in afzonderlijk en gesloten pakket van ten hoogste 5 K.G., door of vanwege den dienst der posterijen of van een spoor- of tramwegmaatschappij rechtstreeks naar de woning van den verbruiker, alsmede het medebrengen van

brood door den verbruiker of één van diens huisgenooten uit een bakkerij of eenen broodwinkel.

Onder huisgenooten van den verbruiker worden voor de toepassing van dit artikel tevens verstaan :

a. diens kinderen en

b. dienstboden en andere personen, die geregeld huiselijke diensten bij den verbruiker verrichten, beide groepen ook al wonen zij niet bij den verbruiker in.

Art. 4. Het verbod van bakkersarbeid geldt niet :

a. gedurende het tijdvak van vier tot zes uur van den Zaterdagmorgen, uitgezonderd voor de onder *b* van dit artikel bedoelde bakkerijen ;

b. voor eene broodbakkerij, waarvan het hoofd of de bestuurder ten genoegen van burgemeester en wethouders doet blijken, dat zij onder rabbinaal toezicht werkt, gedurende het tijdvak van vier tot zes uur van den Vrijdagmorgen.

Art. 5. Het hoofd of de bestuurder eener broodbakkerij is verplicht te zorgen, dat :

a. daarin geen bakkersarbeid worde verricht in strijd met de verbodsbepaling van artikel 2 ;

b. geen brood, afkomstig uit zijne bakkerij of zijnen broodwinkel, worde vervoerd in strijd met de verbodsbepaling van artikel 3.

Art. 6. Het hoofd of de bestuurder van een broodwinkel, niet tevens hoofd of bestuurder eener binnen deze gemeente gevestigde broodbakkerij zijnde, is verplicht te zorgen, dat ten behoeve van zijn bedrijf geen brood worde vervoerd in strijd met de verbodsbepaling van artikel 3.

Art. 7. Burgemeester en wethouders zijn bevoegd eene al dan niet voorwaardelijke ontheffing te verleen van de verbodsbepalingen dezer verordening :

a. algemeen ten aanzien van alle broodbakkerijen of broodwinkels voor enkele, door hen aan te wijzen dagen of uren ;

b. ten aanzien van bepaalde broodbakkerijen of broodwinkels, in gevallen, dat de noodzakelijkheid of billijkheid daarvan voldoende is aangetoond.

Van de ontheffingen, sub *a* en *b* bedoeld, wordt door burgemeester en wethouders openbare kennisgeving gedaan.

Art. 8. Met het opsporen van de overtredingen en met het toezicht op de nakoming van de bepalingen dezer verordening zijn, onverminderd het bepaalde in artikel 8 van het wetboek van strafverordening, belast de ambtenaren en beambten der gemeente-politie.

Hun wordt de last verstrekt, om, indien de zorg voor de nakoming dezer verordening zulks vereischt, met inachtneming van de wet van 31 Augustus 1853 (Staatsblad no. 83), de woningen, gebouwen en erven der ingezetenen, hun ondanks, ook tusschen zonsonder- en opgang, binnen te treden.

Zij zijn bevoegd rij- en voertuigen, alsmede tot verpakking of berging dienende voorwerpen, indien het vermoeden bestaat, dat

daarmede of daarin, in strijd met de bepalingen dezer verordening, brood vervoerd wordt, te onderzoeken.

De bestuurder van een rij- of voertuig en ieder ander, die vermoed wordt brood te vervoeren, in strijd met de bepalingen dezer verordening, is, op de eerste vordering der in het eerste lid van dit artikel genoemde ambtenaren en beambten, verplicht, dezen tot dat onderzoek de gelegenheid te verschaffen en alle verder vereischte hulp en medewerking te verleen.

Art. 9. Overtreding van een van de bepalingen dezer verordening wordt gestraft met hechtenis van ten hoogste zes dagen of geldboete van ten hoogste vijf en twintig gulden.

Art. 10. Deze verordening treedt in werking op den dag, na dien waarop zij is afgekondigd.

Het verbod van bakkersarbeid treedt evenwel, voor zoover het tijdvak van vier tot zes uur des voormiddags betreft, eerst in werking den eersten Mei 1917.

Zijnde deze verordening aan de Gedeputeerde Staten van Noordholland, volgens hun bericht van den 14en Februari 1917, no. 124, in afschrift medegedeeld.

En is hiervan, afkondiging geschied, waar het behoort, den 22sten Februari 1917.

In de gemeenten Boskoop, Culemborg, Katwijk, Voorburg, Castricum en Winschoten heeft men volstaan met het uitvaardigen van een verbod tot het vervoeren van brood vóór een bepaald uur 's morgens, dat voor Boskoop en Voorburg op 9 en 9¹/₂ uur, voor de overige gemeenten op 10 uur gesteld is. Te Castricum, Winschoten en Culemborg is tevens het verkoopen van brood voor dat uur verboden.

Te Culemborg was in overleg met de bakkerspatroonsvereniging een verbod uitgevaardigd tegen den verkoop en de bezorging van versch brood vóór des middags 12 uur; later is dit tijdstip teruggebracht op des morgens 11 daarna op 10 uur. Oud brood mag wel voor 10 uur worden verkocht en bezorgd. Op Zaterdag wordt slechts éénmaal bezorgd en niet voor 10 uur v.m. Klachten over deze regeling werden niet vernomen, evenmin werd geklaagd over verlies van klanten.

Als gevolg van dit verbod tot aflevering van versch brood wordt de arbeid nergens voor 5 uur v.m. aangevangen, behoudens Zaterdag, wanneer tusschen 3 en 4 uur begonnen wordt. Een patroon begint Vrijdagavond 11 uur omdat zijn beide knechts elders wonen en Zaterdagsmiddag vroeg naar huis willen.

In andere plaatsen werd, door maatregelen inzake lichtrantsoeneering de nachtarbeid onmogelijk. Zoo werd b.v. in de gemeente Venlo eene verordening vastgesteld, waarbij is verboden in bakkerijen van 's avonds 9 tot 's morgens 5 uur gas, petroleum of electrisch licht te gebruiken. Van de zijde der bakkers werden daartegen geen bezwaren vernomen.

In Delft hebben de bakkerspatroons zich bij notarieel contract, op straffe van een boete van f 500.—, onderling verbonden om behalve Vrijdags, niet voor 5 uur 's morgens met bakken en niet voor 10 uur 's morgens

met rijden aan te vangen. Op Vrijdag kan om 12 uur des nachts worden begonnen. Later is ook hier bij verordening een regeling getroffen, waarbij de arbeid 's nachts nog meer werd beperkt.

Te Enschede is door samenwerking van bakkers eene regeling tot stand gekomen, welke later echter door een gemeentelijke verordening is vervangen, van den volgenden inhoud:

„Door de gemeente zal aan de bakkerijen electrische stroom voor kracht worden geleverd van voormiddags 8 tot namiddags half vier uur en stroom en gas voor licht van voormiddags 6 tot namiddags 6 uur indien aan de volgende voorwaarden wordt voldaan.

1ste. dat alleen van voormiddags 6 tot namiddags 6 uur in brood- en banketbakkerijen aan de bereiding van brood, beschuit en banket wordt gewerkt, er buiten dien tijd geen licht wordt gebrand en ook hoegenaamd geen werkzaamheden, al dan niet met het bedrijf in verband staande, worden verricht;

2de. dat des Zondags (voor Israëlitische bakkerijen des Zaterdags) niet aan de bereiding van brood gewerkt wordt”.

Alle bakkers te Enschede hebben eene verklaring onderteekend, dat zij aan bovengenoemde voorwaarden zullen voldoen.

Aangezien in de meeste bakkerijen te Enschede tevoren des nachts gewerkt werd, stelde het Districtshoofd te Deventer (8ste district) in Maart 1917 een uitvoerig onderzoek in naar de veranderingen, welke zich in de bakkerijen zoowel te Enschede als te Lonneker hadden voorgedaan. De resultaten van dit onderzoek zijn opgenomen in de tabel op blz. 260—265. Naast de nieuwe werktijdregeling werd nagegaan het verbruik van electriciteit en gas in overeenkomstige perioden voor en na de afschaffing van den nachtarbeid. Deze laatste cijfers behoeven geen toelichting, duidelijk blijkt er uit, dat aan verlichting niet onbelangrijk werd bespaard, terwijl ook het verbruik van electriciteit voor krachtdoeleinden in sommige bedrijven was gedaald, waaraan het feit, dat de patroon bij dagarbeid meer in de werkplaats aanwezig is, wellicht niet vreemd is.

Zonder eenige uitzondering bleken alle gezellen met de nieuwe regeling ingenomen, al moesten zij erkennen, dat wel eens wat harder dan gewoon gewerkt moest worden om op tijd de bakkerij te verlaten. De gewijzigde werktijdregeling leverde voor de groote bakkerijen de minste bezwaren op, hoewel juist van deze zijde nogal eens op de nadeelen werd gewezen.

Ongeveer tegelijkertijd kwam een collectief contract tot stand, waarbij werd bepaald dat in bakkerijen met meer dan 3 personen niet langer dan 10 uur per dag en 60 uur per week mocht worden gewerkt. In kleinere werkplaatsen mocht 11 uur per dag en 66 uur per week gearbeid worden. De kleinere bakkerijen hebben dus den werktijd het meest moeten inkrimpen. Desniettemin staande hebben over het algemeen de kleine patroons de minste bezwaren tegen de beperkte regeling ingebracht.

Ten slotte kan nog worden medegedeeld, dat 37 bakkers hun brood nog denzelfden dag, waarop het is gebakken, afleveren. In de meeste gevallen geschiedt dit tusschen 10 en 11 uur v.m. Een enkele bakker levert reeds om 9 $\frac{1}{2}$ v.m. versch brood, terwijl bij vier bakkers eerst om respectievelijk 12—1 en 2 uur versch brood wordt verkocht. Slechts een dezer

Nummer van de Bakkerij.	Personeel		WERKTIJD IN DE BAKKERIJ.			VERBRUIK ELECTRICITEIT.							
	Beschermd.	Onbeschermd.	Begin—Einde.	Afwijkingen.	Totaal aantal werkuren per week in bakkerij.	November 1916.		Februari 1916.		Februari 1917.		Verschil tusschen Febr. 1916 en Febr. 1917.	
						Licht.	Kracht.	Licht.	Kracht.	Licht.	Kracht.	Licht.	Kracht.
1	—	4	6 v.m.—5 n.m.	.	61	—	94	—	66	—	60	—	—
2	—	3	7 "—6 "	.	54	—	549	—	512	—	479	—	— 33
		4	8 "—5 "	.									
		6	7 "—6 "	.									
3	1	—	6 1/2 "—5 "	Zaterd. tot 3 1/2 n.m.	55 1/2	—	301	—	288	—	198	—	— 90
		5	6 "—4 1/2 "	.	60								
		3	7 1/2 "—6 "	.	60	177	344	175	387	75	136	— 100	— 251
10	6 "—6 "	.											
5	—	11	6 "—4 1/2 "	.	60	203	87	—	131	141	57	+ 141	— 74
6	1	—	7 "—5 1/2 "	.	57	51	357	—	—	22	241	+ 22	+ 241
		2	6 "—5 1/2 "	.	66	—	—	—	—	—	—	—	—
		2	6 1/2 "—6 "	.	56 1/2	—	507	—	481	—	260	—	— 221
7	4 "—5 1/2 "	Zaterd. 6 v.m.—12 1/2											
8	—	1	6 "—6 "	.	63	—	30	—	28	—	15	—	— 13
9	—	3	6 "—6 "	.	63	—	—	—	—	—	—	—	—
10	1	—	6 "—6 "	.	57	—	—	—	—	—	—	—	—
11	1	3	6 "—6 "	.	63	—	293	—	345	73	156	+ 73	— 189
		—	7 "—6 "	.	51								
		5	8 "—6 "	.	57								
		4	6 "—4 "	.		—	—	—	—	—	—	—	—
12	—	5	6 "—6 "	.	63	105	58	88	41	46	50	— 42	+ 9
13	—	5	6 "—6 "	.	66	—	—	—	—	—	—	—	—
14	1	—	7 "—6 "	.	57	—	61	—	44	—	40	—	— 4
		3	6 "—6 "	.	63								
15	—	5	6 "—6 "	.	66	—	—	—	—	—	—	—	—
16	1	—	7 "—6 "	loopwerk 1 1/2—3 n.m.	48	—	—	—	—	—	—	—	—
		2	6 "—6 "	.	63								
17	—	2	6 "—5 "	.	63	—	—	—	—	—	—	—	—
18	—	4	6 "—6 "	.	63	—	—	—	—	—	—	—	—
		3	6 "—6 "	.									
19	—	3	6 "—6 "	.	66	—	143	—	130	—	82	—	— 48
20	—	2	6 "—6 "	.	66	—	—	—	—	—	—	—	—
21	—	2	6 "—6 "	.	63	—	34	—	47	—	32	—	— 15
22	—	2	6 "—6 "	.	66	—	—	—	—	—	—	—	—
23	—	3	6 "—6 "	.	66	—	—	—	—	—	—	—	—
24	—	2	6 "—6 "	Zaterdag 6—3.	63	—	—	—	—	—	—	—	—
25	—	2	6 "—6 "	.	66	—	—	—	—	—	—	—	—
26	—	2	6 "—6 "	.	66	—	—	—	—	—	—	—	—

CITEIT IN K.W.U.						GASVERBRUIK IN M ³ .										Voorheen nachtarbeid.
Maart 1916.		Maart 1917.		Verschil.		Januari		Verschil.	Februari		Verschil.	Maart		Verschil.		
Licht.	Kraacht.	Licht.	Kraacht.	Licht.	Kraacht.	1916.	1917.		1916.	1917.		1916.	1917.			
—	84	—	55	—	— 29	166	172	+ 6	125	106	— 19	96	81	— 15	Zondag 12 n.m.	
—	500	—	478	—	— 22	328	220	— 108	252	146	— 106	258	151	— 107	Maandag 6 v.m. Begon alleen op Zondag 10 n.m. en 12 n.m.	
—	362	—	177	—	— 185	456	334	— 122	393	249	— 144	479	196	— 283	Begon 8 en 10 n.m.	
140	301	31	106	— 109	— 195	123	181	+ 58	131	89	— 42	105	74	— 31	Begon 8 en 10 1/2 n.m.; geheelen nacht.	
—	97	13	54	+ 13	— 43	372	115	— 257	305	82	— 223	343	134	— 209	Volledig.	
3	—	10	255	+ 7	+ 255	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Begon met 2 man 5 v.m. Zaterdag alle 3 v.m.	
—	425	—	241	—	— 184	270	150	— 120	200	27	— 173	200	5	— 195	1 man om 3 v.m. Zaterdag 2 v.m. en 3 man 4 1/2 v.m.	
—	27	—	9	—	— 18	71	135	+ 64	40	106	+ 66	59	81	+ 22	Begon 10 n.m.	
—	—	—	—	—	—	139	79	— 60	130	70	— 60	134	84	— 50	Begon 3 v.m. en op Vrijdag 10 n.m.	
—	—	—	—	—	—	77	64	— 13	75	25	— 50	88	23	— 65	Begon 12 n.m.	
—	352	31	153	+ 31	— 199	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Begon 7—8 en 10 n.m.	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Op Vrijdag 2, 4, 5 v.m. en 7 n.m.	
88	44	12	27	— 76	— 17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Begon 7 1/2, 9 1/2, 10 1/2 n.m.	
—	—	—	—	—	—	163	123	— 40	180	87	— 93	47	73	+ 26	Begon 10 n.m.	
—	74	—	41	—	— 33	146	88	— 58	92	79	— 13	121	40	— 81	Vrijdag 6 n.m. Begon 8, 9 1/2 en 11 n.m.	
—	—	—	—	—	—	83	97	+ 14	75	33	+ 42	81	—	— 81	Begon 1 en 3 v.m.	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Begon 2 v.m. Don- derd. en Zaterd. om 10 n.m.	
—	—	—	—	—	—	233	173	— 60	216	89	— 127	178	36	— 142	Begon 10 n.m.	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Begon 4 v.m.	
141	—	—	82	—	— 59	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Begon Zondag 11 n.m. Vrijdag tot 9 n.m.	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Begon 3 1/2 v.m.	
57	—	—	25	—	— 32	94	77	— 17	109	48	— 61	123	40	— 83	Begon 5 v.m.	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Begon 9 1/2 en 10 n.m.	
—	—	—	—	—	—	102	57	— 45	95	53	— 42	70	44	— 26	Begon 5 v.m.	
—	—	—	—	—	—	143	101	— 42	106	84	— 22	95	79	— 16	Maandag 4 v.m.	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Begon 4 1/2 v.m.	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Begon 10 n.m.	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Vrijdag 5 n.m.	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Begon 6 v.m.	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Maandag 5 v.m.	

Nummer van de Bakkerij.	Personeel		WERKTIJD IN DE BAKKERIJ.			VERBRUIK ELECTRICITEIT							
	Beschermd.	Onbeschermd.	Begin—Einde.	Afwijkingen.	Totaal aantal wer- ken per week in bakkerij.	November 1916.		Februari 1916.		Februari 1917.		Verschil tus- schen Febr. 191 en Febr. 1917	
						Licht.	Kracht.	Licht.	Kracht.	Licht.	Kracht.	Licht.	Kracht.
27	—	2	6 v.m. 6 n.m.		66	—	—	—	—	—	—	—	—
28	—	1	6 „ —12v.m.	daarna loopwerk tot 6 n.m.	36	—	—	—	—	—	—	—	—
29	—	2	6 „ —6 n.m.		63	—	—	—	—	—	—	—	—
30	—	3	6 „ —6 „	Zaterdag 6—3.	64	—	—	—	—	—	—	—	—
31	—	2	6 „ —6 „		63	—	—	—	—	—	—	—	—
32	—	3	6 „ —5½ „		66	—	—	—	—	—	—	—	—
33	—	1	6 „ —5 „	Zaterdag 6—3.	59	—	—	—	—	—	—	—	—
34	—	2	6 „ —6 „		66	—	—	—	—	—	—	—	—
35	—	3	6 „ —6 „		66	—	—	—	—	—	—	—	—
36	—	3	6 „ —6 „	Zondag 6—1.	59½	—	—	—	—	—	—	—	—
37	1	—	6½ „ —6 „		57	—	—	—	—	—	—	—	—
		1	6½ „ —6 „		63	—	—	—	—	—	—	—	—
38	1	—	7 „ —6 „		57	—	—	—	—	—	—	—	—
		2	6 „ —6 „		66	—	—	—	—	—	—	—	—
39	—	1	6 „ —11v.m.	daarna loopwerk tot 8 n.m.	30	—	—	—	—	—	—	—	—
40	—	1	11 „ —6 n.m.	Maand. en Vrijd. 6 v.m.—6 n.m.	49	—	—	—	—	—	—	—	—
		—	„ „	Zaterdag 6—12.									
41	—	2	6½ „ —6 „		57	—	—	—	—	—	—	—	—
42	—	1	6 „ —6 „		63	—	—	—	—	—	—	—	—
43	—	3	6 „ —6 „		60	—	—	—	—	—	—	—	—
44	—	2	6 „ —6 „		66	—	—	—	—	—	—	—	—
45	—	2	6 „ —6 „		66	—	—	—	—	—	—	—	—
46	1	—	6½ „ —5 „		57	—	—	—	—	—	—	—	—
		1	6 „ —2 „	daarna loopwerk van 2½—6 n.m.	48	—	—	—	—	—	—	—	—
47	—	3	6 „ —6 „	Zaterdag 9—5, Zondag 6—11.	62	—	—	—	—	—	—	—	—
48	2	—	7 „ —6 „		57	—	—	—	—	—	—	—	—
		3	6 „ —5 „	Vrijdag tot 5½ n.m.	64½	—	—	—	—	—	—	—	—
		3	7 „ —6 „	Zaterdag tot 6 n.m.	63	—	—	—	—	—	—	—	—
49	—	2	6 „ —6 „	Op Dinsd. Donderd. Zaterd. 6—1 n.m. daarna loopwerk.	54	—	—	—	—	—	—	—	—
50	1	—	7 „ —6 „		54	—	—	—	—	—	—	—	—
		1	6 „ —6 „		66	—	—	—	—	—	—	—	—
51	1	—	7 „ —6 „	Woensd. en Vrijd. 6½	58	—	—	—	—	—	—	—	—
		1	6 „ —6 „	v.m.—6 n.m.	66	—	—	—	—	—	—	—	—
52	1	—	6 „ —6 „		57	—	—	—	—	—	—	—	—
		1	6 „ —6 „		60	—	—	—	—	—	—	—	—
53	—	2	6 „ —6 „		66	—	—	—	—	—	—	—	—
54	1	—	7 „ —6 „		57	—	—	—	—	—	—	—	—

Nummer van de Bakkerij.	Personeel.		WERKTIJD IN DE BAKKERIJ.				VERBBUIK ELECTRI.							
	Beschermd.	Onbeschermd.	Begin—Einde.	Afwijkingen.	Totaal aan- tal werk- uren per week in bakkerij	November 1916.		Februari 1916.		Februari 1917.		Verschil tus- schen Febr.1916 en Febr. 1917.		
						Licht.	Kracht.	Licht.	Kracht.	Licht.	Kracht.	Licht.	Kracht.	
55	—	1	6 „ —6 „	Zaterdag 6—2 n.m.	63	—	—	—	—	—	—	—	—	
56	—	2	6 „ —6 „	„ „ „ „ „ „	63	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	2	6 „ —6 „	Zaterdag 6—3.	64	—	—	—	—	—	—	—	—	
57	—	1	7 „ —11 v.m.	dan loopwerk, Maand., Dinsd., Zaterd.	30	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	1	6 „ —5 ¹ / ₂ nm	6 v.m.—11 v.m.	41 ¹ / ₂	—	—	—	—	—	—	—	—	
58	—	1	6 „ —12 ¹ / ₂ „	Vrijdag, Zaterdag 6— 2, verder loopw.	42	—	—	—	—	—	—	—	—	
59	—	1	6 ¹ / ₂ „ —12 „	Dinsdag, Vrijdag 6 ¹ / ₂ v.m.—6 n.m., 'smid- dags loopwerk.	35 ¹ / ₂	—	—	—	—	—	—	—	—	
60	—	2	6 ¹ / ₂ „ —6 „	„ „ „ „ „ „	63	—	—	—	—	—	—	—	—	
61	—	1	6 „ —3 „	Dinsd. 6 v.m.—6 n.m., Vrijd. 2 n.m. 6 n.m.	49 ¹ / ₂	—	—	—	—	—	—	—	—	
62	—	1	6 „ —6 „	Maand., Dond., Zaterd. loopwerk 2—5 n.m.	57	—	—	—	—	—	—	—	—	

laatst levert op Maandagmorgen brood af, dat Zaterdag is gebakken.

Negentien bakkers leveren brood af daags na het bakken, 9 van hen verkoopen op Maandagmorgen slechts brood van Zaterdag, de overigen hebben op Maandagmorgen versch brood. Een bakker heeft dit al om 10 uur, de overigen hebben tusschen 11 $\frac{1}{2}$ en 12 uur v.m. versch brood.

Te Tiel hebben de bakkerspatroons eenparig besloten den nachtarbeid af te schaffen, met vrijlating der werktijden. Voor 10 uur (op Maandag en Zaterdag voor 8 uur) zal geen versch brood afgeleverd worden. Het gevolg is geweest, dat op Maandag en Zaterdag niet voor 3 uur, op andere dagen niet voor 5 uur begonnen wordt.

Te Harderwijk besloten de bakkers in Februari bij wijze van proef voor een maand den nachtarbeid af te schaffen. Op de patroonsvergadering was slechts een tegenstander, die na den proeftijd tot voorstander was bekeerd toen besloten werd de afschaffing te bestendigen. Bepaald is dat niet voor 5 uur zal worden begonnen, met uitzondering van Zaterdag, wanneer reeds Vrijdagavond om 11 uur aangevangen mag worden. Voor 10 uur v.m. mag brood, hetzij versch of oudbakken, slechts in den winkel worden verkocht.

Aan een der groote bakkerijen, welke voor het interneeringskamp werkt, is toegestaan 's nachts te bakken.

De werktijd in de bakkerijen bedraagt met inbegrip van de schaft-tijden 11 à 12 uur daags, des Zaterdags 15 à 16 uur. Men controleert elkaar onderling; strafbepalingen zijn er niet.

CITEIT IN K.W.U.						GASVERBRUIK IN M ³ .										Voorheen nachtarbeid.
Maart 1916.		Maart 1917.		Verschil.		Januari		Verschil.	Februari		Verschil.	Maart.		Verschil.		
Licht.	Kracht.	Licht.	Kracht.	Licht.	Kracht.	1916.	1917.		1916.	1917.		1916.	1917.			
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Begon 10 ¹ / ₂ n.m.	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Begon 3 v.m.	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Vrijd. 12 n.m.	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Begon 5 v.m.	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Begon 5 v.m.	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Vrijdag 4 n.m.	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Geen nachtarbeid.	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Geen nachtarbeid.	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Geen nachtarbeid.	

Te Enkhuizen hebben de bakkers eveneens besloten 's nachts niet meer te bakken en voor 10 uur voormiddags geen versch brood te verkoopen.

Te Purmerend is een dergelijke onderlinge afspraak gemaakt; het brood wordt niet voor 12 uur afgeleverd.

Ook in de gemeenten Bodegraven, Gorinchem, Katwijk, Krommenie, Putten (Gelderland), Rijsburg, Sassenheim en Zwammerdam hebben de patroons door onderling overleg den nachtarbeid afgeschaft. Tot nog toe schijnen deze regelingen tot geen bezwaren aanleiding te hebben gegeven.

In Leeuwarden en Groningen is met het oog op de kunstverlichting overwogen den nachtarbeid in bakkerijen te verbieden. In beide plaatsen is men echter bij de practische uitwerking van dit verbod op zulke ernstige bezwaren gestuit in verband met het onvermijdelijke verbod van invoer van versch brood uit omliggende gemeenten en de vaststelling van een uur, waarop op zijn vroegst versch brood in winkels zoude mogen worden verkocht, dat men van het plan heeft afgezien. In Groningen is echter in het begin van 1918 een regeling tot stand gekomen, waarbij naast een verbod van bakkersarbeid van 8 uur n.m. tot half zeven van den daarop volgende voormiddag, verboden is vóór twaalf uur des middags langs de openbare straat brood of beschuit te vervoeren, afkomstig uit eene broodbakkerij, gevestigd buiten de gemeente Groningen, tenzij voor de gemeente, waar de bakkerij gevestigd is een verbod van nachtarbeid geldt, voor tenminste gelijk tijdvak, als bij de verordening is vastgesteld.

Te Harlingen leden de pogingen der bakkerspatroons, om door onderlinge regeling tot afschaffing van den nachtarbeid te komen, door het verzet van een drietal hunner schipbreuk. Toen echter een gemeentelijke verordening, waarbij de arbeid van 9 n.m. tot 6 uur v.m. en de verkoop voor 1 uur n.m. verboden werd, tot stand was gekomen en eenigen tijd in werking was geweest, moesten alle deze drie patroons erkennen, dat de gevreesde bezwaren zich niet in die mate hadden voorgedaan, dat terugkeer tot den vroegeren toestand er om zou moeten worden verlangd.

In Haarlem bleef, nadat bij gemeentelijke verordening het gebruik van gas of electrischen stroom in bakkerijen tusschen 9 uur namiddag en 5 uur voormiddag was verboden, de nachtarbeid aanvankelijk in zwang, door bij petroleumlicht te werken.

De concentratie in het bakkersbedrijf leidde er toe om aan de geconcentreerde bakkerijen met continu-arbeid, met het oog op de kolenbesparing, vrijstelling van dit verbod te verleenen. De kleine bedrijven werden bij de grootere ondergebracht en de arbeiders in dag- en nachtploegen verdeeld. Dientengevolge werd de nachtarbeid in een 3-tal bakkerijen, waar hij voorheen afgeschaft was, weer ingevoerd.

De algemeene indruk over de afschaffing van nachtarbeid is, zoowel wat de patroons als de gezellen betreft, onverdeeld gunstig, zelfs zoo, dat men o.a. in vele gemeenten algemeen van meening is, dat nimmer meer tot invoering van den nachtarbeid zal worden overgegaan.

Het publiek heeft zich zonder morren erin geschikt. Toch dient opgemerkt te worden, dat in de resultaten onder deze bijzondere omstandigheden bereikt, geen juiste maatstaf voor normale tijden kan worden gevonden. Immers de rantsoeneering heeft de hoeveelheid en het aantal soorten brood belangrijk verminderd, terwijl de concurrentie van fabrieken uit omliggende plaatsen mede als gevolg van den beperkten treinenloop uitgesloten is. Sommige patroons wenschten wel wat meer speelruimte tusschen begin en einde van den arbeidstijd, wegens het ontbreken van tijd voor het z.g. bijwerk, als b.v. het bakken van beschuit en koekjes; dit werk verdwijnt echter hoe langer hoe meer uit de bakkerij, daar deze artikelen meer en meer uit fabrieken betrokken worden.

Ook werd nog als voordeel genoemd, dat, nu de bezorging later geschiedt, de loopers niet meer als „porders” behoeven op te treden, zoodat de bezorging veel sneller geschieden kan en de loopers minder door slaperige klanten worden afgesnauwd.

Hieronder volgt een opgave van de plaatsen, waar de bakkersnacht-arbeid werd afgeschaft, met vermelding van de uren, gedurende welke geen bakkersarbeid mag verricht worden en de uren, waarop het vervoer van brood, eventueel ook de verkoop van brood, verboden is.

Behalve in de gemeenten Maassluis, Delft, Katwijk, Veenendaal, Soest, Amsterdam, Nieuwendam, Hilversum, Buiksloot, Beverwijk, Zutphen, Almelo, Hengelo, Zwolle, Leeuwarderadeel, Haskerland, Franeker, Groningen en Assen, waar de regeling eerst in 1918 in werking trad, kwamen de verordeningen alle in 1917 tot stand.

De meeste verordeningen werden vastgesteld in de plattelandsgemeenten

van Friesland en Noord-Holland. In de Provincies Limburg, Noord-Brabant en Zeeland werd in geen enkele gemeente de nachtarbeid van bakkers verboden.

Over het algemeen zijn de verordeningen gelijkloidend met de Hoornsche verordening wat betreft de definitie van Bakkersarbeid en Broodwinkel, de bevoegdheid van Burgemeester en Wethouders om onder bepaalde omstandigheden uitzonderingen toe te staan, de uitzonderingsbepaling ten aanzien van het vervoer van postpakketten en de strafbepalingen.

De gemeente Aarlanderveen, Alphen, Gouda, Bussnm, Almelo, Enschede, Hengelo, Lonneker, Franeker en Utingeradeel hebben tevens den Zondagsarbeid afgeschaft.

In de meeste gemeenten is het uur, waarna niet meer mag worden gebakken, op 9 uur n.m. gesteld en dat, waarvóór niet mag begonnen worden op 6 uur v.m. Op Zaterdag, (voor Israelitische bakkerijen Vrijdag), mag 1 of 2 uur vroeger gebakken worden. In Buiksloot en Nieuwendam mag den geheelen Vrijdagnacht gebakken worden. Naast het bakverbod is bijna overal een vervoerverbod van brood (in sommige gemeenten wordt alleen van „versch” brood gesproken) vóór een bepaald uur 's morgens in de verordening opgenomen, om te voorkomen, dat bakkers uit de naburige gemeenten, waar geen verbod van nachtarbeid bestaat, hun collega's kunnen benadeelen.

GEMEENTE.	BAKKERSARBEID.				Uitzondering op Zaterdag.
	Verbod.				
3e District.					
Delft	9	n.m.	tot 6	v.m.	4 v.m. tot 6 v.m.
Maassluis	9	"	" 6	"	2 " " 6 " a en b.
Schiedam	9	"	" 6	"	2 " " 6 " a en b.
Vlaardingen	9	"	" 6	"	2 " " 6 " a en b.
4e District.					
Aarlanderveen	9	"	" 6	" en Zondag	2 " " 6 "
Alphen	9	"	" 6	" en Zondag	2 " " 6 "
Amersfoort	9	"	" 5	"	12 " " 5 " a.
Gouda	9	"	" 6	" en Zondag	2 " " 6 " a.
Harmelen	9	"	" 4 ¹ / ₂	"	— — —
Leerdam	9	"	" 5	"	12 " " 5 " a.
Rijswijk	9	"	" 5	"	3 " " 5 " a en c.
Soest	9	"	" 5	"	12 " " 5 " a.
Veenendaal	9	"	" 6	"	2 " " 6 " a.
Zeist	9	"	" 5	"	4 " " 6 " a.
5e District.					
Amsterdam	9	"	" 6	"	9 n.m. " 6 " a.
6e District.					
Alkmaar	9	"	" 6	"	4 v.m. " 6 " a.
Bergen	9	"	" 5	"	3 " " 5 " a.
Beverwijk	9	"	" 5	"	— — —
Buiksloot	9	"	" 6	"	9 " " 6 "
Bussum	9	"	" 6	" en Zondag	— — —
Edam	9	"	" 5	"	2 v.m. " 5 "
Haarlemmerliede)	9	"	"	"	4 " " 6 " a.
Spaarnwoude)					— — —
Heilo	8	"	" 4 ¹ / ₂	" en Zondag	2 " " 4 ¹ / ₂ "
Hilversum	9	"	" 5	"	3 " " 5 " a.
Hoorn	9	"	" 6	"	4 " " 6 " a.
Krommenie	9	"	" 5	"	3 " " 5 " "
Medemblik	9	"	" 6	"	4 " " 6 " a.
Nieuwendam	9	"	" 6	"	9 n.m. " 6 "
Purmerend	9	"	" 5	"	4 v.m. " 5 " c.
de Rijp	9	"	" 5	"	3 " " 5 " a.
Velsen	9	"	" 5	"	3 " " 5 "
7de District.					
Apeldoorn	9	"	" 6	"	4 " " 6 " a.
Arnhem	9	"	" 6	"	— — —
Brummen	10	"	" 6	"	— — —
Ede	9	"	" 6	"	4 " " 6 " c.
Nijmegen	9	"	" 6	"	4 " " 6 " a en c.
Rheden	9	"	" 6	"	4 " " 6 " a.

BROODVERVOER.		OPMERKINGEN.
Verbod.	Uitzondering voor Zaterdag.	
voor 11 v.m.		
" 12 "	voor 9 v.m.	
" 12 "	voor 9 v.m.	
" 12 "	voor 9 v.m.	
" 10 "		
" 10 "		
" 10 "	voor 9 uur a.	Verkoop van versch brood verboden vóór 10 v.m.
" 10 "		In Isr. bakkerijen mag Zondags gewerkt worden.
" 9 "		
" 10 "		
" 10 "		
" 10 "	voor 9 uur a.	
" 11 "		Brood van den vorigen dag mag voor 9 uur verkocht worden.
van 10 n.m. tot 10 v.m.		
voor 11 v.m. geldt voor verkoop [van versch brood.		
" 12 "		
" 10 "		
" 11 "		Voor 10 uur is invoer van brood uit andere gemeenten verboden.
" 11 " geldt voor verkoop van [versch brood.		B. en W. kunnen voor Maandag of Zaterdag en de dagen voor of na Christ. feestdagen ontheffing verleen. —
" 10 "	voor 7 uur.	Later verbod gewijzigd, thans:
" 10 "		winter 9 n.m.—6 v.m.
" 10 "	voor 9 uur.	zomer 8 n.m.—5 v.m.
" 10 "		
" 10 " geldt voor verkoop van [versch brood.		
" 11 " geldt voor verkoop van [versch brood.		
" 9 "		
" 12 "		Invoer van brood vóór 9½ v.m. is verboden. Op werkdagen voor Goeden Vrijdag, Hemelvaartsdag en Nieuwjaarsdag mag van 3 n.m.—5 v.m.; op werkdagen voor Paschen, Pinksteren en Kerstmis mag van 12 n.m.—5 v.m. gebakken worden. Op 6 Dec. en de 3 voorafgaande dagen geldt het verbod niet.
" 10 " op Maandag voor 9 [v.m.		Op Maandag mag van 5 v.m.—6 n.m. gebakken worden.
" 10 " geldt voor brood- [verkoop.		Invoer van brood uit andere gemeenten vóór 11 v.m. verboden.
" 11 "		

GEMEENTE.	BAKKERSARBEID.	
	Verbod.	Uitzondering op Zaterdag.
Renkum	9 n.m. tot 5 v.m.	4 v.m. tot 5 v.m. <i>a.</i>
Wageningen	9 " " 6 "	4 " " 6 " <i>a en b.</i>
Zutphen	9 " " 6 "	4 " " 6 " <i>a.</i>
<i>8ste District.</i>		
Almelo	9 " " 6 " en Zon- en Christ. feestd.	4 " " 6 "
Deventer	8 " " 6 "	4 " " 6 " <i>a.</i>
Enschede	9 " " 6 " en Zon- en Christ. feestd.	— " —
Hengelo	8 " " 6 " en Zon- en Christ. feestd.	— —
Lonneker	9 " " 6 " en Zon- en Christ. feestd.	— —
Steenwijk	8 " " 6 "	3 " " 6 " <i>a.</i>
Zwolle	8 " " 6 "	4 " " 6 " <i>a.</i>
<i>9de District.</i>		
Aengwirden	7 ¹ / ₂ " " 5 ¹ / ₂ "	4 " " 5 ¹ / ₂ " <i>a en c.</i>
Assen	9 " " 6 "	4 " " 6 " <i>a.</i>
Baarderadeel	8 " " 6 "	3 " " 6 " <i>a.</i>
Bolsward	9 " " 6 "	1 " " 6 "
Coevorden	9 " " 6 "	4 " " 6 " <i>a en f.</i>
Franeker	9 " " 6 " en Zon- en Christ. feestd.	4 " " 6 "
Groningen	8 " " 6 ¹ / ₂ "	2 " " 6 ¹ / ₂ " <i>a en b.</i>
Haren	8 " " 6 "	4 " " 6 " <i>a.</i>
Harlingen	9 " " 6 "	4 " " 6 " <i>a.</i>
Haskerland	7 ¹ / ₂ " " 5 ¹ / ₂ "	1 " " 5 ¹ / ₂ " <i>a en c.</i>
Kollumerland en Nieuw-Kruisland)		
Leeuwarderadeel	9 " " 5 "	3 " " 5 " <i>c.</i>
Lemsterland	9 " " 5 "	4 " " 5 "
Meppel	9 " " 6 "	4 " " 6 " <i>a en c.</i>
Opsterland	7 ¹ / ₂ " " 5 ¹ / ₂ "	4 " " 5 ¹ / ₂ " <i>a en c.</i>
Oude Pekela	8 " " 6 "	4 " " 6 " <i>a</i>
Rauwerderhem	8 " " 5 "	3 " " 5 "
Schoterland	7 ¹ / ₂ " " 5 ¹ / ₂ "	4 " " 5 ¹ / ₂ " <i>a en c.</i>
Sneek	9 " " 6 "	2 " " 6 " <i>a en c.</i>
Utingeradeel	8 " " 5 " en Zon- en Christ. feestd.	3 " " 5 "
Veendam	8 " " 6 "	4 " " 6 " <i>a en c.</i>
Wildervank	8 " " 6 "	8 " " 6 " <i>a en c.</i>

a. Op Vrijdag voor Israëlitische bakkerijen.

b. Eveneens op den dag voor Nieuwjaar, Hemelvaart of Kerstdagen.

c. Eveneens op den dag voor Christelijke feestdagen.

d. Eveneens op den morgen volgende op Zon- en Christ. feestdagen.

e. Eveneens op den morgen voor Nieuwjaar.

f. Eveneens op Maandagmorgen.

BROODVERVOER.		OPMERKINGEN.
Verbod.	Uitzondering voor Zaterdag.	
voor 10 v.m. en op Zondag. . .		Op Maandag en Donderdag mag na 4 n.m. roggebrood uit den oven verwijderd worden en oven van brandstof worden voorzien.
" 11 "		
" 10 "		
" 10 " geldt voor brood uit naburige gemeenten.		Uithalen van brood uit den oven en aanhouden van het vuur is toegestaan. Voor Zaterdag of Maandag kunnen B. en W. ontheffing verleen.
" 10 "		
" 10 "		Uithalen van brood uit den oven en aanhouden van het vuur is toegestaan. Voor Zaterdag of Maandag kunnen B. en W. ontheffing verleen.
" 10 "		Uithalen van brood uit den oven en aanhouden van het vuur is toegestaan. Voor Zaterdag of Maandag kunnen B. en W. ontheffing verleen.
" 10 " geldt ook voor brood verkoop.		Uithalen van brood uit den oven en aanhouden van het vuur is toegestaan. Voor Zaterdag of Maandag kunnen B. en W. ontheffing verleen.
" 11 " geldt voor verkoop versch brood.		
" 10 ^{1/2} "		
9 n.m. tot 9 v.m. geldt voor versch brood.		
" 9 "		Op Maandagmorgen mag om 5 v.m. begonnen worden.
" 10 "		
" 10 " geldt voor verkoop van versch brood.		
" 12 "		
" 9 "		
" 1 n.m. geldt voor verkoop van versch brood.		Stoken der ovens door hoofd of bestuurder is toegestaan.
— —		Stoken der ovens door hoofd of beheerder is toegestaan.
" 10 v.m. geldt voor verkoop van versch brood.		Verboden op Dinsdag, Donderdag en Zaterdag de ovens te verwarmen.
" 9 "		
" 11 "		
" 9 ^{1/2} "		
" 9 "		's Nachts voor Christ. feestdagen is bakken toegestaan.
" 9 " en na 8 n.m.		
" 10 ^{1/2} "		
— —		
" 8 "		
" 10 "		
" 10 "		

VRIJE ZATERDAGMIDDAG.

Afgescheiden van de verplichte beperking van den wekelijkschen arbeidsduur in vele bedrijven bleef het verlangen der arbeidersbevolking om op Zaterdag vroeger dan op andere werkdagen te eindigen, overheerschend. Het voorrecht van den vrijen Zaterdagmiddag wordt algemeen gewaardeerd. In bedrijven, waar wegens de tijdsomstandigheden tijdelijk intrekking van den vrijen Zaterdagmiddag plaats vond, was het personeel daarover onstemd. In het 6de district (Haarlem) werd in 6 fabrieken of werkplaatsen, n.l. 1 drukkerij, 2 machinefabrieken, 1 metaalwarenfabriek, 1 waschinrichting en 1 zakkenplakkerij de vrije Zaterdagmiddag weder afgeschaft.

HOOFDSTUK X.

Huisindustrie.

HET GARNALEN- EN MOSSELPELLEN.

Gelijk bekend is, behoort het garnalenpellen tot diegene der in huisarbeid beoefend wordende bedrijven, welke het meest tot misstanden, speciaal op het gebied van kinderexploitatie, aanleiding geven. Alles wat bij het garnalenpellen tot dusver werd geconstateerd, bleek echter nog te worden overtroffen door hetgeen geschiedde bij het pellen, koken en inzouten van mosselen, welk bedrijf zich in den loop van 1916 in tal van kustplaatsen in ons land even snel als plotseling ontwikkelde. Waar deze industrie in werkplaatsen werd uitgeoefend, gaf zij, door de primitieve inrichting dezer laatste, reeds veel moeite aan den dienst der Arbeidsinspectie, zooals reeds op blz. 21 van het vorige verslag is opgemerkt. Veel erger was de toestand echter, die werd aangetroffen allerwege, waar het pellen en koken der mosselen in de huisgezinnen plaats vond. Niet alleen, dat onder de meest ongunstige omstandigheden overmatig gearbeid werd, maar aan leeftijdsgrenzen werd daarbij bovendien allerminst gedacht. Talrijk waren dan ook de klachten, die door onderwijzers geuit werden over de schadelijke gevolgen hiervan voor de schooljeugd. Deze vertoonde toch alle teekenen van oververmoeidheid en van de vervuiling en verwaarloozing van het gezin. Met de middelen, die de Arbeidswet biedt dit kwaad te bestrijden, bleek ten eenenmale onmogelijk. Nochtans oordeelde de Directeur-Generaal van den Arbeid een spoedig ingrijpen, zoowel in het belang van de volksgezondheid als uit een oogpunt van arbeidersbescherming, noodzakelijk. Hij wendde zich daarom in het laatst van December 1916 tot den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel, teneinde door diens tusschenkomst pogingen aan te wenden, dat vanwege het Departement van Binnenlandsche Zaken bevorderd werd, dat in de betrokken gemeenten bij plaatselijke verordening verboden werd om mosselen te pellen, te koken en te zouten en garnalen te pellen in huisindustrie.

De Minister van Binnenlandsche Zaken bleek aanstonds bereid te zijn medewerking te verleen en vaardigde reeds den 8sten Januari 1917 een circulaire uit aan de Commissarissen der Koningin in de onderscheidene provinciën, waarin hun verzocht werd hun invloed aan te wenden, opdat in de daarvoor in aanmerking komende gemeenten verordeningen als bovenbedoeld tot stand kwamen.

Alhoewel de bovenvermelde bemoeiingen niet zonder resultaat zijn gebleven, heeft toch de uitkomst daarvan niet aan de verwachting beant-

woord. In Zeeland kwam slechts in drie gemeenten, Goes, Veere en Kapelle, een verordening, de bewerking van mosselen en garnalen in huisarbeid verbiedende, tot stand. De gemeenteraad van Arnemuiden besprak wel de mogelijkheid van een gemeentelijk verbod, doch durfde daartoe met het oog op de abnormale tijden en de omstandigheid, dat verschillende *kleine* handelaren in de gemeente lieten pellen, niet over te gaan. Andere gemeenten werden in het uitvaardigen eener verordening weerhouden door de vrees voor concurrentie van gemeenten, die niet tot een verbod zouden overgaan. Dat die vrees niet geheel zonder grond was, bleek uit het feit, dat toen in Veere het verbod was ingevoerd de garnalen van daar naar Arnemuiden werden vervoerd, om in die plaats te worden gepeld. Een afdoende uitkomst zou dan ook alleen worden verkregen, indien *alle* gemeenten waar in huisarbeid gepeld wordt, tot het maken eener verbodsbepaling overgingen.

In Friesland en Groningen gaven de besturen der gemeenten waar de mosselen- en garnalenbewerking beoefend werd, algemeen aan de aanschrijving van den Commissaris der Koningin om een verordening, die bewerking in huisindustrie verbiedende, in te voeren, gevolg. Ook in Stad-Vollenhove en te Den Helder kwam een zoodanige verordening tot stand.

In Amsterdam had aanvankelijk op groote schaal mosselenbewerking plaats in daarvoor ongeschikte werkplaatsen. Toen de Arbeidsinspectie door het stellen van eischen daarin verbetering poogde te brengen, gingen de werkgevers er eenvoudig toe over de werkplaatsen op te heffen en al het werk in huisarbeid uit te geven. In het begin van 1917 had deze reeds een bedenkelijken omvang aangenomen. Vele klachten bereikten het districts-hoofd over vervuiling van de toch reeds overbevolkte woningen. Er waren zelfs buurten waar haast huis aan huis deze werkzaamheden in zeer onsmakelijke omgeving werden verricht. Ter beteugeling van dit euvel werd daarop in de Algemeene Politieverordening een artikel opgenomen van den volgende inhoud:

„Het is verboden mosselen of garnalen eenige bewerking te doen ondergaan in een woning of een aanhoorigheid van een woning.

Deze bepaling is niet van toepassing op de bewerking van mosselen of garnalen, welke bestemd zijn voor gebruik van het gezin, waartoe degene, die de mosselen of garnalen bewerkt, behoort.”

Deze bepaling, die in Maart 1918 werd afgekondigd, zal ongetwijfeld dezen huisarbeid belangrijk doen verminderen en er toe meewerken, dat het werk in werkplaatsen wordt verricht, waarop met de Arbeidswet en de Veiligheidswet in de hand toezicht kan worden gehouden.

Als voorbeeld eener speciale verordening op het hier besproken gebied wordt hieronder afgedrukt, die, welke den 3den December 1917 te Den Helder werd uitgevaardigd, luidende aldus:

Artikel 1.

Het is verboden mosselen of garnalen te koken, te zouten, te verpakken of eenige andere bewerking te doen ondergaan in eene woning of aanhoorigheid van eene woning. De hoofdbewoner is verplicht te zorgen, dat in zijn woning of de aanhoorigheden daarvan de in het vorige lid bedoelde werkzaamheden niet worden verricht.

Artikel 2.

Het verbod van art. 1 is niet van toepassing, wanneer de mosselen of garnalen kenmerkend uitsluitend bestemd zijn voor gebruik in het gezin, waartoe degene, die de daar omschreven werkzaamheden verricht, behoort, noch op het koken van garnalen buiten woningen door kustvisschers, uitsluitend om de eigen vangst binnen de gemeente uit te venten.

Artikel 3.

Overtreding van deze verordening wordt gestraft met hechtenis van ten hoogste zes dagen of geldboete van ten hoogste vijf en twintig gulden.

Artikel 4.

Onverminderd het bepaalde in art. 8 van het Wetboek van Strafvordering, wordt het opsporen van overtredingen dezer verordening opgedragen aan de ambtenaren en beambten der gemeentepolitie.

Hun wordt de last verstrekt om daartoe, waar noodig met inachtneming der voorschriften van de wet van 31 Augustus 1853, St.bl. no. 83, de woningen der ingezetenen en de aanhoorigheden dier woningen te allen tijde, huns ondanks, binnen te treden of te betreden.

Artikel 5.

Deze verordening treedt in werking den 1sten December 1917.

Nog in dezelfde maand waarin zij werd afgekondigd, werden op grond van deze verordening een viertal processen-verbaal opgemaakt.

Intusschen is de bewerking van mosselen, vergeleken bij het vorig jaar, in den loop van 1917 belangrijk afgenomen.

Omtrent het *garnalenspellen* in huisarbeid kan nog het volgende worden medegedeeld:

De in het vorige Centraal-Verslag gerapporteerde bijzondere drukte in het Zeeuwsche garnalenspellersbedrijf bleef tot ongeveer half Mei van dit verslagjaar voortduren, uitgenomen in de maanden Januari en Februari, toen tengevolge van de strenge koude weinig gevangen werd. Vooral in Arnemuiden, Brouwershaven en Vlissingen heerschte in de pellersgezinnen groote bedrijvigheid. Men verkrijgt daarvan eenigen indruk, indien men nagaat welke pelloonen werden uitbetaald. In de gemeenten Arnemuiden en Vlissingen bedroegen deze toch van November 1916 tot Mei 1917 in totaal ± f 7500.— terwijl in Brouwershaven alleen over de maanden April en Mei f 2811.18 aan pelloon werd uitbetaald. Bovendien liet de Conservefabriek te Arnemuiden in het voorjaar van 1917 nog te Breskens pellen.

Tengevolge van de waarschuwing der Arbeidsinspectie, dat kinderexploitatie bij dezen huisarbeid met kracht zou worden tegengegaan, liet de genoemde fabriek een loods bouwen voor het pellen, met ruimte voor 100 personen, welke in het najaar werd voltooid, en werd tot dat tijdstip reeds gedeeltelijk *in de fabriek* gepeld.

Een andere firma te Arnemuiden, die een garnalenzouterij oprichtte, liet uitsluitend werken in een aan die inrichting door haar verbonden pellerij.

Ten gevolge van verminderde vraag trad omstreeks half Mei 1917 een slapte in het bedrijf in, zóó zelfs, dat de nieuw opgerichte pellerij te Arnemuiden moest worden stop gezet. Ook voor de visschers bracht deze verminderde vraag belangrijk nadeel teweeg, want de prijzen der garnalen,

die in het vorige jaar 34 tot 45 cents per K.G. hadden bedragen, daalden nu tot 25 en later zelfs tot 18 ct. per K.G.

Al spoedig ontstond echter weer grotere drukte in het pellersbedrijf, doordat de fabrieken er toe overgingen de garnalen te drogen, om hiervan een veevoeder, z.g. vischmeel, te bereiden. Er werden te Breskens en te Vlissingen ook proeven genomen, om ongepelde garnalen ongedroogd als veevoeder ingang te doen vinden, maar deze zijn niet gelukt.

Te *Vlissingen* zijn in de zomermaanden naar schatting per dag 500 tot 600 K.G. en op drukke dagen zelfs 1600 K.G. garnalen gepeld. De dagelijksch verwerkte hoeveelheid steeg in het najaar, toen er weer meer vraag uit het buitenland kwam, tot 1500, maximum 3000 K.G. Gepeld werd door ongeveer 150 gezinnen.

Ook te *Arnemuiden* werd in het najaar weder meer gepeld, waartoe de handelaren aldaar garnalen in Vlissingen en Veere opkochten. Daarentegen ging het bedrijf te *Breskens* en *Brouwershaven* achteruit, en lag het in laatstgenoemde plaats zoo goed als stil, daar, bij gebrek aan brandstof, het drogen moest worden gestaakt en alleen nog een zeer geringe hoeveelheid om te conserveeren werd bewerkt.

Algemeen werd geklaagd over de lage prijzen der garnalen. Wel gingen deze in het najaar eenigszins omhoog — in Vlissingen zelfs tot 27 cents —, maar daarna zijn ze weer gedaald, zoodat in Februari 1918 te Vlissingen betaald werd 18 cts. per K.G. voor de flauw gekookte, uitgezeefde groote garnalen en 20 cts, voor de zoutgekookte, terwijl voor de kleine, voor zoover daar vraag naar was, 6 cents werd betaald.

Voor zoover te Brouwershaven nog gepeld werd, bedroegen daar in het najaar de prijzen 15, 18 of 20 cents per K.G. voor de groote en 7 cents voor de kleine garnalen.

De pelloonen zijn, vergeleken bij die van vóór den oorlog, gestegen. In Arnemuiden van 5 cents per K.G. vóór den oorlog tot 6 cents (in het najaar werd zelf 25 cents per 3 K.G. betaald.) In Vlissingen bedroeg het loon in het najaar 20 cents per 3 K.G. (in het voorjaar is het daar 21 en 25 cents per K.G. geweest). In Brouwershaven werd vóór den oorlog 4 cents thans 6 cents per K.G. betaald.

In Vlissingen werd gepeld in vele gezinnen van arbeiders van „de Schelde”, die, aangezien op de fabriek de arbeidstijden verkort en hun inkomsten daardoor verminderd waren, deze gelegenheid tot het verkrijgen van eenige bijverdienste gaarne aangrepen.

Over het schoolverzuim luidden de berichten der schoolhoofden thans gunstiger. In Vlissingen werd in het najaarsseizoen de toestand beter geacht en werd slechts mededeeling ontvangen van drie gevallen, waarin het verzuim wellicht zou kunnen veroorzaakt zijn door het garnalenvellen. Bij onderzoek bleek het echter aan andere oorzaken te wijten te zijn.

Het hoofd der Openbare Lagere School te Brouwershaven deelde in het voorjaar mede, dat geen verzuim voorkwam, doch dat de kinderen wel slaperig op school kwamen, omdat zij reeds eenige uren hadden gepeld.

Ook in Arnemuiden, waar de excessen steeds grooter waren dan in de beide genoemde plaatsen, werd de toestand veel verbeterd geacht. Dit vindt ten deele zijn oorzaak in de in den loop van dit jaar verminderde

drukte en ook in het gebrek aan petroleum, waardoor tot minder laat in den nacht werd gepeld. De beide hoofden der scholen in die gemeente waren van meening, dat belangrijke verbetering van den toestand was verkregen, door strengere toepassing der Leerplichtwet door den in den loop van 1917 nieuwbenoemden arrondissements-schoolopziener. Tot staving hiervan geven zij de volgende cijfers van het schoolverzuim in de beide jaren.

Schoolverzuim.

	geoorloofd		ongeorloofd	
	1916	1917	1916	1917
School A	8.5 %	8.1 %	4.6 %	1.7 %
School B	4.5 "	6.9 "	3.3 "	1.9 "

Ofschoon de cijfers nog ongunstig afsteken bij de gemiddelden voor het Rijk (voor 1915 geoorloofd 4.99 %, ongeoorloofd 0.68 %) is toch in de cijfers voor het ongeoorloofd verzuim groote verbetering merkbaar. Anders is dit met het geoorloofd verzuim, waarvoor als een der oorzaken werd medegedeeld, dat hieronder begrepen zijn de landbouwverloven, die in ruime mate werden verleend.

Het districtshoofd te Haarlem deed dit jaar een onderzoek instellen naar het garnalenspellen te Den Helder, Volendam en Urk. In eerstgenoemde plaats bleken zich gewoonlijk ongeveer 200 gezinnen met dien arbeid bezig te houden. De kinderarbeid was zeer uitgebreid en de onzindelijkheid der woningen opvallend groot. De schoolhoofden klaagden er over, dat de kinderen (het werk werd meest 's avonds verricht) 's ochtends sufferig waren en op school in slaap vielen.

Zooals reeds boven werd medegedeeld, stelde de gemeenteraad van Den Helder een verordening vast waarbij het garnalenspellen in eigen woning verboden werd. Een deputatie van vrouwen smeekte den Burgemeester, om haar deze bijverdienste niet te ontnemen; toch bleef het verbod gehandhaafd.

Niettegenstaande de gemeente-politie reeds vaak verbaliseerend optrad tegen gezinshoofden, in wier woningen voortgegaan werd met garnalenspellen, bleek deze huisarbeid in het eerste kwartaal 1918 nog volstrekt niet te zijn verdwenen.

Een der twee voornaamste werkuitgevers op dit gebied zond de ongepelde garnalen naar Harderwijk en Scheveningen, terwijl de ander eenvoudig voortging met uitgifte aan de ingezetenen. Zijn zaak was van dien omvang, dat hij op één dag aan 130 gezinnen werk uitgaf. De gepelde garnalen werden den volgenden dag tusschen 7 en 10 uur voormiddags aan het pakhuis in ontvangst genomen, zoodat dit voedingsmiddel in elk geval gedurende den nacht in de woning der pellers bleef en er gegronde vermoedens bestaan, dat het pellen des avonds laat geschiedde.

Bij een der bezoeken werd een vrouw aangetroffen, die, te bed liggende, op een vuile deken garnalen pelde, terwijl haar vier kinderen met vuile

gezichtjes aan de tafel hetzelfde werk zaten te verrichten. Uit het neusje van een der kleinen droop het vuil vrijelijk op de garnalen en haar handjes vertoonden zweertjes. De moeder leed waarschijnlijk aan kraamvrouwenkoorts. In een ander gezin pelde een vrouw, wier handen aan de bovenzijde door een soort ekzeem aangetast waren.

Te Volendam, dat omstreeks half December 1917 bezocht werd en waar ook vrij veel garnalen in huisarbeid worden gepeld, was het te dien tijde slap en bleek het, dat de werkgevers garnalen uit Helder poogden te betrekken, in verband met de daar uitgevaardigde verordening.

In Urk geschiedde het pellen in ongeveer 120 gezinnen, hoofdzakelijk door kinderen. Te laat op school komen en onoplettendheid waren de kenmerkende gevolgen. Onder den invloed der tijdsomstandigheden was het plaatselijk bestuur bevreesd voor maatregelen ter bestrijding van het euvel, omdat de noodlijdende bevolking de aanvullende verdienste van het garnalenvellen niet missen kon.

HET GROENTENSCHOONMAKEN.

In enkele districten werden dit jaar eenige onderzoeken gedaan naar het bewerken van groenten in huisarbeid, waarvan de resultaten hier achtereenvolgens worden medegedeeld.

2de district (Breda). Voor de groentendrogerijen en de groentenzouterijen zijn in het boonenseizoen (Augustus begin September) weer snij- en spercieboonen in huisarbeid schoongemaakt en in het najaar uien. Voor de groentendrogerijen te Bergen-op-Zoom werd voorts nog prei in huisarbeid schoongemaakt.

Het schillen der uien geschiedde niet op gezette tijden, daar zij beurtelings aan de fabrieken, naar gelang van de beschikbare voorraden, werden toegewezen.

Na de uitvoerige mededeelingen in het vorige verslag worde alleen het volgende vermeld.

Het loon voor het schoonmaken is in vele fabrieken gestegen, doch liep in verschillende plaatsen en zelfs in verschillende fabrieken in eenzelfde gemeente nogal uiteen. Het bedroeg:

voor snij- en groote spercieboonen	
<i>Breda en Prinsenhage,</i>	per 100 K.G.
verschillende fabrieken resp.	f 0.75 à 0.80
„	„ 1.50
„	„ 1.— (pronkboonen)
en	„ 1.50 (snijboonen)
<i>Geertruidenberg</i>	„ 0.60

De spercieboonen zijn in de fabriek te Geertruidenberg dit seizoen niet afgehaald.

Voor zwarte bessen.

Breda 2 cents per K.G.

Voor de jamfabriek te Prinsenhage zijn dit jaar geen bessen in huisarbeid schoongemaakt, daar deze arbeid thans machinaal is verricht.

Voor uien.

<i>Breda, Prinsenhage</i>	f 0.40 per 100 K.G. (grootte soort).
<i>Waalwijk</i>	" 0.70 " " "
<i>'s-Hertogenbosch resp.</i>	" 0.75 en f 0.80 per 100 K.G.
<i>Kapelle</i>	" 0.80 per 100 K.G.
<i>Bergen op Zoom</i>	" 1.— " " "
<i>Goes</i>	" 1.50 " " "

In Waalwijk werden, evenals het vorig jaar, de uien aan de woning der vrouwen bezorgd en daar afgehaald. Aan de uitnoodiging door de Groentencentrale in een harer circulaire's gedaan, om de groenten aan de woningen der huisarbeidsters te laten bezorgen, werd door geen van de overige fabrieken gehoor gegeven. In twee fabrieken te Breda en te Prinsenhage behoeften de vrouwen echter bij het halen en leveren de zakken groenten niet meer van en naar hare kruiwagens en naar de bascule te dragen, doch werd dit zware, voor vrouwen ongeschikte werk, door sjouwers verricht.

De groentenzouterij richtte een loods voor de vrouwen op, waar zij beschut konden wachten tot het hare beurt was om geholpen te worden.

3de district. (Rotterdam). Toen ettelijke jaren geleden in dit district een onderzoek werd ingesteld naar den omvang van het *uienschillen* in huisindustrie, betrof dit schillen in hoofdzaak de kleine uitjes, de zoogenaamde sjalotjes, en bepaalde dit werk zich tot Dordrecht, Zwijndrecht en omstreken, waar de daar aanwezige inmakerijen de sjalotjes aan een groot aantal gezinnen ter bewerking uitgaven. Bij dat onderzoek bleek het aantal kinderen, dat aan het schillen deel nam, vrij groot te zijn. Nadien schijnt dit door de waarschuwingen der Arbeidsinspectie en het verscherpte toezicht door Rijks- en Gemeentepolitie uitgeoefend, vrijwel te zijn verminderd en hoewel ook thans nog door een der fabrieken te Dordrecht aan ± 536 , door die te Zwijndrecht aan ± 485 en te Hendrik Ido Ambacht aan ± 135 gezinnen uitjes te schillen worden gegeven, werden er nagenoeg geen kinderen, althans niet beneden den bij art. 4 der Arbeidswet bepaalde leeftijd, met dien arbeid bezig gezien.

Aan al deze gezinnen worden echter niet iederen dag uien uitgereikt, Zij zijn bij de betrokken firma's ingeschreven, krijgen een kaart en kunnen op vertoon hiervan uien ter schilling bekomen. Bij iedere uitgifte worden 14 à 15 kilo's verstrekt, die naar gelang der grootte worden betaald met 2 cent (voor de grootere) en 4 cent (voor de kleinere) per kilo. Sommige gezinnen halen maar 1 portie, anderen wel 10 portie's per week.

Deze uitjes worden, na geschild te zijn, frisch gespoeld en zoo aan de inmakerijen afgeleverd, die voor de verdere behandeling zorgen.

Het sorteeren der uitjes geschiedt in de inmakerijen zelf, door daar werkzame meisjes.

Tegenwoordig worden niet alleen in de genoemde plaatsen, maar ook te Schiedam en Delft uien schoongemaakt voor de daar in de laatste jaren opgerichte drogerijen. Ook in deze plaatsen geschiedt dit in hoofdzaak in huisarbeid. Alleen wanneer de aanvoer groot en aan andere groenten gebrek was, werden de in de fabriek werkzame vrouwen aan het uienschillen

gezet. Het onderzoek naar den omvang van de huisindustrie in deze beide plaatsen werd ingesteld, toen de groote uien aan de beurt waren; deze waren nagenoeg zonder onderscheid bestemd om te worden gedroogd. Voor het schillen der groote uien wordt 1 tot $1\frac{1}{2}$ cent per kilo betaald; slechts van één fabriek werd medegedeeld, dat die een tijdlang $\frac{1}{2}$ cent per kilo had gegeven.

In tegenstelling met de sjalotten, worden deze uien na het schillen niet gewasschen; dit geschiedt aan de fabriek (slechts bij één fabriek was dit niet het geval). De afval moet ook hier weer worden meegebracht en wordt bij de betaling meegewogen; voor de zakken wordt 1 kilo afgetrokken.

De uien moeten aan de inmakerijen worden gehaald en teruggebracht. Dit halen en brengen vordert heel wat kracht en tijd. Het geschiedt in heel veel gevallen door vrouwen, bijgestaan door kinderen.

In de meeste gevallen wordt een kaart met nummer verstrekt en geschiedt de afgifte volgens volgnummer; maar toch staan de vrouwen 's morgens soms al om 4 uur te wachten, uit vrees dat zij, door wegblijven van lagere nummers, haar beurt zullen missen, die dan voor dien dag weer voorbij is.

Aan één fabriek geschiedde de uitgifte zonder kaart en wel te Schiedam; hier werd geholpen wie kwam. Het gebeurde dan echter, dat enkelen, die niet al te brutaal waren, ten slotte toch met leegde wagens moesten huiswaarts keeren, terwijl anderen, bij wijze van spreken, hun huis halfvol haalden. Het ging er bij die fabriek dan ook zóó rumoerig toe, dat velen, boven het staan in zulk een bende, er de voorkeur aan gaven de verdiensten van het schillen te missen. Meegegeven werden hoogstens 4 zakjes van 50 Kilo doch lang niet iederen dag, daar niet altijd uien voorradig waren of aankwamen.

In Delft geschiedde de uitgifte ook zonder kaart, doch zonder de minste ongeregelheden. De afstand van de stad tot de fabriek was tamelijk groot en weerhield misschien velen om uien te gaan schillen.

Een fabriek te Schiedam, die voor uien schillen 120 gezinnen had ingeschreven, had weinig of geen uien uitgegeven, zoodat deze gezinnen veelal elders werk hadden moeten zoeken. Zij waren daarin niet altijd even gelukkig, omdat, behalve in zeer bijzondere omstandigheden, de andere fabrieken geen nieuwe schillers of schilsters aannamen. Dit was te harder, omdat in veel gevallen het uiengeld het eenige was wat in de huishoudkas vloeyde, of wel dienen moest om het te kort aan verdienste of ondersteuning te dekken. De huisgezinnen der in grooten getale werkloos rondlopende glasblazers leverden een ruim contingent der uien schillers en al hadden ook Burgemeester en Wethouders der gemeente aan een muziekcors, uit deze ambachtslieden gevormd, vergunning gegeven langs de straat muziek te maken, zoo scheen dit toch niet voldoende op te leveren, om huisarbeid uit de woning te houden. In enkele gevallen, waar de man onder dienst was, werd het met uien schillen verdiende geld gebruikt om een en ander op te knappen, wat in deze dure tijden uit de militaire vergoeding niet mogelijk was.

Bij een tweede fabriek waren 111 huisgezinnen voor uien schillen ingeschreven; deze werden nagenoeg alle bezocht. Enkele werden, ook bij

herhaald bezoek, niet thuis gevonden; andere hadden het uienschillen er aan gegeven, omdat de man het niet meer wilde hebben, daar het huishouden en de kinderen er te veel onder leden: het eerste verwaarloosd werd en de laatsten zonder toezicht rondliepen.

Een weduwe, die zelf de uien halen moest, had het werk opgegeven, daar haar gezondheid niet bestand was tegen het ruwe weer en het bij nacht en ontijden wachten in de koude, waarbij zij dan dikwijls nog zonder uien naar huis kon gaan. Weer anderen hadden last gekregen aan keel en oogen en daarom het werk opgegeven.

Niet allen waren even gul met het geven van inlichtingen, doch een vrij volledig overzicht van het aantal kinderen beneden den wettelijk vastgestelden leeftijd, werd toch verkregen, en leverde, vroegere ervaringen in aanmerking genomen, een vrij gunstig resultaat op.

Geschild werd te Schiedam door 275 personen, waarbij kinderen van:

Leeftijd	13 jaar	12 jaar	11 jaar	10 jaar	9 jaar	8 jaar	7 jaar	6 jaar	5 jaar	4 jaar
Aantal	10	11	4	10	9	7	6	3	2	2

Meest werden door de kinderen alleen in de vacantie, op vrije middagen en na schooltijd uien geschild. Schoolverzuim voor uienschillen kwam slechts in 1 geval voor. Wel gebeurde het, dat kinderen schilden, die thuis bleven door gebrek aan kleeren, kousen of schoeisel.

Sommigen mochten wegens brand (uitslag) de school niet bezoeken, maar hielpen evenwel toch mee aan het uienschillen.

Ook ouden van dagen verdienden met uienschillen nog een schamel stukje brood, o.a. een oud echtpaar, dat niet in aanmerking kwam voor steun, en dat, behalve voor zichzelf, nog had te zorgen voor een 20-jarige kleindochter, die wegens gebrek aan kleeren niet kon gaan dienen.

Aangetroffen werden verder: een vader van 74 jaar, die met schillen trachtte het zijne bij te dragen in de huishouding zijner kinderen, die zelf hard moesten tobben om rond te komen;

een echtpaar, (waarvan de man gepensionneerd gemeentewerkman), dat, niettegenstaande het slechts 4.50 gld. per week pensioen ontving, nog een oude vrouw, die zich totaal niet kon redden, tot zich had genomen;

een oude vrouw en man van 69 en 82 jaar, die met uienschillen hun wekelijksche inkomsten van f 2.— ouderdomspensioen en f 2.— van het kerkelijk armbestuur, vermeerderden.

Het uienschillen geschiedde in de meeste gevallen in het woonvertrek en een enkele maal in een uitgebouwd loodsje. In het woonvertrek was dan in den regel de bedstede, waarin vader en moeder, gewoonlijk met een paar kleuters, sliepen (soms twee hoog), terwijl de anderen op den zolder hun slaapstee hadden. Dat de woning nog een tweede vertrek — een mooie kamer — telde, kwam maar een enkele maal voor en wel bij die gezinnen, waar de opbrengst van het uienschillen voor „opknapping” dienen moest.

Wat zindelijkheid betreft, werd slechts 6-maal bevonden, dat het in

huis bepaald slordig en vies was, wat in den regel niet altijd uitsluitend aan het uienschillen te wijten was.

Zeer groote netheid werd eveneens slechts enkele malen waargenomen; over het algemeen was de reinheidstoestand redelijk. In de meeste gevallen droegen de huisgezinnen den stempel van den nood der tijden.

De huren der woningen bedroegen varieerend *f* 0.90, *f* 1.10, *f* 1.60, *f* 1.75, *f* 2.— en *f* 2.75. Huren van *f* 3.10 en *f* 3.50 kwamen slechts enkele malen voor en betroffen dan de bovenbedoelde woningen met meer dan 1 kamer.

Van de 24 keer, waarin het loon van den man werd opgegeven, bedroeg dit:

1 maal *f* 7.50 van een man, die buiten de stad werkte en dit voor vrouw en kinderen afzonderde.

1 maal *f* 8.—.

1 " " 9.50.

1 " " 11.40.

2 " " 12.50 waarvan 1 maal met *f* 1.— toeslag.

4 " " 13.—.

1 " " 13.50.

9 " " 14.—.

1 " " 14.10 en *f* 3.— toeslag.

1 " " 15.—.

2 " " 16.—.

In 24 gevallen ontving het gezin een wekelijksche uitkeering van het Steuncomité. De verstrekte steun bedroeg *f* 7.— voor man en vrouw, *f* 0.75 voor ieder kind en in de meeste gevallen het geheele, in sommige gevallen het gedeeltelijke bedrag der huurpenningen.

Twee malen was de man in dienst en werd resp. als vergoeding ontvangen *f* 12.50 en *f* 14.— per week.

De prijzen, opgegeven voor het huren der wagens, liepen zeer uiteen en schenen af te hangen: ten eerste van het feit of de wagen per uur, per dag, dan wel per week werd gehuurd en ten tweede van de grootere of kleinere toeschietelijkheid en goedhartigheid van den wagenverhuurder. Deze prijzen varieerden van 20 tot 25 en 30 cent per dag en 60 tot 70 cent per week.

Hoeveel met het uienschillen wordt verdiend hangt af, in de eerste plaats van het aantal personen dat schilt, maar ook voor een zeer groot deel van de handigheid der schillers of schilsters.

Zoo schilden een man en vrouw samen in 7 uur 50 Kilo en een moeder en dochter, dus ook slechts 2 personen, 100 Kilo in 6 uur. Een paar andere vrouwen samen 247 Kilo in 10 uur.

De loonen, die met uienschillen werden verdiend, waren zeer verschillend en beliepen in enkele gezinnen van *f* 1.— tot *f* 2.— per dag, in andere van *f* 1.— tot *f* 2.— per week.

Te Delft werden slechts door 1 fabriek uien uitgegeven en wel aan $\pm$ 60 gezinnen. Gaarne had men over meer krachten beschikt, maar de afstand weerhield, als boven gezegd, velen om de uien te gaan halen. Men had daarom dit werk ook opgedragen aan 35 in de fabriek werkzame vrouwen, die met ander werk een dagloon verdienden van *f* 1.75, doch

met het uien schillen, dat met 2 cent per Kilo betaald wordt, f'2.— tot f'2.50 per dag konden maken.

In huisarbeid werd in deze plaats geschild door 149 personen, waarbij kinderen van:

Leeftijd . .	13 jaar	12 jaar	11 jaar	10 jaar	9 jaar	8 jaar	7 jaar	6 jaar	5 jaar
Aantal . .	5	4	5	2	—	2	1	1	1

In Schiedam bedroeg dus het aantal kinderen, dat schilde, ongeveer 25⁰/₀ en in Delft ongeveer 14⁰/₀ van alle schillenden.

Schoolverzuim kwam in Delft niet voor; geschild werd in vacantie, op vrije middagen en na schooltijd.

Ook oudjes schilden hier:

een als schilster ingeschreven 80 jarige weduwe liet het werk over aan haar dochter en kleinkinderen;

een andere weduwe, van 82 jaar, schilde echter zelf met behulp van een kleindochter van 14 jaar;

een oude man en vrouw voorzagen door samen te schillen althans gedeeltelijk in hun onderhoud.

In bijna alle gevallen was ook hier werkloosheid de reden van het in huisarbeid schillen van uien; ook geschiedde het soms voor „opknapping” en in één geval, om te voorzien in de behoefte aan versterkende middelen der herstellende moeder.

De omgeving, waarin het uien schillen geschiedde, was over het algemeen goed (een zelfs zeer goed), doch uit den aard der zaak armelijk. Slechts 5 maal was het in huis bepaald vies te noemen.

Eén geval dient, als spottend met alle hygiëne, te worden vermeld. Het betreft een vertrekje, 2.50 M. hoog met een inhoud van 19.68 M³, waarin verblijf hielden vader, moeder en 7 kinderen. De man, lijdende aan tuberculose, in de bedstee met een kind van 9 maanden, waar dit ook den nacht doorbracht. Voor luchtverversching was slechts één raam aanwezig, dat alleen kon worden opgeschoven. Op het potkachelkje stond het middagmaal te pruttelen, damp en etenslucht verspreidende. Indien de koude het maar eenigszins toeliet, werden de uien geschild in een aan de overzijde van de gang gelegen kamertje, eveneens 2.50 M. hoog, maar met een inhoud van ternauwernood 8.75 M³. Vader, moeder en het kind van 9 maanden sliepen in de bedstede in de woonkamer. De rest van het gezin op zolder. De woninghuur bedroeg hier f'2.30.

De woninghuur in Delft bedroeg van 90 cent tot f'2.60. Eénmaal slechts kwam een woninghuur van f'3.50 voor (uitgewezen Duitscher).

De loonen, met uien schillen verdiend, varieerden van f'6.— tot f'7.50 per week; tweemaal kwam zelfs een weekloon van f'9.— voor.

Per dag werd van f'0.75 tot f'1.50 en f'2.— verdiend.

Voor wagenhuur werd te Delft opgegeven 25 tot 90 cent per dag.

In een zevental gemeenten in dit district gelegen, hielden zich gedu-

rende de boonencampagne tal van huisgezinnen bezig met het *afhalen van snijboonen*, ten behoeve van verschillende groentenconserveerinrichtingen. Een groot aantal vrouwen meldde zich steeds voor dezen arbeid aan.

Ook hiervoor werden in sommige inmakerijen kaarten uitgegeven, ter bevordering eener regelmatige verdeling der boonen.

Spercieboonen werden in den regel onafgehaald ingemaakt.

Nagenoeg iederen morgen vatten de vrouwen (vooral te Rotterdam en Schiedam) post bij de fabriek, in afwachting van de uitgifte der boonen. Niet altijd echter kwam er voorraad en soms ook weer niet genoeg om aan alle aanvragen van afhaalsters te voldoen, zoodat velen, menigmaal na uren wachten, toch nog onverrichter zake naar huis moesten gaan.

De meesten bleven geduldig wachten en slechts enkelen beproefden op één dag haar geluk aan meer dan een fabriek.

Medegegeven werden in den regel in Rotterdam van 100 tot 150, 200 en 300 K.G., daarbuiten 50 tot 100 Kilo per keer.

Dit geschiedde echter lang niet iederen dag.

Sommige gezinnen te Rotterdam kregen per week slechts 2 maal 100, 150 tot 180 K.G.

In huisarbeid werd afgehaald te :

Alblasserdam door	40	gezinnen.
Delft	" 46	"
Dordrecht	" 420	"
Naaldwijk	" 32	"
Overschie	" 130	"
Rotterdam	" 799	"
Schiedam	" 460	"

Te Rotterdam werden ook aan Jeruël (weldadigheidsinrichting) boonen uitgegeven en van daar dagelijks 40 tot 60 kisten van 15 kilo afgehaald.

Betaald werd voor het afhalen in huisarbeid, te :

Alblasserdam f 0.60 per 100 K.G.

Delft	" 0.75	"	"	"
Dordrecht	" 1.—	"	"	"
Naaldwijk	" 1.—	"	"	"
Overschie	" 0.75	"	"	"
Rotterdam	" 0.75	"	"	"
Schiedam	" 0.75	"	"	"
	" 1.—	"	"	" snijboonen
	" 2.—	"	"	" pronkboonen
				" suikerboonen.

4de district (Utrecht). In dit district konden in het verslagjaar enkele gegevens verzameld worden omtrent het schoonmaken van groenten in huisarbeid te *Noordwijk, Nieuwerkerk a/d IJssel, Loosduinen en Leiden.*

In eerstgenoemde plaats werden tijdens het onderzoek uien behandeld voor een der aldaar gevestigde groentendrogers. Er werden 25 gezinnen bezocht, waarvan 19 maal het hoofd landbouwer was, éénmaal smid en eenmaal voerman, terwijl er vier weduwen onder waren.

Het werk bleek vrij ongeregeld voor te komen, nu eens volop, dan

weer afgewisseld door dagen waarop bijna niets te doen viel. Nochtans verschaftte het gedurende een viertal maanden per jaar niet onbeteekenende bijverdienste, welke voor groote gezinnen tot 12 gulden en meer per week kon stijgen. Het werk werd per zak berekend en betaald, en een volwassene kon in circa $2\frac{1}{4}$ uur een zak uien schoonmaken, waarover een kind wel den dubbelen tijd doet. In het geheel werden bij het werk aangetroffen 26 volwassen personen, 9 kinderen van 12 jaar, 1 van 11 jaar, 6 van 10 jaar, 4 van 8 jaar, 3 van 7 jaar en 1 van 6 jaar.

In de vacantie hielpen de schoolkinderen vrijwel den geheelen dag mede, tot ongeveer 6 tot 7 uur des avonds.

Zoowel groote als kleine gezinnen werden met dezen huisarbeid bezig aangetroffen, wat onderstaand overzicht doet zien.

Het gezin bestond uit: 12 personen in 1 geval			
11	"	"	2 gevallen
10	"	"	1 geval
9	"	"	2 gevallen
7	"	"	4 "
6	"	"	7 "
5	"	"	2 "
4	"	"	3 "
3	"	"	1 geval
2	"	"	2 gevallen

Het bleek weer, dat in de groote gezinnen de inkomsten het grootst zijn; de gezamenlijke *gewone* weekverdiensten der leden van een der gezinnen met 9 personen beliepen 26 gulden en die in het gezin met 12 personen 24 gulden.

Bevonden werd, dat de gewone weekinkomsten waren:

in 3 gezinnen f 8.— tot f 13.—.			
" 14	"	" 14.—	" " 16.—.
" 4	"	" 16.—	" " 18.—.
" 3	"	" 22.—	" " 24.—.
" 1 gezin	"	" 26.—.	

Over het algemeen vonden de huismoeders het uien schoonmaken onaangenaam werk, in het bijzonder het pellen van sjalotten, waarvoor ze 60 cent per zak van 50 K.G. kregen. De welkome bijverdiensten brachten haar er evenwel toe dezen huisarbeid aan te grijpen, vooral wanneer in vacantiетijden vele kinderhanden medehielpen.

De klachten over de scherpe damp, die bij het uien schoonmaken de oogen doet tranen, waren erg ongelijk. Het schijnt, dat enkele menschen er aan gewennen, anderen echter niet.

Te *Nieuwerkerk a/d IJssel* is een groenteninmakerij gevestigd, welke in den seizoentijd het afhaken van boonen tegen een tarief van 1 cent per kilo in huisarbeid laat verrichten. In deze gemeente werden 36 gezinnen bezocht en daarbij bleek, dat gedurende 2 tot $2\frac{1}{2}$ maand van het seizoen algemeen naar de maximale productie wordt gestreefd, teneinde zodoende een potje te maken voor den winter. Het zijn de gezinnen van fabrieksarbeiders, landbouwers, losse werklieden, kleine winkeliers en andere handelaren, waar men zich met het boonen afhaken onledig houdt. Dat daarbij

geen krachten worden ontzien, ligt voor de hand. De huismoeders geven elk vrij oogenblik aan den huisarbeid, terwijl de vacantie der schoolkinderen, en als ze weer naar school gaan hunne avonden, er aan opgeofferd worden. Zodoende werken volwassenen en kinderen dikwerf tot laat in den avond. Jammer genoeg moest worden bevonden, dat aan de leerlingen van de school door den arrondissements-schoolopziener verlof voor schoolverzuim was verleend. (Zie hoofdstuk IV bij art. 4).

In 9 van de 36 bezochte gezinnen waren alleen personen aan het werk van 17 jaar of ouder, doch in de overige werden jeugdige personen of kinderen aan den arbeid aangetroffen en wel:

11 tusschen 13 en 17 jaar		6 van 9 jaar	
5 van	13 "	3 "	8 "
7 "	12 "	5 "	7 "
6 "	11 "	3 "	6 "
5 "	10 "	1 "	5 "

Omtrent de *gewone* inkomsten van het gezin kon in 26 gevallen opgave worden verkregen. De personen, die daarover geen mededeeling verstrekten, waren vier winkeliers, drie losse werklieden, een handelaar in gevogelte, en twee werklooze gezinshoofden, van wie een gebrekkig was.

De *gewone* gezinsinkomsten bleken per week te bedragen:

van 6—7 gulden in 2 gezinnen		van 13—14 gulden in 1 gezin	
" 8—9 "	" " één gezin	" 14—15 "	" " 8 gezinnen
" 9—10 "	" " 3 gezinnen	" 15—16 "	" " 3 "
" 12—13 "	" " 5 "	" 18—19 "	" " 3 "

De wekelijksche bijverdiensten door dezen huisarbeid werden als volgt opgegeven:

Van 15 tot 23 gulden in 5 gezinnen			
" 15 "	20 "	" "	7 "
" 15 "	17 "	" "	2 "
" 14 "	15 "	" "	5 "
" 11 "	12 "	" "	5 "
" 10 "	11 "	" "	3 "
" 8 "	9 "	" "	6 "

Driemaal wilde men er niet voor uitkomen hoeveel geld de huisarbeid wel opbracht.

Te *Loosduinen*, waar eveneens een groentenmakerij gevestigd is, werd het thuiswerk betaald met 10 cent per mand van 15 K.G.

Het onderzoek liep over een 20-tal gezinnen, in 9 waarvan alleen volwassenen aan den huisarbeid deelnamen. In de overige waren ook jeugdige personen of kinderen daarbij betrokken, te weten:

8 tusschen 13 en 17 jaren	
3 van	13 jaar
2 "	12 "
2 "	9 "

2 van 8 jaar

1 " 7 "

1 " 6 "

Het aantal personen van 17 jaar of ouder, dat hier den bedoelden huisarbeid verrichtte, bedroeg 41.

Onderstaand overzicht geeft de soort en het inkomen aan van de gezinnen waar het hier om gaat:

tuindersgezin	met 15—17 gulden per week	11 maal
sjouwersgezin	" 14—15 " " "	2 "
mandenmakersgezin	" 14 " " "	1 "
gezin van loswerkman	" 20 " " "	1 "
" " gasfabriekarbeider	" 17 " " "	1 "
" " trambeambte	" 17—18 " " "	1 "
" " fabrieksarbeider	" 10 " " "	1 "
" " gemobiliseerde		1 "
" " en door ouderdom werklooze		1 "

Omtrent de bijverdiensten in de gezinnen werd niet veel vernomen, doch uit enkele mededeelingen zou mogen worden afgeleid, dat het uurloon niet hooger ging dan 5 tot 7 cent.

In *Leiden* werden bezocht 26 gezinnen, waar voor de conservenfabrieken in huisarbeid groenten werden schoon gemaakt. Per 100 K.G. werd betaald voor het afhalen van snijboonen f 0.64 en voor prinsesseboonen f 1.50, terwijl het doppen van erwten 12.5 cent per 10 K.G. opbracht, en groote boonen 15 cent per 30 K.G.

In de bezochte gezinnen waren, behalve 35 personen van 17 jaar of ouder, het navolgende aantal kinderen, welke geacht mochten worden aan den huisarbeid deel te nemen:

1 van 14 jaar	4 van 9 jaar
6 " 13 "	10 " 8 "
5 " 12 "	2 " 7 "
2 " 11 "	3 " 6 "
9 " 10 "	

De kinderen beneden den leeftijd van 6 jaar mochten al eens z.g. mee doen, — van arbeidsprestatie kon daarbij toch niet gesproken worden. Wel was dit het geval bij oudere kinderen, want het bleek, dat sommige moeders hun kroost tegen betaling van een klein bedrag om zoo te zeggen verhuurden aan de gezinnen waar huisarbeid werd verricht. De kinderen waren dan onder toezicht en opgeborgen, wat speciaal in vacantietijd voor de ouders op zich zelf wat waard scheen te zijn. De aard van de bezochte gezinnen kan blijken uit het onderstaande:

Het gezinshoofd was:

stucadoor in	1 geval
los werkman in	11 gevallen
koopman in	3 "
fabrieksarbeider in	2 "

brugwachter in	1 geval
arbeider a. d. Gasfabriek in	1 "
schilder in	1 "
bierbottelaar in	1 "
grondwerker in	1 "
weduwe in	2 gevallen.

In 2 gevallen had het gezinshoofd het gezin verlaten.

De *gewone* verdiensten in de bezochte gezinnen bleken te bedragen

van 3 tot 4 gulden bij 1 alleenwonende weduwe	
" 6 " 7 " in 3 gezinnen	
" 7 " 8 " " 4 "	
" 8 " 9 " " 7 "	
" 10 " 11 " " 4 "	
" 11 " 12 " " 1 gezin	
" 12 " 13 " " 3 gezinnen	
" 18 " 19 " " 1 gezin	
" 20 " " 1 "	
" 25 " " 1 "	

Medegedeeld werd, dat een middelmatige werkster 6 à 7 cent per uur kon maken, doch overigens liet men over de bijverdienste niet veel los.

Het bleek bij het onderzoek, dat men al spoedig achterdocht ging koesteren aangaande de strekking daarvan en toen het ten slotte was doorgedrongen, dat het er wel eens op zou kunnen neerkomen, dat de Arbeidsinspectie zich met den kinderarbeid ging bemoeien, werden de betrokken personen onhandelbaar en moest op een bepaald punt het onderzoek zelfs worden gestaakt.

5de district (Amsterdam). Het afhalen van spercieboonen voor de groenteninmakerijen heeft in dit district nog steeds op groote schaal in huisarbeid plaats. Daar het een seizoenbedrijf is, dat slechts gedurende 4 tot 6 weken per jaar wordt uitgeoefend, maakten tot dusver de ondernemers steeds bezwaar daarvoor een werkplaats, die slechts gedurende korten tijd rendabel kan worden gemaakt, te bestemmen. Er is thans echter in dit opzicht een kentering te bespeuren. Dit jaar is aan de overzijde van het Y reeds een groenteninleggerij in gebruik genomen, waar ook het afhalen der boonen plaats vindt, terwijl een tweetal andere inrichtingen van dien aard in aanbouw zijn, voor welke eveneens niet in huisarbeid zal behoeven te worden gewerkt.

Van de zeven in de stad gelegen inrichtingen, worden in één de boonen reeds in de fabriek zelve afgehaald, terwijl een tweede inleggerij thans over zooveel ruimte de beschikking heeft gekregen, dat daar in het seizoen van 1918 een voldoende aantal afhaalsters zullen kunnen worden geplaatst.

Er bestaat dus uitzicht, dat deze huisarbeid in Amsterdam allengs in omvang zal afnemen.

6de district (Haarlem). De uitbreiding van het aantal groenteninmakerijen in dit district is gepaard gegaan met een sterke toename der

huisindustrie, met name voor het schoonmaken van groenten en het afhalen van boonen. Sommige fabrieken konden in den inmaaktijd zelfs op verre na niet over genoeg huisarbeidsters beschikken.

In den zomer van 1917 was deze huisarbeid vooral zeer omvangrijk te Beverwijk en omstreken (Velsen, Velseroord, Wijkeroog, Santpoort en Wijk aan Zee en Duin),

In het drukst van het seizoen werkten daar eenige honderden gezinnen voor de Beverwijksche conservenfabrieken en zouterijen, waarbij kinderarbeid op groote schaal voorkwam. Kinderen van 8 tot 9 jaar hielpen ijverig mede, daar de seizoendrukte met de zomervacantie samenviel en door de schoolbesturen het verlof van vier op zes weken was gebracht. In de eerste weken na de verlengde vacantie, viel nog een aanmerkelijk schoolverzuim te constateeren. Bij onderzoek bleek, dat op de openbare lagere school, de R.K. meisjesschool en de R.K. jongensschool, in de drie hoogste klassen gedurende de eerste twee weken na de vacantie een vierde van de leerlingen verzuimde. Daarna werd het verzuim aanmerkelijk minder, omdat het werk toen nagenoeg afgelopen was.

De boonen werden uitgegeven in zakjes van 20 tot 40 kilo, waarvoor respectievelijk f 0.25 en f 0.50 loon betaald werd. Voor het afhalen van fijne boonen was het loon f 0.62½ per 40 kilo; voor de groote, z.g.n. pronkers, f 1.— per 100 kilo.

Zonder onderscheid werden zoowel aan nette als vuile huishoudens boonen verstrekt. Dikwijls bleef de groente een nacht in de woning over. In enkele groote gezinnen lagen de boonen door de huiskamer verspreid, tot zelfs op de bedden toe.

Door de zeer uiteenlopende aanvoeren en tijden van aankomst der schuiten, waren de arbeidstijden erg ongeregeld. Ontvingen de vrouwen 's morgens vroeg boonen, dan duurde het werk tot 7 tot 8 uur 's avonds, doch wanneer deze eerst in den namiddag werden uitgegeven, werd wel tot 's avonds 11 uur en later gewerkt.

De boonen werden door de thuiswerksters aan de fabrieken gehaald en gebracht. Voor het transport moest in de meeste gevallen een karretje worden gehuurd tegen f 0.10 per rit. Dikwijls duurde dit wachten voor de fabriek, op den weg of het fabrieksterrein, vrij lang en op enkele dagen gebeurde het wel, dat vrouwen dan nog onverrichter zake met het ledige karretje terug reden. Twee fabrieken te Beverwijk hielden zooveel mogelijk vaste gezinnen aan het werk. Beschutte plaatsen bij slecht weer of regen bestonden voor de wachtende vrouwen niet.

Te *Broek op Langendijk* lieten enkele bestuurders van inmakerijen de boonen bij de werksters aan huis bezorgen en na bewerking terughalen; de groenten bleven er 's nachts niet in de woningen. Verlet wegens te lang wachten en het sjouwen met de groenten behoefde dus hier niet voor te komen. Bij het uitgeven der groenten werd ook hier meer gelet op zindelijke huishoudens.

9de district (Groningen). Bij het bezoeken der groentendrogerijen en -inmakerijen (zie hoofdstuk III) kwam uit de verkregen mededeelingen omtrent 32 bedrijven aan het licht, dat voor die bedrijven 1212 gezinnen in huisarbeid werkten. Hierbij komen dan nog de gezinnen, die voor

kweekers-leden der coöperaties de boonen in huisindustrie bewerken, zoodat stellig mag gerekend worden, dat in de provincie Groningen minstens 1600 tot 1700 gezinnen in huisarbeid boonen afhalen, of, zooals het daar genoemd wordt „draden”. Al deze gezinnen te bezoeken bleek met het beperkte personeel en in den korten tijd, waarin zulks zou moeten geschieden, onmogelijk, zoodat nadere bijzonderheden omtrent dezen huisarbeid niet kunnen worden verstrekt. Ook zonder speciaal onderzoek mag echter worden aangenomen, dat bij dien arbeid, vooral in de schoolvacanties, veel kinderen gebezigd worden, daar na afloop van die vacanties ten platte lande nog veel landbouwverlof wordt toegestaan, ook in verband met het „draden”. Volgens mededeeling van een der werkgevers wordt, als de kinderen niet meer meedoen, de huisarbeid bijzaak. Te Sappemeer werden dan ook na de vacanties door verschillende fabrikanten vrouwen, meisjes en oude mannen aangenomen om aan de fabriek te komen „draden”, blijkbaar om het tekort aan werkkrachten, dat door het weder naar school gaan der kinderen ontstond, aan te vullen.

HET VERVAARDIGEN VAN VUURMAKERS.

Voor een in 1917 te Hilversum opgerichte fabriek van papierwaren, werd al spoedig huiswerk verricht, bestaande in het oprollen van vierkante stukjes geribd papier en het daaromheen leggen van een papieren bandje. Op de fabriek werden deze rolletjes daarna in een licht brandbare stof gedompeld en na drenking gedroogd.

In Augustus werden voor dit huiswerk hoofdzakelijk kinderen gebezigd. Toen de zomervacantie geëindigd was, ging dit bezwaarlijker, omdat het werk werd uitgegeven tusschen 8 en 9 uur v.m. en vóór 5 uur op de fabriek weer ingeleverd moest zijn. De schoolgaande kinderen konden, tengevolge dier regeling, niet veel meer helpen en dus vielen er vele gezinnen af zoodat er nog ongeveer twintig huishoudens overbleven, waarin door de moeder met niet meer schoolgaande kinderen of grotere meisjes het werk verricht werd.

Het loon bedroeg f 0.15 per 100 stuks. Aan één gezin werden niet meer dan 1000 stuks gegeven; de vingervlugsten konden 200 stuks per uur afwerken. Het gemiddelde aantal bedroeg ongeveer 150—160 stuks per uur, waardoor het gemiddeld loon op f 0.23 per uur kwam. Het werk was niet vuil en voorzaakte geen wanorde in de huisjes. Het kwam echter niet steeds in zindelijke huishoudens terecht. Wegens den papiernood kon in December geen werk meer in huisindustrie gegeven worden.

Ook te Bergen op Zoom werd in den loop van 1917 een fabriek van vuurmakers opgericht, waarvoor door een 70-tal gezinnen huisarbeid werd verricht. De Arbeidsinspectie constateerde, dat daarbij kinderexploitatie voorkwam, terwijl eenige schoolhoofden klachten omtrent schoolverzuim inzonden. Een en ander gaf het betrokken districtshoofd aanleiding den Burgemeester te verzoeken om door contrôle van de gemeentepolitie er toe mede te werken aan het euvel een eind te maken, met gevolg, dat die politie in eenige huisgezinnen proces-verbaal opmaakte. Spoedig daarna werd de fabriek echter wegens gebrek aan grondstoffen stop gezet.

SIGARENMAKEN EN TABAKSSTRIPPEN.

In het *2de district* (Breda) werden dit jaar 139 werkplaatsen van thuiswerkende sigarenmakers bezocht, waarbij 52 beschermde en 168 onbeschermde personen werkzaam werden bevonden.

Er bleek thuis gearbeid te worden om de navolgende redenen :

58 maal omdat de patroon uitsluitend in huisarbeid liet werken;

28 maal omdat als huisarbeider meer kon worden verdiend dan op de fabriek.

5 maal omdat men meende thuis vrijer te kunnen werken dan op de fabriek;

1 maal omdat de fabriek te ver van de woning van den arbeider was gelegen;

8 maal omdat in de fabriek geen plaats was;

23 maal omdat men wegens lichaamsgebreken of zwakte niet in de fabriek kon werken;

10 maal omdat door ziekte der vrouw, of als weduwnaar, of als huisarbeidster weduwe zijnde, de aanwezigheid in huis noodig was;

6 maal omdat het sigarenmaken als nevenbedrijf werd uitgeoefend.

Van de 23 personen, die wegens ziekte of lichaamsgebreken thuis werkten, waren er niet minder dan 9 lijdende aan tuberculose.

In 83 gevallen werd gewerkt in een lokaal, dat uitsluitend als werklokaal werd gebezigd.

In 39 gevallen werd de arbeid verricht in het woonvertrek.

In 11 gevallen werd gewerkt in het slaapvertrek.

In 6 gevallen werd gewerkt in de keuken.

Daar waar de arbeid werd verricht in een afzonderlijk werklokaal was de zindelijkheid over het algemeen voldoende; in de overige gevallen liet zij nog al eens te wenschen over. Bij het binnentreden dezer woningen ontwaart men reeds de tabakslucht, wat een minder aangename gewaarwording teweegbrengt en den indruk geeft, dat dit, evenals de huisarbeid zelf, de gezelligheid der woning in hooge mate schaadt.

In 16 gevallen werd in het lokaal, waar gewerkt werd, geslapen, in 5 gevallen voedsel bereid, in 9 gevallen voedsel bereid en genuttigd en in 29 gevallen voedsel bereid en genuttigd en geslapen.

Van de 45 werkplaatsen, waarop de bepalingen der Arbeidswet van toepassing waren, hadden er 6 een onvoldoende vrije luchtruimte in verband met de hoogte, die minder dan 2.5 Meter bedroeg, 1 een onvoldoende vrije luchtruimte in verband met het aantal personen, 12 een onvoldoende dagverlichting in verhouding tot het grondoppervlak, terwijl van 24 de luchtverversching te wenschen overliet.

In 57 van de 58 gevallen, waarin als reden van huisarbeid werd opgegeven, dat de patroon uitsluitend in huisindustrie liet werken, kocht de sigarenmaker de tabak van den werkgever en werden de daaruit vervaardigde sigaren aan dezen weer verkocht; het verschil in prijs bepaalt hierbij het loon der sigarenmakers.

Bij dit stelsel heeft de sigarenmaker er belang bij de tabak zoo zuinig mogelijk te verwerken, daar hij door een grooter kwantum sigaren uit een

bepaalde hoeveelheid tabak te leveren de opbrengst, dus zijn loon, ziet stijgen. Voor zoover kon worden nagegaan, werd onder dit stelsel niet minder loon verdiend, dan voor soortgelijk werk op de fabriek betaald werd; in sommige gevallen werd zelfs een hooger loon gemaakt dan op de fabriek. Opvallend waren echter de lange werktijden dezer thuiswerkers, welke zijn toe te schrijven aan het zuinig verwerken der tabak, hetgeen meer tijd vraagt. Anderzijds verklaren deze lange werktijden de grootere verdienste boven die van den fabrieksarbeider. De opgegeven werktijden der thuiswerkers worden hieronder in een staatje opgenomen. Er is reden te veronderstellen, dat zij eer langer dan korter zijn dan werd opgegeven. Verschillende malen werd ook gezien, dat vrouwen en schoolgaande kinderen bij den huisarbeid hulp verleenden.

Aantal werkuren per week.	48 uur of minder.	boven 48 t/m. 52.	boven 52 t/m. 54.	boven 54 t/m. 56.	boven 56 t/m. 58.	boven 58 t/m. 60.	boven 60 t/m. 65.	boven 65 t/m. 70.	boven 70 t/m. 75.	boven 75 t/m. 80.	boven 80 t/m. 86.	werktijd onbepaald.	Totaal aantal personen.
Beschermde personen . .	1	14	4	12	21	—	—	—	—	—	—	—	52
Onbeschermde personen . .	4	—	—	2	10	17	33	41	33	9	5	14	168

Van de 168 onbeschermde personen waren er 108 aangesloten bij een vakbond.

In het 5de district (Amsterdam) werd dit jaar nogmaals geconstateerd, dat voor een groote sigarenfabriek in huisarbeid tabak werd gestript. Geen der werklokalen bleek aan billijke eischen te voldoen. Bij een der thuiswerksters werd gestript in een slaapkamer, waar 4 kinderen hun nachtrust vonden. Bij een tweede werd een onbeschoten vlierinkje als werkgelegenheid aangewezen, maar geschiedde het strippen waarschijnlijk in de woonkamer. Bij een derde werd in hetzelfde vertrek gegeten en geslapen door een moeder met vier kleine kinderen.

De fabrikant, die zelf deze „werklokalen” nooit van nabij gezien had, werd met den onvoldoenden toestand in kennis gesteld en gewezen op de op *hem* rustende verplichting, zorg te dragen, dat aan de wettelijke eischen werd voldaan.

Zoolang het strippen in huisarbeid plaats heeft is een geregeld toezicht daarop, zooal niet onmogelijk, dan toch zeer moeilijk, omdat het werk telkens aan andere vrouwen wordt uitgegeven.

De fabrikant heeft thans een grooter gebouw te zijner beschikking gekregen, waar het tabaksstrippen voor zijn onderneming geschieden kan. Daardoor is aan dezen huisarbeid voor goed een einde gemaakt.

HET VERPAKKEN VAN BOUILLONBLOKJES.

Voor een te Bennebroek opgerichte fabriek van bouillonblokjes geschiedt de verpakking te Haarlem. Aanvankelijk waren daarmee slechts enkele meisjes belast, welk personeel weldra tot een veertigtal steeg, met

het gevolg, dat de inrichting niet meer voldeed aan de verschillende wets-eischen. Na herhaalde waarschuwingen werd de inpakkerij overgeplaatst naar de lokalen eener coöperatieve broodbakkerij, die vanwege de concentratie der bakkerijen stopgezet was. Spoedig na deze verhuizing werd begonnen met het uitgeven van werk in huisindustrie. In October moeten ongeveer 70 personen met dit werk bezig geweest zijn. In November werd een onderzoek ingesteld. Er waren toen nog veertig gezinnen werkzaam, zoowel zeer propere als verscheidene minder nette. Tijdens de inspectie haar speciale aandacht aan deze onderneming schonk, liet de firma zelf ook de gezinnen nagaan en werd aan de minder nette huishoudens, zoowel als aan die met veel kleine kinderen (na waarschuwing art. 6 sub 5 der Arbeidswet) geen werk meer uitgegeven, met het gevolg, dat op het einde van November nog slechts ongeveer 30 thuiswerkers overbleven. Door deze contrôle werd verkregen, dat dit werk onder hygiënisch betere omstandigheden werd verricht.

Enkele invalide of werkelooze mannen waren er eveneens mee bezig, doch zij werkten veel langzamer dan de vrouwen.

Het loon was gelijk aan dat op de fabriek, n.l. 80 cts per bus van 1000 blokjes. De tijd besteed aan het inpakken van een bus was zeer verschillend en varieerde tusschen 5 en 20 uren per bus. Gemiddeld heeft één persoon zeven tot acht uur noodig voor het vullen van één bus hetgeen een uurloon van 10 cts beteekent. Opvallend vlug waren enkele Belgische vluchtelingen er mede. Een aan rheumatiek lijdend lithograaf legde er zich op toe om het werk bijzonder keurig te doen; hij had nu eenmaal geleerd fijn werk te leveren en kon het dientengevolge ook niet verder brengen dan tot hoogstens één bus per dag.

HET KNOOPEN EN BOETEN VAN VISCHNETTEN.

Wegens brandstoffengebrek en duurte, konden reederijen te IJmuiden hunne nettenboeterijen niet voldoende verwarmen en lieten daarom zooveel mogelijk bij de boetsters thuis, nieuwe haring- en trawlernetten knoopen en ook gebruikte netten herstellen. Vrouwen en ook wel mannen verrichtten dit werk op den zolder hunner woning, of ook, bij te groote koude, in het woonvertrek, dat dikwijls tevens keuken en slaapkamer is. De netten nemen veel plaats in en vullen soms een groot deel van het woonvertrek.

De vrouwen vervaardigden ook trawlernetten, hetgeen vroeger uitsluitend mannenwerk was; de haringnetten werden uitsluitend door vrouwen gemaakt.

Half December waren vermoedelijk ongeveer veertig personen met het boeten enz. in eigen woning bezig. De loonen waren gelijk aan die op de werkplaatsen. Er heerschte groote slapte, met toenemend werkgebrek in het vooruitzicht.

De werkgevers zelve achtten dezen huisarbeid een wantoestand.

Over het algemeen zijn de boeterijen in den laatsten tijd zeer verbeterd en vele in geheel nieuwe panden gevestigd.

HOOFDSTUK XI.

Geneeskundige onderzoeken en mededeelingen omtrent beroepsziekten.

In dit hoofdstuk zijn saâmgevat de resultaten der verschillende geneeskundige onderzoeken, welke in het jaar 1917 vanwege de Arbeidsinspectie hebben plaats gehad.

Krachtens het bepaalde in art. 9 van het Koninklijk besluit van 6 December 1911 (Stbl. 354) moeten vrouwen, welke na 10 uur des avonds haringspeten, geneeskundig onderzocht worden en voor dezen arbeid goedgekeurd zijn.

Art. 34 van het Arbeidsbesluit (Koninklijk besluit van 6 December 1911 Stbl. 352) eischt keuring van op steenfabrieken werkzame vrouwen, voor zoover zij belast zijn met het verplaatsen van beladen kruiwagens of met het in de ovens naast en op elkander leggen van de steenen ter plaatse, waar zij gebakken zullen worden. Voor de in de keramische industrie werkzame vrouwen bevat art. 37, 2de lid, sub 3 van het Arbeidsbesluit keuringseischen, terwijl art. 31 van dit besluit voor mannelijke jeugdige personen en vrouwen, welke in handvlasserijen en hennephekelarijen werkzaam willen zijn, eene goedkeuringsverklaring vordert.

Evenals vorige jaren werden, ingevolge art. 32 jº. art. 24 sub 2, 2de lid van het Arbeidsbesluit, jeugdige personen, werkzaam in spinnerijen en weverijen, medisch onderzocht. Terwijl deze keuring zich in 1915 uitstreckte tot textielfabrieken in Enschede en in 1916 tot die in Enschede, Hengelo en Rijssen, vond in het verslagjaar de keuring te Enschede, Hengelo en Oldenzaal plaats.

Ingevolge art. 27 van het Arbeidsbesluit hadden er keuringen plaats van jeugdige personen en vrouwen, die in drukkerijen, lettergieterijen, -zetterijen en stereotypie-inrichtingen wilden arbeiden.

In verband met het bepaalde in de artt. 3 en 5 van de Steenhouwerswet vonden de keuringen van steenhouwers plaats, terwijl ingevolge het bepaalde in art. 45a van het Koninklijk besluit van 26 Januari 1907 (Stbl. no. 20) personen, welke caissonarbeid wenschten te verrichten, onderzocht werden.

Bij de mededeelingen omtrent beroepsziekten is dezelfde indeeling gevolgd als in vroegere verslagen. Evenals in 1916 zijn ook thans mededeelingen gedaan over beroepsziekten, die *niet* ingevolge art. 21 der Arbeidswet 1911 zijn aangegeven, doch ter kennis van den Medischen dienst der Arbeidsinspectie kwamen, doordat de betreffende gevallen als ongevallen waren aangegeven, welke aangiften, krachtens art. 61 der

Ongevallenwet 1901, aan het betrokken districtshoofd der Arbeidsinspectie werden toegezonden.

Tenslotte volgen de resultaten van eenige speciale medische onderzoekingen.

ONDERZOEK VAN HARINGSPEETSTERS.

Het onderzoek der haringspeetsters in 1917 geschiedde in Harlingen, Barradeel, Kampen, Stad-Vollenhove en Monnickendam door den Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie; in Bunschoten en Huizen door den Medisch-Adviseur en den Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie samen.

Uit de gemeente het Bildt heeft zich dit jaar geene vrouw voor het onderzoek aangemeld.

Van de 309 gekeurde vrouwen werden er 2 wegens te hoogen leeftijd niet tot den speetarbeid toegelaten. Bovendien werd 1 vrouw te Monnickendam wegens zwangerschap slechts voor het zomerseizoen toegelaten.

Het onderstaande staatje geeft een overzicht van de verdeling der gekeurde vrouwen over de verschillende visschersplaatsen.

District.	Gemeente.	Aantal rookerijen.	Aantal vrouwen.							
			Onderzocht.				Niet toegelaten.			
			Gehuwd.	Weduwe.	On-gehuwd.	Totaal.	Gehuwd.	Weduwe.	On-gehuwd.	Totaal.
4de	Bunschoten . .	14	31	2	62	95	—	—	—	—
6de	Huizen	15	90	7	25	122	—	—	—	—
	Monnickendam .	11	32	2	3	37	2 ¹⁾	—	—	2 ¹⁾
8ste	Kampen	1	1	—	8	9	—	—	—	—
	Stad-Vollenhove	5	9	2	2	13	—	—	—	—
9de	Barradeel . . .	1	11	—	5	16	—	—	—	—
	het Bildt . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Harlingen . . .	4	13	—	4	17	1	—	—	1
	Totaal . . .	51	187	13	109	309	3 ¹⁾	—	—	3 ¹⁾

¹⁾ 1 alleen niet toegelaten voor het winterseizoen.

De leeftijd der onderzochte vrouwen blijkt uit onderstaande tabellen.

Ongehuwde vrouwen en weduwen.

District.	Gemeente.	Aantal rookerijen.	17—20 jaar.	21—25 jaar.	26—30 jaar.	31—35 jaar.	36—40 jaar.	41—45 jaar.	46—50 jaar.	51—55 jaar.	56—60 jaar.	61—65 jaar.	66—70 jaar.	70 jr. en ouder.	Totaal.
4de	Bunschoten . .	14	39	18	4	2	1	—	—	—	—	—	—	—	64
6de	Huizen	15	15	5	3	1	4	1	—	1	1	1	—	—	32
	Monnickendam .	11	—	—	—	2	—	1	1	—	—	1	—	—	5
8ste	Kampen	1	1	6	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8
	Stad-Vollenhove	5	1	—	—	2	—	—	—	—	1	—	—	—	4
9de	Barradeel . . .	1	1	3	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	5
	het Bildt	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Harlingen . . .	4	2	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	4
	Totaal	51	59	33	8	9	5	2	1	1	2	2	—	—	122

Gehuwde vrouwen.

District.	Gemeente.	Aantal rookerijen.	17—20 jaar.	21—25 jaar.	26—30 jaar.	31—35 jaar.	36—40 jaar.	41—45 jaar.	46—50 jaar.	51—55 jaar.	56—60 jaar.	61—65 jaar.	66—70 jaar.	70 jr. en ouder.	Totaal.
4de	Bunschoten . .	14	—	1	6	4	13	3	1	—	2	1	—	—	31
6de	Huizen	15	—	4	8	12	19	19	10	12	6	—	—	—	90
	Monnickendam .	11	—	3	4	3	6	4	5	5	—	1	1	—	32
8ste	Kampen	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
	Stad-Vollenhove	5	—	—	—	1	2	1	1	1	2	—	1	—	9
9de	Barradeel . . .	1	—	—	—	3	1	3	—	3	1	—	—	—	11
	het Bildt	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Harlingen . . .	4	—	—	1	2	3	2	1	1	2	—	1	—	13
	Totaal	51	—	8	19	25	44	33	18	22	13	2	3	—	187

De cijfers betreffende de sterfte der kinderen van de onderzochte vrouwen zijn in den volgende staat samengevat.

District.	Gemeente.	Aantal gehuwde vrouwen en weduwen.	Aantal levend geboren kinderen.	Aantal levenloos geboren kinderen.	Aantal gestorven kinderen.	Aantal gestorven kinderen beneden 1 jaar.	Gestorven op een leeftijd van 1 t/m. 2 jaar.	Gestorven op een leeftijd van 2 t/m. 5 jaar.	Gestorven op een leeftijd boven 5 jaar.	Aantal miskramen.
4de	Bunschoten	33	122	1	17	10	—	4	3	1
6de	Huizen	97	498	8	100	69	4	18	9	2
	Monnickendam	34	164	2	29	20	—	5	4	5
8ste	Kampen	1	6	—	2	1	—	—	1	—
	Stad-Vollenhove	11	76	—	21	8	5	6	2	1
9de	Barradeel	11	55	—	9	5	1	3	—	—
	het Bildt	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Harlingen	13	87	2	23	12	2	4	5	—
	Totaal.	200	1008	13	201	125	12	40	24	9

ONDERZOEK VAN VROUWEN, WERKZAAM IN STEENFABRIEKEN.

Dit onderzoek, waarvan onderstaande staat een overzicht geeft, geschiedde dit jaar door den Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie.

District.	Gemeente.	Aantal steenfabrieken.	Aantal onderzochte vrouwen.			
			Gehuwd.	Weduwe.	Ongehuwd.	Totaal.
4de	Gouderak	3	11	—	14	25
	Krimpen a/d IJssel	1	1	—	9	10
	Nieuwerkerk a/d IJssel	1	—	—	6	6
	Ouderkerk a/d IJssel	2	4	—	10	14
7de	Maurik	2	1	—	5	6
	Rossum	1	—	—	1	1
	Totaal.	10	17	—	45	62

Geene der onderzochte vrouwen werd afgekeurd. In de gemeenten Capelle op d'IJssel en Hendrik-Ido-Ambacht behoeften geen vrouwen gekeurd te worden.

De leeftijd der onderzochte vrouwen blijkt uit onderstaande tabellen.

Ongehuwde vrouwen.

District.	Gemeente.	Aantal steenfabrieken.	16—20 jaar.	20—25 jaar.	25—30 jaar.	30—35 jaar.	35—40 jaar.	40—45 jaar.	45—50 jaar.	Totaal.
4de	Gouderak	3	6	5	2	—	—	—	1	14
	Krimpen a/d IJssel	1	7	—	2	—	—	—	—	9
	Nieuwerkerk a/d IJssel . . .	1	2	1	1	1	—	—	1	6
	Ouderkerk a/d IJssel	2	3	6	1	—	—	—	—	10
7de	Maurik	2	1	2	2	—	—	—	—	5
	Rossum	1	—	—	1	—	—	—	—	1
	Totaal	10	19	14	9	1	—	—	2	45

Gehuwde vrouwen.

District.	Gemeente.	Aantal steenfabrieken.	16—20 jaar.	20—25 jaar.	25—30 jaar.	30—35 jaar.	35—40 jaar.	40—45 jaar.	45—50 jaar.	Totaal.
4de	Gouderak	3	—	1	1	1	2	3	3	11
	Krimpen a/d IJssel	1	—	—	—	—	—	1	—	1
	Nieuwerkerk a/d IJssel . . .	1	—	—	—	—	—	—	—	—
	Ouderkerk a/d IJssel	2	—	—	—	3	1	—	—	4
7de	Maurik	2	—	—	1	—	—	—	—	1
	Rossum	1	—	—	—	—	—	—	—	—
	Totaal	10	—	1	2	4	3	4	3	17

ONDERZOEK VAN VROUWEN IN DE KERAMISCHE INDUSTRIE.

Het onderzoek had in het 1e district der Arbeidsinspectie plaats door den arts J. L. C. OVERBOSCH, te Maastricht. De resultaten zijn in de volgende overzichten samengevat :

Fabriek.	Totaal aantal vrouwen.			Gehuwde vrouwen en weduwen.			Ongehuwde vrouwen.		
	Gekeurd.	Afgekeurd.	In observatie.	Gekeurd.	Afgekeurd.	In observatie.	Gekeurd.	Afgekeurd.	In observatie.
Fabriek A . . .	241	22	21	30	2	—	211	20	21
Fabriek B . . .	102	6	10	13	1	—	89	5	10
Fabriek C . . .	313	7	12	7	—	—	306	7	12
Totaal. . .	656	35	43	50	3	—	606	32	43

Gerangschikt naar de verschillende werkzaamheden was de verhouding als volgt:

Aard der werkzaamheid.	Totaal aantal vrouwen.			Gehuwde vrouwen en weduwen.			Ongehuwde vrouwen.		
	Gekeurd.	Afgekeurd.	In observatie.	Gekeurd.	Afgekeurd.	In observatie.	Gekeurd.	Afgekeurd.	In observatie.
Verniskuij . . .	274	20	26	—	—	—	274	20	26
Vernisovens . . .	382	15	17	50	3	—	332	12	17
Totaal. . .	656	35	43	50	3	—	606	32	43

De volgende staat geeft een overzicht van de rangschikking naar de verschillende werkzaamheden voor elke fabriek afzonderlijk.

Aard der werkzaamheid.	Totaal aantal vrouwen.			Gehuwde vrouwen en weduwen.			Ongehuwde vrouwen.		
	Gekeurd.	Afgekeurd.	In observatie.	Gekeurd.	Afgekeurd.	In observatie.	Gekeurd.	Afgekeurd.	In observatie.
<i>Fabriek A.</i>									
Verniskuij . . .	120	14	13	—	—	—	120	14	13
Vernisovens . . .	121	8	8	30	2	—	91	6	8
<i>Fabriek B.</i>									
Verniskuij . . .	41	2	3	—	—	—	41	2	3
Vernisovens . . .	61	4	7	13	1	—	48	3	7
<i>Fabriek C.</i>									
Verniskuij . . .	113	4	10	—	—	—	113	4	10
Vernisovens . . .	200	3	2	7	—	—	193	3	2
Totaal. . .	656	35	43	50	3	—	606	32	43

Redenen voor afkeuring of in observatiestelling waren :

Albuminurie (= voorkomen van eiwit in de urine) . . . in	4	gevallen.
Amenorrhoe (= ontbreken der maandstonden) "	2	"
(in 1 geval gepaard met chlorotische klachten)		
(" 1 " " " " " " en		
hoofdpijn).		
Anaemie (= bloedarmoede) "	4	"
(in 1 geval gepaard met gezwollen halsklieren).		
(in 1 " na ulcus ventriculi (= maagzweer).		
Basedowsche verschijnselen "	4	"
Chlorose (= bleekzucht) "	17	"
(in 1 geval gepaard met gezwollen halsklieren).		
(Subjectieve) chlorotische klachten "	3	"
Eczeem hals "	1	"
Gezwollen halsklieren "	6	"
(in 3 gevallen gepaard met gezwollen tandvleesch).		
(" 1 geval " " rhinitis (= ontsteking		
van het neusslijmvlies).		
Hartgebreken "	2	"
(in 1 geval gepaard met albuminurie).		
(" 1 " " " chlorose).		
Hoofdpijn, gepaard met hartklopping "	1	"
Hypertrophische tonsillen "	2	"
Laryngitis stridulosa (= strottenhoofdontsteking) "	2	"
(in 1 geval gepaard met compressie).		
(" 1 " afgekeurd voor ovens; goedgekeurd		
voor kuip).		
Neuslijden "	1	"
Praetuberculose, gepaard met blepharitis (ooglidontsteking)		
en amenorrhoe "	1	"
Tuberculose:		
Tuberculose der glandulae colli = (halsklieren) "	1	"
Latente tuberculose "	1	"
Longverschijnselen "	4	"
(in 2 gevallen gepaard met blepharitis).		
Verdachte longen "	1	"
Verdacht tandvleesch "	3	"
Weigering zich te laten keuren "	2	"
Zwangerschap "	15	"
Te jonge leeftijd "	1	"
Totaal.	78	

ONDERZOEK VAN HET BESCHERMD PERSONEEL IN DE HANDVLASSERIJEN EN HENNEPHEKELARIJEN.

De keuringen in de handvlasserijen werden in het afgelopen jaar in de provincies Zuid-Holland, Noord-Brabant en Zeeland verricht door

Dr. H. W. VAN RHIJN te Dordrecht en in de provincie Friesland door den Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie; in enkele gevallen door andere medici.

In 1917 werden gekeurd 594 personen (tegen 699 in 1916 en 636 in 1915) nl. 536 jongens (tegen 605 in 1916 en 562 in 1915) en 58 vrouwen (tegen 94 in 1916 en 74 in 1915).

Van de jongens wilden 233 voor de eerste maal, 155 voor de 2de maal, 98 voor de 3de maal, 41 voor de 4de maal, 8 voor de 5de maal en 1 voor de 6de maal in de handvlasserijen werkzaam zijn.

Van de vrouwen wenschten 14 voor de 1ste, 13 voor de 2de, 3 voor de 3de, 5 voor de 4de, 9 voor de 5de, 5 voor de 6de, 1 voor de 7de, 1 voor de 8ste, 2 voor de 9de, 2 voor de 11de, 1 voor de 17de, 1 voor de 21ste en 1 voor de 31ste maal dit werk te verrichten.

Van de jongens werden 10 afgekeurd nl.:

8 die voor de 1ste maal werkzaam wilden zijn.

1 " " " 2de " " wilde " .

1 " " " 3de " " " " .

Redenen voor de afkeuring waren:

in 7 gevallen longafwijking

" 2 " langdurig hoesten

" 1 geval scrophulose (= klierziekte).

Een der afgekeurde jongens ging in beroep. Deze (16 jaar oud), werd toen goedgekeurd.

In 18 gevallen (in 15 van deze wilden de jongens voor de 1ste maal, in 2 voor de 2de en in 1 voor de 5de maal werkzaam zijn) werd het noodig geoordeeld den ouders der jongens er met nadruk op te wijzen, dat de jongens niet langer dan den halven dag zonder schade voor hunne gezondheid zouden kunnen arbeiden.

Dit advies werd gegeven in 13 gevallen wegens den minder gunstigen algemeenen lichaamstoestand, in 5 gevallen wegens den minder goeden toestand der longen.

Aan 2 jongens werd wegens den minder goeden toestand van het hart de raad gegeven niet te trappen bij het zwingelen.

Van de vrouwen werd 1, die voor de 1ste maal werkzaam wilde zijn, wegens longafwijking afgekeurd.

Een overzicht der keuringen geven de volgende staten:

Jongens.

GEMEENTEN.	12 jaar.			13 jaar.			14 jaar.			15 jaar.			16 jaar.			Totaal.		
	Gekeurd.	Afgekeurd.	Goedgekeurd met advies tot werk-tijdsverkortng.	Gekeurd.	Afgekeurd.	Goedgekeurd met advies tot werk-tijdsverkortng.	Gekeurd.	Afgekeurd.	Goedgekeurd met advies tot werk-tijdsverkortng.	Gekeurd.	Afgekeurd.	Goedgekeurd met advies tot werk-tijdsverkortng.	Gekeurd.	Afgekeurd.	Goedgekeurd met advies tot werk-tijdsverkortng.	Gekeurd.	Afgekeurd.	Goedgekeurd met advies tot werk-tijdsverkortng.
Friesland.																		
Barradeel	1	—	—	3	—	2	8	—	—	11	1	—	9	—	—	32	1	2
Het Bildt	11	1	2	15	—	1	23	—	4	14	—	1	16	—	1	79	1	9
Dongeradeel (Oost)	—	—	—	1	—	—	4	—	1	2	—	—	3	—	—	10	—	—
Dongeradeel (West)	3	—	1	3	—	—	3	—	—	7	—	1	3	—	—	19	—	1
Ferwerderadeel	1	1	2	11	—	—	8	—	—	4	—	—	2	—	—	32	1	2
Franeker	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—
Franekeradeel	1	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	3	—	—
Menaldumadeel	—	—	—	—	—	1	6	—	1	9	—	—	8	—	—	24	—	—
Wonseradeel	—	—	—	2	—	—	1	—	—	1	—	—	2	—	—	6	—	—
Zuidholland.																		
Barendrecht	—	—	—	—	—	—	3	—	—	5	—	—	1	—	—	9	—	—
Beijerland (Nieuw)	—	—	—	4	—	—	7	1	—	7	—	—	5	—	—	23	1	—
Geervliet	—	—	—	—	—	—	2	1	—	1	—	—	4	—	—	7	1	—
's Gravendeel	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—	3	—	—
Heerjansdam	—	—	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—	4	—	—
Heinenoord	—	—	—	—	—	—	3	—	—	1	—	—	1	—	—	5	—	—
Hekelingen	1	—	—	1	—	—	4	—	—	2	—	—	2	—	—	10	—	—
Hendrik-Ido-Ambacht	—	—	—	1	—	—	2	—	—	4	—	—	2	—	—	9	—	—
Klaaswaal	1	—	—	1	—	—	4	—	—	1	—	—	2	—	—	9	—	—
Maasdam	2	—	—	2	—	—	2	—	—	4	—	—	2	—	—	12	—	—
Mijnsheerenland	—	—	—	—	—	—	2	—	—	2	—	—	2	—	—	6	—	—
Piershil	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	3	—	—	6	—	—
Ridderkerk	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	2	—	—
Spijkenisse	—	—	—	—	—	—	2	—	—	1	—	—	—	—	—	3	—	—
Strijen	—	—	—	—	—	—	3	—	—	1	—	—	3	—	—	7	—	—
Westmaas	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—
Zuidland	—	—	—	2	—	—	3	—	—	2	—	—	2	—	—	9	—	—
Noordbrabant.																		
Almkerk	—	—	—	—	—	—	3	—	—	1	—	—	4	—	—	8	—	—
Andel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—
Dinteloord	—	—	—	5	—	—	4	—	—	2	—	—	3	—	—	14	—	—
Dussen	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	2	—	—
Fijnaart	5	—	—	5	—	—	9	—	—	7	—	—	6	—	—	32	—	—
Genderen	—	—	—	—	—	—	3	—	—	3	—	—	—	—	—	6	—	—
Klundert	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	3	—	—
Oud-Gastel	—	—	—	1	—	—	1	—	—	2	—	—	2	—	—	6	—	—
Standdaarbuiten	1	—	—	4	—	—	7	—	—	6	—	—	3	1	—	21	1	—
Willemstad	1	—	—	3	—	—	1	—	—	1	—	—	2	—	—	8	—	—
Zevenbergen	—	—	—	4	—	—	3	—	—	7	—	—	3	1	—	17	1 ¹⁾	—
Zwaluwe (Lage)	—	—	—	—	—	—	1	—	—	3	—	—	—	—	—	4	—	—
Zeeland.																		
Axel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—
Dreischor	—	—	—	—	—	—	5	—	—	2	—	—	3	—	—	10	—	—
Eede	—	—	—	1	—	—	5	—	—	1	—	—	1	—	—	8	—	—
Elkerzee	2	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	4	—	—
Ellemeet	—	—	—	1	—	—	—	—	—	2	1	—	—	—	—	3	1	—
Jan Steen (St.)	1	—	—	4	—	—	4	—	—	5	—	—	8	—	—	22	—	—
Kerkwerf	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	2	—	—
Koewacht	—	—	—	—	—	—	1	—	—	2	—	—	3	—	—	6	—	—
Nieuwerkerk	2	—	—	5	1	—	5	1	—	—	—	—	—	—	—	12	2	—
Ouwerkerk	—	—	—	—	—	—	2	—	—	1	—	—	3	—	—	6	—	—
Sluis	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—
Terneuzen	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—
IJzendijke	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	2	—	—	4	—	—
Zierikzee	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—
	39	2	5	85	1	4	155	3	6	131	2	2	126	2	1	536	10	18

1) Deze jongen is in beroep goedgekeurd.

Vrouwen.

GEMEENTEN.	Gekeurd	Afgekeurd
Clinge	1	
Dreischor	12	
Eede	1	
Ellemeet	3	
Fijnaart	7	
Geervliet	1	
Jan Steen (St.)	1	
Koewacht	7	
Oud Gastel	2	
Standdaarbuiten.	16	
Steenbergen	1	
IJzendijke	6	1
Totaal	58	1

De volgende tabellen geven een overzicht van de lichaamslengte en van de handkracht der in Friesland onderzochte jongens.

Voor het bepalen van de handkracht werd gebruik gemaakt van den elliptischen dynamometer.

Ter vergelijking met vorige jaren zijn in deze tabellen de cijfers vanaf 1912 opgenomen.

LEEFTIJD.	Jaar van keuring.						Gemiddelde lengte in Meters.											
	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1912	Verskil tussen de opvolgende leeftijden.	1913	Verskil tussen de opvolgende leeftijden.	1914	Verskil tussen de opvolgende leeftijden.	1915	Verskil tussen de opvolgende leeftijden.	1916	Verskil tussen de opvolgende leeftijden.	1917	Verskil tussen de opvolgende leeftijden.
	Aantal jongens.																	
12 jaar.	58	35	21	35	43	23	1,43	} 0,04	1,445	} 0,04	1,425	} 0,065	1,44	} 0,039	1,437	} 0,032	1,481	} 0,022
13 jaar.	148	127	113	84	132	37	1,47	} 0,04	1,485	} 0,05	1,49	} 0,04	1,479	} 0,053	1,469	} 0,046	1,503	} 0,047
14 jaar.	168	194	153	150	134	53	1,51	} 0,06	1,535	} 0,04	1,53	} 0,055	1,532	} 0,061	1,515	} 0,072	1,55	} 0,081
15 jaar.	142	180	163	147	169	49	1,57	} 0,045	1,575	} 0,06	1,585	} 0,05	1,593	} 0,032	1,587	} 0,033	1,631	} 0,048
16 jaar.	98	109	149	137	120	43	1,615		1,635		1,635		1,625		1,62		1,679	

Leeftijd.	Totaal aantal jongens in de jaren 1912, 1913, 1914, 1915 1916 en 1917.	Gemiddelde handkracht.	Vershil tusschen de opvolgende leeftijden.
12 jaar.	118	50,9	}
13 jaar.	309	57,1	
14 jaar.	426	63,6	}
15 jaar.	400	73,7	
16 jaar.	318	83,8	}

Meestal is de kracht der rechterhand gemeten. In de jaren 1912 tot en met 1916 is het onderzoek geschied door Dr. W. R. H. KRA-NENBURG, in 1917 door den Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie.

Het onderzoek in de hekelarijen werd dit jaar verricht door den Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie en eenige plaatselijke medici.

Gekeurd werden 14 jongens (4 van 13 jaar, 4 van 14 jaar, 2 van 15 jaar en 4 van 16 jaar).

Afgekeurd werd 1 jongen van 16 jaar wegens longafwijking.

ONDERZOEK VAN JEUGDIGE PERSONEN WERKZAAM IN DE TEXTIELINDUSTRIE.

Dit jaar werd het onderzoek van de jeugdige personen werkzaam in de **textielfabrieken te Enschede** verricht door den Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie, ter zijde gestaan voor een deel door de Inspectrice van den Arbeid Mevr. Wed. M. ARENDS—SLINGERLANDT en voor een ander deel door den Controleur G. J. OONK.

Voor het eerst onderzocht werden 508 jeugdige personen en wel 249 meisjes en 259 jongens. Van dezen werden 8 meisjes en 8 jongens ongeschikt bevonden voor den arbeid in spinnerijen en weverijen, van wie 7 meisjes en 5 jongens voorloopig voor één jaar.

Redenen van afkeuring waren:

algemeene lichaamszwakte bij 4 meisjes en 2 jongens,
algemeene lichaamszwakte met longafwijking bij 1 meisje en 1 jongen,
longafwijking bij 2 meisjes en 5 jongens,
angeboren heupontwrichting bij 1 meisje,

Van de afgekeurden gingen 5 meisjes en 2 jongens in beroep bij den

Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel. Ze werden door den Medisch-Adviseur bij de Arbeidsinspectie herkeurd, die 3 meisjes wel geschikt achtte en de overigen eveneens afkeurde.

De leeftijd van de onderzochte jeugdige personen blijkt uit het volgende staatje:

LEEFTIJD	MEISJES	JONGENS
12 jaar	7	3
13 „	133	129
14 „	81	100
15 „	19	20
16 „	9	7
Totaal . . .	249	259

Ze waren werkzaam als volgt:

Afdeelingen waarin werkzaam.	Meisjes.						Jongens.					
	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	Totaal.	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	Totaal.
Weverij	2	76	44	12	5	139	2	108	81	17	7	215
Spinnerij	—	22	17	—	—	39	—	12	14	1	—	27
Andere afdeelingen.	—	34	20	7	4	65	1	5	5	2	—	13
Nog niet op de fabriek	5	1	—	—	—	6	—	4	—	—	—	4
Totaal	7	133	81	19	9	249	3	129	100	20	7	259

Hoe lang de onderzochte personen reeds in de fabriek werkzaam waren, blijkt uit het volgende staatje:

Hoe lang werkzaam.	Meisjes.						Jongens.					
	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	Totaal.	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	Totaal.
Nog niet	5	1	—	—	—	6	—	4	—	—	—	4
Korter dan 3 maanden	1	28	2	—	—	31	3	21	3	—	—	27
3—6 maanden	1	22	4	3	—	30	—	32	6	1	—	39
6 maanden—1 jaar	—	71	29	8	—	108	—	61	35	4	1	101
1—1½ jaar	—	8	43	5	1	57	—	8	46	1	—	55
1½—2 jaar	—	—	2	1	—	3	—	—	8	4	—	12
2—3 jaar	—	—	—	2	—	4	—	—	2	9	1	12
Langer dan 3 jaar	—	—	—	—	6	6	—	—	—	1	5	6
Onbekend.	—	3	1	—	—	4	—	3	—	—	—	3
Totaal	7	133	81	19	9	249	3	129	100	20	7	259

Van de onderzochte jeugdige personen zijn 120 meisjes en 180 jongens dadelijk van de school in de fabriek gegaan; 78 meisjes en 19 jongens zijn eenigen tijd thuis werkzaam geweest; 25 meisjes en 20 jongens hebben eerst eene andere betrekking gehad; 20 meisjes en 19 jongens zijn in eene andere afdeeling eener textielfabriek werkzaam geweest; van 17 jongens is het niet bekend welke werkzaamheden ze hebben verricht voor ze in de fabriek kwamen, terwijl 6 meisjes en 4 jongens nog niet in eene fabriek werkzaam zijn.

Vermeld kan worden, dat van de onderzochte 249 meisjes en 259 jongens 111 meisjes en 103 jongens zijn geboren in de gemeente Enschede, 72 meisjes en 70 jongens in de gemeente Lonneker en 66 meisjes en 86 jongens in andere gemeenten.

Het volgende staatje geeft aan de gemiddelde lengte, de handkracht, bepaald met den elliptischen dynamometer afgelezen op de trekkrachtschaal, en het gewicht van de in 1916 en 1917 onderzochte, jeugdige personen van 13 en 14 jaar.

	Jaar	Aantal	Gemiddelde lengte in c.M.	Jaar	Aantal	Gemiddelde lengte in c.M.	Jaren	Aantal	Gemiddelde lengte in c.M.
Jongens van 13 jaar		152	145		129	148,3		281	146,5
„ 14 „		100	149		100	150		200	149,5
Meisjes van 13 jaar	1916	163	148,5	1917	133	149,8	1916 en 1917	296	149,1
„ 14 „		110	150,5		81	153,2		191	151,7

	Jaar	Aantal	Gemiddelde handkracht	Jaar	Aantal	Gemiddelde handkracht	Jaren	Aantal	Gemiddelde handkracht
Jongens van 13 jaar		152	47,5		128	45,2		280	46,4
„ 14 „		99	55,5		100	48,6		199	49,5
Meisjes van 13 „	1916	163	47	1917	132	41,5	1916 en 1917	295	44,5
„ 14 „		110	50		80	43,9		190	47,4

	Jaar	Aantal	Gemiddeld gewicht in kilo's	Jaar	Aantal	Gemiddeld gewicht in kilo's	Jaren	Aantal	Gemiddeld gewicht in kilo's
Jongens van 13 jaar		152	37		127	36,5		279	36,8
„ 14 „		100	40		96	38		196	39
Meisjes van 13 „	1916	163	40	1917	132	38	1916 en 1917	295	39,1
„ 14 „		110	42		76	41		186	41,6

De volgende afwijkingen zijn bij het geneeskundig onderzoek waargenomen :

	<i>meisjes</i>	<i>jongens</i>
longafwijking.	19	18
ruggegraatsverkrumming. . . .	24	10
misvorming van de borstkas . .	2	—
bloedarmoede.	33	12
platvoeten	10	22
huidlijden	3	—
struma (krop).	66	26
aangeboren heupontwrichting . .	1	—
verminderde gezichtsscherpte van een of beide oogen.	25	25
scheelzien	7	6
ontsteking van het bindvlies van 't oog.	1	2
ontsteking van den ooglidrand .	7	1
verminderde gehoorscherpthe van een of beide ooren	13 (3 loopoor)	24 (4 loopoor)
vergroote amandelen	11	4
gestoorde neusademhaling . . .	3	8
X-beenen	20	15
algemeene lichaamszwakte . . .	5	3

Naar aanleiding van dit onderzoek werd met het hoofd van het 8ste district (Deventer) overeengekomen de volgende maatregelen te nemen :

1°. den ouders van 6 meisjes en 5 jongens aan te raden hun kinderen te laten onderzoeken door het consultatiebureau voor tuberculose;

2°. dien van 12 meisjes en 9 jongens den raad te geven een oogarts voor hun kinderen te raadplegen;

3°. dien van 4 meisjes en 6 jongens te raden hun kinderen onder behandeling te stellen van een oorarts;

4°. dien van 1 meisje aan te sporen het kind te laten behandelen door een neusarts;

5°. dien van 1 meisje en 1 jongen er op attent te maken, dat het wenschelijk is hun kinderen te laten behandelen voor platvoeten.

Van de het vorige jaar afgekeurde jeugdige personen werden opnieuw onderzocht 5 meisjes en 12 jongens. Van dezen werden 4 meisjes en 5 jongens nog ongeschikt bevonden voor den arbeid in spinnerijen en weverijen, van wie 2 meisjes en 4 jongens voorloopig weer voor 1 jaar.

Goedgekeurd werden nu 1 meisje en 7 jongens.

KEURING VAN JEUGDIGE PERSONEN, WERKZAAM IN DE NEDERLANDSCHE KATOENSPINNERIJ TE HENGELLO.

Het onderzoek van jeugdige personen, werkzaam in de Nederlandsche Katoenspinnerij te Hengelo werd dit jaar verricht door den Geneeskundige

bij de Arbeidsinspectie, daarbij ter zijde gestaan door de Inspectrice van den Arbeid Mevr. Wed. M. ARENDS—SLINGERLANDT.

Gekeurd werden 32 meisjes en 16 jongens, van wie 3 meisjes ongeschikt werden geacht voor den arbeid in spinnerijen.

Reden van afkeuring was bij alle 3 meisjes: algemeene lichaamszwakte. In overleg met de Directie van de Ned. Katoenspinnerij en het betrokken districtshoofd der Arbeidsinspectie is ten aanzien van deze 3 meisjes de volgende maatregel getroffen, die in haar belang werd geacht: Zij blijven halve dagen op de fabriek werken, 's middags zijn zij vrij doch ontvangen ziekengeld, terwijl zij aan de fabriek goede voeding zullen ontvangen.

De volgende tabellen geven aan den leeftijd van de onderzochte jeugdige personen en den tijd gedurende welken ze reeds in de fabriek werkten.

LEEFTIJD	MEISJES	JONGENS
13 jaar	16	8
14 „	14	5
15 „	2	3
Totaal . . .	32	16

Hoelang in de fabriek werkzaam	MEISJES				JONGENS			
	13 jaar	14 jaar	15 jaar	Totaal	13 jaar	14 jaar	15 jaar	Totaal
3—6 maanden .	5	2	—	7	4	—	—	4
6 maanden—1 jaar	8	7	1	16	3	3	—	6
1—1½ jaar . .	3	5	1	9	1	2	3	6
Totaal. . .	16	14	2	32	8	5	3	16

Van de onderzochte personen zijn 14 meisjes en 9 jongens dadelijk van de school in de fabriek gegaan; 11 meisjes en 4 jongens zijn korteren of langeren tijd thuis werkzaam geweest en 7 meisjes en 3 jongens hebben eerst eene andere betrekking gehad.

Vermeld kan worden, dat van de 32 meisjes en 16 jongens, 18 meisjes en 10 jongens in de gemeente Hengelo zijn geboren.

De volgende afwijkingen zijn bij het onderzoek waargenomen:

<i>Meisjes:</i>		<i>Jongens:</i>	
algemeene lichaamszwakte	bij 3	longafwijkingen	bij 1
ruggegraatsverkrumming	„ 1	ruggegraatsverkrumming	„ 2
bloedarmoede	„ 4	huidlijden	„ 2
huidlijden	„ 4		
struma (krop)	„ 11		
scheelzien	„ 1		
ontsteking van den ooglidrand	bij 1		
gestoorde neusademhaling	„ 1		

KEURING VAN JEUGDIGE PERSONEN WERKZAAM IN DE TEXTIELFABRIEK
VAN DE FIRMA H. P. GELDERMAN & ZN., TE OLDENZAAL.

Dit jaar werd een aanvang gemaakt met het onderzoek van jeugdige personen werkzaam in de textielfabriek van de firma H. P. GELDERMAN & ZN. te Oldenzaal. De keuring werd verricht door den Medisch-Adviseur bij de Arbeidsinspectie daarbij terzijde gestaan door de Inspectrice van den Arbeid Mevr. wed. M. ARENDS—SLINGERLANDT en gedeeltelijk door den Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie.

Onderzocht werden 138 meisjes en 139 jongens.

Van dezen werden 1 meisje en 1 jongen voorloopig voor 1 jaar ongeschikt bevonden voor den arbeid in spinnerijen en weverijen.

De reden tot afkeuring was in beide gevallen longafwijking.

In overleg met den fabrikant worden beiden naar andere afdelingen der fabriek overgeplaatst.

De leeftijd van de onderzochte jeugdige personen en de afdeling waarin ze werkten, blijkt uit de volgende staatjes.

LEEFTIJD.	MEISJES.	JONGENS.
12 jaar	7	3
13 „	30	29
14 „	44	46
15 „	37	40
16 „	19	20
17 „	1	1
Totaal . .	138	139

Afdeling waarin werkzaam.	Meisjes.							Jongens.						
	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	17 jaar.	Totaal.	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	17 jaar.	Totaal.
Weverij.	5	17	31	19	6	—	78	2	28	40	31	9	—	110
Spinnerij	—	9	4	14	11	1	39	1	1	6	9	10	1	28
Andere afdelingen . .	2	4	9	4	2	—	21	—	—	—	—	1	—	1
Totaal	7	30	44	37	19	1	138	3	29	46	40	20	1	139

Staatje aangevende hoelang de onderzochte jeugdige personen reeds in de fabriek werkzaam waren.

Hoelang werkzaam.	Meisjes.							Jongens.						
	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	17 jaar.	Totaal.	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	17 jaar.	Totaal.
korter dan 3 maanden .	1	6	—	—	1	—	8	2	4	—	—	—	—	6
3—6 maanden	—	10	2	2	—	—	14	—	4	—	—	—	—	4
6 maanden—1 jaar . .	6	7	4	2	1	—	20	1	9	6	—	—	—	16
1—1½ jaar	—	5	17	2	1	—	25	—	12	17	3	1	—	33
1½—2 jaar	—	1	17	3	2	—	23	—	—	13	7	3	—	23
2—3 jaar	—	1	4	26	7	—	38	—	—	10	29	8	—	47
langer dan 3 jaar . .	—	—	—	2	7	1	10	—	—	—	1	8	1	10
Totaal	7	30	44	37	19	1	138	3	29	46	40	20	1	139

Van de onderzochte personen zijn 57 meisjes en 117 jongens dadelijk van de school in de fabriek gegaan, 58 meisjes en 10 jongens zijn eenigen tijd thuis werkzaam geweest, 5 meisjes en 2 jongens hebben eerst eene andere betrekking gehad, 4 meisjes zijn in eene andere afdeling der fabriek werkzaam geweest, van 14 meisjes en 10 jongens is het niet bekend welke werkzaamheden ze hebben verricht vóór ze in de fabriek kwamen.

Vermeld kan worden dat van de onderzochte 138 meisjes en 139 jongens 113 meisjes en 110 jongens zijn geboren in de gemeente Oldenzaal of Losser.

De volgende afwijkingen zijn bij het onderzoek waargenomen:

		<i>meisjes</i>	<i>jongens</i>
longafwijkingen	bij	15	9
ruggegraatsverkromming	„	13	16
misvorming van de borstkas	„	3	1
bloedarmoede	„	6	3
platvoeten { dubbelzijdig	„	7	8
{ eenzijdig	„	1	4
huidlijden	„	7	1
struma (krop)	„	19	14
aangeboren heupontwrichting	„	1	—

		<i>meisjes</i>	<i>jongens</i>
verminderde gezichtsscherpte	bij	1	—
verminderde gehoorscherte	„	2 (2 loopoor)	5 (2 loopoor)
zweer op 't hoornvlies van 't oog	„	1	—
ontsteking van den ooglidrand	„	1	—
gezwollen amandelen	„	6	3
gestoorde neusademhaling	„	2	2

ONDERZOEK VAN BESCHERMD DRUKKERSPERSONEEL.

De keuring van jeugdige personen en vrouwen, die in de graphische vakken wilden werkzaam zijn, geschiedde op dezelfde wijze als vorige jaren. Ook de op bl. 132 van het Centraal Verslag over 1910 voorkomende minimum-eischen, waaraan het beschermde personeel behoorde te voldoen, bleven gehandhaafd.

Het geneeskundig onderzoek werd verricht door 70 artsen, verspreid over het geheele land.

In het geheel zijn 1588 personen geneeskundig onderzocht, die, onderscheiden naar hun geslacht, als volgt over de districten waren verdeeld.

District.	Jongens.	Vrouwen en meisjes.	Totaal.
1ste.	87	15	102
2de.	89	13	102
3de.	226	39	265
4de.	283	2	285
5de.	305	21	326
6de.	144	42	186
7de.	108	1	109
8ste.	60	11	71
9de.	137	5	142
Het Rijk . . .	1439	149	1588

Onderzoek van de jongens.

Naar den leeftijd gerangschikt waren de jongens als volgt verdeeld:

District.	12 jaar.	13 jaar	14 jaar.	15 jaar	16 jaar.	onbekend	Totaal.
1ste.	9	33	27	15	3	—	87
2de.	8	41	28	9	2	1	89
3de.	28	106	54	29	9	—	226
4de.	20	145	61	37	20	—	283
5de.	1	135	113	36	20	—	305
6de.	8	80	27	16	13	—	144
7de.	8	53	32	9	6	—	108
8ste.	10	28	17	2	3	—	60
9de.	25	68	29	11	4	—	137
Het Rijk . . .	117	689	388	164	80	1	1439

De werkzaamheden, welke de jongens na toelating in het bedrijf dachten uit te oefenen waren: 499 maal zetten, 599 maal drukken, 182 maal zetten en drukken, 12 maal zetten of drukken, 32 maal binden, 15 maal gieten, 65 maal verschillende werkzaamheden; 35 maal kon nog geen opgave worden gedaan.

Van deze jongens waren 611 reeds in een bedrijf werkzaam geweest, van wie 64 in bedrijven waar kans op loodvergiftiging bestond.

Vroegere ziekten van de gekeurde jongens:

4 jongens zouden typhus hebben gehad, 21 roodvonk, 7 diphtheritis, 2 malaria, 29 longaandoening, 6 borstvliesontsteking, 3 etterborst (empyeem), 1 vallende ziekte, 1 St. Vitusdans, 1 kinderverlamming, 11 appendicitis, 3 gewrichts-rheumatiek, 6 nierziekte, 15 Engelsche ziekte, 2 heupontsteking en 1 loopoor.

Ziekten van de ouders:

Gemeld werd, dat één der ouders of beiden hadden gehad of nog hadden in 29 gevallen tuberculose, in 13 gevallen een andere longaandoening, in 4 gevallen kanker, in 12 gevallen een hartlijden, in 9 gevallen een maaglijden, in 4 gevallen een leverlijden, in 13 gevallen een nierlijden, in 6 gevallen een zenuwlijden, in 4 gevallen krankzinnigheid, in 1 geval epilepsie, in 1 geval suikerziekte en in 8 gevallen rheumatiek.

Bij de keuring werden de volgende afwijkingen waargenomen:

bloedarmoede	bij 186 jongens	
scrophulose (algemeene klierzwellings)	4	„
litteekens van tuberculeuze klieren aan de hals	4	„
gezwollen halsklieren	5	„
lordose	5	„
kyphose	3	„
scoliose	24	„
kypho-scoliose	8	„
lordose + scoliose	3	„
kippeborst	5	„
scapulae alatae (afstaande schouderbladen)	8	„
asymmetrische borstkas	1 jongen	
litteeken van empyeem (etterborst)-operatie	2 jongens	
litteekens van tuberculeuze processen aan de huid	4	„
caput obstipum (scheefhals).	1 jongen	
platvoeten	bij 282 jongens	(263 lichte graad)
klompvoet	5	„
X-beenen	44	„ (39 lichte graad)
O-beenen	15	„ (14 lichte graad)
chronische heupontsteking	2	„
dubbelzijdige heupontwrichting	1 jongen	
huiduitslag	2 jongens	
pediculosis (hoofd- en kleereluizen)	3	„
zweetvoeten	1 jongen	
dootheid	7 jongens	
acute middenoorontsteking	1 jongen	

looppooren	bij	1 jongen
afwijking in den visus (afwijking van de normale gezichtsscherpte)	„	116 jongens
conjunctivitis (oogbindvliesontsteking)	„	20 „
scheelzien	„	15 „
maculae corneae (hoornvliesvlekken).	„	3 „
blepharitis (ooglidrandontsteking)	„	23 „
exophthalmus (uitpuilen der oogten)	„	2 „
chronische ontsteking van het neusslijmvlies.	„	4 „
gezwollen tandvleesch.	„	2 „
angina (keelontsteking)	„	1 jongen
gezwollen amandelen	„	18 jongens
adenoïde vegetaties	„	3 „
struma (vergrooting van de schildklier)	„	1 jongen (lichte graad)
longafwijkingen	„	27 jongens (+ 5 verdachte gevallen)
bronchitis	„	12 „
asthma	„	3 „
hartafwijking	„	9 „
onzuivere harttonen	„	18 „
onregelmatige harttonen	„	1 jongen
eenzijdige liesbreuk	„	1 „
zakaderbreuk	„	1 „
kryptorchismus (testikels niet in 't scrotum).	„	1 „
epileptiforme aanvallen	„	2 jongens
eiwit in de urine	„	26 „ (hiervan bij 7 slechts een spoor).

Het resultaat van de keuring der 1439 jongens is geweest:

goedgekeurd werden 1244 jongens,

afgekeurd 63 jongens om de volgende redenen:

26 wegens slechten algemeenen lichaamstoestand, in 1 geval gepaard gaande met scoliose en scrophulose, in 1 geval met kyphoscoliose, in 1 geval met X-beenen, in 1 geval met bloedarmoede, afwijking in den visus en eiwit in de urine, in 1 geval met praedispositie voor tuberculose, in 2 gevallen met verschijnselen van doorgemaakte Engelsche ziekte en in 1 geval met afwijking in den visus.

8 wegens longafwijking, in 1 geval gepaard gaande met ruggegraatsverkrumming en in 1 geval met slechten algemeenen lichaamstoestand.

2 wegens longtuberculose.

7 „ hartafwijking, in 1 geval gepaard gaande met bloedarmoede en platvoeten.

1 wegens sterke ruggegraatsverkrumming.

1 „ chronische ontsteking van het heupgewricht.

1 „ dubbelzijdige heupontwrichting.

3 „ wegens X-beenen.

3 „ klompvoet, in 1 geval gepaard gaande met X-beenen.

2 „ platvoeten, in 1 geval gepaard gaande met scoliose.

3 wegens afwijking in den visus.

1 „ doofheid.

3 „ nierlijden.

1 „ chronische ontsteking van het neusslijmvlies.

1 „ bloedarmoede gepaard met hoofdpijnen.

Voor 132 jongens werd het noodig geacht, dat het betrokken districtshoofd binnen korten tijd *eene nieuwe keuring* vorderde, om de volgende redenen:
voor 29 wegens slechten algemeenen lichaamstoestand, in 1 geval gepaard gaande met eiwit in de urine.

11 wegens longafwijking, in 1 geval gepaard gaande met eiwit in de urine.

5 „ verdacht longlijden.

9 „ bronchitis.

1 „ vroeger longlijden.

4 „ ruggegraatsverkrumming.

3 „ platvoeten, in 1 geval gepaard gaande met bloedarmoede.

1 „ klompvoet.

2 „ X-beenen.

29 „ afwijking in den visus.

2 „ litteekens van empyeem-operatie.

1 „ litteeken van een tuberculeuze huidaandoening.

2 „ bloedarmoede.

2 „ onzuivere harttonen.

1 „ oorlijden.

1 „ chron. ontsteking van het neusslijmvlies.

4 „ halsklierzwellings.

1 „ adenoïde vegetaties.

19 „ eiwit in de urine.

2 „ vroeger nierlijden.

2 „ pediculosis.

1 „ zenuwachtigheid.

Onderzoek van de Vrouwen en Meisjes.

Naar den leeftijd gerangschikt waren ze als volgt verdeeld:

District	12 jaar	13 jaar	14 jaar	15 jaar	16 jaar	17 jaar	18 jaar	19 jaar	20 jaar	21 jaar	22 jaar	26 jaar	33 jaar	Totaal
1ste	2	1	—	2	2	3	2	—	1	—	1	1	—	15
2de	—	7	4	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	13
3de	1	7	8	13	4	3	—	1	—	1	1	—	—	39
4de	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	2
5de	—	—	1	2	3	5	4	3	1	—	2	—	—	21
6de	—	13	8	6	3	6	1	—	3	—	1	—	1	42
7de	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
8ste	—	1	1	1	4	1	1	1	1	—	—	—	—	11
9de	—	1	2	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	5
Het Rijk	3	32	24	26	18	19	8	5	6	1	5	1	1	149

De werkzaamheden dezer vrouwen bestonden o.a. in couranten vouwen, inleggen in drukpers, machinezetten, drukken, pakken, binden en carton-nagewerken. Van deze vrouwen waren 77 reeds in een bedrijf werkzaam geweest, van wie 11 in bedrijven, waar kans op loodvergiftiging bestond.

Vroegere ziekten der gekeurde vrouwen en meisjes.

2 zouden roodvonk hebben gehad, 2 diphtheritis, 5 longaandoening, 2 appendicitis, 2 bloedarmoede, 1 nierlijden en 1 heupontsteking.

Ziekten van de ouders.

Gemeld werd, dat een der ouders of beiden hadden gehad of nog hadden: in 1 geval tuberculose, in 2 gevallen hartlijden, in 1 geval leverlijden, in 1 geval nierlijden, in 2 gevallen krankzinnigheid, in 1 geval rheumatiek.

Bij de keuring werden de volgende afwijkingen waargenomen:

bloedarmoede	in 15 gevallen.
kyphose	„ 1 geval.
scoliose	„ 1 „
platvoeten	„ 19 gevallen (18 lichte graad).
X-beenen	„ 6 „ (alle lichte graad).
huiduitslag	„ 1 geval.
pediculosis capitis (hoofdluizen)	„ 2 gevallen.
afwijking in den visus (afwijking van de normale gezichtsscherpte)	„ 13 „
conjunctivitis (oogbindvliesontsteking)	„ 4 „
maculae corneae (hoornvliesvlekken)	„ 2 „
blepharitis (ooglidrandontsteking)	„ 5 „
gezwollen amandelen	„ 1 geval.
struma (vergrooting van de schildklier)	„ 3 gevallen (alle lichte graad).
longafwijkingen	„ 2 „
hartafwijking	„ 2 „
onzuivere harttonen	„ 5 „
onregelmatige harttonen	„ 1 geval.
vergroote milt	„ 1 „
stotteren	„ 1 „
eiwit in de urine	„ 10 gevallen (van 30 vrouwelijke personen is de urine niet onderzocht).

Het resultaat van de keuring der 149 vrouwelijke personen is geweest: *goedgekeurd* werden 135 vrouwen en meisjes;

afgekeurd werd 1 meisje wegens longtuberculose.

Voor 13 vrouwen werd het noodig geacht, dat het betrokken districts-hoofd binnen korten tijd *eene nieuwe keuring* vorderde, om de volgende redenen:

- 1 wegens slechten algemeenen lichaamstoestand.
- 1 „ longafwijking.
- 1 „ hartafwijking, gepaard met eiwit in de urine.
- 1 „ afwijking in den visus.
- 9 „ eiwit in de urine.

Het *cindresultaat* van de 1588 keuringen over het geheele Rijk is dus geweest, dat 1379 personen werden goedgekeurd, 64 werden afgekeurd en voor 145 een tweede keuring na verloop van korten tijd werd noodig geacht.

Van de 64 afgekeurden gingen krachtens art. 43 van het Koninklijk besluit van 6 December 1911 (Stbl. 352) in beroep 8 jongens, met het resultaat, dat 5 werden goedgekeurd, 1 afgekeurd, terwijl 1 niet ter keuring is verschenen. Voor 1 jongen was de termijn van beroep verstreken en werd het beroep niet ontvankelijk verklaard.

De resultaten van de 2de keuring, die voor 145 personen werd noodig geacht was als volgt:

Geslacht.	Voor de 2de maal goedgekeurd.	Goedgekeurd.	Afgekeurd.	In observatie gebleven.	Zich niet voor de 2de keuring aangemeld.
Jongens . .	87	63	12 ¹⁾	12 ²⁾	45
Vrouwelijke personen .	5	3	2	—	8
Totaal . .	92	66	14	12	53

1) Van de 12 bij de 2de keuring afgekeurde jongens gingen 4 in beroep met het resultaat, dat 3 werden goedgekeurd, terwijl 1 niet ter keuring is verschenen.

2) Van deze 12 jongens zijn 5 voor de 3de keer goedgekeurd met het resultaat, dat 4 werden afgekeurd, 1 goedgekeurd.

Van de 4 afgekeurden gingen 2 in beroep, van wie 1 werd afgekeurd en 1 goedgekeurd.

Evenals vorige jaren richtte het bestuur der 's-Gravenhaagsche ambachtsschool tot de Arbeidsinspectie het verzoek, jongens, die zich voor onderwijs in het drukkersbedrijf hadden aangegeven, vooraf te keuren.

Deze keuringen werden verricht door den Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie.

Gekeurd werden 3 jongens, 1 van 13 en 2 van 14 jaar. Alle 3 werden goedgekeurd, 1 na twee maal te zijn herkeurd.

Redenen voor de herkeuring was eiwit in de urine.

Bij 1 der jongens werd eene lichte afwijking in den visus, bij 1 werden gezwollen amandelen waargenomen.

KEURING VAN STEENHOUWERS.

VERPLICHTE KEURINGEN.

Ingevolge artt. 2 en 3 der Steenhouderswet werden in dit verslagjaar 97 personen beneden den leeftijd van 21 jaar geneeskundig onderzocht (in 1916 129), door verschillende doctoren, zooals de volgende staat aangeeft.

Naam van den onderzoeker.	Aangewezen voor de keuring te:	Aantal personen van:								
		14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	17 jaar.	18 jaar.	19 jaar.	20 jaar.	jonger dan 17½ jaar.	ouder dan 17½ jaar.
I. W. DE VRIES .	Franeke en omgeving . . .	—	2	—	—	—	—	—	2	—
H. DE JONG . . .	Leeuwarden en omgeving . .	2	2	—	1	—	—	—	5	—
DR. H. KLEIN . .	Sneek en omgeving	—	—	—	1	—	—	—	1	—
J. DE GRAAFF . .	Heerenveen en omgeving . .	—	1	—	—	—	—	—	1	—
DR. S. ELIAS . .	Rotterdam en omgeving . .	6	2	2	7	1	—	—	15	3
L. HEYERMANS . .	Amsterdam en omgeving . .	4	6	2	4	—	1	—	12	5
J. L. C. OVERBOSCH	Maastricht en omgeving . .	—	—	1	—	—	1	—	1	1
DR. R. DE WAARD	Groningen en omgeving . .	—	—	2	—	—	—	—	2	—
DR. J. DEGENAAR	Alkmaar en omgeving . . .	—	1	—	—	—	—	—	1	—
J. J. WAP	Middelburg en omgeving . .	2	—	2	1	—	—	—	4	1
C. PLANTEN . . .	Gelderland, Overijsel, Noord-Brabant, (oostelijk deel) en Limburg (behalve het zuidelijk deel) .	6	4	2	2	1	—	1	14	2
E. HOUWERZIJL .	overig deel van Nederland . .	3	3	8	8	5	—	—	19	8
	Totaal	23	21	19	24	7	2	1	77	20

Daar in verband met het bepaalde in art. 3, 9de lid, der Steenhouwerswet personen beneden den leeftijd van 17 jaar en zes maanden telkens na een jaar opnieuw gekeurd moeten worden, zullen de resultaten van het geneeskundig onderzoek dezer personen afzonderlijk worden behandeld.

Het volgende staatje geeft een overzicht van het vóór de keuring al of niet werkzaam geweest zijn in steenhouwerijen van personen, die op den dag van het geneeskundig onderzoek den leeftijd van 17 jaren en 6 maanden nog *niet* bereikt hadden.

Nog niet werkzaam geweest.	Korter dan $\frac{1}{2}$ jaar werkzaam geweest.	$\frac{1}{2}$ jaar tot en met 1 jaar werkzaam geweest.	Langer dan 1 jaar werkzaam geweest.
31	—	3	43

Van dezen waren 44 in andere betrekkingen geweest, van wie 3 in bedrijven, waar in het bijzonder gevaar was voor het ontstaan van een longlijden.

Van de gekeurde 77 personen zouden vroeger 5 roodvonk, 1 Engelsche ziekte, 1 loopooren en 1 een huidziekte hebben gehad, terwijl 1 geopereerd was wegens buikvliesontsteking.

Vermeld werd, dat een der ouders of beiden hadden gehad of nog hadden: in 3 gevallen een longlijden, in 1 geval kanker, in 3 gevallen reumatiek, in 3 gevallen nierlijden.

Voorts werd bij het onderzoek waargenomen:

onregelmatige bouw van de borstkas	in 4 gevallen.
verkromming van de ruggegraat . . . „	1 geval.
algemeene lichaamsszwakte. „	1 „
verminderde gezichtsscherpte „	6 gevallen.
ontsteking van den ooglidrand „	1 geval.
exophthalmus (uitpuilen der oogen). . . „	1 „
scheef neustusschenschot. „	1 „
vergroote amandelen. „	3 gevallen.
longafwijking :	1 geval.
kloppende harttonen „	3 gevallen.
eiwit in de urine „	5 „ (1 orthostatische albuminurie).

Het al of niet vóór de keuring werkzaam zijn geweest in steenhouwerijen van personen, die op den dag van het geneeskundig onderzoek den leeftijd van 17 jaar en 6 maanden hadden bereikt blijkt, uit het volgende staatje:

Nog niet werkzaam geweest.	Korter dan $\frac{1}{2}$ jaar werkzaam geweest.	$\frac{1}{2}$ jaar tot en met 1 jaar werkzaam geweest.	Langer dan 1 jaar werkzaam geweest.
1	1	—	18

Van dezen waren 10 in andere betrekkingen geweest, van wie 1 in een bedrijf, waar in het bijzonder gevaar was voor het ontstaan van een longlijden.

Van de gekeurde 20 personen zouden 2 vroeger roodvonk hebben gehad terwijl 1 gedurende 3 maanden was verpleegd geweest in een sanatorium voor longlijders. Vermeld werd, dat de moeder van 1 dezer was gestorven aan longtering. Voorts werd bij het onderzoek waargenomen:

verminderde gezichtsscherpte in 1 geval.
 litteekens van kliergezwellen aan den hals „ 1 „
 vergroote amandelen „ 3 gevallen.
 longafwijking „ 1 geval.
 zakaderbreuk „ 1 „
 platvoeten „ 1 „
 eiwit in de urine „ 1 „

Het resultaat van het medisch onderzoek blijkt uit den onderstaanden staat:

Leeftijd.	Goedgekeurd.	Afgekeurd.	Totaal.
14 jaar	23	—	23
15 „	21	—	21
16 „	18	1	19
17 „	23	1	24
18 „	7	—	7
19 „	2	—	2
20 „	—	1	1
Totaal	94	3	97

De redenen van afkeuring waren:
 longafwijking in 2 gevallen en
 onvoldoende algemeene lichaamstoestand in 1 geval.

Een der afgekeurden ging in beroep en werd toen goedgekeurd.

Het volgende staatje geeft omtrent de 2 gevallen van longafwijking de bijzonderheden.

Plaats van de longafwijking.	Duur van den Steenhouwers-arbeid.	Vader.	Moeder.	Bijzonderheden.
linker top.	2 jaar.	gezond.	gezond.	in 1916 geen longafwijking gevonden.
linker top.	nog niet.	overleden aan een borstziekte.	gezond.	3 maanden in een sanatorium voor longlijders geweest. Later goedgekeurd voor den militairen dienst.

Een blaasjesekzeem van het aangezicht werd gezien, bij 1 arbeider, na 12 dagen arbeid in de trotyl; een acuut erytheem van de voorarmen ook bij één arbeider, na 4 dagen arbeid; een chronisch ekzeem van het aangezicht bij een arbeider en bij een ander in de vingerplooiën dorsaal.

Ter bescherming van de huid van de handen waren glacé handschoenen beschikbaar gesteld; deze zijn zoolang ze nieuw zijn wel doelmatig.

Bij een *tweede* bezoek werden 69 arbeiders geneeskundig onderzocht.

Zeven van hen hadden maagdarmklachten: geen of slechte eetlust, misselijkheid, oprispingen, bandgevoel in de maagstreek, verstopping, geen icterus van huid of slijmvliezen. Zij waren van 6 tot 14 maanden in de trotyl werkzaam. De eerste weken bestond verhoogde eetlust, daarna afname en daarmee wel in verband te brengen vermagering (de invloed van de voeding was niet te beoordeelen).

Niet nieuwe en niet gave handschoenen lieten de trotyl door; bij sterk zweeten ook de nieuwe.

Voor deze 7 arbeiders werd voor den duur van 14 dagen tot uitsluiting van trotylarbeid geadviseerd.

Doelmatig ter bescherming van de huid van de handen bleek te zijn het dragen van *katoenen, binnen in leeren* handschoenen en het telkens vervangen van de gedragen katoenen handschoenen. Bij één arbeider bleek het 1 maal per week verwisselen van de katoenen, door sterk zweeten, onvoldoende. Niet alle arbeiders droegen handschoenen en wel om verschillende redenen.

Bij een *derde* bezoek werd de urine van bovengenoemde 7 arbeiders onderzocht met de reactie van *Webster*, welke specifiek zou zijn voor het aantoonen van trotyl. De positieve reactie wordt niet van pathognostische betekenis geacht, alleen een bewijs, dat de betreffende arbeider met trotyl werkt of voor eenigen tijd heeft gearbeid, dat hij daarbij deze stof in het lichaam heeft opgenomen en die in de urine weer uitscheidt.

Zes arbeiders van de 7 hadden nog klachten over hoofdpijn, bandgevoel in de maagstreek, maagpijn; bij hen was de reactie licht tot sterk positief (rose tot purper). Bij één negatief, deze was de laatste 8 weken niet in trotyl werkzaam geweest.

Toxikologie van Trinitro-toluol, bijgenaamd Trotyl.

Trinitro-toluol $C_6H_2(NO_2)_3CH_3$ behoort tot de zoogenaamde aromatische nitroverbindingen d.w.z. genitreerde verbindingen van benzol en homologen, van phenol en naphthaline. Zij zijn van betekenis als grondstoffen voor de teerkleur- en springstoffenindustrie.

De geneeskundige literatuur geeft geen bevredigende uitkomst over de giftigheid, en de gifwerking van deze verschillende stoffen, reden, waarom KOELSCH ¹⁾, Medisch-Adviseur bij de Arbeidsinspectie in Beieren, deze tot onderwerp van nadere studie heeft gekozen, in het bijzonder Trinitro-toluol en zijne verontreinigingen, als bronnen van ziekte; tevens geeft hij een samenvatting van hetgeen in de laatste 2 jaren, bij de

1) KOELSCH, Beiträge zur Toxikologie der Aromatischen Nitroverbindungen, Zentralblatt für Gewerbehygiene p. 60, 1918.

intensieve bereiding en verwerking van trotyl ook in Engeland, over gifwerking is bekend geworden.

In Engeland ¹⁾ werd de *trinitro-toluol* als oorzaak van ernstige ziekten en doodsgeschiedenissen, in het bijzonder door leverlijden beschouwd. In Amerika naast de TNT ook phenylnitromethaan, dinitrobenzol en dinitrotoluol als oorzaak van ziekte, terwijl KOELSCH tot de conclusie komt, dat vooral bepaalde stoffen, als verontreiniging bij het oorlogsproduct aanwezig, den *ernstigen* ziekte-toestand in *bepaalde* gevallen teweeg brengen.

De *genitreeerde benzolen*, mono-, di- en trinitro-benzol, blijken krachtens dit onderzoek sterke vergiften te zijn; voor de bedrijfshygiëne kunnen zij als gelijksoortige vergiften worden beschouwd. Zij zijn in de eerste plaats bloedvergiften, beschadigen de roode bloedlichaampjes en vormen methaemoglobine, waardoor het vermogen van zuurstofbinding verminderd wordt.

De *genitreeerde toluolen*, mono-, di- en trinitro-toluol zijn in de litteratuur zeer weinig bekend. Zoowel in dierproeven, als in de praktijk van de bedrijven toonen de genitreeerde toluolen zich weinig vergiftig.

Alleen in bijzondere gevallen, bij bijzondere dispositie, bij langdurende verwerking en onder gevaarlijke bijomstandigheden, als onreinheid, onvoldoende voeding, alcoholmisbruik en ondoelmatige kleeding komen vergiftigingsverschijnselen voor. Mono-, di- en trinitro-toluolen komen in hun werking tamelijk overeen. Hun werking is verwant aan die van de genitreeerde benzolen, doch veel minder. De ziekteverschijnselen bepalen zich tot het bloed, bloedarmoede en vorming van methaemoglobine.

Over *ziekteverschijnselen* het volgende: geringe cyanose, lichte bloedarmoede, duizeligheid, sufheid, matheid en slaperigheid. Als *ernstige* toestand: ademnood, beklemmdheid op de borst, hartziekte, polsverlangzaming tot 48, maagklachten, soms leverpijnen en haematogene geelzucht.

Ernstige storing van de gezondheid zou waarschijnlijk alleen berusten op de aanwezigheid van giftige stoffen naast de trotyl.

KOELSCH was zelf gedurende drie jaren in de gelegenheid in Beieren, honderden van arbeiders bij de verwerking van vaste en gesmolten trotyl, in zuiveren toestand, waar te nemen; geen doodsgeschiedenis en weinig specifieke vergiftigingsverschijnselen konden worden vastgesteld. In het bijzonder geen ernstige geelzucht.

Als *verontreiniging* van Amerikaansche trotyl is in het scheikundig laboratorium aan 's Rijks munitiefabriek in een monster ruw trotyl dinitro-toluol, een enkele maal een spoor mononitro-toluol, geen nitrobenzol gevonden.

Professor V. ROMBURGH vond in een monster Amerikaansche trotyl een isomeer nl. β trinitro-toluol, die giftige werking zou kunnen ontwikkelen.

KOELSCH ²⁾ vermeldt de aanwezigheid van *Tetranitro-methaan* $C(NO_2)_4$ als

1) The origin, symptoms, pathology, treatment and prophylaxis of toxic Jaundice observed in munition workers. Discussion of the Royal Society of medicine, Jan. 1917, London.

2) F. KOELSCH, die Giftwirkung des Tetranitro-methans. Zentralblatt f. gewerbehygiene pag. 185, 1917.

verontreiniging, en kent hieraan een sterk giftige werking toe, in het bijzonder op de luchtwegen.

Het ontstaat bij de mononitreering van de toluol en hecht zich vooral aan de meta-verbinding; reden waarom het de voorkeur verdient voor de hoogere nitreering uit te gaan van de ortho- en para-verbinding.

Tetranitro-methaan, onoplosbaar in water, is bij kamertemperatuur een gele, olieachtige vloeistof, die beneden 13° C tot witte naalden kristalliseert en bij 126° onontleed kookt; tamelijk vluchtig, riekt deze stof ongeveer als nitreuze dampen en schijnt zich te hechten aan de trotylkristallen. In het bijzonder oefent tetranitro-methaan na inademing een schadelijke werking uit op de slijmvliezen van de luchtwegen; reeds in betrekkelijk kleine hoeveelheid ingeademd, ontstaan doodelijke afwijkingen, longontsteking en longoedeem. Een latent-stadium zooals bij de werking van nitreuze dampen, ontbreekt. In het bloed wordt methaemoglobine gevormd, waardoor verdere schade aan het centraalzenuwstelsel en het hart wordt veroorzaakt.

Voorzorgsmaatregelen: Bij de smeltketels e.a. dient doelmatige ventilatie zorg te dragen voor de verwijdering van dezen damp. Respiratoren, voorzien van sponzen waarin natriumcarbonaat vervat is, dienen te worden gedragen. Alleen krachtige personen met gezonde longen kunnen tot dezen arbeid worden toegelaten.

De meening van FISCHER¹⁾, aan de hand van de waarneming van een aantal gevallen van ernstig leverlijden onder het beeld van „akute gele leveratrophie”, dat dit lijden veroorzaakt zou worden door de inwerking van tetranitro-methaan wordt door KOELSCH niet gedeeld.

Behalve tetranitro-methaan zou dinitro-benzol als verontreiniging kunnen voorkomen, waardoor blauwzucht en ook icterische verschijnselen, eventueel akute gele leveratrophie ontstaan, zooals ook door tetrachlooraethaan veroorzaakt wordt.

Welke verdere verontreinigingen (tusschenproducten bij destillatie en nitreering) mede het ziektebeeld bij trotylverwerking in bepaalde gevallen beïnvloeden in bepaalde richting, is nog een open vraag.

Als porte d'entrée voor de trinitro-toluol komen de ademhalingsweg, de spijsverteringsweg en de huid in aanmerking. De beveiligingsmaatregelen voor de arbeiders richten zich hier naar.

Anilinekleurstofgebruik in een mandenfabriek. Een aangifte volgens art. 21 A. W. van een geval van huidziekte van handen, armen en beenen bij een 17-jarige vrouw gaf den Medisch-Adviseur bij de Arbeidsinspectie aanleiding tot een onderzoek van 27 vrouwen en 2 mannen, werkzaam in een mandenfabriek; het werk bestond in het maken van houten aardbeienmandjes, waarvan de latjes voor de randen gekleurd werden met een waterige oplossing van een groene aniline kleurstof herkomstig van BAYER. Bij onderzoek door den Scheikundig-Ingenieur bij de Arbeidsinspectie bleek dit een basische teerkleurstof van de malachiet-groenreeks te zijn. Geen der onderzochte personen vertoonde een huidlijden. Het bovengenoemde meisje werkte reeds langeren tijd in de fabriek, het ekzeem

¹⁾ FISCHER, Zentralblatt f. Gewerbehygiene 1917 p. 205.

bestond reeds 6 à 8 weken en verergerde door het omgaan met de kleurstof; op den dag van het onderzoek was zij aan de beterende hand. Voortaan werd onthouding van dezen omgang ontraden.

Naar aanleiding van een vraag van de Directie van de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen aan het Hoofd van het 3e District (Rotterdam) of het gebruik van *Emaline in afgesloten ruimten* gevaar oplevert voor de gezondheid, werd door den Medisch-Adviseur met den Scheikundig-Ingenieur bij de Arbeidsinspectie een bezoek gebracht aan de fabriek, waar deze stof gemaakt was. Een monster Emaline bleek een mengsel te zijn van verschillende fracties (middelolie, zware olie, anthraceenolie) benzine, pek, krijt en zand, alsmede sporen arsenicum (later werd arsenicum niet meer toegevoegd). Middelolie, zware en anthraceenolie ontstaan bij destillatie van teer boven 150° C., waardoor de kans op het ontwijken van giftige dampen bij de temperaturen, waarbij gewoonlijk wordt gewerkt, in een mate, die vergiftigingsgevaar inhoudt, gering is te achten.

Het verdunnen van deze lak met ruwe benzol, en het in dien vorm gebruiken in afgesloten ruimten, is zeer gevaarlijk.

Anilinekleurstofgebruik voor schrijfmachinelinten e. a.; de gebruikte anilinekleurstof bleek bij onderzoek door den Scheikundig-Ingenieur bij de Arbeidsinspectie basisch methylviolet te zijn. Ter reiniging van de handen werd ook ditmaal van chloorkalk ruim gebruik gemaakt, hetgeen bij een 14-jarigen jongen tot huidbeschadiging aanleiding gaf. Ter vermindering van het contact van huid en deze kleurstof werden gladleeren handschoenen aangeraden.

Phosphorwaterstofvergiftiging? bij een ketellasscher met acetyleen-zuurstoflam. Een geval van „ketelgasvergiftiging”, aangegeven ingevolge art. 21 der Arbeidswet 1911, leerde bij onderzoek door den Medisch-Adviseur bij de Arbeidsinspectie het volgende: in een stoomketel werden door een 27-jarig arbeider op 8 Februari scheuren gedicht met de acetyleen-zuurstof vlam; hiervoor werd het acetyleen-ontwikkelings toestel „Sirius” gebruikt. Het ijzer van den stoomketel werd door een ander arbeider voorverwarmd. Of de getroffene in den ketel al of niet direct het uitstroomende gas heeft aangestoken wisten noch de baas van de firma, waarvoor gewerkt werd, noch de huismedicus aan te geven. Des avonds te 8 ure voelde patient zich ziek, 's nachts 12 uur leed hij aan sterken hoestprikkel, den volgenden morgen te 11 uur was er sterke dyspnoea (kortademigheid), temperatuur 38° C., algemeene bronchitis; 's middags en 's avonds van dien dag (9 Februari) sterke cyanose, temperatuur $\pm$ 38° C. In den avond toenemende dyspnoea en dood. Het bewustzijn zou tot het einde goed zijn gebleven.

Het door patiënt gebruikte acetyleen-ontwikkelingsapparaat werd naderhand bekeken; het uitstroomende acetyleen reikte toen naar knoflook.

Als acetyleenbron zou Amerikaansche calciumcarbid gebruikt zijn. Door verschillende onderzoekers ¹⁾ wordt melding gemaakt van de aan-

1) KUNKEL=Handbuch der Toxikologie 1899 p. 399.

wezigheid in calciumcarbid van phosphorwaterstof PH_3 , in percentages ¹⁾ van 0.02—0.06. In welke mate deze gevaarlijke stof ²⁾ in dit geval uit het gebruikte Amerikaansche calciumcarbid is ontstaan, c.q. heeft kunnen inwerken op den getroffene, is niet meer uit te maken. H_2S en CO worden ook vermeld als verontreiniging van acetyleen. Om het gas te zuiveren zijn in den handel, heratol e.a.

Voor dezen had getroffene volgens den huismedicus na het werken met het acetyleen-ontwikkelingstoestel lichte bezwaren gehad: een gevoel van benauwdheid en hoesten.

Het hoesten wordt door LEWIN e.a. sedert jaren beschouwd als een waarschuwing.

Stof van veeren en kapok in een fabriek van veeren- en kapokbereiding.

Uit een rapport in 1914 door den geneeskundig-adviseur van de firmanten eener fabriek van veeren- en kapokbereiding over de voorafgaande 7 jaren aan dezen uitgebracht, bleek niet van schade voor de longen. Ter bescherming van neus en mond werd een breede strook cambricgaas gedragen. Eenmaal werd een conjunctivitis purulenta (etterige bindvliesontsteking van het oog) waargenomen, hetgeen toegeschreven moet worden aan het gebruik van elkaars strook. Een 50-jarige vrouw had een paar maal per jaar een bronchitis; bovendien had zij tweemaal erysipelas (roos) van het gelaat. Ook bij een meisje kwam erysipelas voor.

Bij het onderzoek door den Medisch-Adviseur bij de Arbeidsinspectie op verzoek van het betrokken districtshoofd werden in de stoom- en vulkamer voor de veeren, temperaturen tusschen 30 en 40° C. waargenomen. De veeren komen uit een machine, waar grove en fijne door zuigkracht gescheiden zijn. Om de veeren goed uit te spreiden wordt stoom in de vulkamer ingeblazen. In de vulkamer werkten een man en een meisje. Dezen stopten de veeren in zakken. Monsters genomen stof uit de vulkamer vertoonden bij mikroskopisch onderzoek een mengsel van kleine veertjes en fijn amorph stof.

De kapok, gezuiverd in het land van herkomst, zou zuiver zijn. Zij werd, verwarmd in het „opstophok”, uit een machine, met armen vol in zakken gestopt.

Doelmatige overkleeding en hoofdbedekking werd aangeraden. Voor neus en mond een cambriczwachtel, voor ieder apart ³⁾.

Pekstof in particuliere briketfabriek. In een briketfabriek werden door den Medisch-Adviseur en den Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie tweemaal in 1917 in verband met art. 10 van de Veiligheidswet de arbeiders onderzocht. Waargenomen werden oogbindvliesontsteking, wratvormige en platte huid-uitwassen en ontsteking van huidsmeerklieren. Bij het tweede onderzoek bleek de hygienische toestand, na voorschrift door het districtshoofd, verbeteringen te hebben ondergaan. Bij het 1ste en 2de onderzoek werden 13 resp. 14 arbeiders gezien.

1) RAMBOUSEK=Gewerbliche Vergiftungen 1911 p. 110.

2) Eine Vergiftung durch Phosphorwasserstoff bei dem Schweißen mit Azetyleneas. Med. Klinik 1917 p. 1353.

3) Vergelijk Hoofdstuk IV, Naleving Arbeidswet, blz. 62.

Pekstof in briketfabrieken van de particuliere mijnen Oranje Nassau I, Laura en Vereeniging en van de Staatsmijn „Wilhelmina.”

Ingevolge een opdracht, van den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel, om een onderzoek in te stellen naar den gezondheidstoestand van de arbeiders in de briketfabrieken verbonden aan mijnen, werden door den Medisch-Adviseur en den Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie bovengenoemde fabrieken bezocht.

In twee dezer werd ook in 1913 een onderzoek ingesteld; de uitslag daarvan is neergelegd in Hoofdstuk XI van het Centraal Verslag der Arbeidsinspectie over 1913.

Voor de uitvoerige beschrijving van de oorzaak en den aard der waargenomen huidaandoeningen bij dit onderzoek wordt, om niet in herhaling te vervallen, naar die plaats verwezen.

De uitslag van de bevindingen van ieder der fabrieken volgt hieronder:
Briketfabriek bij de Oranje-Nassau I.

Het onderzocht aantal arbeiders bedroeg 145, onder hen waren 36 beneden 17 jaar. Van de 145 waren er 64 korter dan 1 jaar werkzaam. Enkele jongens beneden 16 jaren werkten doorlopend, volgens hun zeggen, in de nachtploeg. Huidaandoeningen, in verband te brengen met het contact met pekstof of pekdamp, werden waargenomen:

van de onbedekte huid bij 23 personen;
„ „ bedekte „ „ 1 persoon;
„ „ onbedekte en bedekte huid bij 4 personen.

Aard van de huidaandoeningen.

Ontsteking van zweet- en smeerklieren bij 12; de etterige vorm bij 4 personen;

akute huidontsteking bij 12 personen;
wrachtige verhevenheden „ 5 „
vlakke huidgezwelletjes „ 4 „

Oogbindvliesontsteking was in mindere of meerdere mate aanwezig bij 103 arbeiders. Bij een arbeider werden hoornvliesvlekken gezien tengevolge van verwonding van het oog door harde pekdeeltjes bij het pekhakken.

Kankergezwellen.

Bij een 62-jarigen arbeider, sedert $\pm$ 20 jaren werkzaam in de briketfabriek, was links op de balzakhuid een plat, centraal zwerend, gezwel aanwezig; de door de betreffende medici gegeven raad tot operatieve verwijdering van het verdachte gezwel werd opgevolgd; bij mikroskopisch onderzoek bleek het geval van kankerachtigen aard te zijn. Het jaar te voren was van de huid van de rechterbalzak-helft, een gezwelletje zoo groot als een hazelnoot eveneens operatief verwijderd, waarvan nu een gaaf litteken zichtbaar was.

Bij een 59-jarigen arbeider, sedert 24 jaren werkzaam in briketfabrieken, werd op de rechter handrug een spits, wratvormig gezwel geconstateerd met centgroote chronische infiltratie in de omgeving, volgens zijn opgave 2 jaren bestaande; de raad, hem gegeven, den chirurg te raadplegen werd gevolgd, de operatie werd echter door patient geweigerd.

Bij een derden arbeider, $\pm$ 61 jaar, werd aan de rechterpols aan de pinkzijde nabij de hand een rijksdaaldergroote kankerzweer waargenomen,

met stinkend centrum, opgeworpen rand en in omgeving overgaand in litteken. Deze aandoening bestond ongeveer een half jaar. Operatieve verwijdering leidde tot genezing.

Deze arbeider is dezelfde, bij wien tijdens het onderzoek in 1913 bovenvermeld door den Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie de aanwezigheid werd geconstateerd van eenige gezwellen aan de balzak huid, van welke een van kankerachtigen aard en waarvoor operatie noodig bleek (blz. 381 en 382 van het Centraal Verslag over 1913).

Bij mikroskopisch onderzoek van het polsgezwel bleek dit kanker te zijn. Tot nu toe bleek deze plaats vrij van nieuwvorming te zijn gebleven.

Briketfabriek bij de Laura.

Onderzocht aantal arbeiders 33, onder hen bevonden zich 3 beneden 17 jaren. Aandoeningen van de *onbedekte* huid werden gezien bij 8 personen.

Aard van de huidaandoeningen:

ontsteking van zweet- en smerklieren bij 5 arbeiders;

akute huidontsteking bij 4 arbeiders;

vlakke huidgezwelletjes bij 1 arbeider.

Oogbindvliesontsteking was in mindere of meerdere mate aanwezig bij 15 arbeiders.

Briketfabriek bij de Wilhelmina.

Onderzocht aantal arbeiders 81;

Aandoeningen van de *onbedekte* huid kwamen voor bij 17 personen, aan de *onbedekte* huid bij 1, aan de bedekte en *onbedekte* huid bij 1 persoon.

Aard van de huidaandoeningen:

Ontsteking van zweet- en smerklieren bij 16 personen, de etterige vorm bij 4;

akute huidontsteking bij 3 personen;

vlakke huidgezwelletjes bij 1 persoon.

Oogbindvliesontsteking in mindere of meerdere mate, bij 67 personen.

Voor ieder der 3 briketfabrieken golden de volgende opmerkingen:

1e. Het „snappen” d.w.z. het opvangen van de in den spoorwegwagen schuivende briketten langs de glijbaan en het op rijen en stapels plaatsen in den wagen maakt het *onvermijdelijk*, dat de arbeider in aanraking komt met pekstof en pekdamp.

2e. De arbeider bepaalt zelf, welke kleeding hij bij het werken in de briketfabriek wenscht te dragen; het gevolg is, dat bij verscheidenen slechts één laag oude kleedingstukken de huid van romp en beenen bedekte, blijkbaar was dit onvoldoende ter wering van het pekstof van de huid.

3e. *Handschoenen* tegen pekcontact werden niet gezien.

4e. Van de badgelegenheid, waarvan het gebruik niet verplicht is in de briketfabriek bij de Oranje-Nassau en Laura, werd niet door alle arbeiders gebruik gemaakt. In de briketfabriek bij de Wilhelmina was op den dag van het onderzoek het gebruik van de warme douche dagelijks, sedert den laatsten tijd verplicht.

5e. Ter *oogbescherming* waren brillen van ondoelmatigen vorm aanwezig; het beslaan der glazen bleek gebonden aan de gebrekkige lucht-ventilatie in den schutbril. De stokers klaagden over te heet worden der dicht op het oog staande glazen.

Het laden der spoorwegwagons behoorde feitelijk automatisch te geschieden, met het oog vooral op de jeugdige personen, die hiervoor gebruikt worden.

In één eierbriketfabriek glijden de eiovormige briketten zoo direkt in den wagen, zonder dat de jongens er aan behoeven te komen. Het gebruik van de warme douche ter zoo noodige lichaamsreiniging, behoort verplicht te worden gesteld.

Het beschikbaar stellen van goedsluitende overkleeren voor de arbeiders, die met pekstof en -damp in aanraking komen, is noodig.

Katoenen, waschbare handschoenen in een leeren overhandschoen, voorkomen het doordringen van pekstof tot de huid.

Als doelmatige brillen zouden in aanmerking kunnen komen die brillen, welke groote ronde glazen bevatten, terwijl *voor-* en *zijwaarts* van het oog flinke luchtruimte vrijblijft; een dergelijk model bevindt zich in het Veiligheidsmuseum.

Zware arbeid voor jeugdige personen in een veterfabriek.

In de garen-wasscherij en -paraffineerderij dezer fabriek werd door volwassen mannen het garen geglansd; elke man had een jongen tot hulp. Boven door eenige garenstrengen werd een ijzeren rol gestoken van ± 10 K.G. gewicht en de ijzeren rol vervolgens geplaatst op 2 hangers; onder in de strengen werd een tweede ijzeren rolstaaf gebracht, waardoor de draden werden gestrekt; dit werd nog meer bevorderd, doordat de jongen verscheidene malen achtereen de rolstaaf optilde en weer in de strengen liet neervallen; daarna werd grootere strekking van het garen teweeggebracht door op de benedenrol een druk uit te oefenen door middel van twee ijzeren staven aan het eene einde vastgezet, aan het andere vrije uiteinde belast met twee gewichten, elk wegende 20 K.G. Dit ophangen en afzetten van de gewichten geschiedde door den jongen. Deze geheele handeling werd op een werkdag van 10 uren ± 280 maal uitgevoerd. Zelfs jongens van 17 jaren konden het wel eens niet langer dan 6 weken volhouden.

Bij een tweede bezoek door den Medisch-Adviseur en den Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie waren de jongens juist te voren ontslagen en deden de mannen nu het werk alleen.

In een andere afdeeling van dezelfde fabriek waren 34 meisjes van $6\frac{1}{2}$ —12 uur en van $1\frac{1}{2}$ —6 uur bezig aan de nestel-machinetjes veters te voorzien van nestels (blikken plaatjes). In verband met de tijdsomstandigheden was het blik voor de nestels verschillend in dikte, waardoor de kracht vereischt om de nestels goed aan den veter aan te slaan, een wisselende was. Bovendien waren de verschillende nestelmachinetjes niet evenveel kracht eischend voor het in werking brengen, sommige liepen heel stroef; ook de veeren voor het terugveeren droegen daartoe bij.

Het werk geschiedde in stukloon. De houding van het lichaam, bij het werk ingenomen, was voor vele meisjes slecht. Het meisje zit op een bankje op het linker zitbeen, het rechter been trapt op een treeplank, waardoor het machinetje den nestel aan den veter aanslaat; het trappen geschiedt 2 maal kort achtereen. De lengte van het bovenlichaam

ten opzichte van de plaats, waar het oog het aanslaan controleert, bepaalt de min of meer gebogen houding. Waarneming leerde, dat aan het einde van den werktijd door enkelen het geheele rechter been moest opgetild worden om het gewicht te kunnen doen medewerken voor de vereischte kracht. De voetbeweging, bij gemiddeld 40 gros veters aanslaan per dag, geschiedde 2304 keer per uur.

De leeftijd van de meisjes wisselde van 13 tot 18 jaar en (22 tot 26 jaar.)

Bij een *tweede* bezoek eenige maanden later, waren verschillende meisjes ontslagen.

Toen waren nog slechts aanwezig 21 meisjes, 14 beneden den leeftijd van 15 jaren en 7 daarboven tot en met 17 jaren.

Zowel onder de meisjes beneden de 15 jaar als daarboven kwamen er voor, die teekenen van overmatige vermoeidheid gaven. In hoeverre de van tijd tot tijd in de maanden tusschen eerste en tweede onderzoek onvoldoende voeding hier invloed op had gehad, is niet uit te maken.

Geadviseerd werd het instellen van een kwartier rusttijd in de morgenuren tusschen den werktijd $6\frac{1}{2}$ —9 uur en $9\frac{1}{4}$ —12 uur. Er bestaan nestelmachines waarbij het trappen met den voet en de gedwongen houding vervallen. De invoering daarvan op deze fabriek zou zeer gewenscht zijn.

Invloed van vergiftige gassen in een Vet- en Blau-gasfabriek.

Het onderzoek door den Medisch-Adviseur bij de Arbeidsinspectie geschiedde op verzoek van den Minister van Marine, naar aanleiding van een ziektegeval door den behandelenden geneesheer toegeschreven aan vergiftiging door bij de fabricatie ontwijkende gassen.

In deze fabriek wordt Blau-gas bereid (naar den ontdekker Blau) uit gasolie, een residu uit Amerikaansche aardolie.

Als uitgangsmateriaal wordt een bij lage oventemperatuur (600°) bereid vetgas gebezigd, een mengsel van vele koolwaterstoffen:

1°. benzineachtige, die reeds bij normale temperatuur, onder atmosferischen druk of enkele atmosferen vloeibaar worden (pental, amyleen e.d.)

2°. gassen, die bij normale temperatuur en een druk van 10—100 atmosferen vloeibaar worden (aethyleen, propyleen, butyleen.)

3°. bij normale temperatuur gasvormige (lichte koolwaterstoffen.)

Bij de *bereiding* van het vloeibare Blau-gas uit de gasolie is het vrij worden van gassen eigenlijk alleen mogelijk bij lekkage en openen van kranen.

Bij het bezoek was het eerste, wat in de fabriek opviel, een sterke gaslucht, vooral in het kantoor, in mindere mate in het lokaal, waarin de compressor en amyleenketel stonden; in dit laatste stonden de deuren bij het bezoek open.

De kelder, waarin de *open* ruime gasolie-bakken stonden, bleek gemeenschap te hebben met het kantoor door een opening in den vloer van het kantoor, welke opening was afgesloten met een deksel.

Monsters gasolie en amyleen werden genomen en door den Scheikundig-Ingenieur bij de Arbeidsinspectie onderzocht.

In de gasolie, een mengsel van koolwaterstofverbindingen, komen een aantal stoffen met lager en hooger kookpunt voor, die in mindere of meerdere

mate kunnen ontwijken, afhankelijk van kookpunt en temperatuur in de omgeving.

Onder meer ontwijken aethyleen, amyleen en pental, drie stoffen, die giftige werking kunnen uitoetenen op den mensch.

Aethyleen heeft bij den mensch, volgens bekende toxikologen, als KUNKEL en ERBEN een duidelijk narkotische werking, geeft slaperigheid, duizeligheid, onzekeren gang en in bepaalde gevallen spierzwakte.

Amyleen komt eveneens narkotische werking toe.

Pental, geeft bij den mensch in bepaalde gevallen evenals amyleen *krampaanvallen* van sommige spiergroepen met hevige pijnen.

Andere, hier niet genoemde gassen uit de gasolie ontwijkend, moeten niet als onschadelijk worden beschouwd.

De gaslucht in de fabriek duidt in dit geval op de mogelijkheid van gasvergiftiging. In welke mate dit gevaar aanwezig is, valt moeilijk te zeggen; bepaalde voorwaarden betreffende de praedispositie van den mensch, de temperatuur in de omgeving, de luchtverversching, de hoeveelheid vrijkomende gassen, moeten worden vervuld.

Bij de *onderooring* van de arbeiders werden van twee hunner klachten over hunnen gezondheidstoestand vernomen.

De chef-machinist sedert 1913 in de fabriek, van tijd tot tijd werkzaam in het kantoor, leed in Mei 1917 gedurende ongeveer een maand aan linkszijdige hevige pijnen in rug en buik.

Een tweede arbeider had, voor korten duur, vrij hevige pijnen gehad ter weerszijden van het borstbeen.

Van den *huismedicus* van een van hen werd vernomen, dat de eerstgenoemde ook in 1916 aan pijnen had geleden; dat een andere arbeider brakingen had gehad en een monteur, in den nok van het compressor-lokaal werkzaam, onwel was geworden.

Gelet op het bovenstaande over het vrijkomen van giftige gassen, werd het niet onwaarschijnlijk geacht verband aan te nemen tusschen de klachten en het inademen van giftige gassen.

Geadviseerd werd tot opheffing van de verbinding van den gasolie-kelder met het kantoor en tot ruime ventilatie in de fabriek.

Door het betreffende districtshoofd werden mede verbeteringen voorgesteld. In aansluiting aan deze voorstellen werden doelmatige veranderingen aangebracht; bovendien werd de werktijd van het vaste personeel in dien zin geregeld, dat na iedere 4 uur een rusttijd volgt van 8 uren.

MAANDELIJKSCH ONDERZOEK VAN HET PERSONEEL WERKZAAM IN DE 4 LOODWITFABRIEKEN.

In 1917 werd het maandelijksch onderzoek in 1913 aangevangen, voortgezet en verricht deels door den Medisch-Adviseur, deels door den Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie.

In verband met de tijdsomstandigheden geschiedde het dit jaar niet elke maand, maar werd het in fabriek A ¹⁾ 8 maal, in B en D 9 maal en in C 2 maal verricht.

1) Met de letters A, B, C en D worden dezelfde fabrieken bedoeld als in vorige jaarverslagen.

In 't geheel werden gekeurd 127 arbeiders, van wie nog 20 van de 105 personen, die in 1912 tijdens het algemeen onderzoek in de 4 loodwitfabrieken werden onderzocht en tevens in 1913, 1914, 1915 en 1916 bij het maandelijksch onderzoek.

Dit jaar werd bij het onderzoek op dezelfde punten als in 1916 gelet.

Behalve de 127 gekeurde arbeiders werkten tusschen de verschillende onderzoeken in 1917 nog 42 arbeiders eenige dagen of weken in de fabrieken. Totaal hebben er dus 169 personen gewerkt.

Onderstaande tabel geeft een overzicht van het aantal gekeurde en niet gekeurde arbeiders in ieder der 4 fabrieken in 1917 en van het aantal gevallen van loodvergiftiging, bekend geworden door de aangifte van verschillende geneeskundigen, ingevolge art. 21 der Arbeidswet 1911, voor ieder dezer groepen,

Fabriek.	Gekeurde arbeiders.	Niet gekeurde arbeiders.	Ziek volgens aangifte ing. art. 21 A. W. 1911 van de gekeurden	Ziek volgens aangifte ing. art. 21 A. W. 1911 van de niet gekeurden.
A	34	2	1	—
B	36	27	1	—
C	6	—	—	—
D	52	13	1	1
Totaal	128	42	3	1

Van de gekeurde arbeiders in fabriek B werkte er 1 ook een tijdlang in fabriek D, zoodat het aantal onderzochte personen 127 bedraagt.

Tabel aangevende het aantal personen, dat in de jaren 1913 tot en met 1917 in de loodwitfabrieken heeft gewerkt en het aantal gevallen van loodvergiftiging, bekend geworden door aangifte van verschillende geneeskundigen ingevolge art. 21 der Arbeidswet 1911.

J A A R.	Totaal aantal personen, werkzaam in de 4 loodwitfabrieken te zamen:	Totaal aantal personen, ziek volgens aangifte ing. art. 21 A.W. 1911.	Totaal aantal ziektegevallen, volgens art. 21 A. W 1911.
1913	385	29	31
1914	462	28	30
1915	272	13	14
1916	256	6	7
1917	169	4	4
Totaal . .	1544	80	86

De oorlogstoestand heeft mede deel gehad aan het belangrijk kleiner aantal arbeiders in 1917 in de loodwitfabrieken werkzaam.

Van de 127 onderzochte personen waren 49 reeds vóór 1917 werkzaam, 78 zijn in dit jaar in de fabriek gekomen. Van deze laatsten waren 18 reeds eerder in eene loodwitfabriek werkzaam geweest.

In 1917 hebben 64 van de 127 gekeurde personen de fabriek verlaten, van deze waren 9 korter dan 1 maand, 21 van 1—3 maanden, 10 van 3—6 maanden, 15 van 6 maanden—1 jaar, 1 van 1—2 jaar, 3 van 2—3 jaar en 5 langer dan 5 jaar werkzaam geweest.

Van de 42 niet onderzochte arbeiders hebben 18 korter dan 1 week, 10 van 1—2 weken, 9 van 2—3 weken, 3 van 3—4 weken, 1 van 4—5 weken en 1 van 5—6 weken in de loodwitfabriek gewerkt.

De leeftijd en het al of niet gehuwd zijn der onderzochte personen blijkt uit het volgende staatje:

Fabriek	Leeftijd van de onderzochte personen.							Gehuwd	Ongeh.	Weduw-naar.
	onder 20 jaar.	20—30 jaar.	30—40 jaar.	40—50 jaar.	50—60 jaar.	60—70 jaar.	ouder dan 70 jaar.			
A	1	4	8	12	5	3	1	24	9	1
B	1	10	10 ¹⁾	8	5	2	—	16	20 ¹⁾	—
C	—	1	—	1	3	1	—	5	1	—
D	—	15	17	9	8	3	—	20	30	2
Totaal . .	2	30	35	30	21	9	1	65	60	3

¹⁾ Een van deze personen is ook genoemd onder fabriek D.

Over de resultaten van het geneeskundig onderzoek zij het volgende meegedeeld:

Coloriet alleen zonder loodzoom werd niet waargenomen.

Loodzoom alleen zonder coloriet werd smal of diffuus aangetroffen bij 43 personen. Van dezen hebben 3 een loodkoliek gekregen.

Coloriet en loodzoom werd waargenomen bij 3 arbeiders. Deze zijn allen ontslagen.

Tremor (beven) van de vingers hadden in meerdere of mindere mate 66 van de onderzochte personen.

Verlamming werd waargenomen bij 1 persoon. Bij dezen 46-jarigen werkman werd eene verlamming geconstateerd van de 4de vinger en eene gedeeltelijke verlamming van de 3de en 5de vinger van de rechterhand. De man, die een duidelijke loodzoom vertoonde, heeft de fabriek daarna verlaten.

Uit het volgende staatje blijkt hoe deze bevindingen over de 4 fabrieken verdeeld waren.

Fabriek	Coloriet alleen	Loodzoom alleen	Coloriet en loodzoom	Tremor	Verlamming
A	geen	10	3	22	1
B	geen	15	geen	25	geen
C	geen	geen	geen	4	geen
D	geen	18	geen	15	geen

De resultaten van het onderzoek bij de 20 van de 105 personen, die in 1912 tijdens het algemeen onderzoek werden onderzocht en tevens in 1913, 1914, 1915 en 1916 bij het maandelijksch onderzoek, waren in 1917 de volgende :

Fabriek.	Nummer van de lijst van 1912.	Leeftijd.	Werkzaam- heden.	Resultaten van het onderzoek in 1917.	Opmerkingen.
A	9	64 jaar	allerlei	loodzoom-tremor	in Juli ontslagen.
	19	64 "	verfmolen	lichte tremor	
	20	50 "	pakmachine	lichte tremor	
	21	49 "	expeditiewerk	tremor	
	30	44 "	allerlei	coloriet en loodzoom	
B	40	66 jaar	hoop zetter	sterke tremor	in Aug. tot nachtwaker aangesteld. 1 maand buitenwerk gehad. na April loodzoom ver- dwenen. — 30 Sept. uit fabriek ge- gaan.
	42	66 "	allerlei	loodzoom tremor	
	45	50 "	molenaar en gieten	loodzoom lichte tremor	
	47	26 "	builen	loodzoom lichte tremor	
	53	43 "	machinist	—	
C	59	52 jaar	kachel	lichte tremor	Na Mei is in deze fabriek geen loodwit meer verwerkt.
	63	69 "	koetsier	lichte tremor	
	65	53 "	kachel	lichte tremor	
	74	52 "	machinist	lichte tremor	
	75	49 "	kamer en kachel	—	
D	54	47 jaar	stoker	loodzoom tremor	1 × 4 maanden en 1 × 3 maanden weg geweest. wegens ongeval 9 maan- den weg geweest. 7 Mei vertrokken. in Juni fabriek verlaten.
	88	38 "	timmerman	—	
	89	69 "	allerlei	lichte tremor	
	90	36 "	opzichter	—	
	97	38 "	allerlei	loodzoom tremor	

Pruimen. 35 personen werden bij het intreden in de fabriek opmerkzaam gemaakt op het gevaar van loodvergiftiging bij het pruimen onder den arbeid.

Alle in 1917 voor het eerst in de fabriek gekomen personen werden attent gemaakt op de maatregelen, die ze hadden te nemen, om zoo weinig mogelijk de kans te loopen loodziek te worden.

Dit jaar zijn 30 arbeiders wegens ziekte, ongeval of om onbekende redenen langeren of korteren tijd afwezig geweest; van 3 bij wie te voren een loodzoon aanwezig was, was deze bij terugkeer in de fabriek verdwenen, bij 6 was de loodzoon blijven bestaan.

Ingevolge art. 21 der Arbeidswet 1911 werden in 1917 door verschillende geneeskundigen te zamen 4 gevallen van loodvergiftiging bij 4 arbeiders in de loodwitfabrieken aangegeven.

Onderstaande tabel geeft een overzicht van het aantal en den aard der gevallen van loodvergiftiging voor ieder der 4 fabrieken, benevens enkele bijzonderheden.

Fabriek.	Aantal ziekte-gevallen.	Diagnose.	Hoelang in de fabriek.	Aanwezigheid van coloriet en loodzoon.	Bijzonderheden.
A	1	koliek.	4 $\frac{1}{2}$ maand.	loodzoon aanwezig.	heeft fabriek verlaten.
B	1	koliek.	6 weken.	loodzoon aanwezig.	heeft fabriek verlaten.
D	2	koliek.	3 maand.	niet onderzocht.	heeft fabriek verlaten.
		koliek.	3 maand.	loodzoon aanwezig.	
	4				

Van de bovenbedoelde 4 arbeiders werden 3 bij het maandelijksch onderzoek onderzocht.

Aan het eind van dit verslagjaar was nog geen beslissing genomen inzake het beroep van de loodwitfabrikanten tegen het vaststellen van den werkdag op 8 uren.

DIVERSE KEURINGEN.

In 1917 werd door Dr. W. F. U. STEYN PARVÉ te Deventer een 13-jarige worstbinder uit een aldaar gevestigde vleeschwarenfabriek geneeskundig onderzocht en voor den betreffenden arbeid geschikt bevonden.

Door Dr. L. C. KERSBERGEN te Haarlem werd een 12-jarige glas-in-loodzetter (tevens glasetser) gekeurd en eveneens geschikt geacht.

Door den Medisch-Adviseur bij de Arbeidsinspectie werd een 26-jarige loodbrander te Amsterdam geneeskundig onderzocht, daar bedoelde arbeider klachten over zijne gezondheid had. Het onderzoek toonde echter geen duidelijke loodvergiftiging aan.

HOOFDSTUK XII.

Eenige mededeelingen over electrisch installatiemateriaal.

Op bldz. 146 en 147 van het Centraal Verslag over 1916 werden eenige mededeelingen gedaan omtrent de prijsverhooging van electrische machines en materiaal. In dat verslag werd reeds medegedeeld, dat het in het begin van 1917 niet wel mogelijk was de verschillende prijsschommelingen percentsgewijze vast te stellen. Gedurende het geheele verslagjaar bleef elke basis voor vaststelling van prijzen in de electrotechnische industrie en handel ontbreken.

Ter illustratie zij medegedeeld, dat volgens het maandblad van de Nederlandsche Vereeniging van electrotechnische werkgevers een der grootste firma's op dit gebied een offerte deed, vrij blijvend, uit voorraad van 2 stuks nieuwe gelijkstroommotoren elk van $\frac{3}{4}$ P.K. 220 Volt ca 1350 omwentelingen per minuut, voorzien van normale riemschijven, spansleden en weerstanden voor den prijs van f 1300 per stuk. Vóór den oorlog zouden deze machines ongeveer f 100 gekost hebben.

Toch mag niet vergeten worden, dat juist door den ondernemingsgeest van verschillende Nederlandsche fabrikanten en importeurs gedurende het jaar 1917 vrij wel het benodigde materiaal is aangevoerd kunnen worden; hierdoor bleef het met eenig overleg mogelijk om talrijke industrieën te electrificeeren, waardoor stopzetting van vele fabrieken voorkomen werd, hetgeen anders tengevolge van den onvoldoenden toevoer van stookmateriaal niet achterwege had kunnen blijven.

Vooral in het najaar van 1917 steeg de vraag naar benodigdheden voor electrische installatiën, en wel tengevolge van de vrees, dat door gebrek aan gaskolen de gasfabrieken in den winter geen voldoende gas voor verlichting zouden kunnen blijven leveren. Bijna ieder, hetzij fabrikant, winkelier of particulier, die niet voorzien was van een electrische lichtinstallatie, zond dus een aanvraag in om aan het electrische net te worden aangesloten.

De prijzen van de hiervoor benodigde materialen, voornamelijk die voor koperleidingen en stalen buizen, welke materialen in hoofdzaak in handen waren van grossiers en kettinghandelaars, stegen tengevolge van de plotseling te voorschijn tredende behoefte, buitengewoon hoog. De prijs b.v. van buizen, welke vroeger naar 6 tot 10 cts per meter berekend werden, werd opgedreven tot zelfs 55 cts.

Bij gebrek aan grondstoffen, vooral aan koper, kon de Hollandsche

Draad- en Kabelfabriek niet voldoende draad afleveren en stelde, om aan de talrijke aanvragen te voldoen, elken aanvrager de leveringsvoorwaarde, dat om draad te verkrijgen, tevoren een hoeveelheid electrolytisch koper ingeleverd moest worden van ten minste 6 m.M². doorsnede en van 100 M. lengte.

Intusschen blijven de vooruitzichten om koperdraad te betrekken zeer ongunstig. De kopervoorraden in Nederland zijn niet groot meer en zullen binnenkort geheel uitgeput zijn; vooral electrolytisch koper zal onder deze omstandigheden het moeilijkst te verkrijgen zijn. De bovengenoemde fabriek is dan ook voornemens haar benodigde draden in het vervolg te vervaardigen uit gewoon handelskoper, waarvan uit den aard der zaak het geleidingsvermogen veel geringer is.

Bij het installeren moet met dit feit wel degelijk rekening gehouden worden en wel met het oog op de grootere verwarming der leidingen; vooral dit kan later tot moeilijkheden aanleiding geven, aangezien het niet gemakkelijk zal zijn alsdan de beide kopersoorten op eenvoudige wijze uit elkaar te kennen.

Omtrent het buizenmateriaal zij medegedeeld, dat in de maanden Juli, Augustus en September een levering van buizen uit Duitschland slechts mogelijk was, indien een „Bezugschein” door de Nederlandsche regeering afgegeven was. Het verstrekken van zulk een „Bezugschein” ging echter uiterst langzaam, waardoor groote vertragingen in de bestellingen en leveringen ontstonden en ten slotte groot gebrek aan buis.

In het begin van October werden deze „Scheine” gelukkig afgeschaft, zoodat van dien tijd af elke installateur weder vrij buizen in Duitschland bestellen kon. Aan het einde van het verslagjaar waren dan ook voorraden voor 1 tot 2 jaar aanwezig.

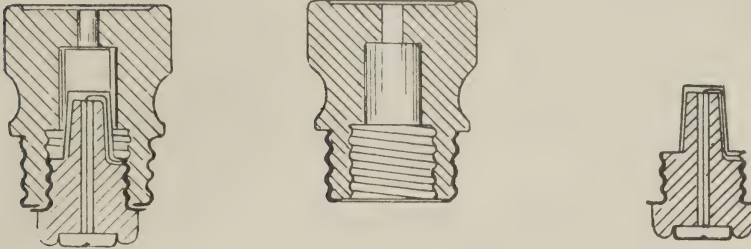
Smeltveiligheden, schakelaars en ander klein installatie-materiaal zijn in koper-uitvoering bijna niet meer te verkrijgen. Grootendeels wordt bij deze artikelen het koper door zink vervangen.

Bij stopveiligheden doet zich het groote bezwaar voor, dat de zinken hulzen zeer warm worden en deze warmte zich mededeelt aan het geheele smeltlichaam; bovendien doet zij de huls spoedig verpoederen. Ook bij smeltveiligheden voor grootere stroomsterkten deden zich dezelfde bezwaren voor, n.l. het gloeiend heet worden der toevoerbouten. Dit feit heeft de Duitse industrie aanleiding gegeven de zinken bouten te vervangen door bouten, vervaardigd van aluminium.

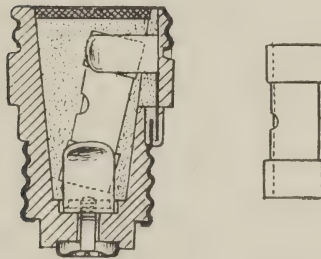
Zooals bekend is, heeft het gebruik van slecht veiligheidsmateriaal dikwijls aanleiding gegeven tot zeer ongewenschte en voor het bedrijf gevaarlijke toestanden, doch juist in deze tijden, waarin het zoo moeilijk is, deugdelijk leidingsmateriaal te verkrijgen, kan niet genoeg gewaarschuwd worden tegen het bezigen van veiligheden van slechte of minderwaardige constructie.

De goede werking, de bedrijfszekerheid en de veiligheid eener installatie hangen voor een groot deel af van de juiste werking der smeltpatronen. Dat de samenstelling van goede smeltstoppen, hoe eenvoudig zij er ook uit zien, een zeer moeilijk op te lossen vraagstuk was, getuigt de lange lijdensweg die afgelegd is moeten worden, alvorens de grootste fabrieken

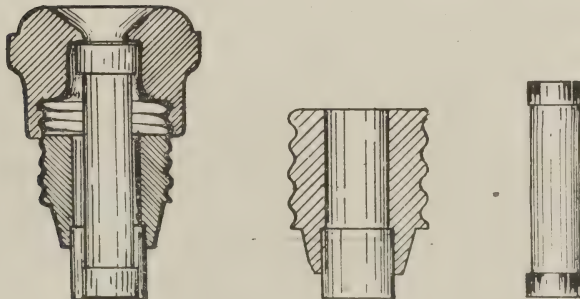
MULTIPLEXSTOPVEILIGHEID.

USLAMSTOPVEILIGHEID.

ETERNOSSTOPVEILIGHEID.

van electrisch materiaal met opoffering van tijd, kosten en moeiten het zoover gebracht hadden, dat zij een stopveiligheid in den handel konden brengen, welke aan redelijke eischen voldeed. Onder deze eischen is zeker de voornaamste, doch ook de zwaarste, dat de veiligheden bij overbelasting of zelfs kortsluiting onmerkbaar doorsmelten, bij welke doorsmelting zich geen vuurverschijnselen of explosies mogen voordoen.

Duitschland, dat zeer deugdelijke patronen in den handel brengt, zorgt ook voor nagemaakt goed, dat uitwendig een dusdanige gelijkenis met het goede materiaal heeft, dat daartusschen oppervlakkig geen onderscheid bestaat; inwendig vertoonen deze minderwaardige patronen echter een voor het bedrijf uiterst gevaarlijke constructie.

In het bijzonder zijn het drie constructies, welke in ons land veelvuldig aangetroffen worden, tegen welker gebruik niet genoeg gewaarschuwd kan worden.

Zij zijn:

1. de Multiplex-stopveiligheid,
2. de Uslam „
3. de Eternos „

De hiervorenstaande afbeeldingen geven een getrouw beeld van haar uitwendigen en inwendigen vorm.

Deze stopveiligheden zijn in het laboratorium der stedelijke electriciteitswerken te München (Elektrisches Prüfamt III) gedurende de zomermaanden van 1917 beproefd, om vast te stellen, in hoever deze smeltveiligheden voldeden aan de voorschriften voor de constructie en beproeving van installatiemateriaal van het „Verband Deutscher Elektrotechniker”. Hieromtrent zij het volgende medegedeeld:

De Multiplex-stopveiligheid is niet juist gedeeltelijk gedimensioneerd; zij smelt bij kortsluiting op ondeugdelijke wijze door.

De Uslam-stopveiligheid is te zwak gedimensioneerd en werkt bij kortsluiting onveilig. Daarbij kan de smeltruimte zonder bijzondere hulpmiddelen geopend worden; de constructie voldoet niet aan den eisch van onverwisselbaarheid.

De Eternos-stopveiligheid werkt gevaarlijk bij kortsluiting; het lichaam wordt dan onder zoodanige explosieverschijnselen vernietigd, dat dikwijls het geheele veiligheidslichaam onbruikbaar wordt.

HOOFDSTUK XIII.

Schade, veroorzaakt door fabrieken aan de omgeving.

BESTRIJDING VAN ROOK EN HINDERLIJKE DAMPEN.

Een drietal gemeentebesturen vroegen dit jaar advies aan de „Vereeniging tot bevordering van rookvrij stoken” omtrent de middelen, welke konden worden aangewend om overlast van fabrieksschoorsteenen op te heffen.

Burgemeester en Wethouders van Vught vroegen inlichtingen betreffende den hinder, welke werd ondervonden van den schoorsteen eener bakkerij. Het betrof hier een zeer ouderwetsche bakkersoven, welke in de bakruimte gestookt werd en voorzien was van een bijzonder lagen schoorsteen. Voorheen werd deze oven met talhout gestookt, maar aangezien de prijs hiervan aanmerkelijk was gestegen, gebruikte de bakker heiplaggen en stobben, met het gevolg, dat de omgeving veel last van vonken en rook kreeg.

Daar de bakker weinig kapitaalkrachtig was, werd voorgesteld den schoorsteen te verwijderen en op te trekken tot flink boven het dak der bakkerij, en den schoorsteen verder te verlengen met een schuine ijzeren pijp tot boven het dak der bakkerswoning, zoodat de afvoerproducten veel hooger in de lucht en veel verder dan de omringende perceelen werden afgevoerd. Het gemeentebestuur legde overeenkomstig dit advies voorwaarden op, maar aangezien de bakker weigerachtig bleef deze op te volgen werd de bakkerij verzegeld. Intusschen is deze bakkerij opgeheven.

Het gemeentebestuur van Schiedam vroeg advies:

1. Over den hinder die ondervonden werd van den schoorsteen eener groentendrogerij. Bij onderzoek bleek, dat de betrokken firma vergeten had den aschvanger te reinigen. Toen dit was geschied, werd geen hinder meer ondervonden.

2. Betreffende de voorwaarden op te leggen aan een groentendrogerij, waar een nieuwe stoomketel werd geplaatst. Deze stoomketel diende ter vervanging van den aanwezigen, kleineren stoomketel. Bij de plaatsing van dezen kleineren ketel, hetgeen overeenkomstig de aanwijzing der „Vereeniging” was geschied, was er reeds op gerekend, dat vervanging door een grooteren zou plaats hebben. Voorwaarden behoeften dan ook in dit geval niet voorgesteld te worden. Het gemeentebestuur verleende de vergunning onder de voorwaarde: „a. dat de plaatsing en installatie in overleg met de Vereeniging tot bevordering van rookvrij stoken zal geschieden en de wenken en voorschriften dier Vereeniging ook met betrekking tot den schoorsteen zullen worden opgevolgd”.

3. Betreffende den hinder eener vischconservenfabriek. In dit zeer primitieve bedrijf werd met hout gestookt en de afgewerkte stoom der machine gebruikte men voor versterking van den trek in den schoorsteen. Deze versterking, die onnoodig was, gaf aanleiding tot het zoogenaamde „spuwen” van den schoorsteen. Geadviseerd werd de versterking van den trek te verwijderen.

Namens het gemeentebestuur van Watergraafsmeer vroeg de gemeente-architect inlichtingen over den hinder eener centrale verwarming. Bij onderzoek bleek hier de trek te zwaar te zijn, zoodat door trekvermindering de overlast ophield.

In het afgelopen jaar werden door de „Vereeniging tot bevordering van rookvrij stoken” *cursussen* gegeven te Hengelo, Utrecht en Veendam.

De cursus te Hengelo werd gehouden in het natuurkunde-leslokaal, behorende tot de onderwijsinrichting van de fabriek van GEER. STORK & CO. Voor dezen cursus, die gehouden werd van 15 Januari tot 22 Februari, hadden zich 15 deelnemers aangemeld. Voor het mondeling examen, waaraan 10 leerlingen deelnamen slaagden 5, welke ook praktisch voldeden. Van de 15 deelnemers waren 2 stokers in dienst van een lid der Vereeniging.

De cursus te Utrecht werd gehouden van 17 Januari tot 23 Februari in het Scheikunde-leslokaal van het Stedelijk Gymnasium. Deze cursus werd gevolgd door 18 deelnemers, waarvan 16 aan het mondeling examen deelnamen. Twaalf slaagden en voldeden ook praktisch. Van de 18 deelnemers was 1 stoker in dienst bij een lid der Vereeniging.

De cursus te Veendam begon 6 September in het Scheikunde-leslokaal der Rijks Hoogere Burgerschool. Niettegenstaande de opwekking door de Vereeniging zoowel als door de Vereeniging van bezitters van krachtwerktuigen te Groningen was de deelneming zeer gering en meldden zich slechts 6 deelnemers aan, onder wie één assistent der Groningsche Vereeniging. Alle deelnemers moesten ter bijwoning der lessen van den trein gebruik maken, zoodat toen de treinenloop nog meer verminderd werd, het voor velen onmogelijk was den cursus te blijven volgen. Om die reden werd de cursus dan ook op 18 September geëindigd.

Geen der deelnemers was in dienst bij een lid der Vereeniging.

De cursus, verbonden aan de Middelbare Technische School te Amsterdam, welke geen subsidie geniet, had op de gebruikelijke wijze plaats van October 1916 tot Februari 1917. Er namen 18 personen aan deel. Bij het onderricht had in zooverre eene wijziging plaats, dat op verzoek der Vereeniging meer aandacht werd geschonken aan de natuur- en scheikundige wetten van verbrandingsproces en ketelbedrijf, alsmede aan steenkoolsoorten, enz. en minder aan vraagstukken betreffende ketelconstructie, daar een stoker geen ketelconstructeur behoeft te worden. Door deze wijziging werd de stof meer gelijk aan hetgeen op de door de Vereeniging gegeven stokerscursussen wordt gegeven. Hoewel van te voren aan de leerlingen was medegedeeld, dat op het examen meer waarde zou gehecht worden aan schei- en natuurkundige kennis dan vroeger, bleken de leerlingen dezen raad maar matig ter harte te hebben genomen. Slechts 3 personen slaagden voor het mondeling examen en voldeden ook praktisch.

De examens vergden evenveel tijd als vroeger, doch gaven geen aanleiding tot bijzondere opmerkingen.

Ten slotte zij hier nog vermeld dat dit jaar de statuten der Vereeniging werden gewijzigd, welke wijziging bij Koninklijk besluit van 5 Maart 1918, No. 22, werd goedgekeurd.

Bepaalden de werkzaamheden der Vereeniging zich vroeger tot het verkrijgen van een zoo volledig mogelijk en rookvrije verbranding bij de stookinrichtingen en het controleeren der stookinrichtingen harer leden, thans strekt de arbeid der Vereeniging zich verder uit en kunnen ook vraagstukken betreffende de zuinigheid bij het opwekken of verbruiken van warmte en beweegkracht behandeld worden en kunnen naast de stookinrichtingen ook verwarmings- en krachtinstallaties gecontroleerd worden. Ook kan de Vereeniging behalve onderricht in 't stoken thans ook de opleiding van machinekamer-personeel ter hand nemen.

HINDER VAN EEN ASPHALTFABRIEK.

Door Burgemeester en Wethouders van Alphen a/d Rijn werd vergunning verleend tot uitbreiding eener asfaltfabriek, tégen welk besluit enkele der inwonenden in beroep kwamen uit vrees o.a. voor schade aan gezondheid en bedrijf door de dampen, welke ontstaan bij de vervaardiging van asfalt-papier. Deze dampen bestaan uit naphthaline en teeroliën, welke niet in water oplosbaar zijn. Proeven, door den Scheikundig-Ingenieur bij de Arbeidsinspectie genomen, toonden aan, dat voor het oplossen van deze dampen paraffineolie het meest geschikt was. In deze stof, die zelf een hoog kookpunt heeft en dus weinig verdampt, lost naphthaline zeer gemakkelijk op.

In overeenstemming met het advies van den Directeur-Generaal werden bij Koninklijk besluit van 28 Augustus 1917, No. 29, aan de door het gemeentebestuur opgelegde voorwaarden de volgende toegevoegd ter voorkoming van den hinder der naphthaline en teeroliedampen:

1. dat de distillatie moest geschieden in volkomen gesloten toestellen en de bij de distillatie overgehaalde producten moeten bewaard worden in gesloten bakken;
2. dat boven den papierbak en het daarbij behoorende reservoir een ijzeren kap moet worden aangebracht, die alle ontwijkende dampen opneemt; dat uit deze kap de dampen door een exhauster moeten worden weggezogen; dat de dampen, alvorens in de buitenlucht te ontwijken, moeten worden geleid door een twee meter hoogen en dertig centimeter wijden verticalen absorptiekolom, in dier voege, dat de dampen onder intreden en boven ontwijken, terwijl door middel van sproeiers van boven paraffineolie wordt ingespoten; dat deze olie door 30 ten opzichte van elkaar verspringende horizontale schotten moet gedwongen worden zigzagsgewijze naar beneden te stroomen, waarna zij opgepompt en opnieuw in den kolom kan worden ingelaten; dat de met naphthaline verzadigde olie door versche moet vervangen worden.

OPRICHTING EENER TRAANKOKERIJ.

Burgemeester en Wethouders van Schipluiden weigerden vergunning te verleen tot oprichting eener traankokerij, op grond van vrees voor

hinder en schade voor den mensch en voor het zuivelbedrijf in de omgeving. Tegen deze beslissing kwamen de aanvragers in beroep. Aangezien het in de bedoeling lag een gewone, open traankokerij op te richten, waarvan de ondervinding heeft geleerd, dat zij op grooten afstand een zeer hinderlijken stank verspreidt, was deze vrees niet ongegrond. Toch meende de Directeur-Generaal, wiens advies was gevraagd, dat getracht diende te worden een oplossing te vinden, waarbij de industrie niet werd geweerd en tevens de belangen der omgeving beschermd bleven.

Overeenkomstig diens advies werd bij Koninklijk besluit van 30 Mei 1918, no. 33, de vergunning alsnog verleend onder de volgende voorwaarden, welke in overeenstemming zijn met die, welke in den laatsten tijd in de Zaanstreek bij de oprichting van traankokerijen worden opgelegd.

1e. dat voor het bereiden van traan geen andere stoffen mogen worden gebezigd dan vischlever, welke lever op geen andere wijze mag worden aangevoerd dan in waterdichte en goedgesloten vaten, die niet in de buitenlucht mogen worden opgeslagen, doch onmiddellijk na de lossing moeten worden gebracht in de daarvoor bestemde bergplaats;

2e. dat de met vischlever gevulde vaten niet geopend mogen zijn of worden vóór het oogenblik dat de lever zal worden gestort in de onder 7e van deze voorwaarden genoemde tank in het lokaal, waar de traan bereid wordt;

3e. dat die vaten onmiddellijk na de lediging in het lokaal, waar de traan wordt bereid, zoowel in- als uitwendig, goed schoon moeten worden gereinigd en niet in de buitenlucht mogen worden bewaard, doch moeten worden opgeslagen in de daarvoor bestemde bergplaats;

4e. dat de vloeren in het lokaal, waar de traan wordt bereid, in de bergplaats voor gevulde en ledige vaten, en in alle lokalen, waar traan in een of anderen toestand wordt bewaard, moeten worden gemaakt van waterdichte materialen met glad oppervlak en behoorlijk afwaterend worden gelegd;

5e. dat de wanden in het lokaal, waar de traan wordt bereid, in de bergplaats voor gevulde en ledige vaten en in alle lokalen, waar traan in een of anderen toestand wordt bewaard, in waterdichte aansluiting met de vloeren moeten worden samengesteld van waterdicht materiaal tot een hoogte van tenminste 1 M. boven die vloeren met gladde, geverfde of met verglaasde tegels bekleede, oppervlakten;

6e. dat de bereiding van de traan niet anders mag geschieden dan in hermetisch afgesloten ijzeren ketels en dat de bij de bereiding in die ketels ontwikkelde dampen moeten worden afgeleid door eveneens hermetisch aan de ketels verbonden en geen damp doorlatende afvoerbuizen, naar een waterdichten verzamelput, waarin die dampen moeten worden gecondenseerd, zonder dat zij zich in de buitenlucht kunnen verspreiden;

7e. dat voor het vullen van de ketels, de vischlever moet worden gestort in een goed afsluitbare tank, geplaatst in het lokaal, waar de traan wordt bereid en van uit die tank door middel van geen damp doorlatende buizen in de ketels moet worden geperst;

8e. dat het water, dat zich gedurende de bereiding in de ketels afscheidt, door geen damp doorlatende buizen moet worden geleid in en gecondenseerd in den onder 6e van deze voorwaarden genoemden verzamelput, zonder dat deze dampen zich in de buitenlucht kunnen verspreiden;

9e. dat de vloer in het lokaal, waar de traan wordt bereid, de vloer in de bergplaats voor gevulde en ledige vaten en de vloeren in alle lokalen, waar traan in een of anderen toestand wordt bewaard, door middel van waterdichte riolen van portlandsche cementbeton of verglaasde aarden buizen in verbinding moeten worden gebracht met den onder 6e van deze voorwaarden genoemden verzamelput;

10e. dat de aanleg en de geheele inrichting aldus moet zijn, dat de onder 6e genoemde verzamelput door middel van een riool kan loozen in de Vlaardinger Vaart. Dat riool moet op dezelfde wijze zijn samengesteld als in de voorwaarde onder 9e is beschreven;

11e. dat in de inrichting de grootste reinheid moet worden betracht en de vloeren en wanden in het lokaal, waar de traan wordt bereid, in de bergplaats voor gevulde en ledige vaten en in alle lokalen, waar traan in één of anderen toestand wordt bewaard

ten minste een maal in iedere week met zeep- of sodawater of dergelijke reinigende vloeistof moeten worden gereinigd; /

12e. dat de schoorsteen moet worden opgetrokken tot ten minste 5 M. boven den nok van het dak.

VERONTREINIGING VAN OPENBARE WATEREN DOOR FABRIEKEN.

In het najaar van 1916 verkreeg een vlasfabrikant vergunning tot oprichting eener vlasserij en vlasroterij te Sluiskil, waarbij hem door den Minister van Waterstaat vergunning werd verleend tot het onttrekken van water aan het kanaal van Terneuzen en tot het afvoeren van het gebruikte water in de bermsloot, langs den kanaaldijk, onder voorwaarde, dat het afgevoerde water gezuiverd moest zijn, geen vaste stoffen bevatte, geen hinderlijken reuk verspreidde en geen voor de gezondheid of voor den vischstand schadelijke, bestanddeelen bevatte.

Alvorens er toe over te gaan een installatie tot zuivering van het afvalwater te maken, verzocht de concessionaris den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel aan de Arbeidsinspectie toestemming te verleen hem hierbij van advies te dienen. Aangezien ook de Minister van Waterstaat het op prijs bleek te stellen, dat door den dienst der Arbeidsinspectie de noodige voorlichting werd verstrekt ten aanzien van de zuivering langs biologischen weg van het afvalwater en de Minister zich bereid verklaarde het maken en het in werking houden van een dergelijke zuiveringsinrichting aan dezen fabrikant, zoowel als aan andere in gelijke omstandigheden verkeerende houders van vergunning, voor te schrijven, bestond er bij den Directeur-Generaal geen bezwaar aan het verlangen van adressant te voldoen.

Als resultaat van verschillende onderzoeken en proefnemingen kon in het begin van 1918 aan den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel voorgesteld worden, het daarheen te leiden, dat door den Minister van Waterstaat aan concessionaris de volgende voorwaarden werden opgelegd:

1. Al het afvalwater afkomstig van de vlasroterij moet, alvorens in de na te noemen septic tanks te worden gebracht, beurtelings in een van de 2 bassins door toevoeging van kalkwater alcalisch worden gemaakt.

2. Vervolgens moet het regelmatig geleid worden naar twee septic tanks, 2 M. diep en met een inhoud = $2 \times$ de dagelijksche hoeveelheid afvalwater. Hierin moet vooraf actief gistingsmateriaal worden gebracht en beide tanks moeten tegelijk worden doorlopen.

3. Het uit de septic tanks stroomende afvalwater moet regelmatig worden opgepompt en verdeeld over 2 goed opgestapelde en gedraineerde continufilters, elk met eene oppervlakte van $1\frac{1}{2}$ M² per M³ afvalwater bij eene diepte van filter materiaal van 2 Meter.

Het uit deze filters stroomende water kan in de waterleiding worden afgevoerd.

4. De bassins en septic tanks moeten op geregelde tijden worden schoongemaakt.

De aanlegkosten zonder terrein, uitgedrukt in prijzen van vóór den oorlog werden begroot op f15000.— en de jaarlijksche kosten f1600.—, uitgaven, welke voor een dergelijk bedrijf niet bezwarend konden geacht worden.

Overeenkomstig het voorstel van den Directeur-Generaal werden aan

concessionaris bij beschikking van den Minister van Waterstaat van 18 Juli 1918, no. 286, nieuwe voorwaarden opgelegd.

In het voorjaar van 1917 bereikte den Directeur-Generaal een klacht over het sterven van visch in het vischwater „de Grachten”, te Woerden, tengevolge van verontreiniging door de militaire dekenwasscherij, welke klacht bij onderzoek juist bleek te zijn.

Uit een nauwkeurig, nader onderzoek van het afvalwater, hoofdzakelijk bestaande uit een door het vuil der dekens verontreinigde zeepoplossing, bleek, dat een goede klaring en gedeeltelijke neutralisatie te verkrijgen was door toevoeging eener chloorcalcium oplossing, een definitieve zuivering, door verdere behandeling op continufilters. Een dergelijke reiniging zou echter zeer kostbaar worden; terwijl de verontreiniging niet van dien aard was, dat daaruit schade of hinder voor de omgeving voortvloeide, zoodat in overweging werd gegeven te trachten met den klager, een visch-handelaar, wiens bedrijf door de verontreiniging werd benadeeld, langs anderen weg tot een minnelijke schikking te komen.

Aan het Gemeentebestuur te Diepenveen werd advies gegeven omtrent de vervuiling van een waterleiding door het afvalwater eener vleeschwarenfabriek. In overweging werd gegeven een inrichting voor te schrijven overeenkomstig die, welke in 1913 tot stand was gekomen bij een vleeschwarenfabriek te Vorden. Een plan voor een dergelijke zuiveringsinrichting werd voor het gemeentebestuur samengesteld.

WATER- EN DAMPKRINGVERONTREINIGING DOOR DE FABRIEK „ASTRA”.

In het vorige jaarverslag is een uitvoerige mededeeling opgenomen over den hinder, welke werd ondervonden van de te Jutphaas gevestigde Spiritusfabriek „Astra”. Zooals toen werd medegedeeld (Jaarverslag 1916 blz. 370) was door het gemeentebestuur een voorwaardelijke vergunning verleend voor een proeftijd van 1 jaar, waartegen concessionaris in beroep was gekomen, benevens een groot aantal inwoners der gemeente Utrecht en het college van Burgemeester en Wethouders dier gemeente. Hoewel de vergunning voor 1 jaar was gegeven kon binnen dezen termijn door de Kroon geen beslissing genomen worden.

Bij de behandeling van het beroep voor den Raad van State werd toch door den vertegenwoordiger der fabriek betoogd, dat de directie in staat was een methode aan te geven waarmede de hinder van de dampen, welke bij de potaschbereiding zich in de calcineerovens ontwikkelen, wordt opgeheven, zulks ter vervanging der onder 3 gestelde voorwaarde, waarvan de naleving volgens de directie onmogelijk zou zijn. Later diende de directie schriftelijk een door haar opgestelde, nieuwe voorwaarde bij den Raad van State in. Een en ander maakte het instellen van een nieuw onderzoek noodzakelijk, welk onderzoek niet weinig werd vertraagd door de omstandigheid, dat de fabriek inmiddels was komen stil te staan.

In een volgend jaarverslag zal de beslissing van de Kroon worden medegedeeld.

HINDER VAN LOMPEN- EN BEENDEREN BEWAARPLAATSSEN.

In verband met een aanhangig beroep, betreffende de oprichting van een kleine lompen- en beenderenbewaarplaats, meende de Directeur-Generaal den Minister te moeten adviseeren deze quaestie in handen te stellen van den Centralen Gezondheidsraad. Deze was daardoor in de gelegenheid gesteld praeadvies te vragen aan de subcommissie uit den Raad, waarvan de Directeur-Generaal als buitengewoon lid van den Centralen Gezondheidsraad, deel uitmaakt. Tevens kon hierbij de belangrijke vraag ter sprake komen in hoeverre kleinere verzamelplaatsen van lompen enz. in de bebouwde kommen der gemeenten toelaatbaar en noodig geacht kunnen worden.

De Centrale Raad heeft zich op het standpunt gesteld, dat in grootere gemeenten de bevolking in de gelegenheid gelaten moet worden lompen, beenderen, enz. naar een plaats te brengen, die niet te ver van de woning is gelegen. Door een algemeen verbod van lompen- en beenderenbewaarplaatsen zou toch het aantal clandestiene inrichtingen slechts vermeederen. Deze min of meer verborgen inrichtingen zijn aan geen enkele voorwaarde gebonden en zullen voor de omgeving veel meer hinder opleveren, dan behoorlijk ingerichte bewaarplaatsen.

Als grens voor deze kleinere inrichtingen zouden kunnen worden aangenomen bewaarplaatsen, waar niet meer dan 1500 K.G. lompen en (of) 500 K.G. beenderen tegelijk aanwezig zijn.

Bij Koninklijk besluit van 7 Augustus 1917, Stbl. no. 560, werd vergunning verleend tot oprichting van een inrichting tot het bewaren van afval, met name lompen en beenderen en van huiden en vellen, zoomede tot het sorteeren van lompen onder de navolgende voorwaarden:

1. De vloeren van de tot het inkoop en bewaren en verwerken van lompen en tot het inkoop en bewaren van beenderen, vellen en huiden bestemde lokalen, benevens de vloer van het lokaal, dat tot kantoor dient, moeten zoodanig zijn samengesteld, dat de oppervlakte volkomen waterdicht en voldoende glad afgepleisterd is. De vloeren moeten onder zoodanige helling liggen, dat het schrob- en spoelwater snel kan afvloeien naar een verzamelput, die van een goed werkend stankscherm en van een rooster moet voorzien zijn.

2. De wanden der bovengenoemde lokalen moeten behoorlijk waterdicht, glad worden afgepleisterd. Alle aansluitingen, ook die van de wanden en de vloeren, moeten met ronde hoeken zijn bewerkt. In de pleisterlaag moet eene blauwe kleurstof gemengd worden.

3. De plafonds van de bovengenoemde lokalen moeten vlak en glad worden afgepleisterd en met ronde hoeken aansluiten aan de wanden. In de bepleistering der plafonds moet eveneens eene blauwe kleurstof gemengd worden.

4. Alle openingen, welke in directe verbinding staan met de buitenlucht, behalve de deuren, moeten voorzien zijn van metaalgaas, waarvan de mazen niet grooter mogen zijn dan $1\frac{1}{2}$ m.M. in het vierkant.

De vensters moeten van blauw of blauw gemaakt glas voorzien zijn.

De deuren in de hoofdscheidingsmuren en die, welke op de buitenlucht uitkomen moeten van goed werkende drangvoeren voorzien zijn. Alle hout- en ijzerwerken in de bovengenoemde lokalen moeten blauw geverfd worden.

5. Voor kunstverlichting mag alleen gebruik worden gemaakt van electriciteit. De gloeilampjes moeten in ballons van blauw glas besloten zijn.

In de inrichting mag ter voorkoming van brandgevaar niet worden gerookt. Ook mag niemand er zich met een brandende sigaar, sigaret of pijp bevinden. Van een en ander moet door een opschrift blijken.

Verwarmingsinrichtingen moeten zoodanig zijn ingericht, dat zij geen gevaar voor brand kunnen opleveren.

6. Tot reiniging der lokalen en der na te noemen bakken en kluizen moet in de sorteerderij en het inkooplokaal eene kraan zijn, aangesloten aan de waterleiding, waarop eene slang met straalpijp kan worden gesteld.

7. De ingekochte en opgegaarde lompen, behalve de geëmballeerde en geperste, moeten worden geborgen in bakken van steen of gewapend beton, waarvan de vloer en de wanden met waterdichte specie glad afgepleisterd zijn met ronde hoeken in de aansluitingen.

Deze bakken moeten ongeveer 1 M. lang, breed en hoog zijn en tegen de wanden van de lokalen zijn geplaatst. De vloeren dezer bakken moeten afhellen naar in den voorwand met roosterwerk afgesloten openingen.

8. De naden en vloeren der kluis tot het bewaren van beenderen moeten glad worden afgepleisterd. Deze kluis moet afgesloten worden door een gewelf, dat doorbroken is door een steenen of metalen luchtkoker, reikende tot ten minste 1 M. boven het hoogste punt van het gebouw. De luchtkoker moet voorzien zijn van een doelmatige zuigkap. Op 0.20 M. boven den vloer van deze kluis moeten over eene oppervlakte ongeveer gelijk aan die van den vloer van de kluis, uitneembare, horizontale roosters van staafijzer worden aangebracht, waarvan de staven niet verder dan $1\frac{1}{2}$ cM. uit elkander liggen. De deur dier kluis moet samengesteld zijn van plaatijzer of van hout, versterkt en beslagen met plaatijzer, en voorzien zijn aan de vloerzijde, beneden de bovengenoemde roosters, van een ventilatie-opening met een rooster van vliegendicht kopergaas. De deur moet met een beugel of bovenklem worden gesloten.

9. De kluis tot het bewaren van huiden of vellen moet geheel gelijk zijn aan die, genoemd onder 8e; met deze uitzondering, dat de bovengenoemde roosters kunnen vervallen en dat er ijzeren staven boven in de kluis moeten worden aangebracht voor het ophangen der huiden of vellen.

10. In het inkooplokaal mogen nimmer lompen, beenderen, huiden, vellen en dergelijke goederen aanwezig zijn, behalve die, welke daar ten inkoop worden aangeboden.

Zoodra deze voorwerpen aangekocht zijn, moeten zij ten spoedigste naar de bewaarplaats worden gebracht, de lompen naar de bakken, de beenderen, vellen en huiden naar de daarvoor bestemde kluizen. Op de open plaats aangegeven op de aan dit besluit gehechte teekening, mogen genoemde voorwerpen of andere stankverspreidende goederen nimmer aanwezig zijn.

11. Elke week des Vrijdags, voor des namiddags 3 uur moeten de beide kluizen geheel geledigd zijn en moeten deze, na ledig te zijn gemaakt, door middel van de onder 6e genoemde, op de waterleiding geschroefde slang geheel schoon gespoten worden.

12. Onverminderd het bepaalde onder 11e moet de geheele inrichting voortdurend zindelijk en in behoorlijken staat gehouden worden. De vloeren, wanden en plafonds moeten tenminste éénmaal in de twee maanden worden ontdaan van alle vuil en daarna met sodawater of een soortgelijke reinigende vloeistof worden schoongemaakt.

13. In de inrichting mogen niet meer dan 750 K.G. losse lompen en niet meer dan 300 K.G. beenderen, huiden en vellen tegelijk aanwezig zijn.

14. De uit de inrichting te vervoeren lompen, beenderen, huiden en vellen moeten, voor zij de inrichting verlaten, geborgen zijn in uitwendig zindelijke, goed gesloten zakken, kisten of bussen.

15. De aanvoer of doorvoer van lucht door roosters of luchtkokers mag nimmer worden belemmerd.

HOOFDSTUK XIV.

Eenige mededeelingen omtrent arbeidstoestanden in bedrijven, samenhangende met de visscherij.

HARINGSPETEN.

Er heerschte in 1917, zoowel door den geringen haringtoevoer als ten gevolge der distributiemaatregelen, in het haringrookersbedrijf een algemeene slapte, zoodat zeer weinig na 10 uur des avonds is gespeet.

Te **Huizen** werd het aantal rookerijen met één vermeerderd en bedraagt het thans 16. Was in het voorjaar de toestand in het vischrookersbedrijf in deze gemeente reeds verre van gunstig — in het najaar werd in het geheel geen Noordzeeharing aangevoerd, zoodat de speetsters zich in hare verwachting, om haar gemis aan voorjaarsverdiensten te kunnen inhalen, ten eenenmale teleurgesteld zagen.

Waar bijna niet te speten viel, was er vanzelf van het indienen van verzoeken, om met behulp van vrouwen meer dan 15 malen in het seizoen na 10 uur 's avonds te mogen speten, geen enkele maal sprake.

Dat er zoo weinig na 10 uur 's avonds werd gespeet, was intusschen niet uitsluitend het gevolg van den geringen haringaanvoer, maar werd ten deele ook veroorzaakt door de omstandigheid, dat bepaalde zendingen bokking sterker gezouten moesten zijn, dan tot dusver gebruikelijk was. Daardoor kon de haring bij ongeregelden aanvoer langer onbewerkt blijven liggen en ontmoette het geen bezwaar, dat zij eerst den volgenden morgen werd gespeet. In de ondernemingen, waar zulke zwaar gezouten haring werd verwerkt, behoefde dientengevolge geen enkele maal des nachts te worden gespeet.

Er waren te Huizen in totaal 122 vrouwelijke personen in het bezit van de voor het verrichten van nachtarbeid vereischte geneeskundige verklaring. Slechts 87 daarvan waren in het voorjaar als speetster werkzaam, waarvan 63 zoowel vóór als na 10 uur 's avonds.

Voor het toezicht op de naleving van het Speetbesluit werden de

rookerijen in het seizoen driemaal bezocht. Daarbij werd slechts een enkele rookerij in werking aangetroffen.

Het volgende staatje geeft een overzicht van het aantal vrouwen door wie, en het aantal malen, dat door iedere vrouw na 10 uur 's avonds in rookerijen is gespeet:

1917.	
Aantal vrouwen.	Aantal malen.
9	1
10	2
3	3
1	4
4	5
8	6
5	7
10	8
5	9
1	10
6	11
1	12
63	—

Hieruit blijkt, dat van de 122 vrouwen, die na 10 uur n.m. mochten speten, er slechts 63 van die vergunning gebruik hebben gemaakt.

Ter vergelijking met voorafgaande jaren is onderstaand staatje afgedrukt. De invloed der tijdsomstandigheden op het haringspeten blijkt er uit.

Jaar.	Gekeurde vrouwen.	Aantal vrouwen dat na 10 uur n.m. speette.	Aantal malen na 10 uur n.m. gespeet.
1917	122	63	358
1916	120	86	634
1915	127	110	1926
1914	120	118	2027
1913	139	103	883
1912	166	157	1598

Hieronder volgt een overzicht van het aantal malen, dat door vrouwen na 10 uur n.m. werd gespeet, gerangschikt naar den duur van het speten.

Gedurende	Aantal malen	Totaal aantal uren
$\frac{1}{2}$ uur	28	14
1 "	77	77
$1\frac{1}{2}$ "	22	33
$1\frac{3}{4}$ "	10	$17\frac{1}{2}$
2 "	154	308
$2\frac{1}{2}$ "	10	25
3 "	57	171
Gemiddelde speet- tijd 1 uur 48 min.	358	$645\frac{1}{2}$

Volgens de verstrekte gegevens waren de verdiensten der speetsters in het voorjaarsseizoen aldus:

de totale verdiensten der vrouwen, die zoowel dag- als nachtarbeid hebben verricht bedroegen voor

2 vrouwen minder dan	f 1.—
9 " van f 1.— tot f 3.—	
8 " " " 3.— " 5.—	
18 " " " 5.— " 10.—	
11 " " " 10.— " 15.—	
3 " " " 15.— " 20.—	
6 " " " 20.— " 25.—	
6 " " " 25.— " 30.—	

Het totaal loonbedrag voor den speetarbeid der vrouwen, met inbegrip van het loon uitbetaald aan de 24 vrouwen, die *uitsluitend overdag* hebben gespeet, zal ongeveer f 900.— hebben bedragen.

Te **Monnickendam** werden 33 vrouwen, na geneeskundig onderzoek, tot den speetarbeid toegelaten, waaronder eene slechts voor het tijdvak van 15 Maart tot 1 Juni 1917.

Het aantal vrouwen, door wie en het aantal malen, dat door haar na 10 uur n.m. in deze gemeente is gespeet, is in onderstaand staatje aangegeven:

Van 15 Maart tot 1 Juni 1917.

Aantal vrouwen	Aantal malen
12	1
5	2
8	3
2	6
1	7
1	8
29	—

In het najaarsseizoen werd ook hier in 't geheel niet gespeet.
Na 10 uur 's avonds is door de Monnickendammer vrouwen gespeet:

Gedurende	Aantal malen.	Totaal aantal uren.
$\frac{1}{2}$ uur	14	7
$\frac{3}{4}$ „	13	$9\frac{3}{4}$
1 „	18	18
$1\frac{1}{2}$ „	12	18
$1\frac{3}{4}$ „	12	21
2 „	4	8
Gemiddelde speettijd ± 1 uur 7 minuten.	73	$81\frac{3}{4}$

Vergelijking met het vorige jaar doet zien, dat toen door 25 vrouwen gespeet is 80 malen en gedurende totaal $99\frac{1}{2}$ uur. In 1915 waren deze cijfers 25 vrouwen, 207 malen, $307\frac{3}{4}$ uren.

Op grond van art. 7 van het Koninklijk Besluit van 6 December 1911, Stbl. no. 354, werd aan één werkgever vergund om zich voor den seizoenstijd gedurende het speten na 10 uur n.m. te laten vervangen. In totaal werd in het voorjaarsseizoen aan de vrouwen circa f 220.— loon uitbetaald. Hiervan genoten:

12 vrouwen van f 1.— tot f 5.—.
10 „ „ „ 5.— „ „ 10.—.
8 „ „ „ 10.— „ „ 15.—.
1 vrouw „ „ 15.— „ „ 20.—.

Te **Bunschoten (Spakenburg)** werden na geneeskundig onderzoek 94 vrouwen tot den speetarbeid toegelaten.

Als gevolg van de distributiemaatregelen, werd hier in 1917 geen enkele maal na 10 uur des avonds gespeet.

Er werd in 't geheel dan ook slechts 2550 tal haring (in 1916: 2856 tal en in 1915: 55586 tal) gerookt, voor rekening van 10 rookers.

Het loon, dat voor het speten is uitbetaald, wordt geschat op f 153.— (in 1916 f 174.68 en in 1915 f 2223.44).

Te **Kampen** werden aan 9 en te **Stad-Vollenhove** aan 13 vrouwelijke personen, na geneeskundig onderzoek, speetboekjes uitgereikt.

Ook in deze gemeenten heerschte slapte in het bedrijf en werd dien-tengevolge des nachts niet gespeet.

Twaalf contrôles werden door de Arbeidsinspectie gehouden, waarbij echter telkenmale bleek, dat niet gearbeid werd.

Uit de **Friesche kustplaatsen** kwam dit jaar geen enkel bericht in, dat aldaar des nachts speetarbeid was verricht.

HOOFDSTUK XV.

Eenige mededeelingen omtrent arbeidstoestanden in het veenderijs en het eikschillersbedrijf.

Het feit, dat de Veiligheidswet bij de laatste herziening met ingang van 1 October 1916 ook van toepassing is verklaard op den arbeid in **veenderijen**, heeft het districtshoofd te Amsterdam aanleiding gegeven, om zijnerzijds weder meer aandacht aan dit onderwerp te besteden. Dientengevolge kan het volgende worden medegedeeld:

De veenarbeid in de omgeving van Amsterdam wordt uitgeoefend in een 3-tal polders, in de gemeenten Nieuwer-Amstel, Ouder-Amstel en Sloten. Bovendien is dit jaar een tijdlang turf geproduceerd bij den aanleg van een poldertocht ten Zuiden van Amsterdam, welke een gemiddelde opbrengst van $\pm 43000 \text{ M}^3$ had en ongeveer 6.600.000 turven heeft opgeleverd.

In al deze polders is het primitieve handbaggeren (fijntrappen van de specie in den mengbak en uitspreiden met de schop over het land) vrijwel volledig verdrongen door het machinale bedrijf met den veenbaggermolen. Voor het personeel van deze machines is de uitbreiding der Veiligheidswet van groot belang gebleken.

De machine — feitelijk ten onrechte *bagger*machine genoemd — bestaat in hoofdzaak uit 4 organen. Allereerst de *steker* (enkel of dubbel uitgevoerd) welke telkenmale door eigen gewicht in het slik omlaag valt en met tandrad en beugel omhoog wordt gehaald; dan de *mengbak*, waarin de brokken veen komen te vallen, die uit den steker met rieken *omlaag* worden gehaald door de z.g.n. „uithalers” (een proefneming om dit mechanisch te doen is nog niet geheel gelukt), met water vermengd en door middel van schoepen dooreen gewerkt.

De aangemengde veenspecie wordt vervolgens met de *emmerladder* omhoog gebracht en ten slotte door een wijde *uitvoergoot* op het land gespoten. Vooraf zijn daar de schutten opgesteld, zoodat het slik niet zijwaarts kan wegvloeien. Elke man heeft een vaste functie; de ploeg van een molen met dubbelen steker is bijv. als volgt ingedeeld:

1 voorman	(toezicht enz.);
2 „handles”mannen	(voor de bediening van de keerbeweging van de beide stekers);
2 uithalers	(werken het slik uit den steker in den mengbak);

1 rollen-man	(zorgt dat de machine geleidelijk vooruit bewogen wordt en telkenmale de planken langs den wal worden verplaatst, waarop de machine zijdelingschen steun vindt);
2 schutten-konings	(belast met het opstellen der schutten);
4 rakkemannen	(met een riek of rak gewapend spreiden zij het opgespoten slik gelijkmatig uit);
1 afmaker	(legt aan dit werk de laatste hand en controleert, dat de sliklaag overal de vereischte hoogte heeft);

en een machinist voor elke machine.

De geheele ploeg van den dubbelen molen bestaat dus uit 14 man; van den enkelen uit 9.

Deze groep menschen vormt gedurende het seizoen, dat doorgaans loopt van half Maart tot eind Juni (± 15 weken) een maatschappijtje op zich zelf. Enkelen wonen in de nabijheid en gaan elken avond naar huis, maar veelal is de plaats waar gebaggerd wordt te ver van de eigen woning; dan wordt ook de nacht in de veenderij doorgebracht. Voor slaapgelegenheid is dan ook bij de meeste molens een afzonderlijke ark beschikbaar; echter niet bij alle.

Van de 6 molens, welke in het district werkzaam waren, behoorden 2 aan de eigenaars van de veenderij zelf; bij elk dezer was een ark aanwezig. De vier andere daarentegen behooren alle aan één firma, welke uitsluitend in loondienst werkt voor de verveners in verschillende plaatsen des lands, in Nieuwer-Amstel, Sloten, Ilpendam en ook in Friesland. Bij slechts een dezer molens was een ark beschikbaar; het personeel der andere sliep aan boord. Laat de slaapgelegenheid in de arken reeds veel te wenschen over, veel slechter zijn nog de slaapgelegenheden aan boord. Waar een ark beschikbaar is, wordt door den eigenaar niet anders dan een houten kist van ± 50 c.M. diepte, 70 c.M. breedte en 2 M. lengte verstrekt; voor ligging en dek moeten de arbeiders zelf zorgdragen. Gedurende de campagne wordt nimmer iets verfrischt. De bovenbouw der arken is doorgaans te licht en daardoor tochtig; behoorlijke ventilatiegelegenheid ontbreekt.

Voor hen die aan boord moeten slapen wordt tusschen het drijfwerk, naast en achter den ketel de „slaapkist” neergezet; soms ontbreekt zelfs deze en is een zak met haverdoppen de eenige ligging. Op een der machines werden in het schemerdonker van een vooronder van 1.40 M. hoogte, 6 zulke slaappleatsen aangetroffen, waarvan de afmetingen nog kleiner waren dan bovengenoemd en bedroegen $4 \times 6 \times 18$ d.M. Het is allereerst het tekort aan licht en lucht dat hier treft, maar ook is het opslaan der slaappleatsen tusschen het drijfwerk een bron van groot gevaar.

Naast den toestand der arken, die ook als schaftlokaal dienen, waarvan op grond van het bepaalde in art. 91 van het Veiligheidsbesluit 1916, door het districtshoofd verbetering is geeischt, vraagt onmiddellijk de beveiliging de aandacht. Het eigen initiatief der ondernemers heeft daarin wel bitter weinig tot stand gebracht. Onbeveiligde vliegwielen, tandraderen en riemschijven, aangebracht op een zoo gevaarlijke wijze, als men ze in fabrieken

nog maar zeer zelden zal aantreffen, vindt men schier op elken molen. Het gevaar wordt nog verhoogd door den glibberigen toestand van het dek, vooral op de plaats van de uithalers bij den mengbak, die bij hun arbeid gemakkelijk voorover kunnen storten en dan alle kans hebben door het mengwerk gegrepen te worden. Hiervoor zijn op voorschrift van het districtshoofd thans houten afschuttingen op ± 80 c.M. hoogte aangebracht; een grootere hoogte belemmert te veel het vlug hanteeren van de rieken bij het uithalen.

Nog een ander gevaar schuilt hierin, dat somtijds steenen mede omhoog worden gebracht, die in den mengbak tusschen het drijfwerk van de emmerladder kunnen geraken. De bak moet dan geledigd worden en daarvoor moet een arbeider zich er in begeven. Het is reeds voorgekomen, dat, wanneer een gedeelte van het slik verwijderd was, de emmerladder door het overwicht der gevulde emmers terug liep en de arbeider ernstig beklemd geraakte. Daarom is een voorschrift gegeven tot het ophangen eener waarschuwing, om de emmerladders vast te zetten *alvorens* den mengbak te ledigen. Om de naleving van dit gebod te vergemakkelijken, is op elken molen een ijzeren vorkje voorgeschreven, dat daartoe tusschen de tanden van het rondsel en het groote boventandrad wordt gestoken.

Verbandmiddelen waren op geen der molens aanwezig; dreggen evenmin.

De verstrekking van drinkwater is zeer moeilijk, omdat men in het laagveen slechts weinig putten heeft, die goed water geven, en alles over groote afstanden moet worden vervoerd. Voorloopig is er genoeg mede genomen, dat het polderwater in gekookten toestand wordt gebezigd, mits de ondernemer voor voldoende koffie zorgt, daar het als „schoon water” stellig niet te drinken is.

Enkele mededeelingen over het arbeidsloon mogen deze beschrijving voltooiën. In het seizoen 1917 bedroeg dit voor een gewoon werkmans $f 25.-$, voor een machinist $f 26.-$ en voor den voorman $f 28.-$ per week; in een enkel geval nog $f 2.-$ meer. In 1918 waren deze loonen verhoogd tot $f 34.-$, $f 36.-$ en $f 37.-$. In vergelijking met de loonen van de geschoolde arbeiders zijn de bovenvermelde zeer zeker hoog te noemen. Men mag echter niet vergeten, dat het hier seizoenarbeid geldt. Den overigen tijd van het jaar werken de arbeiders bij den boer, trekken rond met de stoomdorschmachines of helpen bij de suikerbietencampagne, maar loopen altijd het gevaar bij de overgangen enkele weken werkloos te blijven.

Bij de bezoeken aan de veenderijen zijn meermalen overtredingen van de *Arbeidswet* geconstateerd. Deze vinden vooral hun oorzaak in het feit, dat voor volwassenen en jongens een verschillende werktijdregeling geldt. De eerste werken in den zomer van 5 uur v.m. tot 6 uur n.m. met een middagschafttijd van een uur en $2 \times \frac{1}{2}$ uur; de arbeidsduur is dus 11 uur per dag, terwijl die voor de jongens niet meer mag bedragen dan 10 uur per dag. De moeilijkheid is nu een regeling te vinden waardoor de arbeidstijd van de jongens een uur korter kan zijn dan die van de mannen. Zoekt men dit aan het begin of aan het einde van den werktijd, dan rijst direct de vraag, hoe moet dan het vervoer geregeld worden? Men kan de

plaats waar gewerkt wordt alleen met roeibootjes bereiken; de jongens alleen te doen gaan is gevaarlijk; het best lijkt ze allen gezamenlijk onder geleide naar de verschillende plaatsen te brengen, maar een dergelijke maatregel wordt door de verveners zeer bezwaarlijk geacht.

Tot nu toe is veelal de oplossing verkregen door voor de jongens een middagschafstijd van 2 uur op de lijst te vermelden, maar dit blijft vaak een doode letter. Te controleeren of er de hand aan gehouden wordt, is practisch vrijwel onuitvoerbaar, omdat men de ambtenaren op verren afstand ziet aankomen; de jongen, zoo juist nog bezig met turven keeren, hurkt tusschen de hoopen neer en geeft voor enkel een middagslaapje tusschen de turf te hebben gedaan.

Afdoende verbetering zal hier alleen verkregen kunnen worden door een gelijke werktijdregeling voor mannen en jongens. Tot nu toe is de in die richting uitgeoefende aandrang echter — ondanks de gunstige resultaten, van het vervenersbedrijf in de laatste jaren — zonder gevolg gebleven.

De strengere controle, welke dit jaar is uitgeoefend, is aanleiding geweest dat de Bond van Verveners in Noord-Holland een request heeft ingediend aan den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel, om wijziging van de Arbeidswet 1911 in dien zin, dat voor jongens gedurende het zomerhalfjaar een 11-urige werkdag zou gelden. Dit verzoek, dat de bovengeschetste moeilijkheden slechts zou hebben ondervangen door er een grooter kwaad voor in de plaats te stellen, is door den Minister afgewezen. Het volgend jaar zal kunnen worden vermeld, of de thans gevoerde besprekingen tot resultaten hebben geleid.

Omtrent de arbeidsverhoudingen in de venen in de 4 noordelijke provincies moge het volgende worden opgemerkt.

In de centrale verslagen over 1912, 1913, 1914 en 1915, kwamen min of meer uitvoerige beschouwingen voor over de toestanden in de uitgestrekte veenderijen in Drenthe, Overijssel, Groningen en Friesland, ontleend aan de gegevens verstrekt door den met het toezicht op den veenarbeid belasten Controleur van den Arbeid.

In het jaarverslag over 1916 werden aan dit onderwerp geen speciale mededeelingen gewijd, omdat de werkzaamheid van genoemden Controleur geheel in beslag genomen werd door de belangrijke taak hem toebedeeld bij de inventarisatie en de prijsregeling der turf. Ook in het thans beschouwde verslagjaar werd een zeer groot deel van zijn tijd door deze werkzaamheden in beslag genomen.

Intusschen was het dezen ambtenaar mogelijk, bij de zeer vele bezoeken, die hij aan de veenderijen bracht, zich op de hoogte te stellen van de naleving der Arbeidswet en het noodige te verrichten, om deze te bevorderen.

Geconstateerd moest worden, dat de vrouwen- en kinderarbeid niet onbelangrijk was toegenomen. Eensdeels werd deze toename veroorzaakt, doordat de mobilisatie vele krachten aan den veenarbeid onttrokken had, anderdeels was zij het gevolg van de hooge loonen, die voor het stukwerk in de venen konden bedongen worden.

In het bijzonder werd deze vrouwen- en kinderarbeid waargenomen bij het schipladen en het turfdroogmaken.

De doorvoering van de bepalingen der Arbeidswet werd door de drukte in de veenderijen niet belangrijk geschaad. Al is in deze nog geenszins datgene bereikt wat strikt genomen kan verlangd worden, toch kan met voldoening worden geboekstaafd, dat de bepalingen der Arbeidswet, die toch eerst sedert 1912 op de veenderijen van toepassing zijn vrij wel worden nageleefd.

Nog veel meer zou op dit gebied bereikt worden, indien de ambtenaren van Rijks- en Gemeentepolitie meer hun aandacht aan deze naleving wilden schenken.

Terwijl na den grooten brand te Valthermond de Rijkspolitie in de venen zeer versterkt was, geschiedde door de daartoe behorende ambtenaren zeer weinig voor de naleving der Arbeidswet.

In het algemeen kwam het medearbeiden van leerplichtige kinderen weinig voor. Toch spreekt het vanzelf, dat waar bij het droogmaken van de turf de vrouw dezen arbeid vaak verricht, omringd van haar kinderen, daarbij ook de leerplichtigen dan wel eens niet ontbreken. Deze laatsten werden dan niet voor het eigenlijke droogmaken gebezigd; zij moeten dienst doen om op de kleineren te passen. Vaak kan nuttig worden opgetreden door in die gevallen het schoolhoofd te waarschuwen.

Een herhaalde malen voorkomende overtreding bleek die van het verbod, dat jeugdige personen beneden 15 jaar kruiarbeid verrichten. De neiging tot overtreding van dit verbod is des te grooter, omdat het turfsteken den jeugdigen personen niet verboden is.

Herhaalde malen werd door den Controleur een nog geen 15 jaar tellenden jongen, die turf groef, aangetroffen, terwijl een andere broeder kruiarbeid verrichtte. Het scheen genoemden ambtenaar weinig twijfelachtig, dat de andere broeder geregeld graaft, terwijl de jeugdige dan kruit, doch dat zoodra men den controleur ontdekt, de rollen worden omgewisseld.

Zulks is gemakkelijk te doen, omdat de ambtenaren over de uitgestrekte open ruimten reeds uit de verte worden waargenomen; door signalen weet men bovendien trouwens elkander te melden, dat deze in aantocht zijn. Daarbij strijdt het tegen het rechtsgevoel van betrokkenen, dat het kruien door jeugdige personen verboden, doch het graven geoorloofd is. Laatstgenoemde arbeid vereischt toch in verreweg de meeste gevallen meer krachtsinspanning dan het kruien. Toen de betreffende bepaling in het Arbeidsbesluit werd opgenomen, kwam het zoo goed als niet voor, dat jeugdige personen turf groeven; de volwassenen deden laatstgenoemden arbeid; de jeugdigen kruiden. Thans worden de rollen alleen omgewisseld ten einde de wettelijke bepalingen te ontduiken.

Een kras voorbeeld wordt te dezen opzichte door den Controleur medegedeeld. Toen deze toevallig onopgemerkt een vader met zijn 13-jarigen zoon, die kruitwerk verrichtte, was genaderd en tegen deze overtreding proces-verbaal opmaakte, gelastte de vader op hoogen toon, dat zijn zoontje zou gaan graven, terwijl hij zelf de kruitwagen opvatte. „Dan doe je mij lekker niks,” zeide eerstgenoemde. De Controleur heeft toch aanleiding gevonden op grond van de bepaling van art. 14, sub 2, der Arbeidswet tegen den veenbaas proces-verbaal op te maken.

De mede onder art. 4 sub C van het Arbeidsbesluit genoemde werk-

zaamheid, bestaande in het fijn trappen en mengen van veenspecie voor het bereiden van harde turf, werd, zoover zulks kon worden nagegaan, niet door jeugdige personen beneden 15 jaar uitgeoefend.

Bij den eigenlijken, zwaren veenarbeid worden de bepalingen omtrent den werktijd in het algemeen niet overschreden. Een arbeidsdag langer dan 10 uur is een groote uitzondering; men begint niet vroeger dan 5 uur en eindigt niet later dan 6 uur.

Meer worden de betreffende bepalingen overtreden bij het turfdroogmaken en het scheepsladen.

Zondagsarbeid komt in het hoogveen niet voor; bij groote uitzondering vindt deze wel bij het baggeren plaats.

Als algemeene opmerking mag hier wel worden medegedeeld, dat er in de veenderijen een ongekende welvaart heerscht. Zoowel verveners als arbeiders herinneren zich niet tijden, waarin zooveel verdiend werd.

Ten opzichte der loonen moge verwezen worden naar de arbitrale uitspraak, opgenomen in hoofdstuk XIX.

De volgende gegevens omtrent de turfproductie van 1917 zijn zeker niet van belang ontbloot.

TURFPRODUCTIE 1917.

PROVINCIE DRENTHE.

GEMEENTEN.	Lange turven.	Spon- en baggerturf.	TOTAAL.
Coevorden.	15.430.740	794.800	16.225.540
Dalen	29.401.190	408.800	29.809.990
Emmen.	543.492.800	371.214.000	914.706.800
Hoogeveen en Oosterhesse- len, Westerbork en Zuid- wolde	33.357.935	17.475.800	50.833.735
Odoorn, Sleen en Barger .	90.478.267	289.378.800	379.857.067
Peize	—	3.600.000	3.600.000
Schoonebeek	10.240.000	—	10.240.000
	722.400.932	682.872.200	1.405.273.132

PROVINCIE FRIESLAND.

GEMEENTEN.	Lange turven.	Spon- en baggerturf.	TOTAAL.
Aengwirden	—	3.830.800	3.830.800
Doniawerstal	150.000	6.275.000	6.425.000
Haskerland	7.000	5.271.450	5.278.450
Lemsterland	—	9.652.800	9.652.800
Opsterland	—	48.099.200	48.099.200
Ooststellingwerf	20.848.000	1.866.000	22.714.000
Schoterland	777.600	32.619.100	33.396.700
Smallingerland	—	1.217.400	1.217.400
Weststellingwerf	—	50.344.309	50.344.309
	21.782.600	159.176.059	180.958.659

PROVINCIE GRONINGEN.

Bellingwolde	15.782.520	786.000	16.568.520
Eelde en Paterswolde	—	1.200.000	1.200.000
Haren	—	9.400.000	9.400.000
Marum, Grootegast en Leek	—	12.000.000	12.000.000
Midwolda en Oldambt	3.020.000	2.456.000	5.476.000
Onstwedde	50.826.000	—	50.826.000
Oude en Nieuwe Pekela	680.000	—	680.000
Winschoten en Scheemda	5.852.000	1.888.000	7.740.000
Vlagtwedde	640.000	—	640.000
Noord-Laren	—	477.000	477.000
	76.800.520	28.207.000	105.007.520

PROVINCIE OVERIJSEL.

Blankenham	—	8.000	8.000
Friezenveen	117.000.000	35.000.000	152.000.000
Giethoorn	—	7.775.700	7.775.700
Gramsbergen	203.320	391.600	594.920
Haaksbergen	1.705.000	240.000	1.945.000
Ambt Hardenberg	118.430.000	27.496.000	145.926.000
Hellendoorn	5.000.000	300.000	5.300.000
Oldemarkt	—	6.830.000	6.830.000
Staphorst	—	1.170.000	1.170.000
Steenwijk en Steenwijker- wold	—	28.893.700	28.893.700
Ambt Vollenhoven	—	681.200	681.200
Wanneperveen	—	4.322.000	4.322.000
Zwartsluis	—	1.497.000	1.497.000
	242.338.320	114.605.200	356.943.520

RECAPITULATIE.

PROVINCIEËN.	Lange turven.	Spon- en baggerturf.	TOTAAL.
Drenthe	722.400.932	682 872.200	1.405.273.132
595 verveningen.			
Friesland	21.782.600	159.176.059	180.958.659
290 verveningen.			
Groningen	76.800.520	28.207.000	105.007.520
183 verveningen.			
Overijsel	242 338.320	114.605.200	356.943 520
276 verveningen.			
1344			
Totaal	1.063.322 372	984.860.459	2.048 182.831

Ter vergelijking worden hieronder de cijfers vermeld voorkomende in het Centraal Verslag over 1915.

Turfproductie in duizendtallen stuks.		
	1915	1917
Drenthe.	1.172.227	1.405.273
Friesland	121.141	180.959
Groningen.	74.778	105.008
Overijsel	139.217	356.943
	<u>1.507.363</u>	<u>2.048.183</u>

Er is dus een vermeerdering geweest van bijna 36 %.

In verband met de vele crisiswerkzaamheden kon de Arbeidsinspectie aan de **eikschillerijen** niet zooveel aandacht schenken als vóór den oorlogstoestand. Het eikschillen duurt slechts een betrekkelijk korten tijd en het inspecteeren van deze bedrijven is in verband met de ligging der eikenbosschen zeer tijdroovend. Toch kon nog een gedeelte der eikschillerijen in het 8ste en 9de district worden bezocht, waaromtrent hier een en ander wordt medegedeeld.

In het 8ste district (Deventer) werden 39 eikschillerijen bezocht. Het volgende staatje geeft aan de gemeenten, waarin de bezochte schillerijen waren gelegen en het aantal werkgevers.

GEMEENTEN.	Aantal schillerijen.	Aantal werkgevers.
Avereest	2	2
Dalfsen	1	1
Ambt-Hardenberg. . . .	4	3
Oldemarkt	15	15
Ambt-Ommen	2	2
Stad-Ommen	2	2
Olst.	2	1
Staphorst.	1	1
Steenwijkerwold	10	10
Totaal	39	37

Ofschoon dit staatje 37 werkgevers aangeeft, waren er feitelijk slechts 34, daar één werkgever, die in twee gemeenten en één, die in drie gemeenten liet schillen, dientengevolge respectievelijk twee- en driemaal in het staatje zijn vermeld.

Behalve de bovenvermelde, werden nog 12 eikschillerijen bezocht, waar de arbeid juist was afgeloopen.

Bij de bezochte schillerijen waren in totaal 105 arbeiders betrokken, en wel 59 mannen, 30 jongens, 1 jongen beneden 12 jaar, 6 meisjes, 2 ongehuwde vrouwen, 6 gehuwde vrouwen en 1 weduwe.

De arbeidskaarten waren alle aanwezig, behalve voor het bedoelde jongetje beneden 12 jaar. Dit kind was des morgens van den dag, waarop het inspectiebezoek plaats had, aangenomen, zonder kaart en zonder verklaring als bedoeld in art. 22, 4de lid, der Arbeidswet, daar het beloofde 's middags een en ander te zullen medebrengen. Toen de jongen echter 's middags zonder kaart of verklaring op het werk verscheen, werd hij onmiddellijk ontslagen. Bij nader onderzoek bleek, dat de jongen in de 5de klasse der lagere school zat; hij had die school echter sedert ruim 2 maanden niet meer bezocht en stond daar als ziek vermeld. Intusschen was hij echter reeds bij twee patroons in dienst geweest, doch zou thans door zijn ouders weer naar school teruggezonden worden.

De arbeidslijsten veroorzaakten der inspectie vrij veel last. In eenige gevallen waren de lijsten door de *arbeiders* onderteekend. De werkgevers meenden hiermede te kunnen volstaan. Nadat zij op het verzuim gewezen waren, hebben zij, op één na, de lijsten zelf onderteekend. Deze eene bleef ook na een bespreking weigerachtig. Tegen hem is proces-verbaal opge maakt, hetwelk echter door den Ambtenaar van het Openbaar Ministerie werd geseponneerd.

In het 9de district (Groningen) konden dit jaar 47 eikschillerijen worden bezocht. Onderstaand staatje geeft een overzicht van de bezochte inrichtingen, gerangschikt naar de gemeenten, alsmede van het aantal werkgevers

en de in die bedrijven werkzame beschermde en onbeschermde personen. Hierbij moet opgemerkt worden, dat dezelfde ploeg eikschillers uit Schoterland, ook is vermeld in Ooststellingwerf, waar later voor denzelfden houtbaas werd gewerkt.

GEMEENTEN	AANTAL			BESCHERMDE PERSONEN						Aantal mannen.	TOTAAL.
	Inrichtingen.	Werkgevers.	Bezoeken.	beneden 12 j.	12 j.	Vrouwel. pers.			jongens		
						13/16 jaar.	17 j. en ouder.	geh.	13/16 jaar.		
Assen . . .	3	2	6	—	—	1	—	2	—	5	8
Beilen . . .	1	1	1	—	—	1	—	—	—	2	3
Hoogeveen. .	15	6	15	2	1	3	6	4	15	37	68
Norg. . . .	15	9	16	—	—	1	5	11	3	41	61
Roden . . .	3	3	5	—	—	5	1	—	3	18	27
Ruinen . . .	5	1	5	—	1	—	1	1	2	8	13
Oost- stellingwerf	4	3	8	—	—	3	4	4	4	10	25
Schoterland .	1	1	1	—	—	1	1	2	3	6	13
Totaal . . .	47	26	57	2	2	15	18	24	30	127	218

Behalve de in bovenstaand overzicht vermelde 47 eikschillerijen, werden er nog ongeveer 30 bezocht, waar de arbeid juist was afgelopen.

De aangetroffen kinderen beneden 12 jaar waren respectievelijk 10 en 11 jaar oud; van deze overtredingen van art. 4 der Arbeidswet werd zoowel tegen den ploegbaas als tegen den houtbaas, proces-verbaal opgemaakt. Ook in de twee gevallen waarin een 12-jarig kind werd aangetroffen werd ge verbaliseerd. Een dezer kinderen was in het bezit van een arbeidskaart. Bij onderzoek bleek dit kind echter nog tot 1 Januari 1918 leerplichtig te zijn. Toch was door of namens den betrokken burgemeester voor het kind één arbeidskaart uitgereikt, zulks in strijd met het bepaalde in art. 12, 7de lid, der Arbeidswet 1911.

De naleving der artt. 12 en 13 der Arbeidswet 1911 liet veelal te wenschen over. Vooral in Drenthe was het merkbaar, dat het toezicht van Rijkspolitie en Marechaussée verslapt.

In Assen ontbraken 2-maal arbeidsregisters.

In Beilen ontbraken lijst en register.

In Hoogeveen ontbraken 5-maal arbeidskaarten, 5-maal arbeidslijsten en 6-maal de arbeidsregisters.

In Norg ontbrak 1-maal een register.

In Ruinen ontbraken lijst, kaart en register; proces-verbaal werd in dit geval opgemaakt, omdat deze werkgever reeds meermalen voor hetzelfde feit was veroordeeld.

De loonen waren zeer afwisselend. Het volgende staatje geeft een overzicht:

GEMEENTEN.	Per 1000 houtjes.					Klaveruiters.	Draadpalen.	Boonestaken per 100.	Schors per mud.	Vaste dagloonen.	
	Geldersch.	Middel.	Sprikken.	Kleinhout.	Onge-sorteerd.					Jongens.	Mannen.
Assen	3.75	3.75	3.75	—	—	—	—	1.25	—	—	—
1× Beilen	2.50	2.50	2.50	—	—	—	—	—	—	—	—
Hoogeveen . .	2.30	—	2.15	—	4.—	1.50	4 cent	—	3.50	—	—
					1×7.50 grof hout	100			3.50—3.75		
Norg	3.—	—	1.50	2.—	—	—	5 cent	—	—	0.85—1.50	2.50—3.—
1× Roden	2.75	2.75	2.75	—	—	—	—	1.50	—	—	—
Ruinen	2.50	2.15	1.75	—	3.—, 4.— en 5.50	—	—	—	—	0.85—1.—	2.50—3.—
Ooststellingwerf.	—	—	1.75	2.—	—	—	—	1.60	—	—	—
Schoterland . .	—	—	1.75	2.—	—	—	—	1.60	—	—	—

Over de verdiende weekloonen waren geen betrouwbare gegevens te verkrijgen.

In Drenthe werken de onbeschermden personen geregeld 10 en 10½ uur per dag, Zaterdags tot 3 à 4 uur n.m., uitgezonderd de uit Gelderland komende gezinnen. Deze werken zoolang het dag is.

HOOFDSTUK XVI.

De werkzaamheden der Arbeidsinspectie in verband met de mobilisatie.

De werkzaamheden van dezen aard hebben zich in hoofdzaak bepaald tot een geregelde voortzetting van die in het voorafgaande jaar. Alleen ten dienste der brandstoffendistributie aan de industrie werd een nieuwe taak van beteekenis aan de Arbeidsinspectie toevertrouwd.

In cijfers zijn enkele voornaamste bemoeiingen als volgt weer te geven. Aantal in ieder district behandelde zaken of gebrachte bezoeken.

District.	Militair verlof of uitstel.	Certificaten van oorsprong.	Wol- en katoenverbruik.	Ondersteuning door K. N. S.	Brandstof- verbruik.
1	96	204	—	7	25
2	129	47	—	1	66
3	160	915	41	—	19
4	157	855	42	3	146
5	161	793	51	—	102
6	122	315	—	4	49
7	93	338	40	1	157
8	71	153	111	33	187
9	94	41	35	1	207
Het Rijk . .	1083	3661	320	50	958

Het Secretariaat van het *Koninklijk Nationaal Steuncomité* bleef op gelijken voet als in 1916 verbonden aan de Directie van den Arbeid. Den districtshoofden werd meermalen gevraagd een onderzoek in te stellen naar de mate, waarin steun noodig was.

De Hoofd-Inspecteur SICCO R. SMIT te Amsterdam en de Inspecteur van den Arbeid 1ste klasse C. C. A. LAST te Rotterdam bleven de reeds vroeger vermelde functies in de steunbeweging vervullen, evenals de

Inspecteur van den Arbeid 2de klasse H. J. SCHOLTE de functie van Voorzitter van de Sub-Commissie voor de Bouwbedrijven uit het Algemeen Steuncomité te Amsterdam.

Het onderzoek van aanvragen om *verlof of uitstel van opkomst voor dienstplichtigen* bleef eveneens in dezelfde mate als in het voorafgaande jaar de aandacht der inspectie vragen.

Hetzelfde geldt voor het onderzoek, noodig voor de afgifte van *certificaten van oorsprong* van industriële voortbrengselen, die ten uitvoer werden aangeboden. Herhaalde wijzigingen in de desbetreffende bepalingen maakten dit werk steeds moeilijker.

De *uitgifte van uniformwerk* werd op de vroeger geschetste wijze voortgezet, totdat in de laatste maanden van het verslagjaar de uniformen-confectie dermate werd ingekrompen, dat niet langer werk aan fabrikanten en atelierhouders kon worden opgedragen. Toen werd het werk uitsluitend over kleermakers verdeeld in Amsterdam, Rotterdam, Haarlem, Leiden, Lisse, 's-Gravenhage, Vlissingen, Rosendaal, Tilburg, 's-Hertogenbosch, Eindhoven, Maastricht, Tegelen, Nijmegen, Arnhem, Zutphen, Utrecht, Amersfoort en aan het einde des jaars ook te Breda, Enschede, Hengelo en Harderwijk.

Bij den aanmaak van onderkleederen voor het Leger, ontstaat telkens gevaar, dat een deel daarvan in huisarbeid wordt verricht. In het 5de district (Amsterdam) werd zulks dan ook enkele malen geconstateerd bij de vervaardiging van militaire hemden. Het districtshoofd der Arbeidsinspectie gaf daarvan onmiddellijk kennis aan de betrokken militaire overheid, met het gevolg, dat thans bij de uitgifte als voorwaarde wordt gesteld, dat het werk niet aan derden mag worden uitgegeven, doch in eigen werkplaats moet geschieden. Tevens is bepaald, dat omtrent het uit te betalen loon overleg moet worden gepleegd met den Nederlandschen Bond van mannelijke en vrouwelijke arbeiders in de Kleedingindustrie. Hierdoor wordt nu het voor allen ingevoerde vaste tarief voor het machinewerk gehandhaafd.

Ook is in den loop van dit jaar gebleken, dat verschillende artikelen, welke door het Rijks-Kleedingmagazijn werden betrokken van particuliere firma's, door deze laatste aan tusschenpersonen ter vervaardiging werden uitgegeven. Ook hiermede werden de militaire autoriteiten in kennis gesteld, die bereid werden bevonden aan de firma's, als voorwaarde voor de leverantie, den eisch te stellen, dat zij zouden zorgdragen, dat het werk niet in huisindustrie werd vervaardigd.

Zoo werd aan de Arbeidsinspectie bekend, dat in een afgekeurde woning te Amsterdam, militaire bedzakken werden vervaardigd. De patrones, die met een vijftal meisjes werkte, erkende dit werk te krijgen van een knecht, die werkzaam was bij de firma, welke de goederen aan het Rijks-Kleedingmagazijn leverde en in haar eigen onderneming slechts het snijwerk verrichte. Er moest dus door drie tusschenpersonen aan het werk verdiend worden, waardoor het loon, dat de meisjes ontvingen, zeer gedrukt werd. De firma werd door den directeur van het kleedingmagazijn hierop gewezen, en gedreigd met intrekking van de opdracht voor dit werk. Zij ging er toen toe over een eigen werkplaats te huren, waar een 40-tal

vrouwen konden worden werkzaam gesteld; daaronder waren er verscheidene, die de zakken vroeger aan huis hadden gemaakt. Dit mag dus als een gunstig gevolg van de bemoeiingen der Arbeidsinspectie worden beschouwd.

BRANDSTOFDISTRIBUTIE.

Aanvankelijk werd voortgegaan met den Directeur der Rijkskolendistributie van voorlichting te dienen op alle door hem aan den Directeur-Generaal van den Arbeid voor onderzoek toegezonden verzoekschriften en klachten van industrieelen. Hiertoe werd in den regel ieder geval afzonderlijk door de districtshoofden onderzocht. Bovendien werden den Directeur der Rijkskolendistributie voortdurend mededeelingen gedaan van moeilijkheden in de industrie ten gevolge van kolenschaarschte.

Een belangrijke uitbreiding kregen deze werkzaamheden in de laatste helft van het jaar. Door de Rijkskolendistributie was aanvankelijk alle toewijzing gebaseerd op het verbruik in vroegere perioden en werd daarvan voor enkele bedrijfstakken (voedingsmiddelen, wasscherijen, munitiefabrieken) in gunstigen zin afgeweken, terwijl afwijkingen voor afzonderlijke fabrieken werden gebaseerd op het onderzoek van ieder geval. Toen de kolenvoorziening bedenkelijk ten achter bleef bij de behoefte, werd het noodzakelijk te zorgen voor een zoo economisch mogelijk gebruik der beschikbare hoeveelheden en werd voor een billijke toewijzing een gezonder grondslag vereischt dan eenvoudig het verbruik in vroegere perioden.

Onder die omstandigheden vroeg de Rijkskolendistributie om een meer nauwere samenwerking met de Arbeidsinspectie. Hiervan was het gevolg dat sedert 1 September 1917 alle toewijzingen aan de groot-industrie (waaronder te verstaan verbruikers van meer dan 20 ton steenkolen per maand) door de Rijkskolendistributie gedaan werden na overleg met de Directie van den Arbeid.

Hiermede breidden zich de werkzaamheden der inspectie-ambtenaren ter bevordering van den regelmatigen gang der industrie weder belangrijk uit. Wel werden thans hiervoor tijdelijke controleurs in dienst genomen, doch voortdurend werden den districtshoofden onderzoekingen en adviezen gevraagd betreffende aangelegenheden, waarmede zij door hunne kennis der bedrijven op de hoogte of tot oordeelen bevoegd waren.

Vierderlei was de taak, die hiermede de Arbeidsinspectie op zich nam. Eerst moesten de voorraden op alle fabrieken bekend worden; dan moest nagegaan welk verbruik bij normale productie iedere fabriek zou hebben; voorts moest worden gecontroleerd of alle mogelijke zuinigheid werd betracht en in verband hiermede voorlichting worden gegeven en eindelijk moest aan de hand dezer gegevens en van de belangen, welke betrokken waren bij het doorwerken van iedere fabriek (nuttigheid van haar product, aantal arbeiders) in verband met de beschikbare hoeveelheid brandstof worden geadviseerd over de maandelijksche toewijzing.

Voor de uitvoering dezer taak waren noodig technisch ontwikkelde personen uit kringen van niet belanghebbenden. Om met den vereischten spoed de geheele industrie tegelijkertijd in behandeling te kunnen nemen waren vooral in den aanvang vele controleerende personen noodig; later

kon hun aantal geleidelijk beperkt worden. Als controleurs der Rijkskolendistributie werden hiertoe onder leiding van den Directeur-Generaal van den Arbeid te werk gesteld de Heeren :

J. M. STEFFELAAR, Ingenieur bij den Octrooiraad.

W. F. H. BÖNNEKAMP, Opzichter van den Arbeid.

J. D. TER HART, " " " "

N. J. VEEN, Agent der Rijksverzekeringsbank.

M. HERMAN, " " " "

G. J. J. BOTH, Opzichter van het Stoomwezen.

H. F. PETIT, Opzichter van den Prov. Waterstaat van Zuid-Holland.

G. HARTMAN, Opzichter van den Prov. Waterstaat van Zuid-Holland.

R. BORGER, Werktuigkundig Ingenieur.

J. KOOPMAN, Oud-Officier Machinist der Marine.

B. DE GROOT, " " " "

G. P. W. J. VAN DER KLUGT, " " " "

B. VERHEY " " " "

J. P. A. M. OHR, Oud-Machinist " "

W. G. OUWEHAND, Gep. Off. Machinist " "

H. G. BORGHSTIJN, " " "

W. F. DE LOENEN, Oud-Machinist " "

H. LANSDORP, Oud-Off. Machinist " "

G. J. KLAASSE, Machinist ter Koopvaardij.

W. C. A. HOFKAMP, Oud-Directeur van Gemeentewerken.

J. H. RUIGROK, Oud-Off. van Administratie der Marine en oud-waschindustriëel.

Bovendien werden adviezen gevraagd van den Directeur der Vereeniging ter bevordering van rookvrij stoken.

De Heer STEFFELAAR was in het bijzonder belast met het bevorderen van het gebruik van electriciteit ter vervanging van gas- en oliemotoren en niet-economisch werkende stoommachines. De omstandigheid, dat er vooral bezuinigd moest worden op gaskolen en goede steenkolen, terwijl de meeste electrische centrales met minderwaardig stookmateriaal een goed rendement bereikten, maakte het noodzakelijk door electrificatie tot kolenbesparing te komen.

De beide Opzichters van den Provincialen Waterstaat waren uitsluitend belast met de contrôle der watergemalen.

Den Opzichter van den Arbeid BÖNNEKAMP werd speciaal opgedragen de contrôle van steen- en pannenbakkerijen.

De Agent der Rijksverzekeringsbank VEEN had ten bureele van den Directeur-Generaal de dagelijksche leiding der afdeling kolendistributie en onderhield het voortdurend contact met de Rijkskolendistributie. Hem was dus meer speciaal opgedragen het ontwerpen der toewijzingen en de leiding der daarvoor noodige onderzoekingen.

Alle overige controleurs hadden de eigenlijke contrôle in de fabrieken te verrichten.

Ter voorbereiding waren aan alle fabrikanten, die rechtstreeks door de Rijkskolendistributie brandstof toegewezen kregen, vragenlijsten gezonden van den volgende inhoud.

Gemeente:

Firma:

Bedrijf:

1. **Brandstof**, hoeveel en welke soorten worden gebruikt per maand, (in tonnen) bij *normalen arbeidsdag* van uur?

2. Om welke redenen eventueel schommelen de verbruiken?

2a. Wordt thans anders dan normaal gewerkt? Zoo ja hoeveel uren per dag en per week en om welke redenen? Ook opgeven indien dit betreft enkele afdelingen.

3. Kan men mogelijk de gewone brandstoffen vervangen door andere soorten, of is men technisch gebonden aan speciale brandstoffen?

4. Gebruikt men nog van derden kracht of licht op andere wijze b.v. electrisch, gas, enz.? Zoo ja, hoeveel? (In K. W. U. per maand); in M³. gas per maand.

4a. Heeft men zelf electrische centrale voor eigen licht en kracht en moet men ook licht en kracht aan derden leveren? Zoo ja, hoeveel?

5. Hoelang kan men met de aanwezige grondstoffen en de zeker te verkrijgen grondstoffen nog blijven werken? Soorten grondstoffen?

6. Is het mogelijk bij stopzetting van toevoer brandstof, aan te sluiten op andere krachtcentra (b.v. Centrale)?

7. **Voorraden brandstof**, op datum? (Soorten).

8. Hoeveel brandstof is thans benodigd per maand bij den huidige gang van het bedrijf?	
9. Welke onderafdeelingen heeft uw bedrijf?	
10. Hoeveel ketels, wat type, aantal vuren, M ² . verwarmings-oppervlakte, hoeveel stoomdruk, enz.	
11. Verbruik per? Superheater? Economiser? Soort stookinrichting? Geforceerde of natuurlijke trek? Welke andere toestellen in gebruik, voor welke doeleinden, ovens, eesten, enz. Verbruik per ? Welke hoofdmachines, P.K.-type enz.? Hoeveel brandstof p. u. per I. P. K.?	
12. Hoeveel arbeiders: (volwassenen, anderen) normaal? Wijkt dit sommige maanden veel af? In welke mate en om welke reden?	
13. Hoeveel arbeidsloon per maand?	
14. Wat produceert men? Opgeven zoo mogelijk in eenheden per $\frac{\text{maand}}{\text{jaar}}$ met afwijkingen in welke maanden, door welke redenen van den norm?	
15. Indien mogelijk op te geven eenheden product vereischen een ton brandstof.	
16. Wat is de draagwijdte van stopzetten van brandstof-toevoer?	
16a. Is het u mogelijk met andere bedrijven tot concentratie over te gaan, waardoor bezuiniging in brandstof ontstaat?	
17. Diverse aanmerkingen:	

Datum:

Handtekening:

Zoo snel mogelijk werden deze ruim 2000 bedrijven bezocht, in de eerste plaats om de juistheid der antwoorden na te gaan. Het bleek toch meermalen, dat de nog aanwezige voorraad veel te laag was opgegeven; enkele malen werden verborgen voorraden ontdekt. Voorts werd nagegaan, welk kolenverbruik de aanwezige stoomketel en machines konden hebben. Een zeer nuttige taak vonden daarbij de controleurs in het aanwijzen van gebreken in de installaties en in de stookwijze, die tot warmteverspilling leidde. Zij leerden de veelal weinig ervaren stokers het gebruik van fijne kolen, die te voren als onbruikbaar waren beschouwd.

Toen door dit eerste onderzoek een der grondslagen voor de toewijzingen gelegd was, kon verder de aandacht meer gewijd worden aan afzonderlijke gevallen, zooals pas opgerichte of uitgebreide fabrieken, of fabrieken, die artikelen vervaardigden, waaraan groote behoefte bestond en aan speciale bedrijfstakken, waarin vermoedelijk veel brandstof te besparen zou zijn. Zoo werd in het bijzonder de aandacht gewijd aan de beetwortel-suikerfabrieken, de diamantslijperijen, de meelfabrieken en de steenbakkerijen, terwijl voortdurend voor de toewijzing van brandstof aan aannemers de urgentie van het werk werd nagegaan, alsmede de mogelijkheid om door handenarbeid kolen te besparen en werkloosheid te bestrijden.

In de diamantindustrie slaagde een ver doorgevoerde concentratie van alle slijperijen te Amsterdam. Daar is op initiatief der 3 organisaties van juweliers, arbeiders en fabriekseigenaren de regeling gemaakt, dat alle slijpers, voor wie werk is, worden ondergebracht in een deel der fabrieken, die dan ieder ten volle bezet zijn. Hiervoor komen in aanmerking de meest economisch werkende fabrieken, dus in de eerste plaats die met electrische drijfkracht. De eigenaren der stilstaande fabrieken worden schadeloos gesteld uit de opbrengst der in de concentratiefabrieken werkende molens. Door deze concentratie werd een brandstofbesparing van 25 % bereikt.

In de beetwortelsuikerindustrie had de toewijzing der steenkolen reeds plaats gehad vóór de bemoelingen der Arbeidsinspectie. Daarbij was de hoeveelheid brandstof berekend naar de hoeveelheid te verwerken suikerbieten, welke laatste was vastgesteld door de Suikervereeniging. Tegen het einde der campagne kwamen enkele oneconomisch werkende fabrieken kolen tekort; de niet verwerkte bieten werden of aan andere fabrieken overgedaan of voor veevoeder bestemd.

Een andere gelegenheid ter kolenbesparing leverden de meelfabrieken. De opdrachten tot het malen van regeeringsgraan werden door het Rijksgraanbureau vastgesteld. Daarbij werd met verschillende omstandigheden rekening gehouden, doch niet met de vraag hoe met de minste hoeveelheid brandstof voor bereiding en transport het meeste meel geproduceerd kon worden. Het te dezer zake gepleegd overleg leidde in 1917 nog niet tot een resultaat. Wel kwam het onderzoek naar het rendement der verschillende fabrieken gereed.

In het wasscherijbedrijf, waar aanvankelijk met het oog op hygiënische belangen ruim was toegewezen, bleek ook veel bespaard te kunnen worden. De technisch onvolkomen inrichting van het meerendeel der bedrijven en de onvoldoende kennis van de meeste bedrijfshoofden en machinisten of stokers voerden tot groote verspilling van brandstof. Bovendien bleken

talrijke personen, die kolen toegewezen kregen van Brandstoffencommissies, geen wasscherijbedrijf te hebben. Krachtig ingrijpen bleek dus dringend noodig. Toen met een belangrijk verlaagd rantsoen het bedrijf bleek te kunnen doorwerken, kon van een door de Brandstoffencommissie te 's Gravenhage reeds ingevoerde concentratie voorloopig worden afgezien.

In de steenindustrie waren vele uiteenlopende belangen te beschouwen. Uit een oogpunt van kolenbesparing was het gewenscht alle niet economisch werkende fabrieken stil te zetten en de beschikbare kolen toe te wijzen aan fabrieken met moderne ovens. Wanneer daarbij echter de stilgezette bedrijven schadeloos gesteld werden, was daarvan het gevolg een verhooging der productieprijzen der steenen, die allernadeeligst zou werken op den toch reeds zoo gedrukten woningbouw. Een concentratie der Noord-Brabantsche steenfabrieken werd om deze reden, na enkele maanden bestaan te hebben, opgeheven. Met voorlichting van vertegenwoordigers van verschillende groepen van belanghebbenden werden de toewijzingen zoodanig vastgesteld, dat ieder een evenredig deel van de gemaakte steenen kon afbakken. Met de Rijkscommissie voor Bouwmaterialen werden middelen beraamd om het verder opdrijven der steenprijzen tegen te gaan, door verband te brengen tusschen toewijzing van brandstof en verbintenis tot verkoop niet boven bepaalde prijzen.

Behalve voor de industrie werd ook voor de *binnenvaart* de kolentoe-wijzing een bemoeiing der Arbeidsinspectie. Dit aandeel werd opgedragen aan de Inspecteurs van den Havenarbeid te Amsterdam en te Rotterdam.

ANDERE BEMOEIINGEN IN HET BELANG DER NIJVERHEID.

Als voortzetting van hetgeen reeds in vroegere perioden geschied was, werd door de Arbeidsinspectie een volledig onderzoek ingesteld naar het verbruik van grondstof en naar de capaciteit van alle *wolverbruikende fabrieken*. Deze gegevens werden verstrekt aan de Wol-commissie om te dienen bij haar bemoeiingen in het buitenland ter verkrijging van wolimport en bij de verdeling der beschikbare grondstof voor de fabrieken. In de tweede helft van het jaar kreeg het Kon. Nationaal Steuncomité de beschikking over alle ruwe wol, die de Intendance niet voor legerdoeleinden noodig had. Van deze ruwe wol werd eerst een hoeveelheid bestemd voor de fabricage der door het Kon. Nationaal Steuncomité te distribueeren sajets; het overschietende deel werd toegewezen aan andere wolverbruikende fabrieken. Ook voor deze toewijzing werd herhaaldelijk het advies der districtshoofden gevraagd.

Wederom werd op verzoek der Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij een onderzoek ingesteld, naar het *katoengebruik* in de industrie. Voor assistentie bij dit werk stelde die Maatschappij accountants ter beschikking der districtshoofden.

Het verbod om *meel en bloem* voor andere doeleinden te gebruiken dan voor menscheijk voedsel deed bij het Centraal Broodkantoor een aantal verzoeken binnenkomen van industrieelen, die meel of bloem in hun bedrijf noodig hadden voor technische doeleinden. Die aanvragen

werden door het Centraal Broodkantoor in handen der Arbeidsinspectie gesteld, die voor ieder geval naging, of de bloem werkelijk onvervangbaar was en welke hoeveelheid strikt noodig was.

Aanvragen werden behandeld voor de volgende bedrijven: linnen-weverij, textielbleekerij, sterkerij, katoendrukkerij, katoenververij, apprê-teerderij, kleurendruk op boekbanden, schoenfabricage, leerfabricage, vijlen-kapperij, papierwarenfabricage, rattenkruitbereiding, behangerij, hoeden-fabricage, sigarenmakerij, stijfselfabricage, (in verband met textielindustrie), aardewerkfabricage, mosterdfabricage, fabricage van drop, salmiakpastilles en suikerwerken, macaroni- en vermicellifabricage, electrische elementen-fabricage, kuiperij, gist- en spiritusbereiding (voor laboratoriumproeven), sigarettenfabricage.

Aan de *Toewijzigingscommissies voor Petroleum en Benzine* werden enkele mededeelingen gedaan betreffende behoeften der industrie of hare aandacht gevestigd op gevallen van noodeloos gebruik dezer schaarsche vloeistoffen.

ONDERZOEKINGEN NAAR DEN ECONOMISCHEN TOESTAND.

Voor de samenstelling van de 9de Economische Nota van den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel werden wederom door de Arbeidsinspectie de gegevens verzameld omtrent den *stand der industrie*, ditmaal van omstreeks 1 Februari 1917. Dit overzicht werd nog in het vorig Centraal Verslag opgenomen. Tevens werd daarbij een onderzoek ingesteld naar *loonsverhoogen* en duurtetoeslagen tijdens den oorlog. Een desbetreffende overdruk uit die economische nota volgt op bladz. 388. Ook van een groot deel der andere onderwerpen in de economische nota had de bewerking door den Directeur-Generaal van den Arbeid plaats.

Op verzoek van denzelfden Minister werden in het begin van het jaar de *prijsverhoogen* nagegaan van enkele noodzakelijke levensbehoeften.

Een onderzoek werd ingesteld naar de oorzaken der prijsverhoging van *klompen* en naar het verband tusschen binnenlandsche productie en behoefte, dit laatste mede in verband met den aandrang van belangheb-benden om den uitvoer van klompen toe te laten.

Ten einde een betrouwbaar overzicht te krijgen van den invloed van verschillende prijsstijgingen op het welvaartspeil van arbeidsgezinnen, werd in enkele districten door ambtenaren der Arbeidsinspectie getracht van een aantal gezinnen de *budgets* getrouw te doen boeken. De aldus verza-melde gegevens zijn bewerkt tot een afzonderlijke uitgave van de Directie van den Arbeid, getiteld: „Arbeidersbudgets gedurende de Crisis”.

Op verzoek van het Centraal Broodkantoor werd in enkele industrieën nagegaan, welke arbeiders in aanmerking kwamen voor aanvullingsbrood-kaarten.

Eenige malen werd door den Directeur-Generaal advies uitgebracht aan den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel over onderwerpen den toenemenden *woningnood* betreffende. Daarbij werd onder meer de

aandacht gevestigd op het niet noodzakelijk zijn van cement voor metselwerk, althans gedurende het zomerjaar bij gebruik van inlandsche baksteen; op de noodzakelijkheid van invoer van heipalen van 16 Meter lengte voor Rotterdam; op de wenschelijkheid de Belgische baksteen weder toe te laten bij overheidsbouw, zulks in verband met ongemotiveerde prijsopdrijving van binnenlandsche baksteen, en eindelijk op de noodzakelijkheid van het subsidieeren van den bouw van woningen ook voor anderen dan arbeiders. Het op die wijze bevorderen van woningbouw voor den middenstand werd daarna door het Kon. Nationaal Steuncomité op zich genomen.

In nauw verband met de bijzondere tijdsomstandigheden stonden de *arbeidsgeschillen* in de veenderijen, den landbouw en in het bakkersbedrijf, waarin de Directeur-Generaal van den Arbeid als arbiter optrad. Daar deze onderwerpen in een afzonderlijk hoofdstuk worden behandeld, wordt hier volstaan met de vermelding ervan.

Het overzicht op bladz. 388 geeft een beeld van de loonsverhoogen, die volgens onderzoek van de Arbeidsinspectie in de verschillende bedrijfstroepen verkregen zijn.

Hieruit blijkt, dat in enkele groepen tamelijk wel volledig omtrent alle arbeiders gegevens werden verkregen, doch dat in andere b.v. in de kleeding en reiniging het aantal dergenen, over wie het onderzoek geloopt heeft, niet meer bedroeg dan 40 pct. van het geheele aantal der in die groep werkzamen.

Indien men eens rekent, dat de loonsverhoogen onder hen, omtrent wie geen gegevens bekend zijn, op dezelfde wijze verdeeld zijn als onder de onderzochten, dan zou men tot de volgende cijfers komen.

	Aantal.	pct. van het geheele aantal werkzamen.
Arbeiders wier loon gelijk bleef of verminderd werd	34000	5.5
Arbeiders die een loonsverhooging of duurte-toeslag ontvingen van 1—10 pct.	142000	23
Idem van 11—20 pct.	247000	40
Idem van 21—30 pct.	135000	22
Idem van meer dan 30 pct.	63000	10
	621000	

De gemiddelde stijging van het loon is, uit deze cijfers afgeleid 13 pct.

Belangrijk zijn ook de gegevens, die door den Hoofdinspecteur van den Arbeid in Gelderland konden worden verzameld, met betrekking tot 23000 fabrieksarbeiders, waaronder 1000 typografen, 1800 sigarenmakers, 3300 textielarbeiders, 1600 papierfabrieksarbeiders en 4700 metaalbewerkers.

(Voor vervolg zie bladz. 389).

OVERZICHT van de loonsverhoogingen der in de nijverheid werkzame arbeiders gedurende den oorlog.

NIJVERHEIDSGROEP.		Aantal arbeiders werkzaam in de verschillende bedrijfspgroepen volgens de beroepstelling 31 Dec. 1909, (bedrijfsindeeling).	Aantal arbeiders, waarvan gegevens verwerkt zijn in de kolommen 4—8.	Aantal arbeiders waarvan				
				het loon werd vermindert of gelijk bleef.	de loonsverhooging of duurte-toeslag in 0/0 het loon bedroeg			
					1—10	11—20	21—30	meer dan 31
1		2	3	4	5	6	7	8
I	Aardewerk, glas- kalk en steenen	28022	22500	7100	5400	6800	2400	800
II	Diamant en andere edelsteenen	9407	8000	—	8000 ¹⁾	—	—	—
III	Boek- en steendrukkerijen	16756	15700	—	1200	4300	8600	1600
IV	Bouwbedrijven	128298	84500	2000	26000	46000	10000	500
V	Chemische nijverheid . .	10131	7000	100	2600	2000	1200	1100
VI	Hout-, kurk-, stroobewerking	34763	18400	1000	1700	7500	4500	3700
VII	Kleeding en reiniging. .	58783	22300	1400	5000	13100	1600	1200
VIII	Kunstnijverheid	1792	500	200	100	100	100	—
IX	Leder- wasdoek en caoutchouc	20037	6200	200	100	2000	2700	1200
X	Oer-steenkolen, turf . .	21235	30000	—	—	—	12000	18000
XI—XIII	Metaalnijverheid	82830	44700	5500	6300	19400	10800	2700
XIV	Papier	8966	4200	300	500	700	2700	—
XV	Textiele nijverheid ²⁾ . .	56382	29900	100	10500	7300	10000	2000
XVI	Gas- en electriciteit. . .	7289	6000	—	500	5000	500	—
XVIIa	Bakkerijen	26381	3700	300	600	2500	300	—
XVIIb	Meelfabrieken	5339	500	—	50	400	50	—
XVIIc	Zuivelfabrieken	5823	2900	100	300	1600	800	100
XVII d	Tabak- en sigarenfabrieken ²⁾	25240	17800	—	4500	10600	2700	—
XVII e	Overige bedrijven der voedings- en genotmiddelen	73375	11200	100	3400	4400	2200	1100
	Totaal	620849	336000	18400	76750	133700	73150	34000

¹⁾ Van meer beteekenis dan wijzigingen in de loontarieven is voor de inkomsten der diamantbewerkers de voortdurend groote werkloosheid, die in de gunstigste periode gedurende den oorlog 2000 personen trof, doch zich thans reeds uitstrekt over 5000.

²⁾ In deze nijverheidsgroep is sedert den laatsten tijd door gebrek aan grondstoffen slapte ingetreden, die voor zeer veel arbeiders de inkomsten gevoelig heeft vermindert.

De totaalcijfers die dus wel een beeld geven van den algemeenen toestand in deze provincie zijn:

	Aantal arbeiders in de onderzochte fabrieken.			Totaal loonbedrag per week.	Gemiddeld weekloon per arbeider.
	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.		
Voor den oorlog	17644	4891	22535	f 187362	f 8,31
1 Febr. 1917.	17476	5480	22956	„ 228697	„ 9,96

Gemiddeld bedraagt de verhooging dus 20 pct. Voor de niet hierbij verwerkte steenindustrie is de verhooging gemiddeld als 13 pct. aan te nemen, zoodat het totaal gemiddelde omstreeks 18 pct. bedraagt.

Van belang is het hierbij nog mede te deelen, dat voor bedrijven, waarin bijna uitsluitend mannen werken, het gemiddelde weekloon is gestegen van f 9,70 tot f 11,80. Daar op 6 volslagen arbeiders één jongen wordt aangetroffen kan men — het loon der jongens op de helft van dat der mannen aannemende — bij benadering vaststellen, dat voor volslagen manlijke arbeiders, het loon is gestegen van f 10,45 tot f 12,70, of met ruim 21 pct.

Sterke afwijking van de gemiddelde verhooging met 20 pct. vertoonen de volgende groepen:

conservenfabrieken	(352 arbeiders)	verhooging	51½ pct.
klompenfabrieken	(134 „)	„	43 „
slachterijen	(320 „)	„	41½ „
knoopenfabrieken	(127 „)	„	39 „
textielbleekerijen	(151 „)	„	36 „
schoenfabrieken	(442 „)	„	31 „
drukkerijen	(989 „)	„	30½ „
tricotfabrieken	(1168 „)	„	10½ „
stijfsel-fabrieken	(135 „)	„	6 „
electrische apparaten . . .	(127 „)	„	4 „
confectiefabrieken	(517 „)	verlaging	1 „
mandenmakerijen	(298 „)	„	½ „
kistenfabrieken	(118 „)	„	11½ „

HOOFDSTUK XVII.

Eenige mededeelingen omtrent den toestand der nijverheid in 1917.

Na het in het vorig Centraal Verslag gegeven overzicht van den stand der industrie omstreeks 1 Februari 1917, werd door de Arbeidsinspectie geen systematisch overzicht meer bewerkt, gelijk dit tevoren periodiek tijdens den oorlog geschied was, om te dienen als bijlage van de z.g. Economische nota's van den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel.

Wel is in vervolg op hetgeen in 1916 en 1917 geschiedde wederom op 1 Mei 1918 de fabrieksbevolking opgenomen van die fabrieken, welke ten minste 25 of meer arbeiders bezigen. Het resultaat is in de hierna opgenomen staten A, B en C neergelegd, waarin thans een vergelijkend overzicht wordt gegeven van de beweging in de industrie tijdens den oorlog.

Opgemerkt zij, dat in die staten sommige cijfers over 1914, 1916 en 1917 afwijken van die, voorkomende in de staten op blz. 404 e.v. van het vorige Centraal-Verslag. De oorzaak hiervan is, dat thans zijn toegevoegd de cijfers betrekking hebbende op inrichtingen, die in 1918 eerst 25 of meer personen in dienst hadden.

De totaalcijfers van staat A doen zien hoezeer tusschen 1 Mei 1917 en 1 Mei 1918 een vrij algemeene teruggang heeft plaats gehad. Die teruggang is zoo sterk, dat hij allen vooruitgang sedert 1914 neutraliseert. De cijfers, die dit duidelijk aan het licht brengen zijn, die aangevende het totaal personeel voor alle nijverheidsgroepen n.l.

op 1 Mei 1914	313.630
„ 1 „ 1916	330.571
„ 1 „ 1917	326.717
„ 1 „ 1918	302.695

Een totale vermindering dus met 10.935 arbeiders of 3,5 percent en sedert 1 Mei 1916 een vermindering met 27.876 arbeiders of 8,5 percent.

Deze achteruitgang wordt voornamelijk veroorzaakt in de textielindustrie en in de groep glas, steen, aardewerk, waarin sedert 1914 onderscheidenlijk 19.356 en 9862 arbeiders minder werkzaam waren. Ook de metaalindustrie met een teruggang van 2749 arbeiders draagt een groot deel der malaise. Ter plaatse, waar in dit verslag de Hinderwetaanvragen en de werktijden behandeld worden, is reeds op de velerlei achteruitgang in de bedrijvigheid gewezen.

Was voor de steenindustrie de geheele periode sedert het uitbreken van den oorlog hoogst moeilijk, in de textiel- en de metaalnijverheid ging het over het algemeen goed, totdat in 1917 en vooral in 1918 de grondstoffen gingen ontbreken.

Over het algemeen waren gebrek aan grondstoffen en verminderd kolenrantsoen de oorzaken, die het geregeld voortwerken verstoorde.

Een bedrijfsgroeps-gewijze beschouwing der cijfers geeft, gepaard aan een terugblik op de gebeurtenissen in het afgelopen jaar, stof voor het volgend beeld van het bedrijfsleven.

Groep I. De steen- en pannembakkerijen waren geheel afhankelijk van de beschikbare brandstoffen en van den prijs hiervan. Bij gebrek aan voldoende steenkolen keerden vele fabrikanten weder tot de vroeger gebruikte turf terug, terwijl hout en bruinkool in groote massa's werden verstookt.

Om regelmaat in de productie en vooral om redelijke prijzen te verkrijgen werd in den aanvang van 1918 door den Directeur-Generaal van den Arbeid de maatregel getroffen, dat in de eerste plaats die fabrikanten voor de toewijzing van brandstoffen in aanmerking kwamen, die zich contractueel verbonden om hun product tot maximumprijzen af te leveren, die belangrijk (circa f 8.— per duizend steenen) lager waren dan de marktprijzen van begin 1918. De getallen op blz. 395 doen zien, dat er niet minder door gewerkt werd dan in de beide voorafgaande jaren.

De aardewerkindustrie, in het bijzonder die te Maastricht, ging nog verder achteruit. Kolenschaarschte, stilstand van export en af en toe gebrek aan grondstof (borax) werkten samen om deze bedrijven te belemmeren.

De kalk-industrie in Zuid-Limburg heeft haar snellen groei spoedig voltooid en zag even spoedig menigen oven voor korten of langen tijd, ook wel voor goed dooven. De Limburgsche kalk kan niet meedingen zoodra Luiksche kalk voldoende verkrijgbaar is en ook belette kolenschaarschte geregeld doorwerken.

Voor de flesschenfabrieken werd de toestand nog ongunstiger dan hij reeds was. Door stilstand der branderijen te Schiedam en door gebrek aan gelegenheid tot export, kon niet loonend meer gewerkt worden en kolengebrek beperkte nog verder de werkgelegenheid. De cijfers geven nog een te gunstig beeld, daar het aan het werk gehouden personeel veel minder dan het normale aantal uren maakte.

Groep II. De diamantindustrie hield zich boven verwachting staande ondanks groote moeilijkheden bij den export, die dan ook belangrijk minder was dan in 1916. De roosjesbranche bleef zeer noodlijdend. Het werklozen-cijfer bewoog zich tusschen 2500 en 5400 en was in het 2de kwartaal het hoogste, in het 4de het laagste. De belangrijke vooruitgang, die de cijfers in de staten te zien geven, is misleidend, omdat tengevolge der concentratie (voor brandstoffenbesparing) vele arbeiders in de groote fabrieken werden vereenigd, die te voren een groot aantal kleine werkplaatsen bevolkten.

Groep III. De drukkersbedrijven vonden in het steeds toenemende distributiedrukwerk een behoorlijke compensatie voor de vermindering van het normale boek- en handelsdrukwerk, dat van duurte en papierschaarschte te lijden heeft.

Groep V. De chemische industrie wordt in haar ontwikkeling belemmerd door gebrek aan grondstoffen. De oliefabrieken, die in de eerste oorlogsjaren een enorme vlucht namen, zijn nagenoeg geheel verlamd en tellen reeds minder arbeiders dan in 1914. De superphosphaatfabrieken

(Voor vervolg zie blz. 401).

STAAT A.

Aantal personen, werkzaam op 1 Mei 1914, 1 Mei 1916, 1 Mei 1917 en 1 Mei 1918

Bedrijfsgroep.	OMSCHRIJVING DER GROEP.	Jongens.					Meisjes.					1914		
		1914	1916	1917	1918	Toe- of afname 1914-1918	1914	1916	1917	1918	Toe- of afname 1914-1918			
I	Aardewerk, glas, kalk enz. .	4494	3661	3365	3401	— 1093	1236	990	876	880	— 356	2538		
II	Diamant en andere edelstenen ²⁾	369	23	7	68	— 301	10	3	6	168	+ 158	67		
III	Boek- en steendrukkerijen . .	1737	1667	1769	1732	— 5	278	331	436	421	+ 143	434		
IV	Bouwbedrijven ³⁾	17	19	13	34	+ 17	—	—	—	—	—	—		
V	Chemische nijverheid enz. . .	672	841	970	604	— 68	723	721	849	637	— 86	1077		
VI	Hout-, kurk- en stroobewerking.	2611	2521	2278	2110	— 501	695	749	474	470	— 225	707		
VIIa	Kleeding	256	340	340	329	+ 73	3956	5471	6356	6204	+ 2248	8618		
VIIb	Reiniging	147	203	197	237	+ 90	1286	1451	1471	1313	+ 27	4202		
VIII	Kunstnijverheid	34	21	42	48	+ 14	2	3	5	2	—	11		
IX	Leder, wasdock, caoutchouc . .	775	978	855	989	+ 214	610	735	781	777	+ 167	1029		
X	Oer, steenkolen, turf ⁴⁾	47	41	40	82	+ 35	4	—	—	53	+ 49	7		
XI— XIII	Bewerking van metalen, vervaardiging van stoom- en andere werktuigen, instrumenten enz. Scheepsbouw, vervaardiging van rijtuigen enz.	8836	10216	9781	8393	— 443	1327	1771	1483	1110	— 217	1750		
XIV	Papier	820	796	678	727	— 93	633	869	853	1175	+ 542	1136		
XVa	Textiele nijverheid: Vlasbrakerijen en -zwingelarijen . . .	174	217	198	259	+ 85	76	107	86	121	+ 45	141		
XVb	Textiele nijverheid: Overige. .	6144	6123	5138	3145	— 2999	7043	7274	6751	4141	— 2902	13370		
XVI	Vervaardiging van gas en electriciteit	70	63	77	78	+ 8	1	1	—	—	— 1	40		
XVIIa	Bereiding van voedings- en genotmiddelen.	{	Bakkerijen	493	487	502	384	— 109	413	521	615	431	+ 18	457
XVIIb			Graanmalerijen en rijstpellerijen . . .	28	53	67	59	+ 31	27	4	—	3	— 24	26
XVIIc			Zuivelfabrieken . . .	509	657	550	377	— 132	147	178	178	113	— 34	233
XVIId			Tabaks- en sigarenfabrieken	3482	4020	3560	3563	+ 81	1229	1601	1715	1887	+ 658	2126
XVIIe			Overige ⁵⁾	2031	2302	2141	1775	— 256	1376	1900	2375	2254	+ 878	3549
	Totaal	33746	35249	32568	28394	— 5352	21072	24680	25310	22160	+ 1088	41518		

1) Voor bedrijven, waarin het aantal vrouwen en meisjes niet van voldoende betekenis is, zijn — ten einde een onjuist

2) Met het oog op de in het voorjaar van 1917 wegens de kolenbesparing in de diamantnijverheid ingevoerde concentratie met de cijfers van het aantal personen werkzaam op 1 Mei 1914 en 1 Mei 1916 in fabrieken met 25 of meer arbeiders. Het

3) Van deze groep zijn alleen de Steenhouwerijen opgenomen.

4) Van deze groep zijn alleen turfstroomisels, briketten- en cokesfabrieken opgenomen; niet de mijnen en veenderijen.

5) De suikerfabrieken, voor welke 1 Mei buiten het werkseizoen valt, zijn niet medegerekend. In de campagne werken

in fabrieken met 25 of meer arbeiders, ingedeeld naar de bedrijfspgroepen.

Vrouwen.				Mannen.					Totaal.					Aantal vrouwen en meisjes op 100 arbeiders 1).	
1916	1917	1918	Tec. of afname 1914-1918	1914	1916	1917	1918	Tec. of afname 1914-1918	1914	1916	1917	1918	Tec. of afname 1914-1918	1914	1918
2253	1970	1537	— 1001	25059	20727	19029	17647	— 7412	33327	27631	25240	23465	— 9862	11	10
166	682	777	+ 710	5698	4393	5386	9664	+ 3966	6144	4585	6081	10677	+ 4533	—	—
581	726	633	+ 199	8770	8715	8803	8831	+ 61	11219	11294	11734	11617	+ 398	6	9
—	—	—	—	370	384	326	356	— 14	387	403	339	390	+ 3	—	—
1031	918	929	— 148	7469	10405	10649	9692	+ 2223	9941	12998	13386	11862	+ 1921	18	13
766	772	664	— 43	13285	12015	12543	12313	— 972	17298	16051	16067	15557	— 1741	8	7
11125	12371	12930	+ 4312	2022	2958	3286	3092	+ 1070	14852	19894	22353	22555	+ 7703	85	85
4305	4172	3862	— 340	1576	1615	1732	1760	+ 184	7211	7574	7572	7172	— 39	76	72
14	16	13	+ 2	175	141	177	174	— 1	222	179	240	237	+ 15	—	—
1340	1329	1386	+ 357	5230	6314	6103	6775	+ 1545	7644	9367	9068	9927	+ 2283	21	22
1	—	66	+ 59	879	345	242	625	— 254	937	387	282	826	— 111	—	—
2875	3021	2448	+ 698	67810	72297	70742	65023	— 2787	79723	87159	85027	76974	— 2749	4	5
1347	1173	1397	+ 261	6378	6382	5844	5890	— 488	8967	9394	8548	9189	+ 222	20	28
143	175	189	+ 48	464	684	976	1140	+ 676	855	1151	1435	1709	+ 854	—	—
14496	13711	9135	— 4235	28369	28927	26279	19149	— 9220	54926	56820	51879	35570	— 19356	37	37
53	75	83	+ 43	7218	7791	7949	7611	+ 393	7329	7908	8101	7772	+ 443	—	—
542	688	594	+ 137	2584	2902	3338	3183	+ 599	3947	4452	5143	4592	+ 645	22	22
23	17	17	— 9	2081	1837	1901	1691	— 390	2162	1917	1985	1770	— 392	—	—
306	332	275	+ 42	3687	4170	4157	4338	+ 651	4576	5311	5217	5103	+ 527	8	8
2336	2318	2874	+ 748	12724	13072	12571	13424	+ 700	19561	21029	20164	21748	+ 2187	17	22
3554	3961	3737	+ 188	15446	17311	18379	16217	+ 771	22402	25067	26856	23983	+ 1581	22	25
47257	48427	43546	+ 2028	217294	223385	220412	208595	— 8699	313630	330571	326717	302695	— 10935	20	22

beeld te vermijden — geen verhoudingscijfers ingevuld.

van alle diamantslijpers in de 24 grootste fabrieken, zijn de gegevens over 1917 en 1918 omtrent deze industrie niet vergelijkbaar
totaal aantal werkenden op 1 Mei 1914 wordt begroot op $\pm$ 6600 personen.

er $\pm$ 10.000 arbeiders.

Staat B.

Aantal personen, werkzaam op 1 Mei 1914, 1 Mei 1916, 1 Mei 1917 en 1 Mei 1918 in fabrieken ¹⁾ met 25 of meer arbeiders, ingedeeld naar de provinciën.

Provincie of deel eener provincie.	District.	Jongens.				Meisjes.				Vrouwen.				Mannen.				Totaal.				Aantal vrouwen en meisjes op 100 arbeiders.					
		Toe- of afname 1914-1918.				Toe- of afname 1914-1918.				Toe- of afname 1914-1918.				Toe- of afname 1914-1918.				Toe- of afname 1914-1918.									
		1914	1916	1917	1918	1914	1916	1917	1918	1914	1916	1917	1918	1914	1916	1917	1918	1914	1916	1917	1918						
I Limburg	I	2018	2013	1734	1807	- 211	1042	1116	873	977	- 65	1946	2032	1896	1520	- 426	9019	8565	8660	7172	- 1847	14025	13726	13163	11476	- 2549	21
II Noordbrabant O.-deel . .	I	2248	2713	2613	2351	+ 103	2158	2555	2657	2156	- 527	3900	4702	4847	4432	+ 532	11658	12196	12780	11957	+ 299	19964	22166	22897	20896	+ 932	30
III Noordbrabant W.-deel . .	II	3688	3290	3227	3013	- 25	2091	2239	2402	2050	- 41	3064	3746	3779	3515	+ 451	18024	19089	19495	18843	+ 819	29217	28334	28903	27421	+ 1204	20
IV Zeeland	II	481	407	401	390	- 91	145	125	153	213	+ 68	219	270	324	426	+ 207	4294	3628	3613	3515	- 779	5139	4439	4491	4544	- 595	7
V Zuidholland Z.-W.-deel .	III	6183	7297	6442	5500	- 683	2254	3748	3956	3572	+ 1318	5763	6458	6807	6805	+ 1042	40527	46353	44412	39419	- 1108	54727	64366	61617	55296	+ 569	15
VI Zuidholland, overig deel.	IV	2591	2585	2469	2285	- 306	2014	2062	2200	1903	- 111	4437	4331	4692	3839	- 598	18617	18492	18997	19113	+ 496	27659	27470	28358	27140	- 519	23
VII Amsterdam, e.a.	V	3371	3037	2933	2748	- 623	3183	3759	4203	4257	+ 1074	6149	7402	8734	9281	+ 3132	28120	26403	27885	31676	+ 3556	40823	40601	43755	47962	+ 7139	23
VIII Noordholland, overig deel.	VI	2185	2330	2065	1709	- 476	812	1004	1110	1032	+ 220	2185	2258	2115	2136	- 49	18011	21294	20298	20548	+ 1637	24093	26896	25588	25425	+ 1332	12
IX Utrecht	IV	1784	1813	1697	1494	- 290	649	842	882	746	+ 97	989	1210	1204	1162	+ 173	9665	10596	10389	10312	+ 647	13087	14491	14142	13714	+ 627	13
X Gelderland	VII	3904	3510	3472	3354	- 250	1721	1677	1893	1792	+ 71	2841	3239	3251	3151	+ 310	21415	18953	18932	18675	- 2740	29581	27379	27518	26972	- 2909	15
XI Overijssel	VIII	4815	4749	4077	2455	- 2160	4238	4647	4095	2744	- 1489	8364	9832	8944	5643	- 2921	23585	24297	21848	15955	- 7639	40997	43525	38964	26797	- 14290	31
XII Drenthe	IX	226	236	229	188	- 48	139	105	71	88	- 42	256	232	243	200	- 56	1898	1688	1838	1695	- 293	2490	2231	2381	2141	- 349	16
XIII Groningen	IX	957	926	843	731	- 226	497	620	616	487	- 10	877	1213	1210	1080	+ 293	7949	7680	7538	6292	- 1657	10280	10439	10207	8590	- 1690	13
XIV Friesland	IX	435	383	396	369	- 66	143	181	229	143	-	328	352	381	356	+ 28	3642	3551	3727	3453	- 189	4548	4467	4733	4321	- 227	10
XV Het Rijk		33746	35249	32568	28394	- 5352	21072	24680	25310	22160	+ 1088	41518	47257	48427	43546	+ 2928	217394	222885	220412	208595	- 8699	313630	330571	326717	305395	- 10935	20

¹⁾ De suikerfabrieken, voor welke 1 Mei buiten het werkseizoen valt, zijn niet medegerekend. In de campagne werken er ± 10,000 arbeiders.

Staat C.

Vergelijkend overzicht van de fabrieksbevolking op 1 Mei 1914, 1 Mei 1916, 1 Mei 1917 en 1 Mei 1918, voor fabrieken met 25 of meer arbeiders, ingedeeld naar de bedrijfsoorten.

BEDRIJFSOORT.	Aantal inrichtingen.								Personeel.				Toe- of afname 1914—1918.
	Personeel 1914—1918.			Opgericht na 1 Mei 1914.		Stilgezet na 1 Mei 1914		1 Mei 1914.	1 Mei 1916.	1 Mei 1917.	1 Mei 1918.		
	toegen.	afgen.	gelijk ¹⁾	Aantal fabr.	Aantal pers.	Aantal fabr.	Aantal pers.						
Groep I.													
Steenfabrieken, al of niet tevens dakpannen- of vloer- tegelfabrieken.	49	153	57	2	101	41	1341	16816	11891	12316	13072	—	3744
Dakpannen-, vloertegel- en aardenbuisenfabrieken . . .	5	22	8	1	33	3	95	1781	1447	1239	1172	—	609
Aardewerk-, porcelein-, pla- teel-, terracotta- en potten- bakkerijen	4	8	—	1	27	—	—	5415	4943	3651	2840	—	2575
Fabrieken van voorwerpen uit cement of beton, van gipsplaten enz.	1	11	2	1	27	2	66	654	620	536	449	—	205
Kalkzandsteenfabrieken . . .	1	5	—	—	—	3	80	365	263	229	262	—	103
Kalkbranderijen	—	1	1	21	917	4	111	98	67	979	629	+	531
Cementfabriek	1	—	—	—	—	—	—	34	36	41	57	+	23
Steenenpijpenfabrieken. . .	1	—	1	—	—	—	—	190	187	185	197	+	7
Glasfabrieken.	5	15	—	1	236	2	180	7456	7712	5522	4273	—	3183
Fabrieken voor glasbewerking	5	3	1	2	60	—	—	518	465	542	514	—	4
	72	218	70	29	1401	55	1873	33327	27631	25240	23465	—	9862
Groep II.													
Fabrieken voor diamantbewer- king.	—	—	—	—	—	—	—	6144	4585	6081 ²⁾	10677 ²⁾	+	4533
Groep III.													
Drukkerijen	59	67	53	10	430	6	176	10918	11027	11458	11349	+	431
Chemigrafische inrichtingen .	—	2	3	—	—	—	—	301	267	276	268	—	33
	59	69	56	10	430	6	176	11219	11294	11734	11617	+	398
Groep IV.													
Steenhouwerijen.	4	5	1	—	—	1	26	387	403	339	390	+	3
Groep V.													
Oliefabrieken.	2	24	—	3	97	10	481	1983	3295	2936	1526 ³⁾	—	457
Zeepfabrieken (incl. zeepoe- derfabrieken).	5	6	2	—	—	1	10	934	1159	1355	1096	+	162
Verffabrieken (incl. loodwit- en zinkwitfabr., kleurstof- fabr. en blauwselfabrieken)	4	8	2	1	35	—	—	1277	1256	1262	1036	—	241
Kaarsenfabrieken	—	3	—	—	—	—	—	1107	1029	890	891	—	216
Superphosphaatfabrieken . .	—	6	—	—	—	—	—	1110	769	796	647	—	463
Andere kunstmestfabrieken en -malerijen	1	—	—	—	—	1	20	63	60	46	36	—	27
Zwavelzuurfabrieken	1	—	—	—	—	1	25	104	116	162	150	+	46
Lak- en inktfabrieken . . .	1	2	—	—	—	—	—	127	196	186	141	+	14
Gloeikousjesfabrieken . . .	—	3	—	1	36	3	89	305	212	78	100	—	205
Fabrieken van koolteerpro- ducten	—	1	1	—	—	—	—	84	108	144	133	+	49

1) Bij toe- of afname met minder dan 10 pet. is een fabriek in deze kolom ondergebracht. 2) Zie noot 2 op pagina 392, onder Staat A. 3) In dit cijfer is niet begrepen het personeel van een zestal stilgezette oliefabrieken, hetwelk, ten getale van 297 arbeiders, in betrekking bleef.

BEDRIJFSOORT.	Aantal inrichtingen.								Personeel.				Toe- of afname 1914—1918.
	Personeel 1914—1918.			Opgericht na 1 Mei 1914.		Stilgezet na 1 Mei 1914.		1 Mei 1914.	1 Mei 1916.	1 Mei 1917.	1 Mei 1918.		
	toegen.	afgen.	gelijk 1)	Aantal fabr.	Aantal pers.	Aantal fabr.	Aantal pers.						
Asphaltfabrieken.	—	—	1	—	—	—	—	72	100	85	78	+ 6	
Buskruit- en vuurwerkfabrie- ken	4	—	—	2	588	—	—	659	2188	2749	3489	+ 2830	
Fabrieken van genees-, ver- band- en tandmiddelen en eau de cologne	4	4	1	3	123	—	—	571	766	886	723	+ 152	
Lucifersfabrieken	—	3	—	4	139	—	—	691	718	682	531	— 160	
Lijm- en gelatinefabriek . . .	1	—	—	—	—	—	—	141	224	253	266	+ 125	
Petroleum- en benzinedistil- leerderijen en raffinaderijen	—	3	—	—	—	—	—	162	153	114	131	— 31	
Overige chemische fabrieken	6	4	3	6	253	1	20	551	649	762	888	+ 337	
	29	67	10	20	1271	17	645	9941	12998	13386	11862	+ 1921	
Groep VI.													
Houtzagerijen, timmerfabrie- ken, houtconserveering, kistenfabrieken, kuiperijen, houtwarenfabrieken en lijs- tenfabrieken	33	82	29	11	336	12	440	9593	8479	8632	8286	— 1307	
Meubelfabrieken, stoelenmake- rijen (excl. rieten meubelen)	27	22	14	6	269	5 ²⁾	389 ²⁾	3994	3778	4054	3936	— 58	
Fabrieken van bamboeartike- len, rieten meubelen, man- den, rietmatten en kurk- waren	9	13	1	2	68	1	23	1062	901	945	1101	+ 39	
Fabrieken van rolluiken en jalouzieën	2	—	2	—	—	—	—	166	183	141	205	+ 39	
Borstel- en borstelhoutfabrie- ken	4	6	4	2	79	1	23	829	845	693	708	— 121	
Steenmoot- en beenenknoopen- fabrieken	2	1	1	—	—	—	—	143	159	204	152	+ 9	
Klompfabrieken	4	—	1	2	62	—	—	124	153	231	263	+ 139	
Stroohulzenfabrieken	3	14	2	1	34	4	183	1253	1422	1053	776	— 477	
Kammenfabriek	—	1	—	—	—	—	—	134	131	114	103	— 31	
Haarspinnerij	—	—	—	1	27	—	—	—	—	—	27	+ 27	
	84	139	54	25	875	23	1058	17298	16051	16067	15557	— 1741	
Groep VIIa.													
Confectiefabrieken, lingerie- fabrieken, costumatielers, kleermakerijen en bont- werkerijen	128	48	32	73	3368	28	1252	12204	16289	18597	18616	+ 6412	
Boorden- en manchettenfabr. Handchoenen- en slobkousen- fabriek	1	—	—	—	—	—	—	241	355	467	484	+ 243	
Dekenstikkerijen, watten- dekenfabrieken	1	—	—	—	—	—	—	3	95	125	294	+ 291	
Corsettenfabrieken	4	3	—	—	—	1	45	259	346	324	256	— 3	
Parapluiefabrieken	3	1	—	3	267	—	—	596	855	877	1097	+ 501	
Gordijnenfabrieken	1	4	—	—	—	—	—	340	331	291	136	— 204	
Hoedenfabrieken en -opmake- rijen	2	1	1	—	—	—	—	167	219	244	226	+ 59	
Pettenfabrieken	6	2	3	1	48	—	—	679	887	869	870	+ 191	
	4	3	—	—	—	—	—	234	235	260	272	+ 38	

¹⁾ Bij toe- of afname met minder dan 10 pCt. is een fabriek in deze kolom ondergebracht.

²⁾ Hierbij is inbegrepen een fabriek, welke overgeplaatst werd naar een andere gemeente en thans is gerangschikt onder de „Fabrieken en herstellplaatsen van spoor- en tramwegmateriaal”. (Groep XI—XIII).

BEDRIJFSOORT.	Aantal inrichtingen.								Personeel.				Toe- of afname 1914—1918.
	Personeel 1914—1918.			Opgericht na 1 Mei 1914.		Stilgezet na 1 Mei 1914.		1 Mei 1914.	1 Mei 1916.	1 Mei 1917.	1 Mei 1918.		
	toegen.	afgen.	gelijk ¹⁾	Aantal fabr.	Aantal pers.	Aantal fabr.	Aantal pers.						
Equipmentfabrieken	2	—	—	—	—	—	—	74	157	157	147	+ 73	
Stoffenknoopenfabrieken . . .	1	—	1	—	—	—	—	53	120	92	74	+ 21	
Borduurinrichtingen. . . .	1	—	—	1	45	—	—	2	5	50	53	+ 51	
Lampekappenfabrieken . . .	—	—	—	1	30	—	—	—	—	—	30	+ 30	
	154	62	37	79	3758	29	1297	14852	19894	22353	22555	+ 7703	
Groep VIIb.													
Wasscherijen.	34	68	39	4	184	6	233	5698	5958	5919	5468	— 230	
Chemische wasscherijen en ververijen	8	6	3	—	—	—	—	1513	1616	1653	1704	+ 191	
	42	74	42	4	184	6	233	7211	7574	7572	7172	— 39	
Groep VIII.													
Kunstnijverheid	1	2	2	1	28	—	—	222	179	240	237	+ 15	
Groep IX.													
Leerfabrieken (incl. drijfrie- menfabrieken).	13	9	3	2	133	—	—	1092	1326	1313	1402	+ 310	
Schoenfabrieken (al of niet tevens leerlooierijen) . . .	36	27	24	10	516	8	321	5974	6611	6395	6416	+ 442	
Vloerzeilenfabrieken	—	1	1	1	45	—	—	153	210	183	193	+ 40	
Caoutchoucfabrieken	5	—	—	2	282	—	—	279	885	926	1503	+ 1224	
Lederenmattenfabriek	—	—	—	1	30	—	—	—	30	33	30	+ 30	
Zadelmakerijen	1	—	—	2	145	—	—	35	155	103	268	+ 233	
Pickersfabriek	1	—	—	—	—	—	—	41	72	50	49	+ 8	
Pakkingfabriek	—	1	—	—	—	—	—	41	45	39	35	— 6	
Vellenblooterij	—	—	1	—	—	—	—	29	33	26	31	+ 2	
	56	38	29	18	1151	8	321	7644	9367	9068	9927	+ 2283	
Groep X.													
Turfstrootisel- en briketten- fabrieken	5	2	—	2	114	2	55	402	339	262	806	+ 404	
Cokesfabrieken	—	1	—	—	—	1	150	535	48	20	20	— 515	
	5	3	—	2	114	3	205	937	387	282	826	— 111	
Groep XI, XII, XIII.													
Tinabriek	1	—	—	—	—	—	—	46	48	53	20	— 26	
Schaatsen- en schavenfabrie- ken	2	—	—	—	—	—	—	72	67	90	104	+ 32	
Ijzergieterijen (zonder ander bedrijf)	7	18	4	2	214	—	—	2134	2223	2267	2340	+ 206	
Koperpletterij	1	—	—	—	—	—	—	36	59	69	67	+ 31	
Staniolfabriek (tevens ijzer- gieterij).	—	1	—	—	—	—	—	153	152	132	113	— 40	
Fabrieken van moeren, bouten, spijkers, draadnagels en scharnieren	4	9	—	1	13	—	—	1699	1702	1462	1653	— 46	
Emaillerefabrieken (al of niet tevens ijzergieterijen) . . .	—	6	—	1	46	—	—	2296	2272	2181	1517	— 779	
Zinkfabriek	—	1	—	—	—	—	—	869	651	590	533	— 336	
Fabrieken van metaalwaren, lampen, gas- en waterlei- dingbenodigdheden, sani-													

¹⁾ Bij toe- of afname met minder dan 10 pCt. is een fabriek in deze kolom ondergebracht.

BEDRIJFSOORT.	Aantal inrichtingen.								Personeel.				Toe- of afname 1914—1918.
	Personeel 1914—1918.			Opgericht na 1 Mei 1914.		Stilgezet na 1 Mei 1914.		1 Mei 1914.	1 Mei 1916.	1 Mei 1917.	1 Mei 1918.		
	toegen.	afgen.	gelijk ¹⁾	Aantal fabr.	Aantal pers.	Aantal fabr.	Aantal pers.						
taire artikelen, winkeléta- lages.	18	21	7	7	286	3	104	2809	2966	3246	3354	+	545
Capsulefabrieken.	—	4	—	—	—	1	49	726	650	421	272	—	454
Fabrieken van ledikanten en staaldraadmatrassen. . . .	1	1	—	—	—	—	—	81	119	83	71	—	10
Blikfabrieken.	1	14	1	2	82	3	106	2158	2002	1833	1410	—	748
Fabriek van weverskammen	—	1	—	—	—	—	—	47	64	54	37	—	10
Fabriek van ketelappendages	1	—	—	—	—	—	—	404	486	544	456	+	52
Lood- en zinkpletterijen, loodenbuizenfabrieken . .	—	1	1	1	48	—	—	195	223	223	182	—	13
Smederijen, constructiewerk- plaatsen.	17	20	12	8	281	6	346	4241	4152	3835	3432	—	809
Fabrieken van goud- en zil- verwerken.	10	5	3	—	—	—	—	994	1112	1192	1320	+	326
Lettergieterij.	—	1	—	—	—	—	—	182	114	119	106	—	76
Verzinkerij.	—	1	—	—	—	—	—	35	33	29	22	—	13
Electr. draad- en kabelfabr.	2	—	—	—	—	—	—	141	181	182	198	+	57
Fabr. van brandkasten, kachels en sloten	1	4	2	—	—	—	—	794	725	771	582	—	212
Plaattwellerij en pijpenfabriek	1	—	—	—	—	—	—	39	68	68	49	+	10
Hoefijzerfabrieken	1	1	—	—	—	—	—	44	153	76	74	+	30
Fabrieken en herstelplaatsen van stoom- en andere werk- tuigen (machinesfabrieken enz.) ²⁾	41	53	34	15	863	5	278	14447	15104	14546	14337	—	110
Fabrieken van electr. toestel- len, herstelplaatsen en in- stallatiebureaux	13	9	1	12	674	1	38	1594	2235	2811	3182	+	1588
Electrische lampenfabrieken .	4	2	1	3	325	6	549	2778	5015	4772	3589	+	811
Instrumentmakerijen	6	2	3	3	127	2	72	493	593	581	642	+	149
Artillerie-inrichtingen . . .	2	—	—	—	—	—	—	1121	4319	3521	3689	+	2568
Automobil-, vliegtuig- en rijwiel-fabrieken en herstel- plaatsen	7	6	3	1	50	4	99	1473	1772	1661	1575	+	102
Scheepswerven (al of niet tevens machinesfabrieken) ³⁾	25	93	26	9	1220	7	430	27537	27493	26924	21361	—	6176
Kettingfabrieken.	—	1	—	1	333	—	—	77	196	194	157	+	80
Vijlenfabrieken	—	1	—	1	94	1	77	131	135	135	149	+	18
Scheepsslooperij en metaal- brekerijen	1	4	—	—	—	—	—	387	263	342	314	—	73
Gasmeterfabrieken	1	3	1	—	—	—	—	817	725	776	811	—	6
Fabrieken en herstelplaatsen van spoor- en tramweg- materiaal	20	11	13	1 ⁴⁾	144	—	—	7725	8291	8423	8572	+	847
Wagenmakerijen, rijtuig- en carrosseriefabrieken, wiel- makerijen, kinderwagenfabr.	5	15	1	—	—	1	21	948	796	821	684	—	264
	193	309	113	68	4800	40	2169	79723	87159	85027	76974	—	2749
Groep XIV.													
Boeckbinderijen	5	3	7	—	—	—	—	768	719	709	743	—	25

¹⁾ Bij toe- of afname met minder dan 10 pCt. is een fabriek in deze kolom ondergebracht.

²⁾ Een viertal machinesfabrieken, welke in den overeenkomstigen staat van het Centraal Verslag over 1916, bij deze groep waren ondergebracht en waaraan thans ook scheepswerven verbonden blijken te zijn, zijn in dezen staat gerangschikt onder „Scheepswerven (al- of niet tevens machinesfabrieken)”. ³⁾ Zie noot 2. ⁴⁾ Zie noot 2 op bidz. 396.

BEDRIJFSOORT.	Aantal inrichtingen.								Personeel.				Toe- of afname 1914—1918.
	Personeel 1914—1918.			Opgericht na 1 Mei 1914.		Stilgezet na 1 Mei 1914.		1 Mei 1914.	1 Mei 1916.	1 Mei 1917.	1 Mei 1918.		
	toegen.	afgen.	gelijk 1)	Aantal fabr.	Aantal pers.	Aantal fabr.	Aantal pers.						
Cartonnagefabrieken	16	4	1	9	521	1	32	928	1184	1187	1726	+	798
Papierfabrieken	9	6	8	3	214	—	—	3277	3368	3090	3606	+	329
Stroocartonfabrieken	1	15	8	—	—	3	100	2328	2019	1521	1212	—	1116
Papierenzakkenfabrieken . . .	4	5	3	—	—	—	—	595	662	606	541	—	54
Lompensorteerderijen	8	5	3	1	75	1	27	787	995	1020	800	+	13
Overige Papierbewerking. . .	4	1	1	5	159	—	—	284	447	415	561	+	277
	47	39	31	18	969	5	159	8967	9394	8548	9189	+	222
Groep XVa.													
Fabrieken van Vlasbewerking	15	5	4	16	665	6	152	855	1151	1435	1709	+	854
Groep XVb.													
Katoenspinnerijen 3)	4	3	4	2	84	2	385	1800	2662	2574	1078	—	722
Katoenspinnerijen, tevens weverijen 2)	1	7	—	1	24	2	1377	8481	9500	8499	3739	—	4742
Katoenweverijen 3)	2	32	7	4	140	14	4941	16376	15265	13218	5677	—	10699
Linnenweverijen.	2	16	1	1	91	—	—	1961	1872	1673	1254	—	707
Ververijen.	4	3	2	—	—	—	—	841	814	988	1041	+	200
Bleekerijen	—	2	2	—	—	1	439	1242	1188	983	579	—	663
Katoendrukkerijen	—	4	1	—	—	1	224	1637	1390	1484	1178	—	459
Poetskatoen- en katoenafval- fabrieken	3	2	1	—	—	1	23	250	184	190	193	—	57
Tricotfabrieken en breierijen	12	13	5	8	339	2	261	3865	4289	4178	3320	—	545
Bandweverijen	3	1	2	2	159	—	—	530	769	883	730	+	200
Reinigen van kapok	—	1	—	—	—	—	—	52	40	40	27	—	25
Kantfabriek	1	—	—	—	—	—	—	44	62	76	62	+	18
Passementfabrieken.	3	5	—	—	—	—	—	274	347	345	311	+	37
Haspelarijen	—	6	1	—	—	2	71	532	289	132	234	—	298
Twijnerijen	2	1	—	—	—	—	—	80	202	283	391	+	311
Tapijtfabrieken	3	10	3	—	—	1	23	1224	1110	1048	1116	—	108
Jutespinnerijen- en weverijen	1	3	—	1	42	1	10	1573	1654	269	986	—	587
Zakkennaaiarijen en stoppe- rijen.	1	3	1	1	26	—	—	237	217	195	160	—	77
Nettenweverijen.	1	3	—	—	—	1	26	640	612	574	128	—	512
Fabriek van lampenkatoen .	—	1	—	—	—	—	—	18	26	15	4	—	14
Kunstzijdefabriek	—	—	1	—	—	—	—	212	166	204	448	+	236
Cocosmattenweverijen	1	1	—	—	—	3	86	264	230	99	45	—	219
Wattenfabrieken.	3	—	—	—	—	—	—	106	186	191	213	+	107
Wolspinnerijen- en weverijen (wollenstoffenfabrieken). .	26	12	16	6	232	—	—	6489	7539	7708	7397	+	908
Sajetfabrieken (al of niet te- vens kousenbreierij). . . .	3	—	3	—	—	—	—	1480	1503	1664	1464	—	16
Plantenhaar- en Viltfabrieken	—	—	—	1	47	1	34	42	47	34	47	+	5
Trijpweverijen	1	—	2	1	18	1	54	92	117	174	108	+	16
Touwspinnerijen	2	8	3	—	—	—	—	1286	1191	1106	1283	—	3
Vitrageweverij	1	—	—	—	—	—	—	57	67	67	39	—	18
Zeildoekweverijen	1	1	1	—	—	—	—	323	373	346	266	—	57
Dekenweverijen	3	5	4	2	83	1	51	1814	1994	1794	1657	—	157
Nettenboeterijen.	2	22	2	4	100	9	210	1104	915	845	395	—	709
	86	165	62	34	1385	43	8215	54926	56820	51879	35570	—	19356
Groep XVI.													
Gasfabrieken	15	21	9	—	—	—	—	6482	7008	6951	6452	—	30
Electrische Centrales	7	2	2	—	—	—	—	847	900	1150	1320	+	473
	22	23	11	—	—	—	—	7329	7908	8101	7772	+	443

¹⁾ Bij toe- of afname met minder dan 10 pCt. is een fabriek in deze kolom ondergebracht. ²⁾ Een katoenspinnerij en een weverij, welke in de desbetreffende staten van de Centrale Verslagen over 1915 en 1916 afzonderlijk vermeld waren, zijn thans gecombineerd en mitsdien bij deze groep ondergebracht. ³⁾ Zie noot 2.

BEDRIJFSOORT.	Aantal inrichtingen.								Personeel.				Toe- of afname 1914—1918.
	Personeel 1914—1918.			Opgericht na 1 Mei 1914.		Stilgezet na 1 Mei 1914.		1 Mei 1914.	1 Mei 1916.	1 Mei 1917.	1 Mei 1918.		
	toegen.	afgen.	gelijk 1)	Aantal fabr.	Aantal pers.	Aantal fabr.	Aantal pers.						
Groep XVIIa.													
Broodfabrieken	19	11	10	4	251	1	23	2061	2443	3134	2916	+	855
Koek-, biscuit-, beschuitfabrie- ken en banketbakkerijen	7	11	3	3	142	—	—	1886	2009	2009	1676	—	210
	26	22	13	7	393	1	23	3947	4452	5143	4592	+	645
Groep XVIIb.													
Meelfabrieken (al of niet tevens broodfabrieken)	6	11	4	1	80	—	—	1175	1330	1443	1235	+	60
Rijst- en gortpellerijen	—	6	3	—	—	1	77	987	587	542	535	—	452
	6	17	7	1	80	1	77	2162	1917	1985	1770	—	392
Groep XVIIc.													
Melkinrichtingen, boter- en kaasfabrieken, enz.	32	24	28	5	158	1	26	4576	5311	5217	5103	+	527
Groep XVIIId.													
Sigarenfabrieken (al of niet tevens tabaksfabrieken, sigarettenfabrieken.)	109	85	38	14	611	19	793	18174	19337	18160	19513	+	1339
Sigarettenfabrieken	3	1	1	4	445	—	—	149	221	468	840	+	691
Tabaksfabrieken (al of niet tevens koffie- en theebe- werking)	6	6	5	—	—	—	—	1238	1471	1536	1395	+	157
	118	92	44	18	1056	19	793	19561	21029	20164	21748	+	2187
Groep XVIIe.													
Bierbrouwerijen	3	10	4	—	—	2	148	1470	1563	1605	1144	—	326
Distilleerderijen, likeurstoke- rijen, gist- en spiritusfabr.	6	17	4	—	—	—	—	1894	2316	1682	1592	—	302
Jam- en vruchtensappenfabr.	3	2	1	—	—	—	—	461	542	576	621	+	160
Aardappelmeelfabrieken	1	30	4	2	96	1	23	1722	1733	1691	1143	—	579
Groenteninmakerijen, en -dro- gerijen	9	9	1	55	3481	9	296	1319	1763	3764	3747	+	2428
Stijfselfabrieken	1	2	1	—	—	1	222	592	558	345	218	—	374
Suikerraffinaderijen	2	3	—	1	31	—	—	1677	1203	1142	1026	—	651
Bewerking van zaden en peul- vruchten	—	2	—	1	25	1	19	267	203	209	84	—	183
Cacao- en chocoladefabrieken	17	13	2	2	42	2	104	5133	4920	5467	5089	—	44
Suikerwerkfabrieken	10	5	4	2	77	—	—	1488	1462	1670	1923	+	435
Koffie- en theebeewerking.	2	1	1	—	—	—	—	192	190	224	115	—	77
Koffiepellerijen	1	2	—	—	—	3	242	516	307	232	199	—	317
Darmenslijmerijen- en sorteer- derijen	1	5	—	1	60	1	47	327	327	334	301	—	26
Kandijfabrieken	1	—	1	—	—	—	—	88	117	106	102	+	14
Veevoederfabrieken	1	3	—	—	—	—	—	117	129	113	34	—	83
Vleeschwarenfabrieken en slachterijen.	13	17	—	2	70	3	112	1498	1543	1470	1301	—	197
Margarinefabrieken	8	3	2	1	433	1	45	1932	4181	4155	2977	+	1045
Vischbewerking	3	9	—	8	382	2	49	556	656	556	666	+	110
Puddingpoederfabrieken	1	1	1	3	216	—	—	92	79	222	240	+	148
Zoutziederijen	3	1	—	1	34	—	—	145	166	164	193	+	48
Ijsfabrieken	—	2	1	—	—	—	—	271	315	276	239	—	32
Overige bedrijven	8	6	1	5	173	1	74	645	794	853	1029	+	384
	94	143	28	84	5120	27	1381	22402	25067	26856	23983	+	1581
Totaal	1145	1516	642	439	23838	291	18829	313630	330571	326717	302695	—	10935

¹⁾ Bij toe- of afname met minder dan 10 pCt. is een fabriek in deze kolom ondergebracht.

werken met lange tusschenpoozen en zoeken voor een deel ander werk. Lood- en zinkgebrek doen zich op de verffabrieken gevoelen. Zeep- en kaarsenfabrieken vertoonen reeds het begin van den na 1 Mei 1918 sterk verergerden vetnood. Alleen de munitiefabricage laat nog een belangrijke vermeerdering zien.

Groep VI. Weinig en duur hout drukken vele bedrijven. Het klompenmakersbedrijf echter verheugde zich in voortdurenden bloei wegens het stilstaan van den invoer en de toenemende vraag naar houten schoeisel. De kuiperijen hadden het in de eerste helft van het jaar zeer druk voor de groentenzouterijen. Later trad slapte in.

Veel arbeiders vonden werk bij het brandhout zagen.

De stroohulzenindustrie werd in haar export belemmerd.

Groep VII a. De confectieindustrie wist zich nog op haar verhoogde capaciteit te handhaven.

Groep VII b. De normale toename in de groot- en middenbedrijven der waschindustrie maakte plaats voor teruggang. Prijsstijgingen hadden bezuiniging bij de huisvrouwen op het waschgoed tengevolge, terwijl brandstofschaarschte en gebrek aan waschmiddelen vergrooting der productie tegenhield.

Groep IX. De leer- en schoenfabrieken waren op 1 Mei 1918 nog op de verhoogde productie der vorige jaren, doch reeds werd de komende inkrimping als gevolg van gebrek aan looistoffen en buitenlandsche huiden, gevoeld. De rubberindustrie, speciaal voor auto- en rijwielbanden ging voort met snelle uitbreiding.

Groep X. De brikettenfabricage werd in steeds toenemende mate beoefend. De cokesfabrieken bleven buiten bedrijf.

Groep XI, XII en XIII. In sterke mate zien we hier de werkgelegenheid belemmerd door gebrek aan grondstof. Vooral de scheepsbouw was hiervan het slachtoffer en moest zijn personeel in een jaar met ongeveer 5600 man of $\frac{1}{3}$ gedeelte inkrimpen. Spoedig na 1 Mei 1918 zou dit nog veel erger worden. (Het langst bleven werken die scheepswerven, waar men voor Duitsche rekening bouwt.)

Gunstiger was de toestand in machinefabrieken, omdat hier de hoeveelheid materiaal niet zoo'n rol speelt als bij den scheepsbouw. Menige fabriek legt zich met succes toe op de vervaardiging van werktuigen en gereedschappen, die weleer steeds uit het buitenland kwamen. Ook de munitiefabricage gaf in menige fabriek bezigheid.

De ijzergieterijen bleven vrij normaal aan het werk. De emailleerfabrieken daarentegen waren zeer beperkt in hun productie door gebrek aan dun plaatijzer. Dezelfde oorzaak benadeelde de blikfabrieken.

De zinkfabriek kromp haar bedrijf steeds verder in en verschaft aan hare werklieden bezigheid door heiontginning.

De capsulefabrieken waren door gebrek aan grondstof genoodzaakt met minder dan halve kracht te werken.

De electrotechnische industrie bleef ondanks de moeilijkheid om aan grondstof (koper) te komen, in bloei toenemen als gevolg van steeds toenemende vraag, bij sterk verminderden invoer. De gloeilampenfabricage kon haar hooge vlucht niet handhaven en wacht nog op ruimere exportgelegenheid.

De bouw van spoor- en tramwegmateriaal werd zoo krachtig voortgezet als de materiaalvoorraad toeliet.

Groep XIV. De papierfabricage bleef zich, trots de bezwaren bij den aanvoer van grondstoffen (hout cellulose) ondervonden, handhaven. Cartonagefabrieken gingen opnieuw snel vooruit, o.a. door het meer gebruiken van hun product voor verpakte levensmiddelen bij gebrek aan blik en hout.

De stroocartonfabricage zag steeds meer fabrieken stopzetten wegens stilstand van export en uit brandstofgebrek.

Groep XVa. De vlasbewerking bleef toenemen. Wel ging het meeste, gezwingelde vlas nog naar het buitenland, doch het spinnen nam binnenlands toe, zoowel in de eenige vlas (afval) spinnerij als in de jutefabrieken en garen (touw) spinnerijen, die hun gewone grondstof (jute en hennep) moesten ontberen.

Groep XVb. Zeer ernstig is de toestand geworden in de katoenindustrie. Zoo goed als geheele stilstand in den aanvoer van ruwe katoen bracht de spinnerijen tot zeer belangrijke inkrimping van de werktijden en van het personeel na sterk opgevoerde productie in de voorafgaande jaren. Toen zoowel de eigen productie van katoenen garens als de invoer van over zee ophield, werden de katoenweverijen tot nagenoeg geheelen stilstand gebracht. Hetzelfde geldt voor de linnenweverijen, die zich de laatste jaren op katoen hadden zien aangewezen. In de katoenspinnerijen en weverijen verminderde in één jaar het aantal arbeiders van 24,189 op 10,494, voor wie de werktijd ver beneden den normalen werd.

De industrieën die de geweven goederen afwerken volgden met meer of minder snelheid die daling. Een bleekerij en een katoendrukkerij werden stilgezet; de laatste voor goed.

Tricot- en nettenweverijen hadden gebrek aan garens. De nettenboeterijen had weinig werk wegens het stilliggen van een groot deel der zeevisscherij.

De twijnerijen, die zich toelegden op de fabricage van naaigaren, breidden zich zoo snel uit als de aanschaffing van machines het toeliet. Was juist vóór den oorlog de eerste naaigarenfabriek goed en wel in werking, spoedig bleek door gebrek aan geïmporteerde garens, deze fabricage zóó loonend, dat andere fabrieken naast hun gewone bedrijf het twijnen en glanzen gingen ter hand nemen.

De juteindustrie, die Mei 1917 vrijwel stil lag, kon door hervatting van den invoer van jute en door het gebruik van vlas weer ten deele in werking worden gebracht.

De kunstzijdefabriek te Arnhem vergrootte haar capaciteit aanmerkelijk.

In de wollenstoffenindustrie werd de overmatige drukte wel eenigszins getemperd. De buitenlandsche wol begon te ontbreken. Lompen en binnenlandsche wol blijven evenwel deze industrie in staat stellen voort te werken. Voor de fabrieken, die uitsluitend wol verwerken, zooals sajete- en wollendekenfabrieken, deed het gebrek aan grondstof zich meer en meer gevoelen.

Groep XVI. Gebrek aan gaskolen bevorderde het gebruik van electriciteit voor licht- en krachtdoeleinden, ten koste van het gasdebiet.

Groep XVII. De schaarschte aan broodgrondstof verminderde het werk in de brood- en banketbakkerij en in de meelfabrieken. Deze laatste werden genoodzaakt behalve hun personeel ook hun werktijd in te krimpen, hetgeen

veelal geschiedde door bij tusschenpoozen van een of meer weken, stil te staan. De kleine molens stonden voor het meerendeel geheel stil.

Rijst- en gortpellerijen bleven spaarzaam van grondstof voorzien.

De melkverwerkende inrichtingen kregen het minder druk dan in de voorafgaande oorlogsjaren door verminderden melktoevoer en door schaarschte aan suiker en blik. Dit laatste leidde er toe de blikjes voor gecondenseerde melk te vervangen door vaten en ook wel door busrumpjes van carton met blikken bodem en deksel.

De sigarenfabrieken hadden het nog altijd druk en de sigaretten-fabricage bleef toenemen, ook door oprichting van nieuwe bedrijven.

Graangebrek bracht bierbrouwerijen tot geheelen of gedeeltelijken stilstand.

De Schiedamsche drankbereiding werd steeds verder ingekrompen. De gistfabricage verminderde ongeveer in dezelfde verhouding als het brood-rantsoen.

De aardappelmeelfabrieken werden gerantsoeneerd; de uitvoer bleef verboden en het binnenlandsch verbruik werd steeds meer beperkt.

Het drogen van groenten heeft in 1916 zijn hoogste punt gehad. In 1917 leden de meeste onder gebrek aan cokes en steenkolen en onder verminderden export. Het inzouten van groenten bleef een zeer levendig bedrijf. Vooral het inmaken van snijboonen gaf aan vele handen, ook buiten de fabrieken, werk. In het 3de district (Rotterdam) werden in den boonentijd bij bezoek in de fabriek werkzaam aangetroffen:

GEMEENTEN.	Aantal fabrieken.	Gehuwde vrouwen.	Ongehuwde vrouwen.	Meisjes.	Mannen.	Jongens.	Weduwen.
Alblasserdam	1	—	—	7	—	—	—
Barendrecht .	1	3	6	30	20	—	—
Den Bommel	1	—	3	12	3	5	—
Delft	2	3	10	—	37	—	—
Dordrecht. .	4	2	16	12	29	—	2
Naaldwijk. .	2	1	10	5	7	—	—
Overschie. .	2	17	50	8	54	—	—
Rotterdam .	16	165	159	4	87	1	—
Schiedam . .	2	6	24	3	22	—	—
Zwijndrecht .	2	7	10	15	12	5	—
Totaal . .	34	204	288	96	271	11	2

In de provincie Groningen werkten in 42 inrichtingen 1228 vrouwelijke en 606 manlijke arbeiders.

Het verwerken van cacao begon reeds te verminderen in het voor- uitzicht van absoluut gebrek aan grondstof. Teneinde met de voorhanden grondstof het personeel zoo lang mogelijk aan het werk te houden, legde men zich vooral toe op fijne bonbons, die bij gering cacaooverbruik veel handenarbeid vereischen.

Suikerwerk- en puddingpoederfabrieken profiteerden van de vraag naar niet-gerantsoeneerde „bijvoeding”. Sterken bloei vertoonde ook de pepermuntfabricage.

De margarinefabricage voor buitenlandsche rekening, zoowel als voor eigen consumptie, liep na drukte in het voorjaar sterk terug tengevolge van verminderden aanvoer van grondstof.

Het ophouden van theeaanvoer noodzaakte in één inrichting te Rotterdam tot ontslag van 64 meisjes, die meerendeels weder werk vonden in een pepermuntfabriek.

De vleeschwarenfabrieken ondervonden de gevolgen van den veevoeder-nood op den veestapel, inzonderheid voor wat betreft de varkens.

De suikerraffinaderij bleef op ruwe suiker onzer beetwortelsuikerfabrieken aangewezen. Door minder bietenverbouw en door vergrooting der capaciteit in „witdraaien” leverden deze fabrieken minder ruwe suiker af, ook al gold voor de laatste campagne nog een regeling, volgens welke de beetwortel-suikerfabrieken niet hun volle capaciteit in het bereiden van witte (geraffineerde) suiker benutten.

Een beschouwing der cijfers in Staat B doet zien, dat de teruggang van 1917 op 1918 zich in alle provinciën vertoont met uitzondering van Noord-Holland, waar in Amsterdam nog een toename valt te constateeren van 4000 arbeiders (toe te schrijven aan de diamantindustrie, de munitie en de confectie) en van Zeeland, waar een onbeduidende toename plaats vond. Het zwaarst werd natuurlijk Overijssel getroffen, waar een teruggang van 38964 op 26797 plaats had, nadat van 1916 op 1917 reeds een vermindering met 4561 arbeiders was waargenomen. Het is te vreezen, dat belangrijke verbetering zich nog lang zal doen wachten, daar de katoen-industrie voor haar grondstoffen geheel op het buitenland is aangewezen.

Ook Limburg (aardewerk en glas) en het zuidelijk deel van Zuid-Holland, gingen sterk achteruit.

De verhoudingscijfers voor jongens, meisjes, vrouwen en mannen ondergingen door verschillende oorzaken verandering. Bij bedrijfsslapte worden in 't algemeen de mannen het langst aan het werk gehouden, terwijl de aanvulling, die in den regel jeugdige personen betreft, stilstaat. Vandaar dat b.v. in de textielindustrie van 1917 op 1918 de volgende wijziging plaats had:

	1917	verhouding	1918	verhouding	afname	% van 1917
Jongens . . .	5138	10 %	3145	8,9 %	1993	39
Meisjes . . .	6751	13 „	4141	11,7 „	2610	39
Vrouwen . . .	13711	26,4 „	9135	25,6 „	4576	33
Mannen . . .	26279	50,6 „	19149	53,8 „	7130	27
Totaal . . .	51879	100 „	35570	100 „	16309	31

Voor de metaalbedrijven zijn deze getallen:

	1917	verhouding	1918	verhouding	afname	% van 1917
Jongens . . .	9781	11,5 %	8393	10,9 %	1388	14
Meisjes . . .	1483	1,7 "	1110	1,4 "	373	25
Vrouwen . . .	3021	3,6 "	2448	3,2 "	573	19
Mannen . . .	70742	83,2 "	65023	84,5 "	5719	8
Totaal . . .	85027	100 "	76974	100 "	8053	9,5

In beide belangrijke bedrijfspgroepen ziet men duidelijk bij inkrimping der productie een sterkere afname van jongens dan van mannen en evenzoo een sterkere afname van meisjes dan van vrouwen, terwijl ook de vrouwen eerder ontslagen worden dan mannen. De betrekkelijk zeer sterke afname van vrouwen en meisjes in de metaalindustrie is echter ook een gevolg van de slapte in de gloeilampenfabricage, waar het vrouwelijk element overweegt.

Een nadere beschouwing van de totaalcijfers van staat A, werpt nog licht op het navolgende.

	Vrouwen.	Meisjes.	Vrouwen en Meisjes.	Mannen.	Jongens.	Mannen en Jongens.	Totaal.
1914	41.518	21.072	62.590	217.294	33.746	251.040	313.630
1916	47.257	24.680	71.937	223.385	35.249	258.634	330.571
1917	48.427	25.310	73.737	220.412	32.568	252.980	326.717
1918	43.546	22.160	65.706	208.595	28.394	236.989	302.695

De relatieve toeneming van den vrouwenarbeid blijkt uit de cijfers, aangevende het aantal vrouwelijke arbeiders op 100 arbeiders. Dit was

1 Mei 1914	20
„ 1916	22
„ 1917	23
„ 1918	22

Het is niet mogelijk uit deze cijfers, die onder den invloed staan van abnormaal groote werkloosheid op 1 Mei 1918, conclusies te verbinden, welke tot voorspellingen over de ontwikkeling van den vrouwenarbeid kunnen leiden. Duidelijk valt ook hierbij op, dat de achteruitgang in bedrijvigheid, die tot ontslag van 16.000 manlijke arbeiders leidde, op 253.000 of 6 %, het aantal arbeidsters deed afnemen met 8000 op een totaal van $\pm$ 74.000, dus met 11 %. Gaat de herleving der industrie gepaard met het terugkomen der gemobiliseerde arbeiders, dan is niet te verwachten, dat er groote wijzigingen komen in de verhouding van het aantal mannelijke tot dat der vrouwelijke arbeiders.

Het districtshoofd te Amsterdam (5de District) liet het volgend verslagje over den vrouwenarbeid in de hoofdstad samenstellen.

In het afgelopen jaar werd wederom een belangrijke uitbreiding van vrouwenarbeid geconstateerd, welke echter in vele bedrijven slechts

van voorbijgaanden aard was. Zoo verrees bijv. een fabriek van gasmaskers, waar gedurende enkele maanden door een 80-tal meisjes werd gewerkt.

In de zomermaanden was een groot aantal vrouwen werkzaam in de groentenzouterijen. De omvang van het personeel bedroeg in 8 inrichtingen 74 mannen, 138 meisjes en vrouwen, 88 gehuwde vrouwen, totaal 300 personen.

Het afhaken van sperzie- en snijboonen geschiedde in 1917 nog, op een enkele uitzondering na, in huisindustrie.

De *Gasgloeilichtkousjesfabrieken*, waarvan enkele in de eerste oorlogs-jaren met groot personeel werkten, werden, wegens gebrek aan afzet naar het buitenland, stopgezet.

Twee fabrieken van *vloermatten*, waarin totaal 96 jongens en meisjes werkten, werden wegens gebrek aan grondstof (cocos) eveneens stopgezet.

Daarentegen werden weder kleinere fabrieken voor wasch- en poets-artikelen, die veel vrouwelijk personeel employeeren en 2 fabrieken van bouillonblokjes met totaal 48 vrouwen, opgericht.

De groote *garnalenpellerij*, waar in 1916 een 150-tal vrouwen werkten, voornamelijk voor export, werd verplaatst en het personeel verminderd.

Dit jaar vonden daar slechts $\pm$ 50 vrouwen vrij geregeld werk.

De *Kledingindustrie* bleef zich sterk uitbreiden; voornamelijk die fabrieken, waarin de betere soorten lingerie's voor dames vervaardigd worden, welke artikelen hier nog weinig werden gemaakt wegens de groote concurrentie van het buitenland op onze markten; verder de fabrieken van damesbovenkleeding en vooral die van mantels.

Ter vergelijking met de cijfers in het jaarverslag over 1911 van deze bedrijven met meer dan 10 personen, geeft nevenstaand staatje van die uitbreiding een duidelijk beeld.

De uitbreiding van het personeel geldt evenzeer voor de mannen in het kledingbedrijf.

In alle mantelfabrieken (die onder de rubriek „dameskleeding” zijn opgenomen) zijn de coupeurs en persers mannen; slechts bij uitzondering zijn daarin ook mannelijke kleermakers werkzaam. In al deze bedrijven is het vrouwelijk personeel aanmerkelijk uitgebreider dan het mannelijke. In de stroo- en vilthoedenfabriek is dit niet het geval; het bedienen der persen is mannenarbeid.

In de bontwerkerijen is in vergelijking met andere bedrijven de verhouding van arbeid van mannen en vrouwen, niet zoo afwijkend. In 7 bedrijven met totaal 125 personen zijn 58 mannen en 67 vrouwen werkzaam.

Voorts blijkt uit den staat, dat het dameshoedenvak nog als regel kleinbedrijf blijft, daar slechts in 12 bedrijven meer dan 10 personen werken. De meeste ateliers zijn aan winkels verbonden en leveren ook alleen werk voor eigen winkel; de confectie is hierin nog uitzondering.

Bedrijven.	10 t/m. 25 pers.			26—50 pers.			51—100 pers.			101—200 pers.			meer dan 200 pers.			Totaal.		
	Inr.	Mn.	Vr.	Inr.	Mn.	Vr.	Inr.	Mn.	Vr.	Inr.	Mn.	Vr.	Inr.	Mn.	Vr.	Inr.	Mn.	Vr.
Heerenkleeding	39	190	396	14	152	306	10	123	557	3	83	347	1	311	32	67	859	1638
Lingeriefabrieken	44	3	711	17	9	577	10	7	627	6	11	780	3	35	1361	80	65	4056
Dameskleeding	62	65	917	26	116	797	18	70	1192	5	24	700	3	122	1436	114	397	5042
Tricotfabrieken en -breierijen	4	—	52	2	2	67	—	—	—	—	—	—	1	54	156	7	56	275
Dameshoedenateliers	9	—	112	3	—	102	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12	—	214
Stroo- en vilthoedenfabrieken	2	27	10	—	—	—	1	42	46	1	59	61	—	—	—	4	128	117
Pettenmakerijen	4	8	54	5	28	126	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9	36	180
Bontwerkerijen	6	45	51	1	13	16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	58	67
Modeartikelen	3	3	46	—	—	—	1	—	53	1	—	104	—	—	—	5	3	203
Totaal in 1917	173	341	2349	68	320	1991	40	242	2475	16	177	1992	8	522	2985	305	1602	11792
			2690			2311			2717			2169			3507		13394	
Totaal in 1911	97	132	1343	41	175	1269	16	76	1025	8	121	1003	3	66	1079	165	570	5719
			1475			1444			1101			1124			1145			6289

HOOFDSTUK XVIII.

Instellingen van onderwijs, door werkgevers beheerd of gesteund ten behoeve hunner werklieden.

KOOK- EN HUISHOUDONDERWIJS VOOR ARBEIDSTERS.

In aansluiting aan hetgeen omtrent bovenstaand onderwerp werd gerapporteerd in hoofdstuk XVIII van het Centraal-Verslag over 1915, kan ditmaal het volgende worden medegedeeld.

De directie der **N.V. Philips' Gloeilampenfabrieken te Eindhoven**, het groote nut van het huishoudonderwijs voor de fabrieksbevolking inziende, opende den 1sten Mei 1917 hare huishoudschool.

Bij de eerste inschrijving van leerlingen meldden zich ± 1000 arbeidsters aan. Dit cijfer bewijst reeds dadelijk, dat de meisjes zelf inzien, dat een goede huisvrouw voor haar gezin veel waard is. Intusschen komen nog steeds nieuwe aanvragen in, en hoewel het plan oorspronkelijk was, te beginnen met drie cursussen voor naaien en drie voor koken, besloot de firma, gezien het groot aantal aangiften, het aantal naaicursussen te verdubbelen.

Aangezien tot elken cursus slechts 16 leerlingen kunnen worden toegelaten, moest een schifting gemaakt worden. De oudste meisjes en zij, die te kennen gaven, dat zij binnen afzienbaren tijd in het huwelijk zouden treden, werden het eerst tot de cursussen toegelaten.

De zes naaicursussen worden gegeven door 5 leeraren der departementale Nutsschool; elke cursus 2 maal per week van 5.30 tot 7.30. Onderricht wordt gegeven in verstellen en naaien van eenvoudig ondergoed en tot slot, in het maken van een blouse. De lessen zijn kosteloos. De gemaakte kledingstukken mogen worden medegenomen, de stof is verkrijgbaar tegen den kostenden prijs, de verdere benodigdheden worden gratis verstrekt.

De leerlingen maken de patronen in papier, teekenen ze in teekenboeken, terwijl de firma de leerlingen ook voorziet van den daarbij behoorenden gedrukten tekst.

De duur van elken naaicursus is ongeveer zes maanden.

De drie kookcursussen worden gegeven door de gediplomeerde directrice der school, elke cursus 2 maal per week, telkens van 5.30 tot 8 uur. Zij zijn eveneens kosteloos en duren elk ± 3 maanden.

Onderricht wordt gegeven in het bereiden van den volkspot, een eenvoudigen burgerpot en in de allereerste beginselen van warenkennis en

voedingsleer. Tevens worden op de lessen zooveel mogelijk huishoudkundige wenken gegeven, opdat de meisjes thuis de nieuwere begrippen kunnen laten doordringen. De meisjes volgen de lessen vol belangstelling en de opgedane kennis oefent alras invloed uit in haar onmiddellijke omgeving.

Het door de meisjes bereide eten wordt op de les door haar genuttigd.

De inmaak, benoodigd voor de gaarkeuken der fabriek, wordt door de meisjes verricht.

Na afloop van den cursus krijgen die leerlingen, die van de noodige bekwaamheid blijk hebben gegeven, een diploma. De leerlingen der kooklessen krijgen daarenboven nog een kookboekje, uitgegeven door de N.V. Philips' Gloeilampenfabrieken (niet in den handel.)

In één jaar kunnen circa 192 meisjes haar naaidiploma en 192 meisjes haar kookdiploma halen.

Het plan bestaat, bovengenoemde kookcursussen ook te doen geven aan vrouwen der arbeiders, terwijl in de toekomst ook onderricht gegeven zal worden in wasschen, strijken en huishoudkunde.

Het oppertoezicht berust bij Mevr. A. Philips-de Jongh, die meermalen de lessen bijwoont en geregeld de diploma's met een toepasselijk woord uitreikt.

Het onderricht in de spijsbereiding, speciaal ten behoeve der vrouwelijke fabrieksarbeidsters in **Twente**, heeft sedert 1915 groote uitbreiding ondergaan, niettegenstaande men in den laatsten tijd met groote bezwaren te kampen had, als gevolg van de moeilijke levensmiddelenvoorziening.

Gelukkig kon telkens het stopzetten der lessen, die vooral in deze tijden van groot praktisch belang zijn, voorkomen worden.

De lessen waren er op ingericht, de arbeidsters te leeren, zich bij de bereiding van spijzen aan de tegenwoordige moeilijkheden ten opzichte der voedselvoorziening aan te passen, waardoor besparing van levensmiddelen en van brandstoffen kan worden verkregen.

Bovendien hebben de huisbezoeken van de leeraren het groote nut, dat het onderwijs ook de gezinnen bereikt en de behulpzame hand wordt geboden, daar waar zulks noodig is. Het zou dus zeer te betreuren geweest zijn thans de lessen te moeten stopzetten, daar de arbeidsters, door het stilstaan der fabrieken, juist nu over veel tijd beschikken, die zij op deze wijze nuttig kunnen besteden, hetgeen het gezinsleven ten goede kan komen.

Een woord van erkentelijkheid komt dan ook toe aan de Gemeentelijke autoriteiten, die bereid waren het onderwijs te blijven steunen en aan de fabrikanten, die bereid bleven het te bekostigen.

Van verloop der lessen, de zoo dikwijls geuite klacht, is in Twente geen sprake. Stonden sommige arbeidsters in 't begin wat wantrouwend tegenover het kookonderwijs en kwam men aanvankelijk wat schoorvoetend, eenmaal leerling, was het één vragen naar méér onderwijs.

Met de leerkrachten werden dikwijls moeilijkheden ondervonden, daar zij zich niet gemakkelijk aanpassen aan het sociale werk, dat aan de lessen verbonden is, zooals huisbezoek, inkoopen met de leerlingen, enz. enz. Hoewel voor het verkrijgen van een grondige kennis zoowel theorie als praktijk bij het geven der lessen niet gemist kunnen worden, wordt toch

vooral van haar geeischt, dat zij deze vrij houden van schoolonderwijs en zooveel mogelijk aanpassen aan het praktische leven van den werkman.

De Inspectrice van den Arbeid is ook in dit verslagjaar steeds doende geweest de uitbreiding van het onderwijs te bevorderen en heeft de leiding van de cursussen gehad.

In het geheel werden door haar 123-maal des avonds de lessen bezocht en gecontroleerd en hield zij 71-maal met officiële personen en 145-maal met fabrikanten besprekingen.

Bovendien woonde zij 5 algemeene vergaderingen bij.

Ter bekoming van goede leerkrachten en verdere uitbreiding van het onderwijs werden eenige vakscholen door haar bezocht.

Door haar toedoen werd te **Hengelo** een vereeniging gesticht, die den naam draagt van „Vereeniging voor Kook- en Huishoudonderwijs aan Fabrieksarbeidsters”. Leden zijn de directies der fabrieken en art. 2 van het reglement luidt: „de Vereeniging heeft ten doel de fabrieksarbeidsters in de gelegenheid te stellen zich die kundigheden eigen te maken, die zij later noodig hebben als vrouw en moeder, en tracht dit doel te bereiken:

a. door cursussen te laten geven in kook-, huishoud-, wasch- en naai-onderwijs; eenvoudige gezondheidsleer; eerste hulp bij ongelukken; verzorging van zuigelingen; inrichting der woning.

b. door het verstrekken van populaire geschriften overeenkomende met het doel der Vereeniging, die bij de arbeidsters interesse opwekken ter verbetering en veraangenaming van het huiselijk leven.

c. door het samenwerken met andere vereenigingen, die hetzelfde doel beoogen.

Ten behoeve van het onderwijs is te Hengelo een degelijke, hoewel eenvoudige, leerkeuken ingericht in de gebouwen der Koninklijke Weefgoederenfabriek.

Dit lokaal is, ten gebruike voor het onderwijs, met inbegrip van den inventaris door de directie der fabriek aan de Vereeniging aangeboden.

Tevens zijn alle voorbereidingen getroffen voor de inrichting van een tweede en een derde lokaal voor huishoud- en waschonderwijs.

Het beginsel, waarvan men uitgaat is: de arbeidsters die kennis bij te brengen die zij thuis, in het gezin, behoeven en dan zoo praktisch en volledig mogelijk.

Er worden te Hengelo geregeld 5 avondlessen per week gegeven voor ongehuwde fabrieksarbeidsters, met onderbreking door drie weken vacantie. Voor deze lessen zendt iedere fabrikant de deelnemers, in verhouding tot het aantal arbeidsters, dat gemiddeld op zijn fabriek werkzaam is. Verder worden twee vervollessen gegeven. Deze vervollessen zijn bestemd voor leerlingen, die de eerste cursussen in koken bezochten.

Het onderwijs bestaat daar uit huishoudkunde en meer uitgebreid kookonderwijs. Met het oog op de buitengewone omstandigheden ontvangen de leerlingen ook dit onderwijs gratis, hoewel het eerst in de bedoeling lag een kleine vergoeding voor vervollessen te vragen.

Verder wordt een cursus gegeven in eenvoudig koken, aan gehuwde vrouwen, wier mannen in de fabrieken arbeiden.

LEERKEUKEN TE ENSCHEDE.

LEERKEUKEN TE ENSCHEDE.

Met het oog op de moeilijkheid tot het bekomen der benodigdheden, werd de waschcursus uitgesteld, doch zal een cursus worden ingericht in het opmaken der wasch en het strijken. De directie der Nederlandsche Katoenspinnerij bood hiervoor het ruime strijklokaal aan, dat behoort bij de wasscherij, die aan deze fabriek verbonden is. Het ligt in de bedoeling dezen cursus te doen geven door de directrice van deze strijkerij.

Te **Enschede** werd in April 1917 in de fabrieksschool een werkelijke modelkeuken ingericht, die zeker eenig in ons land genoemd kan worden. De bedoeling is daar ook gelegenheid voor kookonderwijs te geven aan personen uit den gegoeden stand, doch dan alleen des middags, daar het lokaal in de avonduren beschikbaar moet blijven voor lessen aan fabrieksarbeidsters.

De belangstellende damescommissie, die den directeur der fabrieksschool terzijde staat, heeft alle eer van de inrichting. Uit den aard der zaak berust de leiding van het onderwijs bij den directeur der fabrieksschool, doch waar zoowel hij als de Inspectrice van den Arbeid ieder voor een groot deel bijdroegen tot het totstandkomen van dit onderwijs, werd meermalen overleg gepleegd. Er werden dit jaar geregeld 4 avondlessen per week gegeven aan fabrieksarbeidsters en twee middaglessen aan gehuwde vrouwen, wier mannen op de fabrieken werkzaam zijn.

Getracht wordt het mogelijk te maken, dat één avond per week het lokaal beschikbaar komt voor de arbeidsters, wier werkgevers niet bij de Fabrikantenvereeniging zijn aangesloten.

Te **Oldenzaal** moest het lokaal op het Gemeentehuis, door het Gemeentebestuur aanvankelijk afgestaan, in gebruik worden genomen voor distributiedoeleinden.

Door de welwillende medewerking van den Pastoor werd daarop in het nieuwe ziekenhuis een leerkeuken met huishoud- en waschlokaal ter beschikking van het onderwijs gesteld.

In het begin van 1917 werden wekelijks drie avond- en drie middaglessen gegeven, die later tot twee moesten worden ingekrompen.

Het onderwijs zal thans gegeven worden door twee Zusters van het klooster aldaar, die in 1916 door de Overste naar de huishoudschool op het Zandpad te Amsterdam zijn gezonden, om zich in het geven van onderwijs te bekwamen.

Te **Almelo**, waar aanvankelijk vijf avond- en twee middaglessen per week gegeven werden, in een lokaal door de Gemeente daartoe afgestaan, moesten deze lessen gestaakt worden, daar het lokaal niet langer meer beschikbaar werd gesteld.

Dit is te betreuren, daar van de zijde van den Burgemeester, fabrikanten en arbeidsters de belangstelling groot was.

Het was niet mogelijk, ondanks alle bemoeiingen, een ander geschikt lokaal te vinden.

Op het einde van het jaar werd echter door een der fabrikanten een

heerenhuis geschonken, dat voor zijn rekening wordt ingericht als meisjes-vakschool en waar nu ook de lessen voor fabrieksarbeidsters zullen worden voortgezet.

Te **Deventer** werden drie avondlessen per week gegeven in een lokaal, door de gezamenlijke fabrikanten gehuurd van de Vrouwenarbeidsschool. Een gedeelte van het jaar moesten de lessen worden stopgezet door het vertrek der leerares, doch thans is er weer een geschikte leerkracht aanwezig.

Te **Rijssen** blijft het onderwijs zeer goede vruchten afwerpen, mede door het practisch huisbezoek der leerares. Er worden twee lessen per week gegeven voor ongehuwde fabrieksarbeidsters en één les per week voor gehuwde vrouwen, wier mannen in de fabriek werkzaam zijn.

Op het programma staat — en dit punt is reeds in begin van uitvoering —, dat de leerares aldaar eens per week, en om beurten, aan één der leerlingen les geeft in de eigen woning van deze, op een tijd, dat het klaargemaakte maal door het gezin des middags gebruikt kan worden.

Dat het onderwijs door de gehuwde vrouwen zeer gewaardeerd wordt, blijkt uit het feit, dat steeds meer vrouwen vragen om toelating en om méér lessen en dat er leerlingen onder zijn, die den 50-jarigen leeftijd bereikt hebben.

Te **Nijverdal** ging het onderwijs ook geregeld door, met twee lessen per week, terwijl aldaar twee vervolgcursussen zijn ingericht. De deelnemers aan de eerste lessen brengen reeds het geleerde in toepassing door in een daartoe ingerichte loods het eten te koken voor de mannen, die door stilstand der fabriek op het land werken.

Te **Boekelo** en te **Borne** worden de schaftlokalen voor vrouwelijke arbeidsters tot leerkeukens ingericht en wordt eens per week kookles gegeven. Van de gehuwde vrouwen kon op deze plaatsen nog geen deelname verkregen worden.

Te **Goor** werd door de medewerking van den Burgemeester een lokaal in de gemeenteschool als leerkeuken ingericht, waar des Zaterdagmiddags kookles gegeven wordt.

De bedoeling van een der fabrikanten, om een keurige leerkeuken in de fabriek in te richten, kon door de tijdsomstandigheden nog niet verwezenlijkt worden.

Te **Haaksbergen** werd ten behoeve van het kook- en huishoudonderwijs door een der ingezetenen een bovenhuis ter beschikking gesteld en van het Gemeentebestuur een subsidie van f 50.— per jaar verkregen, waar tegenover de toezegging werd gedaan, dat de lessen mochten worden bezocht door telkens twee meisjes of gehuwde vrouwen uit de gemeente, die een huishouding te verzorgen hebben, maar niet op een fabriek arbeiden.

Toen alle voorbereidende bemoeiingen waren getroffen en de leerkracht was benoemd, nam de grenswacht-commandant aldaar het lokaal, onder

voorgeven dit noodig te hebben, in gebruik. Door medewerking van den Burgemeester kreeg men toen de beschikking over een ander lokaal, zoodat de lessen toch voortgang konden hebben.

Te **Delden** was het zeer moeilijk een geschikt lokaal te vinden, ondanks alle medewerking van den Burgemeester. Er werd een lokaal van een logement gehuurd en aldaar les gegeven. Op den duur bleek deze plaats ongeschikt te zijn voor de meisjes en met medewerking van den Voorzitter van een Arbeidersvereeniging werd een lokaal van het Vereenigingsgebouw beschikbaar gesteld, waarvan de huur door de fabrikanten werd gedragen. Aldaar werd met den nieuwen cursus begonnen, doch de lessen konden niet vervolgd worden, omdat het Bestuur, ondanks een krachtige poging van zijn Voorzitter, meende, dat het niet op den weg lag der Vereeniging een harer lokalen voortdurend voor het onderwijs te verhuren.

Wat de kosten over het algemeen genomen aangaat, kan worden meegedeeld, dat deze per leerling voor de dertien wekelijksche lessen, waaruit iedere cursus bestaat, gemiddeld $\pm$ f 7.— bedroegen.

De ongehuwde arbeidsters gebruiken een maaltijd op de les, de gehuwde vrouwen nemen het klaargemaakte eten mee naar huis.

De leeraressen ontvangen een salaris van twee honderd gulden per jaar per wekelijksche les van $2\frac{1}{2}$ uur, met inbegrip van drie weken vacantie, terwijl op enkele plaatsen duurtetoeslag gegeven wordt.

De bezoeken, die in den zomer plaats zouden hebben, om de inrichting van de woningen van het Tuindorp te Hengelo en de fabriekswoningen te Enschede te zien, konden wegens de tijdsomstandigheden niet doorgaan.

De directie van de Amsterdamsche Huishoudschool Gabriël Metsustraat, toonde hare belangstelling in het onderwijs, door gedurende bijna twee jaren voor een onderwijzeres de lessen zoo in te richten, dat zij deze drie dagen per week kon bijwonen en haar diploma behalen.

HOOFDSTUK XIX.

Scheidsrechterlijke beslechting van arbeidsgeschillen.

Een nieuwe taak werd in dit verslagjaar op de schouders van den Directeur-Generaal gelegd, toen hem onderscheidene loongeschillen ter beslechting werden voorgelegd.

Zooals in Hoofdstuk XX (Prijsregeling der turf) wordt medegedeeld, traden ook dit jaar bij den aanvang van het veenderijbedrijf loongeschillen op, die tot stakingen aanleiding gaven. In vele gevallen konden partijen niet tot eene minnelijke schikking geraken en ging veel kostbare tijd, die noodzakelijk aan de productie gewijd moest worden, verloren.

Eenzelfde omstandigheid deed zich voor in verschillende landbouwstroken der provincie Groningen. Tengevolge van de sterk gerezen vraag naar producten van den landbouw, waren ook hier de prijzen zeer sterk gestegen, hetgeen de arbeiders prikkelde, belangrijk hogere arbeidsvoorwaarden te bedingen, waartoe zij overigens ook voor een belangrijk deel vanzelf reeds genoopt werden door de zeer sterk verhoogde kosten van het levensonderhoud.

In vele gevallen weigerden de werkgevers de looneischen in te willigen. Voor zoover tegen-aanbiedingen gedaan werden meende de tegenpartij, deze niet te moeten aanvaarden.

Waar het landsbelang medebracht, dat zooveel mogelijk voedsel geproduceerd zou worden, was het dus van het uiterste gewicht, dat de stakingen werden opgeheven. Teneinde hiertoe te geraken, bood de Minister van Landbouw in de geschetste gevallen zijne bemiddeling aan, die hierin bestond, dat partijen het geschil aan de beoordeeling van een door den Minister aan te wijzen onpartijdigen arbiter, ter beslissing zouden voorleggen.

In enkele gevallen werd deze oplossing door beide partijen gaarne en aanstonds aanvaard. In sommige gevallen moest één, dan wel beide partijen, hiertoe met eenige overreding gebracht worden.

Als scheidsrechter werd door den Minister de Directeur-Generaal van den Arbeid aangewezen, die in den loop van 1917 de navolgende loongeschillen heeft beslecht:

Veenderijgeschil Barger Oosterveen.

Idem Nieuw Weerdinge.

Idem Emmer Compascuum en Emmer Erfscheidenveen.

Landbouwgeschil Veenkoloniën.

Idem Oldambt.

Idem Hoogeland van Groningen.

Idem Westerwolde.

De arbiter aanvaardde zijn taak slechts na uitdrukkelijke verzekering, dat beide bij het geschil betrokken partijen zich onvoorwaardelijk bij zijn uitspraak zouden nederleggen en de stakende partij het werk onmiddellijk, in afwachting van die uitspraak, zou hervatten.

Aldus geschiedde.

Ter voorlichting van den scheidsrechter zonden de partijen eene schriftelijke uiteenzetting van hun standpunt in, terwijl de arbiter voorts in het centrum van het geschil de gelegenheid gaf, de partijen tegenover elkander te hooren.

In verband hiermede werden door den Directeur-Generaal vergaderingen met de bij ieder geschil betrokken belanghebbenden belegd:

te Nieuw Amsterdam (voor Barger Oosterveen)

te Exlo (voor Nieuw Weerdinge)

te Emmer Compasuum (voor Emmer Compasuum en Emmer Erfscheidenveen)

te Veendam (voor Veenkoloniën)

te Winschoten (voor Oldambt en later voor Westerwolde)

terwijl het verhoor der partijen uit het Hoogeland, te 's-Gravenhage plaats vond.

Van al deze verhooren werden nauwkeurige en uitvoerige notulen vervaardigd door den Hoofddcommies, Hoofd van Administratie ter Directie van den Arbeid, terwijl de zittingen voor de landbouwgeschillen in de veenkoloniën en Oldambt mede werden bijgewoond door den Inspecteur van den Landbouw, I. G. J. KAKEBEEKE, die daartoe door den Minister van Landbouw aan den Directeur-Generaal ter eventueele voorlichting van dezen was toegevoegd.

Bij het verhoor van de partijen uit Westerwolde waren, in plaats van genoemden Inspecteur aanwezig de Rijkslandbouwleeraren J. KOK uit Veendam en A. MINDERHOUD uit Groningen.

De verhooren van de partijen, betrokken bij de veenderijgeschillen, werden alle bijgewoond door den Controleur van den Arbeid J. MULDER.

Hieronder zullen de gedane uitspraken in extenso worden medegedeeld, aangezien daarin de aard van het geschil uitvoerig werd uiteengezet en door de lezing der volledig gemotiveerde uitspraken een beter overzicht der gedingen kan worden verkregen.

In het kort komen de uitspraken hierop neer, dat de eischen der arbeiders in de veenderijgeschillen voor Barger Oosterveen, Emmer Compasuum, Emmer Erfscheidenveen en Nieuw Weerdinge in hoofdzaak worden toegewezen.

Voor de *Veenkoloniën* werd de hoofdeisch der arbeiders afgewezen en het aanbod der werkgevers gehandhaafd; zoodat het dagloon voor de losse arbeiders op *f* 2.50 per dag werd gebracht. Daarentegen werd de eisch der arbeiders voor de vrouwenloozen toegewezen. De arbiter overwoog in zijn uitspraak, dat er geen reden was om een zóó groot verschil in het loon der vrouwelijke en mannelijke arbeidskrachten in het landbouwbedrijf als thans te constateeren viel, te handhaven. Voor de oogstwerkzaamheden werden de eischen der arbeiders ten deele toegewezen, ten deele de aanbiedingen der werkgevers gehandhaafd, en voor een ander deel nieuwe bepalingen door den arbiter vastgesteld.

Ook voor het *Oldambt* werd de voornaamste eisch der arbeiders, waarbij eene verhooging van het uurloon met 5 cents bedongen werd, afgewezen en de aanbieding der patroons, die eene verhooging van 2½ cent hadden aangeboden, aanvaard. Daarentegen werden alle vrouwenloozen door den arbiter met 5 cents per uur verhoogd. Ook werd tegemoetgekomen aan den

wensch der arbeiders, om het zomerloon gedurende een grooter gedeelte van het jaar dan tot dusverre gebruikelijk was, te doen gelden. Dit zal nu gedurende 7 maanden des jaars worden toegekend. Voorts werden nog enkele andere eischen der arbeiders van ondergeschikten aard toegewezen.

Bij de uitspraak over het geschil voor de Noordelijke Bouwstreek van Groningen (z.g. *Hoogeland*), werden de looneischen ten deele toegewezen, ten deele de aanbiedingen der patroons gehandhaafd, terwijl op verzoek van werkgevers en arbeiders, bij een nadere uitspraak voor verschillende oogstwerkzaamheden een nieuw tarief door den scheidsrechter werd vastgesteld.

De loonregeling, die voor *Westerwolde* door den scheidsrechter werd vastgesteld, sloot aan bij zijn uitspraak voor de overeenkomstige werkzaamheden voor de Veenkoloniën. In aansluiting hiermede werd het uurloon voor de gewone werkzaamheden overeenkomstig den looneisch gesteld op 20—22½ cent voor de mannen en op 15—17½ cent voor de vrouwen. Alleen voor de haver werd belangrijk van genoemde uitspraak afgeweken, omdat dit gewas in *Westerwolde*, waar hoofdzakelijk zandgrond wordt aangetroffen, tengevolge van de weersgesteldheid in 1917 nagenoeg verdroogd was en de oogst mitsdien weinig inspanning vereischte. De eischen der arbeiders werden overigens ingewilligd voor het zichten van gerst, rogge, tarwe, het ophokken bij zelfbinden en het rooien van aardappelen en suikerbieten, behalve voor wat de bieten aangaat, welke op zandgrond gerooid worden, waarvoor de aanbieding der boeren is gehandhaafd. Ditzelfde is geschied met de loonen voor het oogsten van boonen, mosterd en andere zaderijen, het zichten achter de machine aflegger en voor het zichten in urengeld. Voor de andere werkzaamheden zijn door den scheidsrechter van de eischen en aanbiedingen afwijkende tarieven vastgesteld.

Een eenigszins ander karakter droeg de uitspraak, die aan den Directeur-Generaal van den Arbeid verzocht werd, ten einde moeilijkheden gerezen in *het bakkersbedrijf te Amsterdam*, tot oplossing te brengen.

De bakkersgezellen en broodbezorgersorganisaties hadden met de patroons voorloopige overeenstemming gekregen omtrent de door de werknemers te verdienen loonen. De werkgevers erkenden de billijkheid der nieuwe loonregeling, doch maakten bezwaar die in te voeren, tenzij de Regeering zou tegemoetkomen aan de wenschen der bakkerspatroons, omtrent den aan dezen in rekening te brengen prijs van het meel.

Aan den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel werd door beide partijen verzocht een arbiter aan te wijzen, die zou hebben uit te maken of, nadat de prijs van het ongebuild meel met f 2,50 per 100 K.G. verlaagd zou zijn, het bakkersbedrijf de verhoogde loonen zou kunnen betalen, zonder dat een billijke winstmarge verloren zou gaan, terwijl, werd deze vraag door den scheidsrechter ontkennend beantwoord, deze moest vaststellen wat met in achtneming der wederzijdsche belangen dan wel zou kunnen worden toegestaan. Van de zijde der patroons werd gewenscht, dat de scheidsrechter zou zijn een accountant, van de zijde der arbeiders, dat hij zou zijn een persoon in openbare functie. De patroons verklaarden echter zich met dit laatste te kunnen vereenigen, mits de arbiter zich door accountantsonderzoek zou laten voorlichten.

De scheidsrechter heeft na een uitvoerig onderzoek beslist, dat inderdaad bij inwilliging van de eischen der arbeiders een behoorlijke winstmarge aan de meeste bakkersondernemingen verzekerd was.

Hieronder volgen de in ieder geschil gewezen uitspraken. In de uitgave der Directie van den Arbeid no. 22 (Arbeidersbudgets gedurende de crisis) zijn enkele huishoudrekeningen van veenarbeiders- en landarbeidersgezinnen opgenomen die tot de voorbereiding van de arbitrale beslissingen hebben gediend.

Daar in de uitspraken naar die budgetten wordt verwezen, worden zij gemakshalve ook in dit verslag weder opgenomen.

VEENDERIJGESCHIL EMMERCOMPASCUUM EN EMMER ERFSCHEIDENVEEN.

De ondergeteekende werd door den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel aangewezen als scheidsrechter in een loonsgeschil tusschen:

a. de afdeling Emmer Compasuum en Emmer Erfscheidenveen van den Vervenersbond als partij ter eene en

b. de Neutrale Werkliedenvereniging „Ons Belang” te Emmer Erfscheidenveen en de Werkliedenvereniging te Emmer Compasuum, als partijen ter andere zijde.

Partij ter eene zijde had de arbitrage verzocht bij telegram aan den Minister voornoemd van 17 Maart j.l.;

partijen ter andere zijde hadden in de vergadering, gehouden te Emmer Compasuum op 21 Maart 1917, deze arbitrage aanvaard met de verbintenis, zich aan de arbitrale uitspraak zonder voorbehoud volledig te zullen onderwerpen en inmiddels den arbeid weder op te vatten.

In de genoemde vergadering werden de door de partij ter eene zijde gedane aanbiedingen, en de door de partij ter andere zijde gestelde eischen met elkander vergeleken en werden deze bevonden te zijn als in onderstaanden staat vermeld.

Tevens zijn hierbij gevoegd de bedragen, die in 1916 voor de betreffende werkzaamheden golden.

	Tarief 1916.		Tarief 1917.	
		Eisch werklieden.	Aanbod patroons.	
DEELZETTEN (kruiwerk)				
2 voet diep, 20 voet breed, per bonk . . .	f 1.75	f 2.00	f 1.90	
2 1/2 " " 25 " " " " . . .	" 2.22 1/2	" 2.75	" 2.50	
GREPPELEN EN KARBONKEN				
Het tarief van 1916 blijft, met instemming van beide partijen, ongewijzigd gehandhaafd.				
KLEENEN OF VELDSLECHTEN				
Put 4 M. breed, per bonk	" 0.60	" 0.60	" 0.60	
Splitting of klem-sloot	" 1.25—2.50	" 2.50	" 1.25—2.75	
INBONKEN				
Veenbestoppen, breed 7 voet, diep 2 voet . .	" 0.55	" 0.70	" 0.60	
" " 7 " " 2 1/2 " " . . .	" 0.65	" 0.85	" 0.70	
" " 7 " " dieper dan 2 1/2 vt. . .	" 0.75	meerdere diepte naar verhouding	" 0.80	

De patroons hebben tegen berekening der meerdere diepte naar verhouding geen bezwaar. De andere bepalingen van het tarief voor inbonken blijven ongewijzigd.

	Tarief 1916.	Tarief 1917.	
		Eisch werkheden.	Aanbod patroons.
AFBOLLEN EN BOLAFKROODEN MET SLECHTEN			
Zal niet worden gewijzigd	f 0.55	—	—
PUTSLECHTEN			
Per Meter breed per bonkturf en	" 0.15	—	f 0.17 ¹ / ₂
baggerputten met kruiwerk	" 0.20	—	" 0.22 ¹ / ₂
Overeengekomen wordt, dat het tarief over 1916 niet zal worden gewijzigd.			
TURFGRAVEN (kleine in 't lage)			
Put 4 M. br. t/m. 10 klem	" 14.—	f 19.—	" 16.—
Put 6 M. " " 10 " } per 1) dagwerk.	" 15.50	" 20.50	" 17.50
Put 8 M. " " 10 " }	" 17.—	" 22.—	" 19.—
TURFGRAVEN (dikke in 't lage)			
Put 4 M. br. t/m. 8 klem	" 16.50	" 21.50	" 18.50
Put 6 M. " " 8 " } per 1) dagwerk.	" 18.—	" 23.—	" 20.—
Put 8 M. " " 8 " }	" 19.50	" 24.50	" 21.50
TURFGRAVEN (kleine op 't hooge)			
Put 4 M. br. t/m. 7 klem	" 14.—	" 19.—	" 16.—
Put 6 M. " " 7 " } per 1) dagwerk.	" 15.50	" 20.50	" 17.50
Put 8 M. " " 7 " }	" 17.—	" 22.—	" 19.—
TURFGRAVEN (dikke op 't hooge)			
Put 4 M. br. t/m. 5 klem	" 17.—	" 22.—	" 19.50
Put 6 M. " " 5 " } per 1) dagwerk.	" 18.50	" 23.—	" 21.—
Put 8 M. " " 5 " }	" 20.—	" 24.—	" 22.50
SPLITTING EN KLEMSLOOT (kleine)			
Put 10 M. br. t/m. 10 klem	" 20.—	" 23.—	" 23.—
Put 12 M. " " 10 " } per 1) dagwerk.	" 22.—	" 25.—	" 25.—
Put 14 M. " " 10 " }	" 24.—	" 27.—	" 27.—
Put 16 M. " " 10 " }	" 26.—	" 29.—	" 29.—
SPLITTING EN KLEMSLOOT (dikke)			
Put 10 M. br. t/m. 8 klem	" 23.50	" 25.—	" 25.—
Put 12 M. " " 8 " } per 1) dagwerk.	" 25.50	" 27.—	" 27.—
Put 14 M. " " 8 " }	" 27.50	" 29.—	" 29.—
Put 16 M. " " 8 " }	" 29.50	" 31.—	" 31.—
Put 18 M. " " 8 " }	" 31.50	" 33.—	" 33.—
Put 20 M. " " 8 " }	" 33.50	" 35.—	" 35.—
Overkrooden per Meter	" 0.15	" 0.20	" 0.15
kleine en dikke door elkander.			
Gereedschappen brengen	f 0.15	f 0.15	f 0.15
BAGGER DROOGMAKEN			
Droogmaken per stob	" 6.—	" 7.50	" 6.90
Eenmaal op- en omkammen	" 1.—	" 1.25	" 1.15
Tweede maal op- en omkammen	" 1.—	" 1.25	" 1.15
Op rij zetten	" 0.30	" 0.35	" 0.34
Opstoeken	" 1.50	" 2.10	" 1.65
Zwillen	" 0.70	vervalt	" 0.77
Afdragen	" 1.75	"	—
Voor aangemengde bagger per stobbe meer . . .	" 1.—	"	—

1) De meerdere diepte per klem te berekenen als in het tarief voor 1916 was overeengekomen.

Bovendien wenschen de arbeiders, dat het ontdekken (schoonmaken) der hoopen voortaan als volgt zal worden betaald:

Bagger per stobbe f 0.25
Turf per dagwerk. „ 0.50

Deze werkzaamheden werden tot dusverre niet vergoed, maar waren inbegrepen in de loonen. Het tarief voor het afschepen, waarvoor in 1916 f 1.90 is betaald en welk tarief inmiddels reeds door partijen tot f 2.35 per stobbe bagger verhoogd is, vormt geen punt van geschil bij deze arbitrage.

Het kan van den scheidsrechter moeilijk verlangd worden, dat hij voor elke werkzaamheid afzonderlijk uitspraak doet; hij meent te kunnen volstaan met de vraag of eene verhooging van de werkzaamheden, in hun geheel, als thans geboden of geëischt, rationeel kan worden geacht. Zoo nauwkeurig mogelijk is daarom nagegaan, in welke verhouding het aanbod en de eisch staan tot het loon, dat volgens het in 1914 geldende tarief verdiend werd, berekend per eenheid turf. In bijlage A zijn deze berekeningen te vinden. Hieruit blijkt, dat de partij ter eene zijde tot een andere uitkomst komt dan die ter andere zijde.

De uitkomsten dezer berekeningen zijn in onderstaanden staat vermeld.

	Verhooging in percenten volgens eisch van de arbeiders, vergeleken met het loon 1914.	
	Berekening werkgevers.	Berekening werknemers.
een dagwerk fabrieksturf.	134 $\frac{1}{2}$	110
een dagwerk haardbrandturf	129 $\frac{1}{2}$	131
een stobbe baggerturf.	126 $\frac{1}{4}$	88 $\frac{1}{2}$

In de eerste plaats is nu nagegaan, hoeveel verdiend werd in 1914 en hoeveel volgens den looneisch thans zou kunnen worden verkregen.

Waar bij het turfgraven en droogmaken in zulk een hooge mate de gezinsarbeid op den voorgrond treedt, is het van belang, de aandacht te wijden aan huisgezinnen van verschillende sterkte.

Onder de oogen is gezien de arbeidspraestatie van een gezin, bestaande behalve uit de ouders, uit 4 jeugdige kinderen, (oud 6, 4, 2 en $\frac{1}{2}$ jaar) en een gezin, bestaande uit vader, moeder en 8 kinderen, oud 20 (dochter), 16 (zoon), 14 (zoon), 12, 10, 8, 6 en $\frac{21}{2}$ jaar.

In eerstgenoemd gezin kan alleen de man verdienen, de 4 jeugdige kinderen dwingen de vrouw tehuis te blijven.

In het in de tweede plaats genoemde gezin kunnen de vader en de 16 jarige zoon in het seizoen 18 dagwerk turf graven. Moeder, dochter en 14 jarige zoon turf droogmaken. Zij kunnen 80 dagwerk dijken. Tevens kan het gezin zoowel de voorbereidende als de nakomende werkzaamheden van dit droogmaken verrichten. Deze turf wordt ook met behulp hunner bureu op de schepen geladen, laatstgenoemden worden ook weder geholpen, indien deze hun turf laden.

Uit de bijlagen B en C blijkt, dat, terwijl eerstgenoemd gezin in 1914 hoogstens f 491.50 inde, dit bedrag volgens den looneisch zou gestegen zijn tot f 918.—. De verdiensten van laatstgenoemd gezin zouden van f 1156.90 tot f 2692.40 omhoog gaan.

Het loon van eerstgenoemd gezin zou met bijna 87 %, dat van laatstgenoemd met 133 % gestegen zijn.

Als eerste reden van de stijging der loonen moet de rijzing van den levensstandaard worden beschouwd.

De ondergeteekende heeft dus zoo nauwkeurig mogelijk doen opmaken de budgetten voor de beide bedoelde gezinnen, zooals deze kunnen geacht worden te zijn vóór den oorlog en thans.

De uitgaven van het gezin van 10 personen kunnen, blijkens de specificatie, bijlage C2, per week geschat worden, alleen wat levensmiddelen betreft, op f 19.88⁵ en thans op f 41.34; die van het gezin van 6 personen op f 7.56 en thans op f 16.03.

In het eerste geval zijn de levenskosten met 108 %, in het tweede geval met 112 % toegenomen.

Bij de stijging van de prijzen der levensbehoeften moet intusschen worden in

acht genomen, dat deze budgetten berekend zijn op de zeer krachtige voeding, die vereischt wordt in den tijd van het turfgraven, die toch slechts een betrekkelijk korten tijd van het jaar duurt.

Dan stellen toch bijvoorbeeld de uitgaven voor het zoo gestegen boekweitmeel en voor de eieren, eischen aan het budget, die slechts bij deze arbeidersgezinnen kunnen en ook moeten verwezenlijkt worden.

Aan den anderen kant moet het huidige budget in werkelijkheid hooger geacht worden, dan hier is weergegeven, daar voor 1917 de prijzen der regeringsartikelen zijn aangenomen, en deze in Emmen, althans gedurende langen tijd, niet te krijgen waren en in elk geval daar in geheel onvoldoende hoeveelheid voorkwamen, zoodat in vele gevallen van duurdere artikelen, buiten „de distributie” moest worden gebruik gemaakt.

De kleding en het schoeisel voor het groote gezin kunnen in 1914 geschat worden op f 227.62 (bijlage C 2a) en vordert thans f 404.82.

Wordt er gerekend, dat het budget van den graaftijd gold voor $\frac{1}{4}$ deel van het geheele jaar, en dat gedurende den overigen tijd het wekelijksche budget $15\frac{0}{10}$ lager kan gesteld worden, dan zou er in 1914 door het groote gezin verteerd zijn $13 \times f 19.88 + 39 \times f 16.90 + f 227.62 = f 1145.16$, hetgeen $\pm f 10.-$ blijft onder de inkomsten, die dat gezin toen kon maken.

Wordt bovengenoemde berekening gevolgd voor 1917, dan is deze:

$13 \times f 41.34 + 39 \times f 35.12 + f 404.82 = f 2311.92$ zijnde f 380.— beneden den looneisch.

Wat het kleine gezin betreft, zoo bedragen de uitgaven aan kleding, die in 1914 f 94.55 bedroegen, thans f 174.30 (Bijlage B 2a).

Dezelfde berekening op dit gezin toegepast geeft voor 1914:

$13 \times f 7.56 + 39 \times f 6.43 + f 94.50 = f 443.55$ zijnde f 47.95 beneden het loon van dat jaar en voor 1917:

$13 \times f 16.03 + 39 \times f 13.62 + f 174.30 = f 913.87$ welk bedrag zoo goed als geheel overeenkomt met den looneisch voor 1917.

Wordt dus aan de verlangens der arbeiders tegemoetgekomen, dan zal een gezin, waarin de man alleen werkt in ongunstiger conditie gekomen zijn; daarentegen zal het gezin, waar naast den man nog door vrouw en kinderen in zeer belangrijke mate wordt medegewerkt, in betere omstandigheden dan in 1914 gekomen zijn.

De behoeften van het groote gezin zijn sedert 1914 met $103\frac{0}{10}$, die van het kleine gezin met $119\frac{0}{10}$ toegenomen. Waar de verdiensten van eerstgenoemd gezin met $133\frac{0}{10}$, van laatstgenoemd gezin met $87\frac{0}{10}$ zullen gestegen zijn, zal, wordt de looneisch toegezegd, het gemiddelde dezer stijging juist gelijk zijn aan het gemiddelde van de rijzing der levensbehoeften.

Bij al deze berekeningen moet in aanmerking genomen worden, dat het de bedoeling is, dat de bestaande regelen met betrekking tot de verhuring of beschikbaarstelling van woningen, gehandhaafd blijven. Deze regelingen houden in het algemeen in, een zoo goed als vrije beschikbaarstelling der woning en vrije turf voor brand.

Erkende, dat de vergelijking der budgetten van thans en in 1914 slechts als een maatstaf kan beschouwd worden, daar de bestudeering van arbeidersbudgetten steeds vele vragen doet rijzen, die in verschillenden zin uit te leggen zijn, meent de ondergeteekende toch, dat in het bovenstaande voldoende motieven zijn om den looneisch der arbeiders toe te wijzen. De vraag, of het bedrijf deze hooge loonen kan dragen, behoeft hier niet beantwoord te worden, daar immers de Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel toegezegd heeft, met de, bij de arbitrage vast te stellen loonen, bij de vaststelling der maximum prijzen der turf rekening te zullen houden.

Is er dus alle reden, den looneisch der arbeiders toe te geven, de ondergeteekende meent één uitzondering te moeten maken. Waar het loon der arbeiders beneden 16 jaar in den looneisch op f 0.35 gesteld werd, meent hij dit op het oude bedrag van f 0.25 te moeten handhaven.

UITSpraak DOENDE in het door beide partijen aan zijne arbitrage onderworpen geschil nopens de loonen, waarvoor in het jaar 1917 de veenarbeid zal worden verricht;

BESLUIT de ondergeteekende nader de eischen van partijen ter andere zijde toe te wijzen en voor het werkjaar 1917 vast te stellen het volgende tarief van arbeidsloonen voor de veenderijen Emmer Compascuum, Emmer Erfscheidenveen en Omstreken:

VEENMAAT.

De bonk is 2 roe. De roe is 14 voet.

De voet is $31\frac{1}{8}$ c.M. De baggerroe is 5 Meter.

Een dagwerk turf is 22 roe van 8 stort met enkele liggers behoorlijk gesloten.
De stob is 5 roe.

DEELZETTEN (Kruiwerk).

2 voet diep, 20 voet breed f 2.— per bonk

$2\frac{1}{2}$ " " 25 " " " 2.75 " "

GREPPELEN.

Uitlijnen: 50 Meter 15 ct., nieuw greppelmaken wijd 0.75 M., diep 1 M.,
per 100 M. f 3.—.

Raaien, breed 1 M., diep 1.25 M., 7 cent per strekkenden M.

Greppelverdiepen $1\frac{1}{2}$ voet per 50 M. f 1.—.

KARBONKEN.

Grauwveen van 1 bij 13 voet per bonk f 1.25.

Zwartveen " 1 " 13 " " " 1.50.

Baggerputten met kruiwerk put $\frac{1}{4}$ M. breed per bonk 75 cent grauwveen.

" " " " $\frac{1}{4}$ " " " " 90 " zwartveen. Losse
 $\frac{1}{3}$ verhooging.

KLEENEN OF VELDSLECHTEN.

Put $\frac{1}{4}$ M. breed, per bonk f 0.60.

Splitting of klemsloot " 2.50.

INBONKEN.

Veenbestoppen, breed 7 voet, diep 2 voet f 0.70.

" " 7 " " $2\frac{1}{2}$ " " 0.85.

Grootere diepte naar verhouding.

Vóór 1 September 5 cent meer.

Van deelgezette putten wordt $\frac{1}{3}$ gekort.

Stukbonken, diep 2 voet, per voet f 0.14.

Stukafkrooden met kleenen, diep 2 voet, per voet . " 0.25.

Meerdere diepte naar verhouding.

Stukafkrooden met kleenen, waarvan de bovenste voet los veen is, wordt met
 $\frac{1}{3}$ verhoogd.

AFBOLLEN.

Put van $\frac{1}{4}$ M. $\frac{1}{4}$ voet diep, per bonk f 0.55.

" " $\frac{1}{4}$ " $\frac{1}{2}$ " " " " 0.75.

Tusschenbol met overleg.

BOLAFKROODEN MET SLECHTEN.

Put van $\frac{1}{4}$ M. $\frac{1}{4}$ voet diep f 0.75.

" " $\frac{1}{4}$ " $\frac{1}{2}$ " " " 1.25.

PUTSLËCHTEN.

Voor iedere M. breedte 15 cent per bonk.

Baggerputten iedere M. breedte 20 cent per bonk.

Met kruiwerk dubbel geld.

TURFGRAVEN (Kleine in 't lage).

Put 4 M. breed, tot en met 10 klem, per dagwerk f 19.—, ieder klem dieper
f 0.25 meer.

Put 6 M. breed, tot en met 10 klem, per dagwerk f 20.50, ieder klem dieper
f 0.40 meer.

Put 8 M. breed, tot en met 10 klem, per dagwerk f 22.—, ieder klem dieper
f 0.50 meer.

DIKKE IN 'T LAGE.

Put 4 M. breed, tot en met 8 klem, per dagwerk f 21.50, ieder klem dieper
f 0.25 meer.

Put 6 M. breed, tot en met 8 klem, per dagwerk f 23.—, ieder klem dieper
f 0.50 meer.

Put 8 M. breed, tot en met 8 klem, per dagwerk f 24.50, ieder klem dieper
f 0.50 meer.

KLEINE OP 'T HOOGHE.

Put van 4 M. breed tot en met 7 klem, per dagwerk *f* 19.—, ieder klem dieper *f* 0.25 meer.

Put van 6 M. breed tot en met 7 klem, per dagwerk *f* 20.50, ieder klem dieper *f* 0.50 meer.

Put van 8 M. breed tot en met 7 klem, per dagwerk *f* 22.—, ieder klem dieper *f* 0.50 meer.

DIKKE OP 'T HOOGHE.

Put van 4 M. breed tot en met 5 klem, per dagwerk *f* 22.—, ieder klem dieper *f* 0.75 meer.

Put van 6 M. breed tot en met 5 klem, per dagwerk *f* 23.—, ieder klem dieper *f* 0.50 meer.

Put van 8 M. breed tot en met 5 klem, per dagwerk *f* 24.—, ieder klem dieper *f* 0.50 meer.

SPLITTING EN KLEMSLOOT (kleine).

Put van 10 M. breed tot en met 10 klem, per dagwerk *f* 23.—, ieder klem dieper *f* 0.50 meer.

Put van 12 M. breed tot en met 10 klem, per dagwerk *f* 25.—, ieder klem dieper *f* 0.50 meer.

Put van 14 M. breed tot en met 10 klem, per dagwerk *f* 27.—, ieder klem dieper *f* 0.50 meer.

Put van 16 M. breed tot en met 10 klem, per dagwerk *f* 29.—, ieder klem dieper *f* 0.50 meer.

Onder splitting, waar de blauwe vooraf is afgegraven *f* 0.25 per klem meer (5 klem kleine wordt gerekend tegen 4 klem dikke).

SPLITTING EN KLEMSLOOT (dikke).

Put van 10 M. breed tot en met 8 klem, per dagwerk *f* 25.—, ieder klem dieper *f* 0.50 meer.

Put van 12 M. breed tot en met 8 klem, per dagwerk *f* 27.—, ieder klem dieper *f* 0.50 meer.

Put van 14 M. breed tot en met 8 klem, per dagwerk *f* 29.—, ieder klem dieper *f* 0.50 meer.

Put van 16 M. breed tot en met 8 klem, per dagwerk *f* 31.—, ieder klem dieper *f* 0.50 meer.

Put van 18 M. breed tot en met 8 klem, per dagwerk *f* 33.—, ieder klem dieper *f* 0.50 meer.

Put van 20 M. breed tot en met 8 klem, per dagwerk *f* 35.—, ieder klem dieper *f* 0.50 meer.

Het turfgraven op het hooge alles voor deelgezette putten, niet deelgezette putten *f* 1.50 per dagwerk meer. Voor putten welke overgekrood worden van de een plaats op de andere niet deelgezet wordt dan niet gerekend, wel het overkrooden.

Overkrooden *f* 0.20 per M. voor kleine en dikke turf door elkander.

Turfgraversgereedschappen, bestaande in planken en kruiwagens naar het veld brengen en halen, wordt betaald, voor iedere plank en kruiwagen *f* 0.15.

BAGGER DROOGMAKEN.

Droogmaken	per stob	<i>f</i> 7.50
Eenmaal op- en omkammen	" "	" 1.25
Tweede maal op- en omkammen	" "	" 1.25
Opzijzetten	" "	" 0.35
Opstoeken	" "	" 2.10

Op- en omkammen en opzijzetten wordt uitbetaald, wanneer de vervener die werkzaamheden verlangt.

De baggerdroogmaker is verplicht de $\frac{3}{4}$ stobbe op de 14de laag $28\frac{1}{2}$ voet wijd te zetten.

Voor vierkante bagger, waarvoor de droogmaker moet zorgen, in overleg met den vervener.

TURF DROOGMAKEN.

Kleine turf dijken per dagwerk	<i>f</i> 4.20
Kwartierturf dijken " "	" 5.50
Losmaken, 6 lagen met stoeken omzetten of op de ringen ten genoeg van den vervener, per dagwerk	" 1.80
Losmaken 3 lagen en het opscherpsel	" 0.75
Dikke turf	" 0.75

Dikke turf 4 laag	f 1.—
Geheel omzetten per dagwerk dikke	" 3.—
Zwilen " " kleine	" 3.54
Dekken " "	" 1.75
Bestoppen per dagwerk	" 0.75
Vuren, kleine turf bulten 9½—18 voet	" 0.75
Vuren kwartierturf " 11 —19 "	" 3.50
Op de 18de laag 3 M.	" 5.—
Uitschiften dubbel geld.	

Als de turf uit ringen wordt verscheept, moet het vuren of zwillen betaald worden, daarentegen is de arbeider verplicht binnen 3 dagen de natte of de uitgesmeten turf voor niemandal op te zetten en wordt deze voor gewoon geld bij elkaar gebracht.

BIJKROODEN.

Kleine turf	per dagwerk	f 0.80
Kwartierturf	" "	" 1.—
Bagger	per stobbe	" 0.45

Wanneer de turf of bagger verder dan 3 roe van het water staat bij slichtveld, moet door den vervener een bijkrooder bijgesteld worden, en vervolgens voor kleine turf voor iedere 6 roeden en voor kwartierturf voor iedere 6 roeden.

Bovendien is de 4de vulster bij het schepen, onverschillig bij welke soort-turf of bagger, voor rekening van den vervener en is deze naar evenredigheid van het loon van andere vulsters te beloonen.

BOVENAFBRENGEN.

Per M³ meer dan in 1915 f 0.10.

STEEKAFKROODEN.

Beneden	0.50	M. bovenafbrengen	0.60	M. steekafkrooden	per	M ³ .	f	0.26
"	0.75	"	0.60	"	"	"	"	0.27
"	1.—	"	0.60	"	"	"	"	0.28 ^{1/2}
"	1.25	"	0.60	"	"	"	"	0.30
"	1.50	"	0.60	"	"	"	"	0.31
"	1.75	"	0.60	"	"	"	"	0.32
"	2.—	"	0.60	"	"	"	"	0.34

WILKGRAVEN.

In de wijk 3 man 18 M³.

In de kanalen 3 man, 15 M³.

Daghuur f 3.—.

In het zand *f* 1.—, 's Avonds werktijd als gewoon.

BAGGEREN.

3 spitters, 1 man in de modder	f 6.—
4 spitters, 2 man in de modder	„ 6.50
Baggeren met buizen van 1—30 M.	„ 0.75 meer
Baggeren met de goot.	„ 0.75 meer
Baggeren op het hoogc	„ 0.45

Waar turf is afgegraven 5 cent per klem meer.

Zandgoten, dieper dan een voet f 0.60 per bonk.

Verzetten f 0,50 per uur, het dagelijks verzetten wordt niet in rekening gebracht.

DAGHUREN.

November, December, Januari, Februari van 7 tot 3 uur . . .	f 2.50	
Van Maart tot November, personen beneden 16 jaar . . .	„ 0.25	p. u.
Vrouwen	„ 0.35	p. u.
Volwassen mannelijke arbeiders	„ 0.45	p. u.

Turf. en baggerladen.

Gelijk als in 1916 is betaald.

ONTDEKKEN (schoonmaken) DER HOOPEN.

Bagger per stobbe	f 0.25
Turf per dagwerk.	„ 0.50

Aldus gedaan te 's-Gravenhage, 2/11 Mei 1917.

De Directeur Generaal van den Arbeid

w. g. H. A. VAN IJSSELSTEYN.

BIJLAGE A.

Berekening voor arbeidsloon op een dagwerk kwartiers-
(Fabrieks-) turf, Kleine Haardbrandturf en Baggerturf.

SOORT DER WERKZAAMHEDEN.	Volgens berekening der werklieden.		Volgens berekening van den Vervenersbond 1).	
	1914	Eisch werkl. 1917	1914	Eisch werkl. 1917
KWARTIERS (FABRIEKS) TURF				
Bonken 2½ bij 7 voet	f 0.70	f 1.50	f 0.70	f 1.60
Stukafkruien met kleenen 6 voet	" 1.50	" 3.73	" 1.50	" 3.75
Afbollen en putslechten	" 1.20	" 2.50	" 1.20	" 3.30
Graafloon	" 12.—	" 21.50	" 10.25	" 22.50
Droogmaken	" 5.50	" 14.50	" 5.75	" 14.50
Bijkruien en vullen	" 0.80	" 1.60	" 0.80	" 1.60
Gereedschap halen en brengen 2)	—	" 0.10	—	" 0.10
Totaal	f 21.70	f 45.43	f 20.20	f 47.35
Verhoogd sinds 1914	110 0/10		134½ 0/10	
KLEINE HAARDBRANDTURF				
Bonken 2 bij 7 voet	f 0.45	f 0.90	f 0.40	f 0.80
Stukbonken 2 bij 6 voet	" 0.54	" 1.46	" 0.48	" 1.12
Afbollen Putslechten	" 0.90	" 1.87½	" 0.80	" 1.66
Graafloon	" 8.60	" 19.—	" 9.27½	" 20.—
Bijkruien en vullen	" 0.60	" 1.30	" 0.60	" 1.30
Zwillen ontdekken 2)	—	—	—	" 0.37½
Gereedschap halen en brengen 2)	—	—	—	" 0.10
Droogmaken (dijken)	" 3.85	" 10.—	" 3.85	" 10.—
Totaal	f 14.94	f 34.53½	f 15.40½	f 35.35½
Verhoogd sinds 1914	131 0/10		129½ 0/10	
EEN STOB BAGGERTURF				
Veldmaken Putslechten	f 0.75	f 1.50	f 0.75	f 1.50
Afbollen	" 0.50	" 1.—	" 0.50	" 1.—
Baggeren 5 man	" 3.75	" 6.60	" 3.50	" 6.50
Machinist	" 0.65	" 1.10	—	" 1.10
Verzetten	" 0.25	" 0.50	" 0.05	" 0.50
Bijkruien en vullen	" 0.37½	" 1.15	" 0.37½	" 1.15
Droogmaken	" 4.25	" 7.50	" 4.—	" 7.50
Baggeren met Zandgoten	" 0.40	" 0.75	—	" 0.20
" " de Goot	—	—	—	" 0.75
Stobben ontdekken	—	—	—	" 0.25
Op- en omkammen	" 0.40	" 1.25	" 0.40	" 1.25
Totaal	f 11.32½	f 21.35	f 9.57½	f 21.70
Verhoogd sinds 1914	88½ 0/10		126¼ 0/10	

¹⁾ Aangezien aan de arbeiders niet zuiver de voeten en klemmen berekend waren, stelden de verveners hun rekening er naast, eveneens berekend naar den eisch voor 1917 der arbeiders.

²⁾ Werd vroeger nooit iets voor betaald.

BIJLAGE B 1.

Inkomen van voornoemd gezin. De man moet het alleen verdienen.

SOORT WERKZAAMHEDEN.	1914		1917	
	Loon	Totaal	Loon	Totaal
Gedurende de eerste 3 maanden loswerk 50 dagen	per dag f 1.25	f 62.50	per dag f 2.50	f 125.—
Turfgraven (dikke) tot 1 Juli, 16 dagwerk, ...	p. dagwerk f 10.25	" 164.—	p. dagw. f 22.50	" 360.—
Tot 1 Oct. bovenafbrengen, wijkgraven, etc. 75 dagen	per dag " 2.—	" 150.—	p. dag " 3.—	" 225.—
Na 1 Oct. Bonken, etc. 60 dagen	" 1.25	" 75.—	" 2.50	" 150.—
Turfgraversgereedschap per gegraven dagwerk ¹⁾ .	—	—	p. dagw. f 0.50	" 8.—
Totaal	—	f 451.50	—	f 868.—
Werkt hij bij de baggermachine, dan verdient hij meer	—	" 40.—	—	" 50.—
Totaal	—	f 491.50	—	f 918.—
Totaal aantal werkd. loswerk	50 dagen			
Turfgraven	75 "			
Bovenafbrengen, etc.	75 "			
Bonken, etc.	60 "			

Totaal . . . 260 dagen.

¹⁾ Voor 1915 werd voor gereedschappen halen en terugbrengen nooit iets betaald.

BIJLAGE B 2.

Budget voor een huisgezin, bestaande uit 6 personen, vader, moeder en 4 kinderen. (Leeftijd der kinderen 6, 4, 2 en $\frac{1}{2}$ jaar).

ARTIKELN.	Hoeveelheid per week	1914		1917	
		Prijs per eenheid	Totaal	Prijs per eenheid	Totaal
Boekweitmeel.	2.5 KG.	f 0.18	f 0.45	f 0.56	f 1.40
Olie.	0.7 L.	" 0.40	" 0.28	" 1.10	" 0.77
Vet	0.5 K.G.	" 0.60	" 0.30	" 1.25	" 0.62 ⁵
Spek	2 K.G.	" 0.62	" 1.24	" 1.60	" 3.20
Eieren	20 stuks	" 0.03	" 0.60	" 0.08	" 1.60
Aardappelen	0.25 H.L.	" 1.35	" 0.33 ⁷⁵	" 3.75	" 0.93 ⁷⁵
Boonen.	2.5 L.	" 0.15	" 0.37 ⁵	" 0.50	" 1.25
Rijst.	1 K.G.	" 0.18	" 0.18	" 0.28	" 0.28
Zout.	0.5 K.G.	" 0.08	" 0.04	" 0.09	" 0.04 ⁵
Margarine	0.5 K.G.	" 0.80	" 0.40	" 1.10	" 0.55
Melk.	7 L.	" 0.08	" 0.56	" 0.13	" 0.91
Koffie	0.7 K.G.	" 1.10	" 0.77	" 1.40	" 0.98
Cichorei	0.25 K.G.	" 0.20	" 0.05	" 0.32	" 0.08
Zeep	0.5 K.G.	" 0.22	" 0.11	" 0.28	" 0.14
Zeepoeder	1 pakje	" 0.07	" 0.07	" 0.18	" 0.18
Suiker	0.5 K.G.	" 0.48	" 0.24	" 0.56	" 0.28
Tabak	0.25 K.G.	" 0.56	" 0.15	" 1.60	" 0.40
Lucifers	$\frac{1}{2}$ pakje	" 0.06	" 0.03	" 0.15	" 0.07 ⁵
Kaarsen	1 pak	—	—	" 0.50	" 0.50
Petroleum	4 L.	" 0.09	" 0.36	—	—
Stijfsel	0.1 K.G.	" 0.24	" 0.02 ⁵	" 0.50	" 0.05
Totaal	—	—	f 6.56 ⁷⁵	—	f 14.25 ²⁵
Wittebrood (1 kaart)	2.177 K.G.	" 0.30	" 0.65	" 0.35	" 0.76
Tarwebrood (2 kaarten) ¹⁾	4.354 K.G.	—	—	" 0.12 ⁵	" 0.54 ⁵
Roggebrood (2 kaarten)	4.354 K.G.	" 0.07	" 0.30 ⁵	" 0.09 ³	" 0.40 ⁵
Toeslagkaart	0.621 K.G.	" 0.07	" 0.04 ⁵	" 0.09 ³	" 0.06 ⁷⁵
Totaal	—	—	f 7.56 ⁷⁵	—	f 16.03

1) Werd vroeger hier niet gebakken.

BIJLAGE B 2a.

Uitgaven aan kleding voor een gezin van 6 personen, bestaande uit vader, moeder en 4 kinderen (resp. 6, 4, 2 en $\frac{1}{2}$ jaar oud).

	Voorheen	Thans
Vader $\frac{3}{4}$ pak.	f 15.—	f 25.—
Kinderen 3 pakjes à f 6.—	" 18.—	" 30.—
Werkpak voor man	" 15.—	" 21.—
2 Boezeroenen à f 1.40	" 2.80	à f 2.25 " 4.50
1 Baaienhemd, ...	" 5.—	" 10.—
Vrouwenkleding en kl. kinderen	" 20.—	" 40.—
Schoeisel 1)	" 14.65	" 31.50
Klompem 2)	" 4.10	" 12.30
Totaal	f 94.55	f 174.30
Verschil in uitgaven aan kleding dus f 79.75.		

1) Schoeisel.

Vader vroeger	f 5.—	nu f 11.—
Moeder "	4.50	" 10.—
Kind 6 j. "	2.65	" 5.50
Kind 4 j. "	" 2.50	" 5.—
Kind 2 j. "	" 2.50	" 5.—
vroeger	f 14.65	f 31.50

2) Klompem.

Vader vroeger.	f 0.50	nu f 1.50
Moeder 2 pr. vr.	" 0.80	" 2.40
Kind 6 j. 4 pr. vr.	" 1.20	" 3.60
Kind 4 j. 4 " "	" 0.80	" 2.40
Kind 2 j. 4 " "	" 0.80	" 2.40
vroeger.	f 4.10	f 12.30

BIJLAGE B2b.

Benodigde Schoenen, en Klompem, benevens Schoenreparatie per jaar.

Schoenen.					
PERSONEN.	Per jaar noodig.	1914.		1917.	
		Prijs per paar.	Totaal.	Prijs per paar.	Totaal.
Vader	1 pr.	f 5.—	f 5.—	f 11.—	f 11.—
Moeder	$\frac{1}{2}$ "	" 4.50	" 2.25	" 10.—	" 5.—
Kind 6 jaar	1 "	" 2.65	" 2.65	" 5.50	" 5.50
Kind 4 "	1 "	" 2.45	" 2.45	" 5.25	" 5.25
Kind 2 "	1 "	" 2.25	" 2.25	" 4.75	" 4.75
Kind $\frac{1}{2}$ "	1 "	" 1.50	" 1.50	" 2.50	" 2.50
Reparatie.					
Zolen en hakken	2 pr.	f 1.20	f 2.40	f 3.—	f 6.—
Zolen en hakken	3 "	" 0.70	" 2.10	" 1.60	" 4.80
Totaal	—	—	f 20.60	—	f 44.80

Klompem.					
PERSONEN.	Per jaar noodig.	1914.		1917.	
		Prijs per paar.	Totaal.	Prijs per paar.	Totaal.
Vader	2 pr.	f 0.50	f 1.—	f 1.50	f 3.—
Moeder	3 "	" 0.40	" 1.20	" 1.20	" 3.60
Kind 6 jaar	1 "	" 0.30	" 1.20	" 0.90	" 3.60
Kind 4 "	4 "	" 0.27 $\frac{1}{2}$	" 1.10	" 0.85	" 3.40
Kind 2 "	4 "	" 0.20	" 0.80	" 0.60	" 2.40
Kind $\frac{1}{2}$ "	—	—	—	—	—
Totaal	—	—	f 5.30	—	f 16.—

BIJLAGE C 1.

Berekening van de jaarlijksche verdiensten.

Vader en 10-jarige zoon gaan turfgraven en kunnen in het seizoen met hun beiden 18 dagwerk graven. Moeder en dochter en 14-jarige zoon gaan turf droogmaken en kunnen 80 dagwerk dijken, terwijl dit huisgezin tevens de voorbereidende en nákomende werkzaamheden van deze 80 dagwerk turf geheel kunnen verrichten. Vervolgens wordt door hen ook de 80 dagwerk turf, met behulp hunner bureu verladen, terwijl zij hun bureu, de door dezen bewerkte 80 dagwerken turf, ook helpen verladen.

WERKZAAMHEDEN.	1914		1917	
	Loon per dagwerk.	Totaal.	Loon per dagwerk.	Totaal.
18 dagwerk turfgraven	f 10.25	f 184.50	f 22.50	f 405.—
Gereedschap halen en terugbrengen	1)	1)	" 0.50	" 9.—
80 dagwerk bewerken: droogmaken	" 5.50	" 440.40	" 14.50	" 1160.—
Idem bonken	" 0.70	" 56.—	" 1.50	" 120.—
Idem stukafkruien met kleenen	" 1.50	" 120.—	" 3.73	" 298.40
Idem afbollen en putslichten	" 1.20	" 96.—	" 2.50	" 200.—
80 dagwerk, met behulp der bureu verladen	" 1.75	" 140.—	" 3.25	" 260.—
80 dagwerk, behulpzaam bij de bureu, verladen	" 1.50	" 120.—	" 3.—	" 240.—
Totaal		f 1156.90		f 2692.40
			132 ³ / ₄ 0/0	

1) Hiervoor werd tot en met 1914 nooit iets betaald. Dit behoorde toen bij het werk.

BIJLAGE C 2.

Wekelijksche uitgaven van een Veenarbeidersgezin van 10 personen.

ARTIKELN.	Hoeveelheid per week.	1914		1917	
		Prijs per eenheid.	Uitgaaf per week.	Prijs per eenheid.	Uitgaaf per week.
Boekweitmeel	6.5 K.G.	f 0.18	f 1.17	f 0.56	f 3.64
Vet	2.5 K.G.	" 0.60	" 1.50	" 1.25	" 3.12 ⁵
Olie (raap)	1 L.	" 0.40	" 0.40	" 1.10	" 1.10
Aardappelen	0.75 H.L.	" 1.35	" 1.01 ⁵	" 3.75	" 2.81
Koffie	1 K.G.	" 1.10	" 1.10	" 1.40	" 1.40
Cichorei	1 ¹ / ₂ K.G.	" 0.20	" 0.10	" 0.32	" 0.16
Thee	0.2 K.G.	" 1.60	" 0.32	" 3.—	" 0.60
Eieren	50 stuks.	" 0.03	" 1.50	" 0.08	" 4.—
Boonen	10 Liter.	" 0.15	" 1.50	" 0.50	" 5.—
Spek	5 K.G.	" 0.62	" 3.10	" 1.60	" 8.—
Zeep	1 K.G.	" 0.22	" 0.22	" 0.28	" 0.28
Zeepoeder	2 pakjes	" 0.07	" 0.14	" 0.18	" 0.36
Suiker	2 K.G.	" 0.48	" 0.96	" 0.56	" 1.12
Rijst	1 ¹ / ₂ K.G.	" 0.18	" 0.27	" 0.28	" 0.42
Melk	10 ¹ / ₂ Liter	" 0.08	" 0.84	" 0.13	" 1.36 ³
Zout	1 K.G.	" 0.08	" 0.08	" 0.09	" 0.09
Tabak	3 ¹ / ₄ K.G.	" 0.56	" 0.42	" 1.60	" 1.20
Lucifers	1 ¹ / ₂ pak	" 0.06	" 0.03	" 0.15	" 0.07 ³
Stijfsel	1 ¹ / ₄ K.G.	" 0.24	" 0.06	" 0.50	" 0.12 ⁵
Petroleum	4 Liter	" 0.09	" 0.36	—	—
Kaarsen	1 Pak	—	—	" 0.50	" 0.50
Margarine	1.5 K.G.	" 0.80	" 1.20	" 1.10	" 1.65
Brood (rogge)	13.6 K.G.	" 0.07	" 0.95	" 0.093	" 1.21
" (witte)	8.71 K.G.	" 0.30	" 2.61	" 0.33	" 3.05
Toeslagkaart	0.62 K.G.	" 0.07	" 0.04	" 0.093	" 0.06
Totaal	—	—	f 19.88 ⁵	—	f 41.34

BIJLAGE C2a.

Uitgaven per jaar aan kleding in een gezin van 10 personen.

SOORT.	Benoodigd.	Aanschaffings- kosten vóór den oorlog.	1917.
Bovenkleding.			
Vader	3/4 pak	f 15.—	f 25.—
Kind 16 jaar	1 "	" 12.—	" 18.—
" 14 "	1 "	" 12.—	" 18.—
" 12 "	1 "	" 11.—	" 16.—
" 10 "	1 "	" 10.—	" 14.—
" 8 "	1 "	" 8.—	" 12.—
Werkpakken.			
3 man	3 "	" 45.—	" 63.—
Boezeroens.	—	" 10.—	" 15.—
Baaien hemden 1).	1 "	" 5.—	" 10.—
Vrouwenkleding.	—	" 30.—	" 50.—
Schoeisel 1).	—	" 58.80	" 131.35
Klommen 1).	—	" 10.82	" 32.47
Totaal	—	f 227.62	f 404.82

1) Zie specificatie in bijlage C2b.

Bijlage C2b.

Benodigde Schoenen, Klommen en Schoenreparatie per jaar.

PERSONEN.	SCHOENEN.					KLOMPEN.				
	Aantal paren p. jaar noodig.	1914.		1917.		Aantal paren p. jaar noodig.	1914.		1917.	
		Prijs per paar.	Totaal.	Prijs per paar.	Totaal.		Prijs per paar.	Totaal.	Prijs per paar.	Totaal.
Vader	1 p.	f 5.—	f 5.—	f 11.—	f 11.—	1 p.	f 0.50	f 0.50	f 1.50	f 1.50
Moeder	1 p.	" 4.50	" 4.50	" 10.—	" 10.—	2 p.	" 0.40	" 0.80	" 1.20	" 2.40
Kinderen van 20 jaar .	2 p.	" 5.—	" 10.—	" 11.—	" 22.—	2 p.	" 0.45	" 0.90	" 1.35	" 2.70
" " 16 "	2 p.	" 4.25	" 8.50	" 9.50	" 19.—	3 p.	" 0.40	" 1.20	" 1.20	" 3.60
" " 14 "	1 p.	" 4.—	" 4.—	" 8.75	" 8.75	3 p.	" 0.37 ⁵	" 1.12 ⁵	" 1.12 ⁵	" 3.37 ⁵
" " 12 "	1 p.	" 3.70	" 3.70	" 8.—	" 8.—	4 p.	" 0.37 ⁵	" 1.50	" 1.12 ⁵	" 4.50
" " 10 "	1 p.	" 3.70	" 3.70	" 8.—	" 8.—	4 p.	" 0.35	" 1.40	" 1.05	" 4.20
" " 8 "	1 p.	" 3.10	" 3.10	" 6.75	" 6.75	4 p.	" 0.35	" 1.40	" 1.05	" 4.20
" " 6 "	1 p.	" 2.65	" 2.65	" 5.50	" 5.50	4 p.	" 0.30	" 1.20	" 0.90	" 3.60
" " 2 1/2 "	1 p.	" 2.25	" 2.25	" 1.75	" 4.75	4 p.	" 0.20	" 0.80	" 0.60	" 2.40
Reparatie	6 p.	" 1.20	" 7.20	" 3.—	" 18.—	—	—	—	—	—
Zolen en hakken . . .	6 p.	" 0.70	" 4.20	" 1.60	" 9.60	—	—	—	—	—
Totaal	—	—	f 58.80	—	f 131.35	—	—	f 10.82 ⁵	—	f 32.47 ⁵
				123 1/2 %					200 %	

Baggerlaarzen, niet noodig voor bovengenoemd werk, kostten in 1914 f 13.—, thans f 30.—

VEENDERIJGESCHIL NIEUW-WEERDINGE.

De ondergeteekende werd door den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel aangewezen als scheidsman in een loongeschil tusschen:

A. de *afdeeling Nieuw-Weerdinge van den vervenersbond* als partij ter eene zijde en

B. de *Christelijke Werkliedenvereniging te Nieuw-Weerdinge* en de *Neutrale Werkliedenvereniging* aldaar, gezamenlijk vormend de partij ter andere zijde.

Partij ter eene zijde had reeds in Maart de arbitrage verzocht. De christelijke werkliedenvereniging had zich 28 Maart bereid verklaard de arbitrage te aanvaarden. Waar echter nog geen gevolg gegeven werd aan den door de Regeering gestelden eisch, dat in afwachting der arbitrale uitspraak de arbeid onverwijld moest worden ter hand genomen of hervat en bovendien de neutrale werkliedenvereniging, die het grootst aantal leden telt zich aanvankelijk niet aan de arbitrage wenschte te onderwerpen, meende de ondergeteekende niet aanstonds in het geschil tusschen de werkgevers en de christelijke vereniging tusschen beiden te moeten komen.

Vermoedelijk toch zou dit op den algemeenen gang van zaken slechts zeer weinig invloed hebben uitgeoefend. Waar de partijen ook onderling niet tot eene schikking konden geraken, waaromtrent herhaaldelijk besprekingen gehouden zijn, besloot ondergeteekende tenslotte door eene bespreking ter plaatse te trachten, de partijen tot overeenstemming te doen komen.

Deze vergadering is 1 Mei 1917 te Exlo gehouden. Zij werd bijgewoond door de besturen der drie betrokken organisaties. Op verzoek van den ondergeteekende was tevens tegenwoordig de Heer J. KALTER, lid van den Gemeenteraad van Emmen. Bij de besprekingen bleek bij de neutrale werkliedenvereniging misvertrouwen te bestaan ten aanzien van de behartiging van de belangen der werklieden, wanneer zij zich onvoorwaardelijk aan de arbitrale uitspraak moesten onderwerpen, zonder althans tennaastenbij te weten, op welke voorwaarden de arbeid hervat werd. De ondergeteekende heeft daarop aangeboden, dat de partijen hun belangen in handen stelden van genoemden Heer KALTER, die bij de werklieden groot vertrouwen genoot. De werkgevers waren echter niet bereid op dezen voet de arbitrage te aanvaarden; zij wenschten zich alleen te verbinden ten aanzien van den door den Minister aangewezen scheidsman. Ten einde de partijen ten deze tot toenadering te bewegen, verklaarde de ondergeteekende zich bereid bij de uitspraak en vaststelling van het loontarief er rekening mede te houden, dat dit niet minder zou bedragen dan 100 %₀ boven het tarief, hetwelk in 1914 gegolden heeft. De ondergeteekende was tot de inneming van dit standpunt vanzelf gekomen, nu hem uit een uitvoerig onderzoek nopens de levensomstandigheden en de loonen der veenarbeiders gebleken was, dat de kosten van het levensonderhoud voor hen met meer dan 100 %₀ in vergelijking met den localen toestand in 1914, gestegen waren.

Voorts bood de ondergeteekende aan, alvorens uitspraak te doen, met vorenge-noemden Heer KALTER nopens de wenschen der arbeiders overleg te zullen plegen.

Als tegenprestatie zouden de werklieden zich verbinden den arbeid onmiddellijk te hervatten.

Van een en ander werd, staande de vergadering, eene verklaring opgemaakt en door partijen geteekend, die als Bijlage I aan dit stuk is toegevoegd.

Uit den aard der zaak behoefde het volgen van deze gedragslijn de goedkeuring der ledenvergadering van de Neutrale Werkliedenvereniging. Deze beraadslaagden daarover in den avond van den tweeden Mei. Met 175 tegen 15 stemmen werd toen het voorstel van het bestuur tot aanvaarding der arbitrage en hervatting der werkzaamheden aangenomen.

Uit de van partijen ontvangen mededeelingen is den ondergeteekende gebleken, dat voor de na te noemen werkzaamheden door de werkgevers de daarbij vermelde loonsaanbiedingen voor het jaar 1917 gedaan zijn en de daarachter gestelde wenschen der werknemers zijn geuit.

Tevens zijn voor elke werkzaamheid aangeteekend, de loonen, die daarvoor in 1914 zijn betaald en die, welke in 1916 gegolden hebben.

SOORT VAN WERKZAAMHEID.	UITBETAALD.		Loon 1917.	
	Loon 1914.	Loon 1916.	Loon aangeboden door werkgevers.	Looneisch werknemers.
Gruppelen $2\frac{1}{2} \times 3\frac{1}{2}$ voet per roe	8 ct.	12 ct.	15 ct.	16 ct.
Gruppelen steken per roe	3 "	5 "	6 "	6 "
Oude gruppels losmaken p. roe	15 "	25 "	30 "	35 "
Karbonken.				
Grauw veen 1×10 voet per bonk	$47\frac{1}{2}$ "	60 "	100 "	100 "
Zwart veen 1×10 voet per bonk	$57\frac{1}{2}$ "	70 "	125 "	125 "
Kleinen.				
Put van 10 voet per bonk	20 "	30 "	40 "	40 "
Deelzetten.				
2 voet diep, 20 voet aanhalen, per bonk	100 "	150 "	210 "	210 "
$2\frac{1}{2}$ voet diep, 25 voet aanhalen, per bonk	150 "	200 "	275 "	275 "
Bolafgooien.				
Put 7 voet, $\frac{1}{2}$ voet diep per bonk	15 "	20 "	25 "	25 "
Tot 12 v. br., $\frac{1}{2}$ v. diep p. v. per bonk	$2\frac{1}{2}$ "	$3\frac{1}{2}$ "	5 "	5 "
Meer dan 12 v. br., $\frac{1}{2}$ v. diep p. v. per bonk	$3\frac{1}{2}$ "	$4\frac{1}{2}$ "	6 "	6 "
Bolafkrooden.				
Put $10 \times \frac{1}{2}$ v. met slechten per bonk	$32\frac{1}{2}$ "	40 "	60 "	60 "
Putslechten.				
Tot 7 voet br. per bonk	15 "	20 "	25 "	30 "
Van 7 voet tot 10 voet per bonk	25 "	30 "	40 "	$42\frac{1}{2}$ "
Boven 10 v. tot 12 v. p. voet en per bonk	3 "	4 "	5 "	5 "
Boven 12 v. tot 15 v. p. voet en per bonk	$3\frac{1}{2}$ "	5 "	$7\frac{1}{2}$ "	$7\frac{1}{2} - 8$ ct.
Bonken.				
Turfputten, achterstuk $2 \times 3\frac{1}{2}$ voet per bonk	15 "	20 "	25 "	35 ct.
Rest te bonken tot 7 voet per bonk	20 "	25 "	$37\frac{1}{2}$ "	50 "
Meerdere breedte per voet en per bonk	6 "	8 "	$12\frac{1}{2}$ "	$12\frac{1}{2}$ "
Stuk afkrooden met kleinen, 2 voet diep p. voet en per bonk	10 "	15 "	25 "	30 "
Bonken.				
Van baggerputten, 10×1 voet per voet en per bonk	3 "	4 "	7 "	8 "
Tot 12 voet per voet en per bonk	4 "	6 "	10 "	12 "
Turfgraven.				
Kleine turf, per man en per dagwerk	160 "	$216\frac{1}{2}$ "	325 "	325 "
Kwartierturf, per man en per dagwerk	175 "	250 "	365 "	400 "
Voor bredere putten dan 10 v. p. v. meer	15 "	25 "	30 "	30 "
Baggerveld openlaten tot 15 M. en per M.	$7\frac{1}{2}$ "	15 "	20 "	20 "
Turfdrogerij.				
Opdijken, kleine turf per dagwerk	160 "	250 "	385 "	400 "
Opdijken, kwartierturf per dagwerk	200 "	350 "	455 "	550 "
Losmaken 6 lagen per dagwerk	60 "	135 "	140 "	225 "
Kleine 3 lagen per dagwerk	30 "	60 "	75 "	125 "
Kwartierturf losmaken per laag en p. dagwerk	10 "	20 "	$22\frac{1}{2}$ "	40 "
Opscherpsel	5 "	10 "	10 "	20 "
Omzetten kwartierturf per dagwerk	110 "	200 "	245 "	375 "
Omzetten kleine turf per dagwerk	120 "	225 "	250 "	375 "
Zwillen per dagwerk	70 "	120 "	140 "	175 "
Afdekken met turf per dagwerk	35 "	75 "	70 "	135 "
Bedekken met veen	35 "	75 "	70 "	135 "
Opstoecken voetlaag	10 "	30 "	35 "	50 "

SOORT VAN WERKZAAMHEID.	UITBETAALD.		Loon 1917.	
	Loon 1914.	Loon 1916.	Loon aangeboden door werkgevers.	Looneisch werknemers.
Vuren.				
Kleine turf $9\frac{1}{2} \times 18$ v. bulten p. dagwerk .	120 ct.	225 ct.	270 ct.	350 ct.
Kwartiersturf 11×19 v. bulten per dagwerk	200 "	350 "	450 "	550 "
Grauwe turf, uitgeschte 10×18 voet per dagwerk	135-175 "	500 "	750 "	750 "
Opzetten enkele ringen per roe	10 "	25 "	25 "	50 "
Opzetten dubbele ringen per roe	20 "	50 "	50 "	150 "
Bagger per stobbe	400-450 "	550-600 "	$687\frac{1}{2}$ —750ct.	800—900 ct.
Eenmaal op- en omkammen per stobbe . .	45 "	100 "	100 ct.	100 ct.
Opzijzetten met direct keeren per stobbe .	15 "	25 "	35 "	40 "
Opstoeken per stobbe	100 "	200 "	250 "	300 "
Afdragen per stobbe	200 "	200 "	250 "	300 "
Bijkrooden.				
Kleine turfzwillen per dagwerk	40 "	55 "	70 "	80 "
Kleine turfbulten per dagwerk	40 "	60 "	80 "	90 "
Kwartiersturf per dagwerk	50 "	75 "	100 "	120 "
In de splittings onder 't turfgraven meer per dagwerk	10 "	10 "	15 "	20 "
Baggerturf per stobbe	20—25 "	35 "	45 "	60 "
Vierde vulster kwartiersturf per dagwerk . .	30 "	45 "	55 "	60 "
Vierde vulster kleine turf per dagwerk . .	20 "	35 "	45 "	50 "
Vierde vulster bagger per stobbe	10 "	20 "	25 "	30 "
Lengte krooden voor 1 man	7 roe.	6—7 roe.	6 en 7 roe.	6 roe.
Scheepsgeld.				
Kleine turf aan den wal per dagwerk . . .	110 ct.	170 ct.	220 ct.	250 ct.
Loegen per dagwerk	30 "	45 "	55 "	60 "
Stoegen per dagwerk	25 "	40 "	50 "	60 "
Kwartiersturf aan den wal per dagwerk . .	160 "	220 "	275 "	310 "
Loegen per dagwerk	40 "	55 "	65 "	75 "
Stoegen	35 "	50 "	60 "	75 "
Bagger aan de wal per stobbe	70 "	100 "	125 "	160 "
Loegen per stobbe	15 "	25 "	30 "	35 "
1 stoeger	15 "	20 "	30 "	vervallen.
2 stoegers ieder per stobbe	$12\frac{1}{2}$ "	—	25 "	35 ct.
Huishuur.				
Per dagwerk bewerkte turf voor hen, die een eigen woning hebben per dagwerk . . .	70 "	—	125 "	nader bespreken.
Brandturf per 10 dagwerk	5-16 dagw.	—	f 1.25 of vrije brand.	—
Baggeren.				
5 man per man en per stobbe	60 ct.	90 "	100 ct.	{ alles 6 man f 1.25 en f 1.30 p. man.
5 man per man en per stobbe	55 "	90 "	100 "	
Verzetten baggermachines	in overleg.	—	30 ct. per uur of uitbesteden.	50 ct. per uur.
Reparatie per dag en per man.	—	—	langer dan $\frac{1}{2}$ d. f 2 — per dag.	50 ct. per uur.

Bij een onderhoud, dat de ondergeteekende met den Heer J. KALTER gevoerd heeft, is hem gebleken, dat na de bovenbedoelde, 1 Mei gehouden vergadering door de werklieden de looneisch voor de navolgende werkzaamheden als volgt verhoogd werd :

Deelzetten.

2 voet diep, 20 voet aanhalen per bonk van f 2.10 op f 2.25.
 $2\frac{1}{2}$ " " 25 " " " " " 2.75 " " 3.—.

Bolafgooien.

Put 7 voet $1\frac{1}{2}$ voet diep per bonk van . . . f 0.15 op f 0.20.

Turfgraven.

Voor bredere putten dan 10 voet meer van f 0.30 op f 0.40 en daarentegen de eisch voor het loon voor het verzetten der baggermachines is verlaagd van f 0.50 op f 0.45.

Voorts is van de zijde der werklieden de wensch aan den ondergeteekende kenbaar gemaakt om de afrekening voor den geleverden arbeid niet te doen geschieden naar de droog afgeleverde hoeveelheid bagger, doch naar de hoeveelheid bagger, die nat gespreid is geworden.

Verder is de wensch geuit, dat boven het tarief aan de beide moddermannen per seizoen een stel baggerlaarzen door den vervener zou worden verstrekt, of eene overeenkomstige vergoeding in geld zou worden toegekend.

Bovendien zagen de werklieden nog gaarne de volgende wenschen ingewilligd.

1ste. Verhooging der vergoeding aan de zoogenaamde hut- of keetliggers (de losse werklieden, die elders wonen en tijdelijk op de veenplaats in een keet onderkomen verschaft wordt) van $2\frac{1}{2}$ ct. op 5 cent per stobbe en per man.

2de. Vergoeding voor tijdverzuim wegens onvoldoende water om de baggermachines aan het werk te houden à f 0.45 per uur en per man.

3de. Extra betaling voor het baggeren met transporteurs van f 0.20 per stobbe en per man.

4de. Extra betaling voor het baggeren met buizen van f 0.30 per stobbe en per man.

5de. Het naar het veld brengen door elke ploeg van zijn eigen machine.

6de. Vergoeding voor het gereedschap brengen à f 0.15 voor iedere plank.

7de. Extra betaling voor het werpen van grond achter de baggerschotten van f 0.05 per roe.

8ste. Uitbetaling van f 0.50 wisselloon, wanneer het loon niet in gepast geld uitgekeerd wordt.

Teneinde de verlangens der werklieden te toetsen aan de eischen, die het huidige levensonderhoud aan een gemiddeld veenarbeidersgezin stelt, is nagegaan welke inkomsten een gezin, bestaande uit man, vrouw en 4 jeugdige kinderen en een gezin, bestaande uit man, vrouw en 8 kinderen, welke laatste ten deele kunnen medewerken, onder de werking van een tarief, overeenkomend met de wenschen van partij ter andere zijde, zoude kunnen verweven.

In eerstgenoemd gezin belet de leeftijd der kinderen, die allen beneden den 7-jarigen leeftijd zijn, de vrouw buitenshuis werk te verrichten. De man moet in dit geval alleen in het onderhoud van het gezin voorzien.

Uit de Bijlage 3 blijkt, dat dit gezin onder de werking van het tarief van 1914 door de verdiensten van den man bij het turfgraven f 439.50 kon verdienen en onder de werking van het tarief dat de werklieden voor 1917 verlangen, f 876.— werkt deze man bij het baggeren, dan zouden zijne verdiensten in 1914 f 40.— hooger geweest en voor 1917 f 60.— hooger te schatten zijn.

In vergelijking met het tarief van 1914 zou inwilliging van de eischen der werklieden beteekenen eene loonsverhooging van $95\frac{1}{4}\%$.

Daarom is nagegaan, welke de verdiensten zouden geweest zijn in 1914, en onder het voor 1917 door de werknemers gewenschte tarief, van het boven in de tweede plaats genoemde gezin.

In dit gezin kunnen, behalve de vader, een zoon turfgraven, de moeder, een volwassen dochter en een jeugdige zoon van 14 jaar gaan turfdroogmaken. Zij kunnen 80 dagwerk dijken. Tevens kan het gezin zoowel de voorbereidende als de nakomende werkzaamheden van dit droogmaken verrichten. Met behulp van bureu, wien eveneens te zijner tijd wederkeerig hulp verleend wordt, wordt het schipladen van de drooggemaakte partij door dit gezin alleen verricht. Uit Bijlage 4, blijkt dat dit gezin bij het tarief van 1914 een totale inkomst van f 1131.00 genoten zou hebben en onder de werking van het tarief dat voor 1917 wordt verlangd van f 2836.40. Wordt deze looneisch toegewezen, dan zou mitsdien het inkomen van dit gezin sedert 1914 met $150\frac{3}{4}\%$ zijn toegenomen.

Teneinde na te gaan in hoeverre toewijzing van bedoelden looneisch alleen reeds op grond van de sterke stijging der levenskosten gemotiveerd kan worden geacht, is zoo nauwkeurig mogelijk nagegaan, welke huishoudelijke uitgaven de beide bedoelde gezinnen vóór den oorlog en onder de huidige omstandigheden te doen hebben.

De uitgaven van het gezin van 10 personen kunnen, blijkens de specificatie, bijlage 9, per week geschat worden, alleen wat levensmiddelen betreft, op f 19.88 $\frac{1}{2}$

en thans op $f41.34$; die van het gezin van 6 personen, blijkens bijlage 5, op $f7.56$ en thans op 16.03.

In het eerste geval zijn de levenskosten met $108\frac{0}{10}$, in het tweede geval met $112\frac{0}{10}$ toegenomen.

Bij de stijging van de prijzen der levensbehoeften moet intusschen worden in acht genomen, dat deze budgetten berekend zijn op de zeer krachtige voeding, die vereischt wordt in den tijd van het turfgraven, die toch slechts een betrekkelijk korten tijd van het jaar duurt.

Dan stellen toch bijvoorbeeld de uitgaven voor het zoo gestegen boekweitmeel en voor de eieren, eischen aan het budget, die slechts bij deze arbeidersgezinnen kunnen en ook moeten verwezenlijkt worden.

Aan den anderen kant moet het huidige budget in werkelijkheid hooger geacht worden, dan hier is weergegeven, daar voor 1917 de prijzen der regeeringsartikelen zijn aangenomen, en deze in Emmen, althans gedurende langen tijd, niet te krijgen waren en in elk geval daar in geheel onvoldoende hoeveelheid voorkwamen, zoodat in vele gevallen van duurder artikelen, buiten „de distributie” moest worden gebruik gemaakt.

De kleeding en het schoeisel voor het groote gezin kan in 1914 geschat worden op $f227.62$ bijlage 10) en vordert thans $f404.82$.

Wordt er gerekend, dat het budget van den graaftijd gold voor $\frac{1}{4}$ deel van het geheele jaar, en dat gedurende den overigen tijd het wekelijksche budget $15\frac{0}{10}$ lager kan gesteld worden, dan zou er in 1914 door het groote gezin verteerd zijn:

$13 \times f19.88 + 39 \times f16.90 + f227.62 = f1145.16$, hetgeen $\pm f14$.— blijft onder de inkomsten, die dat gezin toen kon maken.

Wordt bovengenoemde berekening gevolgd voor 1917, dan is deze:

$13 \times f41.34 + 39 \times 35.12 + f404.82 = f2311.92$ zijnde $f525$.— beneden den looneisch.

Wat het kleine gezin betreft, zoo bedragen de uitgaven aan kleeding, die in 1914 $f94.55$ bedroegen, thans $f174.30$ (bijlage 6.)

Dezelfde berekening op dit gezin toegepast, geeft voor 1914:

$13 \times f7.56 + 39 \times f6.43 + 94.55 = f443.60$ zijnde $f35.90$ beneden het loon van dat jaar en voor 1917 $13 \times f16.03 + 39 \times f13.62 + f174.30 = f913.87$, welk bedrag zoo goed als geheel overeenkomt met den looneisch voor 1917, zijnde $f22.13$ beneden den looneisch voor 1917.

Wordt aan de verlangens der arbeiders tegemoet gekomen, dan zal een gezin, waarin de man alleen werkt, in vrij onbeteekenende mate in betere conditie gekomen zijn dan in 1914, terwijl het huishouden, waarin een zeer belangrijke gezinsarbeid voorkomt niet minder dan $f525$.— boven het bedrag dat uit de budgetten kan worden afgeleid, verdient.

Hierbij moet in acht genomen worden, dat, terwijl het eerstgenoemde gezin niet als een normaal arbeidersgezin in de veenstreken kan beschouwd worden, het tweede, waar een volwassen zoon en dochter en een 14 jarige knaap medewerken, feitelijk het werk voor twee gezinnen presteert.

Bij de beschouwing van de onderwerpelijke huishoudelijke budgetten moge niet uit het oog verloren worden, dat hierbij alle uitgaven voor ontspanning, versnaperingen en genotmiddelen geheel buiten beschouwing gelaten zijn, er voorts niets is afgezonderd voor schoolgeld, voor de velen, die niet van de openbare school wenschen gebruik te maken, noch voor belasting (het in de gemeente Emmen gevolgde stelsel, waarbij de veenarbeiders als regel buiten de belasting gehouden worden, zal wel moeilijk gehandhaafd kunnen blijven), noch voor contributiën aan fondsen, vakverenigingen, enz., noch voor huishuur. Ten opzichte van dezen post moet worden in acht genomen, dat het groote gezin, dat als voorbeeld genomen is, als regel vrij wonen geniet. Voor het kleine, als voorbeeld genomen gezin, is echter vrije woning eene uitzondering, daar in het algemeen als vaste arbeiders alleen die personen worden aangenomen, wier gezin in staat is mede te werken.

De bedoelde posten zijn niet in de budgetten opgenomen, omdat die uit den aard der zaak sedert 1914 niet noemenswaard omhoog zijn gegaan en trouwens elke opmaking van arbeidersbudgetten tot tal van moeilijk te beantwoorden vraagpunten aanleiding geven.

Daar echter het verband tusschen de loonen van thans en 1914 met de budgetten der noodzakelijke levensbehoeften onafwijsbaar is, dienen deze wel in de beschouwingen, die aan de uitspraak ten grondslag liggen, te worden opgenomen.

De inkomsten zullen dus bij inwilliging van den looneisch voor het geschatte kleine gezin zijn vermeerderd met $95\frac{1}{4}\frac{0}{10}$, de uitgaven aan noodzakelijke levensbehoeften met $108\frac{0}{10}$ zijn toegenomen.

Voor het als voorbeeld genomen groote gezin zijn deze percentages respectievelijk $150\frac{3}{4}\%$ en 112% .

Neemt men van deze percentages de gemiddelden, dan zullen de loonen bij toewijzing van de eischen der werknemers gemiddeld 123% verhoogd worden, terwijl de uitgaven voor het levensonderhoud 110% gestegen zijn.

Het schijnt billijk, dat bij dit bedrijf, waar het kapitaal zeer belangrijke winsten gemaakt heeft, en waarvan het te voorzien is, dat deze ook in de naaste toekomst niet onbelangrijk zullen zijn, ook de arbeiders van dezen rooskleurigen toestand profijt hebben.

Voor de kleine gezinnen zal de loonsstijging nauwelijks belangrijke vermeerdering van welvaart tengevolge hebben. Voor de groote gezinnen is deze zonder twijfel niet onbelangrijk, maar toch schijnt een accres als bovengenoemd voor een gezin van niet minder dan 10 personen, niet bovenmatig.

Hierbij komt nog, dat, al mocht men ook van oordeel zijn, dat voor de groote gezinnen de verdiensten inderdaad hoog zijn te noemen, de tarieven toch moeilijk zouden kunnen verlaagd worden, zonder te beletten, dat daardoor de kleinere huishoudens thans naar verhouding minder zouden verdienen dan zij in 1914 ontvingen.

De ondergeteekende meent, dat in het bovenstaande voldoende motieven aanwezig zijn, om de looneischen der arbeiders, althans voor verreweg het grootste gedeelte, toe te wijzen.

De ondergeteekende meent echter, de navolgende posten van die toewijzing te moeten uitzonderen.

1ste. het verlangen om de afrekening van de hoeveelheid baggerturf niet te doen geschieden naar de hoeveelheid druge, maar naar het aantal natte stobben.

Toegeven toch aan dezen wensch zou een bedenkelijke invloed hebben op de grootte van de te produceeren turf, en dient die dus in het algemeen belang te worden afgewezen.

2de. Het baggeren met behulp van den transporteur.

De ondergeteekende kan niet inzien, dat het gebruik van dit hulpwerktuig verzwaring van arbeid medebrengt. Voor het buizenbaggeren acht hij een extra betaling van $f 0.75$ per stobbe = $f 0.12\frac{1}{2}$ per man voldoende.

3de. het vergoeden der kosten van de loonen voor de modderlieden.

Het verstrekken van speciaal schoeisel door de werkgevers is tot heden in het veenbedrijf geen gebruik geweest. De ondergeteekende meent, dat invoering van deze verstrekking, waaraan steeds groote bezwaren verbonden zijn bij de huidige loonen, niet strikt noodig is en vindt ook geen aanleiding, het tarief daartoe met $f 0.05$ per stobbe te verhoogen, indien de laarzen niet worden verstrekt.

4de. De wensch der arbeiders, om $f 0.50$ bij te betalen wanneer het uitbetaald wordende loon niet gepast is, is zoo in strijd met overal heerschende gebruiken, dat ondergeteekende meent, dezen eisch niet te moeten toewijzen. Vertrouwd mag worden, dat de uitbetaling zooveel mogelijk in gepast geld zal geschieden.

5de. het verlangen om de extra vergoeding voor de losse arbeiders, die in keeten verblijf houden, te verdubbelen, schijnt den ondergeteekende bij de belangrijke verhooging van het loontarief niet gemotiveerd.

6de. de wensch om voor het werpen van grond achter de planken schotten eene betaling te verkrijgen van $f 0.05$ per roe. Voor deze extra betaling, die een verkapte verhooging van het tarief vormt, bestaat, naar het oordeel van den ondergeteekende, geen reden.

Arbeid als deze, die in geen enkel tarief extra vergoed wordt, is van zoo geringen omvang, dat deze onder het andere werk dient begrepen te zijn en voor speciale belooning niet vatbaar is.

7de. de wensch om het naar het veld brengen van de machine door de eigen ploeg te doen geschieden.

De ondergeteekende acht inwilliging van dezen eisch ontoelaatbaar. Uitsluitend de werkgever toch dient, in verband met de eischen van het geheele bedrijf te bepalen wanneer en door wie de machines in het veld behooren te worden gebracht.

Op al deze gronden uitspraak doende in het door beide partijen aan zijne arbitrage onderworpen geschil nopens de loonen, waarvoor in het jaar 1917 de veenarbeid zal worden verricht;

BESLUIT de ondergeteekende voor het werkjaar 1917 vast te stellen, het volgende tarief van arbeidsloonen voor de veenderijen Nieuw-Weerdinge.

V e e n m a a t.

De bonk is 2 roe. De roe is 14 voet.

De voet is $31\frac{1}{8}$ c.M. De baggerroe is 5 M.

Gruppelen.

Breedte der gruppels $2\frac{1}{2}$ voet, ter diepte van $3\frac{1}{2}$ voet en verloopende op 3 voet 16 cent per roe.

Gruppelen steken $\frac{3}{4}$ voet diepte 6 cent per roe.

Oude gruppels losmaken 35 cent per roe.

Karbonken.

Grauw veen van 1 bij 10 voet per bonk f 1.—

Zwart " " 1 " 10 " " " " 1.25.

Kleinen.

Per put van 10 voet per bonk " 0.40

Deelzetten half geld.

Deelzetten.

Ter diepte van 2 voet 20 voet aanhalen f 2.10 per bonk

" " " $2\frac{1}{2}$ " 25 " " " 2.75 " "

Alles van vast veen.

Bolafooien.

Zoowel van turf als van baggerputten.

Per put van 7 voet breedte, tot $\frac{1}{2}$ voet diepte per bonk f 0.25. Meerdere breedte tot 12 voet per voet f 0.05. Meerdere breedte dan 12 voet per voet f 0.06.

Bolafkrooden.

Per put van 10 voet tot $\frac{1}{2}$ voet diepte met het slechten, per bonk f 0.60. Tusschenafbollen naar overleg.

Putslechten.

zoowel van turf als van baggerputten.

Tot en met 7 voet breedte 30 ct. per bonk.

Boven 7 tot en met 10 voet breedte f 0.42 $\frac{1}{2}$ per bonk.

Boven 10 tot en met 12 voet breedte f 0.05 per voet en per bonk.

Boven 12 tot en met 15 voet breedte f 0.07 $\frac{1}{2}$ per voet en per bonk.

Meerdere breedte dan 15 voet f 0.08, lichting meegemeten.

Bonken van Turfputten.

Voor het achterstuk laten vallen: van 2 bij $3\frac{1}{2}$ voet, per bonk f 0.35. Het resteerende gedeelte te bonken op een breedte van 7 voet, per bonk f 0.50. Voor het meerdere afbonken ter diepte van 2 voet en per bonk f 0.12 $\frac{1}{2}$.

Stukafkrooden met het kleinen van 2 voet diepte per voet breedte per bonk f 0.30.

Bonken van Baggerputten.

Putten van 10 voet breed, ter diepte van 1 voet, 8 cent per voet en per bonk. Meerdere breedte tot 12 voet 4 cent per voet en per bonk meer. Meerdere breedte van 12 voet tot 15 voet f 0.06.

Meerdere diepte dan 1 voet naar verhouding.

Turfgraven.

Te berekenen naar de daghuur kleine turf, per dagwerk f 3.25

Te berekenen naar de daghuur, kwartierturf per dagwerk " 4.—

Turfin 't lage (kwartierturf en kleine turf.)

Putten van 10 voet breedte tot en met 12 klem diepte worden berekend naar 6 man. Putten van 12 voet breedte, 10 klem diepte, zijn daaraan gelijk — andere putten naar die verhouding. Voor meerdere breedte der putten iedere voet 30 cent meer per dagwerk.

Voor het openlaten van baggerveld tot 15 Meter, 20 cent per Meter. Voor verder openlaten van veld, uiterlijk tot 20 Meter, wordt naar 7 man betaald.

Bij de kwartierturf, die in 't lage kan geplaatst worden, moeten de 5 bankjes $7\frac{1}{4}$ voet lang zijn.

Turf op 't hooge (kwartierturf en kleine turf.)

Putten van 10 tot 20 voet breedte tot en met 7 klem diepte worden berekend naar 7 man.

Van 8 tot en met 10 klem diepte naar 8 man.

Van 11 tot en met 12 klem diepte naar 9 man.

Van alle soorten kleine turf 2 klem meer.

Meerdere diepte in overleg.

Splittings van 40 voet 12 klem diep = 10 mans werk.

't Overige naar die verhouding. Voor iedere 5 voet breeder putten wordt een $\frac{1}{2}$ man meer berekend.

Het openlaten van veld wordt gerekend als van de turf in 't lage. Voor niet deelgezette putten $\frac{1}{2}$ man meer.

Kleine turfgraven van ondersplittings.

Putten van 20 tot 30 voet, 8 klem diep, $8\frac{1}{2}$ man.

Iedere 5 voet breedte meer $\frac{1}{2}$ man meer.

Van 9 voet tot en met 12 klem diepte, putten van 20 tot 30 voet 9 man. Iedere 5 voet breedte meer $\frac{1}{2}$ man meer.

Turfdrogerij.

Opdijken kleine turf	per dagwerk	f 4.—
Opdijken kwartierturf	" "	" 5.50
Kleine turf losmaken voor 6 lagen met stoeken te be-		
werken naar eisch	" "	" 2.25
Kleine turf losmaken van 3 lagen met opscherpsel	" "	" 1.25
Kwartierturf per laag en	" "	" 0.40
Opscherpsel	" "	" 0.20
Omzetten kwartierturf	" "	" 3.75
Omzetten kleine turf	" "	" 3.75
Zwillen	" "	" 1.75
Afdekken met turf	" "	" 1.35
Bedekken met veen	" "	" 1.35
Het afdekken en bedekken van zwilturf, wanneer het onbestopt weggaat, vol betalen.		
Voor het opstoeken van de voetlaag van niet omgezette turf	" "	" 0.50
Voor het vuren van kleine turf, bulten van $9\frac{1}{2}$ bij 18 voet	" "	" 3.50
Voor het vuren van kwartierturf, bulten van 11 bij 19 voet en $9\frac{3}{4}$ voet op de 18de laag	" "	" 5.50
Uitgeschifte grauwe turf, bulten van 11 bij 19 voet	" "	" 7.50
Opzetten enkele ringen per roe	" "	" 0.50
Opzetten dubbele ringen per roe	" "	" 1.—
Voetturf bij elkaar maken, dubbel geld.		
Van turf, die uit de ringen verscheept wordt, wordt ook het vuren betaald.		
De rest der turf moet echter zonder vergoeding binnen drie dagen worden opgezet		

Het droogmaken van bagger.

Voor het droogmaken van bagger per droge stobbe: Aan de Zuidzijde van kanaal A tot plaats 51 f 8.00 per stobbe.

In de Vledders tot aan de brug bij Schimmel, op de plaatsen nos. 26 tot en met 35a, de plaatsen 52 tot en met plaats n°. 60 f 8.50 per stobbe.

Op de plaatsen 19 tot en met 25, de percelen aan de Noord-Westzijde van hoofdwijk 2, de plaatsen ten Westen van n°. 60 en de percelen aan de Noordzijde van kanaal A. in het Noordveen f 8.50 per stobbe.

Op de percelen aan de Zuidzijde van kanaal A. in het Noordveen vanaf de brug bij Schimmel en zoo naar achteren f 8.50 per stobbe. Siepelveen f 9.—

Wanneer enkele plaatsen of percelen in gunstiger of ongunstiger omstandigheden verkeerden dan de andere, waarbij ze zijn ingedeeld, wordt het tarief in overleg met den betrokken droogmaker bepaald.

Enmaal op- en omkammen	per stobbe	f 1.—
Opzijzetten, met direct keeren	" "	" 0.40
Opstoeken	" "	" 3.—
Zwillen	" "	" 1.20
Zwillen bedekken	" "	" 0.70
Afdragen	" "	" 3.—
Wijdte van $\frac{3}{4}$ stobben om de 14de laag $28\frac{1}{2}$ voet met voldoende kop.		

Baggeren 4 spitters, 2 man in de modder.

Van 1ste kruisdiep tot Hoofdwijk 5 f 7.50

Alle andere baggerwerk " 7.80

Putten, smaller dan 10 voet 10 cent per man en per stobbe meer.

Zandgoten per roe en $\frac{1}{2}$ voet diepte 15 cent per stobbe en per man meer.

Buizenbaggeren 25 cent per stobbe en per man meer.

Bijkroeden.

Kleine turfzwillen	per dagwerk	f 0.80
Kleine turfbulten	" "	" 0.90
Kwartierturf bulten	" "	" 1.20

In de splittingen onder het turfgraven en putten daarmede gelijkstaande *f* 0.20 per dagwerk meer voor alle soorten turf.

Baggerturf per stobbe *f* 0.60.

Bijkrooden kwartiersturf en bagger 6 roe.

Bij het schepen van kwartiersturf de vierde vulster *f* 0.60, van kleine turf *f* 0.50 per dagwerk.

Voor bagger *f* 0.30 per stobbe.

Scheepsgeld (kleine turf.)

Kleine turf aan den wal.	per dagwerk	<i>f</i> 2.50
Loegen	" "	" 0.60
Stoegen	" "	" 0.60

Kwartiersturf.

Kwartiersturf aan den wal.	per dagwerk	<i>f</i> 3.10
Loegen	" "	" 0.75
Stoegen	" "	" 0.75

Baggerturf.

Aan den wal	per stobbe	<i>f</i> 1.60
Loegen	" "	" 0.35
Stoegen	" "	" 0.35

Vergoeding bij gedwongen verzuim.

Bij defect aan de machine of onvoldoende water om de machine aan het werk te houden, zal eene vergoeding van *f* 0.45 per man en per uur worden toegekend. Kan de aanleiding tot het oponthoud niet binnen een week uit den weg geruimd worden, dan is de vervener gehouden den werklieden een weekloon uit te betalen naar bovenstaand tarief en heeft dan het recht hen te ontslaan.

De werklieden zijn echter gehouden, om aanspraak op deze betaling te kunnen doen gelden, tijdens bedoeld oponthoud de werkzaamheden te verrichten, die hun daartoe door den vervener worden aangewezen.

Aldus gedaan te 's-Gravenhage, den 30sten Mei 1917.

De Directeur-Generaal van den Arbeid,
(w.g.) H. A. VAN YSSELSTEYN.

BIJLAGE 1.

De ondergeteekenden, vormende de besturen der werkgevers- en werknemers-vereeningen te Nieuw-Weerdinge en omstreken, heden den eersten Mei 1917 te Exlo in vergadering vereenigd,

verklaren zich bereid, de arbitrage over het loontarief van den Directeur-Generaal van den Arbeid te aanvaarden op voorwaarde:

1ste. dat het loontarief voor 1917 niet minder zal bedragen dan 100% boven dat, hetwelk in 1914 gegolden heeft, met dien verstande, dat zulks zal gelden voor hetgeen een gezin zal ontvangen.

2de. dat de Directeur-Generaal van den Arbeid den Heer KALTER uitvoerig zal raadplegen, alvorens zijn uitspraak te doen en dezen met die uitspraak in kennis zal stellen, alvorens deze aan partijen wordt medegedeeld.

3de. dat hunnerzijds het noodige zal worden verricht, opdat de arbeid onmiddellijk zal worden hervat.

De Besturen der

Werkgevers	Werknemers.
(w.g.) J. VAN KLINKEN,	(w.g.) A. BLOM,
„ A. SMOOK ZZN.,	„ J. VISSER DZN.,

Deze verbintenis vereischt wat de werknemers betreft de goedkeuring der leden-vergadering der neutrale werkliedenvereening.

BIJLAGE 2.

Berekening van arbeidsloon op een dagwerk kwartiersturf,
kleine turf en een stobbe baggerturf.

WERKZAAMHEDEN.	1914.	1917.
Kwartiersturf.		
Bonken 2½ bij 7 voet.	f 0.70	f 1.70
Stukafkrooien en kleenen 6 voet	„ 1.50	„ 4.—
Afbollen met putslechten	„ 1.60	„ 3.—
Graafloon	„ 9.50	„ 23.—
Droogmaken	„ 5.50	„ 16.35
Bijkruien en 4de vulster	„ 0.80	„ 1.80
Gereedschappen halen en terugbrengen	—	„ 0.10
	f 19.60	f 49.95
	155 %	
Kleine turf (Haardbrand).		
Bonken 2 bij 7 voet.	f 0.45	f 1.13
Stukbonken 2 bij 6 voet	„ 0.48	„ 1.12
Afbollen met putslechten	„ 1.—	„ 1.70
Graafloon	„ 8.60	„ 18.50
Droogmaken.	„ 3.85	„ 10.85
Bijkruien en vullen	„ 0.70	„ 1.40
Zwillen ontdekken.	—	„ 0.37½
Gereedschappen halen en terugbrengen.	—	„ 0.10
	f 15.08	f 35.17½
	133 %	
Baggerturf.		
Veldmaken putslechten	f 0.75	f 1.50
Afbollen.	„ 0.55	„ 1.10
Baggeren.	„ 3.30	„ 7.80
Machinist	„ 0.60	„ 1.30
Verzetten	„ 0.25	„ 0.50
Droogmaken.	„ 4.25	„ 8.50
Bijkruien en vullen	„ 0.35	„ 0.90
Baggeren met zandgoten	—	„ 0.20
Baggeren met goot	—	„ 0.70
Stobben ontdekken	—	„ 0.25
Op- en omkammen	„ 0.40	„ 1.—
	f 10.45	f 23.75
	127 %	

BIJLAGE 3.

Inkomen van een gezin. De man moet het alleen verdienen.

SOORT DER WERKZAAMHEDEN.	1914.		1917.	
	Loon.	Totaal.	Loon.	Totaal.
Gedurende de eerste 3 maanden:				
Los werk 50 dagen, per dag	f 1 25	f 62 50	f 2 50	f 125 —
Turfgraven (dikke) tot 1 Juli, 16 dagwerk, per dagwerk .	" 9 50	" 152.—	" 23.—	" 368 —
tot 1 October, bovenafbrengen, wijkgraven, etc.				
75 dagen, per dag	" 2.—	" 150.—	" 3 —	" 225.—
Na 1 October, bonken, etc. 60 dagen, per dag . .	" 1.25	" 75.—	" 2.50	" 150.—
Turfgraversgereedschap halen en terugbrengen. Per				
gegr. dagwerk.	— ¹⁾	— ¹⁾	" 0.50	" 8.—
Totaal	—	f 439.50	—	f 876 —
Werkt hij bij de baggermachine, dan verdient hij meer.	—	" 40.—	—	" 60.—
Totaal	—	f 479.50	—	f 936.—
		95 ¹ / ₄ 0/10 verschil.		

1) Vóór 1915 werd voor gereedschap halen en terugbrengen niets betaald.

BIJLAGE 4.

Berekening van de jaarlijksche verdiensten.

Vader en 16-jarige zoon gaan turfgraven en kunnen met hun beiden in het seizoen 18 dagwerk graven. Moeder, dochter en 14-jarige zoon gaan turf droogmaken en kunnen 80 dagwerk dijken, terwijl dit huisgezin tevens de voorbereidende en nakomende werkzaamheden van deze 80 dagwerk turf geheel kan verrichten. Vervolgens wordt door hen ook de 80 dagwerk turf met behulp hunner burenen, verladen, terwijl zij hun burenen, de door dezen bewerkte 80 dagwerken turf, ook helpen verladen.

WERKZAAMHEDEN.	1914.		1917.	
	Loon per dagwerk.	Totaal.	Loon per dagwerk.	Totaal.
18 dagwerk turfgraven (dikke)	f 9.50	f 171.—	f 23.—	f 414.—
Gereedschap halen en terugbrengen	— ¹⁾	— ¹⁾	" 0.50	" 8 —
80 dagwerk bewerken, droogmaken	" 5.50	" 440.—	" 16.35	" 1308.—
Bonken	" 0.70	" 56 —	" 1.50	" 120 —
Bolafkruien en kleenen.	" 1.50	" 120.—	" 3.73	" 298 40
Afbollen en putslichten	" 1 20	" 96.—	" 2.50	" 200.—
80 dagwerk (met behulp hunner burenen verladen) . .	" 1 67 ¹ / ₂	" 134.—	" 3.20	" 256.—
80 dagwerk, behulpzaam bij de burenen verladen . .	" 1 42 ¹ / ₂	" 114.—	" 2.90	" 232 —
Totaal	—	f 1131.—	—	f 2836.40
			150 ³ / ₄ 0/10	

1) Hiervoor werd tot en met 1914 niets betaald.

BIJLAGE 5.

Budget voor een huisgezin, bestaande uit 6 personen,

Vader, Moeder en 4 Kinderen.

(Leeftijd der kinderen, 6, 4, 2 en $\frac{1}{2}$ jaar.)

ARTIKELEN.	Hoeveelheid per week	1914		1917	
		Prijs per eenheid	Totaal	Prijs per eenheid	Totaal
Boekweitmeel	2.5 K.G.	f 0.18	f 0.45	f 0.56	f 1.40
Olie	0.7 L.	" 0.40	" 0.28	" 1.10	" 0.77
Vet	0.5 K.G.	" 0.60	" 0.30	" 1.25	" 0.62 ⁵
Spek	2 K.G.	" 0.62	" 1.24	" 1.60	" 3.20
Eieren	20 stuks	" 0.03	" 0.60	" 0.08	" 1.60
Aardappelen	0.25 H.L.	" 1.35	" 0.33 ⁷⁵	" 3.75	" 0.93 ⁷⁵
Boonen	2.5 L.	" 0.15	" 0.37 ⁵	" 0.50	" 1.25
Rijst	1 K.G.	" 0.18	" 0.18	" 0.28	" 0.28
Zout	0.5 K.G.	" 0.08	" 0.04	" 0.09	" 0.04 ⁵
Margarine	0.5 K.G.	" 0.80	" 0.40	" 1.10	" 0.55
Melk	7 L.	" 0.08	" 0.56	" 0.13	" 0.91
Koffie	0.7 K.G.	" 1.10	" 0.77	" 1.40	" 0.98
Cichorei	0.25 K.G.	" 0.20	" 0.05	" 0.32	" 0.08
Zeep	0.5 K.G.	" 0.22	" 0.11	" 0.28	" 0.14
Zeepoeder	1 pakje	" 0.07	" 0.07	" 0.18	" 0.18
Suiker	0.5 K.G.	" 0.48	" 0.24	" 0.56	" 0.28
Tabak	0.25 K.G.	" 0.56	" 0.15	" 1.60	" 0.40
Lucifers	$\frac{1}{2}$ pakje	" 0.06	" 0.03	" 0.15	" 0.07 ⁵
Kaarsen	1 pak	—	—	" 0.50	" 0.50
Petroleum	4 L.	" 0.09	" 0.36	—	—
Stijfsel	0.1 K.G.	" 0.24	" 0.02 ⁵	" 0.50	" 0.05
Totaal	—	—	f 6.56 ⁷⁵	—	f 14.25 $\frac{1}{4}$
Wittebrood (1 kaart)	2.177 K.G.	" 0.30	" 0.65	" 0.35	" 0.76
Tarwebrood (2 kaarten)	4.354 K.G.	— ¹⁾	—	" 0.12 ⁵	" 0.54 $\frac{1}{2}$
Roggebrood (2 kaarten)	4.354 K.G.	" 0.07	" 0.30 ⁵	" 0.093	" 0.40 $\frac{1}{2}$
Toeslagkaart	0.621 K.G.	" 0.07	" 0.04 ⁵	" 0.093	" 0.06 $\frac{3}{4}$
Totaal	—	—	f 7.56 $\frac{3}{4}$	—	f 16.03

1) Werd vroeger hier niet gebakken.

BIJLAGE 6.

Uitgaven aan kleding voor een gezin van 6 personen bestaande uit vader, moeder en 4 kinderen. (respectievelijk 6, 4, 2 en $\frac{1}{2}$ jaar oud).

	Voorheen	Thans
Vader $\frac{3}{4}$ pak.	f 15.—	f 25.—
Kinderen 3 pakjes à f 6.—	" 18 —	" 30.—
Werkpak voor man	" 15.—	" 21.—
2 Boezeroens à f 1.40	" 2.80	à f 2.25 " 4.50
1 Baaien hemd	" 5.—	" 10.—
Vrouwenkleding en kl. kinderen	" 20.—	" 40.—
Schoeisel 1)	" 14.65	" 31.50
Klomp en 2)	" 4.10	" 12.30
	f 94.55	f 174.30
Verschil in uitgaven aan kleding dus f 79.75.		
1) Schoeisel		
Vader vroeger	f 5 — nu f 11 —	
Moeder	" 4.50 " 10.—	
Kind 6 j. "	" 2.65 " 5.50	
Kind 4 j. "	" 2.50 " 5.—	
Kind 2 j. "	" 2.50 " 5.—	
vroeger	f 14.65 " 31.50	
2) Klomp en.		
Vader vroeger.	f 0.50 nu f 1.50	
Moeder 2 pr. vroeger	" 0.80 " 2.40	
Kind 6 j. 4 "	" 1.20 " 3.60	
Kind 4 j. 4 "	" 0.80 " 2.40	
Kind 2 j. 4 "	" 0.80 " 2.40	
Vroeger	f 4.10 " 12.30	

BIJLAGE 7.

Benodigde Schoenen en Klomp en, benevens Schoenreparatie per jaar.

Schoenen.					
PERSONEN.	Per jaar noodig.	1914.		1917.	
		Prijs per paar.	Totaal.	Prijs per paar.	Totaal.
Vader	1 pr.	f 5.—	f 5.—	f 11.—	f 11.—
Moeder	$\frac{1}{2}$ "	" 4.50	" 2.25	" 10.—	" 5.—
Kind 6 jaar	1 "	" 2.65	" 2.65	" 5.50	" 5.50
Kind 4 "	1 "	" 2.45	" 2.45	" 5.25	" 5.25
Kind 2 "	1 "	" 2.25	" 2.25	" 4.75	" 4.75
Kind $\frac{1}{2}$ "	1 "	" 1.50	" 1.50	" 2.50	" 2.50
Reparatie.					
Zolen en hakken	2 "	" 1.20	" 2.40	" 3 —	" 6.—
Zolen en hakken	3 "	" 0.70	" 2.10	" 1.60	" 4.80
Totaal	—	—	f 20.60	—	f 44.80
Klomp en.					
PERSONEN.	Per jaar noodig.	1914.		1917.	
		Prijs per paar.	Totaal.	Prijs per paar.	Totaal.
Vader	2 pr.	f 0.50	f 1.—	f 1.50	f 3 —
Moeder	3 "	" 0.40	" 1.20	" 1.20	" 3.60
Kind 6 jaar	4 "	" 0.30	" 1.20	" 0.90	" 3.60
Kind 4 "	4 "	" 0.27 $\frac{1}{2}$	" 1.10	" 0.85	" 3.40
Kind 2 "	4 "	" 0.20	" 0.80	" 0.60	" 2.40
Kind $\frac{1}{2}$ "	—	—	—	—	—
Totaal	—	—	f 5.30	—	f 16.—

BIJLAGE 8.

Berekening van de jaarlijksche verdiensten.

Vader en 16-jarige zoon gaan turfgraven en kunnen in het seizoen met hun beiden 18 dagwerk graven. Moeder en dochter en 14-jarige zoon turf droogmaken en kunnen 80 dagwerk dijken, terwijl dit huisgezin tevens de voorbereidende en nakomende werkzaamheden van deze 80 dagwerk turf geheel kunnen verrichten. Vervolgens wordt door hen ook de 80 dagwerk turf, met behulp hunner bureu, verladen, terwijl zij hun bureu, de door dezen bewerkte 80 dagwerken turf, ook helpen verladen.

WERKZAAMHEDEN.	1914		1917	
	Loon per dagwerk.	Totaal.	Loon per dagwerk.	Totaal.
18 dagwerk turfgraven.	f 10 25	f 184.50	f 22 50	f 405.—
Gereedschap halen en terugbrengen	— ¹⁾	— ¹⁾	" 0.50	" 9.—
80 dagwerk bewerken: Droogmaken	" 5.50	" 440.—	" 14.50	" 1160 —
idem bonken	" 0.70	" 56 —	" 1.50	" 120 —
idem stukafkruien met kleenen	" 1.50	" 120 —	" 3 73	" 298 40
idem afbollen en putslechten.	" 1.20	" 96.—	" 2.50	" 200.—
80 dagwerk met behulp der bureu verladen . . .	" 1.75	" 140.—	" 3.25	" 260.—
80 dagwerk, behulpzaam bij de bureu, verladen .	" 1.50	" 120.—	" 3 —	" 240.—
Totaal	—	f 1156.50	—	f 2692.40
			132 ³ / ₄ 0/0.	

1) Hiervoor werd tot en met 1914 nooit iets betaald. Dit behoorde toen bij het werk.

BIJLAGE 9.

Wekelijksche uitgaven van een veenarbeidersgezin van 10 personen.

ARTIKELN.	Hoeveelheid per week.	1914		1917.	
		Prijs per eenheid.	Uitgaaf per week.	Prijs per eenheid.	Uitgaaf per week.
Boekweitmeel	6.5 K.G.	f 0.18	f 1.17	f 0.56	f 3.64
Vet	2.5 "	" 0.60	" 1.50	" 1.25	" 3.12 ¹ / ₂
Olie (Raap).	1 L.	" 0.40	" 0.40	" 1.10	" 1.10
Aardappelen	³ / ₄ H.L.	" 1.35	" 1.01 ¹ / ₂	" 3.75	" 2.81
Koffie	1 K.G.	" 1.10	" 1.10	" 1.40	" 1.40
Cichorei	¹ / ₂ "	" 0.20	" 0.10	" 0.32	" 0.16
Thee.	0.2 "	" 1.60	" 0.32	" 3.—	" 0.60
Eieren	50 stuks.	" 0.03	" 1.50	" 0.08	" 4.—
Boonen	10 L.	" 0.15	" 1.50	" 0.50	" 5.—
Spek	5 K.G.	" 0.62	" 3.10	" 1.60	" 8.—
Zeep.	1 "	" 0.22	" 0.22	" 0.28	" 0.28
Zeepoeder.	2 pakjes.	" 0.07	" 0.14	" 0.18	" 0.36
Suiker	2 K.G.	" 0.48	" 0.96	" 0.56	" 1.12
Rijst	¹¹ / ₂ "	" 0.18	" 0.27	" 0.28	" 0.42
Melk.	10 ¹ / ₂ L.	" 0.08	" 0.84	" 0.13	" 1.36 ¹ / ₂
Zout	1 K.G.	" 0.08	" 0.08	" 0.09	" 0.09
Tabak	³ / ₄ "	" 0.56	" 0.42	" 1.60	" 1.20
Lucifers	¹ / ₂ pak.	" 0.06	" 0.03	" 0.15	" 0.07 ¹ / ₂
Stijfsel	³ / ₄ K.G.	" 0.24	" 0.06	" 0.50	" 0.12 ¹ / ₂
Petroleum	4 L.	" 0.09	" 0.36	—	—
Kaarsen	1 pak.	—	—	" 0.50	" 0.50
Margarine	¹¹ / ₂ K.G.	" 0.80	" 1.20	" 1.10	" 1.65
Brood (rogge).	13.6 K.G.	" 0.07	" 0.95	" 0.093	" 1.21
" (witte).	8.71 "	" 0.30	" 2.61	" 0.35	" 3.05
" toeslagkaart	0.62 "	" 0.07	" 0.04	" 0.093	" 0.06
			f 19.88 ¹ / ₂		f 41.34

BIJLAGE 10.

Uitgaven per jaar aan kleding in een gezin van 10 personen.

SOORT.	Benoodigd:	Aanschaf- fingskosten vóór den oorlog.	1917.
Bovenkleding.			
Vader	3/4 pak	f 15 —	f 25.—
Kind 16 jaar.	1 " "	" 12.—	" 18 —
Kind 14 "	1 " "	" 12.—	" 18.—
Kind 12 "	1 " "	" 11.—	" 16.—
Kind 10 "	1 " "	" 10 —	" 14.—
Kind 8 "	1 " "	" 8.—	" 12 —
Werkpakken.			
3 man	3 pakken	" 45 —	" 63 —
Boezeroens	—	" 10.—	" 15.—
Baaien hemden	1 pak	" 5.—	" 10 —
Vrouwenkleding	—	" 30 —	" 50.—
Schoeisel 1)	—	" 58.80	" 131 35
Klommen 1)	—	" 10.82	" 32.47
Totaal	—	f 227.62	f 404.82

1) Zie specificatie in bijlage 11.

BIJLAGE 11.

Benodigde Schoenen en Klommen en Schoenreparatie per jaar.

PERSONEN.	SCHOENEN.					KLOMPEN.				
	Aantal paren per jaar noodig.	1914.		1917.		Aantal paren per jaar noodig.	1914.		1917.	
		Prijs per paar.	Totaal.	Prijs per paar.	Totaal.		Prijs per paar.	Totaal.	Prijs per paar.	Totaal.
Vader.	1	f 5 —	f 5 —	f 11.—	f 11.—	1	f 0.50	f 0.50	f 1.50	f 1.50
Moeder	1	" 4.50	" 4.50	" 10 —	" 10.—	2	" 0.40	" 0.80	" 1.20	" 2.40
Kinderen van 20 jaar	2	" 5.—	" 10.—	" 11.—	" 22.—	2	" 0.45	" 0.90	" 1.35	" 2.70
Kinderen van 16 jaar	2	" 4.25	" 8.50	" 9.50	" 19 —	3	" 0.40	" 1.20	" 1.20	" 3.60
Kinderen van 14 jaar	1	" 4.—	" 4.—	" 8.75	" 8.75	3	" 0.37 ⁵	" 1.12 ⁵	" 1.12 ⁵	" 3.37 ⁵
Kinderen van 12 jaar	1	" 3.70	" 3.70	" 8.—	" 8.—	4	" 0.37 ⁵	" 1.50	" 1.12 ⁵	" 4.50
Kinderen van 10 jaar.	1	" 3.70	" 3.70	" 8.—	" 8.—	4	" 0.35	" 1.40	" 1.05	" 4.20
Kinderen van 8 jaar.	1	" 3.10	" 3.10	" 6.75	" 6.75	4	" 0.35	" 1.40	" 1.05	" 4.20
Kinderen van 6 jaar.	1	" 2.65	" 2.65	" 5.50	" 5.50	4	" 0.30	" 1.20	" 0.90	" 3.60
Kinderen van 2 1/2 jaar.	1	" 2.25	" 2.25	" 4.75	" 4.75	4	" 0.20	" 0.80	" 0.60	" 2.40
Reparatie	6	" 1.20	" 7.20	" 3.—	" 18 —	—	—	—	—	—
Zolen en hakken	6	" 0.70	" 4.20	" 1.60	" 9.60	—	—	—	—	—
	—	—	f 58.80	—	f 131.35	—	—	f 10 82 ⁵	—	f 32.47 ⁵
				123 1/2 0/10					200 0/10	

Baggerlaarzen, niet nodig voor bovengenoemd werk, kosten in 1914 f 13 — thans / 30.—.

VEENDERIJGESCHIL BARGER OOSTERVEEN.

De ondergeteekende werd door den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel aangewezen als scheidsman in een loonsgeschil tusschen:

a. de Vervenersvereniging „Barger Oosterveen en Omstreken” te Nieuw Amsterdam, als partij ter eene zijde en

b. de Werkliedenvereniging „St. Joseph” te Erica,
de Werkliedenvereniging „Eendracht” te Barger Oosterveen,
de Werkliedenvereniging „Recht en Plicht” te Oranjedorp,
de Werkliedenvereniging „St. Jozef” te Barger Oosterveen,
de Christelijke Werkliedenvereniging „Ons Belang” te Barger Oosterveen,
de Christelijke Werkliedenvereniging „Nieuw Amsterdam” te Nieuw Amsterdam,
de Werkliedenvereniging „Helpt Elkanders Lasten” te Zwartemeer,
gezamenlijk vormende partij ter andere zijde.

Het geschil bestond hierin, dat partijen nopens het tarief, waaronder gedurende het jaar 1917 zou worden gewerkt, niet tot overeenstemming konden geraken.

De werknemers hadden hunne eischen aan de werkgevers medegedeeld, die door dezen werden beantwoord met het aanbieden eener loonsverhooging van ongeveer 15 0/0 boven het tarief, waaronder in 1916 is gewerkt. De werknemers deelden mede, die aanbieding niet te kunnen aanvaarden en hunne eischen onverminderd te handhaven. De werkgevers deden daarop eene nieuwe aanbieding, die echter evenmin door de partij ter andere zijde aanvaard werd.

Uit schriftelijke toelichting en eene bespreking, die ondergeteekende met de beide partijen op 3 Mei 1917 te Nieuw Amsterdam gehouden heeft, is gebleken, dat de looneisch der werklieden en de beide daarop gevolgde aanbiedingen der patroons de navolgende waren, waarbij tevens is aangeduid, welke bedragen voor het verrichten der zelfde werkzaamheden in 1914 en in 1916 zijn betaald:

Loon per dagwerk.

	Tarief 1914.	Tarief 1916.	Looneisch arbeiders 1917.	1e aanbieding patroons.	2e aanbieding patroons.
Groote turf					
Gewoon werk	9.90	14.50	22.50	16.67	18.75
	10.80	15.50	24.00	17.82	20.00
	9.90	14.50	22.50	16.67	18.75
Kleine turf					
Gewoon werk	8.55	12.50	20.00	14.37	15.50

Vervoer te velde van de scherpe turf van grooter afstand dan 15 stoklengten vanaf de kuil, extra per stok

f 0.05	1914
" 0.10	1916
" 0.11½	eerste aanbieding patroons
" 0.13	tweede aanbieding patroons
" 0.15	looneisch arbeiders.

Iedere stoklengte overkruien

1914 eerste 5 stok	f 0.01
en verder	" 0.001½
1916	" 0.001½
Eerste aanbieding patroons	" 0.0057
Tweede aanbieding patroons	" 0.0075
Looneisch arbeiders	" 0.01

Zandkuil:

De zandkuil van 9 klem is gewoon werk. f 0.01 is oud gebruik, doch naar de meening der arbeiders is dit loon te gering.

Het tarief voor 1914 was	f 0.27
" " " 1916 "	" 0.35
Eerste aanbieding patroons	" 0.40
Tweede aanbieding patroons	" 0.45
Looneisch arbeiders	" 0.50

	Tarief 1914	Tarief 1916	Looneisch arbeiders 1917	1ste aan- bieding patroons	2de aan- bieding patroons
Droogmaken en turf opmaken.					
Opleggen groote turf	f 2.25	f 3.30	f 5,—	f 3.80	f 4.30
Vuren groote turf	" 1.80	" 2.60	" 4,—	" 3,—	" 3.40
Opleggen bolster turf	" 1.95	" 3.10	" 4.75	" 3.55	" 4,—
Vuren bolster turf	" 1.80	" 2.60	" 4.25	" 3,—	" 3.40
Opleggen kleine turf	" 1.80	" 2.70	" 4.25	" 3.10	" 3.40
Vuren kleine turf	" 1.65	" 2.50	" 3.75	" 2.90	" 3.10
Omringen groote turf	" 1.20	" 1.60	" 2.50	" 1.85	" 2.10
Omringen kleine turf	" 1,—	" 1.40	" 2.50	" 1.60	" 1.75
Oproeren groote turf } per laag	" 0.08	" 0.15	" 0.20	" 0.17 ⁵	" 0.19
Oproeren kleine turf }	" 0.07 ⁵	" 0.10	" 0.30	" 0.11 ⁵	" 0.20
Wanneer meer dan één regel wordt uitbroken					
Aibonken, veenaanzetten en kuilslechten.					
Per bonk veenaanzetten, 2.50 M. br. en 1 M. diep	" 0.35	" 0.55	" 0.75	" 0.63	" 0.65
Idem in 't graven	" 0.50	" 0.70	" 0.95	" 0.80	" 0.85
Per M ³ afbonken, achterkuil 2½ M.	" 0.08	" 0.05	" 0.08	" 0.05 ^{3/4}	" 0.06 ⁵
Idem met meer dan 30 c.M. losse grond	" 0.04	" 0.07	" 0.10	" 0.08	" 0.09
Per bonk kuilslechten van 5 M. (veendiepte 1.20 M.	" 0.30	" 0.55	" 0.80	" 0.63	" 0.70
Per bonk kuilslechten van 5 M. meerdere diepte	" 0.40	" 0.70	" 1.10	" 0.80	" 0.90
Per bonk kuilslechten van 4 Meter	" 0.35	—	" 1,—	—	" 0.80
Per bonk kuilslechten voor iedere ½ Meter schoorkuil meer	" 0.05	" 0.07 ⁵	—	" 0.08 ⁵	" 0.10
Bolafgooien per bonk	—	—	" 0.75	—	—
Afkrooien.					
Per M ³ over een lengte van 100 M., waar geen bolsterturf is afgegraven	" 0.07	" 0.07	" 0.18	" 0.08	" 0.10
Gruppen en raaien.					
Per 100 M. gruppen en raaien uitsteken	" 0.12 ⁵	" 0.20	" 0.25	" 0.23	" 0.25
Per 100 M. grupmaken, 80 c.M. br. en diep	" 1.20	" 2,—	" 3,—	" 2.30	" 2.50
Per 100 M. grupverdiepen, 30 c.M. diep	" 0.50	" 0.80	" 1.30	" 0.92	" 1,—
100 M. raaimaken, 1 M. breed en diep	" 2,—	" 3,—	" 4.50	" 3.50	" 3.75
100 M. raaverdiepen 30 c.M. diep	" 0.75	" 1.20	" 1.80	" 1.40	" 1.50
Werkuren voor mannen.					
Van 1/2—1/3 daags van 7—3½ uur — per uur	" 0.15	—	—	—	—
Van 1/3—1/4 daags van 6—4 uur in den graaftijd per uur	—	" 0.22	" 0.30	" 0.25	" 0.27
Van 1/4—1/10 daags van 5—4 uur	" 0.20	—	—	—	—
Van 1/10—1/11 daags van 7—3½ uur p. uur	" 0.15	—	—	—	—
Van 1/11—1/12 daags van 7—3 uur	—	" 0.22	—	—	—
Van 1/12—1/2 daags van 8—3 uur in den graaftijd per uur	" 0.20	—	—	—	—
Daghuren voor vrouwen.					
Werkuren even als de mannen.					
In de maanden Januari, Februari en December	" 0.60	" 0.80	" 1.20	" 0.95	" 1,—
In de maanden Maart, September, October en November	" 0.70	" 1,—	" 1.50	" 1.15	" 1.25
In de maanden April, Mei, Juni, Juli en Augustus	" 0.80	" 1.20	" 1.80	" 1.40	" 1.50

Turfladen.

De arbeiders wenschen de bepaling, dat de schuitenkruiers de turf gemiddeld 15 Meter van het water weghalen, te doen vervallen. Reeds van vóór den oorlog werd voor iedere 35 Meter en voor de scherpe turf voor iedere 30 Meter verder een bijkruier gegeven. De arbeiders verlangen dezen afstand terug te brengen tot respectievelijk 30—25 Meter. Voor het bijkruien werd betaald:

Groote turf 1914	f 0.50
1916	" 0.67 ⁵
Eerste aanbieding patroons	" 0.77 ⁵
Tweede aanbieding patroons	" 0.87 ⁵
Looneisch.	" 1.10
Kleine turf 1914	" 0.67 ⁵
1916 f 0.72 ⁵ (1ste aanb.) (2de aanb.) f 1.— (eisch).	
Voor de bolsterturf: 1 ¹ / ₄ ct. per M ³ (1916).	
1 4/10 ct. (2de aanb.) 1 ¹ / ₄ ct. (eisch).	

Ladersgeld:	1914	1916	1ste aanb.	2de aanb.	eisch
Groote turf per dagwerk	f 3.40	f 4.10	f 4.70	f 5.20	f 6.—
Zware blauwe en darg	" 2.80	" 3.60	" 4.14	" 4.60	" 5.25
Kleine blauwe	—	—	—	—	—
Zware stukkende blauwe en darg	" 3.30	" 3.90	" 4.50	" 5.—	" 5.50

Bolsterladen:					
Per M ³	" 0.05	" 0.06 ³ / ₄	" 0.07 ³ / ₄	" 0.08 ¹ / ₂	" 0.10

Bovendien wenschen de werknemers het loon voor het bolstergraven in het loontarief opgenomen te zien. De werkgevers achten dit voor hen zeer bezwaarlijk met het oog op de onzekere positie van de bolstermarkt. Voor het bolstergraven werd in 1916 19—20 cent betaald, terwijl de arbeiders thans 27 en 29 cent per stok en voor het bonken 5 cent per M³ vragen. De ondergeteekende heeft er zich van vergewist, dat deze voorwaarden in overeenstemming zijn met de andere looneischen, die de werklieden gesteld hebben.

Voorts wenschen deze laatsten ook een zeker tarief voor het bolafgooien vastgesteld te zien.

Naar den ondergeteekende gebleken is, werd voorheen voor deze werkzaamheden geen afzonderlijke betaling genoten, terwijl in den laatsten tijd van deze gewoonte is afgeweken en thans algemeen de loonsbepaling in onderlinge overeenkomst tusschen den betrokken werkgever en werknemer wordt geregeld. De werklieden wenschen deze individueele regeling echter door een algemeen loontarief ook voor deze werkzaamheid te zien vervangen. Verder wenschen de werknemers voor het zoogenaamde bultbedekken een vast loon gesteld te zien, waartoe door hen 60 cents per bult gevraagd wordt.

Voorts wenschen deze, dat het gewone turfgraven 1 Maart zal aanvangen en zulks in het tarief zal worden vastgesteld.

Tenslotte vormt de vrije haardbrandverstrekking een punt van geschil. In vele gevallen achten de werknemers dit emolument onvoldoende, niet alleen wanneer dit in natura verstrekt wordt, doch ook, wanneer dit vervangen wordt door een geldelijke vergoeding, die gesteld wordt op een bedrag van 20 à 25, soms 50 cent, voor elk door den betrokken werkmán drooggemaakt dagwerk turf. De werknemers verlangen dat deze vergoeding, wanneer zij in geld wordt genoten, gesteld wordt op f 1.— voor ieder drooggelegd dagwerk turf.

Uit overweging van de gestelde eischen en de aanbiedingen der partijen is ondergeteekende tot de conclusie gekomen, dat de tweede loonaanbieding der werkgevers met het tarief 1914 een verschil oplevert van 87¹/₂ 0/0, terwijl de looneisch der werklieden het tarief 1914 met 122 0/0 te boven gaat.

De werknemers achten zulks gemotiveerd, als gevolg van de abnormale stijging der levensmiddelen en den algemeen rooskleurigen toestand van het vervenersbedrijf.

Uit nauwkeurig onderzoek van de prijsbeweging der levensbehoeften in de veenstreken, is de ondergeteekende tot de conclusie gekomen, dat de kosten van levensonderhoud voor een gemiddeld veenarbeidersgezin sedert 1914 gestegen zijn met ± 110 0/0. Bij deze prijsberekening is in het oog gehouden, dat gedurende het turfgraven eene zeer krachtige voeding noodzakelijk is. Daarentegen zijn als eenheidsprijzen de prijzen der Regeeringsartikelen aangenomen, hoewel wegens schaarschte van distributie-goederen de gezinnen veelal op duurdere artikelen aangewezen zijn.

Uit een en ander volgt, dat de laatste loonaanbieding der verveners niet in overeenstemming is met de stijging der levenskosten, die uit de abnormale tijdsomstandigheden voor de werklieden zijn voortgevloeid.

Worden de looneischen der werklieden ingewilligd, dan zullen de verhoogde levenskosten met 12 0/0 worden overtroffen. In aanmerking dient echter genomen, dat deze eischen een gemiddeld veenarbeidersgezin nog slechts in staat zullen stellen, in de meest dringende behoeften te voorzien, en daarbij geen gelden beschikbaar blijven voor bijzondere behoeften, ontspanning, enz. Zulks zal blijken, wanneer in aanmerking genomen wordt, dat een veenarbeider, die geheel alleen den kost voor

het gezin verdienen moet, met inbegrip van verdiensten bij het bijkruien en schipladen hoogstens f 843.25 per jaar verdienen kan, wanneer de looneisch wordt toegevoezen, zooals in bijlage 1 nader is berekend. Zoodanig werkmán zou onder de werking van het tarief van 1914 hoogstens f 374.— per jaar verdiend hebben. Het behoeft geen betoog, dat deze inkomsten in dat jaar slechts toelieten, de meest noodzakelijke behoeften en dan vermoedelijk nog in onvoldoende mate, te bevredigen. Er is bij de berekening van de huidige kosten van het levensonderhoud dan ook geen rekening gehouden met de stijging van andere uitgaven, dan die van levensmiddelen, kleeding en schoeisel.

Neemt men een ander gezinstype, bijvoorbeeld één, bestaande uit man, vrouw en 10 kinderen, waarvan 3 volwassenen, die verschillende werkzaamheden in het veen verrichten en belangrijk bijdragen om de inkomsten te vermeerderen, dan blijkt dit naar verhouding bij inwilliging der looneischen nog juist in staat de verhoogde levenskosten het hoofd te bieden. Blijkens den inhoud van bijlage 2 zou dit gezin in 1914 een verdienste van f 923.35 gemaakt hebben. Worden de eischen der werklieden ingewilligd, dan zal zoodanig gezin een jaarinkomen van f 1960.— kunnen maken.

Waar de leeftijd en de getalsterkte van de leden van dit gezin dit feitelijk voor twee huishoudingen kan doen medetellen, is een zoodanig inkomen onder de huidige omstandigheden zeker te verdedigen. Het valt toch te betwijfelen, of, nadat de uitgaven voor het eigenlijk levensonderhoud zullen gekweten zijn, voldoende rekening gehouden is met de betaling van schoolgelden (dit geldt hen, wier kinderen bijzondere scholen bezoeken), belastingen (het in de gemeente Emmen tot heden gevolgde stelsel, waarbij de veenarbeiders als regel buiten de belasting gehouden worden zal bij de tegenwoordige looncijfers moeilijk kunnen worden volgehouden), verbetering van woninginrichting en vernieuwing van meubilair, contributiën aan kerkgenootschappen, vakverenigingen, zieken- en begrafenisfondsen, enz. De inkomsten van het zooveel ten voorbeeld gestelde groote gezin zullen bij inwilliging der looneischen van de werklieden juist 112 $\frac{0}{100}$ vooruitgaan, terwijl, zooals hiervoren is medegedeeld, de prijsverhoging der voornaamste levensbehoeften in de venen op 110 $\frac{0}{100}$ te stellen is.

Wordt het als voorbeeld aangegeven kleine gezin bij toewijzing van de eischen der werklieden in eenigszins beteren geldelijken toestand gebracht, dan is die verbetering — zooals hierboven reeds aangestipt — toch niet van dien aard, dat zij als overmatig kan worden aangemerkt, te meer niet, waar de werklieden zich hierbij beroepen op den rooskleurigen toestand, waarin zich het vervenersbedrijf geplaatst ziet en de werklieden zich rekenschap geven van de belangrijke winsten, die het, in het veenbedrijf gestoken kapitaal in den jongsten tijd in den schoot gevloeid zijn.

Worden aldus de kleinere gezinnen in vergelijking met 1914 bij toewijzing der looneischen in een iets betere positie gebracht, de grootere gezinnen, die slechts met behulp van de ingebrachte verdiensten der huisgenooten in hun onderhoud kunnen voorzien, zullen in vergelijking met 1914, tengevolge van de sterke prijsstijging der levensbehoeften, slechts 2 $\frac{0}{100}$ in inkomsten vooruitgaan, eene vooruitgang, die als weinig beteekenend buiten beschouwing kan worden gelaten. Van de sterk vermeerderde bedrijfswinsten zal dezen gezinnen (die belangrijk minder bij het droogmaken verdienen dan in andere veenderijen, waar het droogmaken meer aan de gezinnen der vaste arbeiders wordt overgelaten) niets ten deel vallen.

De ondergeteekende meent dan ook de eischen der arbeiders noch ongemotiveerd, noch overmatig te moeten achten — integendeel, deze als terecht gesteld te moeten toewijzen.

Waar de partijen ook eene beslissing vragen nopens den wensch der arbeiders, om ook het tarief voor het graven van bolsterturf in het loontarief 1917 vast te leggen, meent de ondergeteekende ook dezen wensch der werklieden voor inwilliging vatbaar te moeten verklaren.

- Bezwaarlijk kan worden beweerd, dat het graven van bolsterturf buiten de eigenlijke veenbewerking omgaat en dat werk geheel afgescheiden staat van den gewonen veenarbeid. Door partij ter eene zijde is zoodanig argument dan ook niet tegengeworpen. Van deze zijde is alleen het bezwaar geopperd, dat de positie van den bolsterprijs op het huidig oogenblik van dien aard was, dat niet kan worden berekend of tegen den herfst, wanneer het bolstergraven aanvangt, het daarvoor verschuldigde loon uit den bolsterprijs zou kunnen worden opgebracht.

De ondergeteekende meent met volle erkenning van de waarde van dit argument, het standpunt te moeten innemen, dat als normaal de prijs van een artikel bepaald wordt — behalve door de vraag — door de productiekosten en die vermeerderd met een zekere winst, — en dat voor zoover de toestand zich thans doet aanzien, niet kan worden verwacht, dat deze normaal gevolgde regel

door de belanghebbenden ten aanzien van den bolsterverkoop buiten werking zou worden gesteld. Mocht echter onverhoopt de bolsterprijs ook in de naaste toekomst dermate terugloopen, dat op dit artikel feitelijk niet langer winst zou worden gemaakt, dan kan uit dien hoofde tegen een billijken looneisch toch moeilijk bezwaar worden gemaakt — te meer niet waar de winsten, die met den verkoop van de gewone turf zijn en ook nog dit jaar zullen worden gemaakt, eventueele winstderving op het bolsterproduct op voldoende wijze corrigeren.

Met betrekking tot het vraagstuk van de vrije haardbrandverstreking, meent de ondergeteekende het standpunt te moeten innemen, dat aan dit instituut het beginsel ten grondslag heeft gelegen, werklieden die een bepaalde hoeveelheid turf hebben vervaardigd in het genot te stellen van vrije woning en vrij brand. De allengs veranderde omstandigheden, die steeds grooter worden den afstand bracht tusschen de woonplaatsen der arbeiders en de door dezen ontgonnen wordende veenplaatsen, maakte de waarde van het emolument meer denkbeeldig. De vervoerkosten toch namen belangrijk toe en de door de werkgevers beschikbaar gestelde bedragen om de arbeiders in staat te stellen de noodige brandstof in de nabijheid van hun woning door aankoop te verkrijgen, hielden geen rekening met den sterk gestegen verkoopprijs van het artikel in de laatste jaren. Waar het geheele loontarief in de veenstreken gebaseerd is op emolumenten als vrije woning en vrije brandstof, meent de ondergeteekende, dat wanneer in plaats van het genot dier emolumenten een geldelijke vergoeding verleend wordt, deze in overstemming met de waarde van het emolument dient te blijven en dit aan zijne bedoeling moet kunnen beantwoorden.

Bovendien wordt door de droogmakersgezinnen in deze veenderijen minder bij het droogmaken verdiend dan elders het geval pleegt te zijn, omdat de gewoonte hier medebrengt, dat het werk over een grooter aantal gegadigden verdeeld wordt.

Ook in verband hiermede kan de op dit punt door de partij ter andere zijde kenbaar gemaakte wensch bezwaarlijk als, onbillijk terzijde gesteld worden.

Na overweging van dit alles meent de ondergeteekende, in het door partijen aan zijne beslissing onderworpen loonsgeschil, als goed scheidsrechter naar zijne beste weten uitspraak doende, — voor het werkjaar 1917 het navolgende loontarief te moeten vaststellen voor den arbeid in de veenderijen van Barger Oosterveen, Barger Compascuum, Oranjedorp, Nieuw Amsterdam en omstreken.

Bolstergraven.

Met 10 c.M. villen	29 cent per stok.
Schoonwerk	27 " " "
Bonken.	5 " " M ³ .
Een dagwerk is 50 kleine stokken.	

Turfgraven.

Onder gewoon werk wordt verstaan een kuil van 5 M. breedte met eene diepte voor groot werk tot en met 14 klem en voor klein werk tot en met 16 klem. Wanneer een breedere kuil wordt gegraven, zal het loon hetzelfde blijven, mits de slagen niet langer zijn dan 14 stok. Groote turf de zeven klem minstens 1.05 M. in den kuil dik en het slag, berekend naar 7 stort op het veld minstens 2.60 M. dik, de bol hoogstens 10 c.M. afvillen met gesloten liggers en het lichterstuk minstens 1 M. breed laten vallen.

Loon per dagwerk.

Groote turf (gewoon werk) lengte de 6 banken 2.50 M.	f 22.50.
Moeilijker werk wordt naar evenredigheid duurder betaald.	
Grooter turf (5 klem) op 't hooge zonder schuinte	„ 24.—
Groote turf (5 klem) met een goede schuinte	„ 22.50
Kleine turf (gewoon werk)	„ 20.—
Van de scherpe turf, die verder te velde wordt gebracht dan 15 stoklengte vanaf den kuil, zal 15 cent extra per stok worden betaald.	
Voor iedere stoklengte overkruisen vanaf den kuil zal 1 cent per stok meer worden betaald.	

Zandkuil van 5 M. met een schuinte van 5 M. tot 9 klem 50 cent en van elke klem meer of minder 1½ cent verschil.

Splittingwerk wordt door iederen vervener, in overleg met de betrokken werklieden, afzonderlijk geregeld.

De turfgravers zijn verplicht de slagen 10 c.M. van elkaar te leggen en 40 c.M. tegen vergoeding van 50 cent per dagwerk.

Droogmaken en Turfopmaken.

Bij het opleggen behoort de verplichting één regel uit te breken zonder extra vergoeding. Iedere regel meer 30 cent.

Opleggen groote turf	f 5.—
Vuren " "	" 4.—
Opleggen bolsterturf	" 4.75
Vuren " "	" 4.25
Opleggen kleine bolsterturf	" 4.25
Vuren " "	" 3.75
Omringen groote turf	" 2.50
Omringen kleine turf	" 2.50
Oproeren groote turf per laag }	" 0.20
Oproeren kleine turf per laag }	" 0.20
Bultbedekken	" 0.60
Bij het vuren van de grauwe turf en bolsterturf moet de voetturf worden opgestoekt.	

De turflegger heeft geen verplichting tot het vuren van de opgestoekte voetturf.	
Turfopmaken per stok op de plaats	f 0.10
Op grooteren afstand dan 25 Meter	" 0.15

Afbonken, veenaanzetten en kuilslechten.

Per bonk veenaanzetten 2.50 M. breed en 1 M. diep	f 0.75
Idem in 't graven	" 0.95
Per M ³ afbonken achterkuil 2½ M.	" 0.08
Idem met meer dan 30 c.M. lossen grond	" 0.10
Per bonk kuilslechten van 5 M. (veendiepte 1.20 M.)	" 0.80
" " " " 5 M. (meerdere diepte)	" 1.10
" " " " 4 M.	" 1.—
" " " " voor iederen ½ M. schoorkuil meer	" 0.10
Bolafgooien per bonk	" 0.75

Afkrooien.

Per M ³ over een lengte van 100 M., waar geen bolsterturf is afgegraven	f 0.18.
--	---------

Gruppen en raaien.

Per 100 Meter gruppen en raaien uitsteken	f 0.25
" 100 " grupmaken 80 c.M. breed en diep	" 3.—
" 100 " grupverdiepen, 30 c.M. diep	" 1.30
" 100 " raaimaken 1 M. breed en diep	" 4.50
" 100 " raaverdiepen 30 c.M. diep	" 1.80

Uurloon van mannen per uur 30 cent, berekend naar den normalen werktijd, zooals die in het tarief 1916 voorkwam.

Daghuren voor vrouwen.

In de maanden Januari, Februari en December	f 1.20
" " " Maart, September, October en November	" 1.50
" " " April, Mei, Juni, Juli en Augustus	" 1.80

Een en ander berekend op de normale werkuren, zooals die in het tarief 1916 voorkwamen.

Omtrent het turfladen is bepaald:

- 1ste. De schuitekruier moet de turf gemiddeld 15 Meter van het water halen. Hij krijgt vooruit boven de vulsters;
Bij het laden van groote turf 30 cent per dagwerk.
" " " " kleine " 27½ " " " M³.
" " " " bolster " ¾ " " " M³.
- 2de. In de kleine en grauwe turf zal voor iedere 30 Meter en voor de scherpe turf 25 Meter verder een bijkruier worden gegeven.
Voor bijkruien wordt betaald, groote turf f 1.10 per dagwerk.
" " " " kleine " 1.— " " "
" " " " bolster " 1¾ cent per M³.
- 3de. De ladersploeg is verplicht de verladen turf dadelijk op te zetten tegen uitbetaling volgens tarief: de vreemde arbeiders zijn mede verplicht, om de beurt bij te kruien.
Het ladersgeld door den schipper te betalen, bedraagt:
Voor de groote turf per dagwerk f 6.—
Het ladersgeld zware blauwe en dargturf " " } 5.25
" " kleine turf en lichte derg " " }
" " zware stukkende blauwe turf en derg " " } 5.50

Omtrent het laden van bolsterturf is bepaald.

- 1ste. De ladersploeg moet de turf tot op 30 Meter afstand halen.
- 2de. Voor het laden zal per M³ worden betaald 10 cent.

Betaling der werkzaamheden.

Het loon wordt uitgekeerd in gangbare muntspecie of bankbiljetten, onder verrekening van eventuele voorschotten en huurpenningen, en is desverlangd, behalve bij finale afrekening, op het terrein der werkzaamheden betaalbaar.

Vrije Haardbrandverstrekking.

Wanneer tenminste 25 dagwerk is drooggemaakt, wordt den betrokken werkmán $1/30$ dagwerk voor elk door dien arbeider of diens gezin, in dienst van dien vervener drooggelegd dagwerk turf, als haardbrand kosteloos verstrekt.

Kan deze verstrekking om een of andere reden niet in natura geschieden, of geeft de werkmán de voorkeur aan eene vergoeding in geld, dan wordt, wanneer tenminste 25 dagwerk is drooggemaakt, deze laatste bepaald op *f* 1.— voor elk door dien arbeider of diens gezin in dienst van dien vervener drooggelegd dagwerk turf.

De ondergeteekende kan geen aanleiding vinden, gevolg te geven aan den wensch van partij ter andere zijde, om het tijdstip van den aanvang van het turfgraven te stellen op 1 Maart. De ondervinding toch, in dit voorjaar opgedaan, heeft opnieuw geleerd, dat de voortgang van het bedrijf ernstig belemmerd wordt, zoolang de vorst nog heerschende is. De ondergeteekende acht het daarom ondoelmatic, vooraf te bepalen, wanneer met het graven het volgend jaar zal moeten worden aangevangen. Het stellen van elken datum, tenzij men een vrij laat tijdstip zou kiezen, acht de ondergeteekende dan ook weinig doeltreffend. Hij gaat hierbij van de stellige verwachting uit, dat de verveners, mede in het belang van de opvoering der turfproductie, het bedrijf zoo vroeg mogelijk zullen doen aanvangen, en aan dit doel door het treffen van de noodige voorbereidende maatregelen, waartoe mede behoort het tijdig afsluiten eener nieuwe arbeidsovereenkomst voor een volgend seizoen — naar vermogen zullen medewerken.

Aldus uitgesproken te 's-Gravenhage, den 8 Juni 1917.

De Directeur-Generaal van den Arbeid,
(w.g.) H. A. VAN IJSSELSTEYN.

BIJLAGE 1.

Inkomen van een gezin, waarvan de vader het onderhoud
alleen moet verdienen.

	1914.		1917.	
	Loon per dag.	Totaal.	Loon per dag.	Totaal.
Gedurende de eerste 3 maanden loswerk 50 dagen.				
Januari 15 dagen	f 0.80	f 12.—	f 1.80	f 27.—
Februari 15 dagen	" 0.90	" 13.50	" 2.25	" 33.75
Maart 20 dagen	" 1.10	" 22.—	" 2.55	" 51.—
Turfgraven (grootte) tot 1 Juli.				
14 dagwerk 75 dagen per dagwerk	" 9.90	" 138.60	" 22.50	" 315.—
Loswerk, wijkgraven, bonken, etc. vanaf 1 Juli.				
Juli 25 dagen	" 1.20	" 30.—	" 2.70	" 67.50
Augustus 25 dagen	" 1.20	" 30.—	" 2.70	" 67.50
September 25 dagen	" 1.10	" 27.50	" 2.70	" 67.50
October 20 dagen	" 1.—	" 20.—	" 2.25	" 45.—
November 20 dagen	" 0.90	" 18.—	" 2.10	" 42.—
December 15 dagen	" 0.80	" 12.—	" 1.80	" 27.—
Totaal 130 dagen	—	f 323.60	—	f 743.25
Eerste 3 maanden 50 dagen	—	—	—	—
Turfgraven 75 dagen	—	—	—	—
Totaal 255 dagen	—	—	—	—
Komt nog bij voor bijkruien of laden	—	" 50.—	—	" 100.—
		f 373.60		f 843.25
			125 ³ / ₄ %.	

BIJLAGE 2.

Berekening van de jaarlijksche inkomsten van een gezin,
bestaande uit man, vrouw en 10 kinderen, waarvan 3 volwassenen, die
bijdragen om de gezinsverdiensden te vermeerderen.

	1914.		1917.	
	Loon per dagwerk.	Totaal.	Loon per dagwerk.	Totaal.
Turfgraven.				
16 ¹ / ₂ dagwerk grootte	f 9.90	f 163.35	f 22.50	f 371.25
Droogmaken 75 dagwerk grootte	" 5.—	" 375.—	" 10.50	" 787.50
Veen aanzetten	—	" 35.—	—	" 75.—
Afbonken	—	" 75.—	—	" 200.—
Kuilslechten	—	" 40.—	—	" 110.—
Bolafgooien	—	" 40.—	—	" 75.—
75 dagwerk verladen (vader schuitekruier)	" 1.40	" 105.—	" 2.37 ¹ / ₂	" 178.12 ⁵
75 dagwerk verladen (met schuitekruier)	" 1.20	" 90.—	" 2.17 ¹ / ₂	" 163.12 ⁵
		f 923.35		f 1960.—
			112 ¹ / ₄ %.	

LANDBOUWGESCHIL VEENKOLONIEN.

De ondergeteekende werd door den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel aangewezen als scheidsman in een loonsgeschil tusschen

den *Veenkolonialen Boerenbond* (de Werkgevers Vereeniging, gevestigd te Veendam), als partij ter eene zijde en

den *Nederlandschen bond van arbeiders in het Landbouw-, Tuinbouw- en Zuivel-bedrijf* en

den *Nederlandschen bond van Christelijke Land-, Tuinbouw- en Zuivelarbeiders*, beiden als partij ter andere zijde.

Deze had aan partij ter eene zijde voorgesteld, het geschil aan de uitspraak der Regeering te onderwerpen. Indien dit voorstel aanvaard werd, zou partij ter andere zijde de geproclameerde stakingen ten spoedigste opheffen.

In eene 25 April 1917 te 's-Gravenhage gehouden bespreking, legden de Voorzitter en de Secretaris van den Veenkolonialen Bond ten overstaan van den Minister voornoemd, namens deze organisatie de schriftelijke verklaring af, de door Zijne Excellentie aangeboden arbitrage van den ondergeteekende te aanvaarden.

Van deze verklaring heeft ondergeteekende dienzelfden dag, 25 April 1917, bij dringend telegram mededeeling gedaan aan partij ter andere zijde, daarbij telefonisch de mededeeling voegende, dat de Regeering er thans op rekende, dat de stakingen onverwijld zouden worden opgeheven en het werk hervat. Voor zoover ondergeteekende bekend is, is aan die afspraak door partij ter andere zijde volledig gevolg gegeven.

Den 3den Mei 1917 heeft de ondergeteekende met de afgevaardigden van partijen te Veendam eene bespreking gehouden ter toelichting van het geschil. Daarbij is door hem nadrukkelijk op den voorgrond gesteld, dat alleen de tweede loonsaanbieding der werkgevers en de het laatst door de werknemers gestelde looneisch, onderwerpen van het geding vormen.

Voorts is in die bijeenkomst vastgesteld, dat de door den ondergeteekende krachtens de arbitrage vast te stellen loonen zullen gelden vanaf het oogenblik, dat de staking opgeheven werd. Door beide partijen is er evenwel de voorkeur aan gegeven, deze loonen te doen ingaan op 1 Maart 1917, waarin dientengevolge door den ondergeteekende bewilligd is.

In de bedoelde bijeenkomst is gebleken, dat het geschil liep over de navolgende punten, waarbij is aangegeven, welke de, het laatst door de werklieden gestelde looneisch was, en welk aanbod het laatst door de werkgevers daarbij was gedaan.

Loonlijst.

WERKZAAMHEDEN.	Looneisch 1917. Werknemers.		Aanbieding 1917. Werkgevers.	
	1e.	2e.	1e.	2e.
Aardappelpoten 2 personen achter 1 ploeg. Werktijd 10 ¹ / ₂ uur per persoon.	f 1.70	f 1.50	f 1.32	f 1.35
3 personen achter 2 ploegen. Werktijd 10 ¹ / ₂ uur per persoon	2.10	1.80	1.48 ¹ / ₂	1.50
1 persoon achter 1 ploeg. Werktijd 10 ¹ / ₂ uur per persoon	3.50	2.50	2.20	2.25
Dagloon voor mannen, los werkvolk	3.—	2.60	2.09	2.50
Dagloon voor vrouwen	1.80	1.50	1.32	1.35
Zichten en Binden per 5000 M ² . Rogge en haver	18.— & 20.—	—	13.20 & 15.40	13.60 & 15.50
Werken met of bij de zichtmachine. Werktijd 9 uur.	6.—	—	3.30	4.—
Binden van koren, gemaaid met machine per 5000 M ² . Rogge en Haver	10.— & 12.—	—	6.60 & 7.70	6.75 & 7.75
Zichten van boonen en erwten	—	—	60 ⁰ / ₀ van het zichtloon rogge.	
Oogst binnenhalen mannen. Werktijd 11 uur	40 ct. p. uur.	35 ct. p. uur.	27 ¹ / ₂ ct. p. uur.	27 ct. p. uur.
Oogst binnenhalen vrouwen. Id.	30 ct.	25 ct.	19.8 ct.	20 ct.
Oogst binnenhalen jongens 12—14 jaar. Werktijd 11 uur	20 ct.	15 ct.	naar bekwaamheid.	

Loonlijst.

WERKZAAMHEDEN.	Looneisch 1917. Werknemers.		Aanbieding 1917. Werkgevers.	
Aardappelen rooien per rij van 70 M. Midden op het land de kuil zetten, naar gelang van soort . Aan de wijk kruien Bijmeerdere breedte dan 70 M. elke 10 M. meer per rij. . . .	29 en 27 ct. 31 en 29 ct. 3 ct.	— — —	21 en 20 ct. 22 en 21 ct. 2.2 ct.	22 en 21 ct. 23 en 22 ct. 2 ct.
Werken bij Rooimachine mannen. Werktijd 9 uur.	f 5.—	—	f 3.30	f 3.50
Werken bij Rooimachine vrouwen. Werktijd 9 uur.	" 3.—	—	" 2.20	" 2.35
Werken bij Rooimachine kinderen. Werktijd 9 uur.	" 2.—	—	" 1.65	" 1.50
Aardappel scheppen op de wipkar per 100 H.L.	90 ct.	—	71½ ct.	70 ct.
in den kruiwagen. overscheppen van praam in schip. . overscheppen en kruien	75 ct. 40 ct. 110 ct.	— — —	60½ ct. 16½ ct. 38½ ct.	60 ct. 20 ct. 40 ct.
Pootaardappelen tijdens het rooien achter uit werpen	10 ct.	—	6.6 ct.	7 ct.
dito, op de wipkar geleverd	15 ct.	—	12.1 ct.	12 ct.
uitzoeken voor de kuil bijeengebracht en be- dekt of op de wipkar geleverd.	15 ct.	—	9 ct.	10 ct.
Muntendam Dagloon mannen los werk- volk, werktijd 10 uur	f 2.90	f 2.50	f 1.98	f 2.40
Dagloon vrouwen, werktijd 9 uur.	—	—	—	" 1.15
Dagloon vrouwen, werktijd 8¼ uur	—	" 1.25	" 0.93½	" 1.—

Bij de vraag of de loonen al of niet verhoogd moeten worden, treedt onmiddellijk op den voorgrond de kwestie, in welke mate de behoeften van het arbeidersgezin in de abnormale omstandigheden van dezen tijd verhoogd zijn.

De ondergeteekende heeft verschillende budgets van gezinnen van landbouw-arbeiders van beide partijen ontvangen, doch geeft, in verband met de critiek, die de eene partij veelal uitoefende op de gegevens der andere partij, er de voorkeur aan, te dien opzichte uit te gaan van de gegevens, die te vinden zijn in de rede, door het lid van de Eerste Kamer WESTERDIJK gehouden in de zitting van dat college van den 26sten April 1917.

Herinnerd moge er aan worden, dat in het aanhangsel tot den bijzonderen Catalogus van de Nationale en Internationale Landbouwtentoonstelling in September 1913 gehouden, een 27-tal landbouwarbeidersbudgets voorkwamen, opgemaakt door den Heer L. H. MANSHOLT en het genoemde Eerste Kamerlid.

Een der meest betrouwbare budgets was dat van een gezin te Uithuizermeeden met 5 jonge kinderen.

De Heer WESTERDIJK heeft de uitgaven van dit gezin, zooals die in 1912 waren genoteerd, getoetst aan de prijzen van 1916. De ondergeteekende heeft deze tot de huidige prijzen herleid. In bijlage 1 worden de kosten van dit budget van de 3 jaren uitvoerig vermeld.

De volgende cijfers geven de uitkomsten:

Kosten van onderhoud van het gezin, indien de uit eigen bedrijf afkomstige voedingsmiddelen (aardappelen, groenten en melk) niet in rekening worden gebracht.

1912 f 485.58½, 1916 f 728.81½, 1917 f 861.02.

Tusschen 1912 en 1917 ligt dus eene stijging van levensbehoefden van 78 $\frac{0}{10}$, tusschen 1916 en 1917 van 18 $\frac{0}{10}$.

De cijfers betreffende dit gezin zijn uit den aard der zaak eenigszins fictief. Een gezin, dat in 1912 uit man, vrouw en 5 kinderen beneden 12 jaar bestaat, is natuurlijk 5 jaren later geheel gewijzigd. Toch geven bovenstaande cijfers een betrouwbaar beeld (de rapporteurs van 1912 staan voor de juistheid van deze door hen gegeven cijfers in), van de mate van stijging der levensbehoefden.

Het droevige beeld, dat het genoemde budget biedt, dat toch aantoonst, dat een „man in de kracht van zijn leven, sterk en gezond, met een goed hoofd, behoorende tot de besten van zijn stand”, niets kan besteden voor eenige versnapering, zich en zijn gezin moet voeden van verre beneden hetgeen feitelijk noodig is, niets kan overleggen voor dagen van ziekte of den ouderdom, geldt intusschen niet voor de groote meerderheid der landarbeiders.

Een groot deel der landarbeiders heeft toch een grooter oppervlakte grond in gebruik dan het hierbedoelde gezin, dat slechts 6 are pachtgrond bezit, zulks blijkt uit de volgende cijfers betreffende Groningen, welke in 1913 werden gepubliceerd:

0.05—0.15 H.A.	bleken 710 arb. eigen.	= 21 $\frac{0}{10}$	en 2660 arb. pachter	= 79 $\frac{0}{10}$
0.15—0.25 „ „	360 „ „	= 24 „	en 1130 „ „	= 76 „
0.24—0.50 „ „	720 „ „	= 39 „	en 1114 „ „	= 61 „
0.50—1.— „ „	1080 „ „	= 60 „	en 620 „ „	= 40 „
1.00—2.— „ „	1090 „ „	= 70 „	en 440 „ „	= 30 „
2.00—3.— „ „	360 „ „	= 67 „	en 180 „ „	= 33 „
3.00—5.— „ „	180 „ „	= 62 „	en 110 „ „	= 38 „

Bovendien wordt de toestand zeer belangrijk beter, zoodra de kinderen kunnen medewerken.

Ofschoon op grond van het boven medegedeelde, allermint kan worden toegegeven, dat het budget voor bovengenoemd gezin voldoende kan genoemd worden, zal toch het percentage, waarmede de kosten van het levensonderhoud sedert 1912 zijn toegenomen, wel ongeveer hetzelfde blijven of de levensbehoefden al of niet ruim berekend zijn.

Uit den aard der zaak daalt dit percentage naar gelang de boerenarbeider de beschikking heeft over een groot terrein, met welks opbrengst hij geheel in de behoeften van zijn gezin kan voorzien. Indien de arbeider, die door den Heer WESTERDIJK geciteerd werd, eens een hof had kunnen bebouwen, uit welks opbrengst hij zijn gezin van al de noodige aardappelen en groenten had voorzien en eenig vee had kunnen houden, dat hem voldoende melk gaf, benevens kippen voor de eieren, dan zou het percentage voor de toename der levensbehoefden tusschen 1912 en 1917 zijn geweest $\pm 58 \frac{0}{10}$, en tusschen 1916 en 1917 $\pm 17 \frac{0}{10}$.

Neemt men dit in acht, dan schijnt een percentage van toeneming der loonen sedert 1912 van 75 $\frac{0}{10}$ niet onbillijk.

Is het naar het oordeel van den ondergeteekende rationeel, de verhooging der loonen te baseeren op de stijging der levensbehoefden, zoo meent hij, dat deze aan de eene zijde niet mag opgevoerd worden op grond van de winsten, die in de afgelopen jaren het landbouwbedrijf wellicht kan gemaakt hebben, en ook niet mag geweigerd worden, uit de overweging, dat wellicht in de naaste toekomst dit bedrijf zeer moeilijke jaren zal doormaken. Immers, slechts dan kan op grond der eerstgenoemde overweging eene verhooging van loonen, indien die noodig mocht zijn, om den levensstandaard van de arbeiders te verbeteren, gemotiveerd zijn, indien inderdaad met eenigen grond te verwachten is, dat het bedrijf *in de naaste toekomst* zeer belangrijke winsten zal afwerpen. In dit geval is het billijk, dat van de winsten, die het kapitaal zal maken, ook een deel den arbeiders toevalt, in het bijzonder, indien het vaststaat, dat de loonstandaard daar niet ruim is.

Een weigering op den tweeden grond om het loon te verhoogen met minder dan de toename van den levensstandaard, is evenmin gemotiveerd, omdat, al mogen de werkgevers het den ondergeteekende duidelijk hebben gemaakt, dat in het volgende jaar hun winst wellicht zal dalen onder hetgeen normaal en redelijk kan geacht worden, men niet moet vergeten, dat zulks voor geen klein deel volgt of uit de verhooging der pachten, of bij de eigengerechten uit de opvoering der grondrente. Voor alles is het in beide gevallen plicht, te zorgen, dat de arbeider niet in ongunstiger conditie komt, al mag worden toegegeven, dat in deze abnormale tijden van eene belangrijke wijziging in de verhouding tusschen kapitaal en arbeid moeilijk sprake kan zijn.

Neemt men dit in aanmerking, dan schijnt de vaststelling van een dagloon van f 2.50, als door de werkgevers aangeboden wordt, billijk. Was zooals verondersteld mag worden, het gemiddelde dagloon in 1912 f 1.40, dan beteekent dit cijfer dus een stijging van 78 $\frac{0}{10}$, terwijl ten opzichte van 1916 het accres meer dan 30 $\frac{0}{10}$ is;

het eerste percentage komt juist overeen met de toename van den prijs der levens-behoeften; het tweede cijfer overtreft deze toename.

Voor het dagloon der vrouwen meent de ondergeteekende daarentegen aan de eischen der arbeiders te moeten toegeven. Een verschil tusschen het loon der mannen en dat der vrouwen van niet minder dan f1.15 als thans door de werkgevers wordt aangeboden, schijnt niet rationeel; te dien opzichte wordt de looneisch der arbeiders ad f1.50 aanvaard.

Bij het binnenhalen van den oogst schijnt voor mannen een loon van f0.30, zijnde 20% boven het loon van 1916, rationeel, voor vrouwen wordt de looneisch der arbeiders, zijnde f0.25 toegegeven.

Het zichten en binden van de rogge werd per 5000 M². in 1913 nog met f9,— betaald.

Vermeedert men dit bedrag met 75 0/0, dan wordt dit cijfer f15.75, terwijl voor de haver, waarvoor in 1913 f11.— betaald werd, een cijfer van f19.— kan worden aangenomen.

Op dezelfde basis de andere loonen behandelende, meent de ondergeteekende dus als goed scheidsrechter voor den oogst 1917 de volgende cijfers te moeten vaststellen;

Aardappelpoten 2 personen achter 1 ploeg ¹⁾	f 1.50
" 3 " " 2 ploegen	" 1.80
" 1 persoon " 1 ploeg	" 2.50
Dagloon voor mannen, los werkvolk	" 2.50
" " vrouwen	" 1.50
Zichten en binden per 5000 M ² . rogge	" 15.75
" " " " 5000 M ² . haver	" 19.—
Werken bij de zichtmachine	" 4.—
Binden van koren gemaaid met de machine p. 5000 M ² . rogge	" 7.20
" " " " " " 5000 M ² . haver	" 8.40
Zichten van boonen en erwten. 60 0/0 van zichtloon rogge.	
Oogst binnenhalen mannen ²⁾	" 0.30
" " vrouwen	" 0.25
" " jongens 12--14 jaar. Naar bekwaamheid.	
Aardappels rooien per rij van 70 M.	
Midden op het land de kuil zetten	" 0.25 ³⁾
Aardappels rooien per rij van 70 M.	
Midden op het land de kuil zetten.	" 0.24 ⁴⁾
Aan de wijk kruien	" 0.26 ³⁾
Aan de wijk kruien	" 0.25 ⁴⁾
Bij meerdere breedte dan 70 M. elke 10 M. meer per rij	" 0.02 1/2
Werken bij de rooimachine mannen ⁵⁾	" 3.60
" vrouwen	" 2.40
" kinderen	" 1.50
Aardappelscheppen op de wipkar per 100 L.	" 0.80
in den kruiwagen	" 0.65
overscheppen van praam in schip	" 0.30
overscheppen en kruien	" 0.45
Pootaardappelen tijdens het rooien achteruitwerpen	" 0.08
idem en op de wipkar geleverd	" 0.13
idem uitzoeken voor de kuil.	" 0.11
idem uitzoeken voor de kuil en op het land bijeengebracht en bedekt, of op de wipkar geleverd.	" 0.13

Loonregeling Muntendam.

Dagloon mannen los werkvolk, werktijd 10 uur . . . " 2.40

Dagloon vrouwen los werkvolk, werktijd 9 uur . . . " 1.25

Dagloon vrouwen los werkvolk, werktijd 8 1/4 uur. . . " 1.15

Deze loonregeling zal ingaan 1 Maart 1917 en gelden voor het werkjaar, eindigende 28 Februari 1918.

Aldus gedaan te 's-Gravenhage, den 23sten Juni 1917.

De Directeur-Generaal van den Arbeid,

(w. g.) H. A. VAN IJSSELSTEYN.

1) Werktijd 10 1/2 uur per dag per persoon.

2) Werktijd 11 uur per dag per persoon.

3) Voor Roode Star, Paul Kruger, Eigenheimer en dergelijke.

4) Andere soorten dan onder 3 genoemd.

5) Werktijd 9 uur per dag per persoon.

BIJLAGE 1.

Budget van een landarbeidersgezin te Uithuizermeeden, bestaande uit man, vrouw en vijf kinderen beneden 12 jaar.

	Verbruik per jaar.	Gemiddelde eenheidsprijs 1912.	Kosten der huishouding 1912.	Gemiddelde eenheidsprijs 1916.	Kosten der huishouding 1916.	Gemiddelde eenheidsprijs 1917 ¹⁾ .	Kosten der huishouding 1917.
Melk	205 L.	f 0.07 ⁵	f 15.37 ⁵	f 0.10	f 20.50	f 0.13	f 26.65
Karnemelk	180 L.	„ 0.027 ⁵	„ 4.95	„ 0.04	„ 7.20	„ 0.06	„ 10.80
Roggebrood	606 K.G.	„ 0.08	„ 48.48	„ 0.09 ⁵	„ 57.57	„ 0.09 ⁵	„ 57.57
Wittebrood	f 21.50	—	„ 21.50	—	„ 25.—	—	„ 43.—
Gort	104 K.G.	„ 0.17	„ 17.68	„ 0.34	„ 35.36	„ 0.28	„ 29.12
Meel	71 „	„ 0.18	„ 12.78	„ 0.36	„ 25.56	„ 0.56	„ 39.76
Havermout	16 „	„ 0.20	„ 3.20	„ 0.32	„ 5.12	„ 0.32	„ 5.12
Griesmeel	9 „	„ 0.24	„ 2.16	„ 0.32	„ 2.88	„ 0.80	„ 7.20
Rijst	13 „	„ 0.23	„ 2.99	„ 0.38	„ 4.94	„ 0.28	„ 3.64
Erwt en boonen	102 L.	„ 0.15	„ 15.30	„ 0.32	„ 32.64	„ 0.17	„ 17.34
Vet	103 K.G.	„ 0.55	„ 56.65	„ 0.90	„ 92.70	„ 1.50	„ 154.50
Margarine	29 „	„ 0.70	„ 20.30	„ 1.—	„ 29.—	„ 1.10	„ 31.90
Raapolie	9 L.	„ 0.40	„ 3.60	„ 0.90	„ 8.10	„ 1.10	„ 9.90
Visch	f 1.25	—	„ 1.25	—	„ 1.50	—	„ 1.50
Eieren	382 stuks	„ 0.03 ⁵	„ 13.37	„ 0.07	„ 26.74	„ 0.08	„ 30.56
Suiker	8.5 K.G.	„ 0.52	„ 4.42	„ 0.56	„ 4.76	„ 0.56	„ 4.76
Kandij	3 „	„ 0.68	„ 2.04	„ 0.80	„ 2.40	„ 0.85	„ 2.55
Siroop	11 „	„ 0.22	„ 2.42	„ 0.38	„ 4.18	„ 0.50	„ 5.50
Zout	43 „	„ 0.07	„ 3.01	„ 0.09	„ 3.87	„ 0.09	„ 3.87
Azijn	10 L.	„ 0.10	„ 1.—	„ 0.12	„ 1.20	„ 0.14	„ 1.40
Mosterd	11 flesch	„ 0.17	„ 1.87	„ 0.22	„ 2.42	„ 0.24	„ 2.64
Koffie	16.5 K.G.	„ 1.36	„ 22.44	„ 1.70	„ 28.05	„ 1.80	„ 29.70
Cichorei	17 „	„ 0.24	„ 4.08	„ 0.32	„ 5.44	„ 0.40	„ 6.80
Brandewijn	3 L.	„ 1.10	„ 3.30	„ 1.35	„ 4.05	„ 1.50	„ 4.50
Tabak	12 K.G.	„ 0.58	„ 6.96	„ 1.60	„ 19.20	„ 1.60	„ 19.20
Petroleum	163 L.	„ 0.09 ⁵	„ 15.48 ⁵	„ 0.12	„ 19.56	„ 0.50	„ 26.—
Zeep	8 K.G.	„ 0.24	„ 1.92	„ 0.42	„ 3.36	„ 0.28	„ 2.24
Soda	16 „	„ 0.05	„ 0.80	„ 0.24	„ 3.84	„ 0.18	„ 2.88
Stijfsel	6.5 „	„ 0.22	„ 1.43	„ 0.40	„ 2.60	„ 0.50	„ 3.25
Schoeisel	f 20.47	—	„ 20.47	—	„ 32.75	—	„ 40.94
Kleding	„ 30.80	—	„ 30.80	—	„ 54.35	—	„ 61.60
Brandstof	„ 30.65	—	„ 30.65	—	„ 52.54	—	„ 60.—
Lucifers	„ 0.89	—	„ 0.89	—	„ 1.52 ⁵	—	„ 1.95
Barbier	„ 2.45	—	„ 2.45	—	„ 3.06	—	„ 14.30
Meubilair ca.	„ 8.42	—	„ 8.42	—	„ 11.22	—	„ 3.06
Gereedschap, Rijwiel	„ 13.47	—	„ 13.47	—	„ 17.96	—	„ 19.50
Woninghuur	„ 42.50	—	„ 42.50	—	„ 50.—	—	„ 50.—
Dokters en Ziekenfonds	„ 9.10	—	„ 9.10	—	„ 9.10	—	„ 9.10
Geneeskundige hulp	„ 7.96	—	„ 7.96	—	„ 7.96	—	„ 7.96
Belasting	„ 1.48	—	„ 1.48	—	„ 1.74	—	„ 1.74
Vak- en politieke vereeniging	„ 1.—	—	„ 1.—	—	„ 1.—	—	„ 1.—
Vergaderingen	„ 1.70	—	„ 1.70	—	„ 1.70	—	„ 1.70
Diversen	„ 1.11 ⁵	—	„ 1.11 ⁵	—	„ 1.35	—	„ 1.50
Aardappelen en groenten ²⁾	„ 36.72 ⁵	—	„ 36.72 ⁵	—	„ 73.45	—	„ 67.20
Melk ²⁾	„ 11.44	—	„ 11.44	—	„ 15.25	—	„ 19.82 ⁵
Kerk en Catechesatie	„ 2.82	—	„ 2.82	—	„ 2.82	—	„ 2.82
			f 533.75		f 817.51 ⁵		f 948.04 ⁵

1) Regeeringsartikelen in den distributieprijs als eenheidsprijs aangenomen.

2) Betreffen producten uit eigen bedrijfje.

LANDBOUWGESCHIL OLDAMBT.

De ondergeteekende werd door den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel aangewezen als scheidsman in een loonsgeschil tusschen:

a. *Den bond van werkgevers in het Landbouwbedrijf te Winschoten* als partij ter eene en

b. *Den Nederlandschen bond van arbeiders in het Landbouw-, Tuinbouw- en Zuivelbedrijf*, gevestigd te Leeuwarden en

c. *Den Nederlandschen bond van Christelijke Landbouw-, Tuinbouw- en Zuivelarbeiders*, gevestigd te Midwolda, de beide laatste gezamenlijk vormende de partij ter andere zijde.

Dit geschil bestond hierin, dat partijen nopens het tarief, waaronder gedurende het jaar 1917 en de eerste maanden van 1918 zou worden gewerkt, niet tot overeenstemming konden geraken.

De partij ter andere zijde had hare wenschen ter kennis van partij ter eene zijde gebracht. Deze bestonden oorspronkelijk in hoofdzak hierin, dat een algemeene verhooging der mannen- en vrouwenlooën gedurende het geheele jaar zou worden bewilligd van 5 cents per uur. De partij ter eene zijde, welke dezen eisch niet meende te kunnen bewilligen, bood eene algemeene verhooging der tarieven, waaronder in 1916 gewerkt was, aan van 10 $\frac{0}{10}$, vervolgens eene verhooging der uurlooën met 2 $\frac{1}{2}$ cent gedurende het zomerseizoen en ten slotte werd deze aanbieding verhoogd, door eene algemeene verhooging der loonen, met 2 $\frac{1}{2}$ cents per uur voor het geheele jaar toe te zeggen.

De werknemers meenden deze aanbieding niet te moeten aanvaarden, waarna ten slotte zij het ook na verschillende onderhandelingen, door beide partijen de door den Minister van Landbouw aangeboden arbitrage werd aanvaard, om tot eene oplossing te geraken.

Behalve door den aard van den genoemden looneisch, werd een minnelijke schikking verhinderd door de door de werknemers gestelde voorwaarde, niet te volstaan met de verhooging der uurlooën zonder meer, maar door de thans, in de verschillende afdelingen geldende loonsbepalingen zoodanig met elkaar in overeenstemming te brengen, dat meer uniformiteit in die regelingen zou verkregen worden dan thans het geval is, — welke voorwaarde evenwel door de werkgevers aanvankelijk als onaannemelijk werd verklaard. Behalve de genoemde, waren van werknemerszijde nog de navolgende voorwaarden aan partij ter eene zijde voorgelegd:

2. De gevraagde loonsverhoogingen zouden alleen gelden voor de gewone werkzaamheden: Voor het verrichten van andere werkzaamheden zou het uurloon in het tijdvak 1 April—1 December 2 $\frac{1}{2}$ cent hooger zijn dan in de loonregeling 1916/1917 aangegeven.

3. Den arbeiders van den boer, die tijdelijk op de ter plaatse werkende dorschmachine arbeiden, diende hetzelfde uur- of dagloon te worden toegekend als het bij de machine behorende personeel genoot.

4. Bij het koren inhalen zou de middagkost boven het dagloon worden toegegeven. Werd het maal niet verstrekt of genuttigd, dan diende het dagloon zoowel voor man als voor vrouw met 75 cents te worden verhoogd.

5. Bij het inhalen zou de werktijd voor de mannen zooveel mogelijk te 7 uur namiddags en voor de vrouwen te 6 uur namiddags eindigen.

6. De arbeiders en arbeidsters, die bij het machinedorschen, inhalen, enz. niet den gebruikelijken borrel verlangen te ontvangen, zouden deswege iedere keer een betaling van 10 cents kunnen verkrijgen.

7. De werkgevers zouden zich verplichten tot doorbetaling van loon in die gevallen, als bedoeld in art. 1638c der Wet op het Arbeidscontract.

8. De duur, zoomede aanvang en einde van den werktijd zou geregeld blijven, zooals dit in de bestaande loonregelingen voor de verschillende afdelingen geschied is.

9. Paarden beslaan, enz., dat geschiedt buiten den verplichten arbeidstijd, zou volgens geldend uurloon worden betaald.

10. Voor kunstmest zaaien (alle soorten kunstmest) zou boven uurloon betaald worden 5 cent per baal.

11. Bij het kunstmest zaaien zou aan de arbeiders een lange kiel verstrekt worden.

12. Het tarief voor werkzaamheden welke niet in uurloon geschieden, zou percentsgewijze evenveel verhoogd worden als het uurloon gestegen was.

13. Het jaar- of weekloon der vaste arbeiders grootknechten, zou naar evenredigheid verhoogd worden.

14. De loonen der vrouwen zouden op den grondslag van de bestaande loonregelingen voor de verschillende werkzaamheden met 5 cent per uur verhoogd worden.

15. Vrouwen, die mannenwerk verrichten, zouden eveneens mannenloon genieten.

Voorts waren door partij ter andere zijde nog een achttal voorwaarden gesteld in het belang der verbetering van de arbeidsvoorwaarden van het personeel, dat met de dorschmachines werkt.

In eene op 19 April 1917 afgelegde schriftelijke verklaring, verklaarde partij ter eene zijde zich bereid, de arbitrage te aanvaarden. De partij ter andere zijde had reeds eerder den wensch te kennen gegeven, het hangende geschil door uitspraak van de zijde der Regeering te doen beslechten. Respectievelijk op 27 en 30 April ontving de ondergeteekende van partijen een uiteenzetting van den aard der geschilpunten.

In eene door hem met de afgevaardigden der partijen op 5 Mei 1917 te Winschoten gehouden bijeenkomst werden deze stukken toegelicht en de aard van het geschil nader mondeling uiteengezet.

Bij die gelegenheid verzocht de ondergeteekende overlegging van verschillende bescheiden, die hij te zijner voorlichting behoefde, welke stukken ten slotte 10 Juni 1917 in zijn bezit geraakten. Daar deze uit den aard der zaak ampel dienden te worden overwogen, is de ondergeteekende niet eerder in de gelegenheid geweest, zich nopens zijn uitspraak eene meening te vormen en in het geschil te beslissen.

In de vorengenoemde bijeenkomst te Winschoten is door beide partijen overeengekomen, dat de zoogenaamde oogstwerkzaamheden buiten het aan den ondergeteekende ter beslechting voorgelegde geding gehouden zouden worden en eene loonregeling voor deze later zoude kunnen worden vastgesteld. Behalve de bovenbedoelde 8 voorwaarden, die op het dorschen betrekking hebben en dus eveneens oogstwerkzaamheden betreffen, kan de ondergeteekende de hiervoren onder de nos. 3, 4, 5, 6 genoemde voorwaarden derhalve thans buiten beschouwing laten.

Ten aanzien der sub 13 genoemde voorwaarde heeft partij ter eene zijde zich ongeneigd verklaard, deze als onderwerp van de huidige arbitrage te erkennen, zoodat de ondergeteekende ook in eene beoordeeling van dezen looneisch niet behoefte te treden.

Bij de overweging van de vraag, in hoeverre de looneisch gemotiveerd is te achten en de loonaanbieding als voldoende kan worden aangemerkt, dient vanzelf de economische positie van den lossen arbeider in het Oldambt nader onder oogen te worden gezien.

Daarbij blijkt, dat de toestanden in dit landbouwgebied zich historisch dermate ontwikkeld hebben, dat de vraag rijst, of het bedrijf feitelijk niet geheel is ingericht op de gewoonte, dat de arbeider als regel slechts zijne diensten in de morgenuren aan het bedrijf van den boer verleent en zich overigens geheel wijdt aan de behartiging zijner eigen bedrijfsbelangen. De bestaande werktijd-regelingen gaan alle van het principe uit, dat de werktijd voor den arbeider gedurende den tijd, dat deze niet in aangenomen werk werkt, 1 hoogstens 2 uren na den noon een einde neemt. Op dit punt zijn de in de onderscheidene afdelingen gehuldigd wordende gewoonten, niet eenvormig; dat zulks door de werknemers eer een voor- dan een nadeel betekent, valt op te maken uit het stellen van den looneisch, hiervoren onder 8 genoemd. Hoewel de partij ter andere zijde streeft naar uniformiteit in de arbeidsvoorwaarden, wenscht deze blijkbaar in het welbegrepen belang der werknemers, niet aan de regeling van den werktijd te tornen, hoe uiteenlopend deze ook op zichzelf blijken te zijn.

Zulks is begrijpelijk, wanneer in aanmerking genomen wordt, dat blijkens in den jare 1913 verzamelde gegevens ¹⁾ in de provincie Groningen, het aantal landarbeiders dat grond in eigendom bezit, van alle gewesten het grootst is, namelijk 16.1 % van alle toen werkzame landarbeiders. Het gemiddeld landgebruik in dit gewest (0.66 per H.A., terwijl bij de instructie dezer arbitrage door partij ter andere zijde verklaard is, dat het gemiddeld landgebruik op een $\frac{1}{2}$ H.A. is te schatten), kan, den aard van den bodem in aanmerking nemend, een vrij belangrijk oppervlak genoemd worden, doch het zeer merkwaardig verschijnsel treedt uit de bedoelde statistieken in het licht, dat in deze provincie het aantal eigenaren in verhouding met dat der pachters, rijst naarmate de grootte van den door den gemiddelden arbeider bebouwd wordenden hof toeneemt.

Immers bij een oppervlak van:

0.05—0.15 H.A.	bleken 710 arbeiders eigenaar is 21 %	en 2660 arbeiders pachter is 79 %
0.15—0.25 „ „	360 „ „	„ 24 „ „ 1130 „ „ „ 76 „

¹⁾ Zie de bijzondere catalogus, samengesteld door Mr. van Meerwijk der Nationale en Internationale Landbouwtentoonstelling, 's-Gravenhage, September 1913, aan welke verschillende cijfers ontleend zijn.

0.24—0.50 H.A.	bleken 720 arbeiders eigenaar is 39 % en 1114 arbeiders pachter is 61 %
0.50—1.—	" " 1080 " " 60 " " 620 " " 40 "
1.00—2.—	" " 1090 " " 70 " " 440 " " 30 "
2.00—3.—	" " 360 " " 67 " " 180 " " 33 "
3.00—5.—	" " 180 " " 62 " " 110 " " 38 "

Deze belangrijke eigenaardigheid doet zich ten aanzien van Friesland, welk gewest door partij ter andere zijde bij de toelichting van het geschil tegenover ondergeteekende als voorbeeld genoemd is, in het geheel niet, en in Gelderland en Overijsel in zeer geringe mate voor.

Van de landgebruikende arbeiders was in 1913 in Groningen 42 % eigenaar en 53 % pachter. De juiste cijfers waren in 1913: 4500 eigenaren tegen 6200 pachters. Voor Friesland zijn deze percentages respectievelijk 29 en 71; de gemiddelde voor het geheele land zijn 31 tegen 69. Alleen in Limburg is het percentage eigenaren hooger dan in Groningen, namelijk 43 % eigenaren tegen 57 % pachter, doch de waarde van den grond levert hier bij dien der Groninger bouwstreken een belangrijk verschil op. In alle andere provinciën is dan ook het percentage eigenaren onder de landgebruikende arbeiders aanzienlijk lager dan in Groningen. Bovendien is in laatstgenoemd gewest het gemiddeld eigendom van den grond, welke bij landarbeiders in gebruik is, het grootst. Van het totale oppervlak, dat in gebruik is, is in Groningen 55 % eigendom van de arbeiders, en 45 % gepacht. Voor Friesland bedragen deze cijfers respectievelijk 36 % en 64 %. De gemiddelde cijfers voor geheel Nederland zijn respectievelijk 40 en 60 %.

Zooals hiervoren gememoreerd is, bleek in 1913 van de landgebruikende arbeiders, 42 % eigenaar. Deze bezitten echter 55 % van het bodemoppervlak, dat in 1913 bij de arbeiders in gebruik was. Ook hieruit volgt, dat in het algemeen de arbeiders-eigenaren een grooter oppervlak bouwgrond bewerken, dan de arbeiders-pachters.

De toestand in de overige landbouwstreken der provincie Groningen in beschouwing nemend, kan worden aangenomen, dat de hier geschetste gunstige toestand voornamelijk ten goede komt aan de landarbeiders in het Oldambt.

De weergegeven cijfers doen neigen tot de opvatting, dat de arbeiders in dit gebied niet in de eerste plaats of althans niet hoofdzakelijk zijn aangewezen op de verhuring hunner diensten. Aan de in de meeste afdelingen geldende loonsregelingen immers ligt het principe ten grondslag, dat op de normale arbeidsvoorwaarden slechts tot even na den middag gewerkt wordt.

Deze naar ondergeteekende's oordeel geheel eenige toestand, acht hij een bewijs van de sterkte der economische positie van den gemiddelden landarbeider in dit gebied.

Deze positie dient in het oog te worden gehouden bij de waardeering van het looncijfer, hetwelk per saldo onderwerp van geschil vormt. Hierbij dient voorts in aanmerking te worden genomen, dat de arbeiders niet zelden verschillende emolumenten genieten in den vorm van vrij paardengebruik voor het bewerken van den eigen grond, beschikkingsrecht over het walhooi, veelal gelegenheid tot schapen weiden, vrij ligstroom, terwijl in sommige streken zelfs vrij brandstof genoten wordt. Er is niet verzuimd, onder de aandacht van den ondergeteekende te brengen, dat de waarde dezer emolumenten in geld uitgedrukt, op niet meer dan f 30.— à f 40.— te stellen is. Inderdaad is hem gebleken, dat in het loontarief der afdeling Blijham (alwaar het loon gedurende het geheele jaar in 1916/1917 op 15 cent stond) de arbeider de keuze heeft tusschen de bedoelde emolumenten en een uitbetaling in geld van f 30.—. Evenwel is hem bij onderzoek der op zijn verzoek door partij ter andere zijde aan ondergeteekende verstrekte opgaven van inkomsten van enkele arbeidersgezinnen gebleken, dat een dezer in de gelegenheid was, alleen reeds uit de opbrengst van het door hem verkochte walhooi een bedrag van f 87.50 als ontvangst te boeken, terwijl uit de hem van werkgeverszijde verstrekte cijfers blijkt, dat arbeiders alleen bij verkoop van dit artikel een bedrag van ± f 100.— ontvingen. Deze uiteenlopende becijfering dient bij de waardeering van het loontarief in aanmerking te worden genomen, zoolang de arbeiders er blijkbaar de voorkeur aangeven, ook deze emolumenten in natura te aanvaarden.

Voorts dient niet buiten beschouwing te worden gelaten, dat, hoewel in dit landbouwgebied in belangrijk mindere mate dan in de andere streken, toch ook hier de verdiensten voor een niet gering deel gebaseerd zijn op het loon, dat de vrouwen bij den boer kunnen verdienen.

Wanneer dit alles in aanmerking genomen wordt, meent de ondergeteekende de loonaanbieding der werkgevers voor zooveel de mans-loonen betreft, niet als onvoldoende te moeten verwerpen. Deze aanbieding toch houdt op zichzelf reeds een loonsverhoging in van ± 15 % boven het tarief, dat ook begin 1917 gold. Uit een nauwkeurige berekening blijkt, dat de stijging der levenskosten voor den arbeider,

die voor een zeer belangrijk deel de voornaamste levensbehoeften aan eigen hof ontleent, sedert 1916 zeker de 15 0/0 niet te boven gaan.

Hoewel ondergeteekende niet aan het verzoek van partij ter andere zijde om een sterkere uniformiteit in de verschillende loonregelingen te betrachten, wenscht te voldoen, daar aldus met één pennestreek een einde zou worden gemaakt aan toestanden, die wortelen in een historisch verleden en aan de eischen der praktijk en de lokale omstandigheden hun ontstaan en behoud danken, welke radicale verandering opeens, hem weinig rationeel kan toeschijnen — zoo meent hij toch, dat er wel termen aanwezig zijn, om de groote verschillen, die aanwezig zijn, binnen engere grenzen terug te brengen.

Op deze gronden komt het den ondergeteekende rationeel voor, de groote verschillen, die berusten in de betaling van het zomerloon, te laten vervallen. Daarom schijnt het billijk, het zomerloon overal minstens op 7 maanden te stellen, met dit voorbehoud, nochtans, dat daar, waar over langeren tijd een zomerloon betaald wordt, dit gehandhaafd wordt. De ondergeteekende hoopt, dat daarmede een belangrijke stap gezet wordt op den weg, die althans dit weinig gemotiveerde verschil tusschen de onderscheidene afdelingen zal doen verdwijnen.

Daarentegen kan de ondergeteekende zich wel vereenigen met de sub 8 door partij ter andere zijde gestelde voorwaarden, die hem zoowel in het belang van het bedrijf als in dat der werknemers voorkomt.

Voorts aarzelt de ondergeteekende niet, als zijn oordeel uit te spreken, dat de loonstandaard voor vrouwenarbeid, welke gemiddeld niet hooger dan 10 cent per uur bedraagt, hem te laag gesteld schijnt, in aanmerking nemend, dat de vrouwen bij het verrichten der gewone werkzaamheden niet in die mate minder presteeren, dat een zóó groot verschil in belooning als tot dusverre gehuldigd schijnt, gehandhaafd dient te blijven. Hij meent dus, dat de looneisch der arbeiders op dit punt terecht gesteld is.

De 9de, door de werknemers gestelde voorwaarde, schijnt den ondergeteekende niet onbillijk, terwijl hij zich met de sub 11 gestelde voorwaarde kan vereenigen. Inwilliging van de onder 10 gestelde voorwaarde (voor zooveel deze althans het met de hand zaaien van kunstmest betreft) wil hem niet onredelijk toeschijnen, in aanmerking nemend, dat deze voorwaarde reeds te vorigen jare in verschillende loontarieven der afdelingen van den werkgeversbond in het Oldambt voorkwam (Oostwold, Noordbroek, Westerloo en wellicht nog andere plaatsen).

Ten aanzien van de 7o, door de partij ter andere zijde gestelde voorwaarde, meent de ondergeteekende, dat inwilliging daarvan ten behoeve van de arbeiders, die normaal een dienstverbintenis voor een vol jaar aangaan, ook al onderbreken deze dit verband in overleg met den werkgever nu en dan gedurende eenigen tijd, om elders beter betaalden arbeid te verrichten, billijk te achten is.

Na overweging van dit alles, meent de ondergeteekende, in het door partijen aan zijne beslissing onderworpen loonsgeschil — als goed scheidsrechter naar zijn beste weten uitspraak doende — voor het seizoen 1917, eindigende 30 April 1918, de navolgende bepalingen te moeten vaststellen, welke bij het regelen der arbeidsvoorwaarden voor de gewone werkzaamheden door de partij ter eene zijde zullen moeten worden in acht genomen, t.w.

1. In de afdelingen, waar tot dusverre gedurende het geheele contractjaar onder de werking van een uniform loontarief gearbeid werd, zal het uurloontarief, met handhaving van den in 1916 toegestane tijdelijken loontoeslag, worden verhoogd met $2\frac{1}{2}$ cent per uur.

2. In de afdelingen, waar tot dusverre een zomer- en een winterloon in acht genomen werd, zal dit uurloon-tarief voor beide seizoenen op dezelfde wijze worden verhoogd als onder 1 is omschreven, met dien verstande, dat voor deze afdelingen het zomerloon zal gelden gedurende 7 maanden des jaars en wel van 1 April tot 31 October 1917, met dit voorbehoud, dat voor die afdelingen, waar het zomerloon reeds gedurende den langeren tijd geldig is, de op dit punt bestaande regeling gehandhaafd blijft.

3. In alle afdelingen zullen de uurloontarieven voor den vrouwenarbeid voor de gewone werkzaamheden worden verhoogd met 5 cent per uur, met handhaving van den eventueel toegekend zijnden tijdelijken loontoeslag.

Vrouwen, die werk verrichten, hetwelk als regel uitsluitend aan mannen wordt opgedragen, zullen overeenkomstig het voor deze werkzaamheden geldende tarief, worden betaald.

4. De in de onderscheidene afdelingen bestaande regelingen van den werktijd blijven ongewijzigd gehandhaafd.

5. Het verrichten van werkzaamheden, als paarden beslaan, zal, wanneer door de losse arbeiders, buiten den overeengekomen werktijd, daarbij hulp moet worden verleend, worden betaald volgens het bij deze beslissing vastgesteld wordend uurloontarief.

6. Voor het met de hand zaaien van alle soorten kunstmest, zal een toelage boven het verschuldigde uurloon worden toegekend van 5 cent per baal.

7. Bij het kunstmestzaaien zal aan den arbeider een lange kiel in bruikleen worden verstrekt.

8. Het tarief voor werkzaamheden, die niet in urengeld verricht worden en niet kunnen begrepen worden onder de oogstwerkzaamheden of onder die, welke in aangenomen werk plegen te geschieden, wordt overeenkomstig het bij deze beslissing vastgestelde loontarief gewijzigd.

9. De werking van artikel 1638c der Wet op het arbeidscontract, zal niet worden opgeheven ten aanzien van die arbeiders, met welke eene dienstverbintenis voor den duur van een geheel jaar wordt aangegaan. De uit genoemde wetsbepaling voortvloeiende verplichtingen zullen niet behoeven te worden nageleefd, wanneer de ziekte of het ongeval is ontstaan tijdens werkzaamheden in dienst van anderen dan dien van den werkgever.

De werking van deze beslissing zal ingaan op den datum, waarop de overeenkomsten, welke gedurende 1916/1917 in de onderscheidene afdeelingen golden, een einde namen.

Zij zal gelden voor den verderen duur van het jaar 1917 en voor de eerste maanden van 1918 en wel tot 30 April 1918. De beslissing geldt voorts voor de afdeelingen:

Blijham,	Hamdijk,	Oostwolderpolder,
Bellingwolde,	Needen,	Scheemda,
Borgsweer,	Midwolda,	Schildwolde,
Beerta,	Noordbroek,	Tjuchem,
Finsterwold,	Nieuwolda,	Wagenborgen,
Hellum,	Nieuw-Beerta,	Woldendorp,
Heveskes,	Nieuw-Scheemda,	Zuidbroek,
		Westerlee.

Aldus gedaan te 's-Gravenhage, den 23sten Juni 1917.

De Directeur-Generaal van den Arbeid,

(w.g.) H. A. VAN IJSSELSTEYN.

LANDBOUWGESCHIL HOOGELAND.

De ondergeteekende werd door den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel aangewezen als scheidsrechter in een loonsgeschil tusschen:

a. den *Noorderbond* (organisatie der landbouwersverenigingen te *Eenrum*, *Pieterburen* *Westernieland*, den *Andel*, *Warffum*, *Usquert* en *Rottum*) als partij ter eene zijde en

b. den *Nederlandschen Bond van arbeiders in het Landbouw-, Tuinbouw- en Zuivelbedrijf*, gevestigd te Leeuwarden, als partij ter andere zijde.

Dit geschil bestond hierin, dat partijen nopens het tarief, waaronder gedurende het jaar 1917 zou worden gewerkt, niet tot overeenstemming konden geraken.

Tot dusverre werd het loon plaatselijk geregeld. Als gevolg hiervan liepen deze regelingen in niet onbelangrijke mate uiteen.

Partij ter eene zijde maakt er de wederpartij (en naar de meening van den ondergeteekende niet geheel ten onrechte), een grief van, dat deze de aanvankelijk voor twee afdelingen ingediende looneischen introk, toen haar gebleken was, dat hare eigen afdelingen op andere plaatsen in dit landbouwgebied zelfstandig reeds hoogere voorwaarden gesteld hadden en partij ter andere zijde toen niet alleen de hoogste eischen van deze voor het geheele gebied van den Noorderbond overnam, doch deze verving door een nieuw stel voorwaarden, die de zoo even bedoelde hoogste eischen nog te boven gingen.

Inmiddels had partij ter eene zijde reeds vóór deze eene loonsverbetering aangeboden, welke neerkwam op eene verhooging der loonen welke gedurende 1916/1917 gegolden hadden met 20 0/0.

Na de wijziging der houding van partij ter andere zijde nam de Noorderbond zijn aanbod geheel terug.

Onder deze omstandigheden werd besloten, de tusschenkomst der Regeering in te roepen. De Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel bood daarop scheidsrechterlijke beslissing van den ondergeteekende aan, die door beide partijen werd aanvaard.

Den 16en Mei 1917 ontving de ondergeteekende de opdracht in het geschil te beslissen; daar hij echter in dien tijd wegens dienstaangelegenheden elders vertoefde, kon, mede in verband met andere bemoeienissen, niet eerder dan 31 Mei een verhoor der partijen plaats vinden. Bij dit onderhoud bleek, dat partij ter eene zijde thans nog bereid was het tarief voor 1917 15 0/0 hooger te stellen dan dat, hetwelk in 1916 gegolden had.

Partij ter andere zijde handhaafde den laatstelijk ingezonden looneisch, waarbij de navolgende loonen bedongen werden:

M a n n e n.

1. Van 1 Mei tot half Juli	32 1/2	cent per uur.
" half Juli tot 31 October	35	" " "
" 1 November tot 1 December	30	" " "
" 1 December tot 1 Januari	25	" " "
" 1 Januari tot 1 Maart	20	" " "
" 1 Maart tot 1 Mei 1918	25	" " "
2. Zichten per H.A., of 50 cent per uur.		
3. Koreninhalen, hooien, erwten, en vlasschelden 50 cent per uur.		
4. Hokken f 1.10 per 100 hok.		
5. Bietenwerk, loofmennen, enz. 40 cent per uur.		
6. Kunstmestzaaien, 10 cent per baal.		
7. Alle graafwerk, 5 cent per uur meer.		
8. Stallenschoonen, 40 cent per uur.		
9. Vlastrekken, vrijblijvend.		

V r o u w e n.

10. 1 Mei tot zoolang het landwerk duurt 20 cent per uur.
11. Korenbinden f 2.— per 100 hok.
12. Bandenleggen f 0.50 per 100 hok meer.
13. Koreninhalen f 0.24 per uur.
14. Stallenschoonen f 0.40 per uur.

Bij de door partijen verschaftte toelichting van het geschil, is door hen te kennen gegeven, dat het aangenomen werk thans geen onderwerp van geding vormt; de ondergeteekende kan zich derhalve ontslagen achten, uitspraak te doen nopens de loonen voor de werkzaamheden, hierboven onder Nos. 4, 9, 11 en 12 genoemd,

benevens voor het zichten, koreninhalen en hooien, erwten- en vlasschelden, voor zoover dit niet in uurloon wordt uitgegeven.

De zeer onderscheidene loonregelingen in de verschillende deelen van het Hoogeland, nopen allereerst na te gaan, welke loonen, zoowel in 1914 als in 1916 feitelijk in elk der deelen dezer streek werden betaald.

In Eenrum werd in 1914 een gemiddeld dagloon betaald van f 1.52.

In Pieterburen Westernieland werd in 1914 een gemiddeld dagloon betaald van f 1.47.

In den Andel werd in 1914 een gemiddeld dagloon betaald van f 1.40.

In Warffum werd in 1914 een gemiddeld dagloon betaald van f 1.36.

In Usquert werd in 1914 een gemiddeld dagloon betaald van f 1.44, terwijl voor Rottum te dien opzichte geen vergelijkingen te treffen waren, daar in deze plaats in 1914 nog geen vast loontarief gold.

Op dezelfde wijze de tarieven van 1916/1917 raadplegend, blijkt dat het vaste dagloon

in Eenrum in 1916 gemiddeld bedroeg . . .	f 1.83,
in Pieterburen Westernieland	„ 1.80,
in den Andel	„ 1.80,
in Warffum	„ 1.90,
in Usquert	„ 1.85,
in Rottum	„ 1.87.

De stijging van het gemiddeld daggeld sedert 1914 wordt door de navolgende percentages uitgedrukt;

Eenrum	20.4,
Pieterburen Westernieland	22.4,
den Andel	28.5,
Warffum	40.—,
Usquert	28.5.

De gemiddelde stijging van het loon heeft voor de 5 genoemde afdeelingen sedert 1914 gemiddeld rond 28 $\frac{0}{10}$ bedragen.

Werden nu deze dagloonen nog verhoogd met de laatste aanbieding der patroons, ad 15 $\frac{0}{10}$, dan zouden deze bedragen:

Eenrum	f 2.10
Pieterburen Westernieland	„ 2.07
Den Andel	„ 2.07
Warffum	„ 2.18 ⁵
Usquert	„ 2.13
Rottum	„ 2.15.

Naar het oordeel van den ondergeteekende kan dit gemiddelde dagloon, in verband met de zeer gestegen prijzen der eerste levensbehoeften, niet meer geheel voldoende worden geacht.

In de arbitrale uitspraak ten opzichte van het loongeschild in de Veenkoloniën, is door den ondergeteekende uitvoerig aangetoond, dat het hem met het oog op de stijging van de prijzen der eerste levensbehoeften niet onbillijk scheen, dat een dagloon, dat vóór den oorlog f 1.40 bedroeg, thans tot f 2.50 zou stijgen.

Inderdaad bedroeg het gemiddelde dagloon in het Hoogeland juist f 1.44.

Noch de toename van de prijzen der levensbehoeften, noch de levensomstandigheden tusschen het Hoogeland en de Veenkoloniën loopen in die mate uiteen, dat een loon, dat in laatstgenoemd deel van Groningen door den ondergeteekende billijk wordt geacht, en dat trouwens door de werkgevers aldaar was aangeboden, niet ook in eerstgenoemde streek als rationeel mag worden beschouwd.

Doet men zulks, dan ligt het naar het oordeel van den ondergeteekende voor de hand, dat zooveel mogelijk getracht worde, althans het *finantieele* verschil, dat in de verschillende onderdeelen van het Hoogeland bestaat, te doen wegvallen.

Te dien opzichte zijn er inderdaad eigenaardige weinig gemotiveerde verschillen waar te nemen.

Uit bovenstaande cijfers blijkt bijvoorbeeld, dat, terwijl in 1914 in Warffum het gemiddelde dagloon het laagst was, dit in 1916 het hoogst geworden was. Te Eenrum was dit loon in eerstgenoemd jaar hooger dan in de overige districten; in 1916 behoorde daarentegen het loon in deze plaats onder de lage.

Daarentegen meent de ondergeteekende, wiens taak uitsluitend de beslechting van loonsgeschillen is, dat het niet op zijn weg ligt, te trachten eenheid te brengen in de zeer eigenaardige verschillen, die er in deze dicht bij elkander gelegen dorpen heerschen in den duur van den werktijd en de daarmede te zamen hangende bepalingen.

Stelt men de wenschelijkheid van een gemiddeld dagloon op f 2.50 op den voorgrond, dan moeten de loonen van 1916 in de verschillende districten met de navolgende percentages verhoogd worden:

Eenrum	36.5 ⁰ / ₁₀
Pieterburen Westernieland	39 „
Den Anel	39 „
Warffum	31.5 „
Usquert	35 „
Rottum	33.5 „

Verhoogt men met deze percentages de bestaande tarieven, dan worden de uurloonen van de verschillende gemeenten als volgt:

Eenrum.

	Te betalen loonen per uur.	Eisch arbeiders.
Maand Mei	24 cent	32 ⁵ cent.
1 Juni tot 15 Juli	27 „	32 ⁵ „
15 Juli „ 15 Sept.	34 „	35 „
15 Sept tot 1 Nov.	31 „	35 „
Maand November	24 „	30 „
		1 Dec. tot 1 Jan. 25 cent. }
1 Dec. tot 1 Apr. 1918	20 „	1 Jan. „ 1 Mrt. 20 „ }
		1 Mrt. „ 1 Apr. 25 „ }
1 April tot 12 Mei	24 „	25 cent.

Pieterburen Westernieland.

1 Mei tot 1 Augustus	28 cent.	1 Mei tot 15 Juli 32 ⁵ cent. }
1 Aug. tot 15 Sept.	35 „	15 Juli „ 1 Aug. 35 „ }
15 Sept. tot 1 Oct.	31 „	35 cent.
1 Oct. „ 1 Nov.	28 „	35 „
1 Nov. „ 1 Dec.	24 „	30 „
1 Dec. „ 1 April 1918	21 „	25 „
1 April „ 12 Mei „	24 „	25 „

Den Anel.

1 Mei tot 1 Augustus	28 cent.	1 Mei tot half Juli 32 ⁵ cent. }
1 Aug. „ 15 Sept.	35 „	half Juli tot 1 Aug. 35 „ }
15 Sept. tot 1 Nov.	31 „	35 „
1 Nov. „ 1 Dec.	24 „	30 „
		1 Dec. tot 1 Jan. 25 cent. }
1 Dec. tot 1 April 1918	21 „	1 Jan. „ 1 Mrt. 20 „ }
		1 Mrt. „ 1 Apr. 25 „ }
1 Apr. „ 12 Mei 1918	24 „	25 cent.

Warffum.

	Te betalen loonen per dag.	Bij 10 ⁵ uur werken.	Eisch arbeiders bij 9 ⁵ uur werken.
12 Mei tot 12 Juli	f 2.35	f 3.40	f 3.07 ⁵
12 Juli tot 12 September	„ 3.15	„ 3.67 ⁵	„ 3.32 ⁵
12 September tot 12 October	„ 2.90	„ 3.67 ⁵	„ 3.32 ⁵
		12 Oct.—1 Nov.	
		f 3.67 ⁵	„ 3.32 ⁵ }
		1 Nov.—12 Nov.	
		f 3.15	„ 2.85 }
		Bij 8 ⁵ uur.	Bij 8 uur.
		12 Nov.—1 Dec.	
		f 2.55	f 2.40 }
		1 Dec.—1 Jan.	
		f 2.12 ⁵	„ 2.— }
12 November—12 Maart		1 Jan.—1 Maart.	1. }
		f 1.70	„ 60 }
binnenwerken	f 1.50 }	1 Maart—12 Maart.	
		f 2.12 ⁵	„ 2.— }
buitenwerken	„ 1.70 }	„ 2.12 ⁵	„ 2.— }
12 Maart—12 Mei	„ 2.15 }		

Van 12 Mei tot 12 November 30 cent per dag meer dan het gewone dagloon van hen, die tot zes uur moeten werken.

Van 12 Maart tot 12 Mei 25 cent per dag meer dan het gewone dagloon voor hen, die tot zes uur moeten werken.

Usquert.

Te betalen loonen per dag.		Bij 10 ⁵ uur werken.
1 Mei tot 15 Juli	f 2.70	f 3.40
15 Juli tot 1 October	" 3.40	" 3.67 ⁵
1 October tot 1 November	" 3.—	" 3.67 ⁵
1 November tot 1 December	" 2.—	Bij 9 ⁵ uur werken. f 2.85
Te betalen loonen per dag.		Eisch arbeiders.
		Bij 8 ⁵ uur werken.
1 December tot 1 Februari 1918	f 1.55	1 Dec.—1 Jan. f 2.12
		1 Jan.—1 Febr. f 1.70
		Bij 9 ⁵ uur werken.
1 Februari tot 12 Maart	f 1.75	1 Febr.—1 Maart f 1.90
		1 Maart tot 12 Maart. f 2.37 ⁵
12 Maart tot 12 Mei	f 2.15	Bij 10 ⁵ uur werken. f 2.62 ⁵

Rottum.

Te betalen loonen per dag.		Bij 10 ⁵ uur werken
1 April tot 15 Juli	f 2.65	f 3.41
15 Juli tot 1 October	" 3.30	" 3.67 ⁵
1 October tot 1 November	" 3.—	" 3.67 ⁵
1 November tot 1 December	" 2.—	Bij 9 ⁵ uur werken. f 2.85
1 December tot 1 Februari	" 1.50	Bij 8 ⁵ uur werken. f 2.12 ⁵
1 Februari tot 12 Mei	" 1.70	Bij 9 ⁵ uur werken 1 Febr.—1 Maart. f 1.90
		1 Maart—12 Mei. f 2.33 ⁵

De in bovenstaande staten vermelde „te betalen loonen” worden dus bij deze bindend verklaard. De in de laatste kolom als looneisch vermelde bedragen gelden slechts als toelichting.

Voor de uurloonen der vrouwen worden overal in denzelfden geest als zulks bij de uitspraak ten opzichte der Veenkoloniën geschied is, 3/5 deel der mannenloonen genomen.

De in 1916 gebruikelijke verhoogen in dagloonen voor zichten, koreninhalen, hooien, kunstmestzaaien, slootgraven, enz., blijven gehandhaafd, in dier voege, dat het uur- of dagloon van deze werkzaamheden verkregen wordt, door bovenstaande uur- en dagloonen met gelijk bedrag te verhoogen, als zulks in 1916 boven het toen geldende normale tarief geschiedde.

Deze bepalingen gelden ten opzichte der loonen voor de losse, losvaste, koppel en vaste arbeiders, die niet in stukwerk arbeiden.

Aldus vastgesteld te 's-Gravenhage, den 3en Juli 1917.

De Directeur-Generaal van den Arbeid,
(w.g.) H. A. VAN IJSSELSTEYN.

De *Noorderbond*, organisatie van Landbouwersverenigingen te Eenrum, Pieterburen, Westernieland, den Andel, Warffum, Usquert en Rottum als partij ter eene zijde en

De *Nederlandse Bond van arbeiders in het Landbouw-, Tuinbouw- en Zuivelbedrijf*, gevestigd te Leeuwarden als partij ter andere zijde,

hebben aan den ondergeteekende den wensch te kennen gegeven, dat als vervolg op de door hem onder dagteekening van 3 Juli 1917 gewezen scheidsrechterlijke uitspraak, thans ook het sedert dien tusschen partijen gerezen geschil inzake de vaststelling der loonen voor de oogstwerkzaamheden aan zijne beslissing te mogen onderwerpen.

Daar de partijen bleken niet in onderling overleg tot overeenstemming te kunnen geraken, heeft de ondergeteekende ten slotte gemoed, den geuiten wensch te moeten bewilligen, niettegenstaande zulks in verband met de vele andere hem opgedragen bemoeienissen bezwaarlijk viel en hieraan dan ook de overigen door hem betreunde vertraging te wijten is, die de behandeling van het geding heeft moeten ondervinden.

Bij kennisneming der geschilpunten is den ondergeteekende gebleken, dat deze als volgt kunnen worden omschreven:

	Looneisch v. partij t. andere zijde.	Loonaanbieding v. partij t. eene zijde.
Werkzaamheden.		
1. Het binden van koren per 100 hok van 12 schoven	f 2.—	f 1.75
2. Het hokken " " " " " " " " " " " " " " " " " "	" 1.10	" 0.85
3. Het vastrekken per 100 schoven à 40 cM.	" 1.10	" 0.70
idem à 42½ cM.	" 1.15	" 0.75
idem à 45 cM.	" 1.20	" 0.80
Witzaad per 100 schoven meer	" 0.25	nihil.
4. Vlasbinden per 100 hok van 10 schoven	" 1.50	" 1.35
5. Vlashokken " " " " " " " " " " " " " " " " " "	" 1.—	" 0.675
6. Vlascshelven " " " " " " " " " " " " " " " " " "	" 1.50	" 1.40
7. Vlasrepelen per 100 KG.	" 1.—	" 0.875
8. Bandenleggen per 100 hok meer	" 0.50	" 0.10
9. Voeren en melken voor Rottum per keer	" 1.—	" 0.70

Uit de hem door partijen verschafte toelichting is ondergeteekende gebleken, dat partij ter eene zijde de verhouding, die tot dusver bij de betaling van het gewone werk en het aangenomen werk in acht genomen werd, gehandhaafd wenschte te zien.

Zij gaat hierbij van het standpunt uit, dat het tarief voor het aangenomen werk met een zelfde bedrag verhoogd moet worden als noodig is, om bij de normale productie, die een goed werkman per dag kan leveren, zijn daggeld bij die verdienste eene gelijke vermeerdering te doen ondergaan, als zijn normaal dagloon vergroot werd, als gevolg van de hierboven bedoelde scheidsrechterlijke uitspraak.

Partij ter andere zijde nam aanvankelijk een dergelijk, maar toch een van het zooveen genoemde eenigszins verschillend standpunt in. Zij meende, dat gemakshalve het tarief voor de oogstloonen met eenzelfde percentage vermeerderd diende te worden, als waarmede op grond van de arbitrale beslissing de dagloonen verhoogd werden. Zij stelde daarbij aanvankelijk een algemeen percentage vast van 35 %.

Partij ter andere zijde verliet echter bij nader inzien dit standpunt en bracht toen opnieuw als looneisch de reeds in het voorjaar door de werknemersfederatie in het Hoogeland op den voorgrond gestelde loontarieven naar voren, die hierboven nader zijn vermeld.

Bij de van partijen ontvangen toelichting van het geschil is echter van de zijde der werknemers de wensch geuit, eene verhooging van 40% in vergelijking met het loon van 1916 te ontvangen, wanneer men zich zonder meer stelt op het standpunt, om aan de verhoogde levenskosten tegemoet te komen.

De ondergeteekende meent, zonder zich aan theoretische beschouwingen te wagen, betreffende den loonstandaard, van welken bij „aangenomen werk” zoals het hier geldt, wordt uitgegaan, elke werkzaamheid afzonderlijk te moeten beschouwen, ook met het oog op de vraag, wat in aangrenzende plaatsen betaald wordt, en welk loon in 1916 gold.

BINDEN VAN KOREN.

Den ondergeteekende is gebleken, dat in het voorjaar voor deze werkzaamheid een loon van f.1.90 te Uithuizemeeden, f.1.75 te 't Zand, Zijldijk en f.1.92 te Roodeschool werd vastgesteld. Ten vorige jare werd hiervoor in het Hoogeland algemeen f.1.50 betaald. Eene belooning van f.1.90 acht hij billijk.

HOKKEN VAN KOREN.

Te Uithuizermeeden werd reeds in het voorjaar voor hokken van 12 schoven f1.20 per 100 vastgesteld. Ten vorige jare werd hiervoor op enkele plaatsen f0.65, doch meestal f0.70 betaald. Ten opzichte van deze werkzaamheid wordt de looneisch van f1.10 toegestaan.

Bij deze gelegenheid wordt op verzoek van partijen eene toelichting verschaft op de regeling der vrouwenloonen, zooals die bij de uitspraak van 3 Juli 1917 door den ondergeteekende zijn vastgesteld. In het algemeen zijn die bepaald op het $\frac{3}{5}$ deel der mannenloonen. Wanneer echter bepaalde werkzaamheden, die door vrouwen verricht worden en waarbij dus geen standaard voor het mannenloon kan worden aangenomen, beloond werden met een hooger bedrag dan het normaal geldende vrouwen-dagloon, dan is het des ondergeteekenden bedoeling geweest, dat die verhooging gehandhaafd bleef. Met name geldt dit het tarief voor het stallenschoonen. Dit is in hoofdzaak vrouwenwerk.

De voor dit werk aan de vrouwen steeds betaalde verhooging komt dus door de uitspraak geenszins te vervallen.

Wanneer de vrouwen mitsdien zwaarderden arbeid presteeren dan die, welke gewoonlijk door de vrouwen verricht wordt, zooals o.a. bij het erwtenschelven het geval is, en deze arbeid werd tot dusverre extra betaald, dan wordt die betaling door de uitspraak *niet* te niet gedaan. Zij blijft gehandhaafd. De ondergeteekende heeft in zijne uitspraak van 3 Juli 1917 toch duidelijk doen uitkomen, dat het zijne bedoeling was, alle gebruikelijke verhoogingen onaangetast te laten. Heeft men ten deze in twijfel verkeerd of, waar die bepaling alle „arbeiders” geldt, daaronder ook de vrouwelijke arbeidskrachten begrepen waren, dan wordt die twijfel bij dezen opgeheven, daar de ondergeteekende ten deze inderdaad geen onderscheid tusschen beide seksen heeft willen maken.

Aldus gedaan te 's-Gravenhage, 12 October 1917.

De Directeur Generaal van den Arbeid,
w.g. H. A. VAN IJSSELSTEYN.

LANDBOUWGESCHIL WESTERWOLDE.

De ondergeteekende werd door den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel aangewezen als scheidsman in het loongeschil tusschen de werkgevers in Westerwolde, t.w. in de dorpen Blijham, Bellingwolde, Oude Schans, Vrieschelo - Veelerveen en de werknemers in de hiergenoemde plaatsen.

Van werkgeverszijde is voor dit geschil partij de Bond van werkgevers in het Landbouwbedrijf, gevestigd te Winschoten, t.w. voor de afdeelingen Blijham en Bellingwolde, waaronder ook Oude Schans ressorteert, en de Plaatselijke Werkgeversvereniging Vrieschelo - Veelerveen, die een zelfstandige organisatie vormt.

De werknemers in alle de hiergenoemde plaatsen hebben hunne belangen in handen gelegd van den Nederlandschen Bond van Arbeiders in het Landbouw-, Tuinbouw- en Zuivelbedrijf, zetelende te Leeuwarden.

Reeds geruimen tijd was het geschil loopende. Regeeringsarbitrage was door den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel reeds in Mei j.l. aangeboden, doch de werkgevers waren van oordeel, dat bepaalde geschilpunten niet aanwezig waren en voor het inroepen van scheidsrechterlijke tusschenkomst op dat oogenblik geen aanleiding bestond.

Niettemin bleken partijen niet tot overeenstemming te geraken, en het geschil werd allengs verscherpt, toen de kwestie van de bepaling der loonen voor het verrichten der oogstwerkzaamheden aan de orde kwam. Teneinde aan het geschil een einde te maken, was van werknemerszijde van de oorspronkelijke gestelde oogst-looneischen iets teruggenomen en deze vervangen door een zoogenaamd bemiddelingsvoorstel. Ook dit werd door de werkgevers niet aanvaard, waarop de oorspronkelijke looneischen door de werknemers gehandhaafd werden en hun bemiddelingsvoorstel ingetrokken.

Waar de werkgevers deze eischen onaannemelijk achtten, verleende de Burgemeester van Bellingwolde zijne tusschenkomst, teneinde het daarheen te leiden, partijen tot eenige toenadering te bewegen en werd in eene vergadering op 23 Juli j.l. te Bellingwolde gehouden, besloten, regeeringsarbitrage te aanvaarden.

Als gevolg van de bovenvermelde opdracht, heeft ondergeteekende op Donderdag 2 Augustus 1917 te Winschoten met partijen eene vergadering belegd, teneinde eene toelichting omtrent het geschil te ontvangen en nader vast te stellen, over welke punten het geschil feitelijk loopt.

Daarbij is geconstateerd, dat voor na te noemen werkzaamheden de werklieden de daarbij vermelde eischen stellen, waartegenover de werkgevers de daarnaast gestelde aanbiedingen gestand wenschen te doen.

Zichten, binden en ophokken van:

Eisch.	Aanbod werkgevers.	Elders.
Karwei f 13.75 P. deimt.	f 10.—	± f 11.25
Gerst " 13.75	" 13.—	" 13.17
Rogge " 15.75	f 11.50—f 13.50	" 14.68
Erwten " 10.75	Blijham f 7.50, Bellingwolde, Oude Schans f 7.50 à f 8.50	
	Vrieschelo—Veelerveen f 8.—	
Haver en tarwe f 19.—	Blijham f 15.—, Bellingwolde, Oude Schans f 13.— à f 15.—	
	Vrieschelo—Veelerveen f 13.— à f 15.—	
Maaien f 7.—, waaromtrent beide partijen het eens zijn.		

Ophokken mosterd extra.

Eisch f 2.—, aanbieding der verschillende afdeelingen f 1.—.

Zichten, binden, ophokken, achter afleggen.

Eisch f 15.—.

Aanbieding afd. Bellingwolde, Oude Schans en Vrieschelo f 10.—.

Ophokken bij zelfbinder.

Eisch f 5.—.

Bellingwolde en Vrieschelo bieden f 4.— aan. Blijham wenscht geen bepaald loon vast te stellen.

Zichtloon per uur.

Eisch 50 cent.

De afdeelingen Bellingwolde, Oude Schans en Vrieschelo bieden 40 cent, de afdeeling Blijham wenscht daarin te worden vrijgelaten.

Boonen en zaderijen.

Eisch f19.—.

De afdeeling Blijham biedt voor boonen f12.—, spinazie f10.— en andere zaderijen f15.—. De afdeelingen Bellingwolde, Oude Schans en Vrieschelo bieden f13.— tot f15.— door elkander.

Aardappelrooien.

Eisch f35.—.

Afdeeling Blijham biedt f32.50, de afdeeling Bellingwolde f30.— à f35.—, waaromtrent met de werkgevers overeenstemming verkregen is. In de afdeeling Oude Schans zijn weinig aardappelen. De afdeeling Vrieschelo biedt f30.—, waaromtrent overeenstemming met de werklieden verkregen is, en waarbij is overeengekomen, dat het loon per kamp en niet per dagtaak berekend zal worden na cultiveering of eggen.

Rooien suikerbieten kleigrond.

Eisch f45.—.

De afdeeling Blijham wenscht geen bepaald loon vast te stellen. De teelt van bieten is thans buitengewoon gering. Bellingwolde biedt f45.—, conform den looneisch. Dit zelfde geldt voor Oude Schans; de afdeeling Vrieschelo biedt f40.—.

Rooien suikerbieten, middensoort grond. (Roodoorn).

Eisch f40.—.

Afdeeling Blijham wenscht geen aanbieding te doen. Bellingwolde biedt conform den looneisch f40.— evenals Oude Schans. De afdeeling Vrieschelo—Veelerveen biedt f37.50.

Rooien van bieten op zandgrond en veenachtigen grond.

Eisch f37.50.

Blijham wenscht geen aanbieding te doen. De afdeeling Bellingwolde biedt f35.—, waaromtrent met de werklieden ter plaatse overeenstemming verkregen is.

De afdeeling Oude Schans biedt eveneens f35.—, evenals Vrieschelo—Veelerveen.

Uurloon arbeiders stoomdorschmachines.

Eisch uurloon 30 cent tot 1 December, 27½ cent na 1 December.

De afdeeling Blijham biedt gedurende den eersten rondgang tot November een uurloon van 25 cent, na November 22½ ct., de afdeeling Vrieschelo tot 1 December 25 cent, na 1 December 22½ cent.

De werkgevers hebben het standpunt verdedigd, dat de bepaling van de loonen voor de verrichting van oogstwerkzaamheden, voor een zeer belangrijk deel zal dienen af te hangen van den stand der gewassen.

In het algemeen kan de ondergeteekende dit standpunt onderschrijven. Inderdaad moet eigenlijk het oogstloon een onderwerp van overeenkomst vormen, op het oogenblik, dat met het oogsten zal begonnen worden. Hoe wenschelijk zulks ook moge zijn, zoo schijnt deze werkwijze bij de verhoudingen tusschen werkgevers en werknemers in Westerwolde tamelijk wel uitgesloten. Ware zulks immers mogelijk, dan zou arbitrage niet aangevraagd zijn.

Het gevolg van het vaststellen van één prijs voor werkzaamheden, die noodzakelijk door het onderscheid van den stand der gewassen een verschillend karakter dragen, is, dat het loon op de eene plaats te hoog, op de andere wellicht te laag zal blijken. Hieraan is echter bij dit stelsel niet te ontkomen.

Met alle omstandigheden zooveel mogelijk rekening houdende, meent de ondergeteekende den eisch der werklieden, die voor het zichten, binden en ophokken van rogge een loon van f15.75 bedingen, niet ongemotiveerd te achten; dit loon stemt overeen met de uitspraak voor de Veenkoloniën.

Met betrekking tot het bedongen loon voor het zichten van karwei en gerst à f13.75 per deimt, acht hij toewijzing van dien eisch voor laatstgenoemd gewas gemotiveerd, waar reeds in omliggende plaatsen door de werkgevers een hogere loonstandaard is aangeboden. Voor karwei meent hij een loon van f12.— als billijk te kunnen aanmerken.

Voor het zichten van erwten is door de arbeiders een loon van f10.75 per deimt bedongen. In analogie met de uitspraak voor de Veenkoloniën, acht ondergeteekende termen aanwezig, het gemiddeld loon voor het verrichten van deze oogstwerkzaamheden te bepalen op f9.45.

Voor het oogsten van tarwe meent hij een loon van f19.— te moeten vaststellen, zijnde hetzelfde, wat in de Veenkoloniën door hem bepaald is.

Daarentegen wordt, in afwijking van het daar bepaalde loon, het zichten van haver op f 16.— per deimt vastgesteld. Op de zand- en veengronden, waarmede men hier grootendeels te doen heeft, is de haver voor een belangrijk deel verdroogd, zoodat de oogst daar weinig inspanning vereischt.

Met betrekking tot het maailoon zijn de beide partijen tot overeenstemming gekomen en is een loon van f 7.— per deimt vastgesteld.

Als extra-toelage voor het ophokken van mosterd wordt door de werknemers een bedrag van f 2.— gevorderd, terwijl de werkgevers f 1.— bieden. De ondergeteekende meent dit aanbod als voldoende te kunnen aanmerken.

Voor het zichten, binden en ophokken achter aflegger wordt een loon van f 15.— bedongen. De werkgevers, met uitzondering van de afdeling Blijham, bieden een loon van f 10.—.

Waar dit den looneisch der arbeiders in andere plaatsen, o.a. Meeden, zelfs overtreft, meent de ondergeteekende, het gedane aanbod als voldoende te moeten toewijzen.

Voor het ophokken bij zelfbinders is een loon van f 4.— aangeboden, met uitzondering van Blijham. De werknemers verlangen één gulden meer. De ondergeteekende meent, dat de eisch der werknemers hier gemotiveerd is, mede in verband met het loon, dat voor deze werkzaamheden elders thans reeds wordt toegekend.

Het uurloon voor het zichten wenschen de werknemers op 50 cent bepaald te zien; de werkgevers, met uitzondering van Blijham, hebben eene aanbieding gedaan van 40 cent. Voor het verrichten van oogstwerkzaamheden, die niet in accoordtarief plaats vinden en dus zonder meer naar tijdverlies in urengeld betaald worden, meent ondergeteekende een tarief van 40 cent per uur als voldoende te kunnen aanmerken, en mitsdien het aanbod der werkgevers te moeten handhaven.

Voor boonen en zaderijen meent de ondergeteekende de aanbieding der werkgevers als voldoende te moeten aanmerken, mede in verband met de tarieven, die voor soortgelijke werkzaamheden in de omgeving gelden.

Met betrekking tot het aardappelrooien stemt het bedongen loon tamelijk wel overeen met het tarief, dat voor de betere soorten aardappels bij de uitspraak voor de Veenkoloniën is vastgesteld. In dit verband, en met het oog op de omstandigheid, dat een zeer belangrijk deel van den oogst tegen consumptieprijzen zal kunnen worden verkocht, meent de ondergeteekende, den gestelden looneisch als billijk te moeten erkennen.

Een zelfde standpunt neemt de ondergeteekende in ten aanzien van het bedongen loon voor het rooien van suikerbieten op zwaardere en middensoort grond, temeer, waar het bedongen loon reeds door twee afdelingen is aangeboden. Voor het rooien van bieten op zand- en veenachtigen grond, meent hij het van werkgeverszijde geboden loon van f 35.— te moeten handhaven.

Voor de bepaling van het uurloon voor de arbeiders aan de stoomdorschmachines, meent de ondergeteekende, een gemiddelde van 25 cents te moeten vaststellen.

Het betreft hier in hoofdzaak winterwerkzaamheden, die gedurende ongeveer 10 uren daags worden verricht. Een daggeld van f 2.50 kan onder die omstandigheden, en in aansluiting met de uitspraak voor de Veenkoloniën verdedigd worden.

Teneinde een eind te maken aan de grief, die bij de werknemers bestaat, dat het uitrijden en opstellen der machines kosteloos moet verricht worden, acht de ondergeteekende het billijk, boven het deswege thans vastgesteld wordend urengeld, eene vergoeding van 50 cents per man toe te kennen.

De ondergeteekende meent, er niet toe te moeten overgaan, voor de onderscheidene dorpen eene afzonderlijke loonregeling vast te stellen. De daar ter plaats bestaande toestanden geven daartoe weinig aanleiding. Met de verschillende grondsoorten is reeds eenigszins rekening gehouden, om ten deze nog verder te gaan en scherper doorgevoerde tarifiering voor de verschillende dorpen in te stellen, acht de ondergeteekende weinig in het belang van de verzekering van de noodige rust in het bedrijf.

Voorts is hij van oordeel, er niet toe te moeten overgaan, in zijn uitspraak tevens het te Wedde loopende geschil te beslechten. Er zijn in die plaats ruim 200 landbouwers gevestigd. Volgens mededeeling van de werknemers hebben 18 dezer de oorspronkelijk door hen gestelde looneischen bewilligd. Het is niet gelukt, zekerheid te verkrijgen, of de hier bedoelde kleinere groep werkgevers zich naar de uitspraak van den ondergeteekende zouden voegen; die zekerheid ontbreekt geheel ten aanzien van $\pm 90\%$ der locale werkgevers. Bovendien is bij de instructie dezer zaak van werkgeverszijde bekend, dat oorspronkelijk toegezegde loonen in de praktijk niet altijd worden uitbetaald, daar de wijze van berekening van den omvang van den door den werknemer geleverden arbeid dan wijziging ondergaat.

Met het oog op dien hoogst onzekeren toestand, acht de ondergeteekende het

het best, het geschil te Wedde thans geheel buiten de uitspraak te laten. De verwachting is daarbij levendig, dat, nu voor het grootste deel van Westerwolde de loonen bij scheidsrechterlijke uitspraak geregeld zijn, men ook te Wedde zich bij de vaststelling der loonovereenkomsten naar die uitspraak richten zal.

Op grond van deze overwegingen meent de ondergeteekende, als goed scheidsrechter uitspraak doende voor de dorpen:

Blijham, Bellingwolde, Oude Schans, Vrieschelo, Veelerveen, voor de periode, aangevangen 1 Augustus 1917, het navolgende tarief voor oogstwerkzaamheden te moeten vaststellen.

Zichten, binden en ophokken van:

Karwei	f 12.— per deimt.	Haver	f 16.— per deimt.
Gerst.	„ 13.75 „ „	Boonen.	„ 13.— „ „
Rogge	„ 15.75 „ „	Spinazie	„ 13.— „ „
Erwten	„ 9.45 „ „	Andere zaderijen .	„ 15.— „ „
Tarwe	„ 19.— „ „	Maaien	„ 7.— „ „

Ophokken mosterd f 1.— extra.

Zichten, binden, ophokken achter aflegger f 10.—

Ophokken bij zelfbinders „ 5.—

Zichtloon per uur. „ 0.40

Aardappelrooien f 35.— per deimt.

Rooien suikerbieten f 45.— per deimt kleigrond.

„ „ „ 40.— middensoort grond (per deimt).

„ „ „ 35.— per deimt, zand- en veengrond.

Uurloon arbeiders stoomdorschmachines tijdens den geheelen duur van het werk f 0.25.

Voor het uit de schuren brengen, naar de plaats van opstelling brengen en aldaar werkvaardig opstellen, wordt eene vergoeding van 50 cents per man toegekend.

De geldende gebruiken blijven bij de in achtneming van bovenstaand tarief van toepassing. Ten aanzien van het tarief voor aardappelrooien is er bijv. op gerekend, dat de velden hiervoor worden nagezocht en volledig afgewerkt afgeleverd.

Zooals overeengekomen, heeft het tarief vanaf 1 Augustus 1917 terugwerkende kracht.

Voor de afdeeling Vrieschelo—Veelerveen wenschen de partijen bovendien vaststelling van de loonen voor de gewone werkzaamheden. Door de werknemers wordt gevraagd voor de z.g.n. vaste arbeiders:

Van 1 Mei—1 December 1917 22½ cent uurloon

Van 1 December—1 April 1918 20 „ „

Van 1 April—30 April 1918 22½ „ „

alles met behoud van de bestaande emolumenten.

Voor de vrouwen is een uurloon van 15 cent voor de gewone werkzaamheden bedongen, van 17½ cent voor het inhalen van den oogst, dit laatste plus verstrekking van den middagkost.

In overeenstemming met het standpunt, dat door hem bij de vaststelling der loonen voor de Veenkoloniën is ingenomen, en waarbij het dagloon bij een werktijd van 10½ uur daags voor de mannen op f 2.50 en voor de vrouwen op f 1.50 gesteld is meent de ondergeteekende, den looneisch der werknemers voor Vrieschelo—Veelerveen niet als onbillijk te kunnen verwerpen. Deze wordt dan ook bij dezen door hem toegewezen.

Nader is met partijen overeengekomen, dat de uitspraak voor deze werkzaamheden eveneens vanaf 1 Augustus 1917 terugwerkende kracht zou erlangen.

Aldus gedaan te 's-Gravenhage, 27 Augustus 1917.

De Directeur-Generaal van den Arbeid,
(w.g.) H. A. VAN IJSSELSTEYN.

GESCHIL IN HET BAKKERSBEDRIJF TE AMSTERDAM.

De ondergeteekende werd door Zijne Excellentie den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel aangewezen tot arbiter in een loongeschil tusschen patroons en gezellen in het bakkersbedrijf te Amsterdam. Zulks geschiedde naar aanleiding van de volgende telegrafische mededeeling van den Burgemeester van Amsterdam, d.d. 24 Augustus 1917:

„In heden gehouden bijeenkomst van afgevaardigden van alle patroons-organisaties „en gezellen-organisaties in het bakkersbedrijf, werd overeenstemming verkregen „omtrent het beginsel, de uitspraak ten opzichte der loonregeling te onderwerpen „aan een arbiter; de vraag door den arbiter te beslissen wordt in onderlinge over- „eenstemming als volgt omschreven: Kan het bakkersbedrijf te Amsterdam op den „voet van de voor Amsterdam geldende maximum-prijzen, nadat de prijs van onge- „build meel met f 2.50 per 100 K.G. verlaagd zal zijn en gebracht op f 6.50 per „100 K.G., de eischen van de bakkersgezellen- en broodbezorgers-organisaties in zijn „geheel inwilligen, er mede rekening houdende, dat voor bakkerijen een billijke „winstmarge verzekerd zal zijn. Zoo niet, wat kan dan met inachtneming der weder- „zijdsche belangen van patroons en arbeiders wel worden toegestaan. Van de zijde „der patroons wordt gewenscht, dat als arbiter door U zal worden aangewezen een „accountant; van de zijde der arbeiders-organisaties wordt gewenscht, dat de arbiter „zal zijn een door U aan te wijzen persoon in openbare functie. Hiermede willen „de patroons-organisaties zich vereenigen, mits deze arbiter zich dan door accountants- „onderzoek zal laten voorlichten. De beslissing wordt door beide partijen in Uwe „handen gelegd.

De Burgemeester van Amsterdam,
(w.g.) JITA, *Wethouder*”.

Den 7den September werd door den ondergeteekende een vergadering te zamen groepen van de vertegenwoordigers der organisaties van werkgevers en werknemers, die bij het loongeschil betrokken waren.

In deze vergadering waren vertegenwoordigd van de zijde der patroons: „De Voorzorg”, de afdeling Amsterdam van de Werkgevers in het Bakkersbedrijf, de Ned. R.K. Bond van bakkers en cacao-, chocolade- en suikerbewerkers en het Comité voor werkgevers in Israëlitische bakkerijen.

Van de zijde der gezellen:

De Vereeniging van broodbezorgers „Nieuw Leven”, de Alg. Bond van Arbeiders(sters) in het bakkers-, chocolade- en suikerbewerkingsbedrijf, de R.K. Bakkersvereniging, de Christelijke Bakkersgezellenvereniging, Afdeling Amsterdam van den Ned. Centr. Bond van Chr. Arbeiders(sters) in de bedrijven van Voedings- en Genotmiddelen.

Hierbij werd vastgesteld, dat er overeenstemming verkregen was tusschen patroons en arbeiders omtrent een verhooging van het loon der bakkersgezellen van f 3.50, gepaard met eene verkorting van den arbeidstijd van 3 uur, mits de prijsverlaging van het door de Regeering te verstrekken meel deze verlaging financieel mogelijk zou maken. Aangeteekend wordt hierbij, dat sedert eenigen tijd reeds een verhooging van f 1.— was gegeven.

Bovenvermelde verhooging zou dus komen boven den reeds toegekenden toeslag van f 1.—.

De loonen zouden dan bedragen, als in onderstaanden staat is uiteengezet:

Volwassenen;

a. Voor meesterknecht in bedrijven van vijf of meer gezellen (met inbegrip van den Mr. knecht) wordt geen loon vastgesteld, doch zij moeten een loon ontvangen, dat hooger is dan dat van de hoogst gesalarieerde bakkers.

b. Meesterknecht-Ovenist in bedrijven van 4 of minder gezellen (met inbegrip van den Mr. knecht-ovenist) loon. f 22.00.—

c. Ovenist „ 22.00.—

d. Deegmaker, verantwoordelijke bankwerker (in groote bakkerijen), alleenwerkend bakkersgezel en zij, speciaal belast met het maken van luxe-brood „ 21.00.—

e. Bankwerkers en overige bekwame bakkersgezellen, alsmede koek- en banketbakkers en roggebroodbakkers „ 20.00.—

f. binnenpersoneel, zooals zolderknechts, magazijnknechts, enz. (met geen opzichthoudend en verantwoordelijk werk belast) „ 19.50.—

Halfwassen:

a. Van 18 tot 20 jaar van f 11.— tot f 15.—

b. Van 20 tot 23 jaar van f 15.50 tot vol loon.

Leerlingen of jongens:

Jongens beneden 18 jaar worden als leerlingen beschouwd en genieten een onbepaald loon.

Wat de loonen der broodbezorgers betreft, zoo was ook voor deze categorie van arbeiders, behoudens bovengenoemde restrictie betreffende den prijs van het meel, eene regeling tusschen de organisaties der patroons en arbeiders vastgesteld.

De ondergeteekende heeft zich op het standpunt geplaatst, dat de loonen der gezellen behoorlijk kunnen beoordeeld worden, het is hem niet mogelijk een dergelijk oordeel uit te spreken over de zeer saamgestelde en sterk uiteenlopende wijze van belooning der broodbezorgers, niettegenstaande hij, behalve de gegevens, die hem ten dienste staan door bovengenoemde conferentie met patroons en arbeiders, ook nog heeft kunnen putten uit de mededeelingen, die hem gedaan werden in een conferentie, den 25en Juli j.l. gehouden (dus vóórdat de opdracht omtrent de arbitrage hem bereikte) met het Bestuur van de Broodbezorgersvereniging „Nieuw Leven” te Amsterdam.

In laatstgenoemde bijeenkomst werd door de broodbezorgers medegedeeld, dat zij eene verhooging der bestaande loonen verlangden van 20 %.

Allereerst diende, door het van werkgeverszijde gewenschte accountants-onderzoek bepaald te worden, of inderdaad de verschillende bakkersbedrijven, bij eene verlaging van den meelprijs tot f 6.50, de door de arbeiders gewenschte verhoogingen zouden kunnen dragen.

Het Amsterdamsche Accountantskantoor onder directie van Mr. E. J. KORTHALS ALTES en Dr. N. STEENVELD, werd uitgenoodigd de financiële uitkomsten van eenige door den ondergeteekende aan te wijzen bedrijven nauwkeurig te onderzoeken.

De meelprijs werd bij dit onderzoek verondersteld te zijn f 8.— per 100 K.G.; de bloemprijs f 30.50 per 100 K.G. De vraag werd nu gesteld, welken invloed het winstcijfer zou ondergaan, indien de meelprijs op f 6.50 werd bepaald, de bloemprijs gehandhaafd werd, doch de loonen van de bakkersgezellen met 15 %₀, die der loopers met 20 %₀ zouden verhoogd worden.

Eerstgenoemd percentage vertegenwoordigt een weinig meer, dan voortvloeit uit het voldoen aan den looneisch der gezellen, laatstgenoemd percentage is boven toegeelicht.

Bij het accountantsonderzoek ging men in overleg met den ondergeteekende, van de volgende algemeene regelen uit:

a. Onder algemeene onkosten werd opgenomen eene afschrijving van 12½ %₀ op ovens, machines en gereedschappen (met uitzondering van de bakkerij sub V, welke met inbegrip van ovens, machines en gereedschappen aan de combinatie is verhuurd) en een rente van 5 %₀ over het kapitaal. Bij de vaststelling van dit kapitaal is geen bedrag voor den „good-will” uitgetrokken.

b. Als kostprijs van de hulpgrondstoffen werden de op dit oogenblik genoteerde prijzen aangenomen; hetzelfde geldt voor brandstoffen.

c. De hoeveelheden brood, welke uit 100 K.G. gebuild en ongebuild meel worden verkregen, in hooge mate afhankelijk zijnde van de samenstelling van het meel, zoo is het onderzoek geheel gebaseerd op de samenstelling, die het meel in September j.l. had.

De typen bakkerijen, die door den ondergeteekende aan het accountantskantoor voor onderzoek werden aanbevolen, waren de volgende:

I. Coöperatieve Verbruiksvereniging „burger-coöperatie” het brood wordt voor verreweg het grootste deel bezorgd; afgehaald brood wordt niet tegen verminderden prijs geleverd; behalve brood wordt ook koek en banket gebakken, ¼ deel der productie is bruinbrood.

II. Kleine bakkerij in de volksbuurt; brood wordt voor verreweg het grootste gedeelte afgehaald en dan tegen verminderden prijs afgeleverd.

Er wordt een weinig meer bruin- dan witbrood afgeleverd.

III. Volksbakkerij; brood wordt uitsluitend in den winkel verkocht; zetbaas en gezellen genieten een winstaandeel.

Van het bereide brood is 60 %₀ bruin. Bruinbrood wordt verkocht 1 cent, witbrood 3½ cent beneden de vastgestelde regeeringsprijzen.

IV. Volksbakkerij op denzelfden voet als die, genoemd onder III. Het brood wordt uitsluitend in den winkel en in een depôt tegen verminderden prijs verkocht. Zetbaas en gezellen genieten winstaandeel; depôthouder krijgt 10 %₀ van den omzet. Van het bereide brood is 60 %₀ bruin. Prijzen als onder III.

V. Een sedert enkele weken geconcentreerd bedrijf van 4 Israëlitische bakkerijen. Behalve brood wordt beschuit, koek en banket gebakken.

De verkoop heeft voor ongeveer de helft plaats in plm. 60 depôts en voor het overige door plm. 60 bezorgers. De depôthouders genieten 15 $\frac{0}{10}$ van den omzet.

Voor het witbrood wordt in de Israëlische bakkerijen plm. 1 cent meer berekend dan in de andere bakkerijen, het bruinbrood wordt tegen denzelfden prijs afgeleverd. 1/3 deel van het brood is bruin.

VI. Coöperatieve Verbruiksvereniging (arbeiderscoöperatie); het brood wordt bijna uitsluitend bezorgd door bezorgers, die een vasten toeslag (13 $\frac{1}{4}$ cent) per brood ontvangen. 1/3 deel van het bereide brood is bruinbrood.

VII. Luxe-bakkerij; het brood wordt bijna uitsluitend thuis bezorgd. Van het geleverde brood is slechts plm. 13 $\frac{0}{10}$ bruin. De bedrijfsuitkomsten worden hier gunstiger geacht dan in soortgelijke bedrijven te Amsterdam.

De ondergeteekende had gewenscht het onderzoek nog uit te strekken over 2 zeer kleine bedrijven, een groote volksbakkerij en een brood- en meelfabriek. Door weigering of ernstige bezwaren der betrokken werkgevers, kon hiertoe niet worden overgegaan. Toch hadden de patroons zelf een accountants-onderzoek gewenscht, terwijl op bovenbedoelde vergadering de patroons-organisaties hunne medewerking daartoe hadden toegezegd.

Den 13en November j.l. werd het laatste gedeelte van het uitvoerig rapport van het accountants-onderzoek ingeleverd. Door ongesteldheid van den ondergeteekende moest de uitspraak eenigszins vertraagd worden.

De resultaten van het accountants-onderzoek zijn in onderstaanden staat neergelegd:

BAKKERIJ.	Winst of verlies per jaar bij meelprijs van f 8.— en bij de loonen als in Augustus werden gegeven.	Winst of verlies per jaar bij meelprijs van f 6.50, indien de loonen, die in Augustus werden gegeven, verhoogd worden voor de bakkers-gezellen met 15 $\frac{0}{10}$, voor de brood-bezorgers met 20 $\frac{0}{10}$.
I	+ f 5183.36	+ f 3130.57
II	+ „ 2248.32	+ „ 2904.72
III	+ „ 3400.52	+ „ 4574.83
IV	+ „ 4645.68	+ „ 6397.17
V	— „ 12688.40	— „ 19347.36
VI	+ „ 5067.40	+ „ 4015.70
VII	ca. „ 8000.—	+ „ 5764.—

Opgemerkt wordt, dat de onkosten, welke in enkele bakkerijen (I en V) voor rekening der afdelingen beschuit, koek- en banketbakkerij moeten komen, deels aan de boekhouding ontleend zijn, deels begroot worden in verband met de verkregen inlichtingen.

Niet onvermeld worde gelaten, dat sedert korten tijd de Regeering den bloemprijs verlaagd heeft van f 30.50 tot f 30.—. Werd hiermede rekening gehouden, dan zouden de cijfers van de derde kolom gewijzigd worden als volgt:

	Winst of verlies na de prijsverlaging der bloem tot f 30.—
I	+ f 5899.57
II	+ „ 3684.72
III	+ „ 5250.83
IV	+ „ 7333.17
V	— „ 11027.36
VI	+ „ 8435.70
VII	+ „ 8104.—

Er moet thans op gerekend worden, dat de steenkolenprijzen in de naaste toekomst niet onaanzienlijk zullen toenemen.

Wordt de thans geldende verhoogde prijs der brandstoffen in acht genomen, dan wijzigen bovengenoemde cijfers zich als volgt:

		Winst of verlies na de prijsverhooging der steenkolen met 20 0/0.	
I		+ f	4221.95
II		+ „	2787.05
III		+ „	4243.59
IV		+ „	6104.83
V		— „	16818.08
VI		+ „	3980.34
VII		ca. + „	6750.—

Uit vorenstaande cijfers volgt, dat de verhooging der loonen, in verband met de verlaging van den meelprijs, in 3 bedrijven een niet onbelangrijk voordeel oplevert; in evenveel bedrijven eene vermindering van winst beteekent, doch in één bedrijf het toch reeds belangrijke verliescijfer nog sterk verhoogt.

De nadeelen, uit de verhoogde loonen voortvloeiende, worden voor de in de tweede plaats genoemde categorie ruimschoots gecompenseerd door de verlaging van den bloemprijs, welke compensatie echter weder grootendeels opgeheven is door de sedert het accountants-onderzoek ingetreden verhooging der brandstoffenprijzen.

Het is wel van belang dat de ondergeteekende er zich rekenschap van geeft, welke de oorzaak is, dat de derde categorie (bakkerij V) zoo belangrijk afwijkt van de overige. De oorzaak hiervan moet gezocht worden in de abnormaal hoge kosten der leiding (5 patroons moeten hun brood verdienen, al wordt ieder hunner dan ook matig beloond), doch in het bijzonder in de hoge belooning, die de depôthouders genieten.

Bij de beantwoording van de hem gestelde vraag, meent de ondergeteekende zich niet op het standpunt te moeten stellen, dat slechts dan loonsverhooging gewettigd zou zijn, indien ook het onder de meest ongunstige omstandigheden werkende bedrijf door deze verhooging, in verband met de lagere meelprijzen, geen nadeel zou ondervinden.

Boven werd uiteengezet, dat het genoemde type bedrijf onder zeer ongunstige condities werkt. Reorganisatie van zulke onvoordeelig werkende bedrijven is strikt noodzakelijk. Trouwens, deze zou toch reeds geboden worden door het feit, dat ook zonder de loonsverhooging het gekozen typebedrijf een zeer belangrijk verlies opleverde. Wilde men hieraan tegemoetkomen door nog grotere verlaging van de meelprijzen, dan zouden ook, zonder loonsverhooging, deze moeten dalen tot beneden f 5.—, een bedrag, waaraan wel niet te denken valt. Het is mogelijk dat bij deze reorganisatie, die toch ook in normale tijden wel noodig zal zijn, eenige personen, die thans in dat bedrijf hun bestaan vinden, niet meer aldus in hun onderhoud zullen kunnen voorzien. Ten behoeve van dezen zal zonder twijfel een beroep kunnen gedaan worden op de voor steunverleening aangewezen organen. Op deze exceptie-nelle bedrijfsverhoudingen mag doorvoering van een lotsverbetering echter niet afstuiten.

Behoudens het hier genoemde correctief, meent de ondergeteekende uit het accountants-onderzoek de conclusie te mogen trekken, dat de door de bakkersgezellen verlangde loonsverhooging bij de door de Regeering toegestane prijsverlaging der grondstoffen uit een financieel oogpunt zeer goed toelaatbaar is te achten.

Hierbij wenscht ondergeteekende nog de opmerking te maken, dat een loon van f 20.— in de week, zooals dat voor de groote meerderheid der bakkersgezellen verlangd wordt, niet overdreven is te achten, indien men de omstandigheden in aanmerking neemt, waaronder de werkman te Amsterdam moet leven. Weet men, dat deze categorie arbeiders vroeger f 15.50 verdiende, dan beteekent dit eene verhooging van bijna 30 0/0. Een recent onderzoek heeft geleerd, dat de stijging van het levensonderhoud voor het arbeidersgezin in de hoofdstad groter is dan door dit percentage wordt uitgedrukt. (Zie publicatie No. 22 van de Directie van den Arbeid).

Beantwoording der vraag of en in welke mate de loonen der broodbezorgers dienen verhoogd te worden, wordt in hooge mate beheerscht door de omstandigheid, dat door de inkrimping van het broodrantsoen de arbeid der broodbezorgers zeer belangrijk verminderd is.

Waar de groote meerderheid der bezorgers per stuk betaald wordt, zou het bezorgloon met 40 0/0 moeten stijgen, om dien bezorgers eenzelfde loon deelachtig te doen worden bij de huidige rantsoeneering, als dat, hetwelk zij genoten bij de eerste rantsoeneering. Bracht men dan nog voor den hooger levensstandaard 30 0/0 in rekening, dan zou het bezorgloon, dat in den aanvang der crisis $\pm$ 20 0/0 van de productiekosten van het brood bedroeg, stijgen tot meer dan $\frac{1}{3}$ van den kostprijs van dit, indien de oude prijzen van de grondstoffen waren aangehouden; bij de gereduceerde prijzen zou het bezorgloon dan voor bruinbrood ruim 40 0/0 van de productieprijzen bedragen.

Geen wonder dan ook, dat met deze cijfers voor oogen, de zoogenaamde

„afhaalbakkerijen” zelfs het bruinbrood tot een lageren dan den regeeringsprijs kunnen leveren.

De broodbezorgers, die per stuk betaald worden, hebben trouwens ingezien, dat zulk eene verhooging niet zou kunnen gegeven worden; zij hebben dus hun looneisch beperkt tot eene verhooging van 20 0/0.

Inderdaad is de ondergeteekende van oordeel dat, werden de kosten voor broodbezorging nog meer opgevoerd, daardoor het naar verhouding toch reeds zoo belangrijke percentage, dat op den kostprijs van het brood drukt, op een wijze zou stijgen, die feitelijk niet door den beugel kon. Hiermede wordt niet beweerd, dat voor degenen, die geheel moeten bestaan van het rondbrengen van het brood en die deze werkzaamheid dus niet als bijverdienste beoefenen, eene loonsverhooging van 20 0/0 voldoende is te achten.

De geheele kosten der loonsverhooging voor het broodbezorgen zullen echter niet boven dit percentage mogen gaan.

Hierbij wordt er aan herinnerd, dat wel, zooals boven is medegedeeld, de Broodbezorgersvereniging „Nieuw Leven” geen hooger eisch dan eene verhooging van 20 0/0 gesteld heeft, doch dat verscheidene broodbezorgers in vasten dienst eene grootere loonsverhooging schijnen te verlangen. Inderdaad kan worden toegegeven, dat voor velen deze eisch niet als onrechtmatig kan worden beschouwd.

De ondergeteekende, uitspraak doende in het geschil tusschen werkgevers en werknemers in het bakkersbedrijf te Amsterdam, besluit dus bij deze:

1e. dat, indien de loonsverhoogingen der bakkersgezellen en der broodbezorgers respectievelijk een percentage van 15 0/0 en 20 0/0 van de in Augustus betaalde loonen niet overschrijdt, bij de huidige prijzen van meel, bloem en steenkolen en het thans geldende broodrantsoen een billijke winstmarge aan de overgrootte meerderheid der ondernemingen verzekerd blijft.

2e. dat, wordt gevolgd de loonregeling, zooals deze geformuleerd is in een concept, waaromtrent voorloopig overeenstemming verkregen was en dat als bijlage hierbij gevoegd is, het bovenvermelde percentage betreffende de bakkersgezellen niet zal worden overschreden.

3e. dat de loonregeling in genoemd concept ten opzichte der broodbezorgers met die restrictie kan worden aanvaard, dat de totale verhooging der kosten van de broodbezorging in eenig bedrijf, gerekend per 100 K.G. brood, het onder 1 genoemde percentage van 20 0/0 niet overschrijde.

4e. dat wanneer bij enkele bedrijven het toegeven aan de looneischen als boven bedoeld, inderdaad de winstmarge mocht doen dalen beneden een toelaatbaar peil, door reorganisatie, gepaard met ontslag van personeel, getracht moet worden tot een billijk winstcijfer te geraken.

De ondergeteekende spreekt de verwachting uit, dat, vindt het onder 4 medegedeelde toepassing, de voor steunverleening in den crisistijd aangewezen organen, de ontslagenen tengevolge van genoemde reorganisatie, behoorlijk zullen ondersteunen.

De Directeur-Generaal van den Arbeid,

w.g. H. A. VAN IJSSELSTEYN.

's-Gravenhage, 7 December 1917.

CONCEPT LOONREGELING.

ARBEIDSREGELING VOOR HET BAKKERSBEDRIJF TE AMSTERDAM EN OMLIGGENDE GEMEENTEN.

Tusschen de navolgende organisaties is onderstaande Arbeidsregeling overeengekomen:

- 1e. De Broodbakkerspatroonsvereniging „de Voorzorg”.
De Locale Vergadering Amsterdam van de Nederl. Vereen. van Werkgevers in het Bakkersbedrijf.
De Roomsche-Katholieke Broodbakkerspatroonsvereniging en
- 2e. De Algemeene Nederlandsche Bond van Arbeiders(sters) in het Bakkers-, Chocolade- en Suikerbewerkingsbedrijf.
De Nederlandsche Centrale Bond van Christelijke Arbeiders(sters) in de bedrijven van Voedings- en genotmiddelen.
De Nederlandsche Roomsche Katholieke Bond van Bakkers-, Cacao-, Chocolade- en Suikerbewerders.
De Broodbezorgersvereniging „Nieuw Leven”.

Artikel 1. Arbeidsduur.

De arbeidsduur zal voor elken arbeider ten hoogste 60 uur per week bedragen, schafttijd wordt niet als arbeidstijd beschouwd.

De arbeidsduur op den z.g. dubbelen dag mag niet langer dan 14 uur duren, tenzij men de uren, die men langer laat arbeiden, als overuren uitbetaalt.

De arbeidsduur in de week, waarin tengevolge van feestdagen meer dan een dubbele dag voorkomt, bedraagt ten hoogste 52½ uur terwijl de arbeidsduur op den arbeidsdag, voorafgaande aan een der feestdagen, gelijk is aan den z.g. dubbelen dag.

Artikel 2. Schafttijden enz.

De schafttijden bedragen als regel een uur per dag. De regeling der schafttijden geschiedt door den werkgever.

Tusschen een gewonen werkdag en een z.g. dubbelen dag moet een arbeider tenminste 10 uren ononderbroken vrijen tijd genieten hebben.

Wanneer in eenige week het toegelaten aantal arbeidsuren door een arbeider niet wordt gearbeid, is het, indien de schuld daarvan niet ligt bij den arbeider, niet geoorloofd, die uren op de voorafgaande dagen te laten werken of nadien te doen inhalen, noch op het loon in mindering te brengen, terwijl ook voor weken, waarin tengevolge van feestdagen meer dan een dubbele dag voorkomt, het volle weekloon wordt uitbetaald.

Artikel 3. Minimum weekloonen. (Bakkerijarbeiders enz.).

Volwassenen.

a. Voor meesterknecht in bedrijven van vijf of meer gezellen (met inbegrip van den meesterknecht) wordt geen loon vastgesteld, doch zij moeten een loon ontvangen, dat hooger is dan dat van de hoogst gesalarieerde bakkers.

b. Meesterknecht-Ovenist in bedrijven van 4 of minder gezellen (met inbegrip van den meesterknecht-ovenist) loon. f 22.—

c. Ovenist „ 22.—

d. Deegmaker, verantwoordelijke bankwerker (in groote bakkerijen) alleen-werkend bakkersgezel en zij, speciaal belast met het maken van luxe-brood . . „ 21.—

e. Bankwerkers en overige bekwame bakkersgezellen, alsmede koek- en banketbakkers en roggebroodbakkers „ 20.—

f. Binnenpersoneel, o.a. zolderknechts, magazijnknechts etc. (met geen op-zichthoudend en verantwoordelijk werk belast) „ 19.50

Halfwassen.

a. van 18 tot 20 jaar van f 11.— tot f 15.—.

b. van 20 tot 23 jaar „ 15.50 „ vol loon.

Leerlingen of jongens.

Jongens beneden 18 jaar worden als leerlingen beschouwd en genieten een onbepaald loon.

Broodkost wordt niet verstrekt.

Als loon mag geen brood mede naar huis gegeven worden.

Het internaat is verboden.

Een halfwas wordt op 23-jarigen leeftijd als volslagen gezet beschouwd, wanneer hij, ter beoordeeling van den werkgever aan de vereischte bekwaamheid voldoet.

De werkgever heeft het recht, den arbeider bij het bereiken van den 23-jarigen leeftijd de dienstbetrekking, met inachtneming van den wettelijken opzeggingstermijn op te zeggen.

Jongens, die den leeftijd van 18 jaar bereiken hebben, worden bij voldoende bekwaamheid als halfwassen beschouwd. De werkgever heeft het recht den arbeider bij het bereiken van den 18-jarigen leeftijd met inachtneming van den wettelijken opzeggingstermijn, de dienstbetrekking op te zeggen.

Artikel 4. Broodbezorgers.

Categorie I. Bezorgers in zg. particuliere bakkerijen.

a. Voor een ochtendwijk van gemiddeld $3\frac{1}{2}$ uur per dag of 25 uur per week f 6.50 en 2% van den bruto-verkoop, met als gegarandeerd minimumloon f 7.50 per week.

b. Voor een ochtendwijk van gemiddeld 4 uur per dag of 30 uur per week f 8.— en 2% van den bruto-verkoop, met als gegarandeerd minimumloon f 10.— per week.

c. Voor een ochtend- en avondwijk of ochtend- en middagwijk van tezamen gemiddeld 5 uren per dag of gemiddeld 34 uren per week f 10.50 en 2% van den bruto-verkoop, met als gegarandeerd minimumloon f 12.— per week.

d. Broodbezorgers of loopers voor den geheelen dag in dienst, met een maximum-arbeidsduur van ten hoogste 60 uren per week, zullen ongeacht welke arbeid buiten de bakkerij wordt verricht een minimumweekloon van f 18.— ontvangen.

e. Bakkerij-arbeiders, tevens met broodbezorging belast, ontvangen wekelijks 2% van het bruto-bedrag van den verkoop, boven het vastgestelde weekloon.

f. Broodbezorgers, in deze categorie genoemd, mogen geen risico dragen voor z.g. pof.

Categorie II. Bezorgers in coöperaties of soortgelijke ondernemingen.

Broodbezorgers, in coöperaties of soortgelijke ondernemingen werkzaam op vast-loon, provisie of stukloon, zullen met behoud van de bestaande regelingen, gedurende den duur dezer arbeidsregeling ontvangen:

a. Bezorgers in vollen dienst eene vaste verhooging van f 3.50 per week.

b. Bezorgers in gedeeltelijken dienst eene vaste verhooging van f 1.75 per week.

c. Voor de bezorgers op stukloon werkzaam, zal, na de inwerking treding van deze arbeidsregeling door partijen gestreefd worden naar het bepalen van een minimum garantie-loon, met inachtneming van de in deze arbeidsregeling bepaalde vaste verhoogingen.

d. Voor de broodbezorgers, bedoeld onder categorie I en II gelden dezelfde bepalingen ten opzichte van ziekteuitkeering, vacantedagen, enz. zooals voor de bakkersgezellen.

Artikel 5. Overwerk.

Het loon, dat aan elken bakkersgezel of halfwas of leerling voor het overwerk zal worden betaald, bedraagt per uur $\frac{1}{60}$ gedeelte van het weekloon, met dien verstande, dat tenminste moet worden betaald aan volwassenen 34 cent per uur, aan halfwassen 24 cent per uur en aan jongens 14 cent per uur.

Arbeid boven den in artikel 1 toegelaten arbeidsduur zal als overwerk worden betaald.

Het maximum-getal uren, dat de arbeider zoo noodig mag overwerken, zal, behoudens bijzondere omstandigheden, niet meer dan 6 uur per week bedragen.

Artikel 6. Aantal halfwassen en leerlingen.

Behoudens bijzondere omstandigheden mogen in iedere onderneming van de 2 arbeiders er 1 slechts halfwas of 1 jongen zijn,

„ „ 3 „ „ 1 halfwas of 1 jongen,

„ „ 4 „ „ 1 „ en 1 „ of 2 halfwassen zijn,

„ „ 5 „ „ 1 „ „ 1 „ „ 2 „ „

„ „ 6 „ „ 1 „ „ 1 „ „ 2 „ „

„ „ 7 „ „ 1 „ „ 1 „ „ 2 „ „

„ „ 8 „ „ 1 „ „ 1 „ „ 2 „ „

„ „ 9 „ „ 2 halfwassen en 1 „ „ 3 „ „

Van 10 tot 15 arbeiders mogen er 2 halfwassen en 2 jongens of 4 halfwassen of 3 halfwassen en 1 jongen zijn, van 20 tot 25 arbeiders mogen er 5 halfwassen of 3 halfwassen met 2 jongens of 4 halfwassen met 1 jongen zijn.

Voorts op iedere 5 arbeiders één halfwas en bij iedere 10 arbeiders 1 jongen. Wanneer in 2 afwisselende ploegen gewerkt wordt, kan iedere ploeg als een groep arbeiders beschouwd worden in verband met het aantal halfwassen en jongens.

Voor bakkerijen waarin op den dag speciaal koek- of beschuit wordt gebakken, is het toegestaan boven het in dit artikel genoemde aantal nog twee leerlingen te hebben, die tevens in de gelegenheid worden gesteld, zich op den dag voor den bakkersarbeid te bekwamen.

Artikel 7. Noodhulpen.

Het loon voor volslagen noodhulpen bedraagt 35 cent per uur met doorbetaling van schafttijden.

Noodhulpen hebben op iedere 5 uur arbeid recht op een half uur schafttijd.

Wanneer een noodhulp, opgeroepen zijnde, zich op den bepaalden tijd aanmeldt aan de Gemeentelijke Arbeidsbeurs en zijn diensten niet noodig zijn, wordt hem 50 cent uitgekeerd.

Indien in eenig bedrijf gezellen per uur worden uitbetaald en zij gedurende de geheele week werkzaam zijn geweest, zal hun loon niet minder mogen bedragen dan het in art. 3 genoemde.

Artikel 8. Arbeid op Zondag.

Des Zondagsavonds en in de Israëlitische bakkerijen des Zaterdagavonds zal in elke onderneming zoo laat mogelijk met den arbeid worden aangevangen.

Voor 8 uur mag echter niet worden aangevangen, ook niet met voorbereidende werkzaamheden, als deegmaken of beslagzetten.

Bijaldien er ondernemingen mochten zijn, die dan met de benoodigde hoeveelheid brood niet kunnen gereed komen, zal nog drie maanden tegen betaling van 50% loon-toeslag voor 8 uur gewerkt kunnen worden.

Artikel 9. Vacantie.

Jaarlijks moet aan alle in de loonregeling genoemde arbeiders, die op 1 Januari van het betreffende jaar in dienst der onderneming zijn, een volle week (6 werkdagen) vakantie, met behoud van loon gegeven worden, waarvan tenminste 4 achtereenvolgende moeten vallen in de maanden Juni, Juli, Augustus of September, naar keuze van den werkgever.

Het personeel, dat na 1 Januari in dienstbetrekking treedt ontvangt voor elke 2 maanden diensttijd tot aan 1 Juli, 1 dag vakantie. Zij die voor 1 Juli de dienstbetrekking verlaten, ontvangen voor elke 2 maanden diensttijd, te rekenen van 1 Januari van het desbetreffende jaar, 1 dag vakantie.

De vacantedagen mogen niet in loon vergoed worden, terwijl het den arbeider verboden is, tijdens de vacantedagen in eenigerlei andere onderneming in het bedrijf loonarbeid te verrichten.

Artikel 10. Arbeid op de feestdagen.

Op Nieuwjaarsdag, Hemelvaartsdag, de beide Paaschdagen en de beide Pinksterdagen en Kerstdagen, zal geen brood gebakken en bezorgd worden. Voor die weken wordt het volle loon betaald.

Slechts in hoogst noodzakelijke gevallen is arbeid, niet op de broodproductie betrekking hebbende, geoorloofd. Hiervoor zal echter 50% verhooging voor ieder uur worden betaald.

Mocht in eenig jaar aan de Kerstdagen een Zondag voorafgaan of er op volgen, dan zal op den 2den Kerstdag mogen worden gewerkt, zonder extra loonbetaling.

Ten opzichte van aanvangsarbeid op een der feestdagen als in dit artikel bedoeld, ten behoeve van de broodproductie voor den op de feestdagen volgende werkdag, geldt ook de bepaling omtrent Zondagsarbeid, zooals in art. 8 is vastgesteld.

De bepalingen omtrent den arbeid op Zon- en Feestdagen gelden niet voor banket-roggebroodbakkers.

Artikel 11. Geoorloofd verzuim.

De werkgever is verplicht het daartoe benoodigde verzuim met behoud van loon toe te staan in geval van:

1. tot ten hoogste één dag:
 - a. bij huwelijk van den arbeider of een zijner kinderen.
 - b. bij bevalling der echtgenoot.
 - c. bij sterfgeval van een familielid tot in den tweeden graad.
 2. gedurende den tijd, noodig voor de bij kieswet of andere wetten opgelegde plichten, overeenkomstig de desbetreffende bepalingen van het Burgerlijk Wetboek (Arbeidscontract).
- De werkgever of diens gemachtigde zal bij stemming voor een der openbare lichamen bepalen, wanneer de kiesbevoegden van hun recht gebruik kunnen maken.

Hiervan wordt overeenkomstig het bepaalde in de kieswet den arbeiders kennis gegeven.

Artikel 12. Tijdelijk personeel.

Zij, die langer dan zes weken in dezelfde onderneming werkzaam zijn, uitgezonderd ter vervanging van zieken, verloven of van hen, die voor herhalingsoefeningen onder de wapenen worden geroepen, zullen als vast personeel worden beschouwd en vallen onder de bepaling dezer arbeidsregeling.

Artikel 13. Uitkeering bij ziekte.

Indien een arbeider, die minstens zes weken in vasten dienst of in tijdelijken dienst is, door ziekte of tengevolge van een hem overkomen ongeval, niet tot werken geschikt is, zal de werkgever hem ten minste 13 weken het volle weekloon vergoeden, onder bekorting der uitkeering, krachtens de Ongevallenwet.

Wanneer een arbeider zich behalve bedoelde uitkeering bovendien nog andere uitkeeringen bij ziekte verzekert, heeft de werkgever het recht, zoodanig bedrag in mindering te brengen.

De uitkeering vindt plaats vanaf den tweeden dag der ziekte. De tweede dag der ziekte is de eerste dag der uitkeering. Indien echter een arbeider een volle week door ziekte of ongeval niet tot werken geschikt is, zal hem de uitkeering vanaf den eersten dag der ziekte verstrekt worden.

De arbeider is verplicht om recht op uitkeering te kunnen verlangen, zoo mogelijk voor of bij den aanvang van het werk, bericht der ziekte te zenden en in elk geval *schriftelijk* op denzelfden dag den werkgever hiervan kennis te geven. De werkgever heeft het recht zich omtrent het feit, alsmede van den aard en het verloop der ziekte op de hoogte te stellen, ook door tusschenkomst van den geneesheer.

De arbeiders behoeven voor deze uitkeering hunnerzijds geen bijdrage te storten.

Het is den werkgever niet geoorloofd een arbeider te ontslaan gedurende den tijd, waarover deze, ingevolge het bepaalde over uitkeering bij ziekte of ongeval, loonvergoeding toekomt.

Deze regeling van de uitkeering bij ziekte geldt, totdat eene wettelijke ziekteverzekering in werking is.

Artikel 14. Duur der regeling.

Deze regeling zal na onderteekening door de besturen der wederzijdsche organisaties, geacht zijn in werking te zijn getreden op 16 Juli 1917 en blijft van kracht tot 30 Juni 1918.

Artikel 15. Slotbepaling.

Deze regeling is verplichtend voor alle onder Amsterdam en omliggende Gemeenten ressorteerende bakkerijen.

Aldus tusschen de in den aanhef genoemde organisaties overeengekomen en op Augustus 1917 in zeventvoud geteekend.

BROODBAKKERSPATROONS-
VEREENIGING „DE VOORZORG”.

Voorzitter.

Secretaris.

DE LOCALE VERGADERING
AMSTERDAM VAN DE NED. VER-
EENIGING VAN WERKGEVERS IN
HET BAKKERSBEDRIJF.

Voorzitter.

Secretaris.

DE ROOMSCH KATHOLIEKE BROOD-
BAKKERSPATROONSVEREENIGING.

Voorzitter.

Secretaris.

DE ALG. NEDERL. BOND VAN
ARBEIDERS(STERS) IN HET BAK-
KERS-, CHOCOLADE- EN SUIKER-
BEWERKINGSBEDRIJF.

Voorzitter.

Secretaris.

DE NEDERL. CENTR. BOND VAN
CHR. ARBEIDERS(STERS) IN DE
BEDRIJVEN VAN VOEDINGS- EN
GENOTMIDDELEN.

Voorzitter.

Secretaris.

DE NED.
ROOMSCH KATHOLIEKE BOND VAN
BAKKERS, CACAO-, CHOCOLADE-
EN SUIKERBEWERKERS.

Voorzitter.

Secretaris.

DE BROODBEZORGERSVEREENI-
GING „NIEUW LEVEN”.

Voorzitter.

Secretaris.

HOOFDSTUK XX.

Prijsregeling der turf.

In aansluiting met de mededeelingen, in Hoofdstuk XIX van het vorige Centraal-Verslag gedaan, kan over 1917 worden gerapporteerd, dat de bemoeienissen van den Centralen Dienst der Arbeidsinspectie met betrekking tot de prijsregeling der turf, althans in de eerste helft van het verslagjaar vrij omvangrijk geweest zijn.

De in het vorige verslag geschetste moeilijkheden deden zich ook in 1917 voor, toen tengevolge van den zeer strengen winter en de groote stagnatie, die de kolenaanvoer ondervond, de vraag naar turf op ongekende wijze geprikkeld werd.

De aan de Burgemeesters toegekende bevoegdheid, om tot onteigening over te gaan, wanneer de gestelde maximumprijzen werden overschreden, bleek in de praktijk niet ten volle aan de verwachtingen te beantwoorden. De wilde speculatiehandel, die ternauwernood bezworen was, dreigde opnieuw het hoofd op te steken.

Met het oog hierop adviseerde de Directeur-Generaal den Minister, een vervoerverbod voor de turf uit te vaardigen, waarvan alleen ontheffing kon worden verleend, indien de vervoerder kon aantonen, dat de lading bestemd was voor een gemeentebestuur of een lokaal distributiebedrijf.

In verband hiermede ontvingen de Burgemeesters in de voornaamste veendistricten telegrafisch last, alle vervoer stop te zetten.

Als gevolg hiervan werd in de verschepping der turf in de Drentsche veenderijen een kunstmatige stagnatie veroorzaakt, die de gelegenheid gaf te controleeren, welke turfschepen niet rechtstreeks aan openbare besturen geconsigneerd waren. De schippers die niet konden aantonen, dat hun lading ter plaatse van bestemming in distributie zou worden gebracht, werden verhinderd te vertrekken. Als gevolg hiervan gaven de meeste schippers er de voorkeur aan, alsnog telegrafisch te trachten, in het bezit te geraken van een bewijs, waarbij hun lading werd overgedragen aan de gemeente ter plaatse van bestemming.

In verband met een en ander is gedurende eenige dagen het vervoer over de onafzienbare Drentsche kanalen geheel stopgezet geweest. Toen het vervoer weer in gang kon worden gezet, moesten groote moeilijkheden bij het schutten in de dikwijls kleine sluizen worden ondervangen.

De Directeur-Generaal heeft bij een persoonlijk bezoek ter plaatse, met medewerking der Kanaal Maatschappij, deze moeilijkheden tot oplossing weten te brengen, zoodat na verloop van enkele dagen de normale vervoertoestand weer was hersteld.

De met dit vervoer opgedane ervaring bleek evenwel zoo gunstig, dat den 27en April de hier bedoelde vervoerregeling algemeen geldend verklaard werd en ook van toepassing werd op vervoer per spoor.

De toenemende vraag naar turf maakte evenwel een algemeene distributie-regeling noodzakelijk.

Ter voorbereiding hiervan was het noodig, dat de nog in de venen

beschikbare voorraden werden geïnventariseerd. De Directeur-Generaal maakte voor deze inventarisatie een plan op. De uitvoering hiervan werd opgedragen aan den Heer H. JOLING te Nieuw Weerdinge, die hierbij terzijde gestaan werd door den Controleur van den Arbeid J. MULDER te Emmer Compasuum, die in deze aangelegenheid belangrijke diensten bewezen heeft.

De speculatiezucht, die reeds tot zooveel moeilijkheden aanleiding had gegeven, had nog dit gevolg, dat de veenarbeiders, toen eindelijk de winter achter den rug was en het werk zou kunnen worden aangevangen, door de extra winsten, die de verveners maakten, aangemoedigd werden zeer hooge looneischen te stellen.

In nagenoeg alle belangrijke veendistricten ontstonden conflicten, die niet in minnelijk overleg tot eene oplossing konden worden gebracht. De felle vorst, die tot in Maart duurde, had reeds veel kostbaren tijd verloren doen gaan, die niet kon worden ingehaald. Elke dag stakens beteekende opnieuw een groot verlies aan kostbare brandstof voor het eerstvolgende winterseizoen.

Deze toestand gaf den Minister aanleiding, in die gevallen, waar werkgevers en werknemers niet tot eene oplossing in de hangende loonsgeschillen konden komen, het aanbod te doen deze geschillen door een door hem te benoemen scheidsrechter te doen beslissen. Dit aanbod werd ten slotte aanvaard voor de veenderijen van Barger Oosterveen, Emmer Compasuum en Nieuw Weerdinge. In Valthermond weigerde men eenige Regeeringstusschenkomst en wenschten de arbeiders slechts dan tot een vergelijk te komen, wanneer hunne eischen onverzwakt werden ingewilligd.

Pogingen, die door den Burgemeester werden aangewend, om de arbeiders tot een toegeevender houding te nopen, gaven geen baat. De Directeur-Generaal beproefde in een groote vergadering der stakers, dezen tot andere gedachten te brengen, maar ook dit leidde niet tot enig resultaat. Wel wilden de drogers en turfdijkers zich aan de uitspraak van den scheidsrechter onderwerpen en den arbeid dadelijk hervatten, doch die bleven verre in de minderheid tegenover gravers en baggerlieden, van wie ± 800 het standpunt innamen dat hun eischen ten volle moesten worden ingewilligd. In het belangrijke veendistrict Valthermond heeft de staking dan ook nog geruimen tijd voortgeduurd en is deze eerst verlopen, toen de belangrijkste graverstijd voorbij was. De staking werd in andere veendistricten na de aanvaarding der arbitrage aanstonds opgeheven, in afwachting van de uitspraak van den Arbiter.

Bij deze scheidsrechterlijke behandeling van loongeschillen is in hoofdstuk XIX eenigszins uitvoeriger stilgestaan.

Het spreekt wel vanzelf, dat de voor het product 1917 vast te stellen maximumprijzen verband dienden te houden met de loonen, die over het geheel door de verveners zouden moeten worden betaald en die voor een zeer belangrijk deel door den Scheidsrechter zouden worden vastgesteld.

Toen diens uitspraak in alle gevallen gewezen was, bleek dat de loonen gemiddeld 64 % hooger gesteld waren dan die, welke in 1916 gegolden hadden. In verband met het feit, dat de waarde der turf voor de helft door het arbeidsloon bepaald wordt, was dus op zichzelf eene verhooging van den verkoopprijs van het product met 32 % gemotiveerd te achten.

Hierop baseerde de Directeur-Generaal zijn voorstel tot vaststelling eener

nieuwe prijsregeling, welk voorstel echter niet in alle opzichten is gevolgd.

Bij de vaststelling van de nieuwe prijzen, die 14 Juli 1917 plaats had en 9 October eenigszins werd herzien, werd tevens definitief de geheele gestie van de prijsregeling der turf overgedragen aan de Rijkskolendistributie, zoodat de dienst der Arbeidsinspectie voor een belangrijk deel van deze bemoeienis ontheven werd.

Waar ook de distributieregeling door de Rijkskolendistributie ter hand zou worden genomen, scheen geen plaats meer te bestaan voor de werking der turfdistributiecommissie voor de steenindustrie, die in het vorige jaar voor dezen tak van bedrijf in het leven was geroepen. De commissie moest begin Augustus haar taak beëindigen en overgeven aan de Rijkskolendistributie ¹⁾.

Een enkel woord moge in dit verslag nog worden gewijd aan den grooten veenbrand, die in het laatst van Mei zoo groote schade aan de te velde staande turf in Valthermond, Nieuw Weerdinge en Emmer Erscheidenveen, heeft berokkend.

Omtrent de oorzaak van dezen grooten en geruchtmakenden brand tast men in het duister. Als vrij zeker kan worden aangenomen, dat de oorzaak van de ramp voor een zeer belangrijk deel op de werkstaking in de Valthervenen kan worden teruggebracht. Ook al zou het ontstaan van den brand daardoor niet voorkomen zijn geworden, het is toch zeker, dat, indien de veenderijen op de gewone wijze bevolkt waren geweest, de brand niet dien omvang zou hebben kunnen aannemen, die deze ten slotte heeft kunnen verkrijgen.

Door de weinig meegaande houding der stakers, werd de blusschingsarbeid niet weinig bemoeilijkt.

De Directeur-Generaal, die bij het uitbreken van den brand voor andere dienstzaken in de Provincie Groningen vertoefde, ontving telegrafisch van den Minister opdracht, zich van den stand van zaken op de hoogte te stellen. Daarbij bleek, dat door het snel om zich heen grijpende vuur in totaal een 90-tal huizen, 5 schepen en verschillende bruggen, $\pm$ 1600 dagwerken turf en $\pm$ 500 stobben baggerturf waren vernield, terwijl 6 menschenlevens te betreuren vielen.

Ter voorziening in woongelegenheid voor wie dakloos waren geworden, werden op voorstel van den Directeur-Generaal door den Centralen Gezondheidsraad aanstonds eenige verplaatsbare barakken ter beschikking gesteld, terwijl het Roode Kruis ijlings belangrijke hoeveelheden beddegoed en kleedingstukken deed toezenden.

Zooals bekend gaf H. M. de Koningin van hare levendige belangstelling in deze ramp blijk door zich aanstonds naar de bedreigde streken te spoeden en zich door persoonlijk bezoek van den jammerlijken toestand ter plaatse door eigen aanschouwing op de hoogte te stellen.

Een inmiddels zich geconstrueerd hebbende Provinciale Commissie trok zich vervolgens het lot van de hulpbehoevenden aan, daartoe in staat gesteld door ruime, uit den lande toestroomende giften.

1) Abusievelijk werd op pag. 455 van het Centraal Verslag over 1916 verzuimd de naam van den Heer W. A. Horing, te Gouda, als lid dier commissie te vermelden.

HOOFDSTUK XXI.

De bij het verslag behoorende staten.

Ook thans bleek het wederom niet mogelijk voldoende gegevens te verzamelen, teneinde de *staten 1a—1c*, betreffende het aantal *aanwezige* fabrieken en werkplaatsen en de daarin aanwezige personen, samen te stellen. Evenals ten vorigen jare geven de staten *1a*, *1b* en *1c* dus slechts een overzicht van het aantal *bezochte* fabrieken en werkplaatsen en de daarin werkzame personen.

Dat het fabrieksbezoek nog verre van normaal kon worden uitgeoefend, moge blijken uit het feit, dat het totaal aantal bezoeken in 1913, blijkens het Centraal Verslag over dat jaar, 45978 bedroeg, terwijl dit aantal over 1917 slechts 33495 bedraagt.

Om dezelfde redenen, als vermeld in Hoofdstuk XX van het vorige jaarverslag, moest ook thans van de samenstelling van de *staten 2*, betreffende de werktijden, worden afgezien.

Blijkens de *staten 3a—3c* werden in 1917 slechts 1177 vergunningen voor overwerk verleend, terwijl het aantal dezer vergunningen in 1916 nog 1664 bedroeg. De grootste daling vindt men in de kleeding- en de textielindustrie, waar de aantallen verleende vergunningen ten opzichte van 1916 resp. verminderden van 356 tot 170 en van 398 tot 179. De noodzakelijke lichtbesparing en het gebrek aan grondstoffen zijn hieraan niet vreemd.

De *staten 4a en 4b* geven tot geen bijzondere opmerkingen aanleiding.

Zooals uit *staat 5* blijkt, bedroeg het aantal verleende vergunningen ingevolge de Hinderwet in 1917 slechts 3172, terwijl het vorige jaar nog in totaal 3841 vergunningen verleend werden. De grootste vermindering in het aantal aanvragen om vergunning valt waar te nemen in de groepen „Bakkerijen” en „Graanmalerijen en meelfabrieken”, welk aantal voor beide groepen tezamen in 1916 nog 977 bedroeg, en in 1917 slechts 478. Deze daling is hoofdzakelijk toe te schrijven aan de bijzondere Regeeringsmaatregelen, welke voor de betrokken bedrijven getroffen moesten worden.

Staat 6 wijst op eene vermindering van het aantal afgegeven arbeidskaarten aan jongens en meisjes van 12 en 13 jaar, welke in Hoofdstuk IV reeds nader is toegelicht.

Het aantal in 1917 wegens overtreding van art. 4 der Arbeidswet 1911 opgemaakte processen-verbaal bedraagt, blijkens *staat 7*, in totaal slechts 607; het vorige jaar werden in totaal 947 processen-verbaal wegens overtreding van genoemd wetsartikel opgemaakt.

De oorzaak dezer vermindering is reeds in hoofdstuk IV (zie bldz. 51) medegedeeld.

Ook het aantal wegens overtreding van art. 6 der Arbeidswet 1911 opgemaakte processen-verbaal, waarvan *staat 8* een overzicht geeft, is thans belangrijk minder dan het vorige jaar. Op bldz. 79 van bovengenoemd hoofdstuk, wordt ook deze daling toegelicht.

Wegens het ontbreken van voldoende gegevens moest *staat 9* wederom achterwege blijven.

Staat 1a.

OVERZICHT van het aantal bezochte fabrieken en werkplaatsen, waar die, waarop geen der genoemde wetten van toepassing is, en van

Nummer der groepen.	OMSCHRIJVING DER GROEPEN.	V.W.			V.A.W.			
		Fabrieken en werk- plaatsen.	Personen.	Bezoeken.	Fabrieken en werk- plaatsen.	Beschermden personen.	Onbeschermden personen.	Bezoeken.
1	Aardewerk, glas, kalk, enz.	144	1457	210	330	5012	13722	619
2	Diamant en andere edelsteen	26	1092	36	39	261	3975	69
3	Boek- en steendrukkerijen enz.	98	557	159	562	3151	10468	1132
4	Bouwbedrijven	169	1667	249	167	350	1903	273
4a	Steenhouwerijen	—	—	—	—	—	—	—
5	Chemische nijverheid	181	3314	287	191	3148	8983	434
6	Hout-, kurk- en stroobewerking.	432	2769	671	642	4268	10918	1177
7	Kleeding en reiniging	22	141	27	1260	29442	5699	2478
8	Kunstnijverheid.	2	54	3	7	101	113	12
9	Leder, wasdoek, caoutchouc	113	696	162	247	3120	6297	464
10	Oer, steenkolen, turf.	31	233	54	25	110	455	36
11	Metalen (bewerking van)	220	1125	312	706	4253	14430	1332
12	Vervaardiging van stoom- en andere werktuigen, instrumenten enz.	138	4577	204	476	6877	27399	1055
13	Scheepsbouw, vervaardiging van rij- tuigen	151	2033	196	226	2098	13796	420
14	Papier	18	522	29	187	3092	4946	415
15	Textiele nijverheid:							
	a. Vlasbrakerijen	48	300	66	105	524	1375	181
	b. Overige	29	181	45	436	25183	24513	1871
16	Vervaardiging van gas en electriciteit.	148	3239	209	36	36	1426	73
17	Bereiding van voedings- en genotmid- middelen:							
	a. Bakkerijen	1234	2887	1507	647	2140	3414	813
	b. Graanmalerijen en meelfabrieken.	675	2178	896	104	216	1047	169
	c. Zuivelfabrieken	245	1369	342	215	1073	3762	345
	d. Tabaks- en sigarenfabrieken	64	505	100	336	6792	11037	711
	e. Overige	673	5928	1043	929	14842	23608	2117
	Totaal 1917	4861	36824	6807	7873	116089	193286	16196
	" 1916	5941	34494	8443	7875	112593	194723	15519

voor de Veiligheidswet, de Steenhouwerswet en de Arbeidswet gelden, benevens het aantal daarin werkzame personen, gerangschikt naar de bedrijfspgroepen.

A.W.				S.W.				G.W.			TOTAAL.			
Fabrieken en werk- plaatsen.	Beschernde personen.	Onbeschernde personen.	Bezoeken.	Fabrieken en werk- plaatsen.	Jongens van 14—17 jaar.	Mannen boven 17 jaar.	Bezoeken.	Fabrieken en werk- plaatsen.	Personen.	Bezoeken.	Fabrieken en werk- plaatsen.	Beschernde personen.	Onbeschernde personen.	Bezoeken.
8	12	26	9	—	—	—	—	14	18	15	496	5024	15223	853
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	65	261	5067	105
65	86	116	91	—	—	—	—	36	67	39	761	3237	11208	1421
834	975	1849	1018	—	—	—	—	701	1651	738	1871	1325	7070	2278
—	—	—	—	179	45	1166	294	7	9	9	186	45	1175	303
48	121	80	66	—	—	—	—	25	44	28	445	3269	12421	815
471	666	1066	562	—	—	—	—	284	548	307	1829	4934	15301	2717
2503	8262	1518	3259	—	—	—	—	488	737	511	4273	37704	8095	6275
16	36	29	18	—	—	—	—	7	15	8	32	137	211	41
236	290	427	303	—	—	—	—	190	348	200	786	3410	7768	1129
4	4	7	7	—	—	—	—	—	—	—	60	114	695	97
434	527	769	503	—	—	—	—	286	539	300	1646	4780	16863	2447
182	223	286	238	—	—	—	—	95	143	100	891	7100	32405	1597
46	59	98	67	—	—	—	—	57	99	58	480	2157	16026	741
91	171	168	133	—	—	—	—	20	45	22	316	3263	5681	599
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	153	524	1675	247
62	205	70	83	—	—	—	—	33	32	35	560	25388	24796	2034
1	1	1	1	—	—	—	—	1	—	1	186	37	4666	284
—	—	—	—	—	—	—	—	8	—	10	1889	2140	6301	2330
1	5	2	2	—	—	—	—	5	1	5	785	221	3228	1072
5	5	9	6	—	—	—	—	10	19	14	475	1078	5159	707
184	295	432	253	—	—	—	—	123	289	132	707	7087	12263	1196
522	930	808	680	—	—	—	—	321	598	367	2445	15572	30942	4207
5713	12673	7761	7299	179	45	1166	294	2711	5202	2899	21337	128807	244239	33495
5824	11705	9022	7727	205	62	1236	344	3340	6267	3604	23185	124360	245742	35637

Staat 1b.

OVERZICHT van het aantal bezochte fabrieken en werkplaatsen, waarvoor de Veiligheidswet, de Steenhouderswet en de Arbeidswet gelden, benevens die, waarop geen der genoemde wetten van toepassing is en van het aantal daarin werkzame personen, gerangschikt naar de districten der Arbeidsinspectie.

DISTRICTEN.	V. W.			V. A. W.				A. W.				S. W.			G. W.			TOTAAL.				
	Fabrieken en werkplaatsen.	Personen.	Bezoeken.	Fabrieken en werkplaatsen.	Beschermde personen.	Onbeschermde personen.	Bezoeken.	Fabrieken en werkplaatsen.	Beschermde personen.	Onbeschermde personen.	Bezoeken.	Jongens van 14—17 jaar.	Mannen boven 17 jaar.	Bezoeken.	Fabrieken en werkplaatsen.	Personen.	Bezoeken.	Fabrieken en werkplaatsen.	Beschermde personen.	Onbeschermde personen.	Bezoeken.	
1ste district	561	3424	834	621	14680	20783	1751	293	500	505	351	3	—	42	3	274	506	289	1752	15180	25260	3228
2de "	450	3754	577	753	10818	23163	1377	575	873	1110	692	28	2	160	38	391	853	401	2197	11693	29040	3086
3de "	328	4971	383	782	14052	28239	1168	598	1545	690	641	13	1	123	14	158	302	159	1879	15598	34325	2365
4de "	779	5971	1156	1511	16957	26276	2790	1181	2615	1673	1858	25	10	178	53	380	888	453	3876	19582	34986	6310
5de "	325	4978	519	971	17321	25845	2142	346	956	665	479	26	3	244	45	97	177	101	1765	18280	31909	3286
6de "	530	6373	804	851	7288	16253	1720	895	2373	921	1182	29	12	137	53	267	540	289	2572	9673	24224	4048
7de "	440	2035	602	635	7462	13150	1075	742	1658	746	818	15	7	63	28	471	900	506	2303	9127	16894	3029
8ste "	709	1507	1026	773	20159	25654	2520	749	1389	1030	927	13	2	58	19	286	593	295	2530	21550	28842	4787
9e "	739	3811	906	976	7352	13923	1653	334	764	421	351	27	8	161	41	387	443	406	2463	8124	18759	3357
Het Rijk 1917.	4861	36824	6807	7873	116089	193286	16196	5713	12673	7761	7299	179	45	1166	294	2711	5202	2899	21337	128807	244239	33495
" " 1916.	5941	34494	8443	7875	112593	194723	15519	5824	11705	9022	7757	205	62	1236	344	3340	6267	3604	23185	124360	245742	35637

Staat 1c.

OVERZICHT van het aantal bezochte fabrieken en werkplaatsen, benevens die waarop geen der genoemde wetten van toepassing is en van het

Provincie.	Aanduiding der centra van bevolking.	V.W.			V.A.W.			
		Fabrieken en werkplaatsen.	Personen.	Bezoeken.	Fabrieken en werkplaatsen.	Beschermden personen.	Onbeschermden personen.	Bezoeken.
Limburg 1ste district.	Maastricht e. o.	57	900	105	72	2822	3485	277
	Overige gemeenten in Limburg	317	1608	449	247	1970	4829	540
Noord-Brabant 1ste district.	Helmond e. o.	40	227	65	71	2327	3125	298
	Eindhoven e. o.	32	221	47	81	5005	4665	290
Noord-Brabant 2de district.	Overige gemeenten in Oostelijk Noord-Brabant . . .	115	468	168	150	2556	4679	346
	Breda e. o.	33	225	44	70	1361	2965	184
	's Hertogenbosch	25	174	39	63	1335	2319	136
	Tilburg en Goirle.	63	1719	84	129	3189	5486	239
Zeeland 2de district.	Overige gemeenten in Westelijk Noord-Brabant . . .	175	857	212	339	3855	8912	560
	Vlissingen	7	21	8	24	300	1514	40
Zuid-Holland 3de district.	Overige gemeenten in Zeeland.	147	758	190	128	778	1967	218
	Rotterdam e. o.	104	3525	122	387	9516	12366	552
	Delft, Hof van Delft, Vrijenban	35	130	41	60	670	3572	86
	Dordrecht, Dubbeldam . . .	27	171	33	69	957	2340	106
	Schiedam.	22	189	23	59	1148	3145	124
	Vlaardingen, Maassluis . . .	17	117	18	38	355	1095	46
	Overige gemeenten in Zuidelijk Zuid-Holland	123	839	146	169	1406	5721	254
	's Gravenhage	215	2067	347	450	4137	5565	872
	Leiden.	49	278	81	134	2530	1969	275
	Gouda.	39	257	61	94	1482	1710	166
Zuid-Holland 4de district.	Krimpenerwaard	20	110	26	37	291	1197	58
	Vijfheerenland	53	230	76	56	685	2269	83
	Overige gemeenten in Noordelijk Zuid-Holland . . .	172	897	251	262	2780	3857	484
	Utrecht	90	1033	128	249	2405	5122	444
Utrecht 4de district.	Overige gemeenten in Utrecht	141	1099	186	229	2647	4587	408

waarvoor de Veiligheidswet, de Steenhouderswet en de Arbeidswet gelden,
aantal daarin werkzame personen, gerangschikt naar belangrijke gemeenten.

A.W.				S.W.				G.W.			TOTAAL.			
Fabrieken en werkplaatsen.	Beschermd personen.	Onbeschermd personen.	Bezoeken.	Fabrieken en werkplaatsen.	Jongens van 14—17 jaar.	Mannen boven 17 jaar.	Bezoeken.	Fabrieken en werkplaatsen.	Personen.	Bezoeken.	Fabrieken en werkplaatsen.	Beschermd personen.	Onbeschermd personen.	Bezoeken.
61	121	108	75	1	—	3	1	74	142	74	265	2943	4638	532
141	232	245	162	—	—	—	—	125	219	132	830	2202	6901	1283
24	38	39	30	1	—	6	1	15	30	15	151	2365	3427	409
30	50	42	47	1	—	33	1	24	50	31	168	5055	5011	416
37	59	71	37	—	—	—	—	36	65	37	338	2615	5283	588
63	126	101	83	6	—	25	10	20	46	22	192	1487	3362	343
72	106	157	93	6	—	76	8	55	117	56	221	1441	2843	332
64	97	134	82	3	—	19	6	33	87	33	292	3286	7445	444
192	287	346	236	6	—	21	6	120	256	124	832	4142	10392	1138
17	39	24	18	1	—	1	1	19	38	19	68	339	1598	86
167	218	348	180	6	2	18	7	144	309	147	592	998	3400	742
414	1072	444	441	6	1	58	7	80	161	81	991	10589	16554	1203
26	71	27	29	—	—	—	—	2	6	2	123	741	3735	158
70	273	30	72	6	—	60	6	6	11	6	178	1230	2612	223
4	9	6	6	1	—	5	1	4	11	4	90	1157	3356	158
17	28	65	17	—	—	—	—	3	9	3	75	383	1286	84
67	92	118	76	—	—	—	—	63	104	63	422	1498	6782	539
427	1080	502	681	9	4	89	18	68	170	82	1169	5221	8393	2000
105	307	108	166	3	—	10	10	13	39	19	304	2837	2404	551
37	77	53	57	—	—	—	—	9	32	12	179	1559	2052	296
36	50	63	43	—	—	—	—	17	39	17	110	341	1409	144
116	165	230	192	1	—	3	1	77	171	91	303	850	2903	443
155	242	307	264	2	—	5	3	88	202	103	679	3022	5268	1105
168	452	179	248	7	6	60	18	22	61	30	536	2863	6455	868
137	242	231	207	3	—	11	3	86	174	99	596	2889	6102	903

Provincie.	Aanduiding der centra van bevolking.	V.W.			V.A.W.			
		Fabrieken en werkplaatsen.	Personen.	Bezoeken.	Fabrieken en werkplaatsen.	Beschermden personen.	Onbeschermden personen.	Bezoeken.
Noord-Holland	Amsterdam	274	4419	436	902	16302	24298	1977
5de district.	Omgeving van Amsterdam .	51	559	83	69	1019	1552	165
Noord-Holland	Alkmaar e. o.	81	502	135	74	373	1002	132
6de district.	't Gooi	57	476	84	166	1322	2067	328
	Haarlem e. o.	122	2521	175	292	2681	4670	612
	Helder e. o.	29	119	41	30	321	214	48
	Zaandam en de Zaanstreek .	95	2071	149	143	1683	6757	284
	Overige gemeenten in Noord-Holland	146	684	220	146	908	1543	316
Gelderland	Apeldoorn	20	84	27	85	1293	1115	166
7de district.	Arnhem	37	387	52	80	1295	998	126
	Nijmegen	38	241	43	79	1188	1399	131
	Zutphen	21	177	25	25	199	203	46
	Overige gemeenten in Gelderland	324	1146	455	366	3487	9435	606
Overijssel	Almelo	18	65	18	66	3646	2725	245
8ste district.	Deventer	24	68	26	81	1220	2694	235
	Enschede	40	118	73	121	6105	6259	618
	Hengelo	45	103	51	68	2148	4010	403
	Kampen	23	78	33	50	517	1399	133
	Steenwijk	9	37	20	20	66	253	52
	Zwolle	26	98	43	92	760	2145	230
	Overige gemeenten in Overijssel	524	940	762	275	5697	6169	604
Drenthe	Drenthe	150	621	187	174	882	2097	285
9de district.								
Groningen	Groningen	81	661	108	151	1766	2530	287
9de district.	Overige gemeenten in Groningen	324	1364	388	378	2801	5702	683
Friesland	Leeuwarden	29	231	37	84	546	1078	134
9de district.	Overige gemeenten in Friesland	155	934	186	189	1357	2516	264
	Het Rijk 1917.	4861	36824	6807	7873	116089	193286	16196
	„ „ 1916.	5941	34494	8443	7875	112593	194723	15519

A.W.				S.W.				G.W.			TOTAAL.			
Fabrieken en werkplaatsen.	Beschermden personen.	Onbeschermden personen.	Bezoeken.	Fabrieken en werkplaatsen.	Jongens van 14—17 jaar.	Mannen boven 17 jaar.	Bezoeken.	Fabrieken en werkplaatsen.	Personen.	Bezoeken.	Fabrieken en werkplaatsen.	Beschermden personen.	Onbeschermden personen.	Bezoeken.
267	837	501	363	25	3	230	44	58	100	61	1526	17142	29543	2881
79	119	164	116	1	—	14	1	39	77	40	239	1138	2366	405
71	168	87	90	5	—	15	10	28	59	30	259	541	1665	397
206	538	217	237	6	1	18	12	34	77	36	469	1861	2855	697
307	937	231	425	9	11	82	10	92	178	98	822	3629	7682	1320
57	159	59	74	—	—	—	—	9	24	9	125	480	416	172
90	191	116	127	4	—	12	12	41	74	46	373	1874	9030	618
164	380	211	229	5	—	10	9	63	128	70	524	1288	2576	844
78	141	128	85	4	1	15	12	37	82	41	224	1435	1424	331
64	232	21	69	2	2	18	2	26	53	31	209	1529	1477	280
92	314	54	99	1	—	2	1	31	73	35	241	1502	1769	309
20	47	7	25	3	2	16	3	11	19	13	80	248	422	112
488	924	536	540	5	2	12	10	366	673	386	1549	4413	11802	1997
58	125	79	88	1	—	7	2	12	27	12	155	3771	2903	365
69	150	77	68	3	1	25	4	13	31	13	190	1371	2895	346
92	182	109	98	2	—	8	2	4	9	4	259	6287	6503	795
28	82	38	45	2	1	4	2	4	8	4	147	2231	4163	505
72	135	126	114	1	—	2	2	20	43	20	166	652	1648	302
23	64	34	38	1	—	3	2	7	26	9	60	130	353	121
125	262	173	155	3	—	9	5	45	126	47	291	1022	2551	480
282	389	394	321	—	—	—	—	181	323	186	1262	6086	7826	1873
74	174	103	76	4	—	12	5	80	110	81	482	1056	2943	634
50	118	66	53	7	—	42	10	63	47	69	352	1884	3346	527
151	321	174	158	9	3	20	11	162	201	169	1024	3125	7461	1409
20	41	36	21	3	5	76	11	30	41	34	166	592	1462	237
39	110	42	43	4	—	11	4	52	44	53	439	1467	3547	550
5713	12673	7761	7299	179	45	1166	294	2711	5202	2899	21337	128807	244239	33495
5824	11705	9022	7727	205	62	1236	344	3340	6267	3604	23185	124360	245742	35637

Staat 3a.

OVERZICHT van het aantal door de districtshoofden der Arbeidsinspectie

Nummers der groepen.	Omschrijving der bedrijfsgroepen.	AANTAL VERLEENDE							
		1ste District.		2de District.		3de District.		4de District.	
		tot verschuiving van den werktijd.	tot verlenging van den werktijd.	tot verschuiving van den werktijd.	tot verlenging van den werktijd.	tot verschuiving van den werktijd.	tot verlenging van den werktijd.	tot verschuiving van den werktijd.	tot verlenging van den werktijd.
1	Aardewerk, glas, kalk enz.	—	—	—	—	—	—	—	—
2	Diamant en andere edelstenen . . .	—	—	—	—	—	—	—	—
3	Boek- en steendrukkerijen, enz. . .	—	1	—	1	—	—	—	1
4	Bouwbedrijven	—	—	—	—	—	—	—	—
5	Chemische nijverheid, enz.	—	4	—	—	—	3	—	1
6	Hout-, kurk- en stroobewerking. . .	—	—	—	—	3	2	—	2
7	Kleeding en reiniging:								
	a. Kleeding.	6	8	—	22	4	41	1	15
	b. Reiniging	—	5	—	10	7	125	5	257
8	Kunstnijverheid	—	—	—	—	2	4	—	—
9	Leder, wasdoek, caoutchouc	—	2	—	—	—	3	—	—
10	Oer-, steenkolen, turf.	—	—	—	—	—	—	—	—
11	Metalen (bewerking van)	—	—	—	—	—	—	—	5
12	Vervaardiging van stoom- en andere werktuigen, instrumenten enz. . .	6	—	—	1	—	—	1	1
13	Scheepsbouw, vervaardiging van rijtuigen	—	—	—	—	—	2	—	—
14	Papier.	1	1	—	3	3	3	—	—
15	Textiele nijverheid	68	34	7	1	3	—	—	10
16	Vervaardiging van gas en electrici- teit	—	—	—	—	—	—	—	—
17	Bereiding van voedings- en genot- middelen:								
	a. Bakkerijen	—	1	—	—	—	1	—	5
	b. Graanmalerijen en meelfa- brieken	—	—	—	—	—	—	—	—
	c. Zuivelfabrieken.	—	—	—	—	—	1	—	—
	d. Tabaks- en sigarenfabrieken .	—	5	—	—	5	13	—	1
	e. Overige	—	—	—	—	16	15	—	—
	Totaal 1917	81	61	7	38	43	213	7	298
	„ 1916	120	97	27	204	40	330	11	377

verleende vergunningen voor overwerk, gerangschikt naar de bedrijfsgroepen.

VERGUNNINGEN DOOR DE DISTRICTSHOOFDEN IN HET:

5de District.		6de District.		7de District.		8ste District.		9de District.		Totaal aantal malen dat door de Districts- hoofden vergunning tot overwerk werd verleend.
tot verschuiving van den werktijd.	tot verlenging van den werktijd.	tot verschuiving van den werktijd.	tot verlenging van den werktijd.	tot verschuiving van den werktijd.	tot verlenging van den werktijd.	tot verschuiving van den werktijd.	tot verlenging van den werktijd.	tot verschuiving van den werktijd.	tot verlenging van den werktijd.	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	1	—	3	—	—	—	10	—	1	18
—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	9
—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	9
1	17	2	19	1	11	—	1	1	20	170
2	42	—	165	—	17	—	1	—	11	647
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5
—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	10
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
3	6	—	—	—	1	—	—	—	1	22
—	—	37	—	6	2	8	3	—	—	179
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	13	—	—	1	—	—	—	21
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
—	—	—	—	—	1	—	2	—	1	28
—	—	—	2	3	3	—	—	—	5	44
6	68	39	204	10	35	9	17	1	40	1177
4	120	15	157	6	66	8	30	5	47	1664

Staat 36.

OVERZICHT van het aantal malen, dagen en uren, waarvoor door de districtshoofden der Arbeidsinspectie vergunning voor overwerk is verleend, gerangschikt naar de districten.

A. Verschuiving van het uur van aanvang of van einde (zonder verlenging van den werkduur).

Verschuiving.	Districten der Arbeidsinspectie.									Het Rijk.
	1ste	2de	3de	4de	5de	6de	7de	8ste	9de	
	Aantal malen dat vergunning is verleend.									
	81	7	43	7	6	39	10	9	1	
	Aantal personen maal aantal dagen.									
2 ³ / ₄ à 3 uur later eindigen.	1720	2340	183	262	—	—	3452	23222	—	31179
2 ¹ / ₄ à 2 ¹ / ₂ id.	—	—	—	—	—	—	—	—	6	6
1 ³ / ₄ à 2 id.	135	—	1202	—	24	4	345	3672	—	5442
1 ¹ / ₄ à 1 ¹ / ₂ id.	—	1368	692	—	23	1880	—	—	—	3963
3 ¹ / ₄ à 1 id.	2316	—	633	30	12	—	—	3821	—	6512
1 ¹ / ₄ à 1 ¹ / ₂ id.	—	—	8	—	—	4	—	—	—	12
3 ¹ / ₄ à 1 uur vroeger be- ginnen.	1260	2340	—	—	—	—	3796	27754	—	35150
1 ¹ / ₄ à 1 ¹ / ₂ id.	72	—	—	—	—	—	—	—	—	72
Totaal 1917 . .	5503	6048	2778	292	59	1888	7593	58469	6	82636
„ 1916 . .	9608	28871	2284	329	85	651	13848	294684	213	350573

B. Verlenging van den werkduur boven het wettelijk maximum.

Verlenging.	Aantal malen dat vergunning is verleend.									
	61	38	213	298	68	204	35	17	40	974
	Aantal personen maal aantal uren.									
1/2 uur of minder. . .	132	154 ^{1/2}	2533 ^{3/4}	2038	203 ^{3/4}	132	396 ^{1/2}	32 ^{1/4}	73 ^{1/2}	5696 ^{1/4}
3/4 à 1 uur . . .	5702 ^{1/4}	1641 ^{1/2}	17218 ^{1/2}	25875	914 ^{3/4}	24034 ^{3/4}	940 ^{1/4}	613	782	77722
1 1/4 à 1 1/2 „ . . .	15	—	790 ^{1/2}	—	60	6971	6 ^{1/4}	600	—	8442 ^{3/4}
1 3/4 à 2 „ . . .	66	—	20	240	6	128	58	8	—	526
meer dan 2 uur *) . .	—	7 ^{1/2}	117	52	24	270 ^{1/2}	99	35 ^{3/4}	—	605 ^{3/4}
Totaal 1917 . .	5915 ^{1/4}	1803 ^{1/2}	20679 ^{3/4}	28205	1208 ^{1/2}	31536 ^{1/4}	1500	1289	855 ^{1/2}	92992 ^{3/4}
„ 1916 . .	11390 ^{1/2}	27329 ^{3/4}	47585 ^{3/4}	41184 ^{1/2}	3169 ^{1/2}	7386 ^{3/4}	7226 ^{3/4}	22109	1537 ^{1/2}	168920
Met verlenging gepaard gaande ver- schuiving.	Aantal malen dat vergunning is verleend.									
	28	37	178	293	68	100	19	13	40	776
	Aantal personen maal aantal dagen.									
Meer dan 3 uur later ein- digen **)	—	—	—	—	4	—	—	—	—	4
2 3/4 à 3 uur later eindigen.	92	—	6	397	2	1	10	—	—	508
2 1/4 à 2 1/2 id. . .	10	—	—	—	4	—	—	—	82	96
1 3/4 à 2 id. . .	223	500	2151	5384	662	474	136	10	395	9935
1 1/4 à 1 1/2 id. . .	508	166	889	1108	269	311	—	405	54	3710
3/4 à 1 id. . .	1054	1112	15783	10657	414	638	184	—	362	30204
1/4 à 1 1/2 id. . .	102	137	1850	11233	—	1193	726	—	—	15241
3/4 à 1 uur vroeger be- ginnen.	—	—	—	921	—	—	—	—	36	957
1/4 à 1/2 id. . .	—	—	—	—	—	—	—	—	96	96
Totaal 1917 . .	1989	1915	20679	29700	1355	2617	1056	415	1025	60751
„ 1916 . .	7523	11933	48523	35417	3037	7080	3388	8368	1935	127204

N.B. Op 47 aanvragen werd afwijzend beschikt.

*) Op Zaterdagen. **) Op Zaterdagen door gehuwde vrouwen. (Uitsluitend 5e District.)

OVERZICHT van het aantal malen, dagen en uren, waarvoor door de Districtshoofden der Arbeidsinspectie vergunning voor overwerk is verleend, gerangschikt naar de bedrijfsgroepen.

A. Verschuiving van het uur van aanvang of van einde (zonder verlenging van den werkdur).

1	2	3	4	5	6	7a	7b	8	9	10	11	12	13	14	15	17a	17b	17c	17d	17e	Totaal	
Aantal malen dat vergunning is verleend.																						
—	—	—	—	—	3	16	14	2	—	—	—	7	—	7	129	1	—	—	—	5	19	203
Aantal personen maal aantal dagen.																						
29 1/4 a 3 uur later eindigen . . .	—	—	—	—	—	—	260	—	—	—	—	2	—	—	30734	—	—	—	—	183	31179	
29 1/4 a 1/2 id. . .	—	—	—	—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	
29 3/4 a 2 id. . .	—	—	—	—	—	81	86	32	—	—	—	—	3	—	3756	—	—	—	106	1378	5442	
31 1/4 a 1 1/2 id. . .	—	—	—	—	602	—	—	—	—	—	—	—	23	—	3248	—	—	—	90	—	3963	
31 3/4 a 1 id. . .	—	—	—	—	3	104	102	—	—	—	—	2256	100	—	4247	—	—	—	—	—	6812	
31 1/4 a 1 1/2 id. . .	—	—	—	—	—	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12	
31 3/4 a 1 uur vroeger beginnen . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	34732	78	—	—	—	340	35150	
31 1/4 a 1 1/2 id. . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	72	—	—	—	—	—	72	
Totaal 1917 . . .	—	—	—	—	605	203	448	32	—	—	—	2258	—	126	76789	78	—	—	196	1901	82636	
„ 1916 . . .	330	4	—	—	—	424	404	—	—	—	—	—	194	347688	—	—	—	280	1207	—	350573	

Verlenging.	Aantal malen dat vergunning is verleend.																		
	18	1	9	6	154	633	4	5	5	3	2	15	50	20	1	23	25	974	
	Aantal personen maal aantal uren.																		
1/2 uur of minder	23	—	—	—	484 1/2	3543 1/2	141	—	—	7	40 1/2	—	262	880 1/4	5 1/2	—	193 1/2	5698 1/4	
3/4 a 1 uur	89 1/4	6	480	639	2828 1/2	5550 1/2	716 1/2	—	44	165	230	52	352	11251 1/4	352	16	2877	77722	
1 1/4 a 1 1/2 "	540	—	—	12	293 1/2	6741 1/2	—	—	—	—	—	—	—	—	36	—	125	8442 1/4	
1 3/4 a 2 "	—	—	—	10 1/2	32	361 1/2	—	—	—	—	—	6	18	32	18	—	695	526	
meer dan 2 uur 1)	—	—	111	—	130 1/2	271 1/2	—	—	—	52	—	—	5	35 1/4	5	—	28	608 1/4	
Totaal 1917	652 1/4	6	591	661 1/2	3769 1/4	64468 1/2	141	716 1/2	51	257 1/2	230	320	12199 1/4	416 1/2	—	16	3769 1/2	92992 3/4	
" 1916	1183 3/4	170	134	2187	10606 1/2	51329 1/4	255	3965	36	1082 1/2	—	350 1/2	60376 1/4	1637 1/2	—	2411	2940 1/2	168920	
	Aantal malen dat vergunning is verleend.																		
Met verlenging gevaard gaande verschuiving.	15	1	6	5	147	500	4	1	—	5	3	—	10	17	18	—	22	22	776
	Aantal personen maal aantal dagen.																		

[illegible]

N.B. Op 47 aanvragen werd afwijzend beschikt.

2) Op Zaterdag door gehuwde vrouwen (uitsluitend 5de district).

Staat 4a.

OVERZICHT der gegeven

De aanwijzingen en voorschriften betroffen:		OMSCHRIJVING									
		I. Aardewerk, glas, kalk.	II. Diamant, edelsteen.	III. Drukkerijen.	IV. Bouwbedrijven.	IVa. Steenhouwerijen.	V. Chemische nijverheid.	VI. Hout-, kurk-, stroo- bewerking.	VII. Kleding en reiniging.	VIII. Kunstnijverheid.	IX. Leder, wasdoek, caoutchouc.
Een aantal inrichtingen		134	11	326	244	19	101	441	729	8	187
1	Vrije luchtruimte	1	1	2	—	3	4	21	60	1	21
2	Luchtversersching	9	4	90	88	10	17	103	325	6	70
3	Verlichting	4	—	10	9	6	12	41	50	1	11
4	Brandgevaar en ongevallen bij brand	6	26	48	3	—	19	39	140	1	24
5	Kleedkamers en schaftlokale	72	7	39	2	9	15	32	35	1	9
6	Privaten	32	5	13	13	2	9	73	89	—	29
7	Waschgelegenheden	24	8	115	23	6	15	10	6	1	22
8	Overkleeren	5	—	75	—	—	5	1	—	—	—
9	Zindelijkheid	9	3	48	9	11	12	50	21	—	17
10	Bevorderen dragelijke tem- peratuur	9	—	3	11	5	14	30	48	—	11
11	Schadelijke dampen, gassen en stof	27	—	16	—	1	13	42	30	—	8
12	Voor- koming van on- gevallen	37 76 74 83	— 2 — —	25 63 147 25	28 30 180 87	— 3 — —	18 60 69 64	126 265 473 126	56 132 245 96	— — — +	40 64 109 35
	a. krachtwerktui- gen, stoomketels.										
	b. drijfwerk										
	c. arbeidswerktui- gen										
	d. overige										
13	Verbandmiddelen en hand- leiding Eerste Hulp bij Ongelukken, ...	99	1	68	96	4	38	265	96	2	76
14	Drinkwater	2	—	—	1	2	1	13	—	1	1
15	Electrische geleidingen en toestellen	4	9	17	—	—	2	9	3	—	1
16	Overige	8	—	110	19	7	4	33	62	1	8
Totaal 1917		581	66	914	599	69	391	1752	1494	15	556
„ 1916		292	50	800	847	57	436	1771	1448	21	593

voorschriften en aanwijzingen.

DER GROEPEN.

X.	XI.	XII.	XIII.	XIV.	XV _a .	XV _b .	XVI.	XVII _a .	XVII _b .	XVII _c .	XVII _d .	XVII _e .	Totaal der gegeven aanwijzingen en voor- schriften.	Bij controle in orde bevonden.
Oer, steenkolen, turf.	Metalen (bewerking van —).	Stoom- en andere werktuigen.	Scheepsbouw, rijtuigen.	Papier.	Vlasbrakerijen.	Overige textiele nijverheid.	Vervaardiging gas en electriciteit.	Bakkerijen.	Graanmalerijen en meelfabrieken.	Zuivelfabrieken.	Tabaks- en sigaren- fabrieken.	Overige bedrijven ter bereiding van voedings- en genotmiddelen.		
19	359	250	125	81	48	166	58	269	243	176	216	773	4983	
—	1	3	3	2	1	2	1	7	—	5	19	20	178	97
3	66	44	24	20	8	19	2	55	7	13	50	90	1123	702
2	13	10	10	8	4	9	2	10	5	11	11	74	313	155
2	38	39	8	13	1	67	4	19	9	11	39	40	596	303
2	14	25	17	19	3	38	10	3	2	1	19	78	452	142
1	24	29	9	21	7	76	—	9	7	15	43	132	638	324
2	24	25	11	8	—	16	15	3	2	2	156	58	552	165
—	1	—	—	6	—	2	—	—	—	—	1	1	97	43
1	42	23	4	11	2	15	9	9	13	11	154	42	516	271
1	22	25	18	5	9	17	3	9	2	12	4	108	366	138
1	54	35	16	5	35	24	7	17	42	14	7	104	498	176
11	79	40	43	11	27	41	35	48	100	87	9	151	1012	470
31	142	77	41	62	27	120	25	59	193	128	14	342	1956	905
12	273	175	86	55	17	229	23	114	183	135	21	635	3255	1666
7	124	81	22	34	4	65	14	40	255	167	35	206	1570	795
8	213	116	76	28	39	37	33	206	155	108	26	350	2140	1085
2	1	6	3	1	—	1	1	—	1	2	1	8	48	20
—	19	21	3	1	—	24	—	—	1	—	—	10	124	15
2	29	19	7	8	3	12	6	15	19	28	18	31	449	232
88	1179	793	401	318	187	814	190	623	996	750	627	2480	15883	7704
70	1329	915	731	346	325	724	171	1602	1491	604	507	2427	17557	9053

OVERZICHT der gegeven voorschriften en aanwijzingen, verdeeld

OMSCHRIJVING DER GROEPEN.	DISTRICT DER					
	1ste		2de		3de	
	Aantal inrichtingen.	Aantal voorschriften en aanwijzingen.	Aantal inrichtingen.	Aantal voorschriften en aanwijzingen.	Aantal inrichtingen.	Aantal voorschriften en aanwijzingen.
1. Aardewerk, glas, kalk, enz.	37	178	1	5	3	11
2. Diamant en andere edelstenen. . . .	—	—	—	—	—	—
3. Boek- en Steendrukkerijen, enz. . . .	9	30	6	12	7	19
4. Bouwbedrijven	13	42	10	20	15	18
4a. Steenhouwerijen	—	—	—	—	—	—
5. Chemische nijverheid, enz.	2	13	—	—	7	28
6. Hout-, kurk- en stroobewerking. . .	42	174	32	87	20	49
7. Kleding en reiniging	10	38	60	111	31	47
8. Kunstnijverheid	—	—	—	—	—	—
9. Leder, wasdoek, caoutchouc	21	83	43	130	1	6
10. Oer, steenkolen, turf.	2	4	1	1	1	1
11. Metalen (bewerking van)	19	71	29	91	9	40
12. Vervaardiging van stoom- en andere werktuigen, instrumenten, enz. . . .	10	35	17	95	3	9
13. Scheepsbouw, vervaardiging van rijtuigen	2	2	15	53	9	23
14. Papier.	2	6	2	11	1	4
15. Textiele nijverheid:						
a. Vlasbrakerijen en zwingelarijen .	—	—	32	128	12	35
b. Overige	18	97	15	106	1	2
16. Vervaardiging van gas en electriciteit.	2	10	8	29	—	—
17. Bereiding van voedings- en genotmiddelen:						
a. Bakkerijen	22	68	52	83	20	40
b. Graanmalerijen en meelfabrieken.	22	66	9	53	7	26
c. Zuivelfabrieken	14	69	8	52	7	19
d. Tabak- en sigarenfabrieken. . .	15	77	92	298	1	1
e. Overige	50	221	69	358	93	220
Totaal 1917	312	1284	501	1723	248	598
Waarvan bij contrôle in orde bevonden. .	—	711	—	407	—	430
Totaal 1916	538	2164	523	1183	411	993
Waarvan bij contrôle in orde bevonden. .	—	530	—	463	—	653

naar de nijverheidsgroepen en districten der Arbeidsinspectie.

ARBEIDSINSPECTIE.												HET RIJK.	
4de		5de		6de		7de		8ste		9de		Aantal inrichtingen.	Aantal voorschrij-ten en aanwijzingen.
Aantal inrichtingen.	Aantal voorschrij-ten en aanwijzingen.	Aantal inrichtingen.	Aantal voorschrij-ten en aanwijzingen.	Aantal inrichtingen.	Aantal voorschrij-ten en aanwijzingen.	Aantal inrichtingen.	Aantal voorschrij-ten en aanwijzingen.	Aantal inrichtingen.	Aantal voorschrij-ten en aanwijzingen.	Aantal inrichtingen.	Aantal voorschrij-ten en aanwijzingen.		
51	157	5	25	3	13	17	136	6	15	11	41	134	581
—	—	11	66	—	—	—	—	—	—	—	—	11	66
161	342	74	279	14	58	7	47	21	44	27	83	326	914
95	214	2	12	49	127	10	34	40	105	10	27	244	599
10	38	6	20	1	6	—	—	2	5	—	—	19	69
29	79	16	82	6	34	2	9	17	40	22	106	101	391
141	545	19	73	32	106	54	360	53	167	48	191	441	1752
359	613	31	123	147	296	38	144	29	54	24	68	729	1494
7	11	1	4	—	—	—	—	—	—	—	—	8	15
61	165	10	46	10	25	8	24	17	41	16	36	187	556
3	12	8	54	1	6	—	—	2	5	1	5	19	88
124	316	23	87	36	118	35	189	48	145	36	122	359	1179
108	319	34	116	11	20	11	43	32	90	24	66	250	793
34	98	11	33	7	30	7	33	14	35	26	94	125	401
36	99	9	29	7	20	7	93	4	8	13	48	81	318
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	24	48	187
62	188	3	9	9	31	10	83	43	282	5	16	166	814
18	54	2	6	6	22	9	45	12	21	1	3	58	190
65	153	8	18	19	38	12	40	41	83	30	100	269	623
39	168	5	12	20	84	29	200	67	238	45	149	243	996
34	109	2	14	13	50	15	86	48	178	35	173	176	750
52	119	7	28	8	26	10	23	26	48	5	7	216	627
225	567	16	85	77	205	61	244	73	195	109	385	773	2480
1714	4366	303	1221	476	1315	342	1833	595	1799	492	1744	4983	15883
—	2842	—	550	—	739	—	811	—	933	—	281	—	7704
1833	4707	330	1154	391	1259	559	2311	640	2088	508	1698	5733	17557
—	3585	—	511	—	826	—	1076	—	1088	—	321	—	9053

**Staat 5. OVERZICHT der verleende vergunningen ingevolge de Hinderwet
plaats waren in den zin der Veiligheidswet,**

Nummer der groepen.	OMSCHRIJVING DER BEDRIJVEN.	Aantal aanvragen om vergunning									
		Limburg.		Noord- brabant 1ste District.		Noord- brabant 2de District.		Zeeland.		Zuid- holland 3de District.	
		Tot op- richting.	Tot uit- breiding.	Tot op- richting.	Tot uit- breiding.	Tot op- richting.	Tot uit- breiding.	Tot op- richting.	Tot uit- breiding.	Tot op- richting.	Tot uit- breiding.
1	Aardewerk, glas, kalk, enz. . .	51	6	3	1	—	4	—	1	1	11
2	Diamant en andere edelstee- nen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3	Boek- en Steendrukkerijen, enz.	1	4	—	2	2	4	1	1	5	10
4	Bouwbedrijven	2	1	—	2	2	1	—	—	9	—
5	Chemische Nijverheid, enz. . .	2	2	1	3	3	4	1	1	18	14
6	Hout-, kurk- en stroobewerking.	19	6	13	8	4	8	4	—	21	12
7	Kleeding en reiniging	—	—	2	—	3	2	1	2	10	4
8	Kunstnijverheid	1	1	—	—	—	—	—	—	1	—
9	Leder, wasdoek, caoutchouc . .	2	2	2	2	8	39	—	—	5	—
10	Oer, Steenkolen, turf	—	—	1	—	—	—	—	—	1	1
11	Metalen (Bewerking van) . . .	6	1	2	3	8	14	—	2	32	19
12	Vervaardiging van stoom- en andere werktuigen, instrumen- ten, enz.	—	2	1	—	—	4	—	2	13	19
13	Scheepsbouw, vervaardiging van rijtuigen	—	—	—	—	2	3	2	5	4	8
14	Papier.	1	—	—	1	1	2	—	—	2	1
15	Textiele Nijverheid:										
	a. Vlasbrakerijen en zwingel- arijen	1	—	—	—	3	5	9	6	6	6
	b. Overige	2	—	3	12	7	32	1	—	4	2
16	Vervaardiging van gas en elec- triciteit.	1	—	—	4	1	2	2	2	1	5
17	Bereiding van voedings- en ge- notmiddelen:										
	a. Bakkerijen	25	19	12	6	18	23	5	9	11	20
	b. Graanmalerijen en meelfa- brieken	3	1	1	3	4	6	2	—	6	2
	c. Zuivelfabrieken	10	1	9	5	2	4	2	1	2	1
	d. Tabaks- en sigarenfabrieken	—	1	2	2	2	—	—	—	4	3
	e. Overige	30	29	26	17	29	28	17	12	62	47
	Totaal 1917 . .	157	76	78	71	99	185	47	44	218	185
	" 1916 . .	127	109	99	92	134	251	84	77	212	276

Aantal bezoeken en besprekingen ten bureele over Hinderwetaanvragen 702.
" " " " ter plaatse " " " 1919.

voor zoover zij inrichtingen betroffen, die tevens fabriek of werk-
gerangschikt naar de bedrijfspgroepen.

overeenkomstig de Hinderwet in de Provincie:

Zuid- holland 4de District.		Utrecht.		Noord- holland 5de District.		Noord- holland 6de District.		Gelder- land.		Overijsel.		Gro- ningen.		Fries- land.		Drenthe.		Totaal der aan- vragen, waar- omtrent gunstig werd beschikt in het Rijk.	
Tot op- richting.	Tot uit- breiding.	Tot op- richting.	Tot uit- breiding.	Tot op- richting.	Tot uit- breiding.	Tot op- richting.	Tot uit- breiding.	Tot op- richting.	Tot uit- breiding.	Tot op- richting.	Tot uit- breiding.	Tot op- richting.	Tot uit- breiding.	Tot op- richting.	Tot uit- breiding.	Tot op- richting.	Tot uit- breiding.	Tot op- richting.	Tot uit- breiding.
3	12	2	7	1	1	3	4	3	11	—	1	—	7	—	4	—	—	67	70
—	—	—	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2
6	7	1	9	2	3	4	11	3	15	3	4	2	—	—	—	1	5	31	75
—	2	2	—	3	1	14	3	2	2	5	5	—	—	—	—	2	—	41	17
2	3	—	—	12	6	16	25	3	6	6	7	5	3	3	1	2	3	74	78
17	22	9	7	8	7	17	12	25	17	12	9	9	6	3	7	3	3	164	124
6	9	4	5	29	8	3	15	8	15	5	7	—	1	2	2	—	—	73	70
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1
1	6	2	1	1	3	6	4	2	5	1	2	1	2	—	3	1	1	32	70
—	—	—	—	1	—	1	1	—	—	1	1	—	—	—	1	—	—	5	4
14	14	11	17	10	21	24	20	17	18	11	13	3	2	7	8	3	2	148	154
12	14	12	13	14	10	7	6	7	3	2	8	3	8	2	1	4	2	77	92
2	7	1	4	2	4	4	4	2	2	1	2	—	6	1	4	1	3	22	52
—	2	—	1	4	1	2	11	4	10	—	2	2	3	1	—	—	2	17	36
—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	—	—	—	1	—	—	1	—	21	20
2	13	1	6	3	1	4	6	2	14	4	22	—	—	—	1	—	3	33	112
1	5	—	1	—	1	—	5	1	7	—	2	1	1	—	1	1	—	9	36
8	17	3	10	10	22	9	29	18	31	7	17	4	13	3	7	1	5	134	228
1	5	1	1	—	2	7	13	10	22	5	4	1	9	2	4	—	1	43	73
4	8	2	5	2	1	3	13	3	13	3	4	3	5	1	16	—	8	46	85
5	2	4	2	2	3	2	1	3	5	3	3	—	—	—	1	—	2	27	25
59	26	3	9	12	12	51	27	29	30	6	22	41	25	14	14	—	4	379	302
143	174	58	98	117	109	177	210	143	228	75	135	75	92	39	75	20	44	1446	1726
161	174	101	99	118	92	204	188	161	261	101	213	66	131	54	162	31	63	1653	2188

Gebied.	Aantal arbeidskaarten.															
	Afgegeven.														Mede-onderteekend.	
	Jongens.						Meisjes.						Gehuwde vrouwen.	Totaal.		
	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	Totaal.	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	Totaal.				
Heerlen	1	41	84	94	88	308	2	2	13	16	14	47	18	373	85	
Maastricht	35	163	246	301	352	1097	19	112	200	275	281	887	1234	3218	206	
Meerssen.	3	18	5	5	3	34	1	10	6	4	5	26	1	61	103	
Roermond	—	18	50	47	57	172	1	24	45	47	37	154	36	362	44	
Venlo	16	44	32	30	20	142	12	27	34	40	44	157	40	339	146	
Weert	8	34	46	48	55	191	—	18	26	28	32	104	9	304	8	
Geheel Limburg	142	611	911	1025	1121	3810	60	311	560	658	693	2282	1440	7532	1000	
Deurne c.a.	1	17	35	44	42	139	—	12	24	30	51	117	14	270	14	
Eindhoven	1	14	31	42	44	132	9	28	30	39	45	151	103	386	2652	
Gestel c.a.	25	17	5	3	3	53	1	30	9	6	5	51	12	116	5	
Helmond.	—	83	134	185	131	533	—	95	125	145	156	521	312	1366	126	
Oss	—	42	63	73	78	256	—	22	51	55	54	182	11	449	328	
Stratum	5	61	48	63	67	244	3	52	40	55	61	211	33	488	189	
Strijp	19	61	63	56	52	251	23	63	58	69	72	285	95	631	381	
Valkenswaard	3	35	42	51	39	170	—	31	50	42	36	159	65	394	26	
Woensel	18	40	28	5	8	99	18	51	31	14	16	130	57	286	62	
Noord-Brabant (1ste district).	148	717	906	1091	983	3845	91	602	757	794	822	3066	951	7862	4199	
1ste district.	290	1328	1817	2116	2104	7655	151	913	1317	1452	1515	5348	2391	15394	5199	
Bergen op Zoom	—	42	86	102	97	327	—	37	80	73	83	273	357	957	13	
Boxtel	5	31	51	52	47	186	2	19	24	42	36	123	38	347	38	
Breda.	—	64	144	174	167	549	2	62	115	137	175	491	208	1248	209	
Dongen	—	36	46	48	54	184	—	22	26	44	33	125	1	310	12	
Goirle.	—	13	21	29	25	88	—	13	28	32	33	106	10	204	—	
's-Hertogenbosch	2	140	225	257	250	874	3	96	180	190	217	686	391	1951	118	
Loon op Zand.	—	23	51	64	72	210	—	19	32	47	49	147	5	362	17	
Oosterhout	7	56	85	70												

Gebied.	Aantal arbeidskaarten.														
	Afgegeven.														Mede-ondertekend.
	Jongens.						Meisjes.						Gehuwde vrouwen.	Totaal.	
	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	Totaal.	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	Totaal.			
Middelburg	2	34	71	85	90	282	—	15	37	55	46	153	16	451	34
Vlissingen	1	33	109	168	148	459	—	33	52	65	76	226	25	710	31
Geheel Zeeland . .	52	335	643	787	818	2635	27	198	421	540	524	1710	304	4649	388
2de district	159	1538	2588	3073	3186	10544	105	904	1711	2159	2182	7061	2172	19777	1937
Delft	5	92	207	233	220	757	2	63	115	121	116	417	127	1301	108
Dordrecht	5	197	301	334	320	1157	3	89	149	212	224	677	134	1968	117
Maassluis.	4	39	67	72	80	262	—	10	21	33	39	103	34	399	25
Ridderkerk	26	80	82	128	102	418	6	24	52	53	49	184	13	615	140
Rotterdam	89	1272	2382	2796	2932	9471	62	1063	2041	2376	2387	7929	1665	19065	216
Schiedam	28	140	233	277	331	1009	7	104	178	206	217	712	101	1822	200
Sliedrecht	12	49	83	91	86	321	—	2	4	10	14	30	3	354	18
Vlaardingen.	29	130	198	208	237	802	6	50	82	185	260	583	198	1583	57
Zwijndrecht.	9	41	54	63	70	237	6	31	28	44	37	146	10	393	26
3de district	309	2438	4241	4896	5142	17026	111	1546	2866	3497	3585	11605	2441	31072	1520
Gorinchem	—	32	47	81	60	220	—	13	20	46	56	135	23	378	41
Gouda	16	151	213	234	211	825	7	125	148	192	179	651	95	1571	83
's-Gravenhage . . .	20	575	1045	1276	1375	4291	15	378	879	1084	1183	3539	976	8806	75
Katwijk	11	51	71	82	63	278	12	49	57	56	46	220	158	656	1
Leerdam	5	61	72	92	100	330	—	8	25	29	34	96	5	431	99
Leiden	18	228	374	409	437	1466	29	249	317	360	402	1357	—	2823	151
Woerden.	5	14	5	5	3	32	7	9	5	—	—	21	—	53	3
Zwammerdam	1	7	7	6	15	36	—	1	—	1	2	4	—	40	7
Zuid-Holland (4de district).	170	1638	2561	2955	3091	10415	112	1029	1744	2060	2213	7158	1725	19298	1656
Amersfoort	—	77	121	149	136	483	2	33	70	78	78	261	70	814	14
Utrecht	6	285	588	719	685	2283	1	186	416	487	487	1577	193	4053	145
Veenendaal	13	58	47	64	56	238	21	41	50	65	40	217	48	503	165
Zeist	—	21	77	58	81	237	—	13	37	50	44	144	—	381	236
Geheel Utrecht. . . .	67	713	1195	1481	1507	4963	54	367	755	881	873	2930	586	8479	1388
4e district	237	2351	3756	4436	4598	15378	166	1396	2499	2941	3086	10088	2311	27777	3044
Amsterdam	39	1208	2513	3053	3123	9936	36	1476	2614	3144	3221	10491	2291	22718	365
5e district	43	1284	2649	3259	3319	10554	37	1521	2707	3281	3349	10895	2315	23764	2215
Alkmaar	2	40	81	148	132	403	—	15	36	76	71	198	68	669	31
Beverwijk	—	35	29	59	46	169	—	19	28	39	43	129	69	367	202
Bussum	—	26	47	69	70	212	—	12	26	49	36	123	36	371	138

Gebied.	Aantal arbeidskaarten.														
	Afgegeven.														Mede-ondertekend
	Jongens.						Meisjes.						Gehuwde vrouwen.	Totaal.	
	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	Totaal.	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	Totaal.			
Enkhuizen	7	25	37	53	56	178	2	20	30	38	28	118	13	309	—
Haarlem	2	122	285	371	408	1188	5	85	198	244	290	822	195	2205	441
Helder	1	42	107	107	125	382	3	50	127	135	154	469	53	904	2
Hilversum	6	97	168	229	217	717	1	30	91	105	159	386	75	1178	49
Hoorn	3	35	49	62	60	209	3	27	38	50	52	170	44	423	11
Huizen	—	27	38	43	35	143	—	1	1	7	16	25	153	321	—
Schoten	2	30	71	67	78	248	5	27	43	43	56	174	23	445	154
Velsen	1	60	109	156	144	470	2	22	52	81	81	238	60	768	18
Weesp	—	12	35	34	43	124	1	14	17	27	35	94	6	224	15
Wormerveer	—	29	11	1	1	42	—	—	6	5	3	14	3	59	90
Zaandam	—	78	140	191	191	600	—	23	65	118	127	333	9	942	346
6e district	56	952	1750	2267	2297	7322	33	465	1012	1333	1516	4359	1290	12971	2859
Apeldoorn	9	78	191	240	259	777	6	93	154	180	178	611	388	1776	67
Arnhem	1	137	294	359	382	1173	—	130	259	309	298	996	397	2566	87
Brummen	4	11	31	47	58	151	—	10	22	33	36	101	20	272	35
Culemborg	—	48	70	75	86	279	2	12	28	25	32	99	11	389	4
Ede	10	31	52	61	68	222	16	30	23	47	44	160	—	382	12
Epe	2	25	25	44	45	141	—	7	20	26	23	76	29	246	4
Gendringen	9	31	30	56	58	184	—	3	5	9	18	35	4	223	48
Nijmegen	10	146	310	417	408	1291	11	127	248	268	320	974	178	2443	40
Renkum	2	32	44	60	67	205	3	22	42	41	38	146	63	414	17
Rheden	1	37	81	122	129	370	2	23	51	44	65	185	134	689	76
Tiel	4	35	88	90	86	303	3	18	33	47	75	176	14	493	38
Ubbergen	5	11	16	11	43	86	1	28	19	51	40	139	85	310	31
Voorst	1	14	26	46	69	156	1	12	7	16	29	65	—	221	13
Wageningen	11	60	78	61	80	290	2	6	14	37	38	97	46	433	48
Winterswijk	—	30	44	69	68	211	—	24	58	57	79	218	278	707	21
Zutphen	1	27	58	60	81	227	3	31	55	48	60	197	15	439	62
7e district	121	1320	2478	3090	3356	10365	74	813	1476	1798	1981	6142	2443	18950	1473
Almelo	—	78	182	231	209	700	—	121	195	218	247	781	591	2072	145
Borne	9	29	43	47	39	167	10	13	32	38	40	133	81	381	78
Deventer	—	100	151	177	179	607	—	47	87	116	150	400	293	1300	92
Enschede	2	147	288	383	373	1193	4	189	331	381	408	1313	1480	3986	1388
Hardenberg (Ambt)	2	14	28	33	40	117	—	11	14	21	27	73	333	523	38
Hellendoorn	30	57	87	69	84	327	12	48	60	71	70	261	261	849	140
Hengelo (O.)	2	124	168	205	199	698	2	103	164	170	165	604	170	1472	144
Kampen	21	110	115	182	144	572	2	44	79	97	104	326	54	952	54
Lonneker	2	84	174	193	171	624	8	57	164	195	180	604	514	1742	447
Oldenzaal	—	40	55	63	49	207	—	28	39	52	62	181	196	584	145

Gebied.	Aantal arbeidskaarten.														
	Afgegeven.														Mede-onderteekend.
	Jongens.						Meisjes.						Gehuwde vrouwen.	Totaal.	
	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	Totaal.	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	Totaal.			
Rijssen	—	10	33	63	51	157	—	3	18	29	46	96	174	427	20
Vriezenveen.	—	13	26	36	60	135	—	27	46	47	60	180	186	501	68
Wierden	8	24	56	66	65	219	8	40	27	35	51	161	41	421	69
Zwolle	11	101	139	185	207	643	2	52	122	131	157	464	119	1226	107
8e District	120	1179	2044	2446	2536	8325	60	921	1663	1970	2133	6747	4918	19990	3282
Groningen	98	160	340	380	405	1383	21	181	258	323	355	1138	555	3076	67
Hoogezand	9	30	51	70	64	224	2	23	41	34	44	144	62	430	144
Onstwedde	3	30	42	66	62	203	2	32	50	56	71	211	116	530	68
Veendam.	6	30	53	69	80	238	5	31	45	71	63	215	25	478	91
Winschoten.	2	21	48	77	67	215	—	10	25	39	34	108	39	362	49
Geheel Groningen. . .	182	570	953	1254	1283	4242	69	443	710	905	1003	3130	1255	8627	1083
Harlingen	6	42	74	59	67	248	3	34	56	50	66	209	245	702	95
Leeuwarden.	—	70	137	194	188	589	1	46	128	149	184	508	104	1201	126
Sneek.	6	38	67	70	59	240	—	8	37	33	48	126	4	370	18
Weststellingwerf . . .	—	19	56	77	86	238	—	3	15	21	20	59	20	317	23
Geheel Friesland . . .	55	489	893	1086	1225	3748	29	229	557	672	778	2265	709	6722	943
Assen.	—	24	46	50	55	175	—	7	23	21	44	95	31	301	23
Borger	3	15	28	52	52	150	2	11	21	30	41	105	99	354	142
Emmen	7	82	157	211	220	677	3	26	109	163	201	502	2234	3413	110
Hoogeveen	—	34	59	59	67	219	—	4	10	20	32	66	103	388	32
Meppel	—	28	56	61	78	223	—	11	36	48	43	138	73	434	27
Odoorn	—	6	33	41	47	127	1	10	22	36	51	120	542	789	50
Geheel Drenthe . . .	20	294	580	749	817	2460	11	122	309	473	598	1513	3519	7492	818
9e district	257	1353	2426	3089	3325	10450	109	794	1576	2050	2379	6908	5483	22841	2844
Het Rijk 1917. . . .	1592	13743	23749	28672	29863	97619	846	9273	16827	20481	21726	69153	25764	192536	24373
„ „ 1916.	2074	15230	25172	27965	28454	98895	1213	10028	17129	19346	19755	67471	23196	189562	25386
„ „ 1915.	1956	14625	23740	26418	29679	96418	1033	9277	15512	17950	20225	63997	19941	180356	24161

Staat 7.

OVERZICHT van de processen verbaal, opgemaakt in 1917

Gebied, waar de overtredingen werden geconstateerd.	Werkzaamheden in een werkplaats.				L O O P -			
	Arbeidsinspectie.	Gemeentepolitie.	Rijksveldwacht.	Koninklijke Marechaussée.	Broodbezorgen.			
					Arbeidsinspectie.	Gemeentepolitie.	Rijksveldwacht.	Koninklijke Marechaussée.
1e District.	3	—	—	2	—	—	—	1
Vlissingen.	—	2	—	—	—	—	—	—
Tilburg.	2	—	—	—	1	—	—	—
Breda	—	—	—	—	—	—	—	—
Overig 2e District.	21	—	—	1	4	—	—	—
Rotterdam.	1	3	—	—	—	5	—	—
Delft.	—	—	1	—	—	—	—	—
Dordrecht	—	—	—	—	—	1	—	—
Schiedam	—	1	—	—	—	1	—	—
Overig 3e District.	—	—	—	—	—	—	1	—
's-Gravenhage	2	6	—	—	2	1	—	—
Gouda	3	—	—	—	—	2	—	—
Overig Z. Holland 4e District.	13	2	6	—	—	—	—	—
Utrecht (Stad)	—	3	—	—	—	—	—	—
Amersfoort	—	3	—	—	—	—	—	—
Overig deel provincie Utrecht.	—	—	3	—	1	—	—	—
Amsterdam	20	12	—	—	—	7	—	—
Overig 5e District.	2	—	1	—	—	—	—	—
Haarlem	—	4	—	—	1	10	—	—
Zaandam	—	1	2	—	—	—	—	—
Overig 6e District.	1	2	—	—	—	1	2	—
Apeldoorn.	—	1	—	—	—	2	—	—
Arnhem	1	—	—	—	—	—	—	—
Harderwijk	—	5	—	—	—	—	—	—
Overig 7e District.	7	4	2	—	—	3	—	2
Deventer	—	2	—	—	—	—	—	—
Enschede	2	2	—	—	—	—	—	—
Zwolle	2	—	—	—	—	3	—	—
Overig 8e District.	2	2	10	3	—	2	—	2
Groningen (Stad)	1	1	—	—	—	2	—	—
Leeuwarden	3	—	—	—	—	4	—	2
Overig 9e District.	32 ²⁾	1	—	13	3	—	2	8
Totaal 1917	118	57	25	19	12	44	5	15
„ 1916	98	81	22	23	38	108	13	9

1) Opgemaakt in vereeniging met gem. Politie.

2) Waarvan 1 P. V. opgemaakt in vereeniging met Marechaussée.

voor overtreding van artikel 4 der Arbeidswet 1911.

WERK.												Verschillende andere werkzaamheden.				T O T A A L.
Melkbezorgen.				Courantbezorgen.				Voor div. andere bedrijven.								
Arbeidsinspectie.	Gemeentepolitie.	Rijksveldwacht.	Koninklijke Marechaussée.	Arbeidsinspectie.	Gemeentepolitie.	Rijksveldwacht.	Koninklijke Marechaussée.	Arbeidsinspectie.	Gemeentepolitie.	Rijksveldwacht.	Koninklijke Marechaussée.	Arbeidsinspectie.	Gemeentepolitie.	Rijksveldwacht.	Koninklijke Marechaussée.	
—	—	—	—	1	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	2	11
—	2	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	6
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
—	—	—	—	2	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	4
—	—	—	—	3	—	—	—	6	2	—	—	1	6	—	—	44
—	3	—	—	—	3	—	—	—	12	—	—	—	2	—	—	29
—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	2
—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	3
—	—	1	—	—	2	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	7
—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	3
4	7	—	—	1	4	—	—	—	33	—	—	2	2	—	—	64
—	—	—	—	2	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	11
—	—	1 ¹⁾	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	3	4	—	30
—	1	—	—	11	—	—	—	—	—	—	—	1	3	—	—	19
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	5
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	5
1	21	—	—	—	—	—	—	2	6	—	—	1	3	—	—	73
—	2	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	7
—	5	—	—	—	1	1	—	—	7	1	—	—	—	—	—	30
—	7	—	—	—	—	—	—	1	8	3	—	—	1	—	—	23
—	2	—	—	—	1	—	—	1	6	—	—	—	3	—	—	19
1	2	—	—	1	3	—	—	—	5	—	—	—	1	—	—	16
2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6
—	—	—	—	—	—	1	—	—	4	1	—	—	—	—	—	24
—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	4
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	7
—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	1	—	—	10
—	—	—	—	1	2	—	—	—	2	—	2	—	—	—	1	29
—	—	—	—	1	—	—	—	1	9	—	—	—	—	—	—	15
—	2	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	14
—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	1	2	—	1	7	9	81
8	54	2	—	23	18	3	—	20	112	6	4	6	33	11	12	607
11	76	—	—	14	40	4	—	24	259	11	3	18	46	26	23	947

Staat 8a.

OVERZICHT van de gedurende het jaar 1917, door de Arbeidsinspectie, Rijks- en Gemeentepolitie opgemaakte processen-verbaal, wegens overtreding van artikel 6 der Arbeidswet 1911, gerangschikt naar de bedrijven, waarin de overtredingen werden geconstateerd.

Bedrijfsgroep.	BEDRIJVEN.	1ste district.	2de district.	3de district.	4de district.	5de district.	6de district.	7de district.	8ste district.	9de district.	Het Rijk.
I.	Buizenfabriek	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
	Steenfabriek	1	1	—	—	—	—	—	—	—	2
III.	Drukkerij	—	1	1	—	3	1	1	1	1	9
	Fotografisch atelier	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
IV.	Behangerij en (of) Stof- feerderij	—	1	—	—	—	—	—	1	—	2
	Bouwbedrijf	—	2	—	—	—	—	1	—	—	3
	Lood- en zinkwerkerij of loodgieterij	—	—	—	—	1	1	—	—	—	2
	Timmerbedrijf	—	—	3	2	1	1	1	—	—	8
	Schildersbedrijf	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
V.	Drogisterij	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
VI.	Eikschillerij of teenschillerij	—	—	—	—	—	—	—	2	8	10
	Houtzagerij	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
	Kistenmakerij	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
	Klompenmakerij	—	2	—	1	—	—	1	1	—	5
	Duigenzagerij	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
	Kuiperij	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
	Mandenmakerij	—	2	—	—	—	—	4	—	—	6
	Meubelmakerij	—	—	1	2	3	—	1	—	—	7
	Stoelenfabriek	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
	Krattenzagerij	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
VII.	Bleekerij	—	—	—	—	—	4	—	—	—	4
	Bontwerkerij	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
	Confectiefabriek	2	—	—	—	—	—	—	1	—	3
	Dameshoedenatelier	—	1	2	—	3	—	1	—	—	7
	Kousen- en handschoen- makerij	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
	Hoedenfabriek	1	—	—	—	—	—	—	—	1	2
	Kleermakerij	—	—	3	1	8	1	1	3	1	18
	Naaistersatelier	1	3	3	4	1	—	—	—	1	13

Bedrijfsgroep.	BEDRIJVEN.	1ste district.	2de district.	3de district.	4de district.	5de district.	6de district.	7de district.	8ste district.	9de district.	Het Rijk.
	Chemische wasscherij en ververij	—	1	—	—	—	2	—	—	—	3
	Wasscherij en (of) Strijk-inrichting	—	3	2	6	10	5	2	1	2	31
	Waschgoedsorteerderij . .	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
IX.	Schoenfabriek (-makerij) .	1	4	2	4	1	2	1	—	—	15
	Lederfabriek.	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
X.	Veenderij.	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2
XI.	Goudsmederij	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
	Koperslagerij of -gieterij .	—	—	—	—	1	—	1	—	3	5
	Smederij	1	1	1	2	—	2	4	3	—	14
	Radiatorenfabriek.	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
XII.	Horlogemakerij	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
	Machineherstelplaats . . .	—	2	—	—	1	—	—	—	—	3
	Rijwielherstelplaats . . .	—	—	—	—	—	2	—	3	—	5
XIII.	Rijtuigfabriek of wagenmakerij.	—	—	—	2	—	—	—	—	—	2
	Scheepswerf.	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
XIV.	Boekbinderij.	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
	Cartonnagefabriek.	—	—	1	—	1	—	—	—	—	2
	Fabriek van reclameartikelen	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
XV ^a .	Vlasfabriek	—	3	—	—	—	—	—	—	1	4
XV ^b .	Wollenstoffenfabriek . . .	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
	Zakkenherstelplaats . . .	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
XVII ^a .	Brood-, koek-, (biscuit), beschuit en banketbakkerij (al of niet gecombineerd)	5	7	18	13	3	7	7	9	16	85
XVII ^b .	Graanmalerij	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
XVII ^c .	Zuivelfabriek	1	—	—	—	2	—	—	1	3	7
XVII ^d .	Sigarenfabriek of -makerij.	—	1	—	—	1	1	—	—	—	3
	Sigarettenfabriek	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1

Bedrijfsgroep.	BEDRIJVEN.	1ste district.	2de district.	3de district.	4de district.	5de district.	6de district.	7de district.	8ste district.	9de district.	Het Rijk.
XVIIc.	Limonadefabriek	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
	Bierbrouwerij of -bottelarij.	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
	Chocoladefabriek	—	—	1	—	—	—	—	—	1	2
	Jamfabriek	—	—	—	—	—	—	2	—	—	2
	Vruchtensappenfabriek . . .	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
	Groentendrogerij of -inma- kerij.	2	2	5	1	—	1	—	—	4	15
	Haringinmakerij	—	—	2	—	—	—	—	—	—	2
	Fabriek van koffieextract .	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
	Mineraalwaterfabriek. . . .	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
	Mosseleninmakerij, -kokerij of -pellerij	—	2	—	—	—	—	—	—	—	2
	Oesterwerkplaats	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
	Poeliersbedrijf	—	—	1	—	1	—	—	2	—	4
	Suikerfabriek	—	2	—	—	—	—	—	—	—	2
	Suikerwerkerij	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
	Peperverpakkerij	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
	Vischbakkerij	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
	Vleeschhouwerij	2	5	5	12	1	14	5	3	9	56
	Roomijsmakerij	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
	Tot geen der 17 Nijverheids- groepen behoorende:										
	Schipper	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
	Barbier	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
	Totaal 1917 . . .	17	54	55	53	47	51	37	35	54	403
	„ 1916 . . .	35	102	111	123	51	87	58	56	79	702

Staat 86.

OVERZICHT van de wegens overtreding van artikel 6 der
Arbeidswet 1911 opgemaakte processen-verbaal, naar
de districten en de verbalisanten.

Processen-verbaal opgemaakt door:	1ste district.	2de district.	3de district.	4de district.	5de district.	6de district.	7de district.	8ste district.	9de district.	Het Rijk.
Arbeidsinspectie	3	20	3	8	20	3	4	3	9	73
Gemeentepolitie	—	13	50	39	27	44	18	10	16	217
Rijksveldwacht.	1	8	2	6	—	4	8	7	9	45
Koninklijke Marechaus- sée	13	13	—	—	—	—	7	15	20	68
Totaal 1917	17	54	55	53	47	51	37	35	54	403
„ 1916	35	102	111	123	51	87	58	56	79	702

ALPHABETISCHE KLAPPER.

Acetyleentoestellen.

Bestrijding van het gevaar van —. 144.

Doodelijk ongeval met een „Sirius”-apparaat. 144

Explosiegeval met ernstige oogverwonding. 145.

Geëischte maatregelen ten aanzien van het acetyleenapparaat in een smederij. 145.

Ongevallen door —. 174, 197.

Phosphorvergiftiging bij een ketellasscher met acetyleen-zuurstofvlam. 340.

Afvalwater. (Zie onder Waterverontreiniging.)

Amarilsteen.

Ongevallen door —. 197.

Ammunitiefabrieken.

Bereiding en verwerking van Trinitro-toluol (bijgenaamd Trotyl) in —. 336.

Analfabetisme.

Eenige mededeelingen omtrent achterlijkheid en — onder de jeugdige veroordeelden, in verband met schoolverzuim. 54.

Aniline.

—, bereid in een chemische fabriek hier te lande. 335.

— in accelereen in de rubberfabricage. 335.

— kleurstofgebruik in een mandenfabriek. 339.

— kleurstofgebruik voor schrijfmachinelinten. 340.

Arbeidsduur en arbeidstijd.

Naleving der bepalingen betreffende —. 79.

Lange werktijden in een fabriek van gummi-hakken. 91.

Mededeelingen omtrent de werktijden in verschillende industrieën. 237 e. v.

Invloed van den oorlogstoestand op —. 237.

Overzichten der werktijden van beschermd en onbeschermd personeel in alle fabrieken in het 5de district (Amsterdam) met 25 of meer personen. 238 e. v.

— in de textielindustrie in Overijsel. 246.

— op de scheepswerven in het 3de district (Rotterdam). 243.

— in sigarenfabrieken in het 2de district (Breda).

Lange werktijden van thuiswerkende sigarenmakers. 292.

Arbeidsinspectie.

Terugkeer van de — tot haar normale taak. 1, 15.

Samenstelling van het personeel der —. 3—6.

Uitbreiding en mutaties van het personeel der —. 6—10.

Invloed der bijzondere tijdsomstandigheden op het inspectiebezoek. 15.

Inspectie van alle groentendrogerijen en — inmakerijen, in samenwerking met de Inspecteurs van de Volksgezondheid. 16.

Arbeidskaarten.

Afgifte van — voor 12-jarige kinderen. 53, 54.

Onvoldoendheid van de waarschuwing, voorkomende op de achterzijde der —. 53.

Aantal opgemaakte processen-verbaal wegens het ontbreken van een arbeidskaart. 106.

Arbeidslijsten.

Naleving der bepalingen betreffende —. 108.

Verleende vrijstellingen betreffende —. 109.

Arbeidswet 1911.

Naleving van artikel 4 juncto art. 22, 4e lid, 51.

" " " 5. 56.

" " " 6. 77.

" " " 7. 90.

" " " 8. 104.

" " " 9. 104.

" " " 10. 105.

" " " 12. 105.

" " " 13. 106.

" " " 21, 1e lid. 109.

" " " 22. 52, 53, 54.

" " " 28. 109.

Ernstige overtreding van de — door een graanhandelaar te Steenberg, die door vrouwen in zijn graanpakhuis peulvruchten liet lezen. 63.

Moeilijkheid, om bij avondcontrôles overtredingen van de — te constateeren. 81.

Naleving van de — in het veenderijbedrijf. 369.

" " " — in de eikschillerij. 375, 376.

Arbitrage.

— van den Directeur-Generaal van den Arbeid in een aantal loongeschillen. 14, 414 e. v.

Asphaltfabriek.

Uitgebracht advies inzake op te leggen voorwaarden voor een uit te breiden —, ter voorkoming van den hinder der naphthaline- en teeroliedampen. 357.

„Astra”, Spiritusfabriek. (Zie onder Spiritusfabriek).

Badinrichtingen. (Zie onder Wasch- en Badgelegenheden).**Bakkerijen.**

Eigenaardige moeilijkheden ten aanzien van de vervolging van een proces-verbaal, opgemaakt tegen een bakker, wegens overtreding van art 6 A.W. 81.

Mededeelingen inzake tot stand gekomen plaatselijke verordeningen en regelingen tot het tegengaan, beperken of afschaffen van den nacht-arbeid in —. 256—268.

Bedwelming of verstikking.

Ongevallen door —. 176.

Benzine.

Aanleggen benzinebewaarplaatsen bij een tweetal fabrieken. 114.

Verleende tijdelijke vrijstelling van de wettelijke bepalingen voor een benzinebergplaats. 114.

Verspreiding van benzoldamp in een drukkerij waar plaatwerk werd gedrukt. 133.

Benzolmisbruik in een chromo-rotogravurefabriek. 334.

Benzolvergiftiging in een werkplaats voor militaire gasmakers. 335.

Benzolgebruik in een fabriek voor fietsbanden. 335.

Benzol. (Zie onder Benzine).**Beroepswet.**

Werkzaamheden der Arbeidsinspectie in verband met de —. 48.

Beroepsziekten.

Aangifte van —. 109, 324 e. v.

Het voorkomen van. — 148.

Mededeelingen omtrent diverse gevallen van —. 331 e. v.

Beveiligingen.

Invloed der hooge prijzen en schaarschte van materialen op de beveiliging van machines en drijfwerk. 133.

Mededeelingen omtrent — van diverse werktuigen enz. 133—145.

Onvoldoend gebruik van — bij houtbewerkingsmachines. 134.

Beschrijving van een drietal nieuwe beveiligingen voor rotatiedrukpersen (met teekeningen en foto). 139, 141.

Beveiliging van een draadtremkbank (met foto). 141.

” ” papieruitstampmachines (met foto). 141.

” ” boekenhechtmachines (id.). 142.

” ” snijboonenmolens. 142.

Niet gebruiken veiligheidsbrillen door de arbeiders. 142, 196.

Bierbrouwerij.

Verbetering der kunstverlichting in een groote —. 113.

Bontwerkerijen.

Mededeelingen omtrent de — in Amsterdam. 65.

Boormachines en draaibanken.

Ongevallen aan. — 195.

Bouwbedrijf.

Ongevallen in het —. 185.

Bouwwerken.

Arbeid van personen beneden 14 jaar op gevaarlijke —. 58.

Ondoelmatische constructie van ladders, op een bouwwerk in gebruik. 61.

Veelvuldige overtreding van art. 6 A. W. door bouwondernemers. 81.

Afwezigheid of onvoldoendheid van beschuttingen op —. 185.

Brand.

Geëischte maatregelen ter voorkoming van —. 114.

Bemoeiingen der Arbeidsinspectie inzake de brandontvluchting. 114.

— in een zakkenfabriek en daarbij gebleken noodzakelijkheid van een nooduitgang. 114.

Practische gemeenschappelijke brandontvluchting voor een tweetal aan elkaar belendende fabrieken. 115.

Brikettenfabriek.

Gegeven omvangrijke voorschriften inzake stof- en nevelbestrijding in een —. 128.

Pekstof in briketfabrieken. 341—344.

Buitenlandsche reis.

— van den Inspecteur der 1ste klasse C. J. P. ZAALBERG, met den Medisch-Adviseur der Rijksverzekeringsbank, ter bestudeering van de weder tewerkstelling van verminkten. 15.

Caissonwet.

Werkzaamheden in verband met de —. 49.

Geneeskundig onderzoek van caissonarbeiders. 323.

Centrifuges.

Ongevallen door —. 193.

Certificaten van oorsprong.

Werkzaamheden der Arbeidsinspectie in verband met de afgifte van —. 379.

Cirkelzagen.

Doelmatige beschuttingen voor diverse — (met teekeningen en foto's). 134, 135.

Ongevallen door —. 167.

Compressoren.

Ongevallen door —. 164.

Confectiefabriek.

Arbeid van meisjes in een — op een *plat* waarover een scherm was gespannen. 122.

Ongeval aan een snijmachine in een —. 193.

Crisiswerkzaamheden. (Zie onder Oorlogscrisis).

Dakbeschieting.

Mededeelingen omtrent —. 122.

Dampen, gassen en stof (schadelijke).

Mededeelingen betreffende de bestrijding van —. 127 e. v.

Doelmatige dampafvoer in een fittingfabriek (met teekening). 129.

Electrische verwarming der soldeerdoppen in de diamantindustrie (met foto's). 132.

Verschrikkelijke stofatmosfeer in vele malerijen. 128.

Verspreiding van zeer schadelijke dampen boven de indamppannen in een groote chemische fabriek. 131.

Verspreiding van benzoldampen in een drukkerij waar plaatwerk werd gedrukt. 133.

Ernstig geval van vergiftiging door nitreuse dampen. 192.

Vergiftiging door nitreuse dampen. 332.

Stof van veeren en kapok in een fabriek van veeren- en kapokbereiding. 341.

Invloed van vergiftige gassen in een Vet- en Blau-gasfabriek. 345.

Uitgebrachte adviezen inzake rookbestrijding, door de vereeniging tot bevordering van rookvrij stoken. 355.

Wijziging der statuten en uitbreiding van het arbeidsveld der voormelde vereeniging. 357.

Degelpersen.

Onvoldoend beschutte — in drukkerijen. 60.

Ongevallen met —. 181.

Diamantindustrie.

Maatregelen tot het verkrijgen eener tochtvrije ventilatie in diamantslijperijen. 127.

Electische verwarming der soldeerdoppen in de —. 132.

Waschgelegenheden in de —. 148.

Wettelijke aansprakelijkheid van een molenverhuurder voor de naleving der Veiligheidswet. 148.

Concentratie diamantslijperijen, met het oog op de kolenbesparing. 384.

Distilleerketels.

Twee ernstige ontploffingen van — in een chemische fabriek. 186—192.

Drinkwater.

Verstrekken van goed —. 149.

Drijfwerk.

Ongevallen door —. 164.

Druk- en bindwerk.

Onderzoek naar de arbeidsvoorwaarden bij firma's, die voor de levering van — aan het Rijk in aanmerking kwamen, doch niet aan de collectieve arbeidsovereenkomsten in hun bedrijf gebonden waren. 15.

Drukkerijen.

Naleving der bepalingen van het Arbeidsbesluit in —. 66.

Reiniging van zetkasten in —. 128.

Naleving der bepalingen betreffende het verschaffen van een schoon overkleed in de — te Amsterdam. 148.

Ongevallen in —. 181—185.

Geneeskundig onderzoek van beschermd drukkerspersoneel 312 e. v.

Drijfwerk.

Arbeid van jeugdige personen aan in beweging zijn —. 59.

Economischen toestand.

Onderzoekingen der Arbeidsinspectie naar den —. 386.

Eerste hulp bij ongevallen. (Zie ook onder Verbandcursussen).

Oprichting van een bond van Eerste Hulp bij Ongevallen Vereenigingen te Rotterdam. 50.

Het verschaffen van — in fabrieken en werkplaatsen. 148.

Eikschillerijen.

Mededeelingen omtrent het eikschillen. 374 e. v.

Electriciteit.

Overzichten der door den Electrotechnisch-Ingenieur bezochte electrische installaties. 38.

Toepassing electrische strijkijzers in verschillende bedrijven. 131.

Overzichten der door den Electrotechnisch-Ingenieur gestelde eischen voor electrische installaties. 146, 147.

Ongevallen door —. 178—180.

Emaline.

Gebruik van — in afgesloten ruimten. 340.

Felsmachines.

Ongevallen aan —. 195.

Fittingfabriek.

Doelmatige afvoer van dampen, ontstaan bij het schoonbeitsen van koperen voorwerpen, in een — (met teekening). 129.

Fraisbanken.

Ongevallen door —. 172.

Gasfabriek.

Invloed van vergiftige gassen in een Vet- en Blau-gasfabriek. 345.

Gassen (schadelijke). (Zie onder Dampen, gassen en stóf).

Giftbedrijven.

Arbeid van beschermde personen in de z. g. —. 66.

Glasfabrieken.

Zeer doelmatige ventilatie van een nieuwe glasfabriek der N. V. Philips Gloeilampenfabrieken. 124.

Groentendrogerijen en -inmakerijen.

Inspectie van alle — in samenwerking met de Inspecteurs van de Volksgezondheid. 16.

Verrichten van overwerk *zonder vergunning* in 2 groenteninmakerijen. 85, 89.

Onvoldoende verlichting in vele —. 113.

Onaangename atmosfeer in — en bestrijding daarvan. 128.

Minder gunstige toestand der —. 237.

Haar, loshangend.

Arbeid van meisjes met — aan in beweging zijnde machines. 59.

Handschoenenfabriek.

Ongeval aan een lintsnijmachine in een —. 193.

Haringspeten.

Geneeskundig onderzoek van haringspeetsters. 295.

Mededeelingen omtrent het — en de naleving van het Speetbesluit.
363 e.v.

Hennephekelarijen.

Geneeskundig onderzoek van beschermd personeel in de —. 301.

Hinderwet.

Oplossing van scheikundige vragen bij de behandeling van beroepen,
ingesteld krachtens de —. 39.

Werkzaamheden der Arbeidsinspectie in verband met de —. 39.

Achteruitgang in het aantal verleende Hinderwetvergunningen. 39.

Opgaaf der voornaamste nieuw gevestigde en der belangrijkste uitge-
breide industrieën. 40, 46.

Onvoldoende uitvoering der — door tal van gemeentebesturen. 46.

Advies inzake op te leggen voorwaarden voor een uit te breiden asfalt-
fabriek. 357.

Idem voor een op te richten traankokerij. 358.

Advies van den Centralen-Gezondheidsraad omtrent de toelaatbaarheid
van kleine lompen- en beenderenbewaarplaatsen in de bebouwde kom-
men der gemeenten. 361.

Voorwaarden, verbonden aan een in hooger beroep verleende vergunning
tot oprichting eener inrichting tot het bewaren van afval. 361.

Mededeelingen omtrent hooger beroep van de directie der Spiritusfabriek
„Astra”, te Jutphaas, tegen de haar voor een proeftijd van 1 jaar
verleende Hinderwetvergunning. 360.

Hoedenfabriek.

Zeer hooge temperatuur in de droogkamer van een stroo- en vilthoeden-
fabriek. 123.

Hinderlijke damp bij het lakken van stroohoeden in een —. 131.

Houtbewerkingsinrichtingen. (Zie ook onder Cirkelzagen).

Onvoldoend gebruik van beveiligingsmiddelen bij houtbewerkings-
machines. 134.

Huidziekten.

Mededeelingen omtrent —. 332—334.

Huisindustrie.

- Resultaten van een onderzoek naar het thuiswerken van sigarenmakers te Kampen. 67, 68.
Garnalen- en mosselpellen in huisarbeid. 273.
Groentenschoonmaken in huisarbeid. 278.
Vervaardigen van vuurmakers in huisarbeid. 290.
Sigarenmaken en tabaksstrippen in huisarbeid. 291.
Verpakken van bouillonblokjes in huisarbeid. 292.
Knoopen en boeten van vischnetten in huisarbeid. 293.

Industrie.

- Achteruitgang in de industriële ontwikkeling. 39, 40.
Ongunstige toestand voor vele fabrieksondernemingen. 40, 237.
Mededeelingen omtrent den toestand der — 390 e.v.
Mededeelingen en statistieken betreffende het aantal personen, werkzaam in fabrieken met 25 en meer arbeiders op 1 Mei 1918.

Kalkbranderijen.

- Beschermingsmiddelen bij den arbeid in de ovens eener kalkbranderij. 144.
Sterke achteruitgang in den toestand der —. 237.

Kantoorbedienden.

- Onderzoek naar de arbeidsvoorwaarden van —. 13.

Kantrechtzaagbanken.

- Ongevallen door —. 170.

Kapok- en veerenzuiveringsinrichting.

- Werken bij te hooge temperatuur in een —. 62.
Stof van veeren en kapok in een —. 341.

Katoenverbruik.

- Ingesteld onderzoek naar het — in de industrie. 385.

Keramische industrie.

- Naleving der bepalingen van het Arbeidsbesluit in de —. 77.
Geneeskundig onderzoek van vrouwen, werkzaam in de —. 298.

Keuringen, geneeskundige.

- Geneeskundigen, aangewezen voor het verrichten van —. 11.
— van haringspeetsters 295.
— van arbeidsters in steenfabrieken 297.
— van vrouwen in de keramische industrie 298.
— van beschermd personeel in handvlasserijen en hennephekelarijen 301.
— van jeugdige personen werkzaam in de textielindustrie 305.
— van beschermd drukkerspersoneel 312.
— van steenhouders 318.
— van caissonarbeiders 323.
Diverse — 334 — 345, 350.
— van personeel werkzaam in de loodwitfabrieken 346.

Kinderarbeid.

- Mededeelingen omtrent — 51 e.v. (Zie ook onder Arbeidswet, art. 5).
Schoolverzuim wegens verrichten van bedrijfsarbeid door kinderen 52.
Toestaan van „tuinbouwverlof” aan leerplichtige kinderen voor het afhalen van boonen. 52.
Bedrijfsarbeid van 12- en 13-jarige kinderen 54.
— bij het schoonmaken van groenten en het pellen van mosselen 52.
Onjuiste opvatting van een schoolopziener omtrent het eindigen der leer-
verplichting. 52.
Toename van — in de veenderij. 370.
— in de eikschillerijen 376.

Klachten.

- Algemeene opmerkingen omtrent ingekomen —. 30.
Anonieme —. 30.
— ingediend met de bedoeling om den betrokken werkgever onaange-
naam te zijn. 30.
Ongegrond of slechts ten deele gegrond bevonden — 30.
Overzicht der ingekomen — 31.
Uitslag van de behandeling der —. 37.

Kleedkamers en Kleederbergplaatsen.

- Mededeelingen omtrent —. 116.

Klompen.

- Onderzoek naar de prijsverhoogingen van —. 386.

Kneed- en mengmachines.

- Ongevallen door —. 173.

Koffiehuis- en Hotelbedienden.

- Onderzoek naar de werktijden van —. 13.

Kolendistributie.

- Werkzaamheden der Arbeidsinspectie in verband met de —. 380 e. v.

Kookcursussen.

- Mededeelingen omtrent — voor fabrieksarbeidsters. 408 e. v.

Leerlooierijen.

- Ongevallen in —. 193.

Lieren.

- Ongevallen door —. 167.

Liften.

- Doodelijk ongeval, overkomen aan een 13-jarigen jongen, werkzaam bij
het drijfwerk der lift in een schoenfabriek. 60.
Beveiliging van —. 143.
Harmonicahekken voor de afsluiting van de liftkooi. 143.
Ongevallen door —. 166.

Lintzagen.

- Ongevallen door —. 170.

Lompensorteerderijen.

Naleving van het verbod om lompen te sorteeren enz. voor personen beneden 16 jaar. 57.

Onvoldoende of geen verwarming in een aantal lompensorteerderijen in Noord-Brabant. 61.

Treurige toestanden in kleine —. 63.

Advies van den Centralen Gezondheidsraad, omtrent de toelaatbaarheid van kleine lompen- en beenderenbewaarplaatsen in de bebouwde kommen der gemeenten. 361.

Voorwaarden, verbonden aan een in hooger beroep verleende vergunning tot oprichting eener inrichting tot het bewaren van afval. 361.

Loodvergiftiging.

Mededeelingen omtrent gevallen van —. 331, 348—350.

Maandelijksch geneeskundig onderzoek van de arbeiders, werkzaam in de 4 loodwitfabrieken. 346.

Loongeschillen. (Zie onder Arbitrage.)**Loonsverhoogen.**

Onderzoek naar de — in de verschillende bedrijfsgroepen. 387.

Overzicht van de — der in de nijverheid werkzame arbeiders gedurende den oorlog. 388.

Loopwerk. (Zie ook onder Kinderarbeid, mededeelingen omtrent —)

Verrichten van — door personen beneden 14 jaar tusschen 9 uur n.m. en 7 uur v.m. 58.

Luchtruimte (vrije).

Mededeelingen omtrent de — in werklokalen. 64, 112.

Woningnood en brandstoffengebrek als oorzaak van overtreding der luchtruimteëischen. 112.

Ernstige overtreding der bepalingen omtrent de — in een drietal inrichtingen. 112.

Luchtverversching.

Zeer doelmatige ventilatie van een glasfabriek der N.V. Philips' Gloeilampenfabrieken. 124.

Hinderlijke tocht in een stoomwasscherij te Amsterdam.

Maatregelen tot het verkrijgen eener tochtvrije ventilatie in diamantslijperijen. 127.

Machines.

Ongevallen door ontijdig aanzetten van —. 166.

Machinist of stoker.

Optreden van jeugdige personen als zelfstandig — 59.

Mangels.

Ongevallen door stoom — 193.

Medewerking.

— van de politie. 16.

— van andere zijde 30.

— van een aantal schoolhoofden in het 2de district (Breda) 30.

Bijzondere — van den Directeur van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht te 's Gravenhage. 115.

Meelfabrieken.

Maatregelen inzake kolenbesparing in de —. 384.

Meel- en bloemverbruik.

Ingesteld onderzoek naar het —, voor technische doeleinden in de industrie. 385.

Metaalfabrieken.

Ongevallen in —. 195.

Mobilisatie.

Mededeelingen omtrent de bijzondere werkzaamheden der Arbeidsinspectie in verband met de — 378 e. v.

Monsters.

Onderzoek van — door den Scheikundig-Ingenieur bij de Arbeidsinspectie 39.

Mosselenindustrie.

Aangetroffen toestanden in de —. 65.

Overtreding der bepalingen omtrent de verlichting, in een mosselpellerij. 113.

Motoren.

Ongevallen door explosiemotoren. 163.

Nachtarbeid.

Geconstateerde —, van vrouwen in een vischbakkerij te Bergen op Zoom. 82.

Mededeelingen inzake afschaffing — in het broodbakkersbedrijf in onderscheidene gemeenten. 256 e. v.

Naphtha.

Solventnaphthagebruik in een rubberfabriek. 335.

Nettenboeterijen.

Vergunning tot afwijking van de rusttijdbepalingen in — 93.

Plaatsen van brandtrappen in — 116.

Onderwijs.

Schoolverzuim wegens verrichten van bedrijfsarbeid door kinderen. 52.

Mededeelingen omtrent achterlijkheid en analfabetisme onder de jeugdige veroordeelden, in verband met schoolverzuim. 54.

Avond-onderricht aan vrouwen in het machinaalsnijden van diamant. 109.

Vervaardigen van confectie in de afdeeling „Industrieschool” van een pensionnaat. 110.

Wenschelijkheid oprichting vakschool voor het gebruiken van beveiligde houtbewerkingsmachines. 134.

Mededeelingen omtrent kook- en huishoudonderwijs voor fabrieksarbeiders. 408 e. v.

Ongevallen.

Ministerieele beschikking tot aanwijzing der — waaromtrent de Rijks-verzekeringsbank geen rapport aan de Arbeidsinspectie behoeft te zenden. 1.

Val van een loodgietersmaatje uit een hoog gelegen dakgoot. 58.

Doodelijk ongeval, overkomen aan een 13-jarigen jongen, werkzaam bij het drijfwerk der lift in een schoenfabriek. 60.

Ernstig ongeval, overkomen aan een arbeidster, die werkte aan een onbeveiligde pers in een blikfabriek. 60.

Doodelijk ongeval, met een „Sirius“-acetyleenapparaat. 144.

Explosie van een acetyleentoestel, met ernstige oogverwonding. 145.

Ontvangen kennisgevingen van — van de Rijksverzekeringsbank. 160.
— met stoomketels 160.

— door stoommachines 160.

— „ explosiemotoren 163.

— „ watermolens 164.

— „ compressoren 164.

— „ drijfwerk. 164.

— „ ontijdig aanzetten van machines. 166.

— „ liften. 166.

— „ lieren. 167.

— „ cirkelzagen 167.

— „ lintzagen. 170.

— „ kantrechtzaagbanken. 170.

— „ vlakbanken. 170.

— „ vandiktebanken. 171.

— „ snelschaafbanken. 171.

— „ overige schaafmachines. 171.

— „ fraisbanken. 172.

— „ stempelpersen. 172.

— „ meng- en kneedmachines. 173.

— „ walsen. 173.

— „ acetyleenontwikkelaars. 174.

— „ ontploffing en verbranding. 176.

— „ bedwelming of verstikking. 176.

— „ vallende voorwerpen. 177.

— „ electriciteit. 178.

— met degelpersen. 181.

— met snelpersen. 184.

— met rondschaafmachines. 185.

— in de bouwbedrijven. 185.

— met distilleerketels. 186.

— door vergiftiging door nitreuze dampen. 192.

— bij het openen van een bus rookend zwavelzuur. 192.

— door beknelling tusschen buskruitwalsen. 192.

- aan een snijmachine in een confectiefabriek. 193.
- aan een lintsnijmachine in een handschoenenfabriek. 193.
- door stoommangels. 193.
- „ wringmachines. 193.
- „ centrifuges. 193.
- in schoenfabrieken. 193.
- in leerlooierijen. 193.
- met de karrenwals. 193.
- met boormachines en draaibanken. 195.
- aan felsmachines. 195.
- aan poetsschijven. 195.
- Beklemming tusschen de rollen van een voormachine. 195.
- Oogongevallen 196.
- door amarilsteenen. 197.
- Ongeval door een ijzerzaag. 197.
- „ bij het harden van stempelpotten. 197.
- „ door een acetyleen- zuurstofvlam. 197.
- in ijzergieterijen. 198.
- in de vlasindustrie, 201.
- in de textielnijverheid. 201.
- met de snijmachines in zuurkoolfabrieken. 212.
- door snijboonenmolens. 212.
- met doodelijken afloop. 212.

Ongevallenwet.

Werkzaamheden der Arbeidsinspectie in verband met de —. 48.

Ontploffing.

Ongevallen door —. 176.

Oorlogscrisis.

Werkzaamheden van de Arbeidsinspectie in verband met de — 14.

Overwerk.

Vergunningen tot —. 84.

Overzicht van het aantal verleende vergunningen tot — in de verschillende districten. 85.

Verzoek van den Vervenersbond in N. Holland, om de jeudige personen 11 uur 's daags te mogen laten werken. 85.

Verrichten van — *zonder vergunning* in 2 groenteninmakerijen. 85, 89.

Daling in het aantal vergunningen zoowel als in den duur van het —. 85, 86.

Overzicht van de in het 6de district (Haarlem) verleende vergunningen tot — gerangschikt naar de redenen, die tot het verleenen der vergunningen hebben geleid. 86.

Vergunningen tot — voor langer dan 6 dagen. 87—89.

Machtigingen tot — zonder voorafgaande vergunning. 89.

Nakoming van het voorschrift, om het — van volwassen mannen aan de Arbeidsinspectie mede te deelen. 108.

Papierfabrieken.

Ernstig ongeval bij het verwijderen van de „Flugasche” uit het gemeenschappelijk rookkanaal van een stoomketelbatterij in een papierfabriek. 161.

Pasementfabrieken.

Toezicht op de nakoming der gestelde voorwaarden bij het vervaardigen van pasementwerk voor het Departement van Koloniën. 14.

Personeel.

— der Arbeidsinspectie. 3—10.

Mededeelingen en statistieken omtrent het — werkzaam in fabrieken met 25 of meer arbeiders, op 1 Mei 1918. 390 e. v.

Poetsschijven.

Ongevallen aan —. 195.

Politie.

Medewerking der Gemeentepolitie, Rijksveldwacht en Marechaussée. 16—28.

Overzicht van de intensiteit van het door de Gemeentepolitie uitgeoefend toezicht. 18—27.

Onvoldoende toezicht van Rijks- en Gemeentepolitie in het veenderijbedrijf. 371.

Privaten.

Mededeelingen betreffende —. 62, 119.

Onzindelijkheid van —. 121.

Processen-verbaal.

Overzicht der — opgemaakt door Arbeidsinspectie, Rijks- en Gemeentepolitie, wegens overtreding van de Arbeidswet, de Veiligheidswet en de Steenhouwerswet. 28.

Eigenaardige moeilijkheden ten aanzien van de vervolging van een proces-verbaal, opgemaakt tegen een bakker, wegens overtreding van art. 6 A. W. 81.

Postiljons.

Verstrekken van advies inzake arbeidsvoorwaarden voor de — en toezicht op de naleving dier voorwaarden. 14.

Publicaties.

In 1917 uitgegeven —. 15.

Rechtspraak.

Overzicht van de —. 28.

Vonnis inzake de wettelijke aansprakelijkheid van een molenverhuurder in de diamantindustrie, voor de naleving der Veiligheidswet. 148.

Belangrijke rechterlijke beslissingen. 222.

Rookbestrijding. (Zie onder Dampen. Gassen en Stof.)**Rubberfabricage.**

Solventnaphthagebruik in een rubberfabriek. 335.

Benzolgebruik in een fabriek voor fietsbanden. 335.

Aniline in accelereen in de —. 335.

Rusttijden.

Naleving der bepalingen betreffende —. 90.

Ernstige overtreding der rusttijdbepalingen in een fabriek van gummi-hakken. 91.

Idem in een fabriek van papieren zakjes. 92.

Ministerieele machtiging aan de districtshoofden, om, in verband met de noodzakelijkheid van kolenbesparing, vrijstelling van de rusttijdbepalingen te verleen. 92.

Tegenkating van arbeiderszijde ten opzichte van verkorting van den middagrusttijd. 92.

Verleende Ministerieele vergunningen tot verkorting van den rusttijd. 93—103.

Vergunning tot afwijking van de rusttijdbepalingen in nettenboeterijen. 93.

Doorbrennen der — in lokalen waar arbeid wordt verricht. 105.

Middagrust in de textielfabrieken. 251.

Rijksverzekeringsbank.

Ministerieele beschikking tot aanwijzing van ongevallen, waaromtrent de — geen rapport aan de Arbeidsinspectie behoeft te zenden. 1.

Samenwerking op beveiligingsgebied van de Arbeidsinspectie met de —. 48.

Overzicht van het aantal van de — ontvangen kennisgevingen van ongevallen. 160.

Schaafmachines.

Ongevallen door —. 170, 171.

Schaftlokalen.

Mededeelingen omtrent —. 117.

Scheepswerven.

Overzichten van de werktijden op de — in het 3de district (Rotterdam). 243—245.

Scheidsrechterlijke uitspraken. (Zie onder Arbitrage).**Schoenfabrieken.**

Ongevallen in —. 193.

Schoenhandel.

Ergerlijke toestand in de werkplaats van een groote — te Amsterdam. 119.

Schoolverzuim.

Eenige mededeelingen omtrent achterlijkheid en analfabetisme onder de jeugdige veroordeelden, in verband met —. 54.

Mededeelingen omtrent — wegens het verrichten van bedrijfsarbeid, in eenige gemeenten in Noord-Brabant. 52.

Sigarenmakerijen.

Naleving der bepalingen van het Arbeidsbesluit in — e.d. 67.

Resultaten van een onderzoek naar het thuiswerken van sigarenmakers te Kampen. 67, 68.

Overtreding van art. 6 A. W. in nagenoeg alle — te 's Hertogenbosch. 79.

Ernstige overtreding der luchtruimtebepalingen in een sigarenfabriek. 112.

Mededeelingen en statistieken betreffende de werktijden in de sigarenfabrieken in het 2de district (Breda), vallende onder de bepalingen der Veiligheidswet. 252—256.

Resultaten van een ingesteld onderzoek in 139 werkplaatsen van thuiswerkende sigarenmakers in het 2de district (Breda). 291.

Snelpersen.

Ongevallen met —. 184.

Snijboonenmolens.

Beveiliging van — in groentenzouterijen. 60, 142.

Ongevallen door —. 212.

Snijmachines.

Ongevallen door —. 193, 212.

Soda-asch.

— bij het lossen door havenarbeiders uit een zeeschip. 336.

Solventnaphtha. (Zie onder Naphtha.)

Speetbesluit.

Mededeelingen omtrent de naleving van het —. 363 e.v.

Spiritusfabriek „Astra”.

Water- en dampkringverontreiniging door de — te Jutphaas. 360.

Spuwbakken.

Schromelijke beschadiging door arbeiders, van de — op een groote drukkerij. 120.

Steenfabrieken.

Naleving der bepalingen van het Arbeidsbesluit betreffende steen- en pannenbakkerijen. 77.

Resultaten voortgezet onderzoek naar de temperatuur in de kamers der ringovens van steenfabrieken. 124—127.

Geneeskundig onderzoek van vrouwen, werkzaam in —. 297.

Maatregelen inzake kolenbesparing in de — 385.

Steenhouwers.

Ongunstige toestanden in het — bedrijf. 153.

Voorkoming conflicten tusschen Hinderwet en — wet. 154.

Naleving der — wet. 153.

Verplichte keuringen van —. 155, 318 e.v.

Vrijwillige keuringen van — 156, 323 e.v.

Naleving der wettelijke bepalingen betreffende de inrichting enz. der — werkplaatsen. 156—158.

Vrijstellingen van bepalingen der — wet. 158.

Naleving der wettelijke bepalingen betreffende den werktijd van —. 158.

Steigers.

Arbeid van jeugdige personen op steigers enz. 58.

Beveiliging van —. 143.

Onvoldoende beschutting en ondeugdelijkheid van — op bouwwerken. 185.

Stempelpersen.

Ongevallen door —. 172.

Stempelpotten.

Ongeval bij het harden van —. 197.

Steuncomité (Koninklijk Nationaal).

Werkzaamheden der Arbeidsinspectie voor het —. 378.

Stofbestrijding. (Zie onder Dampen, gassen en stof).

Stokerscursussen.

Mededeelingen omtrent de gegeven —. 356.

Stoomketels.

Mededeelingen omtrent ongevallen met —. 160.

Uitslaan der vlam bij het openen der vuurdeuren. 160.

Ernstig ongeval bij het verwijderen van de „Flugasche” uit het gemeenschappelijk rookkanaal van een stoomketelbatterij in een papierfabriek. 161.

Stoommachines.

Ongevallen door —. 163.

Strijkijzers.

Toepassing electriche- — in verschillende bedrijven. 131.

Suikerfabrieken.

Zondagsarbeid in de suikerindustrie, gedurende de bietencampagne. 104.

Bestrijding hooge temperatuur in —. 123.

Maatregelen inzake kolenbesparing in de —. 384.

Temperatuur.

Arbeidsverbod van beschermde personen bij een voortdurende — van 25° tot 32°C. 62.

Werken bij te hooge — in een inrichting tot zuivering van kapok en veeren. 62.

Mededeelingen omtrent — en vochtigheidsgraad in de Twentsche Textiel-industrie. 69—76.

Geëischte maatregelen tot het tegengaan van te hooge —. 123 e.v.

Bestrijding hooge temperatuur in suikerfabrieken. 123.

Resultaten voortgezet onderzoek naar de — in de kamers der ringovens van steenfabrieken. 124—127.

Textielindustrie.

Geneeskundige keuring van beschermd personeel, werkzaam in de Overijselsche —. 69.

Mededeelingen omtrent temperatuur en vochtigheidsgraad in de Twentsche —. 69—76.

Ernstige overtreding van art. 6 A. W. in eenige wollenstoffenfabrieken te Tilburg. 79—80.

Ongevallen in de — in Overijssel. 246.

Mededeelingen en statistieken betreffende de samenstelling van het personeel der textielfabrieken in Overijssel. 246—250.

Middagrust in de textielfabrieken. 251.

Geneeskundig onderzoek van jeugdige personen, werkzaam in de —. 305 e.v.

Traankokerij.

Uitgebracht advies in zake op te leggen voorwaarden bij in hooger beroep verleende Hinderwetvergunning voor een —. te Schipluiden. 358

Trotyl.

Bereiding en verwerking van —. in ammunitiefabrieken. 336.

Turf.

Eenige gegevens omtrent de turfproductie in 1917. 372 e.v.

Mededeelingen omtrent de prijsregeling der —. 484.

Uniformwerk.

Uitgifte van —. 379.

Vandiktebanken.

Ongevallen door —. 171.

Vakonderwijs. (Zie onder Onderwijs).**Vallende voorwerpen.**

Ongevallen door —. 177.

Veenderijen.

Verzoek van den Vervenersbond in N. Holland, om de jeugdige personen 11 uur 's daags te mogen laten werken. 85.

Mededeelingen omtrent den veenarbeid in de omgeving van Amsterdam. 367 e.v.

Mededeelingen omtrent de arbeidstoestanden in de —. in de 4 noordelijke provincies. 370 e.v.

Eenige gegevens omtrent de turfproductie in 1917. 372 e.v.

Prijsregeling der turf. 484.

Veiligheidsbesluit 1916.

Doorvoering van het —. 111.

Verleende vrijstellingen van het —. 150, 151.

Veiligheidswet.

Ministriele beschikking krachtens art. 12, 2de lid, der —., tot aanwijzing van ongevallen, waaromtrent de Rijksverzekeringsbank geen rapport aan de Arbeidsinspectie behoeft te zenden. 1.

Beoordeeling, door de Arbeidsinspectie, van werklokalen, vóór deze in gebruik worden genomen. 16, 112.

Naleving der —. 111.

Moelijkheden bij de handhaving der —. tengevolge van gebrek aan materiaal. 111.

Bespreking bouwplannen voor fabrieken en werkplaatsen met de Arbeidsinspectie. 111.

Moelijkheid bij het doorvoeren van verbeteringen in reeds lang bestaande inrichtingen in de centra der groote steden. 115.

In werking brengen nieuwe inrichtingen, zonder dat deze voldeden aan de bepalingen der Veiligheidswet. 133.

Wettelijke aansprakelijkheid van een molenverhuurder in de diamant-industrie, voor de naleving der —. 148.

Ingestelde beroepen krachtens de —. 149.

Verleende vrijstellingen krachtens de —. 150.

Verbandcursussen. (Zie ook onder Eerste hulp bij Ongevallen).

Werkzaamheden der Arbeidsinspectie ten opzichte der —. 49.

Weinig animo voor herhalingscursussen. 50.

Verbranding.

Ongevallen door —. 176.

Vergaderingen.

— van den Directeur-Generaal van den Arbeid met de districtshoofden der Arbeidsinspectie. 14.

Vergiftiging.

— door nitreuse dampen. 332.

— door benzol in een werkplaats voor militaire gasmaskers 335.

Phosphorwaterstofvergiftiging bij een ketelasscher met acetyleen-zuurstofvlam. 340.

Invloed van vergiftige gassen in een Vet- en Blau-gasfabriek. 345.

Verlichting.

Mededeelingen omtrent de dagverlichting in werklokalen. 63, 113.

Arbeid van jeugdige personen bij kunstlicht, tusschen 9 uur v.m. en 3 uur n.m. 64.

Onvoldoende — in vele groentendrogerijen en — zouterijen. 113.

Overtreding der bepalingen omtrent de —. in een mosselpellerij. 113.

Verbetering der kunstverlichting in een groote bierbrouwerij. 113.

Mededeelingen, omtrent noodverlichting. 114.

Verlofsaanvragen.

Werkzaamheden der Arbeidsinspectie in verband met de — door militairen. 379.

Verwarming.

— van werklokalen. 61, 122.

Onvoldoende of geen — van een aantal lompen sorteerderijen in Noord-Brabant. 61.

Ergerlijke toestand, o.a. ten opzichte der — in een wasscherij. 61.

Ontbrekende — van het schaftlokaal eener groote constructiewerkplaats. 119.

Verkeerde opvatting omtrent de verplichting tot verwarming der werklokalen eener vlasfabriek. 122.

Veterfabriek.

Zware arbeid voor jeugdige personen in een —. 344.

Vlakbanken.

Ongevallen door —. 170.

Vlasserijen.

Verkeerde opvatting omtrent de verplichting tot verwarming der werklokalen eener vlasfabriek. 122.

Onvoldoende stofafzuiging in vlasfabrieken. 128.

Ongevallen in —. 201.

Geneeskundig onderzoek van beschermd personeel in de —. 301.

Zuivering van het afvalwater eener nieuw opgerichte vlasserij en vlasroterij te Sluiskil. 359.

Vleeschmolens.

Onbeveiligde — in slagerijen. 60.

Vrouwenarbeid.

Arbeid van gehuwde vrouwen *binnen 4 weken na hare bevalling*. 104.

Toename van — in de veenderij. 370.

Mededeelingen omtrent —. 404, 405.

Walsen.

Ongevallen door —. 173.

Beveiliging van de mengwalsen in rubberfabrieken. 174.

Beklemming tusschen buskruit —. 192.

Ongevallen met de karrenwals in leerlooierijen. 195.

Wasch- en Badgelegenheden.

Mededeelingen omtrent — in fabrieken en werkplaatsen. 121.

Onvoldoende toestand der badgelegenheden in enkele gasfabrieken. 121.

Wasscherijen.

Naleving van het verbod tot uitzoeken enz. van vuil droog waschgoed, voor personen beneden 16 jaar. 57.

Ergerlijke toestand in een wasscherij. 61.

Zeer hooge temperatuur bij den stoommangel in een wasscherij. 123.

Te hooge temperatuur in de ketelhuizen van diverse kleinere —. 123.

Hinderlijke tocht in een stoomwasscherij te Amsterdam. 127.

Ongevallen in —. 193.

Maatregelen inzake kolenbesparing in de —. 384.

Watermolens.

Ongevallen door —. 164.

Waternverontreiniging.

Verrichte werkzaamheden door den Scheikundig-Ingenieur bij de Arbeidsinspectie in verband met de zuivering van het afvalwater van verschillende industrieën. 39.

Zuivering van het afvalwater eener nieuw opgerichte vlasserij en vlasroterij te Sluiskil. 359.

Verontreiniging van het vischwater „de Grachten”, te Woerden, door de militaire dekenwasscherij. 360.

Verstrekt advies aan het Gemeentebestuur van Diepenveen, inzake vervuiling waterleiding door afvalwater eener vleeschwarenfabriek. 360.
— door de spiritusfabriek „Astra” te Jutphaas.

Werktuigen.

Verrichten van verboden arbeid bij — door jeugdige personen. 59—61.

Werktijden. (Zie onder Arbeidsduur).**Windmolens.**

Arbeid van jeugdige personen in — zonder toezicht. 59.

Winkelnering, gedwongen.

Einde der enquête naar de —. 13.

Winkels.

Bepalingen betreffende arbeid van vrouwen in —, die tevens fabriek of werkplaats zijn. 84.

Wolverbruik.

Ingesteld onderzoek naar het — in de industrie. 385.

Woningnood.

Uitgebrachte adviezen over onderwerpen betreffende den —. 386.

Wringmachines.

Ongevallen door —. 193.

IJzergieterijen.

Ongevallen in —. 198.

IJzerzaag.

Ongeval door een —. 197.

Zaterdagmiddag, vrijen.

Mededeelingen omtrent den —. 272.

Zeepoeder.

Invloed van natriumcarbonaat in —. 336.

Zindelijkheid.

Mededeelingen betreffende de — in werklokalen. 63, 120.

Zondagsarbeid.

Mededeelingen omtrent — van beschermde personen in fabrieken en werkplaatsen. 104.

— in de suikerindustrie, gedurende de bietencampagne. 104.

Zoutziederij.

Aanbrengen sproeiinrichting vóór de vuren van de zoutpannen in een —. 124.

Gestelde eischen inzake dampafvoer in —. 129.

Beschutting der zoutpannen in een —. 144.

Zuurkoolfabrieken.

Ongevallen bij het opzetten van de kool in de snijmachines in —. 212.

Zwaveligzuur.

Schadelijke invloed van —. 336.

Zwavelzuur.

Ongeval bij het openen van een bus rookend —. 192.

Ongeval bij het schoonmaken van een zwavelzuurreservoir. 192.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

3 0112 105486150